آصف اللغات

جامع الفاظ مفرده و مرکبهٔ اصطلاحی و استعمال فارسی و امثال و مقولہای عجم ملتزم باسناد

متقدمین و متأخرین و معاصرین عجم و برای ہر یک لفظ ترجمهٔ با محاورهٔ

زبان اردو مع اسناد کلام زباندانان ہند

جلد ہشتم

مؤلفہ خان بہادر شمس العلما مولوی احمد عبد العزیز نائطی (نواب عزیز جنگ بہادر) وظیفہ یاب خدمت

سرکار آصفیہ

سنہ ۱۳۳۳ ہجری مطابق سنہ ۱۳۲۴ فصلی

عزیز المطابع حیدرآباد دکن

نواب عزیز جنگ بہادر موصوف

اغراز و شکرانہ اغراز

اغراز (۱) مین اپنی اس تالیف کی اعلیٰ کامیابی پر خداوند کریم کا شکر گزار ہون۔ اور یہہ بات میرے لئے باعث افتخار ہے کہ اس کا نام میرے آقاے ولی نعمت حضور پرنور بندگانعالی متعالی مدظلہ العالی کے مبارک تخلص کو اپنے سر پر لئے ہوے ہے اور اس کا آغاز آپ ہی کی مبارک جوبلی چہل سالہ کی تقریب مین ہوا

(۲) مین ہز اکسلنسی لارڈ منٹو بالقابہم گورنر جنرل ہند کا شکریہ ادا کرتا ہون کہ آپ نے براہِ عنایت مجھکو اجازت عطا فرمائی کہ مین اس کتاب کا ڈڈیکیشن آپ کے نام نامی سے کرون۔ صاحب رزیڈنٹ حیدرآباد بذریعۂ مراسلۂ نشان (۴۲۵۸) مورخہ ۲۴ جون ۱۹۰۹ء مجھکو اطلاع دیتے ہین کہ ہز اکسلنسی آپ کا شکریہ ادا کرتے ہین کہ آپ نے اُنکو ایسی عالمانہ تالیف مین اُنکی یادگار قائم کرنے کا موقع دیا۔

اعانت (۳) مین ہر اکسلنسی ویسرای موصوف کا دل سے شکر گزار ہون
کہ آپ نے باجلاس کونسل بھیہ حکم فرمایا کہ مؤلف کو اس کتاب کی ہر ایک جلد پر
جس جس طرح وہ شائع ہوتی جائے پان پانسو روپیہ کا آنریریم (صلۂ تالیف) عطا کیا
(۴) مین اپنے آقائے ولی نعمت اعلیٰ حضرت والی سلطنت دکن حضور
پرنور سرکار نظام ادام اللہ اقبالہٗ کا شکریہ بجان و دل ادا کرتا ہون
کہ سرکار ممدوح نے حکم فرمایا کہ سلطنت آصفیہ کے شاہی خزانہ سے بھی مؤلف کو اس
کتاب کی ہر ایک جلد پر جس جس طرح وہ شائع ہوتی جاے ساتھ سو اسی روپیہ کی
امداد عطا کی جاے۔

(۵) حیدر آباد کے امراے عظام سے جناب نواب فخر الملک بہادر
معین المہام صیغۂ تعلیمات و عدالت و کوتوالی و امور عامہ کی علم دوستی کا بھی شکر گزار
ہون کہ آپ نے اپنے خانگی خزانہ سے اس تالیف کی ہر ایک جلد پر سو روپیہ کا
اعزازی انعام مقرر فرمایا ہے۔

شکریۂ عملی (۶) اگرچہ اس کتاب کی ہر ایک جلد کے پانسو نسخون کی طبع کا حقیقی صرفہ
بقدر الف کلدار سکہ عثمانیہ ہے اور معاونین بالقابہم کی امداد کا مجموعہ بھی اسی کے قریب
قریب ہے۔ لیکن محض اس خیال سے کہ پبلک کو نفع پہنچے مین نے جملہ نسخہاے مطبوعہ
کو بلا لحاظ اپنے نفع کے مع حق تالیف کتاب بلا کسی معاوضہ کے پبلک لائبریریز
کے لئے وقف کر دیا ہے۔ معزز ناظرین کتاب پر روشن ہی کہ یہ ۲۸ جلد کی کتاب ہے

اور مؤلف کی ضعیفی کی وجہ سے کمال اہتمام کے ساتھہ سال بھر مین ایک اور کبھی دو جلد شایع ہوتی مین اور بظاہر مجھہ کو صرف خداوند کریم سے توقع ہے کہ مین اس کتاب کی تکمیل اپنی باقی ماندہ عمر مین کر سکون۔ وہو علی کلِّ شیٔ قدیر۔

پبلک کا فدائی

احمد عبد العزیز۔ نائطی

(خان بہادر شمس العلما نواب عزیز جنگ بہادر)

بسم الله الرحمن الرحیم

لله الحمد که نوبت به اشاعت هشتمین جلد این کتاب رسید و این دومی جلد است که بعهد میمنت مهد آقای ولی نعمت ما (قدر قدرت سلیمان شوکت - اعلیحضرت حضور پرنور آصف جاه سابع مظفر الممالک نظام الدوله نظام الملک **میر عثمان علیخان** بهادر فتح جنگ جی سی ایس آئی فرمانروای سلطنت حیدرآباد دکن صانه الله عن الشرور والفتن ادام الله اقباله وضاعف جلاله) حلیهٔ اشاعت پوشیده مؤلف حقیر را بدرگاه فلک بارگاهش باریاب کرد و آبیاری چشم التفاتش که همه دان و سراپا قدردان علوم و فنون است ما را بدرجه رساند که پژمرده نهال دل ما را شاداب کرد.

(۲) همدرین سال نظر بر ضعف پیری و کثرت مشاغل علمی و حفظ صحت خود مجلس حفظان صحت حیدرآباد را بناچاری الوداع گفتیم و همهٔ اوقات خود را نذر تالیف و اشاعت این کتاب کرده ایم تا پس از علالت ما باز بجائی رسیدیم که در هر سالی یارای اشاعت دو تا جلد این کتاب داریم و بیمن توجه آقای ولی نعمت ما شبانه روز مصروف و دلدادهٔ همین کاریم.

قصیده

بمدح اعلیحضرت قدر قدرت قوی شوکت سکندر صولت دارا منزلت سلیمان حشمت نوشیروان معدلت
رستم دوران۔ افلاطون زمان مظفر الملک والممالک نظام الدوله نظام الملک آصفجاه حضور پرنور عالیجاه
جهان دستگاه نواب میر عثمان علیخان بهادر فتح جنگ سپه سالار جی۔ سی۔ ایس۔ آئی ظل سبحانی خلیفة الرحمانی فرمانروای
اعلیٰ دولت آصفیه ادام الله اقباله واجلاله

طبعزاد نمک پروردهٔ باوفا عزیز جنگ ولا خان بهادر شمس العلما

مراقب گشتم و نورت بدل همرنگ جان دیدم — چو سر بر داشتم آئینه در آئینه دان دیدم

نشد راز نهان در چشم ظاهربین من روشن — بچشم و دیدهٔ دل پرده را درمیان دیدم

بشوق جلوهٔ دیدار چون از خود شدم بیرون — وجود خویش را در کسوت وهم و گمان دیدم

نپرسیدم من از پیر طریقت حرف مطلب را — خلل انداز مقصد شرکت غیری در آن دیدم

ز طور و آتش و نور و تجلایش خبر دارم — تماشای توای موسی بچشم امتحان دیدم

ز سیماب دلم از بیقراری دیده ام نقشی — که دریک لحظه شد صد پاره بازش همچنان دیدم

عجب نبود اگر از قطرهٔ دریا شود پیدا — ز اشک دیدهٔ گریان خود سیل روان دیدم

نیفتد تا متاع بے بها در دست نااهلان — بامعان نظر شرع متین را دیدبان دیدم

گر از جان سخن تن میزنی حیف است ای واعظ — که هر حرف ترا بے مغز محض استخوان دیدم

من از عشق مجازی در حقیقت یافتم راهی — می الفت بجام حضرت پیر مغان دیدم

جمال ذات را در پردهٔ چشم حقیقت بین — مسلّم رشتهٔ با حُسن خوبان جهان دیدم
ندیدم هیچ جز نوکِ خدنگی در دل از چشمش — مگر در چشم زد جسته تیری از کمان دیدم
شهید ناز بر جان بازی ذات مکن نازی — هزاران بسمل تیغ نگه را نیم جان دیدم
من از نیرنگی دنیای دُون غافل نیم ای جان — که رنگ خویشتن گاهی چنین گاهی چنان دیدم
تعجب بر وجودِ خویشتن کردم پس مردن — بخاکِ گور خود آلوده مشت استخوان دیدم
بهار عمر محبوب دکن بنگر که آخر شد — ولا در طرفة العینش به گلگشت جنان دیدم
نگاهِ عالمی بر جانشینش بود سر تا سر — بحمد الله که عثمان غنی را حکمران دیدم
چه عثمان سلطنت را نے جهاندار و جهانبانی — خوشا من هیچ سلطانے عمیم الامتنان دیدم
چه منت نے از و بارے نه در چشم است آثاری — بجز دست گهرباری که چشم از وے نهان دیدم
بگلزار دکن از آبیاری بهائے ذات او — بهارین موسمی در عین هنگام خزان دیدم
سمند حکمرانی زیر ران او چرا نبود — که با او بخت و دولت فتح و نصرت همعنان دیدم
بچشم من نمی گنجد ز هفت اقلیم سلطانی — نظام الملک تا در کشور هندوستان دیدم
بر آمد تا بنامش قرعهٔ فال جوانمردی — سر گردن کشان همواره بر این آستان دیدم
ستمگاران سرکش سخت جانان جفاجو را — بدست دار و گیر شحنهٔ او نیم جان دیدم
بمیزان دو چشم تا کشیدم صد عدیلش را — بامعان نظر یک پلهٔ ذاتش گران دیدم
نه بیداری نه بینم از چه خواب بخت بیدارش — که ذات شاه را بیدار در خواب گران دیدم
به آب و تاب روی روشنش خورشید تابان را — نه تاب چشمهٔ خود آب حسرت در دهان دیدم

بهنگام تماشا همچو چشم او بچشم من — به یمین سعد دورش در کواکب صد قران دیدم

میان سرفرازان جهان و سربلند ما — بچشم دوربین فرق زمین و آسمان دیدم

من از تشخیص ذات خویشتن عاجز شدم شاها — که نقشت در دل و دل را به تصویرت نهان دیدم

بر اوراق دکن هرگز ندیدم چون تو سلطانی — بعالم گرچه بسیار از صفات پاستان دیدم

بر اورنگ دکن حاشا که باشد چون تو نقادی — نقوش عهد آصفجاه تا غفران مکان دیدم

سبق برد ست جوش رحمتت بر گرمی خشمت — که تسخیر زمین ابر مطیر آسمان دیدم

ز آب و آتش روی تو شد حلم و غضب روشن — میان بزم و رزمت آب تیغی در میان دیدم

بشمشیر تو بنهادند سر صد آهنین جانان — بتدبیر تو دار الحرب را دار الامان دیدم

ز رشک گوهرین همواره از چشم صدف ریزد — ز ابر دست تا دریای جودت بیکران دیدم

بچشم آمد فلک را تا علوی رتبهٔ عالی — زمین زیر پایت را بفرق فرقدان دیدم

بکار و بار ملکت کارپردازان دولت را — بحسن انتخابت از مشاهیر زمان دیدم

جزای حسن خدمت میدهی صد گونه بالاتر — سزای کیفر کردار را کمتر از آن دیدم

جزاک الله که از پامردی همدردی ذاتت — توانا را بفکر یاری هر ناتوان دیدم

پسند آمد بعهدت کبک را مهمانی شاهین — صد آهو را جلیس پهلوی شیر ژیان دیدم

شنیدستم صفاتی را که باشد خاصهٔ شاهان — بنام ایزد که در ذات همایونت همان دیدم

بلند از طاق کسری شد مقام نصفت ذاتت — که فخر الملک را هم پایهٔ نوشیروان دیدم

چرا نبود وزیر فوج را بر لشکرت نازی — که بهرام فلک را در جگر نوک سنان دیدم

معین مذهب خلق است انوار الله قابل — که اعیان ملل در مدحتش رطب اللسان دیدم

صفای جوهر مدحت چو روشن کرد نظمم را — رخ حسن طلب در زمرهٔ حسن بیان دیدم

متاع دولت مدح تو کرد آن گونه مستغنی — که نطق خویش را در سر سخن گوهر فشان دیدم

هنر شد در قوافی عیب من بهر ردیف اینجا — که نظم خویش را منت پذیر شایگان دیدم

نمودم تا قبول بندگی در بارگاه تو — به پیری خویشتن را مالک بخت جوان دیدم

خبر دارد دلم از خوان یغمای نیاکانت — که خاص و عام را بر یک بساط میهمان دیدم

شها حد ادب در حیطهٔ نطق است اولی تر — که یک دیباچهٔ مدح تو بیرون از بیان دیدم

خموشی را پسندیدم بحسن اختصار اینجا — که تطویل سخن بر خاطر نازک گران دیدم

ولا سحر بیانم کرد تا عقد اللسان ما را — دعای دولت و اقبال شه را حرز جان دیدم

فراز آمد و دستم پیش او بهر دعا کردن — اجابت را باستقبال او از سر روان دیدم

دعا

خداوندا نگهدارش ز زخم چشم بدبینان — که چشمش را بحفظ خلق همچون پاسبان دیدم

خداوندا بکام او زند هر آسمان دوری — که ناکامان عالم را بدورش کامران دیدم

ز هر صفر گره ده چند گردد در گره بندان — شمار مدت سالش که در سال روان دیدم

ذکر این کردہ اند و از بیان معنی و محل استعمال ساکت۔ **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مثل را باظہار توکّل زنند و از ناخدا درین جا حاکم کشتی مراد است چنانکہ از مصرع اول پیدا است یعنی (ع) ناخدا در کشتی ما گر نباشد گو مباش * مقصود از استعمال این مثل آنست کہ ما را وسیلۀ کسے درکار نیست و باخدا کار است و بس (اردو) خدا سے کام ناخدا سے کیا کام" بالکل اس مثل کا ترجمہ ہے جو دکھنیون کی زبان پر ہے مقصود توکّل سے ہے

باخر بقول شمس بکسر خاے معجمہ لغت فارسی است بمعنی احمق دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ باید دانست کہ صاحب منتخب (باحر بجاے مہملہ) را بمعنی نادان آوردہ و صاحب محیط و منتہی الارب ہم ذکر باحر بمعنی نادان کردہ پس ظاہر این نباشد کہ کاتب شمس بزیادت نقطہ تحریف کرد و مؤلف بے تحقیق لغت عربی را فارسی نوشتہ و خیال کردہ باشد کہ با بمعنی تقابل است حیف است کہ لغات فارسی بچہ تصرفہا افتادہ (اردو) احمق۔ بقول امیر عربی۔ بیوقوف۔ نادان۔ بے عقل۔ (کیف سے) ایکدم آپ مین آئین تو بڑے احمق ہین * کس پرستان مین رہا کرتے ہین دیوانہ عشق کے

باخرز بقول برہان بفتح ثالث و سکون راے بے نقطہ و زاے نقطہ دار (۱) نام قصبہ ایست در خراسان۔ صاحب رشیدی بذکر معنی بالا گوید کہ بعضے گفتہ اند ناحیہ ایست بارض خراسان کہ باخواف مذکور می شود۔ صاحب سروری گوید کہ نام شہریست مشہور و بقول ناصری نام قصبہ ایست از خراسان در طرف مشرقی ہرات واقع و مسکن اہل

ہزارہ و از آنجاست شیخ سیف الدین از مشائخ صوفیہ۔ صاحبان جامع و جہانگیری و سراج و شمس و مؤید و انند ہم ذکر این کردہ اند۔ **مؤلف** عرض کند کہ خرز لغت عربی است و بقول منتخب بمعنی دوختن موزہ و کفش و مشک و خرز آن پس جا دارد کہ باینمعنی در وجہ تسمیۂ این دخلے دارد کہ این قصبہ بصناعی چرم مشہور و ممتاز باشد واللہ اعلم [illegible] کلمۂ با بمعنی ہفدہمش (اردو) باخرز فارسی مین خراسان کے مضافات مین سے ایک قصبہ کا نام ہے۔

(۲) باخرزہ۔ بقول برہان نام گوشۂ باشد از چہل و ہشت گوشۂ موسیقی۔ صاحب مؤید فرماید کہ نام پردۂ سرود است۔ صاحب جامع گوید کہ نام پردہ ایست از چہل و ہشت پردۂ موسیقی۔ صاحب سروری بحوالہ شرفنامہ آوردہ کہ نام گوشہ ایست از چہل و ہشت گوشۂ نغمات (امیر خسرو ۵) گہ نغمات ترا اندوہ گاہ ؛ یافتہ در عرصۂ باخرز راہ ؛ صاحبان رشیدی و جہانگیری و سراج و ناصری و شمس و انند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند۔ **مؤلف** عرض کند کہ جز این نیست کہ اسم جامد فارسی زبان گیریم (اردو) فارسی مین باخرز موسیقی کے اڑتالیس پردون مین سے ایک پردہ کا نام ہے۔ افسوس ہے کہ اس کا ترجمۂ اصطلاحی معلوم نہو سکا۔

باخرس در جوال رفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار و انند باغیر جنس صحبت داشتن و عذاب کشیدن (شفیع اثر ۵) باچنین خرسی بفرمان تو رفتم در جوال ؛ ورنہ سودا ایم دماغ این تماشا ہا نداشت ؛ **مؤلف** گوید کہ جوال بضم اول بقول

غیاث چیزی کہ در آن غلہ پر کردہ بر خر و یا بو نہند و بمعنی دلق و نوعی از پارچہ درشت کردہ کہ درویشان پوشند نیز آمدہ معنی لفظی این مصدر اصطلاحی ظاہر است و معنی بیان صاحبان تحقیق کنایہ باشد۔ (اردو) اپنی غیر جنس سے ہم صحبت ہونا۔ مصیبت میں مبتلا ہونا

باخرس در جوال شدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار و آنند مرادف (باخرس در جوال رفتن) کہ گذشت (ملا طغرا ؎) چو با خرس نتوان شدن در جوال پا دہ رشوہ

مصنف بے قیل و قال ہو (ملا محمد شریف بوشتقادرانی ؎) در حق شاعران ہادی کردن ہاہست باخرس در جوال شدن (اردو) دیکھو باخرس در جوال رفتن۔

باخرہ اصطلاح۔ بقول صاحب بول چال بمعنی جہاز دخانی باشد مؤلف گوید کہ خرہ در فارسی زبان بقول صاحب برہان بفتح اول و ثانی و خفاے ہا ہجوم و ازدحام خلق کہ از جائی بدشوار گذرند و بضم اول و فتح ثانی و اظہار ہا بمعنی نور مطلقا اعم از پرتو چراغ باشد و آتش و آفتاب و بضم اول و فتح ثانی باشد یعنی صدا و آوازے کہ بسبب گلو فشردن از گلو و بوقت خوابیدن از بینی مردم برآید (الخ) پس کلمہ با درین اصطلاح بمعنی ہمہ ہم اوست یعنی خرہ دارندہ و بدین وجہ کہ روے مرکب دخانی قندیلی کلان می باشد کہ روشنی او تا دور کار می کند و آلہ دخانی کہ وسیلۂ نقل و حرکت آنست آوازے ہم می زند و ہجوم و ازدحام ہم درو ہست معاصرین عجم آن را بدین نام موسوم کردند دیگر ہیچ (اردو) دخانی جہاز۔ صاحب آصفیہ نے (دخانی) کے ذیل میں ذکر فرمایا ہے

دخانی ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ دھوین کا ۔ وہ چیز جو بھاپ یا دھوین کے زور سے چلے جیسے دخانی جہاز یا کل وغیرہ ۔

باخزن بمعنی راہزن باشد و این لفظ مرکب است از باخ کہ بمعنی راہ گذشت و زن کہ امر حاضر است از مصدر زدن ۔ اسم فاعل ترکیبی است (خاقانی ے) (۱۹۹۴)

زر رشتهٔ اگر طلبد نفس باخزن ، ہا سر رشتهٔ من از سنگ سقیا برآورم ۔ محققین فارسی زبان ذکر این بر لغت باخ کردہ اند (اردو) راہزن ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مذکر ۔ بٹمار ۔ قزاق ۔ لٹیرا ۔ ڈاکو ۔ راہ مار ۔ قطاع الطریق

باخسہ بقول برہان و جامع و سروری و رشیدی و ناصری و سراج با سین بے نقطہ بروزن باغچہ (۱) راہی باشد بغیر از راہ متعارف خانہ کہ از آن راہ نیز آمد و رفت توان کرد ۔ صاحبان جہانگیری و شمس و انند ہم ذکر این کردہ اند ۔ **مؤلف** گوید کہ معنی حقیقی این باغچہ باشد کہ بر معنی سوم می آید و آن مبدل این است و حقیقت تبدیل ہمذا مذکور و این درے را مجازاً ہمی گفتند کہ ورا ے در خانہ بسوے خانہ باغ می بود ۔ مثلاً می گفتند کہ "پردگیان را از باخسہ داخل خانہ کن" یعنی از درے کہ میان خانہ و باغچہ واقع و رفتہ رفتہ ہر در خانہ را باخسہ نام شد کہ ورا ے راہ متعارف باشد ۔ (اردو) گھر کا دوسرا دروازہ جو خانہ باغ مین واقع ہو یا کسی اور جانب جس سے خاص ضرورتون پر آمد و رفت کیجاسے جیسے بعض مکانون مین صدر دروازہ کے سوا ایک اور دروازہ زنانہ سواریون کے لئے ہوتا ہے ۔

(۲) باخسہ ۔ بقول برہان بمعنی نشتر حجّام نیز آمدہ ۔ صاحب ناصری فرماید کہ آن را

شست نیز خوانند۔ صاحبان جہانگیری و رشیدی و جامع وانند و شمس ہم ذکر این کردہ اند
مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان گیریم و جادارد کہ مجاز معنی اول باشد بمعنی
تنگافی کہ و رائے منافذ حقیقی انسان بذریعۂ نشتر کنند و مجازاً نشتر راہم بہمین نام موسوم
کردند چنانکہ در باغچہ را باغچہ نام کردند۔ (اردو) نشتر۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر
نیشتر کا مخفف۔ فصد کھولنے یا زخم چیرنے کا نوکدار اوزار۔ ڈنک۔ (غالب ؎
اگرچہ ہون دیوانہ پر کیون دوست کا کھاؤن فریب ٭ آستین مین دشنہ پنہان ہاتھ مین نشتر کھلا
(۲۳) باخسہ۔ بقول سراج بجوالۂ قوسی بمعنی فضائیکہ در پیش دہلیز واقع شود و فرماید کہ حالا
عوام بلکہ خواص بجاے باخسہ باغچہ استعمال کنند و در شیراز لغایت متعارف است
چنانکہ ساحت خانہ را خواہ سبز باشد یا نباشد باغچہ گویند و اصل آن باخسہ است۔
دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ **مؤلف** عرض کند کہ باغچہ بہ خاے معجمہ عوض
غین معجمہ لغت ترکی است بمعنی باغ خورد مرکب از باخ کہ بمعنی باغ است و چہ
کلمۂ تصغیر۔ فارسیان خاے معجمہ را بہ غین معجمہ بدل کردہ باغچہ کردند چنانکہ چرخ و چرغ
و بعضے بر آنند کہ اصل این در فارسی باغسا بود باغ بمعنی خودش و سا بمعنی مثل و شبیہ
پس معنی حقیقی باغسا مثل باغ و خانہ باغ را بدین نام موسوم کردند کہ در صحن خانہ می باشد
پس بقاعدہ مذکورۂ بالا غین معجمہ بہ خاے معجمہ بدل شد و الف بہ ہاے ہوز چنانکہ
اسپیون و ہسپیون و این فارسی قدیم است و متاخرین آنرا باغچہ گفتند و مجازاً ساحت
خانہ راہم اگرچہ دران باغ نباشد باخسہ نامیدند (اردو) صحن مکان۔ مذکر۔

بقول آصفیہ - انگن - انگنائی - مؤلف عرض کرتا ہی کہ اگر صحن مین درخت اور چمن بھی ہو تو اوسکو خانہ باغ کہتے ہین - مذکر - صاحب آصفیہ نے خانہ باغ کا بھی ذکر کیا ہے

باخنامہ | بقول صاحب ضمیمۂ برہان ترجمہ لقب باشد دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکردہ **مؤلف** عرض کند کہ بخ بقول غیاث بانتح کلمہ ایست بمعنی خوشا کہ بوقت خوش آمدن چیزی گویند و بقول منتخب لغت عربست بہ تشدید خاے معجمہ بمعنی پسندیدہ شدن و بزرگ شدن پس عجبی نیست کہ فارسیان بالف زائد بعد موحدہ و زیادت ہاے نسبت در آخر باخنامہ لقب را گفتہ باشد بمعنی چیز پسندیدہ و بزرگ کہ منسوب بنام است و کنایہ از لقب واللہ اعلم - (اردو) لقب - بقول آصفیہ - عربی - اسم مذکر - وہ نام جسمین موسوم کی مدح یا ذم ہو - وہ نام جو مدح اور ذم پر دلالت کرے - یار نام - وہ وصفی نام جو کسی صفت خاص یا عزت وغیرہ کے سبب پڑگیا ہو - جیسے کلیم اللہ موسی علیہ السلام کا لقب خداے تعالی کے ساتھ ہم کلام ہونے کے باعث پڑگیا - (ناسخ ۵) یہہ اوسکے ہے ساعد دن کا عالم کہ جس نے دیکھا ہو اوہ بیدم ہو نیام تیغ قضاے مبرم لقب ہے قاتل کی آستین کا ہ

باخود بر نیامدن | مصدر اصطلاحی - بقول بحر بمعنی بے اختیار شدن - صاحب آنند ہم بحوالۂ غیاث ذکر این کردہ - **مؤلف** گوید کہ کنایہ باشد (اردو) بے اختیار ہونا کہہ سکتے ہین صاحب آصفیہ نے بے اختیار کا ذکر فرمایا ہے - فارسی - بے بس - بے قابو - مجبور - ناچار -

باخود حرف زدن | مصدر اصطلاحی - صاحب بحر فرماید معروف کہ آنرا حدیث النفس

گویند دیگرے از محققین مصادر ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ این کنایہ باشد (اردو) دل ہی دل مین کڑھنا بقول آصفیہ دل کے اندر ہی اندر گھٹنا۔ اندر ہی اندر پیچ و تاب کھانا۔

(۱۹۹۶) **باخود حساب کردن** مصدر اصطلاحی۔ ترجیب بمعنی محاسبۃ النفس است فرق ہمین قدر کہ درینجا بعوض محاسبت محاسبہ باشد پس محاسبۃ النفس توان گفت یعنے خود حساب خود گرفتن (ظہوری ؎) گرچہ خرجی می کنم باخود حسابی کردہ ام ٭ دوچہ دارم طاقت آرام و ہیچ اہیم سست ٭ (اردو) دل ہی دل مین حساب کرنا۔ یعنے اپنے مصارف کا حساب خود کرنا

(۱۹۹۷) **باخود کار داشتن** مصدر اصطلاحی۔ بمعنی بکار خود غرض داشتن و بخود مشغول بودن و بدیگرے متوجہ نشدن (ظہوری ؎) از ذوق نازش بر تماشائے گل رخسار داشت ٭ گرمی بہ دند زود آہستہ باخود کار داشت ٭ (اردو) اپنے کام سے کام رکھنا کہہ سکتے ہین۔ امیر نے (اپنے کام سے کام رکھتے ہین) کا ذکر بطور متولہ فرمایا ہے۔ یعنے اپنے کام مین مصروف رہتے ہین کسی طرف متوجہ نہین ہوتے۔ اور یہ متولہ حال ہے مصدر مذکور سے۔

باخور بقول برہان و جامع بروزن کافور (۱) نام جدّ ابراہیم علیہ السلام است کہ پدر تارخ و پسر ساروغ باشد گویند کہ سکۂ درم در زمان او بہم رسید۔ صاحبان انند و ہفت ہمزبان شان مؤلف گوید کہ لغت سریانی زبان باشد وجہ تسمیہ این متحقق نشد۔ (اردو) باخور حضرت ابراہیم علیہ السلام کے دادا کا نام ہے۔

(۲) باخور۔ بقول شمس بحوالۂ زفانگویا آن پانزدہ روز کہ در سال سخت گرم بود رشیدی مؤید فرماید آن پانزدہ روز کہ در سال سخت گرم باشد و ہرچند این منقول از زفانگویا ست

لیکن نزد صاحب تاج وغیرہ باخور باخا خطا ست صحیح باحور است بجاے حطّی۔ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ مؤلف عرض کند کہ تصحیف کاتبین است وبغوری محققین۔ بیان ماخذ این بر باحور گذشت (اردو) دیکھو باحور۔

باخوران بقول شمس لغت فارسی است مرادف باحور و باخور کہ گذشت دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف	عرض کند کہ بزیادت الف ونون فرید علیہ باخور میتوان گرفت لیکن مجرد بیان صاحب شمس بے سند استعمال اعتبار را نشاید (اردو) دیکھو باحور

باخویش بقول برہان وجامع وبحر وناصری وہفت وانند بکسر ثالث وسکون واو معدولہ وتحتانی وشین قرشت (۱) سر آب فرو بردن وغوطہ خوردن صاحب سراج بحوالہ برہان ذکر این کردہ فرماید کہ باین معنی تصحیف پاغوش بباے فارسی باشد چنانکہ بیاید مؤلف عرض کند کہ باغوش بہ باے عربی ہم ہمبرین معنی آمدہ وماخذش ہم در انجا مذکور شود اگر سند استعمال این پیش شود توانیم عرض کرد کہ مبدل باغوش باشد کہ غین معجمہ بجاے معجمہ بدل شد ہمچون تاغ وتاخ وتحتانی زائد گیریم چنانکہ تبت وتبیت وجادارد کہ بلحاظ معنی لفظی باخویش کنایہ گیریم کہ کلمۂ با بمعنی معیت است مرادف باخود یعنی غوطہ خوری۔ عالم تنہائی دارد ودیگر کسے با او نمی باشد (اردو) غوطہ کھانا۔ غوطہ خوری حاصل بالمصدر۔ مؤنث۔

(۲) باخویش۔ بقول برہان وبحر وہفت وانند وجامع بمعنی تنہائی ہم ہست۔ صاحب ناصری فرماید کہ بمعنی تنہائی وبخود مشغول بودن۔ خان آرزو در سراج بحوالۂ برہان

ذکر این کردہ فرماید کہ این معنی مجاز است **مؤلف** گوید کہ چرا نگوئیم کہ معنی لفظی این تنہائی را ظاہر میکند و صاحب ناصری این را ضد بیخویش گفتہ کہ بمعنی بیخود و بیہوش می آید پس باید کہ معنی باخویش بہوش دارندہ و باہوش گیریم و این مجرد بیان اوست و مارا بتحقیق اول الذکر اتفاق است طرز بیان ناصری ایمعنی را پیدا کردہ است مشتاق شدیم با قسیم

(اردو) تنہائی ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مؤنث ۔ خلوت ۔ اکیلا رہنا ۔

باخویشتن آمدن مصدر اصطلاحی بمعنی خود بخود آمدن است چنانکہ ظہوری فرماید (ع) مستی زکسان نیست کہ باخویشتن آید ؎ عمری است ظہوری کہ خراب می وشیم (اردو) خود بخود آنا ۔ آپ ہی آپ آنا ۔ صاحب آصفیہ نے خود بخود کا ذکر کیا ہے ۔

باخہ بقول برہان و جامع و ناصری بفتح ثالث کاسہ پشت و لاک پشت را گویند و بقول صاحب سروری و سراج بمعنی سنگ پشت ۔ صاحب مؤید گوید کہ جانوریست آبی در غایت شہرت کہ آنرا سنگ پشت و کشف نیز نام است ۔ صاحب غیاث ذکر این کردہ فرماید کہ این لفظ ترکی است ۔ صاحبان رشیدی و جہانگیری و شمس و انند ہم ذکر این کردہ (امیر خسرو ع) ضربت گرزہ نہنگان سپاہت در وغا ؎ خصم را چون باخہ سر در سینہ پنہان می کند ؎ (ولہ ع) بسا پر دل نہنگ از تیغ کینہ ؎ کہ سر دزدید چون باخہ بسینہ ؎ **مؤلف** عرض کند کہ صاحبان کنز و لغات ترکی ازین لغت ساکت نمیدانیم کہ صاحب غیاث چگونہ این را ترکی نوشت باین حال اسم جامد است و اغلب کہ لغت فارسی زبان باشد صاحب محیط تصدیق قول ما میکند و بر باخہ گوید کہ اسم فارسی سنگ پشت است و بر سنگ پشت گوید کہ اسم فارسی است و نیز بفارسی کشف و باخہ و شیرازی لاک پشت و بعربی سلحفاۃ و بیونانی قریفیل و بقول ویسقوریدوس قلنفر و بترکی تسباغہ و بہندی کچھوا گویند و نوع بزرگ نہری آنرا در نواح بغداد رقا مند حیوانیست معروف بری و بحری و نہری طبیعت بحری و نہری

آن گرم وتر در اول و تری آن گرم و خشک بالجملہ مزاج آن گرم است خصوصاً بیضہ آن و آنچہ در جوف سنگ پشت
بری است مجموع آنرا از شکم برآوردہ بسوزند تا سفید گردد با روغن گاو سودہ و خرقہ بدان آلودہ بر سرطان
متقرح گذارند تنقیہ چرک و التیام و منع از سعی کند و منافع بسیار دارد (اردو) کچھوا۔ بقول آصفیہ
ہندی۔ اسم مذکر۔ سنگ پشت۔ کچھوہ۔ کاسہ پشت۔ باخہ۔ ایک لمبی گردن کے دریائی جانور کا نام جو اپنے
سر کو نکالتا اور رد پہر میں چھپا لیتا ہے اسکی ہڈی کی ڈہال اور کھلونے وغیرہ بھی بنتے ہیں۔

باد | بقول برہان و اند بر وزن شاد (۱) معروف است کہ یکے از چہار عنصر باشد صاحب مؤید
فرماید کہ بمعنی ریح معروف۔ صاحبان رشیدی و سروری و جہانگیری و ناصری و ... و صاحب شمس و بہار
بر معروف قانع صاحب سخندان گوید کہ لفظ فارسی است و سنسکرت وات گویند ... فرض کنند کہ لغات
سنسکرت از لفظ وات ساخت بخیال ما باد اسم جامد فارسی زبان باشد و صاحب ... کہ محقق ... نسبت
صراحت این کردہ و جا دارد کہ مبدل باو گیریم کہ بقول صاحب ساطع۔ واو آخر عوض دال مہملہ بزبان سنسکرت
باد را گویند عجبی نیست کہ فارسیان واو را بدال مہملہ بدل کردہ باد کردند ہمچون تو و تبید اند بدین صورت باد را معرفہ
توان گفت (خواجہ شیراز ع) باد بر زلف تو آمد شد جہان بر من سیاہ * نیست از سودای زلفت بیش ازین توفیر ہا
(اردو) ہوا۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ باد۔ باؤ۔ پون۔ بیار۔ بیال۔ بایو۔ وایو۔ وائیں (غالب
ع) بھوکے نہیں ہیں سیر گلستان کے ہم و لے * کیونکر نہ کھائیے کہ ہوا ہے بہار کی *

(۲) باد۔ بقول برہان نام روز بست و دوم از ہر ماہ شمسی باشد و فرماید کہ نیک است درین روز نو بریدن و
نو پوشیدن و بر اسپ نو سوار شدن صاحب مؤید فرماید کہ روز دوم از ہر ماہ شمسی را نام است صاحبان جامع
و رشیدی و سروری و ناصری و جہانگیری و اند و ہفت ہمزبان برہان و صاحبان شمس و سراج ہمزبان مؤید

(زرتشت بہرام ۵) فلک دادہ باب اورا بباد بہ ہنگام آبان مہ و روز باد ۔ مؤلف عرض کند کہ نظر بر اتفاق
محققین اہل زبان یعنی صاحبان جامع و ناصری و سروری با برہان اعتبارش کنیم و آنچہ صاحبان مؤید و سراج
و شمس نوشتہ اند ضرور نباشد کہ کاتبین لفظ بت را ترک کردند و لفظ دوم باقی ماند اسم جامد فارسی زبان باشد
و مخفی نیست کہ در وجہ تسمیہ این یکی را از معانی متعددہ باد کہ می آید دخلی باشد یعنی جاوارد کہ روز بت و دوم را
بدین وجہ بباد موسوم کردہ باشند کہ درین روز بر اسپ نو سوار شدن نیک است چنانکہ بالا گذشت
و اسپ را ہم باد گویند کہ بمعنی یازدہم این می آید واللہ اعلم (اردو) فارسی مین باد ہر ماہ شمسی کی بائیسوین تاریخ
(۳) باد بقول برہان و جامع نام فرشتہ ایست موکل بر تزویج و نکاح و تدبیر و مصالح روز باد بدو تعلق
دارد ۔ صاحبان ناصری و رشیدی و جہانگیری و سروری و شمس و سراج دانند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند
مؤلف گوید کہ ضرورتی نیست کہ بجا گفتہ باشند (استاد فرخی ۵) ہمیشہ تا بود از پیش روشن مہر و سروش و چنانکہ
از پس بہرام رام باشد و باد ۔ (اردو) فارسی مین باد اوس فرشتہ کا نام ہے جس کے سپرد فارسیون کے خیال مین تاریخ مذکور کا انتظام ہے
(۴) باد بقول برہان کنایہ از حرف و سخن باشد ۔ صاحب رشیدی بدین استعارات فرماید کہ بمعنی سخن و مطلق صدا باشد
صاحب سراج ہمزبان رشیدی ۔ صاحبان جامع و ناصری و جہانگیری وانند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند (استاد فرخی
۵) خداوندی کہ او چون باد کردی ز زمین و آسمان آید بگفتار ۔ مؤلف عرض کند کہ مبدل بات باشد
کہ لغت سنسکرت است بقول صاحب ساطع ۔ مؤنث سخن و کلام پس تاے فوقانی بدل شدہ بہ دال مہملہ
ہمچون زرتشت و زردشت (اردو) بات ۔ بقول آصفیہ ۔ ہندی ۔ اسم مؤنث ۔ گفتگو ۔ بول چال
گفتار ۔ مکالمہ ۔ کلام ۔ روزمرہ ۔ محاورہ ۔ بولی ۔ زبان ۔ قیل و قال ۔
(۵) باد ۔ بقول برہان و ناصری و جامع و رشیدی و جہانگیری و مؤید بمعنی ہیچ چنانکہ میگوئی بردست باد ست

یعنی ہیچ است واز استادے سند آرد (ﻉ) رہبرت اوّل ازچہ باد بود ٭ رسد آنی کہ باد با د بود ٭ (جوہری ﻉ) روز وصالم باد شد بیت فراق آباد شد ٭ داد ستم بیداد شد گشتہ خرابم کار زار ٭ (خواجہ حافظ ﻉ) پیش صاحب نظر این ملک سلیمان باد است ٭ بلکہ آنست سلیمان کہ زملک آباد است ٭ **مؤلف** عرض کند کہ مجاز معنی اوّل است واین استعارہ باشد کہ ہوا را لاشی خیال کنند (اردو) ہیچ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی معدوم۔ برطرف۔ لاشی۔ کچھ نہیں (ظفر ﻉ) خوبان جہان کا ہی تو کیا محو تماشا ٭ جنکی کہ کمر ہیچ ہی جنکا کہ دہان ہیچ ٭ صاحب آصفیہ نے لفظ ہوا کے تئیسویں معنی پر۔ فنا۔ نیست۔ معدوم کا ذکر کیا ہے (ظفر ﻉ) ایک دم پر ہوا نہ باندھ حباب ٭ دم کو دم بھر میں یاں ہوا دیکھا ٭ بعض محاورات اردو میں ہوا انہیں معنوں میں مستعمل ہے

(۶) باد۔ بقول برہان کنایہ از تند وتیز ہم است۔ صاحبان رشیدی وناصری وجامع وجہانگیری وسراج وانند ہم ذکر این کردہ اند (حکیم اسدی ﻉ) بگفت این وپس پور کین باد کرد ٭ سبک دست زین گرز پولاد کرد ٭ (حکیم ازرقی ﻉ) تو آن کریم نہادی کجا گنہ گاری ٭ ز باد خشم تو ہرگز ندید باد افراہ ٭ **مؤلف** عرض کند کہ این ہم مجاز معنی اوّل است وتندی وتیزی از صفات ہوا است وباد مجازاً بمعنی تندی وتیزی ہم مستعمل شدہ است چنانکہ در سند حکیم ازرقی گذشت (اردو) تند۔ بقول آصفیہ (فارسی) تیز۔ آپ ہی نے لفظ ہوا کے بیسویں معنی پر تیز رفتار کا ذکر کیا ہے۔ تندی وتیزی بھی اردو میں مستعمل ہے۔

(۷) باد۔ بقول برہان وجہانگیری مدح وثنا را نیز گویند۔ صاحبان رشیدی وناصری وجامع وسراج وانند ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** گوید کہ طرز بیان شان تفرقہ انداز خیال است مقصود اینست کہ لفظ باد در فارسیان بمعنی وصف وخوبی استعمال کردہ اند چنانکہ حکیم قطران گوید (ﻉ) اگر کند بلبل بالحان در مر او را باد ٭ چیست باد اصل او خدا آ عرش در فرقان کند ٭ بخیال ما بمعنی اسم جامد فارسی زبان است (اردو) تعریف۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مونث۔ ثنا۔ مدح

(۸) باد۔ بقول برہان بمعنی آہ و نالہ ہم آمدہ است۔ صاحبان جامع و رشیدی و جہانگیری و ناصری و سروری و سراج وانند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند (حکیم سنائی ع) بر رہ کربلا چو استادی ٭ بر رشیدی زدی دو دل بادی ٭ **مؤلف** گوید کہ این ہم مجاز معنی اول است کہ در آہ و نالہ ہم باد بیرون می آید و فرو می رود (اردو) دیکھو آہ

(۹) باد۔ بقول برہان نام گنج دوم است از جملۂ ہشت گنج خسرو پرویز و گنج باد آورد ہمین است صاحب جہانگیری گوید کہ نام گنجی است از گنجہاے خسرو پرویز و آنرا باد آورد نیز می گفتند۔ صاحب رشیدی فرماید کہ باد تنہا بدین معنی نیست بلکہ گنج باد آورد و گنج باد صحیح باشد۔ صاحبان جامع وانند ہم ذکر این کردہ اند۔ صاحب سراج ہم بحوالۂ رشیدی ذکر این کردہ **مؤلف** گوید کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و اگر سند آید تو انیم عرض کرد کہ مخفف باد آور باشد کہ می آید (اردو) دیکھو باد آور کی پہلی تعنی

(۱۰) باد۔ بقول برہان و جامع و جہانگیری بمعنی نخوت و غرور و خودبینی صاحب سروری فرماید کہ کنایہ باشد از کبر و نخوت صاحب رشیدی گوید کہ بمعنی تکبّر و نخوت (باد بروت) است نہ مطلق باد چنانچہ بعضے گفتہ اند خان آرزو در سراج بذکر قول رشیدی فرماید کہ باد مطلق بدین معنی استعمال نمی شود بلکہ جائیکہ معنی تکبّر از آن ارادہ کردہ اند لفظ دماغ یا بروت یا سر یا دم مذکور می شود چنانکہ درین مصرع خاقانی (ع) آن باد کہ در دماغ شان ہست ٭ (ملک الشعرا طالب آملی ع) آنم کہ طغان شاہ سرم کبر نژاد است ٭ تخمیر بر و تنم ہمہ از عنصر باد است ٭ (فردوسی ع) ہمین راند چون شیر با باد دم

وفرمایدکہ ازین جہت بادسر بمعنی تکبّر دربرہان آوردہ ۔صاحبان ناصری ومؤیّد
وشمس وانندہم ذکراین کردہ اند مؤلف عرض کندکہ مجرد استعمال باد ہم بمعنی تکبّر
آمدہ چنانکہ (ص) ہفت اختر بی آب راکز خاکیان خون می خورند ہا ہم آب برآتش زنم
ہم باد ایشان بشکنم ؛ باہمہ این ہم مجاز معنی اول است کہ استعارہ باشدکہ غرور وتکبّر
ہم بادیست در دماغ (اردو) تکبّر ۔بقول آصفیہ ۔عربی ۔اسم مؤنث ۔بڑائی ظاہرکرنا
غرور ۔گھمنڈ ۔انانیت ۔ہماہمی ۔رعونت ۔صاحب آصفیہ نے لفظ ہوا کے اٹھارویں
معنی پرنخوت وغرور کا ذکر کیا ہے ۔صاحب تذکیر وتانیث نے مذکر کہا ہے ۔

(۱۱) باد ۔بقول برہان اسپ رانیز گویندکہ بعربی فرس خوانند ۔صاحبان جامع ورشیدی
وسراج ہم ذکر این کردہ اند چنانکہ خسرو گوید (ع) فرود آمد زپشت بادچون بادپولہ
ع) چو شہ دید آن دو باد تنگ بستہ ؛ مؤلف گویدکہ این ہم مجاز معنی اول است
استعارہ ۔کہ اسپ ہم مثل باد سیری کند وزود میرود (اردو) دیکھو اسپ کے دوسرے معنی

(۱۲) باد ۔بقول برہان وناصری بمعنی شراب صاحبان جامع ومؤیّد وشمس وانندہم
ذکر این کردہ اند وخان آرزو درسراج فرماید وبرہان ہم کہ بدین معنی مخفّف بادہ مؤلف
عرض کندکہ درست گوید چنانکہ گیاہ وگیا وگواہ وگوا (اردو) دیکھو ابن العنب ۔

(۱۳) باد ۔بقول وارستہ بمعنی ضراط مستعمل ۔مؤلف گویدکہ مجاز معنی اول است
کہ گوز ہم بادیست ۔حیف است کہ وارستہ سند این رابرلفظ (بارخانہ) حوالہ کردہ
بجایش الغاے وعدہ نکرد وجا داردکہ مبدل پاد باشدکہ بہ باے فارسی بقول صاحب

ساطع لغت سنسکرت است مذکر۔ تیز۔ باے فارسی را بعربی بدل کردند ہمچون تپ و تب و اسپ و اسب (اردو) باد۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ گوز ریح۔ بادشکم۔ باو۔ آپ ہی نے لفظ ہوا کے چوتھے معنی پر اس کا ذکر کیا ہے۔

(۱۴) باد۔ بقول بہار کلمہ ایست کہ در محل دعا استعمال کنند و بدین معنی مخفف بواد باشد از عالم شواد و فرماید کہ بادا مزید علیہ آن و جائز است کہ کلمۂ مذکور را حذف کنند اگر قرینۂ دال باشد چنانچہ چشم بد دور بجاے چشم بد دور باد و امثال آن و نیز بمعنی باشد و برین قیاس بادی بیاے خطاب و بادید بصیغۂ جمع بمعنی باشی و باشید لیکن این لفظ را نازک خیالان حال و دقت نشان این عصر از نشادم انگارند و حق بجانب ایشان است۔ صاحب مؤید گوید کہ بمعنی (بودہ باشد) نیز آید۔ چنانکہ در دعا۔ مؤلف عرض کند کہ صاحب مؤید بحقیقت این غور نکردہ صاحب تحقیق القوانین بر الف دعا گوید کہ بنا بر حصول مفہوم دعا در صیغۂ واحد غائب فعل مضارع معروف پیش حرف اخیر آوردہ شود چنانکہ بلفظ بواد و باد و رساناد و گرداناد و چون براے تخفیف از بواد بعد دور کردن ضمۂ با و نقل کردن فتحۂ واو بران۔ واو را حذف کردند باد باقی ماند و مستعمل جمہور ہمین لفظ مخفف است (میرزا طاہر وحید ؎) منزلت بادا مبارک بادہ ات ور جام باد؛ کامران باشی بعالم تا ز عالم نام باد؛ (سید محمد عرفی ؎) دشمنت خستۂ باد کو بعبث؛ جادو بابلش در افسون باد؛ (والہی قمی ؎) ہمنشین برقیب بعد قتلم تا بر تو حلال باد خونم؛ (اردو) ہووے۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ باشد یا شود

کا ترجمہ۔ اب اسکے بجاے ہوا بولتے ہین۔

(۱۵) باد۔ بقول بہار بمعنی صدمہ و آسیب و فرماید کہ این معنی مجاز است صاحب انند فرماید کہ از ہمین معنی متعلق است بادِ پشت دست و بادِ تازیانہ و بادِ تفنگ و بادِ تیر و بادِ خامہ و بادِ رکاب و بادِ رمح و بادِ سم و بادِ سنگ و بادِ سیلی و بادِ شمشیر و بادِ گرز و بادِ نگاہ (سنجر کاشی ؎) از بادِ پشت دست تو بر سینۂ جہان ٭ نہ آسمان فتادہ بیکبار از قفا ٭ (شانی تکلو ؎) آندم قیامتست کہ آری بجست و خیز ٭ از بادِ تازیانہ چو آتش سمندرا ٭ (ابن یمین ؎) ہیچو سیمرغ کہ طوفان نبرد از جایش ٭ نہ چو کنجشک کہ افتد بدم بادِ تفنگ ٭ (ظہوری ؎) بادِ تیرت غنچۂ دل را نواخت ٭ رو ظہوری در جگر پیکان شکن ٭ (امیر خسرو ؎) نگاہ مدح نواز بادِ خامۂ خسرو ٭ ہزار زلزلہ در خوابگاہ خاقانیست ٭ (مولانا مظہر ؎) آب سنان و بادِ رکابش بروی دین ٭ بستر در فضا و بشست اعتزالہا ٭ (محمد قلی میلی ؎) موے عدو کہ راست شد از بادِ رمح تو ٭ اظہار زہر چون سر دندان مار کرد ٭ (طغرا ؎) بیابان نوردی کہ از بادِ سم ٭ پریشان کند جادہ را ہمچو دم ٭ (شوکت ؎) گلشن عیش آب و رنگی دار داز موج جنون ٭ غنچۂ مینا چو گل از بادِ سنگم بشگفد ٭ (ظہوری ؎) پشیت کشدت ببادِ سیلی ٭ دیوانہ گرہ گشتہ چراغ است ٭ (حاجی محمد جان قدسی ؎) چنان بادِ شمشیر دستی فشاند ٭ کہ در خرمن عمر بادی نماند ٭ (وحشی ؎) ز بادِ گرز تو بہرام را شود رعشہ ٭ ز عکس تیغ تو خورشید را شود خفقان ٭ (والہ ہروی ؎) اگر می ترسی از بادِ نگاہ بوالہوس والہ ٭

پر پروانہ حرز شمعہاے این شبستان کن ۴ (اردو) دیکھو آسیب کے دوسرے معنے
(۱۶) باد۔ بقول سراج بمعنی مرض نیز آمدہ چنانکہ باد فرنگ و باد سرخ باد۔ صاحب
غیاث گوید کہ باد نام مرضی کہ از فساد خون پیدا می شود و تن از آن می باشد و بمعنی
جوشش خون کہ آنرا سرخ باد نیز گویند صاحب انند ہم بحوالۂ غیاث ذکر این کردہ
مؤلف عرض کند کہ ما لفظ باد را بمعنی مرض نمی گیریم و ماخذ خان آرزو مرض
باد سرخ و باد فرنگ است و درین ہر دو نام باد بمعنی اول اوست کہ گذشت
یعنے مرضی کہ ابتدایش از آب وہواے فرنگ است آن را باد فرنگ نام نہادہ اند
و مرض دیگر کہ بسبب اختلاف ہوا داغہاے سرخ بر بدن پیدا می شود سرخ باد و باد سرخ
نام دارد و جا دارد کہ درین اسماے ہر دو امراض لفظ باد را بمعنی آسیب گیریم
کہ بر معنی پانزدہم گذشت و محققین زبان دان ازین معنی ساکت و معاصرین عجم بر زبان
ندارند (اردو) مرض۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ روگ۔ دکھ۔ آزار۔ بیماری
علالت (مومن ۵) ظاہر آزار کچھ غرض نہ تھا ۴ لاغری کے سوا مرض نہ تھا ۴
(۱۷) باد۔ بقول سراج بمعنی شدت و بسیاری نیز چنانکہ گویند فلانی را بباد دشنام گرفتم
یا بباد تازیانہ و فرماید کہ ظاہرا این مجاز است مؤلف عرض کند کہ دیگرے کسے از محققین
فارسی ذکر این نکرد و بخیال ما این ہم متعلق بمعنی پانزدہم است کہ گذشت۔ فتامل (اردو)
زیادتی۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ کثرت۔ افراط۔ بہتات۔ افزونی۔ شدت
(۱۸) باد۔ بقول صاحب رہنما کہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار آوردہ بمعنی

ببیدن است کہ نام شہرے باشد مؤلف گوید کہ باڈمن در جنوب انگلستان شہریست و معاصرین عجم بہ تبدیل دال ہندی بدال مہملہ و حذف من آنرا باد نام نہادہ اند دیگر ہیچ (اردو) معاصرین عجم شہر باڈمن کو جو جنوب انگلستان مین واقع ہے باد کہتے ہین۔

باد آبستنی اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ سکندر نامہ لغت فارسی است بمعنی بادی کہ درخت را باردار کند۔ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است کہ از ذرایع آبستن درختان ہوا ہم ذریعہ ایست کہ سفوف گل نر را بہ گل مادہ میرساند وہمین است ذریعۂ بارور شدن درخت عالمان نباتات گفتہ اند کہ بعض از اقسام درختان نر و مادہ باشد چنانکہ نخل و نخلہ و بعض درختان را شاخی نر است و شاخی مادہ و بزمانۂ باروری ہر دو گل برآرد و در ہر یک گل سفوف بالائی آن مائل بہ شیرینی باشد و مگسان بر آن جمع شوند و می خورند پس سفوف غیر شیرین کہ تہ آن باشد در پاے مگسان می گیرد و چون از درخت یا شاخ نر فارغ شدہ بہ درخت یا شاخ مادہ می نشینند و مشغول بخوردن سفوف شیرین می شوند قوت جاذبہ گلش سفوفی را کہ در پاے شان است بخود می کشد و درخت بارور می شود و ہمچنین سفوف گل درخت یا شاخ نر بوسیلۂ ہوا منتقل می شود بہ گل درخت یا شاخ مادہ وہمین ہوا را (باد آبستنی) نام است (اردو) وہ ہوا جس سے درختون مین پھل آوین۔

باد آبلہ اصطلاح۔ بقول برہان آبلہ ہلاک کنندہ را گویند و بعربی جدری خوانند صاحب سروری فرماید یعنی آبلہ ہلاک کنندہ و باداولہ نیز گویند۔ صاحب مؤید بحوالہ ادات آوردہ کہ بمعنی ہلاک کنندہ باشد و آن را باداولہ و

باد لوہا خوانند۔ خان آرزو در سراج گوید
کہ بمعنی مرض آبلہ کہ مرض جدری باشد و فرماید
کہ در سروری وغیرہ بمعنی آبلہ ہلاک کنندہ
گفتہ و این اصلے ندارد چراکہ باد بمعنی مرض است
چنانکہ گفتہ شد۔ صاحبان بحر و جامع ہمزبان
برہان۔ و صاحبان انند و ہفت ہم ذکر این
کردہ اند مؤلف عرض کند کہ ما حقیقت سرخ
باد و باد سرخ و باد فرنگ بضمن معنی باد
بیان کردہ ایم پس باد آبلہ قلب اضافت
آبلہ باد است کہ پیدا می شود در ہر دو مرض
بالا و این علامت اشتداد مرض باشد و گوئیم نیکو
برآمدن این آبلہ مہلک است و معنی مہلکت
در لفظ این اصطلاح نیست۔ طرز بیان محققین
بغلطی انداز دکہ آنانکہ باد آبلہ را جدری گفتہ اند
بحقیقت پے نبردہ اند (اردو) مرض باد
فرنگ اور سرخ باد مین جو آبلے جسم مریض پہ
پیدا ہوتے ہین اونکو فارسیون نے باد آبلہ کہا ہے

باد آتشین مخلب اصطلاح۔ بقول
انند بحوالہ بہار بکسر میم و سکون خاے معجمہ و فتح
لام و سکون موحدہ لغت فارسی است کنایہ
باشد از آفتاب **مؤلف** گوید کہ حیف است
کہ در نسخ موجودہ بہار این اصطلاح را نیافتیم
دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکردہ و سندے
پیش نشد و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند۔
معنی لفظی این بادے کہ پنجہ آتشین دارد پس
جا دارد کہ خطوط شعاعی را از پنجہ آتشین کنایہ خیال
گیریم و باد را بمعنی سوش یعنی فرشتہ۔ باقی
بدون سند استعمال این کنایہ را تسلیم نمی کنیم
(اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنی۔

باد آفراہ اصطلاح۔ بقول برہان بافا
و راے قرشت بر وزن آرامگاہ (۱)
بمعنی عقوبت و جزاے گناہ و مکافات بدی
باشد۔ صاحب انند فرماید کہ بالف ممدودہ
و سکون فا و راے مہملہ بالف کشیدہ و ہاے

زدہ بمعنی مکافات بدی۔ صاحبان رشیدی
و ناصری و سراج و ہفت ہم ذکر این کردہ اند
صاحب سروری بذیل باد افراہ ذکر این کند
و از استادی سند آرد (ﺻ) بجای نہی
باداش نیکی بجاے ہر بدی باد آفراہی
(اثیر اخسیکتی ﺻ) اے کردہ سعی مکرمت خوان
عدل تو باداش خواہ معدہ باد آفراہ را
صاحب سفرنگ ہم ذکر این کردہ مؤلف
گوید کہ افراہ بجایش گذشت بمعنی طعامی کہ بہ
محبوسان بپزند و باد بمعنی صدمہ و آسیب
کہ بر معنی پانزدہمش مذکور شد پس آنچہ فارسیان
الف اول افراہ را ممدودہ گرفتہ اند لب و لہجہ
مقامی است و بمعنی کہ استعمال این اصطلاح
کردہ اند مجاز است و بس و جا دارد کہ این را
مزید علیہ (باد فراہ) گیریم و معنی لفظی این آویختہ
در باد و مجازاً بمعنی عقوبت و مکافات بدی کہ
اہل عجم مجرمین را بیاویزند مخفی مباد کہ فراہ مبدل
فراخ است کہ خاے معجمہ بہ ہاے ہوز بدل
شد چنانکہ خاک و ہاک بمعنی تخم مرغ۔ پس فراہ
معناً مرادف فراخ و بلند باشد و تحقیقت
فراخ۔ بر افراخ نوشتہ ایم و (باد فراخ)
و مبدلش (باد فراہ) اسم مفعول ترکیبی بمعنی
بلند شدہ در ہوا و مجازاً آویختہ در ہوا و اشارہ
بطرف عقوبتی کہ مجرمان راست و جزاے
گناہ و مکافات و جا دارد کہ فراہ را مبدل
فراز گیریم کہ زاے ہوز ہم بہ ہاے ہوز بدل
می شود چنانکہ کوز پشت و کوہ پشت و براز
و براہ اند بدینصورت ہمان ترکیب درست
می شود کہ بالا گذشت (اردو) برائی
کی سزا۔ مؤنث۔ برائی کا بدلا۔ مذکر۔

(۲) باد آفراہ۔ بقول برہان باد فرا نیز
گویند کہ بازیچۂ اطفال است و آن پوست
پارہ باشد مدور کہ ریسمانی در آن گذرانند
و در کشاکش آورند تا بگردش در آید و صداے

از آن ظاہر شود۔ صاحب رشیدی فرماید کہ بدین معنی بادفر و بادفرہ آمدہ صاحب ناصری بذکر این گوید کہ آن را فرفرہ نیز نام است خان آرزو در سراج فرماید بمعنی بازیچۂ اطفال و بہندی پھرکی گویند لیکن بدین معنی بادفر و بادفرہ است چنانکہ بیاید۔ صاحبان اند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند مؤلف گوید کہ بادفر۔ بادفرہ ۔ بادفرہ۔ بادافرہ۔ بادافراہ۔ (بادبر۔ بموحدہ)۔ (بادپر بہ باے فارسی چہارم) (بادفرنگ بہ فتح نون)۔ ہر یکے مرادف (بادافراہ) باشد اصل این بادپر است مرکب از باد و پر کہ امر حاضر است از پریدن۔ اسم فاعل ترکیبی بمعنی بر باد پرندہ و مجازاً چوبکی را نام نہادہ اند کہ طفلان ریسمان بران پیچند و از دست گذارند تا در زمین گردان شود و بہندی لٹّھو گویند و بادبر بہ دو موحدہ مبدل این کہ باے فارسی بموحدہ بدل شود چنانکہ تپ و تب و چادر کہ بر را

بموحدہ امر حاضر از مصدر بردن گیریم و بزیادت کاف تصغیر (بادبرک) بمعنی کاغذ باد ہم می آید و بادفر بہ فاے چہارم ہم مبدل است کہ باے فارسی بہ فا بدل شود چنانکہ سپید و سفید و زبان و زفان اما بادفر و راے اینمعنی بمعنی بادزن بزرگ ہم آمدہ و بادفرہ بزیادت ہاے ہوز در آخر مرادف این ولیکن در تعریف این خصوصیتی است کہ ترجمۂ آن در ہند پھرکی باشد کہ بجاے خودش می آید و بادفراہ بالف دوم و ششم مزید علیہش و در بادافراہ الف وصلی ہم در اول فراہ زیادہ کردہ اند و نتیجۂ لب و لہجۂ مقامی است کہ افراہ بمدودہ آفراہ شد و بادفرنگ کہ می آید مبدل بادپرنگ و مخفف بادپرانک باشد کہ کاف تصغیر بر بادپران و بادفران زیادہ کردہ اند و بحث ہر یکی بجاے خودش می آید۔ بالجملہ بادآفراہ مخصوص است بہ پوست پارۂ (اردو) پھرکی بقول آصفیہ

ہندی۔ اسم مؤنث۔ گول اور چھوٹی سی پھرنے
یا پھرانے کی چیز، گھنی، چکلی، گھرنی۔

باد آمدن استعمال۔ صاحبان بحر و بہار
دانند فرہنگ آنکہ موقوف است و از سند
پیش کردۂ شان معلوم می‌شود کہ بمعنی وزیدن
باد باشد (خواجہ شیراز سے) ؎ دبر زلف
تو آمد شد جہان بر من سیاہ ؎ نیست از سوداے
زلف بیش ازین توقیر ما ۔ صاحب آصفی
ہم بدون تصریح معنی ذکر این کردہ۔
(اردو) ہوا چلنا۔

باد آور اصطلاح۔ بقول برہان (۱) نام
گنج دوم است از ہشت گنج خسرو پرویز
گویند۔ قیصر گنجی از زر و گوہر یکی از جزائر
حصینہ می‌فرستاد اتفاقاً باد کشتی را بحوالی
اردوی خسرو آوردہ و آن را متصرف
شد و باین نام موسوم گشت۔ صاحب مؤید
فرماید ہمان بادآور دو بر بادآورد فرماید
کہ آن گنجی کہ قیصر روم از ترس پرویز چند کشتی
پر کردہ بہ بادشاہی تہ ودیعت نہاد و باد آن
کشتی را بہ پرویز آورد و پرویز بر آن مال قابض
شد و نام آن گنج بادآورد نہاد۔ صاحب
سروری و ناصری تا ہمین بہ بادآور حوالہ بادآورد
دادہ و بہ بادآورد وجہ تسمیہ مثل گرہ بالا نوشتہ
صاحبان جامع و جہانگیری و رشیدی و بحر
و شمس ہم ذکر این کردہ اند (حکیم فردوسی
سے) دگر گنج کش نام بادآور است ؎ کہ فرزانگان
در روز زیور و گوہر است ؎ مؤلف عرض
کند کہ بادآور مخفف و قلب آوردۂ باد
و بادآور اسم مفعول ترکیبی است (اردو)
بادآور فارسی مین خسرو پرویز کے دوسرے
خزانہ کا نام ہے۔

(۲) بادآور۔ بقول برہان و جہانگیری نام
بوتۂ خاری است سفید و دراز بقدر یک
درعہ در نہایت خفت و سبکی کہ بیشتر در

زمین ریگ بوم و دامن کوه ها روید و بیخ آن
اسفید شود و گل آن بنفش و سرخ و سفید هم
می باشد و تخم آن خشک می باشد و بعربی شوکة
البیضاء خوانند و صاحب مؤید بر بادآورد
بادآورد داده و بر بادآورد نیز القندیز نیز
گیاهی است که مشهور است که آن را
خاک سپید نیز گویند و بتازیش شوکة البیضا خوانند
و بهندی چوک نیز گویند صاحب سروری
هم بر بادآورد بجوالهٔ بادآورد داده و بر بادآورد
فرماید که نام گیاهی است که در کوهسار روید
و بتازی آنرا شوکة البیضا خوانند و چون
این گیاه در وزن بغایت سبک باشد
آن را بادآورد گویند صاحبان ناصری و جامع
و بحر و رشیدی وا نند و شمس هم ذکر این کرده
اند. صاحب محیط بر بادآورد فرماید که بفتح
بای موحده و الف و سکون دال مهمله و مد
همزه و فتح واو و سکون رای مهمله و دال مهمله

اسم فارسی است و آن را آنگر سفید نیز گویند
و بر بعضی تو نیز و لیسه با یا کماة و بعربی شوکة البیضا
گویند ادخا سپید است و بعض گویند که
بهندی چوک است و آن را گویند و بعضی شکاعی
را بادآورد می دانند و می گویند شکاعی اسم
عربی آنست و حق آنست که در جنس قریب
مانند بعض و بادآورد شبیه بخار خسک
اما این در سفیدی شد بیشتر و خارهای این
درازتر از آنست و چون گیاه آن خشک
گردد بسبب سبکی وزن آن باد آن را
بر کند و پراگنده نماید و لهذا آن را بادآورد
نامند و منبت آن دامنهای کوه و ریگزارها
گرم و خشک در اول و گویند در دوم
و در آن قوت محلله و مفتحه ملطفه و منقیه است
و آن مدر بول و حیض و مفتت حصاة و
نافع عسر البول و تپ بلغمی کهنه و متولد از
رطوبت معده یا ضعف آن و تپ سوداوی

واستسقا و یرقان است و منافع بی شمار دارد و ذکر بعض خواصش بذیل اقتنالوتی هم گذشت (اردو) دیکھو اقتنالوتی ۔

(۳) بادآور ۔ بقول برہان نام موضعی است نزدیک بشہر واسط ۔ صاحب رشیدی بذکر این فرماید که اصح آنست که بادرویه موضعی است حوالی بغداد و خان آرزو در سراج بذیل بادآورد فرماید که نام موضعی نزدیک واسط و بعض گویند اصح آنست که بادآور موضعی است در حوالی بغداد و چون واسط نیز نزدیک بغداد است هر دو صحیح باشند ۔ صاحب مؤید بذیل بادآور حوالۂ بادآورد داده و بر بادآورد ذکر این معنی کرده ۔ صاحبان جهانگیری و ناصری و جامع و انند هم ذکر این کرده اند مؤلف عرض کند که نسبت وجه تسمیهٔ این قیاس می خواهد که وجود این مقام بطوفان باد ناگاه شده باشد که چون باد ۔ خاک را ببرد آثار موضعی ظاهر شد که مدفون بود و پس از آن آباد گردید و بدین اسم موسوم واللہ اعلم بحقیقة الحال ۔ (اردو) ایک موضع کا نام بادآور ہے جو شہر واسط کے قریب ہے ۔

(۴) بادآور ۔ بقول برہان نام نوائی است از موسیقی ۔ صاحبان جامع و رشیدی و ناصری و جهانگیری و مؤید و بحر و شمس و انند هم ذکر این کرده اند حیف است که وجه تسمیه این متحقق نشد بخیال ما این نوا هم صفتی داشته باشد چنانکه دیپک راگ گویند که آتش افروزد پس همچنان بخیال شان اثر این نوا ۔ باد را می آرد (اردو) بادآور فارسی میں موسیقی کے ایک راگ کا نام ہے جس کا اردو نام متحقق نہ ہو سکا ۔

(۵) بادآور ۔ بقول برہان کنایه از چیزی باشد که مفت و بے تعب بدست آید ۔ صاحب ناصری فرماید که کنایه از دولت بے زحمت بدست آمده

صاحبان جامع و مؤید دانند ہم زبان برہان صاحب
بحر ہم ذکر این کردہ ۔ **مؤلف** گوید کہ از قبیل
الف آورد کہ بجایش گذشت (اسم مفعول ترکیبی)
(اردو) فارسی مین باد آورد اوس چیز کو کہتے
ہین جو مفت اور بغیر زحمت کے حاصل ہو
گویا ہوا پر اوڑکر آئی ہوئی چیز۔
(۶) باد آور ۔ بقول مؤید نام آن گنج کہ کیخسرو
شاہ تسلیم گودرز کرد جہت خیرات دیگر
کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد **مؤلف**
عرض کند کہ اگر وجود این معنی متحقق شود متعلق
باشد بمعنی پنجم (اردو) فارسی مین باد آور
اوس خزانہ کا نام ہے جسکو کیخسرو نے گودرز
کو خیرات کرنے کے لئے دیا تھا۔

باد آورد اصطلاح بقول اہان بروزن بالاگرد
بمعنی باد آور است کہ بوتہ خار شوکۃ البیضا
ونوائی از موسیقی وغیرہ باشد ۔ صاحبان
جامع و ناصری ذکر باد آورد و باد آوردہ ہردو
کردہ پنج معنی اول الذکر را آوردہ اند کہ بر باد آور
مذکور شد و صاحبان مؤید دانند و ہفت
ہم ذکر این معانی کردہ اند و صاحبان رشیدی
وجہانگیری بر چہار معنی اول الذکر قانع ۔ صاحب
سراج متفق با صاحبان رشیدی وجہانگیری
۔ صاحب بحر ہم زبان جامع و ناصری ۔ صاحب
سروری بر معنی اول و دوم قانع ۔ صاحب شمس
بر باد آورد حوالہ باد آور دادہ و بر باد آور
ذکر معنی اول و دوم و چہارم کردہ وہم او
لفظ (باد آرود) قائم کردہ فرماید کہ باد ال
موقوف دار و نیست کہ آن را خار سفید نیز
گویند بخیال **مؤلف** تصحیف در کتابت است
وبس و ما حقیقت ماخذ این بر معنی اول باد آور
بیان کردہ ایم ۔ وآنچہ صاحب محیط بر (باد آورد)
نوشتہ نقلش بر معنی دوم (باد آور) ذکر کردہ ایم
(عماد فقیہ) آزار دل تو باشد و بیدرد
خاک بر فرق گنج باد آوردہ (منجیک ترمذی)

اوحدی ؎) گر بگرد گنج بادآور دگر دم فی المثل ؎ آن زنجیم خار بادآور دگر دو در زمان ؎ (اردو) دیکھو بادآور کے تمام معنی۔

(الف) **بادآوردن** مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ و سندی کہ پیش کردہ است از آن استعمال بادآوردہ پیداست **مؤلف** گوید کہ ....

(ب) **بادآوردہ** اسم مفعول است از ہمین مصدر اصطلاحی پس (الف) کنایہ باشد از بے تعب وطلب حاصل شدن چیزی و (ب) چیز بے تعب وطلب حاصل شدہ و (ب) بقول وارستہ و بحر و انند مرادف اصطلاح آب آوردہ کہ بجاے خودش گذشت و بہ تحقیق ما شخص بے طلب رسیدہ ہم بمعنی ناخواندہ صاحب آصفی بر حاشیۂ کتاب بذیل آب آوردن۔ بحوالۂ بہار ذکر معنی آخر کردہ و سند ذیل را ما اشرف مازندرانی گوید لیکن در بہار عجم نیافتیم (میرزا صائب ؎) باغبان بیرون کن این گستاخ بادآوردہ را ؎ خوش نمی آید بگل این ہاے و ہوے عندلیب ؎ (اردو) (الف) کسی چیز کا بغیر زحمت اور طلب کے حاصل ہونا (ب) مفت ملی ہوئی چیز۔ مؤنث۔ بے طلب آیا ہوا شخص۔ یا بے طلب ناخواندہ آئی ہوئی چیز۔

بادآولہ اصطلاح۔ بقول برہان با واو بر وزن و معنی بادآبلہ است کہ بجاے خودش گذشت صاحب مؤید فرماید کہ ہمان آبلہ مرقوم۔ صاحبان بحر و انند و ہفت ہمزبان برہان۔ **مؤلف** عرض کند کہ جز این نیست کہ مبدل (بادآبلہ) باشد کہ موحدہ با واو بدل شود چنانکہ آب و آو (اردو) دیکھو بادآبلہ۔

بادآہنج اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ لغت فارسی است بمعنی دریچہ یا روزنی کہ براے آمدن ہواے تازہ سازند دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ **مؤلف** عرض کند کہ آہنج امر حاضر است

از مصدر آہنجیدن کہ بمعنی کشیدن گذشت پس این اسم فاعل ترکیبی است یعنی کشندہ باد و کنایہ از دریچہ ہوادار۔ (اردو) وہ دریچہ یا روشن دان جو تازہ ہوا کی آمد و رفت کے لئے بناتے ہیں۔ مذکر۔

باد آہنگ اصطلاح۔ بقول برہان بکسر ثالث صوت و نقش خوانندگی و گویندگی را گویند و بقول صاحب بحر باضافت صوت و نقش خوانندگی و گویندگی۔ صاحب جامع فرماید کہ بکسر دال نقش و بمعنی خوانندگی۔ صاحب ناصری ہم بحوالہ برہان ذکر این کردہ و صاحب سفرنگ آوردہ کہ بباے موحدہ با الف و کسرہ دال ابجد و مد الف و فتحہ ہاے ہوز و سکون نون و کاف فارسی بمعنی آواز و صوت باشد (فقرۂ دساتیر) گفتار یزدان باری نیست و باد آہنگ درو نبود۔ یعنی کلام خدا تعالی و صوتی نیست چہ صوت مخرج و محل را خواہان است و تدریجی مقتضی حدوث و تجدد و ایزد تعالی از تجددات و محتیات ہمہ برکران۔ مؤلف عرض کند کہ باد بمعنی حرف و سخن ہم بجایش گذشت و حرف آہنگ ہمان صوت گویندگی است کاتبین جابکدست صوت و نغس را صورت و نقش نوشتہ اند۔ مرادف باد نوا) کہ می آید و بحث کامل این ہم در آنجا کنیم (اردو) دیکھو باد نوا۔

بادا بقول شمس لغت فارسی است کہ در محل دعا استعمال نمایند۔ صاحب مؤید فرماید کہ دعا و مغایبہ است و معنی آن بواد باشد و چون دعا بخطاب کنند بادی گویند و معنی آن باشی است۔ صاحب ہفت گوید کہ در مقام دعا آرند و مقام آن آخر کلام است صاحب آنند ہمزبان مؤید۔ (خواجہ شیراز ع) عمرتان باد و مراد ای ساقیان بزم جم گرچہ جام ما نشد پر می بدوران شما)۔ مؤلف عرض کند کہ الف کہ بر باد بمعنی چہار دہم کردہ ایم

وبغرا این نیست کہ الف زائد است در آغوش۔
(اردو) دیکھو باد کے چودھویں معنی۔

باداباد استعمال۔ بقول ناصری کہ بذیل باد۔ آوردہ کہ ترا یعنی ہرچہ می شود بشود چنانکہ فرخی گفتہ (ع) چنان نمود ملک را کہ رہ بدست چپ است ؎ برفت سوی چپ و گفت ہرچہ باداباد ؎ و حافظ گوید (ع) شراب عیش نہان چیست کار بے بنیاد ؎ زدیم بر صف رندان و ہرچہ باداباد ؎ صاحب انند بذیل باد بحوالہ ناصری این را آوردہ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ این از قبیل دمادم بالف اتصال است کہ در میان دو کلمہ آمدہ افادہ معنی اتصال کند یعنی (باشد و باشد) (بود و بود) (باد و باد) استعمال این بالفظ (ہرچہ) می شود و بدون آن از نظر ما نگذشت (اردو) جو ہو سو ہو۔

بادابرنگ اصطلاح۔ بقول برہان کہ بذیل بادارنگ آوردہ مرادف بادرنگ کہ می آید دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ ذکر ماخذ (بادارنگ) تحت بادرنگ مذکور شود و این معنی خود است یعنی فارسیان ترنج را (بادہ برنگ) گفتہ اند مقصود آنست کہ رنگ آن مثل بادہ باشد ہاے چہارم بدل شد بالف چنانکہ ہیون و اہیون۔
(اردو) دیکھو بادارنگ۔

بادارنگ اصطلاح۔ بقول برہان بفتح راے قرشت و سکون نون و کاف فارسی ترنج را گویند و آن میوہ ایست معروف کہ پوست آن را مربا سازند و آن را (بادہ برنگ) ہم می گویند (چنانکہ گذشت) صاحب ناصری فرماید کہ بروزن پالاہنگ بفتح اول و کاف فارسی در آخر بمعنی ترنج است و فرماید کہ آن را بحذف الف دوم (بادرنگ) نیز

گویند کہ (می آید) و رنگ آن زرد شود۔ صاحب جامع واند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این رنگ شراب دانست کہ باد مخفف بادہ بمعنی شراب ہم آمدہ و جاداد کہ الف چہارم در (بادا برنگ) مستبدل ہاے ہوز باشد یا زائد و این ہر دو موافق قیاس است۔ و ذکر خواصش بذیل باتس گذشت (اردو) دیکھو باتس۔

باد از دماغش بیرون رفت مثل صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ اند ولیکن از بیان معنی و محل استعمال ساکت۔ مؤلف گوید کہ فارسیان این مثل را بحق کسے زنند کہ نخوت و غرورش از سر بیرون رفتہ باشد و نشۂ غرور باقی نماندہ۔ مخفی مباد کہ باد بمعنی شراب و نخوت و غرور بجایش گذشت (اردو) نشہ اتر چکا ہے۔ دماغ درست ہو گیا ہے۔ دکن میں اُس شخص کے لئے استعمال کرتے ہیں جو مغرور تھا لیکن انقلاب زمانہ سے عاجز ہو گیا ہو۔

باد از سر بیرون شدن مصدر اصطلاحی بمعنی غرور از سر رفتن و دور شدن مخفی مباد کہ باد بمعنی غرور و نخوت بہ معنی دماغش گذشت و سند این بر مصدر اصطلاحی (باد در سر بودن) از کلام میر خسرو می آید (اردو) غرور سر سے دفع ہونا۔ دور رہونا۔

(۱۹۹۸)

باداش بقول برہان بروزن آداش مکافات و جزاے نیکی را گویند و فرماید کہ با باے فارسی ہم آمدہ است۔ صاحب جامع فرماید کہ با باے فارسی و عربی بمعنی مکافات نیکی باشد۔ خان آرزو در سراج ذکر این بباے عربی کردہ فرماید کہ در برہان ہمان جزاے نیکی لیکن مشہور بباے فارسی است۔ صاحب ناصری گوید کہ بمعنی مکافات و جزاے نیکی معروف است و بباے پارسی معروف تر و اصح و فرماید کہ آن را پاداشن نیز بزیادتی نون در آخر نیز گفتہ اند

و پاداشت با تاے قرشت نیز آمدہ و پادش بحذف الف دوم نیز دیدہ شدہ بخلاف بادافراہ کہ مکافات بدی است۔ صاحبان جامع و انند و هفت ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ بتحقیق ما اصل اسم جامد بہ باے فارسی و فوقانی در آخر (پاداشت) است و مخفف آن پاداش و پادش و در پاداشن نون آخر زائد باشد چنانکہ گذارش و گذارشن و باے فارسی بموحدہ بدل شود ہمچون تپ و تب و اسپ و اسب۔ صاحب برہان بر (پاداش) گفتہ کہ بقول بعض بمعنی مطلق مکافات است خواہ مکافات نیکی باشد یا بدی بخیال ما ہمین تعمیم معتبر است باعتبار معنی حقیقی کہ پا بر سبیل مجاز بمعنی آخر ہر چیز و داشت حاصل بالمصدر و اسم مصدر داشتن بمعنی حاصل و قبضہ و از ہمین معنی حقیقی پاداشت کنایہ باشد از نتیجہ چیزی کہ اختیار کردہ انسان است و تخصیص معنی بعض محققین محتاج سند باشد (اردو) پاداش بقول آصفیہ (فارسی) اسم مؤنث۔ بدلہ۔ عوض۔ مکافات۔

پاداشن بقول سروری بدال مہملہ و شین معجمہ بر وزن نادادن بمعنی جزاے نیکی است ضد بادافراہ کہ جزاے بدی است **مؤلف** عرض کند کہ مبدل پاداشن است کہ می آید و مزید علیہ پاداش کہ گذشت ما حقیقت این را بذیل پاداش ذکر کردہ ایم۔ (شاہ ناصر ؎)
آن کن از طاعت و نیکی کہ نداری شرم ؛ چون بہ بینیش در ان معدن پاداشن ؛ (جمال الدین عبدالرزاق ؎) وگر بلذت مشغولی احتلام است آن ؛ جنب ز خواب برآئی بروز پاداشن ؛ (اردو) دیکھو پاداش۔

پادافراہ اصطلاح۔ بقول برہان و سراج و رشیدی و جامع و جہانگیری و ناصری و انند بر وزن ماہ در ماہ بمعنی بادافراہ است کہ

(۱) جزا و مکافات بدی باشد و (۲) بازیچۂ اطفال را نیز گویند۔ صاحب سروری نسبت معنی اول فرماید کہ عقوبت و مکافات را گویند و فرماید کہ این ضد پاداش است و آن را بادافرہ و بادفرہ و بادفراہ نیز گویند۔ و ذکر معنی دوم نکرد و ہمچنین صاحبان مؤید و غیاث۔ **مؤلف** عرض کند کہ ما حقیقت این را بر بادآفراہ ذکر کردہ ایم کہ بمد و دۂ چہارم گذشت (حکیم فرخی ے) نکند کندی وقتی کہ کند یاد آشنا؎ نکند تندی وقتی کہ کند بادافراہ؎ (انوری ے) دست عالی دراز کردستی؎ ہم بپاداش و ہم ببادافراہ؎ (ولہ ے) وی بتو زندہ سنت پاداش؎ وی بتو تازہ اسم بادافراہ؎ (ولہ ے) زشیر کین بستاند بشیر شادروان؎ زآب گرد برآرد بباد بادافراہ؎ (اردو) دیکھو بادآفراہ۔

بادافراہ بردن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ و از بیان معنی ساکت و از سند پیش کردہ اش معلوم می شود کہ مکافات بدی کردن باشد (معزی نیشاپوری ے) سموم خشم تو و زمہریر کینۂ تو؎ بر آن زمین کہ بر در روز رزم بادافراہ؎ (اردو) برے کاموں کی سزا دینا۔ بدلہ لینا۔

بادافراہ بودن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ و از بیان معنی ساکت۔ و از سند پیش کردہ اش چنان مفہوم می شود کہ بوقوع آمدن مکافات بدی و حاصل شدن پاداش (ظہوری ترشیزی ے) کردم و نکردۂ ما را؎ بجدائی مباد بادافراہ؎ (اردو) برائی کا بدلہ ملنا۔

بادافراہ کردن | مصدر اصطلاحی۔ مکافات عمل بد کردن چنانکہ سند این از حکیم فرخی بر بادآفراہ گذشت (اردو) برائی کا بدلہ لینا۔

بادافرہ اصطلاح بقول برہان و ناصری و جامع و جہانگیری بحذف الف سوم بمعنی بادافراہ است کہ (۱) مکافات بدی و (۲) فرفرک اطفال باشد۔ **مؤلف** گوید کہ جز این نیست کہ مخفف باد آفراہ است و ما بحث این بر باد آفراہ کردہ ایم کہ بمدودۂ چہارم گذشت۔ (اسدی لہ) من از یک گناہ ار بگشتم ز راہ ؛ فتادم بباد افرہ صد گناہ ؛ (فردوسی لہ) بباد افرہ این گناہم مگیر ؛ توئی آفرینندۂ ماہ و تیر ؛ (اردو) دیکھو باد آفراہ کے دونون معنی۔

بادافسرہ اصطلاح۔ بقول مؤید چوبکی تراشیدہ را گویند کہ بچگانش رشتہ دران گذارند و در کشاکش آرند تا بگردش در آید و صدائی ازان ظاہر شود بہندش لٹو مانند۔ دیگری از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ **مؤلف** عرض کند کہ معنی لفظی این چیزے کہ ہوا بر و حکومت دارد و ہوا افسر اوست یا تاج ہوا دارد و ہاے ہوز در آخر براے نسبت باشد پس ازین معنی حقیقی کنایہ گرفتند براے گردنا یعنی چیزیکہ بازیچۂ اطفال است کہ بوسیلۂ رشتہ دور زند و بوسیلۂ ہوا کہ اعانت حصۂ بالائش کند تا بدیر در حرکت باشد (اردو) لٹو بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ بنگی۔ بھیرکی۔ ہاتھی دانت یا سینگ یا لکڑی کے ایک گول کھلونے کا نام جو پھرانے سے دیر تک پھرتا چکر کھاتا اور گونجتا رہتا ہے۔ فارسی مین اوسکو گردنا کہتے ہین (نصیر لہ) بناؤ لیکے لٹو استخوان کو اپنے عاشق کے ہاتھین کیا کام ہے ہاتی کے ان مردار دانتون سے ؛۔

بادافشاردن مصدر اصطلاحی۔ بمعنی افشاردن بخار است یعنی باد بمعنی معروف کہ یکے از عناصر اربعہ باشد و استعارہ باشد در اینجا از بخار و افشاردن بمعنی آب بزور دست از چیزی گرفتن و ریختن (کمال اصفہانی)

(ع) آب راست کند بند شود ہم تنگ بادہا
باد راسخت بفشارد و باران گردد۔ صاحب
آصفی از ہمین سند مصدر (باد افشردن)
قائم کردہ وسہو کردہ زیراکہ مضارع افشردن
بیفشرد باشد نہ بفشارد (اردو) بخار کو نچوڑنا

باد افگندن اندر بروت | مصدر
اصطلاحی۔ بہار بذیل (باد در بروت افگندن)
فرماید کہ کنایہ باشد از مغرور ومتکبر بودن
وخیال فاسد واندیشہ تباہ کردن۔ واز جلال
سند آوردہ کہ ازان (باد افگندن اندر
بروت) پیداست مخفی مباد کہ متکبران سر
بروت خود را بپیچید وبلند کنند چنانکہ سر
بروت در ہوا بلند شود وبپرد زجلال وتحکات بیت
بزرگ (ع) بادچہ افگندۂ اندر بروت ہا
قوت از من نفزاید نہ قوت ہا وصاحب آصفی
ہمین سند را بر باد افگندن آوردہ فقاتل
(اردو) مغرور ہونا۔ بقول آصفیہ تکبر
ہونا۔ گھمنڈ مین آنا۔ اترانا۔ شیخی مین آنا۔
ممتنع ہونا۔ دماغدار بننا۔ گربوان ہونا۔
(مصحفی ع) قرط الغت سے مری بات
بگڑتی ہی گئی ہا جون جون چاہا اونھین
وہ اور بھی مغرور ہوئے ہا (مونچھون کو
تاو دینا) بقول آصفیہ غرور کرنا۔
اینٹھنا۔ گھمنڈ کرنا۔ اکڑنا۔

بادام | بقول صاحب ضمیمۂ برہان (۱) معروف است وآن مغزی باشد کہ
خورند۔ بہار گوید کہ ترجمۂ لوز باشد۔ صاحب مؤید بحوالۂ شرفنامہ وصاحبان انند و
بہار وشمس ہم ذکر این کردہ اند۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات فرماید کہ رسم براہمۂ
ہند است کہ آنرا بر تابوت موتی اندازند چنانکہ امیر خسرو دہلوی فرماید (ع) سیہ
بادام را ہر سو میفگن در نظر بازی ہا نگہداش کہ روزی بر سر تابوتم اندازی ہا

و نیز فرماید کہ امیر علاؤ الدولہ قزوینی مؤلف تذکرۂ نفائس المآثر گوید کہ امیر خسرو و شیخ سعدی را دریافتہ این بیت را بر شیخ خواند اگرچہ ملاقات امیر خسرو با شیخ سعدی بثبوت نرسیدہ اما آوردن امیر علاؤ الدولہ (کہ ولایت نژاد است) این بیت را با این نقل دلالت دارد کہ این رسم در بعضی توام ولایت ہم بودہ باشد۔ صاحب سخندان فرماید کہ بادام لفظ فارسی است و بہ سنسکرت باتام گویند۔ صاحب محیط فرماید کہ اسم فارسی است و بعربی لوز و بیونانی امعدالیا و در انگریزی آمنڈ نامند و آن ثمرے است معروف بستانی و صحرائی و کوہی می باشد و ہر واحد از انہا شیرین و تلخ۔ شیرین را بعربی لوز الحلو نامند و از آن روغن می گیرند و مغز مقشر از ہر سہ قشر را خام و بریان کردہ می خورند و انواع نقل و حلویات از آن ترتیب می دہند و بعضے انواع بادام را پوست باریک و نازک می باشد کہ بدست شکستہ و جدا می گردد و آن را بادام کاغذی می گویند مغز آن لطیف تر و لذیذ تر از نوع صلب آن و در ہندی نیز باسم بادام معروف است۔ نزد ہندیان گرم است و چرب و دافع باد و مولد منی و مقوی و بقول اہل یونان معتدل در حرارت و برودت مائل برطوبت و گویند گرم و تر در اول و آن مفتح و حافظ قوت ہا است و غذائے معتدل دہد و بدن را فربہ سازد و عسیر الہضم است و نافع سرفۂ خشک و نفث الدم و حرقۃ البول و ملین شکم و زیادہ کنندۂ منی و جوہر دماغ و باہ است چون با نبات یا فانید بخورند و مقوی باصرہ و ملین حلق و با انجیر جہت قولنج نافع و منافع بسیار دارد مؤلف عرض کند کہ بخیال ما مفرس است کہ فارسیان بقاعدۂ تبدیل از لغت سنسکرت گرفتہ اند

بہ تبدیل فوقانی با دال مہملہ چنانکہ سنبورہ و دنبورہ و توت و تود۔ (ظہوری ؎) مگر عتاب
برخوان مدار انقل افشاندی ﴿ کہ در بزم تعرض زہر از بادام می روید ﴿ (اردو)
بادام۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ ایک میوہ کا نام ہے جو کابل کی طرف سے آتا ہے
(۲) بادام۔ بقول صاحب ضمیمۂ برہان کنایہ از چشم محبوب و معشوق ہم ہست۔ صاحب
مؤید فرماگر کنایہ چشم شاہدان را نیز گویند۔ سند این بمعنی اوّل از امیر خسرو گذشت۔ صاحبان
بہار و انند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند و می فرمایند کہ گاہے بر چشم محب نیز اطلاق کنند
(درویش والہ ہروی ؎) محبت پیشہ را از گریہ منع از دوستی نبود ﴿ شود زین روغن بادام
ترتیب دماغ او ﴿ مؤلف عرض کند کہ بخیال ما استعارۂ بادام بچشم مخصوص از چشم محبوب
نیست و در کلام والہ ہروی روغن بادام استعارہ از اشک چشم است (اردو) فارسی
مین بادام بطور استعارہ معشوق کی آنکھ کو کہتے ہین۔ امیر نے آنکھ کے تشبیہات مین بادام
کا ذکر فرمایا ہے (ناسخ ؎) آنکھین بادام ہین زنخدان سیب ﴿ قد جانان ہے میوہ دار درخت
(۳) بادام۔ بقول صاحب ضمیمۂ برہان چاک گوش اسپ را نیز گویند۔ صاحب شمس
ہمزبان او۔ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ مؤلف عرض کند کہ اگر سند
استعمال این بدست آید توانیم عرض کرد کہ استعارہ باشد نظر بر تشبیہ وضع آن (اردو)
فارسی مین بادام گھوڑے کے کان کے سوراخ کو کہتے ہین۔

باشد (شفیعاے اثر شیرازی ؎) فلک از رشک نگذارد بحال خود دو ہمدم را ﴿	استعمال۔ بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات (۱) بادامیکہ در و دو مغز	**بادام توأم**

بسنگ از کید گر ساز دجدا بادام توأم را ۱۲
مؤلف گوید کہ مرکب توصیفی است باید
دانست کہ توأم بفتح تا و ہمزہ لغت عرب است
بقول منتخب معنی بچۂ کہ با بچۂ دیگر از یک شکم
در یک وقت زادہ باشد و ہر دو را توأمان
گویند (اردو) وہ بادام جس میں دو مغز ہوں
(۲) بادام توأم ۔ بقول انند بحوالۂ بہار کنایہ
از اندام نہانی زن باشد و از توفیق سند
آرد (ع) پرس از من از ان بادام توأم
دل عاشق دو نیم آنجاست از غم ۱۲ دیگر
کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد
و در بہار ہم موجود نیست ۔ مؤلف عرض
کند کہ بادام توأم بمعنی حقیقیش گذشت پس
در اینجا نظر بر تشبیہہ استعارہ باشد (اردو)
دیکھو اندام نہانی زن ۔

بادام چنگ اصطلاح ۔ صاحبان بہار
و انند بر معروف قانع مؤلف عرض کند
کہ باضافت تشبیہی باشد یعنی بادامے کہ مثل چنگ
است و بادام چنگ ۔ چنگ باشد و
چنگ سازیست معروف کہ ذکرش
بر اوبرم گذشت (بدر چاچی ع)
پستہ لبی رانشان در پس بادام چنگ ۱۲
تا دہد ابریشمش فندق تر را نوا ۱۲ دیگر کسی
از محققین فارسی ذکر این نکرد (اردو)
دیکھو اوبرم ۔

بادام دو مغز اصطلاح ۔ بقول صاحب
ضمیمۂ برہان (۱) معروف است ۔ بہار
و انند بدون تصریح معنی ذکر این کردہ اند
مؤلف گوید کہ ہمان بادام توأم کہ
بجایش گذشت ۔ مرکب توصیفی (شوکت
ع) دار دیک اصل کفر و اسلام ۱۲
بادام دو مغز را دو گل نیست ۱۲ (اردو)
دیکھو بادام توأم کے پہلے معنی ۔
(۲) بادام دو مغز ۔ بقول صاحب ضمیمۂ برہان

کنایہ از ترک و ترکیدہ ہم ہست ۔ صاحب بحر فرماید کہ بمعنی ترکیدہ از غایت پری باشد ۔ **مؤلف** عرض کند کہ بادام دو مغز بہیئت مجموعی بشکل یک بادام کلان می نماید و شگافی در میان باشد چون از شگاف جدا کنند دو مغز پیدا می شود پس فارسیان چیزی ترکیدہ را استعارۃً بادام دو مغز نام نہادند حیف است کہ سند استعمال پیش نکند (اردو) تڑک ۔ مؤنث ۔ ترخا ہوا ۔

بادام دو مغز است مقولہ ۔ صاحب مؤید فرماید یعنی ترقیدہ است از غایت پری و پر بودن صاحب ہفت گوید یعنی بادام ترقیدہ از غایت پری ۔ صاحب شمس گوید کہ بمعنی ترقیدگی است از غایت پری ۔ صاحب انند ہمزبان مؤید ۔ **مؤلف** عرض کند کہ طرز بیان محققین در غلط می اندازد فارسیان چون چیزی را ترکیدہ بینند گویند کہ بادام دو مغز است و ما حقیقت این استعارہ بر معنی دوم بادام دو مغز بیان کردہ ایم (حکیم انوری ؎) بادام دو مغز است کہ از خنجر الماس ٭ نا دادہ لبش بوسہ سراپای فسان را ٭ (اردو) تڑکا ہوا ہے ۔

بادام زنجیر اصطلاح ۔ بقول بہار باضافت گرہی کہ در میان دو حلقۂ زنجیر بشکل بادام می باشد و فرماید کہ آن را دانۂ زنجیر نیز گویند صاحب بحر فرماید کہ باضافت تکمۂ حلقۂ زنجیر را گویند وارستہ گوید کہ خردۂ زنجیر کہ آن را دانۂ زنجیر نیز نام است ۔ صاحب انند ہمزبان بہار (میرزا معز فطرت ؎) دماغ خشک ما از روغن بادام زنجیری ٭ نمی بیند کس کہ این دیوانہ عاقل می تواند شد ٭ ۔ (علی رضا می تجلی ؎) ہر آن مجنون کہ انداز نگاہت کردہ تسخیرش ٭ نہند از چشم لیلی مغز در بادام زنجیرش ٭ **مؤلف** گوید کہ

مرکب اضافی است وکنایه از گره زنجیر
بشکل بادام می باشد (اردو) بادام
زنجیر۔ فارسی مین اوس گره کو کہتے ہین
جو دو حلقون کے درمیان ہوتی ہے۔

بادام ساقی اصطلاح۔ بقول مؤید یعنی
چشم معشوق۔ صاحب بحر فرماید که بمعنی چشم ساقی باشد
صاحب ہفت گوید که کنایه باشد از چشم معشوق
صاحب انند ہمزبان مؤید۔ مؤلف گوید
که مرکب اضافی است و بادام درینجا بمعنی
دوم که گذشت (اردو) معشوق
کی آنکھ (مؤنث)

بادام سیاه اصطلاح۔ بقول بحر (۱) کنایه
از چشم معشوق۔ صاحب انند ہمزبانش۔ سند
این بر بادام سیه می آید که مخفف این است
مؤلف گوید که رنگ اصلی بادام سیاه
نیست بدین وجه کنایه شد از چشم یار و درینجا
ضرورت ندارد که بادام را بمعنی چشم گیریم
بلکه بمعنی حقیقی خود است (اردو) معشوق
کی آنکھ۔ مؤنث۔ جناب امیر مغفور نے آنکھ
کے تشبیہات مین بادام اور بادام تلخ۔ بادام
کاغذی۔ نقل بادام کا ذکر کیا ہے بادام سیاه
بھی کہہ سکتے ہین۔

(۲) بادام سیاه۔ بقول انند بادامہائے
که بر تابوت مرده اندازند و از امیر خسرو
سند آرد که بر معنی اول بادام گذشت دیگرے
از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف
عرض کند که مرکب توصیفی است بمعنی حقیقی
و بر موقع تعزیت۔ رنگ سیاه بر بادام کنند۔
اشاره این بر معنی اول بادام گذشت (اردو)
کالے بادام۔ یعنے وه بادام جس پر کالا رنگ
کرتے ہین اور عجم مین تابوت پر پھینکتے ہین یہ
رسم غالباً ہنود سے لی گئی ہے۔

بادام سیه اصطلاح۔ بقول بہار مرادف
بادام سیاه بهر دو معنیش سند معنی اول

از کلام امیر خسرو بدین معنی اول بادام گذشت حسب غیاث نقل بر دارش۔ وبرای معنی دوم از مولوی جامی سند آرد (۵) چشم تو جادو ست یا آہوست یا صیاد خلق ؎ یا دو بادام سیہ یا نرگس شہلاست این ؎ (اردو) دیکھو بادام سیاہ کے دونوں معنے۔

بادام شکرفشان اصطلاح۔ بقول صاحب جہانگیری کہ درخاتمہ کتاب آورد کنایہ از چشم گریان باشد دیگر کسی از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ شکرفشان صفت بادام وکنایہ از اشک است کہ فارسیان اشک شیرین وشکرین ہم گفتہ اند کہ بجایش گذشت حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) چشم گریان۔ روتی ہوی آنکھ۔ مونث

بادام شگوفہ شدن مصدر اصطلاحی بقول بحر ومؤید بمعنی چشم۔ گریان شدن صاحب انند ہم ذکر این کردہ فرماید کہ کنایہ باشد از گریان شدن چشم مؤلف گوید کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد ولیکن خلاف قیاس نیست کہ بادام بر معنی دوم بمعنی مطلق چشم گذشت وشگوفہ شدن کنایہ توان گرفت از گریان شدنش کہ شگوفہ بقول بہار بمعنی مطلق گل آمدہ وجا دارد کہ بادام را درین اصطلاح بمعنی حقیقیش قرار دہیم ومجموعہ را کنایہ گیریم (اردو) رونا بقول آصفیہ۔ گریہ کرنا۔ آنسو بہانا۔ زاری کرنا۔ اشک باری کرنا۔ بلکنا۔

بادام شگوفہ فشان اصطلاح۔ بقول برہان وجامع کنایہ باشد از چشم گریان حسب شمس بحوالہ صاحب حسن ذکر این کردہ فرماید کہ بمعنی چشم گریان واشک ریزان باشد صاحبان رشیدی وبحر وانند وہفت ہم ذکر این کردہ اند مؤلف گوید کہ درینجا بادام بمعنی دوم اوست وشگوفہ استعارہ

باشد از اشک حیف است کہ سند استعمال پیش نشد ولیکن موافق قیاس است (اردو) دیکھو بادام شکر فشان۔

بادام شگوفہ کردن مصدر اصطلاحی بقول بحر گریہ کردن واشک ریختن۔ صاحب ضمیمۂ برہان فرماید کہ کنایہ باشد از گریہ کردن وگریان شدن واشک ریختن مؤلف گوید کہ صراحت حقیقت این بر (بادام شگوفہ شدن) گذشت (اردو) دیکھو بادام شگوفہ شدن۔

بادام کوہی استعمال۔ بقول مؤید باشم فارسی قسمی از بادام است کہ در کوہہا پیدا شود بغایت گرم و ترش است۔ صاحب تحقیق الاصطلات فرماید کہ بادام تلخ خودرو کہ در کوہستان پیدا شود وآن را ارژن بزاے فارسی وارجن بجیم تازی گویند پوست آن تو زاست کہ بر کمان پیچند میرزا صائب گوید (ے) ترک من گز پستہ اش بیخواست می ریزد شکرہا چشم تنگی دارد از بادام کوہی تلخترہا صاحب شمس فرماید کہ ہمان بجرگ۔ صاحب محیط۔ بادام کوہی فرماید کہ اسم بندق است و بر بندق گوید کہ بضم با و سکون نون و ضم دال مہملہ و قاف معرب از فندق فارسی است و بعربی طبوز نامند وآن را فندق و بادام کشمیری و بادام سہ گوشہ و بادام کوہی نیز گویند و بیونانی قیطیفیا و قرود ماثا نامند وآن ثمر درخت عظیم کوہی است و در صحرا و بستانہا نیز بندرت می روید و مخصوص ببلاد بسیار سرد است و ثمر آن سہ پہلو مائل بتدویر و مغز تازہ آن سفید و کہنہ آن مائل بزردی و بادہنیت بسیار و مانند مغز بادام دو پارہ و بالاے آن پوست نازک سرخ مائل بہ تیرگی و بعد کمال رسیدن شکستہ مغز آن را تناول می نمایند وآن بقول شیخ

ئل بقدری حرارت و یبوست اندک است وگویند که آن گرم در آخر اول وخشک در اوائل آنست وبقول شیخ ازان صفرا پیدا شود و دران قبض زیاده تر از آنست که در جوز و در آن نفخ و تولید ریاح در اسفل شکم است وبقول بقراط خوردن این زیاد جوہر دماغ ومقوی آن بہر آنکه غذاے بسیار ردی ومشہی است ومنافع بسیار دار (اردو) جنگلی بادام۔ مذکر صاحب آصفیہ فندق پر فرمایا ہے۔ که عربی۔ اسم مؤنث

(الف) بادامن کسے دامن خود را گره بستن مصدر اصطلاحی۔ بہار

(ب) بادامن کسے گره بستن (ب) کرده در بیان معنی بر

قانع وصاحب انند ہمزبانش وازمیر خسرو سند آرد (۵) غنچه می رفت از چمن گ چون بدو پیوند داشت ؛ بست محکم دامن خود را گره با دامنش ؛ مؤلف عرض ک از سند پیش کرده اش تصدیق (الف) می شود بمعنی مانع رفتن شدن نه (ب) مدعی است وگواہش چیست۔ (اردو) دامن گیر ہونا۔ بقول آصفیہ مزاحم ومتعرض ہونا

بادامه بقول برہان وسروری ورشیدی وانند وجامع وجہانگیری وہفت و فارسی۔ بفتح میم (۱) پیله ابریشم را گویند وبعضے گفته اند بادامه مرکب از باد ام د ہا ک تشبیه می کند۔ واز اینجاست که پیلهٔ ابریشم را باعتبار مشابہت بادام بادامه خوا مؤلف گوید که ہاے نسبت ہم توان گرفت۔ (اردو) پیله۔ بقول آصفیه۔ فار اسم مذکر۔ گویۂ ابریشم۔

(۲) بادامه۔ بقول برہان وسروری ورشیدی وانند وجامع وجہانگیری وہفت

نگین و مُہر انگشتر ہم (خسرو ؎) نخندی پیش ہر چشمی ز چشم خسروت شرمی ﴿ پسندہ نیست آخر بر یکی خاتم دو بادامہ ﴾ خان آرزو در سراج فرماید کہ نگین و مہر انگشتری کہ بصورت بادام بود و آن را در عرف حال مہر بادامی گویند و بقول ناصری بمعنی نگین و مہر انگشتری و نگینی کہ بصورت بادام باشد و انگشتری اہلیجی را باعتبار شباہت ببادام بادامہ گفتہ اند و شباہت بادام و چشم واضح است **مؤلف** عرض کند کہ بہ ہاے نسبت آخرہ (اردو) انگوٹھی کا نگینہ اور مہر اور وہ نگ جو بادامی ہو باعتبار شکل۔ مذکر۔

(۴۴) بادامہ۔ بقول برہان و جامع چشم مانندے باشد کہ از طلا و نقرہ سازند و بر کلاہ طفلان دوزند۔ و بقول سروری از مس و غیرہم نیز و بقول فرہنگ رشیدی گلی کہ بر کلاہ کودکان از طلا و نقرہ و ابریشم دوزند و بقول رشیدی و سراج چشم آسا از فلزات کہ چشم زخم را بر کلاہ طفلان دوزند۔ صاحب جہانگیری فرماید کہ مردم بزرگ از طلا و مرصع سازند۔ و مردم فقیر از نقرہ و مس و کشیدہ دوزی ہم و بقول ناصری گلی کہ بر کلاہ کودکان از طلا و نقرہ و ابریشم دوزند و چون اغلب آن شبیہہ بہ پیلہ کژ ابریشمی از یکدیگر نکشادہ است و ببادام و چشم نیز مشابہت دارد باین اسم موسوم شد و نیز چشم آسا از فلزات براے دفع چشم زخم (خاقانی ؎) آن غنچہ ہاے نستر بادامہ ہاے کژ شد ﴿ ز زرّ قراضہ در روی چون کرم پیلہ مضمر ﴾ (امیر خسرو ؎) از بسکہ بر کلاہش بر دوختم دو دیدہ ﴿ بادامہ بر نشاندم بر رستہ کلاہش ﴾ **مؤلف** گوید کہ آخر این ہم ہاے نسبت است ﴿ (اردو) چاندی اور سونے یا ریشم اور مقیش کے بادامی پھول جو بچّون کی ٹوپی پر سیئے جاتے ہین

اور بعض لوگ نظر بد سے بچانے کے لئے تانبے۔ لوہے وغیرہ کے پھول بھی ٹانکتے ہیں ؎

(۴) بادامہ۔ بقول برہان و رشیدی وانند وجامع و جہانگیری و ہفت و سراج و ناصری خال گوشتی راہم گفتہ اند و آن آژخ مانندیست کہ بیشتر از بشرۂ مردم بہم آید (بدیعی سیفی ؎ میان ابرو بادامۂ سیاہ چنانکہ ؛ بقبضہ بردہ تکلی تیر پلیہ تا پیکان ؎ مؤلف عرض کند کہ نظر بمشابہت این خال گوشتی با بادام بزیادت ہائے نسبت بدین نام موسوم کردند (اردو) بقول فرہنگ آصفیہ۔ مسّا یا مسا۔ (ہندی) اسم مذکر۔ (سنسکرت میں مسّا بہ تشدید وبلا تشدید جائز مگر مستعمل بالتشدید ماخوذ از ماس بمعنی گوشت) (۱) وہ سخت کالا سا بقدر نخود ٹڑ ہا ہوا دانہ جو اکثر جسم انسان پر ہو جاتا اور کچھ تکلیف نہیں دیتا ہے ؎

(۵) بادامہ۔ بقول برہان وجامع وجہانگیری وہفت۔ ہر دانہ وحلقۂ زنجیر را نیز گویند وبقول سروری ومؤید وسراج وناصری وانند ہر دانۂ از انجیر۔ **مؤلف** عرض کند کہ اختلافی کہ میان محققین بالا واقع شدہ تعجب خیز است حیف است کہ سند استعمال پیش نشد تا تصفیۂ این اختلاف می کردیم۔ زنجیر و انجیر لفظاً مشابہ یکدیگر است جا دارد کہ الف را زائے ہوّز دانستہ باشند یا بالعکس آن ولیکن بعضے از محققین آخر الذکر اعتراض بر برہان ہم کردہ اند واصرار دارند بر معنی انجیر۔ خیال ما این است و معاصرین عجم ہم با ما اتفاق دارند کہ دانہ وحلقۂ زنجیر درست است کہ مشابہ بادام می باشد برخلاف این انجیر با بادام شباہتی ندارد و وجہی نیست کہ انجیر را کہ اسم خاص دارد مشابہ بادام قرار دادہ بہ بادامہ موسوم کنند۔ باقی حال حالا ہر دو معنی بر زبان

معاصرین عجم متروک (اردو) حلقۂ زنجیر۔ زنجیر کا حلقہ۔ مذکر۔ دانۂ انجیر۔ مذکر۔

(۶) بادامہ۔ بقول برہان وجامع وہفت رقعہ وپلیتہ را نیز گویند کہ درویشان بر خرقہ دوزند وخرقۂ مرقعہ را ہم بگویند۔ یعنے خرقہ کہ از پارہ ہاے رنگین فراہم دوختہ شدہ باشد۔ وبقول سروری ورشیدی وانند وسراج وناصری مرقع درویشان باشد کہ از چند رنگ بہم دوختہ باشند۔ وبقول مؤید آن خرقہ کہ از ریزکالہ ہاے سہ گوشہ یا چہار گوشہ خرد خرد کردہ بدوزند براے نشان وزیبائی **مؤلف** گوید کہ درینجا ہم ہاے نسبت است در آخر کہ ہر پارۂ سہ گوشہ بعد از دوختن مشابہ بادام می باشد ومجازاً این قسم خرقہ را ہم نام شد وآنچہ مجرد خرقہ را بدین اسم موسوم کردند ہم بر سبیل مجاز است (اردو) صاحب آصفیہ نے گدڑی پر لکھا ہے کہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث فقیروں کا جُبّہ جس میں رنگ برنگ کے پیوند لگے ہوتے ہیں۔ ژندہ۔ بادامہ۔ گودڑ کا لباس۔ اور گودڑ پر فرمایا ہے۔ اسم مذکر۔ کپڑوں کی دھجّیاں۔

(۷) بادامہ۔ بقول برہان وسروری ومؤید ورشیدی وجامع وسراج جنسے از ابریشم باشد کہ نظامی در تعریف نامۂ کسریٰ بہ بہرام گور نوشتہ (۵) مغز با پوست آن ہمی نامہ چو مغز بادام پوست بادامہ ٭ ہم برونش طراز دیباکار ٭ ہم درونش چراغ روغن دار ٭ **مؤلف** گوید کہ بخیال ما درین شعر بادامہ بمعنی سوم اوست کہ گذشت صاحب غیاث این را قسمی از پارچہ نفیس گفتہ ونوعی از ابریشم کہ ہنوز آن را از ہم نکشادہ باشند وبقول ہفت قسمی از حریر۔ پس مقصود محققین اول الذکر از اجمال (جنسے از ابریشم) ہمان باشد کہ

صاحب غیاث صراحتش کردہ و بدین وجہ کہ بادامہ بمعنی پیلۂ ابریشم بر معنی اولش گذشت فارسیان مجاز آخر پارۂ ابریشمی راہم بدین نام موسوم کردہ باشند (نظامی ؎) ایکہ ترا بہ نز خشن جامہ نیست ؛ حکم برابریشم و بادامہ نیست ؛؛ (اردو) ریشمی کپڑا۔ مذکر۔

(۸) بادامہ۔ بقول برہان و جامع و ہفت ہر جنس مطبوع را نیز گفتہ اند۔ **مؤلف** عرض کند کہ این ہم مجاز باشد بہ یاے نسبت بر بادام کہ بادام مطبوع عام است حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) ہر چیز جو مطبوع اور پسند خاطر ہو۔ مؤنث۔

بادامی بقول انند۔ بکسر میم رنگی است معروف۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ خلاف قیاس نیست در ہند ہم ہمین معنی معروف است کہ زرد مائل بسرخی را گویند تحتانی آخر براے نسبت است (اردو) بادامی۔ بقول آصفیہ بادام کے رنگ کا سرخی مائل زرد۔ ہلکا زرد۔

(۲) بادامی۔ بقول انند۔ بمعنی خواجہ سرا و خایہ کشیدہ۔ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت و خلاف قیاس نباشد گویند کہ مرد خایہ کشیدہ را آلۂ تناسل کوچک تر می شود بقدر بادام (اردو) بادامی۔ بقول فرہنگ آصفیہ وہ خواجہ سرا جس کا عضو تناسل نہایت چھوٹا ہو۔

بادان بقول برہان و سروری و رشیدی و جامع و سراج و ناصری بر وزن نادان (۱) مخفف آبادان کہ نقیض خراب باشد۔ **مؤلف** عرض کند کہ الف اول حذف شد و الف و نون آخر۔ زائد کہ مزید علیہ آباد است (اردو) دیکھو آبادان۔

(۲) بادان۔ بقول برہان و مؤید و ہفت بمعنی پاداش و جزاے نیکی ہم آمدہ۔ صاحب

جامع بغلطی باداش قانع۔ مؤلف عرض کند کہ باد آن مخفف و مبدل پاداش است کہ باے فارسی بعربی بدل شد و شین معجمہ را تخفیف کردند و تخصیص این باجزاے نیکی منحصر بسند استعمال است حیف است کہ پیش نشد۔ (اردو) بدلہ۔ بقول فرہنگ آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ پلٹا۔ معاوضہ۔ عوض۔ عوضہ۔ پاداش۔ اجر۔ مکافات۔

(۴۳) باذان۔ بقول انند و ناصری حکیمی بودہ از شاگردان جمشید جم در حکمت معروف و بارزان حکیم از شاگردان او بودہ و سخنان ایشان در نامۂ باستان آمدہ و برخی دیدہ ایم دیگر کسے از محققین ذکر این نکرد (اردو) ایک حکیم کا نام فارسی مین باذان تھا جو جمشید جم کے شاگردون سے گزرا ہے۔

باد انجیر بقول برہان و رشیدی و مؤید و جامع و انند و جہانگیری و سراج نوعی از درخت انجیر است کہ بیش از ہمہ درختان میوہ دہد۔ و انجیر آن کاواک و پر باد می باشد۔ و بقول شمس نام درخت معروف کہ ہندیان آن را آرند گویند و بقول سروری بحوالہ کشف اللغات نام درخت معروف کہ بید انجیر نام دارد۔ و معنی ترکیبی آن بادشکن باشد چہ انجیر بمعنی شکنندہ و سوراخ کنندہ آمدہ (خاقانی ؎) گہ ز ناپاکی ز باد انجیر بید انگیختند ؛ گہ ز خود رائی ز بید انجیر عرعر ساختند ؛ صاحب محیط بر بید انجیر فرمایہ کہ اسم فارسی است و بشیرازی کنتو و بعربی خروع و بہ ترکی کرچک و بیونانی قینیقی فیقی قیموسارقوس۔ سوسوقیبردس۔ فستقی فیستقین و بسریانی قلما و برومی قیبروس۔ طرطون۔ و بہندی آرنڈ گویند دو نوع باشد سفید و سرخ مائل بہ کبودی و سرخ قوی تر از سپید۔ در اکثر بلاد ہندی روید۔ بہترین آن

بجربیست۔ گرم وخشک در آخر دوم وگویند
درسوم و روغن آن گرم زیادہ از تخم آن
۔جالینوس گفتہ کہ تخم بیدانجیر مسہل است
اما روغن آن تند تر و لطیف تر از زیت ساذ
و آن را در انگریزی کسٹرائل گویند بالجملہ مغز
تخم آن محلل و جالی و ملین عصب و مسہل قوی
و منافع بیشمار دارد (الخ) مؤلف عرض کند
کہ بیدانجیر امالہ باد انجیر است و معنی لفظی باد انجیر
چنانکہ در ابتداے بحث مذکور شد (باد شکن)
و این نام منظر بر خواص او نہادند کہ ریاح را
بشکنند و اسہال آرد ۔ (اردو) ارنڈ۔
بقول امیر ہندی ۔ مذکر ۔ ایرنڈ ۔ بیدانجیر۔
اس درخت کے پتے چوڑے ہوتے ہین۔
اور رجڑ بہت کمزور۔ اسکے بیجون کی گری
اور اس کا تیل نہایت دست آور اور
امراض باردہ کو مفید ہے (انشا ص) یار
سدا سہاگ کی مہندی رچا کرے پتے پچین
رہے آفت ارنڈ پر ہا

باد ان فیروز استعمال۔ بقول برہان و
سروری و رشیدی و انند و جامع و جہانگیری
و ہفت و سراج و ناصری نام شہر اردبیل است
و چون فیروز آن شہر را بنا کرد باین نام موسوم
ساخت چہ باد آن بمعنی آبادان است مؤلف
عرض کند کہ فک اضافت مخفف آبادان
فیروز باشد۔ (اردو) بادان فیروز۔ مذکر
شہر اردبیل کا نام ہے جسکو فیروز شاہ نے بنا
کیا تھا جو اپنے بانی کے نام سے موسوم ہوا۔

باد انگیز اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و
شمس و رشیدی و انند و جامع و جہانگیری و
ہفت و سراج و ناصری (۱) نام گلے است
کہ ہرگاہ مزارعان خواہند کہ غلہ را از کاہ جدا
کنند و باد نباشد آن گل را بدست مالند و
برگ آنرا بر ہوا پاشند باد بہم رسد مؤلف
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و معنی

حقیقی این پیدا کنندۂ باد و عجبی نیست کہ بوے تلخ این ہوا را مثل آتش بسوزد و چون خلا پیدا شود۔ براے پر کردنش ہوا بحرکت آید چنانکہ قرب مشعل و مقام آتش زدہ ہم ہوا می وزد خیال ما مبنی بر قیاس است و محققین خواص الاشیا بتحقیق خود اثر این گل را نہ نوشتہ اند و صاحب محیط ہم ذکر این نکردہ (اردو) باد انگیز۔ مذکر ایک پھول کا نام ہے کہ جب اوسکو ہاتون سے ملکر ہوا پر اوڑا دیتے ہین تو بحکم خدا ہوا چلنے لگتی ہے (۲) باد انگیز۔ بقول انند و ناصری بمعنی چیزہاے نفاخ نیز توان گفت۔ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی پیدا کنندہ نفخ (اردو) نفاخ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ نفخ کرنے والا پیٹ مین ہوا پیدا کرنے والا۔ بادی۔

بادبادک اصطلاح۔ بقول رہنماے سہولت کاغذ باد۔ **مؤلف** عرض کند کہ مرادف بادپر کہ می آید یعنی کاغذ باد کہ بوسیلۂ رشتہ بر ہوا می پرانند باد بمعنی ہواست و بادک مرکب از باد و کاف تصغیر و باد درین مرکب مبدل باش کہ امر حاضر است از باشیدن کہ شین معجمہ بدل شد بہ دال مہملہ چنانکہ کوشاب و کود آب۔ پس (باد باد) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی باشندۂ باد و معنی حقیقی (بادبادک) چیزی کوچک کہ بر باد می باشد و کنایہ از بادپر۔ کہ بالا مذکور شد۔ (اردو) پتنگ۔ بقول آصفیہ۔ ہندی اسم مذکر۔ کاغذ باد۔ کنکوا۔

بادبار اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بادکش مرادف بادباز کہ بہ زاے ہوز در آخر ہم می آید۔ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند۔ مشتاق سند استعمال باشیم و بظاہر اسم فاعل ترکیبی است کہ بار امر حاضر است از مصدر باریدن بمعنی بریز و معنی لفظی این ریزندۂ باد۔ پس این اسم براے بادکش۔

خلاف قیاس نیست ولیکن مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) بادکش - بقول آصفیہ - فارسی - اسم مذکر - پنکھا - بادزن -

بادباز اصطلاح - بقول انند - بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بادکش - **مؤلف** عرض کند کہ باختن و بازیدن بمعنی بازی کردن و دادن و بخشیدن آمدہ پس باز امر حاضر است از ہمین مصدر و ترکیب آن با لفظ باد اسم فاعل ترکیبی است بمعنی باد بخشندہ و کنایہ از بادکش - دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مشتاق سند استعمال باشیم - (اردو) دیکھو بادیار -

بادبان اصطلاح - بقول برہان و جامع و جہانگیری و ہفت و ناصری - بابائے ابجد - بروزن آسمان پردۂ باشد کہ بر تیر کشتی بندد و بقول رشیدی چادر کشتی و بقول مؤید جامۂ کہ بر یخ باد نہند و در جہاز و کشتی بندند از جہت سرعت سیر - **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم ہم بر زبان دارند و صاحب بول چال ہم ذکر این کردہ بخیال ما این مرکب است از باد کہ بمعنی ہوا است و بان کلمۂ نسبت کہ افادۂ معنی فاعلی کند ہمچو باغبان و نگہبان بحث این ہم درین باب می آید پس معنی لفظی بادبان نگہدارندۂ باد و کنایہ از پردۂ کہ بر تیر کشتی باد را نگہدارد و بوسیلۂ آن کشتی بسوی منزل مقصود سیر میکند و بقول سروری و سراج خیمۂ کشتی (حکیم خاقانی ؎) کشتی ز رہم کنون آمد پدید کاینک اینک بادبان بر کرد صبح ؎ (میر معزی ؎) اندر رو غواص فکرت گوہر آوردہ بکف ؎ اندر و ملاح دولت بر کشیدہ بادبان ؎ - (میرزا معز فطرت ؎) با دچشم مستی شوخ دارم اضطراب امشب ؎ کہ رنگ شوخیش بر کشتی می بادبان بندد ؎ (ابو الفرج رونی ؎) بادبان بر کشید باد صبا ؎ معتدل گشت

بار طبیع ہوا ؛ (صائب ؎) محمل جان را بہ
منزل بیقراری می برد ؛ بادبان کشتی دل
دست بالا کردن است ؛ (ولہ ؎) کشتی
از بادبان برآرد پر ؛ آہ دل را کند سبک رفتار
؛ (اردو) بادبان - بقول آصفیہ - اسم
مذکر - پال - وہ پردہ جو ہوا بھرنے کے واسطے
ناو یا جہاز پر لگاتے ہیں تاکہ جلد چلے -
(۲) بادبان - بقول برہان و ہفت و سراج
تیر کشتی را نیز گفتہ اند **مؤلف** عرض کند
کہ این بمجاز است و در حقیقت بادبان
چیزے دیگر است کہ ذکرش بمعنے
اولش گذشت و قائم کردہ می شود بر
تیر کشتی - فارسیان مجازاً تیر را ہم بادبان
گفتہ باشند - صاحب سراج فرماید کہ
اغلب کہ این غلط باشد و معاصرین عجم بدین معنی
استعمال نمی کنند - حیف است کہ سند استعمال
پیش نشد (اردو) مستول - بقول آصفیہ
پرتگالی - اسم مذکر - بادبان - ستون کشتی
یا جہاز - تیر کشتی -

(۳) بادبان - بقول برہان و رشیدی
و انند و بہار و جامع و ہفت دست زیرو
دست بالاے قبا را ہم گویند - کہ از دو طرف
بر زیر بغل چپ و راست بستہ می شود و
بقول جہانگیری و سراج و ناصری پردۂ قبا
باشد کہ بر زیر سینہ واقع می شود و آن را از
جانب راست بچپ و از چپ بجانب راست
می بندند و دست زیر و دست بالا گویندش
مؤلف گوید کہ این ہم مجاز بمعنی اولست و
معاصرین عجم بدین معنی استعمال نمی کنند - (حکیم
سنائی ؎) خوب نبود عیسی اندر خانہ پس
در بادبان ؛ از براے تو نیا سنگ
سیاہان داشتن ؛ بادبان درین شعر
بمعنی دست بالاست کہ فارسیان کار جیب
ازو می گرفتند (اردو) بالابر - بقول آصفیہ

اردو میں مذکر۔ انگرکھے کا وہ حصہ جو پیش کی طرف
سے نکلا ہوا ہوتا ہے۔

(۴) بادبان۔ بقول برہان و رشیدی و ہفت
و بہار و انند و ناصری آستین و گریبان
قبا را ہم گفتہ اند۔ و بقول سروری و مؤید
سر آستین و گریبان (ارزقی ے) آئینہ
عکس او چون نور بر دست افگند * دست
بیرون کردہ پنداری کلیم از بادبان * حکیم
ارزقی ے) دست از حریر سبز بپوشید
کرتہ * پر عنبر آستینش و پر مشک بادبان *
مؤلف عرض کند کہ این ہم مجاز معنی اول
است (اردو) دیکھو آستین، گریبان
بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ مرکب
از گری و بان۔ کپڑے یا جامہ کا وہ حصہ
جو گلے کے نیچے رہتا ہے (اسیر ے) آزردہ
کیوں ہو جامے سے باہر ہو کس لئے * چولی مسک
گئی کہ گریبان پھٹ گیا *

(۵) بادبان۔ بقول برہان و ہفت۔ کنایہ
از شخص سبکروحی باشد کہ با مردم بو نسبت
آمیزد۔ بخلاف لنگر کہ شخص ناگوار باشد و
بقول جامع۔ کنایہ از مردم خوش سلوک مؤلف
عرض کند کہ دریجا لفظ باد بمعنی اول خود است
و فارسیان شخص سبک روح را مجازاً بدین
نام موسوم کردند۔ حالا معاصرین عجم بر زبان
ندارند۔ حیف است کہ سند استعمال پیش
نہ شد (اردو) دستدار۔ بقول آصفیہ
مشفق۔ طرفدار۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ
اس کا ترجمہ ہواخواہ ہے۔

(۶) بادبان۔ بقول صاحب بول چال کاغذ
و پردہ کہ روے دریچہ قائم کنند و بدین معنی
استعمال معاصرین عجم است (اردو) وہ
پردہ یا کاغذ جو دریچوں کے منہ پر قائم کیا جائے

بادبان اخضر | اصطلاح۔ بقول برہان
و بحر و شمس و رشیدی و انند و ہفت و ناصری

وجہانگیری وجامع (۱) کنایہ از آسمان و (۲) عرش وکرسی **مؤلف** عرض کند کہ بادبان بمعنی حقیقی خودش یعنی ہوادار است و اخضر صفت اوست وکنایہ باشد از فلک - برائے معنی دوم طالب سند باشیم (خاقانی ۵) چون آہ عاشق آمد صبح آتشین معنبر ؎ سیماب آتشین زد در بادبان اخضر ؎ (اردو) (۱) دیکھو آسمان (۲) عرش بقول آصفیہ - عربی - اسم مذکر - تخت الٰہی - کرسی حق تعالےٰ جس کا بیان شرعاً جائز نہین ہے - مگر کہتے مین کہ ایک سرخ یاقوت ہے جو خدا تعالےٰ کے نور سے درخشان ہے -

بادبان برکشیدن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بادبان قائم کردن بر تیر کشتی باشد (معزی نیشاپوری ۵) اندر غوامض فکرت گوہر آوردہ بکف ؎ اندر رو ملاح دولت برکشیدہ بادبان ؎ (اردو) جہاز یا کشتی پر بادبان قائم کرنا - پردہ لگانا -

بادبان بستن مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی ذکر این کردہ از بیان معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف بادبان برکشیدن است کہ گذشت (مشہدی ۵) بیاد چشم مست شوخ دارم اضطراب امشب ؎ کہ رنگ عیش تو برکشتی من بادبان بندد ؎ (اردو) دیکھو بادبان برکشیدن -

بادبان چرخ اصطلاح - بقول بحر و شمس ماہتاب **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ باشد کہ چرخ را از سفینہ تشبیہ دادہ و بادبان چرخ ماہتاب را گفتہ ضعیف است کہ سند استعمال پیش نشد - مرکب اضافی (اردو) بقول آصفیہ - فارسی - اسم مذکر - چاند کی روشنی -

بادبان گردانیدن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از بیان معنی ساکت **مؤلف** گوید کہ بمعنی بادبان ساختن و بادبان کردن

و قرار دادن است ۔

بادبانی بقول رہنما (۱) سفینہ کہ بزور ہوا راہ رود یعنی لفظی این منسوب بہ بادبان و تحتانی آخرہ براے نسبت است و بس مؤلف عرض کند کہ جا دارد کہ (۲) بیاے مصدری ہم گیریم و سند این بر بادبانی کردن می آید بمعنی کشتی رانی (اردو) (۱) پردہ کا جہاز مذکر۔ یعنی وہ جہاز جو صرف پردون کی مدد سے چلے۔ زمانۂ سلف مین انھین جہازون پر دریائی سفر ہوتا تھا۔ (۲) جہاز رانی۔ مؤنث۔

بادبانی کردن استعمال۔ بقول روزنامہ (۱) روانہ شدن۔ مؤلف گوید کہ صاحب روزنامہ پابند استعمال معاصرین عجم است حیف است کہ سند استعمال پیش نکرد معنی حقیقی این (۲) کشتی راندن و سفینہ رانی کردن است پس معنی اول مجاز باشد بخصوصیت سفینہ و امثال آن (انوری ۲) آسمان در کشتی عمرم کند و انجم دو کارہ گاہ شادی بادبانی وقت اندہ لنگری ؎ (اردو) (۱) کشتی یا ناؤ کا روانہ ہونا (۲) بادبانی کرنا۔ کشتی یا ناؤ چلانا۔

باد بخود انداختن مصدر اصطلاحی بقول اہل بہار و آنند و آصفی (۱) کنایہ از مغرور و متکبر بودن و خیال فاسد و اندیشۂ تباہ کردن۔ صاحب بہار عجم ہم ذکر این کردہ مؤلف گوید کہ متکبرین از تکبر و غرور بخود می بالند و سرافرازند و این چنانست کہ گویا ہوا در ایشان داخل شدہ است۔ مخفی مباد کہ باد بمعنی نخوت و غرور و خودبینی ہم بر معنی دہم ش گذشت و بلحاظ این معنی معنی لفظی این مصدر اصطلاحی۔ غرور بخود انداختن و مغرور شدن است (اردو) ہوا باندھنا بقول آصفیہ۔ غرور کرنا۔ ڈینگ مارنا (ظفر ۲) دیکھو ہوا نہ باندھو اپنی کہ ایکدم مین ہاے غافلو فنا تم مثل حباب ہو گئے ؎ ہوا مین بھرنا

بقول آصفیہ غرور و نخوت مین مست ہونا (مہرؔ ؎
آئینہ عدم کے لئے ساری نمایش ہے حبابون کی
ہوا پہ چینا بھر کے یہ کمظرف بھی کتنا ابھرتے ہین ؎)
ہوا پر دماغ ہونا بھی انھین معنون مین مستعمل ہے
(دیکھو فرہنگ آصفیہ)

(۳) بادبخود انداختن۔ بقول بحر از ناز بالیدن
مؤلف گوید کہ ناز ہم از قسم غرور است
و من وجہ با معنی اول متعلق (اردو) ہوا
باندھنا۔ بقول آصفیہ اترانا (دیکھو بادبخود انداختن
کے پہلے معنی) نازکرنا۔ بقول آصفیہ۔ اترانا فخر
کرنا۔ نازان ہونا۔ نخرہ کرنا (تصویرؔ ؎)
حسرتین دل کی بر آئین دم بسمل کیا کیا ؛ نازکرتا
تھا نزاکت سے وہ قاتل کیا کیا ؛

بادبخود بالیدن مصدر اصطلاحی۔
بقول بہار۔ مرادف بادبخود انداختن حیف است
کہ سند استعمال پیش نشد و دیگر محققین فارسی زبان
ہم ازین ساکت و بالیدن بمعنی متعدی نیامدہ
و معنی لغوی این مصدر اصطلاحی با کنایہ کہ بر (باد
بخود انداختن) گذشت تعلقی ندارد پس این
را بر قول مجرد بہار بدون وجود سند استعمال تسلیم
نتوانیم کرد۔ معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند
(اردو) دیکھو بادبخود انداختن۔

بادبخود کردن مصدر اصطلاحی (۱) بقول
انند کنایہ از مغرور و متکبر بودن صاحب آصفی
ہم ذکر این کردہ۔ مؤلف عرض کند کہ مرادف
معنی اول بادبخود انداختن کہ گذشت و وجہ کنایہ
ہمدرانجا مذکور شد (شفائی در ہجو ذوقی گوید رباعی
؎) ذوقی خونت بگردن بینی تست ؛ ابر زجوے
ز خرمن بینی تست ؛ چون بادبخویشتن بروتت
نکند ؛ پروردۂ زیر دامن بینی تست (اردو)
دیکھو بادبخود انداختن کے پہلے معنے۔

(۲) بادبخود کردن۔ بقول بحر و بہار و وارستہ
کنایہ از ناز بالیدن مؤلف عرض کند کہ
مرادف معنی دوم بادبخود انداختن کہ گذشت

و وجہ کنایہ ہمدرا نجا مذکور شد (اردو) دیکھو
باد بخود انداختن کے دوسرے معنے ۔

(الف) **باد بدامان کردن** مصدر اصطلاحی
بقول بحر و انند و غیاث و وارستہ (۱) کنایہ
از غرور و (۲) رعنائی و (۳) امر غیر ممکن
بظہور آمدن (درویش واله ہروی ۵) برنا
دہد خرمن بس صبر و سکون را ٭ زلفت چو ز
تیر نگ کند باد بدامان ٭ مؤلف عرض
کند کہ بمعنی اول و دوم مرادف (باد بخود انداختن)
کہ گذشت ولیکن راے ما نسبت این برخلاف
محققین بالا است یعنی از سند واله ہروی مصدر

(ب) **باد بدامان کردن زلف** پیداست
یعنی پریدن زلف بر ہوا کہ نتیجۂ ناز و نخرہ تواں
گفت و ہر سہ معنی عام را کہ بر (الف) مذکور شد
طالب سند دیگر باشیم و بدون وجودش ہر
معانی الف را تسلیم نہ کنیم ۔ معاصرین عجم مرزبان
ندارند و استعمال متقدمین و متاخرین را سندے
باید (اردو) (الف) ۱ و ۲ ۔ دیکھو باد
بخود انداختن (۳) ہوا میں بند کرنا
(دیکھو ۔ آب بہ پرویزن پیمودن) (ب) زلف
کا ہوا پر اڑنا ۔ ناز و نخرہ کرنا ۔

باد بدامن کردن مصدر اصطلاحی مخفف
مصدر گذشتہ کہ الف دوم از دامان حذف
شد و دیگر ہیچ ۔ صاحبان آنند و بہار و آصفی
ذکر این کردہ اند (اردو) دیکھو باد بدامان کردن

باد بدست اصطلاحی بقول برہان و بحر و شمس
و انند و جامع و ہفت مردم بے حاصل و ہیچکارہ
و بقول سروری و مؤید بحوالہ شرفنامہ بے فائدہ
و بے حاصل و بقول رشیدی و جہانگیری بے چیز
و بقول بہار ہرزہ کار (ابن یمین ہے) تکیہ
بر چارہ چیز می نکنی ٭ کہ شوی زین امید باد بدست
٭ بر وفاے زن و تعصب عام ٭ خوبی امرد و
تواضع مست ٭ مؤلف عرض کند کہ از سند
ابن یمین مصدر (باد بدست شدن) پیداست

کہ معنی آن ناکام شدن است۔ محققین کہ از
مجرد (باد بدست) معنی ہیچکارہ گرفتہ اند۔ آنہا
فاعل ترکیبی است و بلحاظ معنی لفظی این کنایہ
باشد از ہیچ و ناکام کہ باد بدست نمی آید و نتوان
گرفت (اردو) ہیچکارہ۔ بقول آصفیہ ناکارہ
۔ لایعنی۔ بے فائدہ۔ ناکارہ۔

(۲) باد بدست۔ کنایہ از ناکامی (حافظ ے) (۲۰۰۲)
عنقا شکار کس نشود دام باز چین ٭ کاینجا ہمیشہ
باد بدست است دام را ٭ (اردو) ناکامی
بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مونث نامرادی
محرومی۔ ناکامیابی۔

(۳) باد بدست۔ بقول برہان و بحر و شمس
و سروری و موید و رشیدی و جامع و جہانگیری
تہیدست و مفلس مولف گوید کہ ناکام ہم
توان گفت (شیخ اوحدی ے) شوریدہ
دلانیم نہ ہشیار نہ مست ٭ سرگشتہ و پابستہ و
ہم باد بدست ٭ یارب تو بدہ ہر آنچہ می باید
و نیست ٭ یارب تو بہ ہر آنچہ نمی باید دست ٭
(اردو) مفلس۔ بقول آصفیہ عربی صفت
جسکے پاس پیسہ نہو۔ تہیدست۔

(۴) باد بدست۔ بقول صاحب موید
بہ حوالہ قنیہ بمعنی سخی دیگر کسے از محققین
فارسی زبان ذکر این نکردہ حیف است کہ سند
استعمال پیش نشد۔ من وجہ خلاف قیاس نیست
کہ سخی را چیزے بدست باقی نمی ماند و کنایہ تواند
قیاس کرد بوجود سند استعمال۔ (اردو)
سخی۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ صفت فیاض۔ خدا
کی راہ پر دینے والا۔

باد بدست پیمودن | مصدر اصطلاحی۔ بقول
انند کوشش بے فائدہ کردن مولف گوید کہ
مشتاق سند استعمال باشیم کہ دیگر کسے از محققین
فارسی زبان ذکر این نکردہ است (اردو)
ہوا مٹھی میں بند کرنا۔ (دیکھو آب بہ پرویز پیمودن)

باد بدست شدن | مصدر اصطلاحی بمعنی

ناکام شدن و بے نتیجہ گردیدن سند استعمال این از ابن یمین بر معنی اول (باد بدست گذشت (اردو) ناکام ہونا۔

بادبر اصطلاح۔ بفتح موحدہ و دال بقول برہان و بحر و انند و جامع و ہفت و سراج و ناصری کاغذ باد را گویند **مؤلف** عرض کند کہ قلب برباد است یعنی چیزی کہ بر باد می باشد ترجمہ علی الریح و جادارد کہ مبدل (بادپر بباے فارسی دوم) گیریم کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پران بر ہوا۔ کہ باے فارسی با عربی بدل شود ہمچون اسپ و اسب و تپ و تب (اردو) کنکوا۔ پتنگ۔ دیکھو باد بادک۔

(۲) بادبر۔ بقول برہان و بحر و سروری و انند و جامع و ہفت و سراج و ناصری کسے را گویند کہ ہمہ روز فخر کند و منصب خود بمردم عرض نماید و ہیچ کار از و نیاید فخور و خودنما و نجیال ما مبدل بادپر باشد کہ باے فارسی می آید۔ باے فارسی بعربی بدل شد چنانکہ اسپ و اسب و تپ و تب و ماخذ این ہمہ را انچانکہ گذشت (اردو) شیخی بگھارنے والا۔ ڈینگ مارنیوالا۔ دون کی لینے والا۔ بقول آصفیہ۔

(۳) بادبر۔ بضم باے ابجد۔ بقول برہان و بحر و شمس و مؤید و انند و سراج چیزے را گویند کہ از چوب تراشند و اطفال ریسمانی دران پیچید و از دست رہا کنند تا بر زمین یا گردان شود۔ **مؤلف** گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است از مصدر بریدن یعنی برندہ و قطع کنندۂ باد (اردو) لٹو۔ بقول آصفیہ ہندی اسم مذکر۔ پھرکی۔ ہاتھی دانت یا سینگ یا لکڑی کے ایک گول کھلونے کا نام جو پھرانے سے دیر تک پھرتا رہتا ہے۔ دیکھو بادافرہ۔

(۴) بادبر۔ بقول برہان و بحر و سراج و ناصری چیزی را گویند کہ نفخ را برطرف کند **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است از مصدر

برون و معنی لفظی این برنده باد یعنی دور کنندهٔ
نغ۔ (اردو) نغ دور کرنے والا۔

بادبر آتش دمیدن | مصدر اصطلاحی
بقول بهار عجم کنایه از افروختن آتش صاحب
آصفی هم ذکر این کرده **مؤلف** گوید که به تحقیق
مانند کردن آتش باشد (ظهوری س) اگر
نے دمد باد بر آتشم ✿ بسوزد تر و خشک در آتشم
(اردو) آگ بھڑکانا۔

بادبر خاستن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**
گوید که وزیدن باد باشد (باقر کاشی س) چو
آه از دل کشیدم ریخت یکسر پنبهٔ داغم زبلبے
چون باد برخیزد گل و نسرین فرو ریزد زہا
(اردو) ہوا چلنا۔ بقول آصفیه فعل لازم
ہوا کا لہرانا۔ ہوا کا روان ہونا۔

بادبر خاک قدم زد | اصطلاح۔ بقول شمس
بمعنی خدمت بستر کنانید دیگر محققین فارسی ساکت
ذکر این نکرده اند و سند استعمال پیش نه شد و معاصرین
عجم بر زبان ندارند مجرد قول صاحب شمس
اعتباری ندارد و خیال ما اینست که (باد
بر قدم خاک زد) را که می آید، صاحب شمس
به تصحیف در لفظ و معنی این چنین نوشت
(اردو) دیکھو (باد بر قدم خاک زد)

بادبرد | اصطلاح۔ بقول شمس و مؤید و انند
فانی و ناچیز **مؤلف** گوید که ترکیباً از قبیل
(گاو خورد) است یعنی چیزی که باد او را برده
کنایه از معدوم ولیکن سند استعمال این از
نظر ما نگذشت و معاصرین عجم بر زبان ندارند
و دیگر محققین اهل زبان هم ساکت (اردو)
لفظی ترجمه ہوا لیگئی۔ ہوا ہوگئی۔ صاحب آصفیه
نے ہوا ہونا۔ ہوا ہو جانا پر لکھا ہے معدوم
ہونا۔ فنا ہونا۔ دفعتہً نظر سے غائب ہو جانا۔

بادبر سر نشستن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**

گوید که وزیدن باد بر سر باشد و اینها در حقیقت (باد نشستن بچیزی) است یعنی وزیدن باد بران چیز (علی خراسانی ؎) جاے بر خاک نشستن نیست ازان حلقهٔ موی ۞ بر سر زلف چلیپاے تو چون باد نشست ۞ (اردو) ہوا سر پر چلنا۔

باد بر قدم خاک زد مقوله۔ بقول مؤید بحواله اداة و ہفت و انند (۱) خدمت بسر کنانید۔ مؤلف گوید که خاک بر پاے خدمتیان علامت آنست که خدمت بسیار کرده اند و از مشی بسیار قدم آلوده بخاک می شود۔ آنچه (باد بر خاک قدم زد) بقول شمس گذشت تصحیف همین باشد لفظاً و معنیً قیاس می خواهد که کنایه از (خدمت بسیار بجا آورد) باشد۔ حیف است که محققین بالا سند استعمال پیش نکردند۔ معاصرین عجم برزبان ندارند۔ طالب سند باشیم (اردو) بہت کام کیا بہت خدمت کی۔

(۲) (باد بر قدم خاک زد)۔ بقول مؤید و ہفت و انند۔ بسیار خوار گردانید۔ یعنی تکبر او را بر پاے خاک زد مؤلف گوید که پاے کسی آلوده بخاک بودن علامت پیاده روی و خواری آنست و تکبر را درین دخلی نیست جا دارد که این مقوله را بمعنی (بسیار خوار و ذلیل شد) گیریم و لیکن بدون سند استعمال این کنایه را پسند نمی کنیم (اردو) خاک چھاننا۔ سرگردان پھرنا۔ تباہ و برباد ہونا۔ صاحب فرہنگ آصفیہ نے (خاک چھاننا) کا ذکر کیا ہے۔

باد برک اصطلاح۔ بقول سروری و جامع و جہانگیری کاغذ باد باشد مؤلف عرض کند که ہمان باد بر که گذشت کاف تصغیر در آخرش زیاده کرده اند۔ بیان ماخذ ہم در آنجا کرده ایم و جا دارد که این مبدل بادبرگ باشد که بکاف فارسی می آید۔ کاف فارسی بعربی بدل شد چنانکه گند و کند (اردو) دیکھو باد بر

باد برکشیدن | مصدر اصطلاحی ۔ یعنی آہ برکشیدن است وسند این بر معنی ہشتم بادگذشت و باد بمعنی آہ ہم در انجا مذکور۔

(اردو) دیکھو آہ برکشیدن۔

باد برگ | اصطلاح ۔ بقول بحر کاغذ باد ۔ دیگرکسے از محققین فارسی ذکر این نکرد اگر سند استعمال پیش شود و کاف فارسی بہ ثبوت رسد توانیم عرض کرد کہ بہ فتح باے دوم و سکون راے مہملہ قلب اضافت برگ باد باشد یعنی برگ مانندے کہ بر ہوا می پرد و اگر راے مہملہ را مفتوح گیریم مبدل باد برک باشد کہ بکاف تصغیر گذشت کہ تبدیل کاف عربی بہ فارسی آمدہ ہمچون کند و گند۔

(اردو) دیکھو باد بر۔

بادبرنگ | اصطلاح ۔ بقول انند دارو ئی است کہ ہندش باد بہرنگ گویند و بادا نیز صاحب محیط بر (برنگ کابلی) گوید کہ اسم فارسی است و آن را ابرنج و (ابرنج بزیادت الف) و (برنق ۔ بنقاف) نیز گویند و این ہمہ معرب برنگ است و بہندی (بای برنگ) گویند و آن دانہ ایست بقدر دانۂ ماش و اقسام آن چینی و کابلی و ہندی وسندہی و ہر واحد از اینہا بزرگ و کوچک و ہر دو مدور و مغز آن سپید و با اندک تلخی گویند بوے آن تلخ است و بہترین آن کابلی کوچک مائل بسرخی ۔ مغز مقشر آن مستعمل ۔ گرم و خشک در سوم و گویند گرم و خشک در آخر دوم ۔ خاصیت این عجیب است در نشف رطوبات و قلع بلغم از مفاصل و اخراج آن از امعاء ۔ مخرج و مسہل بلغم غلیظ و سودا و اخلاط لزجہ از مفاصل و نافع اوجاع آن و منافع بسیار دارد ۔ مؤلف عرض کند کہ بقول آصفیہ ۔ باؤبڑنگ بہ واے ہندی ۔ تخمی است کہ دفع ریہ و بلغم کند پس فارسیان این را معرب

کردند یعنی ترجمۂ باؤ در فارسی باد باشد ورائے ہندی را بعربی بدل کردند دیگر ہیچ (اردو) باؤبڑنگ یقول آصفیہ (ہندی) اسم مؤنث ایک قسم کا تخم ہے جو دفع ریح و بلغم کے واسطے مفید ہے (برنگ کابلی) صاحب ساطع نے (بائی بڑنگ) کو سنسکرت کہا ہے۔ اور فرمایا ہے کہ بائی اور باؤ دونوں سنسکرت میں ریح کو کہتے ہیں۔

(۲) بادبرنگ۔ بقول صاحب شمس مرادف پرنگ۔ و برپرنگ فرماید کہ باوّل مکسور و ثانی مفتوح شمشیر گوہر دار بود و ثانی مکسور نوعی از فلزات بود کہ آن را برنج خوانند دیگر کسے از محققین فارسی زبان با او نیست معاصرین عجم بر زبان ندارند۔ اعتبار را نشاید کہ این مرکب اصطلاحی موافق قیاس ہم نیست و سند استعمال ہم پیش نشد (اردو) دیکھو پرنگ۔

بادبروت اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و شمس و مؤید و رشیدی و انند و بہار و جامع و ہفت و ناصری و غیاث و رہنما کنایہ از عجب و تکبر و غرور مؤلف عرض کند کہ مغروران و متکبران بروت خود را بلند کنند چنانکہ باد بلند کند و بادبجایش بمعنی غرور ہم گذشت (نظامی سہ) شمعی کہ نہ از تو نور گیرد ہا از بادبروت خود بمیرد ہا (شیخ شیراز سہ) اے بادبروت و نخوت اندر بینی ہا آن روز کہ از عمل ہفتی ببینی ہا (اردو) دیکھو باد کے دسوین معنے

(۲) بادبروت۔ بقول برہان و بحر و جامع و ہفت بسکون ثالث مردم صاحب تکبر و خداوند غرور را گویند مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی باد در بروت دارندہ و کنایہ از مغرور کہ مغروران و اُمرا بروت خود را بلند دارند چنانکہ در ہوا بلند شود و باد بمعنی غرور ہم آمد و حیف است کہ سند استعمال پیش نہ شد (اردو) مغرور۔ متکبر۔

بادبرہ اصطلاح۔ بقول برہان و ناصری و جامع بفتح باے ابجد نام روز بیست و دوم بہمن ماہ باشد۔ گویند ہفت سال در ایران باد نیامد درین روز شبانی پیش کسری آمدہ گفت کہ دوش آن مقدار باد آمد کہ موے برتن گوسفندان بجنبید پس دران روز لشکر عطیے کردند و خوشحالی نمودند و باین نام شہرت یافت مؤلف گوید کہ برہ بفتح باے ابجد بچۂ گوسفند را گویند مرکب اضافی است بہ فک اضافت و متعلق بواقعۂ کہ بالا مذکور شد (اردو) فارسیون نے بادبرہ بائیسوین بہمن کا نام رکھا ہے۔

بادبرین اصطلاح۔ بقول برہان و شمس و سروری و مؤید و رشیدی و جہانگیری و جامع و ہفت باد صبا را گویند کہ مابین مشرق و شمال وزد۔ صاحب برہان گوید کہ بقول بعضے باد دبور است خان آرزو در سراج بحوالۂ جہانگیری بمعنی باد صبا گفتہ۔ و بحوالۂ سامانی گوید کہ بادبرین باد جنوب است کہ مہب آن مطلع سہیل باشد یا مطلع ثریا و آن ضدّ باد شمال است کہ آن را باد فرودین خوانند و بحوالۂ رشیدی گوید کہ حق آنست کہ بادبرین باد شمال است و فرماید کہ باد صبا کہ بمعنی بادبرین نوشتہ اند بادیست کہ چون رو بقبلہ کنند از پشت وزد درین صورت ہمہ بادہا صبا باشند لیکن در واقع باد شرقی را گویند و باد فرودین باد دبور است و بعضے باد صبا نوشتہ اند چنانکہ قوسی گفتہ و از شعر شمس فخری معلوم می شود کہ بادبرین باد دبور است (ع) بزیر چرخ برین بمثال فرمانت ٭ زسوی غرب نیارد وزید بادبرین ٭ پس استناد جہانگیری بہ بیت مذکور براے معنی صبا غلط محض و وہم او بر باد فرودین بحوالۂ سامانی فرماید کہ باد شمال است چنانکہ بادبرین باد جنوب و حق آنست کہ باد فرودین۔ باد جنوب

است و بادِ برین بادِ شمال۔ چہ قطب شمالی بلند است و قطب جنوبی پست و نیز باد جنوب مضر است بخلاف باد شمال و آخر ہمہ نسبت تحقیق خود می گوید کہ باد فرودین لبکون دا و باد جنوب باشد و مقابل آن باد برین (شمس فخری ۵) باد خلق شہ در باغ و بستان بود دم عیسی بود باد فرودین ٭ مؤلف عرض کند کہ ما با تحقیق خان آرزو اتفاق داریم و سند اول الذکر کہ برخلاف این تحقیق است غیر از تسامح مصنفش نباشد کہ از تحقیق کار نگرفت۔ مخفی مباد کہ معنی لفظی برین بہ یائے نون نسبت منسوب بہ بالا ست و بقول محققین فارسی زبان برتر و بلند و فرودین مقابل آن و صبا بادی کہ از طرف مشرق وزد قاتل (اردو) شمالی ہوا صبا جب آصفیہ نے باد صبا پر فرمایا ہے کہ (ف۔ع) اسم مؤنث۔ صبح کے وقت کی گوشۂ شمال و مشرق کی ہوا جس سے غنچے کھلتے ہیں۔ بہشت کی ہوا

باد بسینہ خوردن مصدر اصطلاحی بمعنی دم بند شدن۔ صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر این کردہ فرماید کہ "باد بسینہ می خورد" اے دم بند می شد۔ مؤلف گوید کہ کنایہ باشد (اردو) دم گھٹنا۔ بقول آصفیہ۔ سانس رُکنا۔ انقباض نفس ہونا۔ دم بند ہونا۔ (بحر ۵) زلفین رہین جو یار کی برہم تمام شب ٭ گھٹتا رہا دھوئیں سے مرا دم تمام شب ٭

باد بقفس می کند مثل۔ صاحب محبوب الامثال ذکر این کردہ گوید کہ مرادف (آب دریا بہ کیل بشت می پیماید) کہ گذشت۔ مؤلف گوید کہ باد بقفس ہرگز بند نمی شود و ارادۂ آن کردن مرتکب امر لغو شدن باشد (اردو) ہوا مٹھی میں بند کرتا ہے۔ دیکھو آب بر ریسمان بستن و آب بہ پرویزن پیمودن۔

(الف) **باد بہشت** مثل۔ صاحب انند

(ب) **بادبشت پیمودن** ذکر (الف) کردہ گوید کہ امر لغو و بے فائدہ و بذیل آن (ب) را آوردہ فرماید کہ کوشش بیفائدہ و امر لغو کردن است ۔ مؤلف عرض کند کہ (الف) بمعنی بے حاصلی است ۔ صاحب جہانگیری ذکر این در ضمیمۂ خود کردہ (محمد غزالی ؎) دنیا بمراد خواہی و دین درست ؎ این ہر دو نباشد ہمہ فلک بندۂ تست ؎ دردا و دریغا کہ ازین ہر دو روی ؎ خاکیست مرا بسر و بادیست بمشت ؎ و جا دارد کہ شخص بے حاصل و لغو را بادبشت گوئیم کہ اسم فاعل ترکیبی است و (ب) مرادف (آب بریسمان بستن) باشد کہ گذشت و این کنایہ ایست دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکردہ ۔ ولیکن خلاف قیاس نیست و معاصرین عجم اتفاق دارند ۔ (اردو) (الف) لغو اور بے فائدہ کام اور لغو اور بیکار ہ (ب) ہوا مٹھی مین بند کرنا ۔ دیکھو آب بریسمان بستن ۔

(الف) **بادبود**
(ب) **بادبودن** مصدر اصطلاحی ۔ صاحبان مؤید و ہفت و انند ذکر (الف) کردہ گویند کہ بمعنی (ہیچ نبود) و صاحب مؤید بحوالۂ ادات گوید کہ بمعنی (ہیچ بود) و صاحبان بحر و ضمیمۂ برہان نسبت (ب) فرمایند کہ بمعنی ہیچ نبودن ۔ و بہ بادفنا رفتن ۔ مؤلف عرض کند کہ ہیچ بودن و ہیچ نبودن ہر دو یکی است کہ مقصود از لاشی بودن است و این کنایہ باشد و (الف) بہ سکون واو ماضی مطلق از (مصدر ب) و بہ فتح واو مضارع آن پس ضرورت نداشت کہ باوجود بیان مصدر ۔ ذکر مشتقاتش کردہ شود (اردو) (ب) ۔ کچھ نہونا ۔ ہیچ ہونا ۔ لاشئے ہونا ۔

(الف) **بادبہار**
(ب) **بادبہاری** اصطلاح ۔ (الف) بادے کہ بموسم بہار وزد و باد شمالی کہ ذکرش بر بادبرین گذشت ۔ مرکب

اضافی (ظہوری ؎) خوشش آنکہ باد بہار
وصال افشاند ٭ زنخل گلشن امید ما نوازانی تیم
٭ (صائب ؎) درین ریاض چو صائب
زغنچہ چسپان شوہ ٭ گرہ کشائی باد بہار را در یاب
٭ و (ب) بہ یاے نسبت مرادف الف (ظہوری
؎) خشک درجیب جہان از غیرت زند انگشتی
دارم ٭ کہ از باد بہاری خاطر بستانی دارد
٭ (اردو) الف ـ و ب ـ دیکھو باد برین ـ

باد بہشت اصطلاح ـ مرکب اضافی استعارہ
باشد از باد صبا (ظہوری ؎) دل زباد
بہشت بود ارد ٭ کہ نگار بہشت رو دارد
٭ (اردو) دیکھو باد برین ـ

بادبیزن اصطلاح ـ بقول سروری بمعنی بادزن
و بعربی مروحہ (خجندی ؎) بادبیزی کہ کسی بہ
من بیمار زند ٭ از ضعیفی چو مگس باد برد پیکر
من ٭ مؤلف گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است
از مصدر بیختن ـ مخفی مباد کہ بیختن بقول بحر بہ باے
فارسی بمعنی پرویزن کردن آمدہ و بقول صاحب
موارد بہ باے موحدہ ہم (اردو) دیکھو بابیزان

بادبیزان اصطلاح ـ بقول صاحب بحر (۱)
بادزن و (۲) سیاہی و (۳) کفیل مؤلف
عوض بادبیزن کند کہ مزید علیہ بادبیزن گذشت و بابیزان
کہ بجاے خودش مذکور شد مخفف این باشد و ذکر
این ہر سہ معانی ہمہ را انجا کردہ ایم (اردو) دیکھو بابیزان

بادبیزن اصطلاح ـ بقول برہان و سروری و
جامع و رشیدی و مؤید ـ مروحہ ـ مسعود سعد بصفت
فیل گوید (از سروری ؎) راست گوئی کہ
باد رفتارش ٭ خاستست از دو بادبیزن گوش
٭ بہار سند این از شیخ شیراز آوردہ (؎) بیزن
بضاعت بر مگس چندانکہ تندی می کند ٭ او
بادبیزان ہمچو من در دست و مبر اند مگس ٭ خان آرزو
در سراج فرماید کہ اصل این (بادبیزن) بود و
تحتانی از جہت اشباع دران زیادہ شدہ مؤلف
گوید کہ بخیالش اصل این (بادزن) است ـ

سم فاعل ترکیبی یعنی زنندہ باد و موحدہ را زائد
ں گیرد و تحتانی را بہ اے اشباع ولیکن بخیال ما
دبیز اصل است۔ اسم فاعل ترکیبی از مصدر
فتن و نون در آخرش زیادہ کردہ اند چنانکہ
ذارش و گذارشن۔ دیگر ہیچ (اردو) دیکھو بادبیزا

دبیش وز | اصطلاح۔ بقول صاحب فرہنگ
بہ دال مہملہ ہواے تند و زندہ **مؤلف**
رض کند کہ وز امر حاضر است از مصدر
زیدن۔ پس (بیش وز) اسم فاعل ترکیبی است
صفت باد (اردو) تند ہوا۔ تیز ہوا۔ مؤنث

دپا | اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و مؤید و
یاث با باے فارسی بالف کشیدہ (۱) کنایہ
سریع السیر و تیز تک و تند رو باشد و اکثر
صفت اسپ واقع شود و بقول بحر و آراستہ
لم اسپ است (انوری سہ) در آتش
ر دلعل من ز عشق بادپاے او ہا آب دیدہ جو یا نست
ک نعل بگرانش پا و صاحب سروری بر تیز تک
قانع (شیخ شیراز سہ) سمند بادپا از تک فرو ماند
شتربان ہمچنان آہستہ می راند ہ و بقول ناصری
اسپ تند روندہ **مؤلف** گوید کہ اسم فاعل
ترکیبی است یعنی پاے باد دارندہ و کنایہ باشد
از اسپ کہ سریع السیر و تیز تک است (اردو)
باد رفتار۔ بقول آصفیہ۔ نہایت چالاک اور تیز گھوڑا
(۲) بادپا۔ بقول مؤید باد ال موقوف و باے
دوم فارسی (بحوالہ شرفنامہ) روزنی کہ در
عمارت بر رخ باد نہند و آن را بادگیر نیز گویند
صاحب بحر ہم ذکر این کردہ۔ **مؤلف** گوید کہ
حیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ اگرچہ
خلاف قیاس نیست و کنایہ توان گرفت ولیکن
معاصرین عجم بر زبان ندارند مشتاق سند باشیم
(اردو) وہ دریچہ یا سوراخ جو ہوا کے رخ
پر قائم کریں۔

بادپالا | اصطلاح۔ بقول شمس باباے دوم
فارسی چیزے کہ بدان شراب صاف کنند صاحب

اسند بحوالہ فرہنگ فرنگ گوید کہ لغت فارسی
است بمعنی پالونہ شراب ۔ مؤلف عرض کند
کہ پالا بقول برہان بمعنی صاف کنندہ ۔ و باد
بمعنی شراب مخفف بادہ بجایش گذشت و حقیقت
این است کہ پالا امر حاضر است از مصدر
پالاادن کہ بقولش بمعنی صاف کردن می آید
پس بادپالا اسم فاعل ترکیبی است بمعنی صاف
کنندۂ شراب (اردو) شراب صاف
کرنے کا آلہ ۔ مذکر ۔ چھلنی ۔ چھنی ۔ مؤنث ۔

بادپائے اصطلاح ۔ بقول بہار ۔ ہر چیز
تند و تیز رو عموماً و اسپ خصوصاً (باقر
کاشی ؎) شوق نگر کہ دل ز پے خیزد و
پیشتر رسد ؛ نامہ بدست اگر دہم نالۂ بادپائے
را ؛ مؤلف عرض کند کہ جز این نیست کہ
تحتانی زائد بر لفظ بادپا زیادہ کردہ اند ۔
(اردو) دیکھو بادپا ۔

بادپر اصطلاح ۔ بقول برہان و بحر و ناصری
و جامع و رشیدی ۔ با بائے فارسی (۱) بر وزن
و معنی دوم بادبر است و آن شخصی باشد کہ
پیوستہ حرفہائے دلبرانہ گوید لیکن کاری از و
نیاید صاحب رشیدی صراحت مزید کند کہ کسی کہ
فخر کند و منصب خود بر مردم عرض نماید کہ بعربی
فیاش گویند و فرماید کہ بمعنی برائے این معنی با
موحدۂ دوم استعمال کنند ۔ مؤلف عرض کند
کہ بخیال ما مخفف بادپران است کہ می آید و حقیقت
ماخذ ہمہ را انجا مذکور شود پس باید کہ بفتح بائے فارسی
خوانیم (اردو) دیکھو بادبر کے دوسرے معنے
(۲) بادپر ۔ بقول برہان و جامع چوبی را گویند
کہ سر آن از دیوار عمارت بیرون باشد ۔ مؤلف
گوید کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد
بخیال ما قلب پربادباشد بہ ضم بائے فارسی
یعنی پراز باد یا پرشدہ از باد و چاداردکہ لفظ
پر را امر حاضر پریدن گیریم کہ بضم اول بمعنی
پرشدن آمدہ (اسم مفعول ترکیبی) و کنایہ از چوبی کہ

سرآن از دیوار عمارت بیرون باشد واز ہر
جانب ہوا بر و رسد معاصرین عجم بر زبان
ندارند (اردو) وہ لکڑی جس کا سر عمارت
سے باہر نکلا ہوا ہو۔
(۳) بادپر۔ بقول برہان چوبی کہ دو سر
آن در دیوار عمارت نصب کنند۔ **مؤلف**
گوید کہ مبدّل (بادبُر - بباے عربی) باشد یعنی
برندۂ باد کہ حائل است در میان باد۔
(اسم فاعل ترکیبی) حیف است کہ سند استعمال
پیش نشد معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو)
وہ لکڑی جو اسکی دونون جانب سے دیوار
عمارت مین نصب کی گئی ہو۔ مؤنث۔
(۴) بادپر۔ بقول برہان وناصری وجامع
چوبکی کہ طفلان ریسمان بران پیچند واز دست
گذارند تا بر زمین گردان شود۔ صاحب
رشیدی فرماید کہ بعضے این لفظ را بدین معنی
با باے دوم تازی استعمال کنند **مؤلف**
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است مبدل
بادبر باشد کہ موحدہ دوم گذشت چنانکہ
تب وتپ و ماخذ آن ہم در آنجا مذکور
(اردو) دیکھو بادبر کے تیسرے معنے۔
(۵) بادپر۔ بقول ناصری کاغذ باد را گویند
مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی پرندہ بر ہوا پس باید کہ بہ فتح باے فارسی
خوانیم (اردو) دیکھو بادبر کے پہلے معنے۔
(۶) بادپر۔ بقول رشیدی۔ مرادف بادفر
و بادفرہ۔ و بادپرک۔ بمعنی بادزن بزرگ
کہ از سقف خانہ آویزند و فرماید کہ بعضے باے
دوم را ہم عربی گیرند **مؤلف** عرض کند
کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پرکنندہ و
مملو کنندۂ ہوا کہ پریدن بالضم بمعنی پر و مملو
کردن آمدہ پس باید کہ بضم باے فارسی
خوانیم (اردو) پنکھا دیکھو بابیزان۔
(۷) بادپر۔ بقول صاحب رشیدی چوبکی

یا چرمی مدور کہ میان آن سوراخ کنند و ریسمان
در آن گذارند و چون بکشند بگردش درآید
و بعربی آن را خذروف خوانند و
فرماید کہ بعضے بائے دوم را ہم عربی گیرند۔
مؤلف عرض کند کہ جز این نیست کہ بمعنی پر باد
باشد بہ ضم بائے فارسی (اردو) پھرکی۔
بقول آصفیہ گول اور چھوٹی سی پھرنی یا پھرکی
بادپران اصطلاح۔ بقول برہان بہ تشدید
رائے قرشت (۱) بمعنی بادبر است (موحدہ
دوم) و آن شخصے باشد کہ پیوستہ از خود گوید
صاحب جامع بذیل بادپر ذکر این کردہ و
بقول ناصری کسے کہ دعوی بے معنی کند و با جبن
خود را شجاع داند و بقول سروری کنایہ باشد از
خوشامدگوے و کسے کہ اقوالش ہمہ بے افعال
باشد و بقول صاحب رشیدی خوشامدگویان۔
(بالف و نون جمع) چنانکہ ظہوری گوید (ص)
درکوے تو پروازکنان بلبل و قمری ٭ گل بادپران
سرو ہوا دار ندارد ٭ مخفی مباد کہ درین شعر
بمعنی واحد است نہ جمع و بقول بہار کنایہ از
خوشامدگوی و لاف زن (مخلص کاشی ص)
این آہ کشان در دل افسردہ بہ تزویر ٭ در
دعوی آتش نفسی بادپرانند ٭ (شفیع اثر ص)
ہرکجا بادپرانیست درین عہد و زمان ٭ بامیان
سنگ قناعت چو فلاخن دارد ٭ صاحب
بحر فرماید کہ بمعنی خوشامدگوی و مرادف بادپر
کہ گذشت) و بقول مؤید کسے را گویند کہ ہمہ
روز فخر کند و منصب خود بمردم عرض نماید
و ہیچ کار از و نیاید۔ غالب دہلوی بر صاحب
برہان اعتراض کند و گوید کہ بادپران بمعنی مردم
ستائے و خوشامدگوی باشد و بس نہ شخصی کہ
پیوستہ از خود گوید۔ **مؤلف** عرض کند کہ
بمعنی خوشامدگو متحقق است و نظر بر صراحت
مزید کہ صاحبان ناصری و سروری کردہ اند
کسے ہم باشد کہ لاف و گزاف کند شکے نیست

معنی بیان کردہ برہان حقیقت معنی لفظ را نمی‌شناسد
معنی لفظی این پراننده باد یا بر بادپراننده۔ اسم
فاعل ترکیبی است از پرانیدن و کنایہ باشد
از لاف وگزاف کہ سخنان ہوائی گوید کہ
بے تحقیق و خلاف اصلیت باشد و خوشامد
کردن ہم داخل آنست و باد بمعنی سخن ہم گذشت
و بادپر کہ بہمین معنی گذشت مخفف این، واین
مزید علیہ آن۔ (اردو) خوشامدی۔ دون
کی لینے والا۔ ڈینگ مارنے والا۔ (دیکھو
بادبر کے دوسرے معنے)

(۲)۔ بادپران۔ بقول صاحب ناصری بمعنی
کاغذباد۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرد۔ خلاف قیاس نیست و بہ تحقیق
مؤلف مزید علیہ بادپر بالف ونون زائد
کہ بادپر بہمین معنی بر معنی پنجمش گذشت وصراحت
ماخذ ہم در انجا کردہ ایم یعنی پرندہ بر ہوا (اردو)
دیکھو بادپر (بہردو باے موحدہ) کے پہلے معنے

(۳) بادپران۔ بقول ناصری بازیچہ ایست
طفلان را۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان
ذکر این معنی نکرد۔ مؤلف گوید کہ خلاف
قیاس نیست ہمین معنی بر معنی چہارم بادپر
گذشت وصراحت ماخذ ہم در انجا کردہ ایم
واین مزید علیہ آنست (اردو) دیکھو بادپر
(بہردو باے موحدہ) کے تیسرے معنے۔

(الف) بادپراندن	مصدر اصطلاحی
(ب) بادپرانی	صاحب آصفی ذکر
(ج) بادپرانی کردن	(الف) کردہ از معنی

ساکت مؤلف عرض کند کہ (۱) خوشامد
کردن (۲) لاف وگزاف زدن است
وسندش ہمان کہ بر معنی اول بادپران گذشت
و (ب) بقول بحر وارستہ (۱) ہرزہ گوئی
ولاف زنی و (۲) خوشامد کردن مؤلف
عرض کند کہ حاصل بالمصدر (الف) باشد
ولبس (شفیع اثر ۵۱) ہر کجا بادپرانی است

درین جزو زمان ﴿ بیان سنگ قناعت چو فلاخن دارد ﴿ وارسته فرماید که (۳) ضراط زدن هم مؤلف عرض کند که مقصودش از ضراط زنی باشد که حاصل بالمصدر ضراط زدن است دیگر هیچ خان آرزو در چراغ هدایت بر هرزه گوئی و لاف و گزاف قانع و جا داده که در سند شفیع اثر یاے وحدت گیریم اندر بعضے سند مذکور متعلق باین معنی نباشد و (ج) بقول بحر (۱) هرزه گوئی و لاف و گزاف نمودن و (۲) گوز زدن و بقول بهار باصطلاح اوباشان گوز دادن مؤلف گوید که (۳) بمعنی خوشامد کردن هم زیرا که خوشامد در معنی (ب) داخل است و بر بادپرّان هم گذشت که خوشامدگو را گفته اند (ملاطغراؒ) غیر سرنا گلویش ساز دیگر کوک نیست ﴿ از نے انبان شکم چون بادپرّانی کند ﴿ (اردو) (الف) (۱) خوشامد کرنا۔ (۲) لاف مارنا (ب) (۱) لاف زنی بیهوده گوئی (۲) خوشامد (۳) گوز مارنا گوز اڑانا (حاصل بالمصدر) (ج) (۱) لاف مارنا (۲) گوز مارنا۔ پادنا۔ (۳) خوشامد کرنا۔

بادپردا اصطلاح۔ بهر دو دال مهمله۔ بقول صاحب شمس سلطان۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرده و سند استعمال هم پیش نشد و معاصرین عجم هم بر زبان ندارند **مؤلف** عرض کند که همین لغت به واو ششم بعوض دال مهمله بمعنی دیگری می آید ولیکن آنچه صاحب شمس به دال مهمله ششم بمعنی سلطان نوشته اعتبار را نشاید بے توجهی صاحب شمس یا غلطی کاتبین در بسیاری از لغات این قسم تصرف کرده۔ خدایش بیامرزد (اردو) دیکھو بادپروا۔

بادپرک اصطلاح۔ بقول صاحب شمس کاغذ باد باشد۔ صاحب رشیدی این را

مرادف بادپر گفتہ کہ گذشت و صراحت بیانش
بر بادپر مذکور۔ مؤلف گوید کہ ما بر بادبرگ
کہ بکاف فارسی گذشت ہمین معنی را معہ ماخذش
بیان کردہ ایم و جا دارد کہ این را مبدل
آن گیریم کہ موحدہ بباے فارسی بدل شود
و تبدیل کاف عربی ہم بہ کاف فارسی آمدہ
چنانکہ تب و تپ و کند و گند و ہمین لغت
بہ ہمین معنی بہ موحدۂ دوم و کاف عربی ہم گذشت
(اردو) دیکھو بادپر۔ کے پہلے معنے۔

بادپرو اصطلاح۔ بقول صاحب شمس لغت
فارسی است بمعنی بادپرک۔ دیگر کسے از محققین
فارسی زبان ذکر این نکرد و سند استعمال ہم
پیش نشد و تبدیل کاف بہ واو ہم نیامدہ پس
جزین نباشد کہ بے تحقیقی صاحب شمس یا تصحیف
کاتبین این لغت را قائم کرد (اردو) دیکھو
بادپرک۔

بادپروا اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و جامع
و ناصری و رشیدی و جہانگیری و سراج بفتح
باے فارسی و سکون راے قرشت و واو
بالف کشیدہ (۱) خانۂ را گویند کہ بادگیر داشتہ
باشد و بعض محققین مطلق جاے را ہم گفتہ اند
کہ دران گذرگاہ باد بود۔ صاحب ناصری
صراحت کند کہ این را بادغران و بادخن و
بادخون ہم گویند مؤلف عرض کند کہ پروا
بقول برہان بفتح اول و سکون ثانی و واو بہ
الف کشیدہ بمعنی طاقت و رغبت و میل و
سر و برگ و پرواز آمدہ پس این اصطلاح اسم فاعل ترکیبی باشد
بمعنی پرواز باد دارندہ یا میل و طاقت باد دارندہ و سر و برگ
باد دارندہ و کنایہ از خانہ و جائیکہ دران بادگیر یا گذرگاہ باد بود
(اردو) وہ مکان جس مین روشن دان یا دریچہ ہو۔
(۲) بادپروا۔ بقول برہان و سراج گذرگاہ باد
و روزنی کہ بجہت آمدن باد گذارند صاحب سروری
گوید کہ روزنیکہ در عمارت بطرف باد نہند
و صاحب رشیدی فرماید کہ گاہی دو چوب بشکل

صلیب دران گذارند تا حیوانات در و نیایند صاحب جہانگیری براے این معنی از خاقانی سند آوردہ (۵) ز خط استوا و خط محور ہا فلک را تا صلیب آید ہویدا ہا ز تثلیثی کجا سعد فلک راست ہا بتربیع صلیب بادپروا ہا سزد گر راہب اندر دیر ہرقل ہا کند تسبیح این ابیات غرا ہا مؤلف عرض کند کہ ماخذے کہ بر معنی اول بیان کردہ ایم متعلق با این معنی ہم باشد (اردو) وہ روزن یا دریچہ یا روشندان جو ہوا کے لئے بناوین۔

(۳) بادپروا۔ بقول برہان و بحر و جامع بمعنی بے تفاوت یعنی شخصی کہ پیش او ہمہ چیز مساوی باشد و بقول ناصری شخص بے پروا۔ مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم با صاحب ناصری اتفاق دارند و معنی لفظی این توجہ بر ہوا دارندہ کنایہ از بے توجہ۔ مخفی مباد کہ پروا بمعنی توجہ آمدہ وجا دارد کہ معنی اول الذکر ہم ازین کنایہ پیدا شود یعنی کسے کہ بے پروا ست تفاوت اشیا را خیال نمی کند و امتیاز ندارد (اردو) گھوڑے اور گدھے کو ایک سمجھنے والا۔ اچھے اور برے مین فرق نکرنیوالا۔ بے پروا۔

بادیرہ اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و سروری و سراج و ناصری بفتح باے فارسی و راے قرشت تراشہ چوب را گویند کہ در وقت تراشیدن چوب بریزد۔ صاحب رشیدی این را مرادف بادپر گفتہ کہ ذکرش ہم در انجا کردہ ایم صاحب جامع بذیل بادبرہ (کہ بہ رد و موحدہ گذشت) متفق با برہان۔ مؤلف عرض کند کہ ہاے ہوز در آخر براے نسبت است یعنی منسوب بہ بادپر۔ مقصود اینست کہ چنانکہ کاغذ باد در ہوا می پرد ہمچنان تراشہ چوب ہم در ہوا می پرد و دیگر ہیچ۔ (اردو) لکڑی کا برادہ جو آرہ کشی کے وقت گرتا ہے۔ مذکر۔

بادیزان اصطلاح۔ بقول صاحب ضمیمہ برہان

کنایہ از خوشامدگوی۔ دیگر کسے از محققین فارسی
زبان ذکر این نکرد۔ مؤلف گوید کہ ہمان
بادپران باشد کہ بہ راے مہملہ گذشت غلطی
کتابت بیش نیست کہ مہملہ را منقوطہ کرد۔
(اردو) دیکھو بادپران کے پہلے معنے۔

بادپس پشت بقول بحر وضمیمہ برہان
وہفت و انند بادغربی را گویند کہ بعربی دَبور
خوانند صاحب ہفت صراحت کردہ کہ بکسر
دال مہملہ وضم باے فارسی است۔ ضد صبا
مؤلف عرض کند کہ دَبور بقول منتخب بالفتح
بادپس پشت یعنے بادیکہ از مغرب بطرف مشرق
وزد خلاف صبا و ازین جہت صبا را قبول
گویند پس استعمال این معنی حقیقی است (اردو)
پچھوا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث
دبور۔ بادقبلہ۔ پچھم کی ہوا۔

بادپس دست اصطلاح۔ بقول مؤید
بادی کہ از سوی قبلہ آید و بتازیش دبور
خوانند و فرماید کہ در صراح ترجمۂ دَبور باد
پس پشت گفتہ و در تاج اسامی بمعنی دَبور بادے
کہ سوے قبلہ آوردہ پس بادپس پشت بدین
طریق بود کہ رو سوی مشرق آوردہ باشد و آنرا
بادغربی نیز گویند چنانکہ در صراح معنی صبا
(بادبرین) می گویند و در تاج اسامی ترجمۂ
صبا آوردہ کہ بادیکہ از پس پشت آید چون
روی بقبلہ آری۔ صاحب انند نقل نگارش
مؤلف عرض کند کہ (بادپس دست) را
مرادف (بادپس پشت) گرفتن خلاف قیاس
است۔ دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت
وسند استعمال ہم پیش نہ شد و معاصرین عجم ہم
برزبان ندارند تصحیف است دیگر ہیچ۔
(اردو) دیکھو بادپس پشت۔

بادپشت دست اصطلاح۔ بقول بہار
صدمۂ پشت دست است (سنجر کاشی ؎)
از بادپشت دست تو برسینۂ جہان ہا نہ آسمان

فتادہ بہ یکبارہ برقفا ۞ صاحب انند بدل
باد ذکر این کردہ بخیال مؤلف باد دیرنجا
بمعنی پانزدہم اوست (اردو) پشت
دست کا صدمہ۔ مذکر۔ اُلٹے ہاتھ کا دھکا

باد پیچ | اصطلاح۔ بقول برہان وجامع وبحر
بروزن مار پیچ ریسمانی کہ درایام عید وجشن
ازجائی آویزند وزنان وکودکان بران
نشینند ودرہوا آیند وروند وفرماید کہ بہ
این معنی بجاے حرف ثالث زاے نقطہ دار
ہم آمدہ۔ صاحب ناصری بذکر این فرماید کہ
بعضے این را اورنگ گویند۔ خان آرزو
در سراج نوشتہ کہ بکرمانی این را کواجو
باصفہانی جنجولی ودر ادات الفضلا بازپیچ
آوردہ بزاے معجمہ۔ صاحب سروری بذکر
این گوید کہ در بعض زبانہا کاز خوانند مراد
بازپیچ (ابوالمثل ۵) زتاک خوشہ فروہشتہ
وز باد توان ۞ چو ہندوانی بر بادپیچ بازیگر
صاحب رشیدی فرماید کہ درین شعر بادپیچ
بمعنی ریسمان طناب بازان معلوم می شود
۔صاحب تحقیق الاصطلاحات فرماید کہ این
ہمانست کہ بعربی ارجوحہ نام دارد بضم
ہمزہ وسکون را وضم جیم وسکون واو وفتح
حاے مہملہ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی است بمعنی پیچیدۂ باد بمعنی طی کنندۂ
باد کہ پیچیدن بمعنی نوردیدن وطے کردن
آمدہ وکنایہ از ارجوحہ کہ باد را طے کند
(اردو) جھولا۔ اسم مذکر۔ دیکھو اورک۔

باد پیچیدن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر
وبہار۔ معروف۔ صاحب آصفی از معنی
ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ (باد پیچیدن
در چیزے) پرشدن باد است دران چیز
چنانکہ شیخ شیراز گوید (ے) چو باد اندر
شکم پیچید فروہل ۞ کہ باد اندر شکم بار سیت
بر دل ۞ (اردو) ہوا بھر جانا۔

بادپیرا اصطلاح۔ بقول مؤید چوبکی باشد کہ بچگان بدان بازی کنند۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** گوید کہ اگر سند استعمال پیش شود تواسم عرض کرد کہ اسم فاعل ترکیبی است از مصدر پیراستن و معنی لفظی این صاف و پاک کنندۂ باد (اردو) لٹو۔ مذکر۔ دیکھو بادافرہ۔

بادپیش اصطلاح۔ بقول بحر و ضمیمہ برہان و شمس بادشرقی کہ بعربی قبول خوانند۔ صاحب ہفت بکسر دال مہملہ نوشتہ فرماید کہ بادصبا ست **مؤلف** گوید کہ مرکب اضافی است و فارسیان بفک اضافت بر زبان دارند و مقابل بادپس ثبت است و اشارہ این ہم در آنجا مذکور۔ (اردو) بادصبا۔ اسم مؤنث۔ دیکھو بادبرین۔

بادپیما اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و جامع و مؤید۔ بابای فارسی (۱) مردم مفلس و لاابالی **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بے حاصل و ناکام یعنی کسے کہ باد را پیماید حاصلی نیاید و ذکرش بر معنی پنجم می آید پس این کنایہ باشد از مفلس۔ (خواجۂ شیراز ع) چو با حریف نشینی و بادہ پیمائی ؎ بیاد آر محبان بادپیما را ؎ جا دارد کہ ازہمین سند معنی چہارم ہم گیریم (اردو) مفلس۔ بقول آصفیہ۔ نادار۔ بے زر۔ دیکھو بادبدست۔ لاابالی۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ نڈر بے خوف۔ بے باک۔ دلیر۔ (وزیر ع)

ملا دے لب سے لب ساقی لگادے منہ سے منہ ساقی ؎ ہیں رند لاابالی ہوں تو مست لاابالی ہے ؎

آپ ہی نے لفظ لاابالی پر۔ غافل۔ بے پروا۔ بے شرم کا بھی ذکر کیا ہے

(۲) بادپیما۔ بقول برہان و بحر و جامع و مؤید ۔ بے فائدہ گوے و دروغ گوے۔ بہار برباد پیماے گوید کہ ہرزہ گوی و ہرزہ کار **مؤلف**

عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پیمایندۂ باد کنایہ از کسے کہ کار بے فائدہ و بے حاصل کند و دروغ گو ہم داخل ہمین معنی است ۔ آنانکہ برمعنی پنجم خامہ فرسائی کردہ اند پے بہ حقیقت نبردہ اند سند این از استاد لبیبی ہمدرانجامی آید (اردو) فضول باتین کرنے والا ۔ جھوٹا ۔

(۳) بادپیما ۔ بقول برہان و بحر و جامع و مؤید کنایہ از اسپ و استر و شتر تیز رفتار مؤلف گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پیمایندۂ باد و کنایہ از سبک سیر و تیز رو مرادف بادپا کہ گذشت ولیکن اسپ و استر و شتر تیز رفتار را نام نباشد بلکہ صفت شان حقیقی است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) دیکھو بادپا کے پہلے معنے ۔

(۴) بادپیما ۔ بقول برہان و بحر و جامع و مؤید مردم سیاح و بیابان گرد مؤلف گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است و بدین معنی کنایہ کہ سیاح و بیابان گرد گویا پیمایندۂ باد است (اردو) سیاح ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ سیاحت کرنے والا ۔ جہان گرد ۔ سیر کرنے اور پھرنے والا ۔ اسم مذکر ۔

(۵) بادپیما ۔ بقول سروری بیفائدہ و بی حاصل (استاد لبیبی ؎) یکے بادپیمائے کم زن بود ۔ کہ از کینہ با خویش دشمن بود ۔ مؤلف عرض کند کہ بادپیمودن کنایہ باشد از کار بے حاصل کردن و این اسم فاعل ترکیبی است بمعنی ناکام ۔ طرز بیان صاحب سروری اسم فاعل ترکیبی را ظاہر نمی کند و سند پیش کردہ اش بکار ما می خورد ۔ صاحب مؤید این را بمعنی بیفائدہ گو آوردہ و این موافق قیاس است و ہمانست کہ برمعنی دوم گذشت ۔ (اردو) دیکھو بادپیما کے دوسرے معنے

(۶) بادپیما ۔ بقول شمس و مؤید بمعنی شراب خوار

مؤلف عرض کند کہ مخفف بادہ پیما باشد بحذف ہائے ہوز کہ باد بمعنی شراب گذشت۔ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پیمایندۂ شراب وکنایہ از شراب خوار (اردو) شراب خوار۔ شرابی

(۲۰۰۶) **بادپیما شدن** مصدر اصطلاحی بمعنی کار بے حاصل کردن ومرتکب کار بے کار شدن (صائب ؎) چون صنوبر بادپیما گر سراپا دل شود ؛ میوۂ مقصود ہیہات است ازو حاصل شود ؛ (اردو) بے نتیجہ کام کرنا۔ ہوا مٹھی مین بند کرنا۔ دیکھو آب بپرویزن پیمودن۔

(۲۰۰۷) **بادپیمائی** اصطلاح۔ بزیادت یائے مصدری در آخر۔ شامل باشد بر ہمہ معانی مصدری بادپیما (ظہوری ؎) تدعی را نشۂ بیحاصلی حاصل نشد ؛ بادپیمائی از و در بادہ پیمائی مباد ؛ (ولہ ؎) یکی در بادپیمائی یکی در بادہ پیمائی ؛ چنین بود است دائم راہ ورسم چرخ مینائی ؛ (نظامی ؎) زحل از دلو با قوی زائی ؛ خصم را دادہ بادپیمائی ؛ (اردو) مفلسی۔ دروغ گوئی۔ بے حاصلی۔ تیز رفتاری سیاحت۔ شراب خواری۔ مونث۔

بادپیمودن مصدر اصطلاحی بقول برہان وبحر و مؤید (۱) کنایہ از کارہائے بے نفع وبیہودہ وبیفائدہ کردن (۲) سخن غیر تحقیق گفتن (۳) شراب خوردن۔ صاحبان سروری ورشیدی وجہانگیری وشمس بر معنی اول قانع (سروری ؎) پدر مدتی آہن سرد کوفت ؛ تو در بادپیمودنی صبح وشام ؛ مؤلف عرض کند کہ ہر قدر معانی کہ بر لغت (بادپیما) گذشت در ہمین مصدر باشد کہ این اصل است وآن اسم فاعل ترکیبی وام جامع این محققین بالاتسامح کردہ اند وبر معنی بادپیما غور نفرمودہ اند (اردو) مفلس ہونا۔ جھوٹ بولنا۔ بے فائدہ کام کرنا۔ تیز چلنا۔

سیاحت کرنا۔ شراب پینا ۔

بادتازیانہ | اصطلاح ۔ بہار ذکر این کردہ
از معنی ساکت مؤلف گوید کہ مرکب اضافی
است بمعنی حقیقی یعنی ہوائی کہ بضرب تازیانہ
بحرکت آید (ثانی تکلو ۵) آن دم قیامت
است کہ آری بحبت و خیزد ؛ از بادتازیانہ
چو آتش سمند را ؛ (اردو) وہ ہوا جو کوڑے
کے ضرب سے متحرک ہو۔ مؤنث ۔

بادتخم | اصطلاح ۔ بقول برہان و جامع و
سروری و ہفت بروزن چارتخم رازیانہ
را گویند کہ بادیان باشد صاحب محیط ذکر
این کردہ حوالہ بادیان کند و بر بادیان فرماید
کہ این را در سیستان بادتخم نامند مؤلف
عرض کند کہ ما صراحت این بر (اقوامرثون)
کردہ ایم ۔ صاحب شمس صراحت کردہ کہ
این دارو برای دفع باد مفید است بخیال
ما مقصودش غیر از باد شکم نیست کہ ریاح
باشد از اینجاست کہ اہل سیستان این را بادتخم
نام نہادند یعنی تخمی کہ باد شکم را نافع ۔ قلب
اضافت تخم باد و بعضے از معاصرین برانند
کہ چون درخت بادیان گل برآرد و ثمر پیدا کند
بشکل تخم در خوشہ ہا جا گیرد و چنان نازک باشد
کہ از ہوا بریزد ۔ پس ہمین است وجہ تسمیۂ
این واللہ اعلم (اردو) دیکھو اقوامرثون

(۱) **بادتفک** | اصطلاح ۔ بہار ذکر ہر دو
(۲) **بادتفنگ** | کردہ از معنی ساکت دیگر
کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکردہ و صاحب
انند بذیل باد ذکر (۲) کردہ ۔ ہر دو محققین
از این ہمین سند آرند (سہ) ہیچ سیمرغ کہ
طوفان نبرد از جا لیش ؛ نہ چو گنجشک کہ افتد
بہ دم بادتفنگ ؛ بہار در مصرع دوم
این شعر (بادتفک) بدون نون نوشتہ و
صاحب انند (بادتفنگ) بنون نقل کردہ
للہ العجب چہ تصرف ہا کردہ اند ۔ بتحقیق ما

(باد تفنگ) بادیست کہ بضرب تفنگ بحرکت آید مرکّب اضافی ۔ محقق ہند نژاد (ٹیک چند بہار) این را در کلام ابن یمین بحذف نون یافتہ باشد کہ دست تصرّف کاتبش تحریفی کردہ بیچارہ دانست کہ (باد تفک) ہم باستناد این شعر اصطلاح زبان فارسی است وسکوت محققین را اعتنا نکرد و باد تفنگ را ہم بزیادت نون ذکر کرد بخیال او (۱) مخفف (۲) باشد و بہ تحقیق ما (۱) اصل است و (۲) تصحیف بہار (اردو) وہ ہوا جو ضرب بندوق سے متحرک ہو ۔ مؤنث ۔

باد تند استعمال ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ تند باد وطوفان وگرد باد ۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و محقق ہند نژاد بر معنی حقیقی غور نفرمود ۔ ہر باد تند طوفان وگرد باد نباشد ۔ بہ تحقیق ما بادے کہ بہ تندی وزد آنرا بہ ترکیب توصیفی باد تند گفتہ اند وعموماً طوفان باد ۔ تند تر باشد و باد گرد ۔ بادیست مخصوص کہ تعریفش بجاے خودش می آید (انوری ؎) تا بود تیرہ خاک وصافی آب ٭ تا بود باد تند و تیز آذرہا ۔ (ولہ ؎) آب چشم و آتش دل نزہت جان می برد ٭ ہمچو باد تند کاہ از روی خاک اندر قفاش (اردو) تند ہوا ۔ تیز ہوا ۔ مؤنث ۔ صاحب آصفیہ نے تند اور تیز کا ذکر فرمایا ہے ۔

باد تنگ بستہ اصطلاح ۔ بقول بحر اسپ را گویند و بقول ضمیمۂ برہان وجہانگیری کنایہ باشد از اسپ (امیر خسرو ؎) چو شہ آن دلیل باد تنگ بستہ ٭ صبا را بر دو کانہ زنگ بستہ ہا مؤلف عرض کند کہ تنگ بقول برہان نوار کہ بر زین اسپ مضبوط کنند و دوالی کہ بدان بار بر پشت باردار محکم سازند (الخ) بخیال ما تنگ اسپ معروف است کہ بوسیلۂ آن زین بر پشت اسپ قرار گیرد اندرین صورت

معنی لفظی این ہوائی کہ بر وتنگ بستہ باشند
و کنایہ باشد از اسپ (اردو) دیکھو اسب
باد تیر اصطلاح۔ صاحب بہار عجم ذکر این
کردہ و صاحب انند بذیل باد این را آوردہ
ہر دو از صراحت معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ از قبیل باد تفنگ مرکب اضافی باشد
کہ گذشت مراد از ہوائی کہ بضرب تیر بحرکت
آید (س) باد تیرت غنچۂ دل را نواخت ؎
روظہوری در جگر پیمان شکن ؎ (اردو)
وہ ہوا جو تیر چلانے سے متحرک ہو۔ مؤنث۔
(الف) **باد جستن** مصادر اصطلاحی۔ صاحب
(ب) **باد جنبیدن** بحر عجم نسبت (الف)
بر معروف قانع و بہار و صاحب انند ہم نسبت
ہر دو۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی وزیدن
باد و حرکت کردن آن و در (الف) اشارہ
بہ تیزی باد بر خلاف (ب) (انوری س)
بر آستانۂ قدرش قضا نیارد گفت ؎ کہ جست

باد گان نشست گرد ضمیرش ؎ (میر معزی س)
باد نصرت جست تا شد تیز او شد باد پای ؎
آب بدعت رفت تا شمشیر او شد آبدار ؎
(خسرو س) کہ میر اند جنبیت را کہ میدان
عنبر آگین شد ؎ کدامی باد می جنبد کہ بوی
یاسمین آمد ؎ (اردو) ہوا تیز چلنا۔ ہوا چلنا
باد جنوب اصطلاح۔ بقول غیاث و انند
بادیست مخالف مزاج آدمی چنانکہ در کتب
طبیہ مذمت آن بسیار مذکور است مؤلف
عرض کند کہ بر (باد برین) اشارۂ این کردہ ایم
مرکب اضافی است بمعنی حقیقی۔ ضد باد شمال
(اردو) وہ ہوا جو جنوب کے سمت سے
چلتی ہے جو اطبا کی تحقیق میں انسان کے
مخالف مزاج ہوتی ہے (مؤنث)۔
باد جہیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول صاحب
بحر عجم معروف۔ صاحب آصفی ہم ذکر این
کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ

مرادف (بادجستن) باشد کہ گذشت (ابوالفرج
رودکی ۵) این بادنی جہد بدانجا کہ توئی ؎
این آب نمی رود بجوی دیگر ہا (اردو) دیکھو بادجستن

بادچشم اصطلاح - بقول صاحب شمس لغت
فارسی است یعنی پلک چشم - عرب این را جفن
گویند **مؤلف** عرض کند کہ معنی لفظی این بادے
است نازک کہ از حرکت چشم وزد - جا دارد
کنایہ از حرکت پلک چشم ولیکن استعمال فارسیان
بمعنی بیان کردۂ صاحب شمس از نظر ما نگذشت
و دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت و
معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند - استعمال
این بمعنی حقیقی عیبی ندارد چنانکہ ما در کلام خود
گفتہ ایم (۵) بادچشم توتیا سازد غبار راہ
را ہا آب چشم ز آتش عشق تو دریا می کند ہا
مقصود ما از بادچشم درینجا ہواست کہ بحرکت
پلک متحرک شود تا آنکہ سند ادعائے صاحب
شمس بدست نیاید اعتبار را نشاید (اردو)
پلکون کی حرکت کی ہوا - مؤنث -

بادحکہ اصطلاح - بقول انند بحوالۂ غیاث
بکسر دال وکسر حائے حطی وتشدید کاف تازی
لغت فارسی است بمعنی شہوت و باہ زنان
واین مرکب است چہ حکہ بمعنی خارش وچون
باد و روح در عروق و اعصاب اندام زنان
ممتلی می شود حالتی مثل خارش بہم میرسد **مؤلف**
عرض کند کہ باد بمعنی تندی وتیزی بر معنی ششمش
گذشت پس مرکب اضافی باشد بمعنی تیزی
خارش وآنانکہ باد را بمعنی مرض گرفتہ اند چنانکہ
بر معنی شانزدہم باد مذکور شد پیش شان معنی
لفظی این مرض خارش باشد - باقی حال استعمال
این بمعنی خاص محتاج سند استعمال است -
معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو)
عورتون کی شہوت - صاحب آصفیہ نے
چکل پر فرمایا ہے - اسم مؤنث - النگ ستی
باہ - شہوت - دکن مین یہ لفظ مخصوص ہے -

عورتون کی شہوت کے لئے ۔

بادخام اصطلاح ۔ بقول صاحب شمس لغت فارسی است وعلتی است معروف کہ درجسم اسپان عارض شود ۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد ۔ مؤلف عرض کند کہ خارش اسپان را متقدمین باد خام می گفتند کہ مرض بادی است کہ خارش پیدا می کند درجلد وگویند کہ چون ہضم صالح نشود از ہضم غیر صالح این مرض عارض شود ۔ فارسیان صالح را پختہ وغیر صالح را خام گویند واز بادخام اشارہ بسوی ہمان است (اردو) گھوڑون کی کھجلی (مؤنث) گھوڑون کا جلدی مرض جس سے جلد پر چٹے پڑ جاتے ہین ۔

بادخامہ استعمال ۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ مرکب اضافی است بمعنی حقیقی کنایہ از بادے کہ بحرکت قلم متحرک شود کہ ہواے نازکی است (امیرخسرو ۵) بگاہ مدح نواز باد خامۂ خسرو ٭ ہزار زلزلہ در خوابگاہ خاقانیست ٭ وحیدا ارد کہ دراینجا باد را بمعنی صدمہ یا شدت وبسیاری گیریم کہ بمعنی پانزدہم وہفدہمش گذشت صاحب انند بذیل لفظ باد ذکر (باد خامہ) کردہ است واز معنیش سکوت ورزیدہ (اردو) وہ ہوا جو قلم کی روانی سے متحرک ہو ۔ مؤنث

بادخان اصطلاح ۔ بقول برہان ورشیدی وسراج باخاے نقطہ دار بروزن آسمان بادگیر وگذرگاہ باد باشد مطلقاً خواہ در بلندی خواہ در پستی صاحب جامع فرماید بمعنی خانہ کہ بادگیر داشتہ باشد بہار گوید کہ ظاہراً باصطلاح مکان اسفل را گویند ودراصل خانۂ باد بود کہ بقلب استعمال کردہ اند مؤلف عرض کند کہ قلب محض نیست بلکہ تخفیف ہم کہ اصل این (خانۂ باد) بود وقلب این بادخانہ ومخففش (بادخان) ہاے ہوز حذف شد (کسائی ۵) غم جگر

جہد از دست خلق ؎ باد چگونہ جہد از بادخان؎
نسبت بمعنی بیان کردہ صاحب جامع مشتاق
سند استعمال باشیم ولیکن خلاف قیاس نیست
(اردو) (۱) وہ دریچہ یا روشندان جو ہوا کے
لئے مکان میں بنایا جائے (۲) وہ مکان جس میں
دریچہ یا روشندان ہو (مذکر)

بادخانہ اصطلاح۔ بقول سروری و رشیدی
وشمس بمعنی بادگیر مؤلف عرض کند کہ اصل
بادخان و حقیقت ماخذ این ہم در انجا مذکور
(اردو) دیکھو بادخان۔

بادخانی اصطلاح۔ بقول سروری نام
چشمہ ایست در حوالی دامغان و مشہور است
کہ اگر خرقہ نجس دران اندازند طوفان باد
شود۔ صاحبان برہان و جامع و مؤید ذکر
این کردہ اند خان آرزو در سراج گوید کہ
ارباب مسالک و ممالک بران متفق اند و
شیخ آذری در عجائب الدنیا نیز آوردہ

صاحب ناصری فرماید کہ صحت این چشمہ مشہور
است و صاحب جہانگیری فرماید کہ شیخ آذری
در کتاب غرائب الدنیا و عجائب العلیا نظم
فرمودہ (ے) شہر قومش کہ دامغان دانند؎
قریہ ہست کش ہوا خوانند؎ ہست مشہور
از آن ہر از مقام؎ چشمہ آب بادخوانی نام
؎ از زنی حائض از رکوی پلید؎ اندران
افکند کسی کہ رسید؎ از حوالی آن برآید باد؎
برکند باد خاک از آن بنیاد؎ مؤلف عرض
کند کہ بہ یاے نسبت منسوب بہ بادخان است
یعنی چیزی کہ نسبت دارد بدریچہ ہوائی بخیال
ما درین چشمہ کان گوگرد است و آبش
جوش میزند از اینجاست کہ صاحب ناصری صراحت
کردہ کہ صحت این چشمہ معروف۔ آنانکہ از
خرقہ نجس این را محفوظ کردن می خواہند و
بطوفان بادمی ترسانند۔ فعل شان خالی از حکمت
نیست نمی خواہند کہ این چشمہ مغتنم را نجس و

ناپاک کنند ولی خواہند کہ کار جامہ شوئی از و
گیرند مقصود شان جز این نباشد کہ غسل بیماران
را مخصوص باشد و بس (اردو) حوالی
دامغان مین ایک مشہور چشمہ ہے جسکو فارسیون
نے بادخانی سے موسوم کیا ہے اور یہ بات
مشہور ہے کہ جو شخص اس چشمہ مین غسل کرتا
صحیح و تندرست ہوتا ہے۔ اس کا پانی پرجوش
اور بخارآور اس مین گندہک کی کان ہے۔

بادخایہ | اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ مرضی است معروف و استسقا را ہم
گویند و این لغت فارسی است۔ صاحب
فرہنگ آصفیہ کہ محقق زبان اردو ست
ذکر این کردہ گوید کہ فتق و شقاق را گویند
بہ تحقیق ما مرضی است۔ انسان و بہائم را
کہ خایہ اش بزرگ شود و بس۔ استسقا را
ازین مرض تعلقے نیست و شقاق ہم غیر
متعلق ازین۔ کہ آن مرض جلد است کہ
جلد شق شود تحقیق اطباے فرنگ آنست کہ
بزرگی و کلانی خایہ یا از آب باشد یا لحم۔ و
صاحب غیاث بر فتق فرماید کہ نام بیماری
کہ خصیہ کلان شود۔ و صاحب منتخب بر فتق
گوید کہ باد در خصیہ پیدا آید بالجملہ بادخایہ
مرضی است کہ از ان خایہ کلان شود و بہ
انسان و بہائم عارض گردد۔ فک اضافت
باشد و صراحت مزید بر (بادفتق) می آید
(اردو) بادخایہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔
اسم مذکر۔ ایک بیماری ہے جس سے فوطے
بڑہ جاتے ہین۔ فتق۔ شقاق۔ گھوڑے کے
فوطے بڑہنے کا مرض۔ اور ہماری تحقیق مین
گھوڑون سے اسکی تخصیص نہین ہے۔ صاحب
آصفیہ نے فتق پر فرمایا ہے کہ اسم مذکر۔ عربی
ایک مرض کا نام جس سے آدمی کے خصیے یا
فوطے بڑہ جاتے ہین۔

بادخزان | اصطلاح۔ مرکب اضافی است

بمعنی بادے کہ در موسم خزان وزد وخزان
فصلے است از فصول اربعہ کہ ترجمۂ آن بعربی
خریف است و تعریف مکلش بجاے خودش
می آید (انوری ؎) تا زند باد خزان بر شاخہا
زرد و دربہ ٭ تا کند باد صبا در باغہا نقش و
نگار ٭ (اردو) جاڑون کی ہوا جس سے
درختون کے پتے زرد ہو کر جاتے ہین۔ باد خزان
بھی کہہ سکتے ہین (فی البدیہہ حضرت جلیل
جانشین امیر مینائی ؎) اُڑے سر تن سے
ایسے جسطرح پت جھڑ ہو گلشن مین ٭ کسی کی
تیغ مقتل مین چلی باد خزان ہو کر ٭

باد خن اصطلاح۔ بقول برہان بر وزن
بادزن (۱) رہگذر باد را گویند و (۲) بادگیر و
خانۂ بادگیر را ہم چہ خن بمعنی خانہ ہم آمدہ۔
صاحب سروری بذکر ہر دو معنی از حکیم لامعی
سند آرد (؎) وقت سحر بقطب فلک بر
بنات نعش ٭ چون لالۂ شگفتہ در آن گلستان وطن ٭
گردان بدان مثال کہ از کاغذ آسیا ٭ آرند
کودکان سوے بالا ز بادخن ٭ صاحب جامع
بر معنی دوم قانع وفرماید کہ خانہ کہ بادگیر داشتہ
باشد و صاحب رشیدی بر معنی اول۔ صاحب
جہانگیری بذکر معنی دوم از حکیم سنائی سند آورد
(؎) باش تا اعضاے خود بر خود گوا یابی ز حق
٭ باش تا بر کف نہندت نامۂ ستر و علن ٭ دانی
آنگہ کین رعونت بود خواب بہشتان ٭ دانی
آنگہ کین ترفع بود باد بادخن ٭ بخیال ما ازین
سند معنی اول پیداست نہ معنی دوم۔ خان آرزو
در سراج گوید کہ مخفف بادخان است بمعنی بادگیر
وجاے وزیدن باد۔ مؤلف عرض کند کہ ما با
تعریف بیان کردۂ خان آرزو اتفاق داریم
۔ بادگیر وجاے وزیدن باد ہر دو یکی است
ومعنی دوم وخصوصاً صریحی کہ صاحب جامع
وجہانگیری نسبت معنی دوم کردہ بغلط می اندازد
حاصل اینست کہ بادخن مخفف بادخان و

باوخان مخفف بادخانہ باشد وبس وبادخانہ قلب اضافت خانۂ باد یعنی خانۂ کہ بوسیلۂ آن باد حاصل شود و رہگذر باد و بادگیر نہ خانۂ کہ بادگیر داشتہ باشد اسناد و استعمال کہ بالا گذشت مؤید خیال ماست (اردو) دیکھو بادخان ۔

بادخوار اصطلاح ۔ بقول شمس لغت فارسی است (۱) نام پرندہ ایست کہ او را بادخورک نیز گویند ۔ صاحب انند بذکر معنی اوّل فرماید کہ (۲) نیز بادخایہ را گویند ۔ صاحب آصفی بحوالۂ بہار گوید کہ بادخور و بادخوار مرضی است مخصوص اسپ **مؤلف** عرض کند کہ ما در بہار عجم این را نیافتیم ۔ و محققین فارسی زبان ازین اصطلاح ساکت و معاصرین عجم بر زبان ندارند البتہ بادخورک بمعنی اوّل می آید و بادخوار ہم بہمین معنی خلاف قیاس نیست اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بادخورندہ ۔ جا دارد کہ پرندۂ مخصوص باد بخود می کشد تعریف کاملش بر بادخورک می آید ۔ نسبت معنی دوم عرض می شود کہ مرض بادخایہ را بادخوار نام کردن خلاف قیاس است سکوت محققین و معاصرین عجم اجازت نمی دہد کہ این معنی را بدون سند استعمال تسلیم کنیم (اردو) (۱) دیکھو بادخورک (۲) دیکھو بادخایہ کا ترجمہ ۔

بادخوان اصطلاح ۔ بقول برہان و مجرد جامع و رشیدی و (جہانگیری در ضمیمہ) با واو معدولہ بروزن شادمان کنایہ از مردم ہرزہ گوی و خوشامد گوے و معرّف ۔ بہار گوید کہ شخصیکہ انساب مردم نام بنام یاد کند بہ سبیل مدح و آن را در عرف ہند بھاٹ خوانند ۔ صاحب آصفی این را کنایۂ خوشامد گوئی قرار دادہ وپے بحقیقت نبردہ یا کاتبش یائے زائد را یائے مصدری کرد و آنچہ بہار بھاٹ را ترجمۂ ہندی قرار دادہ است

غور طلب است۔ بخیال مؤلف اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بیان ہوائی دارندہ وکنایہ از ہرزہ گو و خوشامد گو دیگر ہیچ (اردو) خوشامدی ہرزہ گو۔ بقول آصفیہ۔ فارسی بیہودہ گو یاوہ گو

بادخواندن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت وبسند خویش اصطلاح (بادخوان) را پیش می کند مؤلف عرض کند کہ اگر (بادخوان) را امر حاضر (بادخواندن) گیریم شک نیست کہ این مصدر است بمعنی حقیقی طلب کردن باد ولیکن (بادخوان) کہ بمعانی اصطلاحی گذشت اسم فاعل ترکیبی است از مصدر (خواندن) کہ امر حاضرش (خوان) را بالفظ باد مرکب کردہ اند پس بوسیلۂ استعمال (بادخوان) مصدرش قائم کردن وادعای ہمہ معانی مصدری داشتن کہ بر (بادخوان) گذشت قابل غور۔ از اینجاست کہ محققین فارسی زبان ذکر این مصدر نکردہ اند و معاصرین ہم این مصدر یا مشتقاتش را بہ زبان ندارند۔ صاحب آصفی موجد ایست ولیکن بے تحقیق نبردہ (اردو) ہوا کو بلانا

بادخوانی اصطلاح۔ بقول شمس ورشیدی مرادف (بادخانی) کہ بدون واو گذشت دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکردہ۔ ہر دو محققین نازک خیال این را اصل خیال کردہ اند و (بادخانی) را بدون واو مخففش ولیکن تحقیق ما نہ چنین است۔ ما صراحت ماخذ (بادخانی) ہمدرانجا کردہ ایم وجز این نیست کہ وجود این بزیادت واو نتیجۂ کم غوری صاحبان شمس و رشیدی است (اردو) دیکھو بادخانی۔

بادخور اصطلاح۔ بقول صاحب بحر وضمیمہ برہان بروزن تاجور (۱) بمعنی بادگیر است دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت اگر سند استعمال این بدست آید توانیم عرض کرد کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی خورندۂ باد

(۲۰۰)

یعنی ملاقی شوندہ با باد و کنایہ از گزیدہ باد معاصرین
عجم بر زبان ندارند و (۲) بہ تحقیق ما معنی کہ
بہایم را عارض شود یعنی شکم از باد پر گردد۔
معنی لفظی این بادخوردہ اسم مفعول ترکیبی ولیکن
از مرض مذکور (میر یحیی شیرازی ـــ) شکم پیل
از ہوا چون چرخ پر گردد گرانی اشتہا را بادخور
گردد (اردو) (۱) دیکھو بادخان (۲) بادخور
چارپایون کی ایک بیماری کا نام ہے جو نفخ
شکم سے عارض ہوتی ہے۔ صاحب آصفیہ
نے بادخور پر فرمایا ہے کہ فارسی۔ اسم مذکر
ایک بیماری ہے جس سے گھوڑے کے بال
اڑجاتے ہین۔ ہمارا خیال یہ ہے کہ یہ اسی
بیماری نفخ شکم کا اثر ہوگا۔

(الف) بادخورد اصطلاح و (مصدر اصطلاحی)
(ب) بادخوردن بہار بذکر (الف و ب)

گوید کہ مرضی است مخصوص و بصراحت (ب)
فرماید کہ اکتساب ہوا کردن صاحب انند ہمزبان
وصاحب آصفی نقل نگارش مؤلف گوید کہ
سند (الف) بمعنی بیان کردہ اش نیست بلکہ
متعلق بہ ماضی ترکیب مصدر (ب) باشد
(میرخسرو ـــ) سحر گہ غنچہ شنگرف بادہا خوردہ است
دہ پردہ ہا بر زن سرخی روید بدگواہی گرنہان
دارد ہا و از کلام باقر کاشی کہ ہم آوردہ
می کشاید کہ (ب) بمعنی کلان شدن شکم بہائم
باشد گویا کہ بادخوردہ است و ہو ہذا (ـــ)
اسپت گیرم کہ رخش رستم گردد ہا چون پیر شود
بلاے بیرم گردد ہا ہر چند کہ باد می خورد روز
بروز ہا عمرش بسیار و قیمتش کم گردد ہا بخیال
ما تسامح بہار است کہ بادخور را کہ بدون
دال مہملہ دوم بجایش گذشت (بادخورد) نوشت
و بر معنی کلام میرخسرو غور نکرد کہ (بادخورد)
چہ معنی دارد مشتاق سند استعمال باشیم (اردو)
(الف) دیکھو بادخور (ب) ہوا کھانا۔ بقول آصفیہ
ٹہلنا۔ چہل قدمی کرنا۔ ہوا خوری کرنا۔ صبح و شام

سیہ کرنا (داغ ص) داغ گواب کسی گل رو سے
ملاقات نہیں پؤ ہم نے برسوں اسی گلشن کی ہوا
کھائی ہے پؤ چار۔ پایون کا پیٹ بڑا ہونا جو علامت
مرض ہے ۔

بادخوردہ اصطلاح۔ بقول بہار۔ مرضے
است مخصوص۔ دیگرے کسے از محققین فارسی
ذکر این نکرد وسندے کہ برائے استعمال این
از کلام میر خسرو پیش کردہ است ہمانست
کہ بذیل (بادخوردن) نقش کردہ ایم کہ بکار
این نمی خورد۔ جز این نیست کہ بہار غور نکرد
وکیفیت این مرض بر بادخور مذکور شد (اردو)
دیکھو بادخور۔

بادخورک اصطلاح۔ بقول برہان وبحر
وجامع وسراج مرغکی است سیاہ وکوچک
واو پیوستہ در پرواز می باشد۔ گویند غذائے
او باد است واگر در جائی نشیند دیگر نتواند
برخاست وبعضے گویند ابابیل ہمانست
صاحب محیط بر خلاف گوید کہ بفارسی پرستوک
گویند وبخیال ما (بادخورک) طائرے غیر از
پرستوک باشد کہ صفات (بادخورک) متعلق
بہ وجہ تسمیہ آن در پرستوک نیست کاف آخر
برائے تصغیر باشد حیف است کہ اسم این
طائر در دیگر السنہ متحقق نہ شد (اردو)
بادخورک۔ فارسی مین ایک چھوٹے سے پرند
کا نام ہے جو سیاہ رنگ کا ہوتا ہے اور ہمیشہ
پرواز مین رہتا ہے اور اُسکی غذا ہوا ہے
ابابیل کی تعریف پرستوک پر بیان ہوگی۔

بادخورکردن مصدر اصطلاحی۔ استعمال
این بر معنی دوم بادخور گذشت از قبیل گادخورکردن
سند این ہم در انجا مذکور (اردو) سلب کرنا۔ باقی نہ رکھنا

بادخون اصطلاح۔ بقول برہان بضم رابع وسکون واو ونون
(۱) راہگذر باد (۲) خانۂ بادگیردار۔ صاحب جامع گوید مرادف
بادخان وبر معنی دوم قانع وبقول سروری مرادف
بادخن۔ سند پیش کردہ اش ہمانست کہ از کلام کسائی

بر بادخان گذشت کہ در مصرع دومش در انجا بادخان نقل کردہ اند و درینجا بادخون است طرز تحقیق محققین سلف کہ از یک شعر بہ تبدیل حروف سند دو لغظ گرفتہ اند جزین نیست کہ کار از تحقیق نگیرند۔ صاحبان جہانگیری و سراج و رشیدی ہم ذکر این کردہ اند و بہ تحقیق مؤلف مبدل باذخان است کہ الف دوم بہ واو بدل شد چنانکہ تاغ و توغ و صراحت ماخذ بر بادخان گذشت (اردو) دیکھو بادخان

باذخیز | اصطلاح۔ بقول صاحب ناصری ناحیہ ایست قریب بہ ہرات کہ معرب آن باذغیس است و سبب تسمیہ کثرت باد دران ناحیہ صاحب شمس فرماید کہ معرب این باذخیس است بہ خاے معجمہ چہارم ۔صاحبان سراج و رشیدی ہم ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ صاحب منتخب ذکر باذغیس بہ غین معجمہ می کند و می فرماید کہ بسکون ذال معجمہ و کسر غین معجمہ دہے است بہ ہرات پس غلطی کتابت باشد کہ صاحب شمس این را بہ خاے معجمہ عوض غین منقوطہ نوشتہ (اردو) باذخیز ایک قریہ کا نام ہے جو ہرات کے قریب واقع ہے۔

باددادی دردودست | مثل۔ بقول انند۔ اے ہر دو دست تہی داری۔ صاحب مؤید (باد داری در دو دست) براے مہملہ ششم آوردہ بخیال ما غلطی کتابت صاحب انند است و بس کہ راے مہملہ ششم را۔ دال مہملہ نوشت۔ دیگر محققین زبان فارسی ذکر این مثل نکردہ اند و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند ولیکن خلاف قیاس نیست (اردو) دونون ہاتھ خالی ہین۔ یا دکن مین مستعمل جسکے معنی یہ ہین کہ مفلس ہے۔

باددار | اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و بہار بادال ابجد بر وزن خاکسار (۱) مردم بے تعلق

و هیچ انگار باشد و (۲) مردم متکبر و صاحب
مغرور و (۳) پر باد و آماس کرده و (۴) کنایه
از مردم دنیادار و (۵) کسے را نیز گویند که
جن داشته باشد - صاحب جامع معنی چهارم را
ترک کرده و صاحب مؤید معنی پنجم را گذاشت -
صاحب رشیدی فرماید که بمعنی پر باد (۶) امر است
یعنی باد بدان و هیچ انگار بخیال ما مقصودش
جز این نباشد که امر حاضر مصدر (باد داشتن)
باشد که می آید - صاحب سروری بر معنی اول
و سوم قانع و از شاعرے برائے این دو معنی
سند آورده (ف) دلا از تکبر مشو باد دار ٭
همه ملک این خاک را باد دار ٭ خان آرزو
در سراج بذکر همه معانی نسبت معنی پنجم صراحت
کند که کسے که آسیب جن داشته باشد مؤلف
عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است یعنی دارنده
باد و کنایه از هر پنج معانی بالا و آنچه صاحب
برهان در معنی اول هیچ انگار گفته طرز بیانش
خوب نیست مقصودش هیچکاره باشد و باد در معنی
پنجم استعاره از آسیب (اردو) (۱) بے تعلق
شخص - بے کا شخص - آپ ہی نے ہیچکارہ پر
فرمایا ہے کہ - ناکس - نالائق - نکما - ناکارہ -
(عاشق ف) ہو برا لاغری تر ا تجھ سے ٭
ہم ہوئے ایسے ہیچکارے آج ٭ (۲) متکبر -
مغرور - (۳) پھولا ہوا - ورم کیا ہوا - (۴)
دنیا دار - (۵) آسیب جن میں مبتلا - (۶) ہوا سمجھ
(دیکھو باد داشتن)

باد داری در دو دست | شل - صاحبان
شمس و مؤید ذکر این کرده اند و این همانست
که قبل ازین ذکرش گذشت به دال مهمله عوض
رائے مهمله ششم (اردو) دیکھو (باد دادی در دو دست)

باد داشتن | مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت اسناد پیش کرده اش
متعلق به (باد نخوت در کله داشتن) و (باد در سر
داشتن) است که بجائے خودش می آید - دیگر

کسے از محققین فارسی زبان ذکر این مصدر نکرد
مؤلف گوید کہ مصدر رد اشتن بمعانی متعدد
بجایش می آید و مصدر مرکب (باد داشتن) خلاف
قیاس نیست ولیکن سند استعمال درکار است
و نظر بر معانی متعددۂ (باردار) کہ گذشت
نمی توانیم کہ این مصدر مرکب را شامل بر جملہ معانی
مصدری آن کنیم۔ صاحب سروری کہ محقق
زباندان است سندے براے استعمال این مصدر
ہم آوردہ کہ بر (باددار) مذکور شد پس نظر
بران این مصدر را بمعنی (باد شمردن) توان
گرفت کہ داشتن بمعنی شمردن آمدہ (اردو) ہوا سمجھنا

باد دامان استعمال۔ مرکب اضافی بمعنی
حقیقی خود است یعنے بادیکہ بحرکت دامان تحریک
شود (ظہوری ؎) عطر کاکل ہمہ از مغز نشام طلم
جوشید ٭ باد دامان ہمہ از آتش خس پوشم بود ٭
(ود ؎) زکوے جلوہ می آمد نسیم خاطر افروزی ٭
بنازم کاتشم از باد دامان طالعی دارد ٭ (اردو)
وہ ہوا جو دامان کی حرکت سے متحرک ہو۔ مؤنث۔

باد دبور استعمال۔ بقول برہان و بحر و ہفت
بضم باے ابجد و سکون واو و راے قرشت
بادے باشد کہ از مابین مغرب و جنوب وزد
مؤلف عرض کند کہ دبور بقول منتخب
بالفتح باد پس پشت یعنی بادے کہ از مغرب بطرف
مشرق وزد خلاف صبا و ازین جہت صبا
را قبول گویند۔ پس استعمال این در فارسی
بترکیب اضافی است و بس (اردو) دیکھو باد پشت

باد در بروت افگندن مصدر اصطلاحی
بقول بحر تکبر و غرور و لاف زدن و بقول بہار
خیال فاسد و اندیشہ تباہ کردن ہم مؤلف (۱۰۴)
گوید کہ ہمانست کہ بر (باد افگندن در بروت)
گذشت (اردو) دیکھو باد افگندن در بروت

باد در بوق انداختن مصدر اصطلاحی
بقول بحر برخاستن و برپا شدن آلہ تناسل
وگیر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد

خلاف قیاس نیست کہ آلۂ تناسل مشابہ بوق است و بحالت نعوظ گویا باد در رود اخل شدہ است جز این نیست کہ کنایہ باشد۔ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) نعوظ ہونا صاحب آصفیہ نے نعوظ پر لکھا ہے اسم مذکر عضو تناسل کا کھڑا ہونا۔

باد درد اصطلاح۔ بقول شمس نام شہریست از بلاد خراسان۔ صاحب مؤید بر (باورد) بہ واو سوم ہمین معنی نوشتہ صراحت ماخذ ہمدرانجا کنیم۔ دیگرے کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد (اردو) دیکھو باورد۔

باد در دست اصطلاح۔ بقول بحر و جامع مرادف (باد بدست) (اردو) دیکھو باد بدست

باد در دست داشتن مصدر اصطلاحی بقول بحر و ضمیمہ برہان (۱) تہی دست و مفلس بودن و (۲) عنان اسپ در دست داشتن مؤلف عرض کند کہ خلاف قیاس نیست کہ باد بمعنی ہیچ بر معنی ہفتمش گذشت بمعنی اسپ ہم آمدہ چنانکہ بر معنی یازدہمش مذکور شد و این کنایہ باشد۔ دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) (۱) مفلس ہونا (۲) گھوڑے کی باگ ہاتھ میں لینا

باد در دماغ نشستن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار این استعارہ است و از صراحت مزید ساکت۔ صاحب آصفی فرماید کہ مرادف باد در مغز و باد در سر نشستن کہ می آید و ہر دو محققین از خسرو سند دہند (س۵) منت ایزد را کہ شہ بر تخت سلطانی نشست ٭ در دماغ سلطنت باد سلیمانی نشست ٭ مؤلف گوید کہ بمعنی ہوا بدماغ رسیدن و چون باد را مضاف کردند بہ سلیمان و دماغ را بالسلطنت مقصود آن باشد کہ ہواے سلیمانی بدماغ سلطنت رسید یعنی عہد سلیمانی قائم شد۔ پس این کنایہ است نہ استعارہ (اردو) دماغ میں ہوا پہنچنا۔

باد در زیر دامن داشتن — مصدر اصطلاحی
بقول بحر مغرور و متکبر بودن و خیال فاسد کردن
بهار گوید مرادف (باد در بروت افگندن)
که گذشت (خواجه شیراز ؎) هر کرا و زدیده
باران مبین اشک بزیر دامن باد دارد چون
سحاب بہا صاحبان انند و آصفی هم ذکر این کرده
اند. مؤلف گوید که همه محققین بالا را همین
یک سند است و بس بخیال ما کنایه باشد از
مرتبهٔ اعلی داشتن یعنی چون باد زیر دامن باشد
دامن بلند شود و چون باد زیر سحاب باشد سحاب
هم بلند گردد مقصود شعر اینست که هر که اشک
می بارد مرتبهٔ او همچو سحاب بلند باشد معنی غرور
و تکبر و خیال فاسد درین شعر لطافت خیز نیست
فتامل. مخفی مباد که از سند پیش کردهٔ بهار مصدر
اصطلاحی (باد زیر دامن داشتن) پیدا است
نه (در زیر دامن داشتن) (اردو) مغرور
اور متکبر ہونا. خیال فاسد کرنا. بلند مرتبہ ہونا

باد در سبلت افگندن — مصدر اصطلاحی
بقول بحر و غیاث و انند تکبر و غرور و لاف
زدن. دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت
مؤلف عرض کند که سبلت بقول غیاث
بفتح اول و ثانی و ثالث بمعنی بروت یعنی موی
لب و بحوالهٔ مزیل الاغلاط فرماید که بسکون دوم
نوعی از تفرلیس باشد و در برهان و سراج
بکسر اول و سکون دوم آمده. پس مرادف
(باد در بروت افگندن) باشد که گذشت
(اردو) دیکھو باد افگندن در بروت

(الف) **باد در سر** — اصطلاح و مصادر
(ب) **باد در سر افگندن** — اصطلاحی (الف)
(ج) **باد در سر بودن** — بقول شمس (الف) تکبر
مؤلف عرض کند که (۲) متکبر هم که اسم
فاعل ترکیبی است. دیگر محققین فارسی ازین
ساکت و (ب) و (ج) بقول بحر غرور و
تکبر داشتن و اندیشه های فاسد کردن و

بقول بہار مرادف باد در بروت افگندن
(خواجہ جمال الدین سلمان (ب ۵) راستی
را سرو لبس رعناست اما اینک باد؎ در سر
افگندہ است یعنی با تو ہم بالاست نیست؎
(میر خسرو ۵) سوے خسرو بین کہ خاک پاے
تست ؎ اے کہ باد افگندہ در سر سروی؎
(ولہ ج ۵) در جستن شگوفہ روی تو شد
برون ؎ بادی کہ از جوانی خود بود در سرم؎
(اردو) الف (۱) غرور۔ تکبر۔ تذکر (۲)
مغرور۔ متکبر۔ (ب) د (ج) مغرور ہونا۔ متکبر ہونا

باد در سر داشتن مصدر اصطلاحی
بقول برہان کنایہ از غرور و تکبر داشتن و
کسی را نیز گویند کہ اندیشہ ہاے فاسد کند و
بقول بحر مرادف (باد در سر بودن) کہ گذشت
و بقول صاحب سروری و رشیدی کنایہ از
مغرور بودن (سراج الدین راجی ۵) با؎
در سر مدار کاتش خشم ؎ آبروے بخاک رہ
ریزد ؎ مؤلف گوید کہ آنچہ صاحب برہان
بعد از معنی مصدری صراحت مزید کردہ
است متعلق باشد بہ (باد در سر) کہ اسم فاعل
ترکیبی است۔ ذکر مصدر کردن و معنی اسم
فاعل ترکیبی آوردن تسامح اوست (اردو)
غرور کرنا۔

باد در سر کردن مصدر اصطلاحی۔
بقول بحر و بہار مرادف (باد در سر افگندن
و داشتن) کہ گذشت (خسرو ۵) بعہد شہ
ہر کہ در سر کرد بادی ؎ از و بر بود سر بے ایمنی
؎ مؤلف گوید کہ کنایہ باشد (اردو)
دیکھو باد در سر افگندن۔

(الف) **باد در کف** اصطلاح۔ (الف)
(ب) **باد در کف داشتن** بقول برہان و بحر و
رشیدی کنایہ از بے ماحصل و تہی دست و
مفلس و بقول جہانگیری کہ در ضمیمہ کتاب آوردہ
کنایہ از تہی دست یا کسی کہ کار بے حاصل کند

صاحب مؤید برے حاصل قانع۔ مؤلف عرض
کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و (ب) بقول
برہان وبحر بے حاصلی ومفلسی وتہی دستی مؤلف
عرض کند کہ بے حاصل ومفلس بودن۔ عجب
است از محققین بالا کہ معنی مصدری را حاصل
بالمصدر کردند (اردو) الف۔ نامراد۔
مفلس۔ (ب) نامراد ہونا۔ مفلس ہونا۔

(الف) **باد درکلاہ افگندن** مصادر
(ب) **باد درکلاہ داشتن** اصطلاحی
بقول بہار وانند وآصفی مرادف باد درسر افگندن
(نظیری نیشاپوری ؎) مرا گر ہست کبری
در دماغ از کبریاے تست ٭ حباب از جوش
دریا باد نخوت درکلہ دارد ٭ صاحبان بحر عجم
و وارستہ ہم بوسیلۂ ہمین سند ذکر (ب) کردہ
اند مؤلف عرض کند کہ از سند پیش کردہ
اش (باد نخوت درکلہ داشتن) پیدا است
مطالب دیگر باشیم کہ مجرد (باد درکلہ افگندن
و داشتن) بمعنی نخوت وغرور کردن گوئیم
ما نخورد اگرچہ باد بمعنی نخوت گذشت (اردو)
دیکھو باد درسر افگندن۔

باد درشت (اصطلاح) بقول برہان
وبحر وجامع وجہانگیری مرادف باد درکف
کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی است (اردو) دیکھو باد درکف۔

باد درمغز نشستن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار وانند مرادف (باد در دماغ
نشستن) کہ گذشت (حسین ثنائی ؎)
باد سحر زپاس تو در مغز خفتگان ٭ چون سے
بدستیاری خواب گران نشست ٭ مؤلف
گوید کہ ما صراحت کافی ہمہ را انجا کردہ ایم
(اردو) دیکھو باد در دماغ نشستن۔

باد درہاون کوفتن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار کنایہ از ہرزہ گوئی وہرزہ کاری
۔صاحبان انند وآصفی ہم ذکر این کردہ اند

(امیر خسرو ؎) آب دیدہ پر زکوب و شکن ہا
کوفتہ چرخ باد در ہاون ہا مؤلف گوید کہ مراد
آب در ہاون کوفتن است (اردو) دیکھو آب
در ہاون ہادن کوفتن و آب بپرویزن پیمودن ۔

(الف) بادژرم | اصطلاح۔ (الف) بقول
(ب) بادژنام | انند و (ب) بقول برہان
بکسر رابع و سکون زائے فارسی ہم زدہ لغت
فارسی است بمعنی غلبہ و بسیاری خون در اعضا
کہ بسبب آن ریشہا و دملہا متولد گردد صاحب
جامع ہم (ب) را باضافت باد آوردہ صاحب
ناصری نسبت (ب) فرماید کہ معنی ترکیبی این نام
زشت و بد باشد و آن سرخی مفرط است کہ
بسبب غلبۂ صفرائے محترق و خون صفراوی
سوختہ بر روئے مردم عارض شود اگر شدت
کند آن روی ورم کند و (سرخ بادش گویند)
و اگر شدت بیشتر دارد مقدمۂ جذام است
واگر این خون در تن محترق شود مایۂ جروح
و ماسیل خواہد بود و آن را بہ تغییر و تبدیل (بادنام)
و (بادژفام) و (بادژکام) و (بادژبام)
نیز گفتہ اند مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی
است از باد و دژ و نام۔ دژ بہ دال مہملہ
و زائے فارسی بمعنی بد و زشت آمدہ پس معنی
لفظی این بادیست کہ نام بد و نام زشت دارد
و بادنام است از دو دال مہملہ یکی حذف شد
بکثرت استعمال و کنایہ از مرضی کہ ذکرش بالا
مذکور شد۔ ذکر (الف) غیر از صاحب انند
دیگرے نکرد و بخیال ما تصحیف کتابت بلکہ
نیست کہ نون و الف قبل میم حذف شد (یعنی
طبیب ؎) آنہا کہ گرفتار بادژنامند ہا گر
رگ نزنند درخور دشنام اند ہا مطبوخ ہلیلہ
بعد از آن گر نخورند ہا در طور و طریق پختہ کاری
خام اند ہا (اردو) ایک بیماری ہے جس سے
مرض سرخ بادہ اور آخر یہ جذام ہوجاتا ہے
جو فساد خون سے عارض ہوتی ہے ۔

(الف) باددست	اصطلاح - (الف) بقول
(ب) باددستی	برہان وناصری (۱)

مردم تہی دست و (۲) مسرف وہرزہ خرج
وتلف کنندہ وبقول سروری مرادف (بادبدست)
صاحب بحر بذکر معنی اول ودوم فرماید کہ (۳) چالاک
ہم صاحبان رشیدی وجہانگیری وبہار وبحر
بر معنی دوم قانع (رفیع الدین لبنانی ره) چین
بریز دسیم شگوفہ وزر گل ؛ کہ باددست چنین
روز کم خورد غم سال ؛ (شیخ شیراز ره) نعمت
گر می گفتش اے باددست ؛ بیکرہ پریشان
مکن آنچہ ہست ؛ (طالب آملی ره) کرم نتیجہ
جمعیت است ہان طالب ؛ چہ سود خرمن
گوہر کہ باددست شد ؛ صاحب بحر نسبت (ب)
فرماید کہ (۱) چالاکی و (۲) اسراف **مؤلف**
عرض کند کہ یاے مصدری بر (الف) زیادہ
شدہ دیگر ہیچ آنچہ بہار از معنی اول (الف)
قطع نظر کرد و باددستی را گذاشت حزین

نباشد کہ سند استعمال نداشت وآنچہ محققین
اول الذکر بہ (الف) معنی دوم را بخلاف صاحب
بحر گذاشتہ اند ہم بران اصول باشد ولیکن
وجود معنی مذکور از سند (ب) کہ بذیل می آید
یافتہ می شود پس وجہے نیست کہ بر (الف) ہم
تصدیق معنی سوم نکنیم کہ (الف) اسم فاعل
ترکیبی است و (ب) بمعنی حاصل بالمصدر
بیاے مصدری (اثر ره) چون صدف
دل را بہ ردو دست می دارم نگاہ ؛ تا سباد
از باددستی آید از چشمم بدر ؛ درین شعر تخنانی
(باددستی) را براے وحدت گیریم واین
سند را متعلق بمعنی سوم (الف) قرار دہیم
ولطافت معنی در ہمین است کہ دلربائی را
ظاہر می کند (شغائی ره) ہرکجا دریاے
خونی از کجا پیدا کنم ؛ من حریف باددستی
ہاے مژگان نیستم ؛ (تاثیر ره) کشاے
از کرم از غنچہ دلی دانی ؛ کہ ہیچ باد بہاری

چو باد دستی نیست ؏ درین شعر ہم در (باددستی)
یاے وحدت است بمعنی سوزش مقصود شعر
اینست کہ یار من ز غنچہ دل خبر دارد و باد بہ کس
ہیچ او چالاک نیست ۔ (اردو) (الف) (۱)
مفلس ۔ خالی ہاتھ (۲) مسرف فضول خرچ
(۳) چالاک (ب) (۱) چالاکی ۔ مؤنث ۔ (۲)
اسراف ۔ مذکر ۔ فضول خرچی ۔ مؤنث ۔

باد دشنام اصطلاح ۔ بہار گوید کہ در اصطلاح
بباد چیزے گرفتن و صاحب انند ذکر این
بدون صراحت معنی بذیل باد کردہ مؤلف
عرض کند کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد
و دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد
بخیال ما قلب اضافت (دشنام باد) باشد
یعنی دشنامی کہ شہرت گیرد و فاعلش معلوم نشود
مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) ہوائی
گالی ۔ مؤنث ۔ یہ نہ معلوم ہو کہ کس نے گالی دی

باددم اصطلاح ۔ بقول برہان بفتح رابع
وسکون میم (۱) کسے کہ خود را پر از باد نخوت
و غرور کند و متکبر نشیند و بقول محیط مغرور
و متکبر صاحب جامع بذکر معنی اول گوید کہ
بضم ثالث (۲) غرور و نخوت ۔ صاحب جہانگیری
در ضمیمہ خود ذکر معنی دوم کردہ فرماید کہ کنایہ
باشد از عجب و تکبر و خود ستائی و خود نمائی
چنانکہ فردوسی گفتہ (ﮬ) من از ابر بہمن
باددم ؏ ندانم کہ نرگس چرا شد دژم ؏ بہار
گوید کہ بعضے از افاضل باضافت (۳) دمہ
آہنگران را گفتہ اند ولیکن ظاہر آنست کہ
بدون اضافت باشد فتأمل چنانکہ فردوسی گوید
(ﮬ) بدانگاہ باکیلہ و باددم ؏ کنون است
در بزم بابا ہمم ؏ (علی خراسانی ﮬ) بوذر باددم
حادثہ چو نائے انبان ؏ وجود خصم تو پیوستہ
پر ز باد دژم ؏ مؤلف عرض کند کہ تأمل
کردہ ایم در کلام فردوسی باددم بدون
اضافت موجود است و بمعنی دمۂ آہنگران

توان گرفت کہ خلاف قیاس نیست و کَیدیہماءُ
را نام است ولیکن در ہمین مصرع معنی دوم
ہم توان گرفت کہ غرور و نخوت باشد و در کلام
علی خراسانی (باد دم حادثہ) باضافت بادِ و
اضافت دَم باشد و دمۂ آہنگران را
ازین ہیچ تعلق نیست۔ حاصل اینست کہ محققین
فارسی زبان دمۂ آہنگران را باد دم نہ گفتہ اند
و سندِ فردوسی مُسکت نیست و معاصرین عجم بر
زبان ندارند طالب سند دیگر باشیم۔ مخفی مباد
کہ آنچہ صاحب جامع براے معنی دوم بضمِ ثالث
گفتہ بخیال ما تسامح اوست۔ شک نیست کہ
اصل این بہ واو عطف (باد و دم) باشد بمعنی
عُجب و تکبر ولیکن بحالت حذف واو عطف
ضرورت ندارد کہ دال مہملۂ اول را مضموم
خوانیم بلکہ ساکن است بر زبان عجمیان و بمعنی
اول اسم فاعل ترکیبی است (اردو) (۱) متکبر
مغرور۔ (۲) غرور۔ تکبر۔ مذکر (۳) دھوکنی

(دیکھو باد انبان)

باد دمیدن (استعمال) بقول بحر معروف۔
صاحب آصفیہ ذکر (باد بر آتش دمیدن) کرد
و کنایہ از افروختن آتش گفتہ (ظہوری ے)
اگر نے دمد باد بر آتشم ﷺ بسوزد تر و خشک در
آتشم ﷺ (شفائی اصفہانی ے) باہمہ لب
تشنگیہا صد چمن گل میدہم ﷺ باد دامان امیدی
گر بخارمن دمد ﷺ مؤلف عرض کند کہ درینجا
مقصود از معنی حقیقی است کہ لازم و متعدی
ہر دو آمدہ یکی آنکہ وزیدن باد باشد چنان کہ
از کلام شفائی پیداست و دوم متعدی آن
کہ بوسیلۂ چیزی رسانیدن ہواست چنانکہ
دمیدن صور و دمیدن نے چنانکہ در کلام
ظہوری مذکور۔ و حقیقت (دمیدن) بجایش
مذکور شود کہ ماخذ آن دَم است (اردو)
ہوا چلنا۔ پھونک مارنا۔

باد دمیدن در چیزی (استعمال) بہار

ذکر این کردہ بمعروف قانع مؤلف گوید کہ همان معنی متعدی است کہ بر باد دمیدن مذکور شد وسند بہار از همان کلام شفائی است کہ در آنجا گذشت (اردو) دیکھو باد دمیدن۔

باد دویدن (مصدر اصطلاحی) صاحب بحر عجم بمعروف قانع واز علی خراسانی سند آوردہ (ع) میدود چون باد بر نشیب وفراز این جهان ز پیش عاشق در طریقت کوہ تا صحرا یکیست بہار گوید کہ مرادف باد دمیدن است وبس۔ صاحب آصفی همرنگ بہار۔ مؤلف عرض کند کہ (دویدن باد) مرادف معنی لازمی (دمیدن باد) است نہ مرادف متعدی آن یعنی کنایہ باشد از حرکت کردن هوا ووزیدنش (اردو) ہوا چلنا۔

بادر بقول مؤید لغت فارسی است بمعنی سرخبازہ وبقول انند وهفت بفتح دال وسکون راے مهملہ مرضی است کہ آن را سرخ بادہ گویند۔ مؤلف عرض کند کہ جزین نیست کہ کاتب مطبع سرخبادہ را سرخبازہ نوشت بخیال آنکہ لغت عربی است صاحب غیاث بحوالہ لطائف آوردہ کہ بمعنی شتابندہ باشد وبدین وجہ کہ مرض سرخ بادہ آناً فاناً ترقی کند وبر جسم مریض منتشر گردد فارسیان این مرض را بدین اسم موسوم کردہ باشند (اردو) سرخ بادہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ حمرہ۔ علت سرخ۔ ایک قسم کے ورم کا نام جو اکثر جوشش خون سے بچوں کو ہو جاتا ہے۔ صفراوی ورم۔ وہ لال لال چٹے جو کانوں کے قریب یا جسم پر ہو جاتے ہیں۔

بادر ابکیل مشت پیمودن (مصدر اصطلاحی) صاحب محبوب الاشتال ذکر این کردہ مؤلف گوید کہ مرادف (باد بمشت پیمودن) کہ گذشت (اردو) دیکھو باد بمشت پیمودن۔

(الف) بادران اصطلاح۔ (الف) بقول

(ب) بادراندن برہان بار اے قرشت

بر وزن آسمان (۱) نام فرشتہ ایست کہ باد را حرکت دہد و از جائی بجائی برود (۲) مردم متکبر و صاحب نخوت و طالب سری و سروری و (۳) بادزن و مروحہ و (۴) فاعل و امر بہ ایمعنی ہم۔ صاحب بحر بمعنی اول و دوم و سوم قانع و صاحبان جہانگیری و رشیدی و جامع و ناصری بمعنی اول (مولوی معنوی لہ) آدمی چون کشتی است و بادجان ٭ تاکے آرد باد را آن بادران ٭ خان آرزو در سراج ذکر معنی اول و دوم کردہ۔ مؤلف عرض کند کہ امر است از مصدر (ب) و معنی لفظی دہ باد راندن و حرکت دادن باد و (الف) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی حرکت دہندۂ باد۔ و کنایہ از فرشتۂ کہ بمعنی اوّلش مذکور شد و معنی دوم ہم کنایہ باشد کہ باد بمعنی نخوت و تکبر ہم آمدہ و معنی سوم ہم کنایہ کہ مروحہ۔ باد را بحرکت آرد۔ نسبت معنی چہارم عرض می شود کہ طرز بیان صاحب برہان خبر می دہد از این کہ او بر قواعد فارسی قادر نیست و ما صراحت این در آغاز تحقیق خود ہم برین اصطلاح کردہ ایم حیف است کہ سند استعمال معنی دوم و سوم پیش نشد کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) (الف) (۱) فارسیون نے اُس فرشتہ کو بادران کہا ہی جو ہوا کو حرکت مین لاتا ہے (۲) مغرور متکبر (۳) پنکھا۔ مذکر (۴) ہوا کو حرکت دینے والا اور (ہوا کو حرکت دے) (ب) کا امر (ب) ہوا کو حرکت دینا۔ ہوا چلانا۔

بادرایہ بقول صاحب رشدی موضعی است حوالی بغداد دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و بخیال مؤلف اصل این (بارویہ) باشد واو بہ الف بدل شد ہمچون توغ و تاغ و معنی لفظی بادرویہ مقامی کہ بر روے باد باشد یعنی مقام ہوادار (اردو)

بادر: یہ ایک موضع کا نام ہے جو حوالی بغداد میں واقع ہے۔ مذکر۔

بادردکسے رسد کہ دردے دارد مقولہ۔ صاحبان خزینہ ومحبوب الامثال وجمن ذکر این کردہ اند وازمعنی ساکت مؤلف گوید کہ فارسیان این مقولہ را بجائی گویند کہ کہ حاکمی بحال دردمندی متوجہ نشود (اردو) دکن مین کہتے مین "دردکی دوا ہمدرد سے ملے" اس کہاوت کا مطلب یہ ہے کہ جس کے دل مین درد نہین وہ کیا خاک ہمدردی کریگا

بادردکشان ہرکہ درافتاد برافتاد مقولہ۔ صاحبان خزینہ وامثال فارسی وجمن ذکر این کردہ اند وازمعنی ساکت مؤلف عرض کند کہ برافتادن بقول بحرعجم بمحاورۂ فارسی بمعنی نابود شدن است۔ فارسیان این مقولہ را درمذمت میخواران استعمال کنند مطلب مقصود اینست کہ ہرکہ باشراب خواران آویزش کرد تباہ شد (اردو) دکن مین کہتے مین "شرابی کی صحبت تباہی کی علامت" شرابیون کا ساتھ آخر برگھات یگا

بادرس اصطلاح۔ بقول برہان وبحروجامع ومؤید بروزن دادرس خانۂ راگویند کہ از چہارطرف آن باد آید وبقول شمس مرادف بادغر کہ می آید صاحب سروری گوید کہ مرادف بادغد باشد بہ دال مہملہ آخر وبر بادغر بہ راے مہملہ آخر فرماید کہ بادغد بدال ہم آمدہ مؤلف عرض کند کہ تعریف ہریکی بجاایش مذکور شود وما با محققین اول الذکر اتفاق داریم۔ اسم فاعل ترکیبی است حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) چارون سمت سے ہوادار مکان۔ جیسے (بارہ دری) جس کی ہرجانب تین تین دروازے ہوتے ہین صاحب آصفیہ نے (بارہ دری) پر فرمایا ہے کہ اب بارہ سے کم دروازے ولے مکان پر بھی

اس کا اطلاق ہونے لگا ہے۔ مؤنث۔

بادرسا اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی سبکسار دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ بہ تحقیق ما سبکبار۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند مشتاق سند باشیم (اردو) سبکبار بقول آصفیہ ہلکا پھلکا (مجید ؎) قاتل نے میرے سر کو اُتارا ہزار شکر ؎ بارگران سے خوب سبکبار ہو گیا ؎ سبک سر۔ بقول آصفیہ کمینہ۔ فرومایہ۔ اوچھا (غالب ؎) وہ اپنی خو نہ چھوڑین گے ہم اپنی وضع کیون چھوڑین ؎ سبک سر بن کے کیا پوچھین کہ ہم سے سرگران کیون ہو ؎ (سبکسار بھی کہہ سکتے ہین)

بادرسیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ و از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی ہوا رسیدن (قاآنی ؎) اگرچہ بود پاے برجا درخت ؎ در افتد ز جا چون رسد باد سخت ؎ (انوری ؎) خاک درگاہ ترا سجدۂ خود خواہم کرد ؎ آرے از خاک درت اینقدرم باد رسد ؎ (اردو) ہوا لگنا۔ ہوا پہنچنا۔

بادرفت مقولہ۔ بقول بحر ضائع شد دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد۔ و سند استعمال پیش نشد بخیال ما (بر باد رفت) مشتق از مصدر (بر باد رفتن) بہمین معنی درست است و جا دارد کہ درین مقولہ عجم کلمۂ بر را محذوف گیریم بصورت وجود سند استعمال و (باد رفتن) کہ می آید ہیچ تعلق ازین بمعنی اصطلاحی ندارد (اردو) ضائع ہوا۔ برباد ہوا۔

بادرفتار اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح را و سکون فا و تاے مثناۃ فوقانی بالف کشیدہ و راے مہملہ در آخر اسپے کہ مثل باد تیز رود۔ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی رفتار باد دارندہ و کنایہ از تیز رفتار

وبصفت ہر تیز رفتار استعمال توان کرد چنانکہ طیارۂ بادرفتار و شتر بادرفتار۔ آنچہ بہار این صفت را برائے اسپ کنایہ می گرداند خلاف قیاس نیست و لیکن سند استعمال باید۔ (اردو) بادرفتار۔ دیکھو بادپا۔

بادرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و سندے کہ پیش می کند ازان (بادبروت رفتن) پیداست بخیال ما معنی لغظی این زائل شدن غرور کہ باد بمعنی غرور گذشت (کمال اصفہانی سہ) بر بخت آب حیات و برفت بادبروت ؛ نماند قوت باو ضعیف گشت آوازہ ؛ مخفی مبادکہ درین شعر (برفت بادبروت) بمعنی زائل شد تکبر و باد بروت بمعنی تکبر گذشت دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد۔ و لیکن خلاف قیاس نیست کہ معنی حقیقی است (اردو) غرور باقی نہ رہنا

بادرکاب اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است بمعنی بادیکہ از حرکت رکاب در سواری پیدا شود یا بحرکت درآید (مولانا مظہر سہ) آب سنان و بادرکابش زروی دین ؛ بستر در فضا و بشست اعتزالہا ؛ (اردو) رکاب کی ہوا۔ مؤنث۔ گھوڑ چڑھے اور سوار کے رکاب کی ہوا۔

بادرگان اصطلاح۔ بقول مؤید الفضلا کہ مطبوعۂ مطبع نولکشور است مرادف باگان با کاف فارسی معروف کہ گذشت حیف است کہ نگذشت و نمی آید بخز باگان کہ بقول صاحبان جامع و سروری و سراج بمعنی نگہدار و خزانہ دار است۔ صاحب مؤید باگان را ہم ترک کرد و بخیال ما عجبی نیست کہ بادرگان مبدل بادنگان باشد کہ ذکرش برانب گذشت کہ تبدیل نون بہ رائے مہملہ موافق قیاس است ہمچون تان و تار و لیکن محققین فارسی زبان

ازین ساکت و صاحب محیط ہم ذکر این نکرد آنچہ صاحب مؤید این را مرادف باگان بہ تحتانی سوم نوشتہ در کتابت این تصرف اہل مطبع باشد کہ باتنگان را کہ بفوقانی سوم و نون چہارم است باگیان نوشت واللہ اعلم بحقیقۃ الحال بمعاصرین عجم بر زبان ندارند تا آنکہ سند استعمال بنظر نیاید اعتبار را نشاید۔ (اردو) دیکھو انب۔

بادرم اصطلاح۔ بقول برہان و ناصری و جامع بضم رائے قرشت و بفتح ہم و سکون میم (۱) بیہودہ و تباہ و از کار باز ماندہ و (۲) کارہاے بیہودہ و عبث و (۳) مردم رعیت۔ صاحب جہانگیری باستناد کلام استادان بر معنی دوم و سوم قانع (عنصری ۱۳) چون بایشان باز خورد آسیب شاہ و شہریار ہ جنگ ایشان عجز گشت و سحر ایشان بادرم ؎ (صاحب فرہنگ منظومہ ۱۲) جلد شکول دان و خوش پدرام ؎ بادرم شد رعیتان را نام ؎ صاحب مؤید گوید کہ سودہ و از کار ماندہ بخیال ما مقصودش جز این نباشد کہ چیزے بے کار را گویند متعلق بہ معنی دوم۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی دوم و سوم گوید کہ مراد از رعیت بودن۔ عاجز گردیدن است و بے اثر گشتن می تواند کہ بمعنی رمندہ بود چون باد و این مجاز است۔ مؤلف عرض کند کہ باد بمعنی خود است و رم بقول برہان بمعنی رمیدن و بمعنی رمہ و گلہ گوسفند وغیرہ و اجتماع و بقولش رم بہ تشدید در عربی زبان مغز ہر چیز و خاک۔ صاحب منتخب فرماید کہ رم بالضم و بالفتح گریز و چارہ و بالکسر خاک و مغز استخوان و خاشاک ریزہ کہ بر روی زمین باشد (الخ) پس بمعنی اول اسم فاعل ترکیبی است بمعنی باد مغز کنایہ از تباہ و بیکار

ومعنی دوم متعلق بہ معنی اول کہ کار رہا ہے
بیہودہ وعبث و چیز بے کار را ہم مجازاً
بادرم گفتند وحقیقت معنی سوم اینست کہ
کشاورزان ۔ غلہ و پیدوار کشت را بوسیلۂ
باد از خس وخاشاک صاف می کنند بدین وجہ
مجازاً زعیت وکشاورز را بادرم نام کردند
ہمین است ماخذ این (اردو) (۱) تباہ کار
بیہودہ کار شخص (۲) عبث اور بیہودہ کام
مذکر ۔ بے کار چیز ۔ مؤنث (۳) کاشتکار ۔

بادرمح اصطلاح ۔ بہار ذکر این کردہ از
ازمعنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از قبیل
بادتیر است و رمح بالضم لغت عرب است
بمعنی نیزہ (طالب آملی سہ) زباد رمح ماند
زورق ارواح بے لنگر ﴿ در آب تیغ گردد
کشتی اجساد طوفانی ﴿ (محمد قلی سلیم سہ) ہوی
عدو کہ راست شد از باد رمح تو ﴿ اظہار
زبہر چون سر دندان مار کرد ﴿ (اردو)
وہ ہوا جو نیزہ چلانے سے حرکت کرے ۔ مؤنث

بادرنجبویہ اصطلاح ۔ صاحب جامع بذیل
(بادرنگبویہ) ذکر این کردہ ۔ مرادف آنست
وبخیال ما معرب (بادرنگ بویہ) کہ می آید
۔ صاحب انند ہم ذکر این کردہ صراحت ماخذ
ہمدرا نجا کنیم (اردو) دیکھو بادرنگبویہ ۔

بادرنگ اصطلاح ۔ بقول برہان وجامع
وسراج بفتح رابع وسکون نون وکاف فارسی
(۱) نوعی از خیار کہ خورند ۔ صاحب جہانگیری
از حکیم انوری سند آوردہ (سہ) با جہل
پناہ کاندرین باغ ﴿ ہر سید ہمیشہ بادرنگ
است ﴿ وصاحب سروری از شمس فخری
سند گیرد (سہ) اگر بہر تسکین صفرا کسے ﴿
بہ لیمون مرکب کند بادرنگ ﴿ ز ترکیب
دست شہ و تیغ او ﴿ فلک کرد دفع غم و
آذرنگ ﴿ صاحب رشیدی فرماید کہ خیار
کوچک است کہ آنرا خیار بالنگ ہم گویند

صاحب محیط برخیار فرماید که این را بفارسی
بادرو و بادروغ گویند و بشیرازی خیار درازش
وخیار بالنگ و بخراسانی خیار بادرنگ و به
فارسی کارنجک و بسریانی جلارا و به یونانی
فلوموس و فاموروں و بہندی کھیرا نامند
مؤلف عرض کند که ما ذکر این بر آزرنگ
کرده ایم که مبدل ہمین بادرنگ است و
وجه تسمیه این است که مثل ہوا لطافت دارد
ومفید است براے بعض امزجه ومضر است
براے بعض چنانکه ہواے شمالی و شرقی وغربی
درامزجهٔ مختلفه اثرے خاص دارد با لطافت
ہمچنان خیار ہم که اقسام مختلفه اش با امزجهٔ
مختلفه اثر طبعی دارد و تمثیل این با باد ضرری
نیست که نظر بر لطافت اوست (اردو)
دیکھو (ازرنگ)
(۴) بادرنگ ـ بقول برہان وجامع و رشیدی
و ناصری و سراج بمعنی ترنج و آن میوه ایست
که پوست آن را مربا سازند ـ صاحب جہانگیری
از منوچہری سند آورده (ب) بین که دیبا
بافت رومی درمیان کارگاه ہا دیبه دارد نگار
اندر نگار بادرنگ ہا (مسعود سعد ب)
تا کیم از چرخ رسد آذرنگ ہا تا کے از نگونهٔ
چون بادرنگ ہا و سند این بر معنی سوم ہم
می آید ـ صاحب رشیدی بحوالهٔ سامانی گوید که
مراد از باد درینجا غبار است ومعنی ترکیبی
آن غبار رنگ چه غبار زرد رنگ می باشد
و ترنج ہم زرد بود خان آرزو در سراج غبار
را خیار نقل کرده وسوال می کند که باد بمعنی
خیار در کتب معتبره بنظر نیاید مؤلف عرض
کند که باد بمعنی خیار نیست و نه بمعنی غبار است
بلکه مخفف باده باشد و رنگ باده سرخ ہم
چنانکه شراب احمر و زرد ہم چنانکه شراب اصفر
و بعض ترنج بحالت پختگی سرخ ہم می شود پس
بادرنگ مخفف باده رنگ کنایه ایست براے

ترجیح دیگر ہیچ۔ ما ذکر این بر (باتس) کردہ ایم
(اردو) دیکھو باتس۔
(۳) بادرنگ۔ بقول برہان وجامع ورشیدی
وناصری اسپ جلد وتند رو صاحب جہانگیری
از استادے سند آرد (ع) بادرنگ آمد
نگارم باعذار بادہ رنگ ؛ بادرنگی زیر
ران برکف گرفتہ بادرنگ ؛ وصاحب
سروری از کلام سوزنی استناد کند کہ بمعنی
چہارم می آید ومتعلق بہ ہمان معنی است مؤلف
عرض کند کہ معنی لفظی این (مثل باد) یعنی سریع السیر
کنایہ از اسپ تیزرو برقیاس بادپا کہ گذشت
مخفی مباد کہ در مصرع اول بادرنگ بمعنی ششم
است ودر مصرع دوم بجاے دوم معنی دوم
(اردو) دیکھو بادپا۔
(۴) بادرنگ۔ بقول برہان وجامع وناصری
وسروری ورشیدی نوعی از گہوارہ کہ آنرا
بیاویزند وطفل را در آن خوابانند وحرکت
دہند صاحب جہانگیری از حکیم سوزنی سند آرد
(ع) نام ورا البیۂ اطفال شیعہ بر ؛ تابکشید
نقش بہ بند بند بادرنگ ؛ (ولہ ع) اے
کس فروش بودہ زگہوارہ تابگور ؛ وے زن
بمزد تابجنازہ ز بادرنگ ؛ صاحب رشیدی
مصرع اول شعر دوم را چنین نوشتہ (اے جبۂ
وزد بودہ زگہوارہ تابگور ؛ وہم او بحوالۂ سامانی
گوید کہ بدین معنی مخفف (باد درنگ) است
بدالین۔ مرکب۔ بمعنی ہوا ودرنگ بمعنی لبث و
وقوف۔ حاصل معنی آن متوقف در ہوا۔ خان
آرزو بذکر سند دوم فرماید کہ استناد صاحب
جہانگیری بدین شعر غلط محض است چراکہ برین
تقدیر معنی بیت درست نمی شود کہ (زن بمزد)
بودن (شخص در گہوارہ) بے معنی محض است
پس صحیح ہمان معنی خیار است وجنازہ بجیم نیست
بلکہ بخاے معجمہ است ودرین صورت معنی شعر
بوجہ احسن ظاہر است وفرماید کہ سامانی جہان

بر قبیح این معنی اطلاع نداشت گوید که بادرنگ
مخفف (باد درنگ) است و گهوارہ متوقف
در هوا نیست بلکه وضع آن برای حرکت است
(الخ) مؤلف عرض کند که خان آرزو از
محاورۂ زبان ذوق ندارد ازینجاست که
این قسم اعتراض بارد پیش کرد مقصود حکیم
سوزنی مذمت مرد قرمساق است می گوید که
از گهوارہ تا گور یعنی از روز پیدایش تا مرگ
(کس فروش) است یعنی کس زن خود را فروشندہ
و (زن بمزد) یعنی زن خود را باخذ مزد بدیگرے
سپرندہ و مقصود از پیدایش تا مرگ - همه عمر است
و بس وازین لازم نمی آید که او از روز ولادت
زن داشته باشد - همین یک چیز است که خان
آرزو را در غلط انداخت - اگر جنازہ را خیارہ
گیریم چنانکه بخیال خان آرزو است اندرانصورت
معنی شعر چنان باشد که (زن بمزد) اینقدر
ذلیل است که مزد زن خود از خیار خرد تر
تا بخیار بزرگ می گیرد یعنی از معاوضۂ معقول
هم کار ندارد و باقل معاوضۂ خیار و خیارہ
زن خود را بدیگری حواله کند این معنی هم بد
نیست ولیکن تقابل لفظی و معنوی در هردو
مصرع باقی نمی ماند - اندرینصورت این
شعر متعلق بمعنی اول می شود وازین انکار
معنی چهارم نتوان کرد که سند اول الذکر
و تصدیق اہل تحقیق صاحب زبان برای
معنی چهارم موجود است - آنچه خان آرزو
نسبت وجه تسمیه اعتراضی می کند بخیال ما
درست نیست اگر (متوقف در هوا) را کنایه
گیریم از گهوارہ - عیبی ندارد و جاداردکه (بادرنگ)
بمعنی مثل هوا گیریم و کنایه دانیم از گهوارہ که
مثل هوا حرکت می کند - همین قدر تشبیه برای
مقصود کنایه کافی است (اردو) گهوارہ
بقول آصفیه - فارسی - اسم مذکر - بچون کے
سلانے کا جھولا - مهد (آتش ۵) عهد طفلی

سے جنون عشق کامل ہے شفیق ؎ شاخ نخل سے بید
مجنون سے مرا گہوارہ تھا ؎

(۵) باد رنگ - بقول برہان و جامع و ناصری
و سروری و رشیدی بیماری ئے باشد کہ بسبب
غم و غصہ خوردن عارض شود و آن چنان
بود کہ در رودہ دردی و نفخی و قراقرے بہم
رسد و ناف پیچش کند - صاحب جہانگیری گوید
کہ آن را غم بادہ نیز گویند و بہندی بادگولہ
(سید سراج الدین سگزی ؎) دارد غم باد رنگ
عشقت ؎ در بردن جان من شتابی ؎ خان
آرزو در سراج فرماید کہ درین شعر این معنی
گرفتن خطا است زیرا کہ معنی مذکور درین بیت
مطلق درست نمی شود پس صحیح دران ہمان
معنی جلد رو و تیز دو باشد کہ گذشت - صاحب
مؤید بحوالہ لغات شاہ نامہ فرماید کہ بمعنی ہلاک
و رنج است و گوید کہ این معنی در زفانگویا ہم
منقول است مؤلف عرض کند کہ صاحبان
سروری و ناصری اہل زبانند مجرد قول شان
بدون سند این معنی را بس است خان آرزو
در شعر بالا (باد رنگ عشق) را مرکب اضافی
بمعنی (اسپ تند رو عشق) گرفتہ و (شتابی در
بردن جان) را با معنی مذکور مناسب تر دانستہ
بخیال ما خیالش سطحی است اگر (باد رنگ)
را مرض مخصوص گیریم تعلق او با (بردن جان
بشتاب) مناسب تر می نماید زیرا کہ (باد رنگ)
نام مرض مخصوص بہ خصوصیتی است کہ زود
ہلاک کند و ہمچو باد سریع الاثر است در مرضی
و مرضی است کہ نفخ در امعا پیدا کند پس نظر بر
وجہ تسمیہ آن و سرعت اثرش (شتابی در بردن
جان) تعلق خوب دارد و ہیچ ضرورت ندارد
کہ (باد رنگ) را درینجا بمعنی اسپ سریع السیر
گیریم (اردو) بادگولہ - بقول آصفیہ ہندی
اسم مذکر - وہ درد جو تلی میں ہوا بھر جانے کے
باعث لاحق ہوتا ہے کہتے ہیں کہ یہ بیماری

نہایت غم کھانے سے ہو جاتی ہے اس کے سبب
ناف مین مڑوڑ معدہ مین درد اور نفخ شدت رہتا ہے
(۶) بادرنگ ـ بقول صاحب رشیدی بمعنی با تمکین
و باثبات و بقول ناصری ثبات (ناصری ؎)
بادرنگ آمد نگارم با عذار بادہ رنگ ❊ مولف
عرض کند کہ ہمین شعر را بمعنی سوم نقل کردہ ایم
و بخیال ما (بادرنگ) درینجا کنایہ از شتاب و زود
است و معنی لفظی این مثل باد و خان آرزو
در سراج ذکر خیال ما ہم کردہ پس کنایہ با تمکین
و باثبات را از (بادرنگ) بوسیلہ ہمین یک
سند پیدا کردن بدون تعلق با معنی حقیقیش کار
نازک خیالان نیست (اردو) جلد ـ بقول
آصفیہ ـ فوراً ـ بلا توقف ـ تابع فعل ـ
(۷) بادرنگ ـ بقول خان آرزو در سراج
بمعنی مشابہ باد و باین مناسبت تیر را نیز گویند
مولف عرض کند کہ خلاف قیاس نیست
ولیکن سند استعمال باید و اگر از تعمیم معنی حقیقی
کار گیریم کنایہ ہائے دیگر ہم توانیم گرفت
(اردو) تیر ـ مذکر ـ
(۸) بادرنگ ـ بہار ذکر این کردہ از معنی
ساکت و شعرے نقل کرد بدون نام شاعر
(؎) بادرنگ خویش در آتش خوشم تا کے
سپنج ہا شعلہ می بالد مرا من بادرنگ آتشم
مولف گوید کہ بہار معنی شعر را نہ فہمید و فیصلہ
این کردن نتوانست کہ (بادرنگ) در ہر دو
مصرع این شعر چہ معنی دارد از ینجاست کہ
ذکر اصطلاح کرد و نقل شعرے کہ بدست آمد
و تحقیق معنی را ہدیہ ناظرین ـ این است طریقہ
تحقیق محققین ہند نژاد بخیال ما شاعر خطاب
کند عیسی را و گوید کہ من باوجود تاخیر خود در
آتش عشق خرسندم و نمی خواہم بحفظ خود رفتہ
از آتش عشق بیرون شوم و شعلہ من یعنی آہ من
ازین وجہ می بالد کہ او مرض بادرنگ
بحق آتش مقصود آنست کہ چنانکہ از

نفخ در امعا پیدا شود و ناف پیچش کند همچنان شعلہ من در شکم آتش حرکت کند و پیچ زند و مسیح از علاج او معذور ۔ بالجملہ این متعلق است بہ معنی پنجم (اردو) دیکھو باد رنگ کے پانچویں معنی۔

بادرنگبویہ | اصطلاح ۔ بقول برہان بر وزن و معنی بادرنجبویہ و آن گیاہیست کہ عقرب را ہلاک کند و امراض سوداوی و بلغمی را نافع باشد و بادرنجبویہ معرب آنست و در عربی بقلۃ الترجیۃ گویند۔ خان آرزو در سراج فرماید کہ گیاہے است مفرح کہ از آن بوے ترنج آید و فرماید کہ آنچہ بعضی بادرنجویہ بحذف با معرب این گفتہ اند غلط است صاحب محیط بر بادرنجبویہ فرماید کہ معرب بادرنگبویہ فارسی است و بعربی مفرح القلب و مفرح قلب المحزون و حبق الریحانی و حشیشۃ السنور و بقلۃ الریحان و بقلۃ عزیبہ و بہ رومی باسقلین و بہ لغت مصر ریحان النفنع و آن را بادرنبویہ و بالنگبویہ نیز گویند چہ بوے آن مثل بادرنج یعنی اترج است و بہندی بلی لوٹن و آن نباتی است مثل پودینہ۔ ہر سال سبز می شود و گربہ این را دوست میدارد۔ گرم و خشک در وسط دوم و گویند در سوم و گویند در اول و گویند معتدل در گرمی و خشکی در دوم و قول اول را اصح دانستہ اند و بہترین آن تازہ۔ نافع جمیع امراض بلغمی و سوداوی و خصوص جرب سوداوی و سختی بدن و مفرح نفس و مقوی دل و دماغ و جواہر و منافع بسیار دارد۔ (الخ) (اردو) بلی لوٹن۔ بقول آصفیہ ہندی اسم مذکر۔ سنبل الطیب۔ بالچھڑ۔ بادرنجبویہ۔ صاحب جامع الادویہ نے اسکا مشہور نام بلائی لوٹن۔ بلی لوٹن لکھا ہے جس پر بلی عاشق ہے

بادرنگین | اصطلاح ۔ بقول برہان و ہفت جامع و رشیدی و مؤید کنایہ از شعر و بیت کہ قصیدہ و غزل و قطعہ و رباعی باشد صاحب سروری

از حکیم سنائی سند آوردہ (ﮯ) بادِ رنگین است شعر و خاک رنگین است زرہ تو عشق این و آن چون آب و آتش بے قرار بہار گوید کہ اطلاق آن بر سبیل تخیل است و درین ہر دو معنی فرقیست جلی۔ خان آرزو در سراج فرماید کہ عبارت از سخن خوب مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است و معنی لفظی این حرف و سخن رنگین کہ باد بمعنی حرف و سخن بجایش گذشت پس با خان آرزو اتفاق نداریم و قول اہل زبان را درست خیال کنیم زیرا کہ مطلق باد بمعنی شعر و سخن نیست بلکہ بمعنی حرف و سخن است چنانکہ بر معنی چارمش گذشت و مطلق سخن در فارسی بمعنی شعر آمدہ پس سخن رنگین بترکیب توصیفی بمعنی سخن خوب باشد و بادِ رنگین بمعنی حرف رنگین کنایہ باشد از شعر و سخن نہ سخن خوب بسند اہل زبان مؤید خیال ماست۔ قائل (اردو) رنگین کلام۔ مذکر۔

بادرو اصطلاح۔ بقول برہان بر وزن نامو (۱) ریحانیست کہ آنرا بادرنجبویہ گویند و نوعی از خیار است کہ آن را بادروج ہم گویند و بعضے گویند (بادرو) ترہ ایست کہ برگش بہ (سپرغم) می ماند و بوے ترنج می دہد و بقول سروری بسکون دال و ضم راے مہملہ در نسخہ میرزا ترہ ایست ہمچو ریحان کہ آن را بادروج و بادرنجویہ نیز گویند اما در کتب طب ترہ ایست کہ ترۂ خراسانی ہم نام دارد (شمس فخری ﮯ) کیوان برای ترہ شہلات روز باد از کشت زار ابرام آوردہ بادروج و بقول جامع نام سبزۂ شبیہ بریحان۔ خان آرزو در سراج فرماید کہ مخفف بادرویہ ترہ ایست خراسانی کہ ریحان کوہی ہم نام دارد و بقول بہار (۲) مرادف بادگیر (طغرا ﮯ) غیر از قفس کز ہر طرف دارد ہزاران بادرو نتوان شمردن خوش ہواخیخانہ در بستہ را

نباشد معاصرین عجم گویند کہ ہمین رسم است
در ایران ہم پس طرز بیان صاحب رشیدی
این کنایہ را از معنی حقیقی بے تعلق کردہ است
کہ عوض رسن چوب با را قائم کردہ براے چوب
لفظے دیگر است کہ آنرا (بارد) نام است
کہ می آید غور بر ماخذ نکرد (اردو)
وہ چھینکا جو ثمرہ درخت مین لگا کر لٹکاتے ہین
تاکہ وزنی پھل ہوا کے جھونکون سے گر نہ پڑے
اور ضائع نہونے پاے۔

بادروزبویہ اصطلاح۔ بقول ضمیمہ برہان
گیاہیست کہ بوے ترنج می دہد و برگہایش
شگافتہ می باشد دیگر کسے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرد و صاحب محیط ہم ازین ساکت۔
مؤلف گوید کہ تعریف این ہمانست کہ صاحب
ہفت قلزم بر بادرنجبویہ نوشت خیر انشت
کہ مرادف (شاہترہ) نگفت چنانکہ صاحب ہفت
بر بادرنجبویہ نوشتہ است بخیال ما این ہمان
بادرنگبویہ باشد کہ گذشت۔ فارسیان ترنج را
(بادرو) ہم گفتہ اند و صراحت ماخذش ہمدرانجا
کردہ ایم پس زاے ہوز بران زیادہ کردہ۔
(بادروز) کردند مخفی مباد کہ بقول صاحب
قانون دستگیری زاے ہوز در آخر بعض کلمات
زائد ہم باشد چنانکہ ترب و ترز و کشاور و
کشاورز۔ پس (بادروز) را با کلمہ (بویہ) مرکب
کردہ چیزی را نام نہادند کہ بوے ترنج دارد
مرادف (بادرنگبویہ) و بحث کامل این ہمدرانجا
گذشت (اردو) بلی لوٹن۔ اسم مذکر۔ سنبل
الطیب (دیکھو بادرنگبویہ)

بادروزہ اصطلاح۔ بقول برہان بفتح راے نقطہ دار (۱) بمعنی ہرروزہ باشد و (۲)
خوراک وقوت ہرروزہ را نیز گویند و (۳) جامہ کہنہ ولباسے کہ ہرروز پوشند و (۴) چیزے
را گویند کہ مردم را ہمیشہ درکار باشد۔ صاحب ناصری بر معنی اول وسوم قانع یعنی می فرماید

که قوت هر روزه و لباس هر روزه باشد و بقول جامع قوت لایموت و یا محتاج هر روزه از جامه وغیره صاحب سروری بحوالهٔ نسخهٔ وفائی ذکر معنی دوم کرده بحوالهٔ تاج المآثر ذکر معنی سوم و بحوالهٔ تحفه ذکر معنی چهارم و فرماید که بحذف دال هم بنظر آمده و صاحب جهانگیری بر معنی اول قانع و از حکیم سوزنی سند آورده (شعر) شرف توئی و شرف گوهر حمیدالدین که شد مدیح تو تسبیح بادروزهٔ من (از نثر مقامات حمیدی) عروس را به پیرایهٔ همسایه یک شب بیش نتوان آراست و آرایش بادروزه بسؤال و جواب دریوزه نتوان خواست خان آرزو در سراج فرماید که هرچه مردم را در کار باشد هر روز و خصوصیت بجامه و قوت ندارد چنانکه برخی گمان برده اند و معنی جامهٔ کهنه مجاز است چه هرچه مدام در استعمال در آید البته مندرس و ضائع می شود (حکیم سنائی از سروری شعر) یکی جامه و نان بادروزه زقوت ٭ دگر زین همه بیشی و سیری است (از نثر تاریخ تاج المآثر در رزمیه - از سروری) لشکر اسلام جامه های بادروزه را بلباس حرب بدل کردند صاحب رشیدی همزبان صاحب سراج فرماید که بدون دال مهمله هم آمده صاحب مؤید هم ذکر این کرده **مؤلف** گوید که اصل این (بار روزه) بمعنی هر روزه باشد یعنی چیزی که هر روز بکار آید و کلمهٔ باد در اینجا بمعنی معیت است و بس و دال مهمله زائد باشد چنانکه شفتالو و شفتالود و پیدا و پیداد و معناً با خان آرزو اتفاق داریم که معنی اول حقیقی است و دیگر معانی هیچ که بدون ترکیب اضافی از اصل لغت حاصل نمی شود چنانکه از اسناد بالا پیدا است یعنی تسبیح بادروزه و آرایش بادروزه و جامهٔ بادروزه مخفی مباد که (جامهٔ بادروزه) را بمعنی جامه کهنه

گرفتن۔ کنایہ ایست وایںمعنی در مجرد (باد روزہ) اصلانیست وہمچنین معنی قوت وخوراک هر روزه در مجرد (باد روزه) نباشد (اردو) روزانہ۔ بقول آصفیہ۔ روزبروز هر روز۔ ہمیشہ (الخ) جیسے غذائے روزانہ۔ لباس روزانہ۔ شغل روزانہ (ہر روز کا) (ہر روز کی)

بادروغ اصطلاح۔ مرادف بادرنگ ومزید علیہ بادرو است بمعنی آوش واشارہ این ہم اینجا کردہ ایم باید کہ لغتہ رائے مہملہ خوانیم کہ روغ مزید علیہ رو باشد بزیادت غین معجمہ چنانکہ چرا وچراغ کہ بمعنی زیرا باشد (اردو) دیکھو بادرو۔

بادرون بویہ اصطلاح۔ بادال موقوف ہمان بادروجبویہ۔ صاحب ہفت گوید کہ مرادف بادروج بویہ وآن را (شاہ ترہ) نیز گویند مؤلف عرض کند کہ ما صراحت کامل بر (بادروزبویہ) کردہ ایم واین ہم مزید علیہ (بادرد بویہ) باشد کہ نون ششم زیادہ کردہ اند بر (بادرو) چنانکہ گذارش وگذارشن دیگر ہیچ وہمانجا تحقیق کردہ ایم کہ شاہ ترہ نباشد (اردو) دیکھو بادروزبویہ

بادرونہ اصطلاح۔ بقول صاحب برہان وجہانگیری وہفت ہمان بادرنجبویہ باشد وآن ریحانیست معروف۔ مؤلف عرض کند کہ ما صراحت این بر (بادرنگبویہ) کردہ ایم واین بظاہر مخفف (بادرون بویہ) باشد یا بزیادت ہائے نسبت در آخر (بادرون) کہ مزید علیہ (بادرو) است واشارہ این بر (بادرو) گذشت۔ مخفی مباد کہ (بادرو) ورائے (بادرنگبویہ) باشد (اردو) دیکھو بادرنگبویہ۔

بادرہ بیہ اصطلاح۔ بقول صاحب رشیدی وشمس۔ بدال موقوف ورائے معضوم ترہ خراسانی کہ ریحان کوہی نیز گویند مؤلف گوید کہ ہمین

بمعنی بر (بادرو) گذشت حیف است کہ سند
استعمال این پیش نشد و دیگرے از محققین اہل
زبان تصدیق این نکرد و صاحب محیط ہم ازین
ساکت پس اگر این را مزید علیہ (بادرو) خیال
کنیم تحتانی و ہاے ہوز آخر زائد باشد دیگر ہیچ
(اردو) دیکھو بادرو۔

بادرہ اصطلاح۔ بقول برہان و رشیدی و
جامع و ناصری بسکون ثالث بروزن بادشہ
(۱) سخن گفتن بے اندیشہ و تندی و تیزی در کار
و (۲) بمعنی پارچۂ شلوار و تنبان و باین معنی
بفتح ثالث ہم آمدہ صاحب سروری بحوالۂ نسخۂ
حلیمی گوید کہ بسکون و فتح دال و راے مہملتین
بمعنی پارچۂ زیر جامہ۔ صاحب جہانگیری بر معنی
اول قانع **مؤلف** عرض کند کہ نظر بر تصدیق
محققین اہل زبان ضرورت سند استعمال نباشد
اختلاف اعراب حروف در ہر دو تصرف
لسان است و نتیجۂ لب و لہجۂ مقامی و آنچہ
موافق قیاس است سکون دال مہملہ و فتح
راے مہملہ زیرا کہ این مرکب است از باد بمعنی
ہوا و رہ مخفف راہ کہ بمعنی طریق و رسم
و قاعدہ و نغمہ و آہنگ آمدہ پس (بادرہ)
اسم فاعل ترکیبی است بمعنی طریق باد دارندہ
و کنایہ از سخن بے اندیشہ زنندہ و تیزی در کار
کنندہ مخفی مبادا کہ باد بمعنی سخن و تند و تیز ہم
بجاے خودش گذشت و بمعنی نغمہ و آہنگ ہم
باد و بمعنی دوم کنایہ باشد از شلوار کہ در راہ
رفتن حرکت کند بوسیلۂ باد نمیدانیم کہ محققین
بالا در معنی اول چگونہ معنی مصدری یا حاصل
بالمصدر پیدا کردہ اند فتامل۔ و واضح باد کہ آنانکہ
پاچۂ زیر جامہ را بہ زیادت راے مہملہ پارچہ
نوشتہ اند غلط کردہ اند یا تصحیف کتابت
باشد دیگر ہیچ (اردو) (۱) بے دھڑک۔
بقول آصفیہ۔ بے خوف و خطر۔ بے اندیشہ۔ بے
سوچے۔ بے تحاشا۔ بے محابا۔ (۲) ازار۔

بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث۔ شلوار۔ تنبان۔
پیجامہ۔ تہ پوشی۔ سُتھن۔

(الف) **بادریس** اصطلاح۔ بقول برہان
(ب) **بادریسہ** (الف) بکسر رابع وسکون
تحتانی وسین بے نقطہ (۱) چرم یا چوبی باشد مدور
کہ در گلوے دوک کنند بجہت آنکہ ریسمانی کہ
می ریسند یکجا جمع شود و بعربی فلکہ خوانند و
بعضے تابے را گویند کہ زنان بدوک دہند
و (۲) نیز تختہ گرد میان سوراخی باشد کہ بر
سر چوب خیمہ زنند و (۳) بمعنی بادزن ہم
آمدہ۔ ہم او بر (ب) گوید کہ بمعنی (الف) باشد
و بر معنی اول و دوم قناعت کردہ صاحب
سحر بذکر (الف وب) بر معنی اول قانع۔ صاحب
جامع نسبت ہر دو بذکر معنی اول نسبت معنی دوم
گوید کہ کلیچہ و کاج خیمہ و ذکر معنی سوم ہم کردہ
صاحب ناصری نسبت ہر دو بذکر معنی اول
نسبت معنی دوم فرماید کہ کلیچہ ستون خیمہ بنا بر
مشابہت با معنی اول (ابوالفرج رومی ؎)
فلک فضل را تو گردانی ؛ دوک را بادریسہ
افلاک ؛ صاحب جہانگیری ہم ذکر (الف وب)
کردہ و بذکر معنی اول و دوم براے معنی اول
سند شمس طبسی آوردہ (؎) با آبروی عدل
تو این بادریس آسمان ؛ از کردہاے خویشتن
خود را پشیمان ساختہ ؛ (حکیم سنائی ؎)
نشود مرد پیر دل و صعلوک ؛ پیش ما او بادریسہ
دوک ؛ خان آرزو در سراج بذکر ہر دو فرماید
کہ (الف) بمعنی اول و (ب) بزیادت ہاے ہوز
براے معنی دوم افادۂ تشبیہ کند و فرماید کہ آنچہ
قوسی بدوک زنان تفسیر نمودہ مستند بدین
بیت خاقانی سہو اوست (؎) سرگشتہ کرد
چرخم چون چرخ بادریسہ ؛ فریاد ازین فسون گر
زن فعل سبز خاور ؛ نیز فرماید کہ آنچہ بشین معجمہ
در ہندوستان شہرت دارد غلط است اگرچہ
تبدیل سین مہملہ بہ شین معجمہ درست باشد۔

صاحب سروری مجرّد (ب) را ذکر کند و
فرماید که تابے باشد که زنان بدوک دهند اما
در اکثر نسخ بمعنی آن چیز مدوّر که در گلوے دوک
کنند که منع ریسمان کند و شیرازیان بدّیسه گویند
و بعربی فلکه و در شرفنامه بمعنی آن گرده چوبین
که میان آن را سوراخ کرده بر ستون خیمه کنند
و در نسخهٔ نیاز به معنی بادزن آمده - صاحب
رشیدی بذکر هر دو بر معنی اول و دوم قانع
و صاحب غیاث بر (ب) فرماید که چوب مدوّر
یعنی قرص چوبین سوراخدار که بر ستون خیمه نهند
و هم او بر فلکه نوشته که بضم - بادریسه و آن چوبک
مدوّر میان سوراخ بود که بر ستون خیمه نهند و
قرص کوچک سوراخدار که در دوک چرخه می کشند
و صاحب منتخب بر فلکه گوید که بالفتح چرخهٔ ریسمان
و چوبک گرد و میان سوراخ - که در میان دوک
چرخ می کند و چوب گرد که سر ستون خیمه را بدان
می گذارند و دوک بقول برهان آلتی که بدان

ریسمان ریسند و خان آرزو در سراج نسبت
دوک فرماید که بواو معروف آلتی است آهنی
که ریسمان بدان ریسند و بحوالهٔ قوسی گوید که
بمعنی چرخ زنان و بمعنی چوبی که ریسمان پشم
و موی بدان ریسند مخفی مبادکه ریسیدن بقول
بحر بمعنی تافتن - تارپنبه و پشم و ابریشم و امثال
آن **مؤلف** عرض کند که (الف) اسم فاعل
ترکیبی است بمعنی ریسندهٔ بادو کنایه از چرخی
مدوّر که در دوک باشد و چون رشتهٔ پشم یا
ابریشم یا پنبه تیار شود بران می پیچد و جمع گردد
فارسیان این را با ہاے ہوز در آخر هم استعمال
کرده اند و این ہاے زائد است - همین است
حقیقت معنی اول پریشان بیانی محققین خیال را
پریشان می کند - نسبت معنی دوم عرض می شود
که چرخی که بالاے بعض ستون خیمه قائم کنند تا
رسن بوسیلهٔ آن بآسانی حرکت کند و این تخصیص
ندارد و با خیمه بلکه این را بالاے پردهٔ ہاے خانه

ہم قائم کنند تا بوسیلۂ آن رسن ہاے پردہ در
آویختن و برداشتنش آسان حرکت کند۔ خان
آرزو درست گوید کہ ہاے آخر براے این معنی
جہت تشبیہ باشد کہ این چرخ ہم مشابہ بادریس
است حیف است کہ براے معنی سوم سند استعمال
پیش نشد و معنی لفظی الف و ب براے کنایہ معنی
سوم خلاف قیاس نیست کہ بادزن ہم منوجہ
زلیسندہ باد است و بس (اردو) الف
و (ب) (۱) چرخے کی پھرکی جس پر کاتا ہوا تاگا۔
لپیٹا جاتا ہے اور جمع ہوتا ہے (۲) وہ چھوٹی
سی چرخی جو رسی کی آسانی کے لئے ستون خیمہ
چلمن یا پردہ مین قائم کرتے ہین جسکو دکن مین
پھنا کہتے ہین۔ (۳) دیکھو بادزن۔

بادریسہ چشم اصطلاح۔ بقول برہان
و بحر و جامع (۱) کنایہ از مردم یک چشم باشد
کہ بعربی اعور خوانند و (۲) کنایہ از شیطان و
(۳) دجال ہم۔ صاحب جہانگیری در ضمیمۂ
اول و صاحب رشیدی در استعارات ہم
معنی اول قانع مؤلف عرض کند کہ این کنا
ایست بدون اضافت بادریسہ و فی الحقیقت
اسم فاعل ترکیبی است بمعنی چشم مثل بادریسہ
دارندہ یعنی چنانکہ بادریسہ را یک سوراخ
است کہ بر آن چرخ زنند ہمچنین یک چشم دارندہ
و معنی دوم و سوم مجاز آن گویند کہ یک چشمی
ہم صفت دجال است (اردو) (۱) کانا
بقول آصفیہ۔ ہندی۔ ایک چشم۔ ایک آنکھ کا
ایک آنکھ کا اندھا۔ واحد العین۔ کانڑا جیسے ''
کانا مجھے بھائے نہیں اور کانے بن سہاے
نہیں '' (۲) شیطان۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔
اسم مذکر۔ ابلیس۔ عزازیل۔ معلم الملکوت
(ذوق ؎) ہوا عاشق سونچکر اس دشمن ایمان
کا ؏ دل نہ کر جلدی کہ جلدی کام ہے شیطان کا
(۳) دجال۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔
صیغۂ مبالغہ یعنے دجلہ سے پیدا ہونے والا۔

اہل اسلام کے عقائد کے موافق یہہ شخص قیامت کے کچھ عرصہ پہلے دریاے مذکور سے پیدا ہوکر اصفہان سے ظہور کرے گا۔ ایک آنکھ سے کانا اور بڑا اکفر ہوگا حتی کہ اسکے ماتھے پر بھی لفظ کافر لکھا ہوا ہوگا۔ خاص اہل ایمان کو بوجہ نور ایمان نظر پڑیگا اور وہ الوہیت کا مدعی ہوکر بہت سے خرق عادات مثل احیاء اموات یا اماتت احیا اور کھیتون۔ باغون کو بار آور کرنا وغیرہ وغیرہ بطور استدراج دکھاکر بہت سے آدمیون کو اپنی الوہیت کا معتقد کرلیگا تین روز کے عرصہ مین تمام عالم پر قابض ہوکر گمراہی پھیلائیگا۔ اسکی یہ کیفیت دیکھکر حضرت عیسی علیہ السلام آسمان سے اور امام مہدی آخر الزمان عج (سر من راے) نامی غار سے تشریف لاکر ہلاک کرینگے۔ ظہور سے چالیسوین دن ہلاک ہوگا جس مین پہلا دن ایک سال کے برابر دوسرا ایک ماہ تیسرا ہفتہ کے برابر ہوگا باقی سینتیس روز ایام معہود کے برابر ہونگے۔

باد در ریش (ا) مصطلاح۔ بقول بحر بیاے معروف (۱) غرور و لاف۔ و بقول سروری (۲) کنایہ از خودنما و لاف زنندہ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ باد در ریش دارد مخفی مباد کہ باد بمعنی غرور ہم بجاے خودش گذشت از قبیل (باد بروت) کہ مذکور شد و کنایہ لطیف است یعنی کسی کہ لاف و غرور و خودنمائی کند گویا باد در ریش خود دارد۔ صاحب بحر در عرض معنی غور نفرمودہ است و براے معنی بیان کردہ اش باید کہ باد را مضاف کنیم بسوی ریش۔ و باضافت خوانیم حیف است کہ سند استعمال ہردو پیش نشد اما خلاف قیاس نیست و قول صاحب سروری کہ از اہل زبانست معتبر است (اردو) (۱) غرور

لاف ۔ (ذکر ۔ (۲) مغرور ۔ خود نما ۔ لاف
مارنے والا شیخی باز ۔

بادریشہ چشم اصطلاح ۔ بقول بہار کنایہ
از پلک چشم ۔ سند استعمال پیش نکرد ۔ دیگر
کسے از محققین فارسی زبان با او نیست ۔
کنایہ لطیف ہم نیست ۔ معاصرین عجم بر زبان
ندارند ۔ ایجاد بندہ باشد ۔ (اردو) پلک
بقول آصفیہ ۔ ہندی ۔ اسم مؤنث ۔ پل ۔
فقرہ ۔ آنکھ کے بال ۔

بادریہ اصطلاح ۔ بقول صاحب آنند
بحوالہ فرہنگ فرنگ ۔ نوعی از بادکش چوبین
کہ در سقف خانہ بیاویزند ۔ دیگر کسے از محققین
فارسی زبان ذکر این نکرد و سند استعمال ہم
پیش نشد اگر از قیاس کار گیریم اسم فاعل
ترکیبی است کہ ریہیدن بقول بحر بمعنی ویران
کردن و افتادن آمدہ پس معنی لفظی این ہوا
افتادہ و ہوا واقع شدہ و کنایہ از بادکش
توان گرفت ولیکن سند استعمال باید معاصرین
عجم بر زبان ندارند (اردو) وہ پنکھا جو
چھت میں لٹکا دیں ۔ مذکر ۔

(الف) **بادزد** اصطلاح ۔ صاحب آنند
(ب) **بادزدن** نسبت (الف) بحوالہ
فرہنگ فرنگ فرماید کہ بمعنی گرد باد و طوفان
و تند باد ۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات بمعنی
(ب) گوید کہ گوزمہ دادن (صائب ربا)
داغ از حرارت جگرم وا دمی زند * آتش ز
سوز سینہ من بادمی زند * مؤلف عرض
کند کہ (بادزدن) (۱) بمعنی حقیقی اوست
یعنی ہوا رساندن چنانکہ ظہوری گوید (ع)
بادیکہ بہ عبیر زند گرد دامنش * برجیب بخت
ہمتش از خاک پائے کیست * و (۲) کنایہ
باشد از آہ و نالہ کردن کہ باد بمعنی آہ و نالہ بجائش
گذشت و سندش ہم ہمدر انجا مذکور ۔ پس
آنچہ صاحب تحقیق الاصطلاحات کنایہ از

گوز کردن باستناد ہمین شعر صائب گرفتہ غور
کامل بر لطافت معنی شعر و لطف سخن نکردہ
اگرچہ باد بمعنی گوز ہم گذشت نازک خیالان
تقدیرش این کنند کہ درین شعر نظر بر معنی مصرع
اولش در مصرع دوم آہ بہتر است یا
گوز فقائل نسبت (الف) عرض می شود کہ
(۱) ماضی مطلق است از مصدر (ب)
بہرہ و معیشش و (۲) معنی بیان کردہ صاحب
انند بخیال ما تند باد و طوفان غیر از گردباد
است و براے این معنی طالب سند استعمال
باشیم کہ معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند
و صاحب انند و فرہنگ فرنگ ہم از اہل
زبان نیست و محققین فارسی زبان ہم
ازین معنی ساکت و وجہ کنایہ ہم پیدا نیست
(اردو) (الف) (۱) ہوا پہنچنا یا (۲)
طوفان۔ بگولا۔ گردباد۔ بقول آصفیہ۔ مذکر
(ب) ہوا پہنچانا۔ گوز مارنا۔ آہ کرنا۔

بادزم اصطلاح۔ بقول برہان بفتح اول
ہوز و سکون میم کارہاے عبث و بے نفع
و بقول سروری کار بیہودہ چنانکہ در نسخہ
وفائی از حکیم عنصریست (س۵) چون بہ
ایشان باز خورد آسیب شاہ کامکار ﴿
جنگ ایشان عجز گشت و سحر ایشان بادزم ﴾
و فرماید کہ در بعضے از نسخ بہ راے مہملہ ہم
بنظر رسیدہ **مؤلف** گوید کہ جزین نباشد
کہ این تصحیف است بزاے ہوز کہ کاتبان
چابک دست بزیادت یک نقطہ بادرم
را بادزم کردند و محققین بر ماخذ این غور
نکردند کہ براے مہملہ گذشت طرفہ ماجراست
کہ ہمین شعر عنصری را بسند آن ہم نقل کردہ اند
اگر این را مبدل آن گیریم تبدیل راے
مہملہ بزاے ہوز خلاف قیاس باشد (اردو)
دیکھو بادرم کے دوسرے معنے۔

(الف) **بادزن** اصطلاح۔ بقول بحر و

(ب) **بادزنہ** بهار (الف و ب) بمعنی مروحه باشد صاحب برهان بر (ب) ذکر الف هم کرده و صاحب مؤید هر دو را بمعنی بادبیزن آورده که بعربی مروحه خوانند و صاحب رشیدی بذکر هر دو بمعروف قانع. صاحب سروری نسبت (ب) فرماید که بادزن را گویند و بادبیزن هم و صاحب جامع بر (ب) فرماید که بمعنی بادبیزن است و صاحب جهانگیری همزبانش (ابوطالب کلیم (الف) ھ)

ما را ز کف اختیار رفته ؎ جز باد بدست بادزن نیست ؎ (علی خراسانی (الف) ھ)

تا رود در خواب راحت نرگس جادوی او ؎ ناله من بادزن شد زلف او را باد کرد ؎ (امیر خسرو (ب) ھ) بادزنه دست به دست همچو زدم او باد بدست همه ؎

مؤلف عرض کند که (الف) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بادزننده و کنایه از مروحه و (ب) به هاے نسبت منسوب به چیزے که باد می زند هاے آخره را زائد گیریم یا هاے لیاقت هر دو کنایه باشد از آله که بوسیلهٔ آن باد حاصل شود (اردو) دیکھو بادبیزن۔

بادزهر اصطلاح - بقول برهان بروزن و معنی فادزهر است که عوام پازهر گویند و بعربی حجرة التیس و بعضے مهرهٔ مار را نیز بادزهر گفته اند که حجرة الحیة باشد. صاحب جامع ذکر معنی اول الذکر کرده. صاحب ناصری فرماید که نام مرضی است که گلو ورم کند و نفس گرفته شود و آن را زهرپا نیز گویند و بتازی خناق. صاحب سراج همزبانی ناصری فرماید که باددرینجا بمعنی مرض است چنانکه بجایش گذشت **مؤلف** عرض کند که ناصراحت این مرض بر (بادزهره) کنیم که می آید و دیگر کسے از محققین

ذکر این بہ (بادزہر) نکردہ وجزین نباشد کہ مخفف (بادزہرہ) گیریم بحذف ہاے آخرہ
صاحب سواد السبیل نسبت (بادزہر) گوید کہ بہ فارسی (پادزہر) بہ باے فارسی قسمی است
از ادویۂ معدنیہ کہ دفع ضرر زہر کند وبعربی آن را حجرة التیس نام است۔ صاحب
محیط فرماید کہ بادزہر اسم فارسی جنس تریاق است ومعنی آن غسال السم ومراد از آن
چیزیست کہ مقاومت سموم نماید مثل تریاق وبعربی حجر السم نامند وگاہ با را بہ فا بدل
کردہ فادزہر می گویند کہ معرب بادزہر است وگاہ دال را می اندازند وبازہر نامند
و آن اسم ہر چیز است کہ شرب وتعلیق آن حفظ روح از نقص ومقاومت ودفع ضرر
سم از و نماید وگاہی از مطلق آن مراد تریاق باشد وآن را بیونانی کسمارتقا نامند و
ایضاً فادزہر اسم دو دواے تریاقی است کہ یکی از آن معدنی است ودیگر حیوانی
بادزہر معدنی را بعربی حجر السم وبفارسی (بادزہر کانی) وزہر مہرہ نامند ودر بعض لغات
معروف بہ حجر قیطاس است وآن سنگ معدنی است بالوان مختلفہ ومعادن آن مملکت
خطا وکوہستان چین وتبت وقندہار وباختر وخراسان وکرمان وتوران وغیرہ وبہترین
آن خطائی۔ گرم وخشک در اول۔ الاگرمی آن قوی تر از خشکی آنست وبعضے سرد وبعضے
معتدل مائل بحرارت می دانند فعل آن بخاصیت است نہ بطبیعت۔ مانع ضرر ہواے
وبائی واختلاف آبہا وہواہا ومانع تعفن اخلاط وازالہ سمیت آنہا وتقویت اعصاب
وباہ کند ومنافع بسیار دارد (الخ)، وبادزہر حیوانی سنگی است در شیردان ویا رودہ و
یا زہرۂ بعضے حیوانات مانند بزکوہی وگاوکوہی وخارپشت وغیرہ وچون مطلق این ذکر شود

حجر التیس است وحجر الایل وبهترین انواع آن آنچه از بزکوهی بدست آید گرم در آخر دوم وخشک در اول سوم موافق جمیع امزجه و دافع اکثر سموم گرم وسرد حیوانی ونباتی ومعدنی ومقوی جمیع قوتهاد ارواح واعضاے رئیسه وحرارت غریزی وباه ومنافع بیشمار دارد (الخ) هم او فرماید که (بادزهر قنفذی) از جمله ادویه جدیده که اهل فرنگ درینولا اطلاع بران یافته اند وآن چیزے است سخت مدور اندک طولانی قریب بشکل جوز بوا طعم آن بسیار تلخ گردد زهره بعضی قنفذ هاے جبلی یعنی خارپشت کوهی در بعضی از جزائر ملک فرنگ پیدا می گردد گرم وخشک در سوم است گویند که جهت امراض بارده رطب و دفع بعضی از سموم وسوء هضم وتخمه وهیضه ودرد گرده ومثانه نافع ومنافع دیگر هم دارد (الخ) وهم او در (بادزهر گاوی) فرماید که اسم حجر البقر است (انتهی) **مؤلف** عرض کند که براے وجه تسمیه این هر قدر معانی که بر لفظ باد مذکور شد بکار این نمی خورد - صاحب سوار السبیل درست گفته که این مبدل پادزهر است بباے فارسی وپاد بقول برهان بمعنی نگهبان آمده پس پادزهر مرکب اضافی است بمعنی نگهبان زهر وتریاق زهر - باے فارسی بعربی وبه فا بدل شده بادزهر وفادزهر شد چنانکه تپ وتب واسپ واسب وپیل وفیل وسپید وسفید وبازهر وپازهر وفازهر بحذف دال که می آید - (اردو) فادزهر بقول آصفیه معرب - پادزهر - حافظ روح - دافع سم - پاک کنندهٔ زهر - زهرمهره - حجر التیس -

باذزهره | اصطلاح - بقول برهان وجامع بفتح راے قرشت نام مرضی است وآنرا بعربی خناق گویند وبقول رشیدی وجهانگیری مرضی که از آن گلو ورم کند ونفس آدمی گرفته شود

وآن را زہر باد نیز گویند و بتازی خناق۔ صاحب فصوص الاعراض گوید کہ خناق بضم اول و فتح ثانی و الف و قاف۔ معرب از خناک بکاف است کہ بمعنی خفہ کردن و گلوگرفتن آمدہ و در اصطلاح اطبا آنست کہ در دم زدن یا در چیزے فروبردن یا در ہردو فتورے بر سبیل امتناع یا تغیر بحسب موضع علت و قوت سبب وضعف آن را یابد چہ اگر آفت در آلات تنفس و نواحی آن بود فتورے در تنفس و اگر در اعضاے غذا و حوالی وے باشد سوء حال در بلع رو نماید و پوشیدہ نماند کہ این در ابتدا و ہنگام ضعف سبب باشد و الا بعد استحکام علت و عظم سبب بنا بر انضغاط و مجاورت آفت یکی بدیگری متعدی گردد۔ غایت آنکہ در مضر مادہ بیشتر از آن باشد و این علت را اختناق نیز گویند۔ وجہ تسمیہ آن بلحاظ معنی لغوی وے

باشد از ان کہ حدوث این علت گاہے بہ ورم و گاہے بدون آن می باشد نوع اول آنکہ سبب وے آماس باشد و نوع دوم آنکہ بے آماس بود کہ در عضلۂ مفتحۂ حنجرہ استرخا یا در عضلۂ باطنی آن پیوست مفرط افتد و بدان سبب در تنفس و جذب ہوا فتورے واقع شود (الخ) مؤلف عرض کند کہ صاحب برہان ذکر خناک بجاے خودش کردہ گوید کہ معرب این خناق است (الخ) بخیال ما ہاے ہوز در آخر زائد باشد کہ باد زہر و زہرباد ہر دو یکی است معنی لفظی این جز این نباشد کہ این مرض زہر است برا ے ہواے تنفس یعنی تنفس را بند کند و اگر علاجش بر وقت نشود مریض بمیرد (اردو) خناق۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ ایک گلے کی بیماری کا نام (انتہی)، مؤلف عرض کرتا ہے کہ فارسی مین اس کو خناک اور باد زہرہ کہتے ہین

اس مرض سے حلق بند ہو جاتا ہے اور تنفس
کی راہ مسدود ہو جاتی ہے۔

باد زیر دامن داشتن (مصدر اصطلاحی) (۱۴۰)
مرادف (باد در زیر دامن داشتن) است
کہ گذشت و سند این ہم در آنجا مذکور شد
(اردو) دیکھو باد در زیر دامن داشتن۔

بادژ بقول برہان بکسر ثالث و سکون زاے
فارسی۔ (۱) سرخی مفرطی باشد مائل بہ بنفشی
و کمودت و کدورت کہ بر روی مردم عارض
شود و سبب آن خون سوختہ بود کہ بر روی
آدمی دود و بعضے گویند صفراے سوختہ۔ و
روے صاحب بادژ شبیہ بود بروے
کسی کہ ابتداے علت جذام داشتہ باشد
و بعضے این علت را مقدمۂ جذام می دانند
و بعضی گویند سرخ باد است و ورم خونی
را نیز بادژ گویند و (۲) بمعنی شراب لعلی۔
صاحب جامع فرماید کہ بادژ و بادژفام
و بادژکام و بادژنام و بادژوام و بادش
و بادشفام و بادشکام و بادشنام و بادشوام
ہر دہ لغت بکسر دال و بسکون رابع سرخی مفرط
در روی انسان مائل بہ کمودت بسبب خون
مثل روے جدید الجذام و اکثر این مرض منجر
بہ جذام گردد۔ صاحب جہانگیری ہم زبان صاحب
برہان و جامع۔ صاحب فصول الاعراض۔
شارح حدود الامراض است (بادشنام) گوید کہ
اصطلاحاً حمرۂ منکرہ را گویند مائل بکدورت
کہ بسرخی ابتداے جذام ماند و بہنگام سرما
رو نماید و عند الاشتداد بہ تقرح جلد انجامد
و سبب وے آنست کہ ابخرۂ کثیرہ و موی
برسیدن سردی زیر جلد باحتقان و احتباس
گراید و بنا بر این فساد و تغیر پذیرفتہ بافساد
جلد و احداث قروح پردازد۔ **مؤلف**
عرض کند کہ باد بمعنی مرض خاص است و
عموماً مرض را ہم باد گویند کہ بمعنی نشانۂ ہم

لفظ باد مذکور شد پس جا دارد که فارسیان
بزیادت شین معجمه در آخر که برای نسبت باشد
(بادش) کردند که بمعنی منسوب بمرض باد است
چنانکه گند و گندش و بال و بالش و پس از آن
شین معجمه بزای فارسی بدل شد همچون بالش
و بالژگونه و جا دارد که اصل این (باد دژ) به
دو دال مهمله بمعنی هوای زشت و بد و مرض
زشت باشد که دژ بمعنی زشت و بد آمده پس
از دو دال مهمله یکی را حذف کرده (بادژ)
کردند و نام مرضی خاص نهادند که ذکرش بالا گذشت
پس آخر اقوی است از اول و وجه تسمیهٔ دیگر
مرادفات بجای خودش مذکور شود و جا دارد
که بادش مخفف بادشنام باشد که اهل طب
بر ذکر بادشنام قناعت کرده اند ازینجهت
توانیم قیاس کرد که اصل این لغت بادشنام
است و وجه تسمیه اش بجای خودش می آید
و بادژ مبدل بادش چنانکه بالا مذکور شد.

والله اعلم. حیف است که محققین فارسی زبان
ذکر معنی دوم نکرده اند بخیال ما جزین نباشد
که باد بمعنی باده بجایش گذشت که مخفف باده
باشد و زای فارسی در آخر مبدل شین معجمه
که برای نسبت است. پس معنی لفظی این
منسوب به مطلق باده و کنایه از شراب لعلی.
و صراحت مزید وجه تسمیه بر (بادژنام) می آید
(اردو) (۱) بادشنام۔ بادژ ایک مرض
کا نام ہے جو مشابہ ہے مقدمۂ جذام کے۔ مذکر
(۲) شراب سرخ۔ انگوری شراب۔ مؤنث۔

(الف) **بادژفام** اصطلاح۔ بقول برہان
(ب) **بادژکام** و جامع و جہانگیری (۱)
(ج) **بادژنام** مرادف بادژ بمعنی

اول باشد که گذشت. صاحب سروری
ذکر (ج) کرده فرماید که در نسخهٔ میرزا (۲)
شراب سرخ و (۳) بمعنی صفرا باشد و در رسالهٔ
به دو دال مهمله (باددژنام) غلبهٔ خون که بر اندام

پیدا شود و از ان ریشها تولد کند و از
یوسف طبیبی سند آرد (رباعی) آنها که گرفتار
باد ژنامند * گر رگ نزنند در خور دشنامند
* صاحب رشیدی نسبت (ج) گوید که اصل این
(باد ژنام) بود یعنی زشت نام چه دژ
و دش بالضم لغت فرس است بمعنی زشت
و چون این باد بحسب نمود زشت است
بدین نام موسوم شد مؤلف عرض کند که
باد درین هر سه لغت بمعنی مرض باشد چنانکه
بجایش ذکر کرده ایم و دژ بالکسر که مبدل
آن دش است بمعنی زشت و نام بمعنی خود
پس مرضی که نام زشت دارد آن را (باد ژنام)
نام نهادند و یک دال مهمله بکثرت استعمال حذف
شد و وجه تسمیه (الف) جز این نباشد که مرضی
که زشت فام است موسوم شد به (باد ژفام)
و همچنین است وجه تسمیه (ب) که بجاے فام
و نام لفظ کام را داخل کردند که معنی آن مراد

و مقصد است پس مرضی که مقصد تن زشت
است بدین اسمه موسوم شد مخفی مباد که
صاحب سروری نسبت (ج) ذکر معنی شراب
و صفرا هم کرده است نسبت آن عرض میشود
که آنچه در نسخهٔ میرزا شراب سرخ و صفرا را
(باد ژنام) نوشته قرین قیاس است و خیال
قطعی ما این است که (باد ژ) یا (باد ش)
نام حقیقی این مرض است چنانکه صراحت آن
بر (باد ژ) کرده ایم و (باد ژفام) و (باد ژکام)
و (باد ژنام) همه اسماے شراب سرخ و صفرا
است که فام و کام و نام هر سه الفاظ به
خصوصیت شراب و صفرا بر اسم حقیقی مرض
زیاده کرده اند یعنی سرخی شراب بصورت
این مرض است و مقصد شراب و صفرا با این
مرض واحد و نام شراب معنیً با این مرض
مطابق - که فارسیان شراب را آب شر
خیال کنند پس محققینی که از تحقیق ماخذ کار گرفته اند

فرق ہر دو معنی در الفاظش نکردہ اند واز
کلام یوسف طبیبی سندے پیش شد ازان
ہم معنی دوم توان گرفت کہ می خواران وقت ایام
دائماً و قصد می کشایند تا کثرت خون ضرر نبخشد
وجہا دارد کہ با وجود این فرق نازک در
لفظ و معنی کہ بیان کردہ ایم فارسیان این
ہر سہ الفاظ را با وصفے کہ تخصیصش با ثنتہ آ
و صفرا است مجازاً برائے مرض (بادژ)
استعمال کردند۔ قائل (اردو) (۲) اور
دیکھو (بادژ) (۳) صفرا۔ بقول آصفیہ۔
عربی۔ اسم مذکر۔ پت۔ زرداب تلخ۔
اخلاط اربعہ مین سے ایک زرد رنگ کے
خلط کا نام ہے۔ جگر مین جو طبخ کے وقت خون
کے اوپر جھاگ اوٹھتے ہین وہ صفرا ہی سے
متعلق ہین۔ مزاجاً نہایت گرم و خشک۔

بادژو اصطلاح۔ بقول شمس (بادروج)
و بہندی (بابری) و گویند نام گیاہی است
کہ بوے ترنج دارد و گویند شاہترہ۔ دیگر
کسے از اہل تحقیق ذکر این نکرد و صاحب
محیط ہم ساکت۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند
مؤلف گوید کہ جز این نیست کہ (بادروج)
را کہ گذشت بہ زاے فارسی نقل کردہ است
و بر ماخذ غور نکردہ (اردو) دیکھو بادروج

بادژوام اصطلاح۔ بقول برہان بر
وزن و معنی (بادژنام) مؤلف عرض
کند کہ اشارہ این بر (بادژ) کردہ ایم وجہ
تسمیہ این جز این نباشد کہ لفظ وام کہ بمعنی
رنگ و لون و شبہ و مانند است با لفظ
بادژ مرکب کردہ اند پس (بادژوام)
مرادف و مبدل (بادژفام) است
و بس کہ فا بہ واو بدل شود چنانکہ فرنج و
ورنج و حقیقت (بادژفام) انجایش مذکور
شد (اردو) دیکھو بادژفام۔

بادسار اصطلاح۔ بقول برہان و بحر

وجامع بروزن خاک ار (۱) بمعنی سبک سیر
و رونده باشد و (۲) مردم سبک و بے
تمکین و وقار ۔ صاحب ناصری بترک معنی
اول نسبت معنی دوم گوید که سبک و بے
تمکین و متکبّر و بے معنی و سرہوائی مرادف
(بادسر) وفرماید که این را (بادسری) ہم
گویند **مؤلف** عرض کند که محقق زبان دان
در بادسر و بادسری فرق نمی کند و اسم
فاعل ترکیبی را بامعنی مصدری مرادف میداند
زبان دان عجم بر قواعد زبان اکثر اعتنا
نمی کند ۔ شک نیست که سکندری خورد
و صاحب سروری بادسر را بمعنی متکبّر گفته
و بادسار را بمعنی سبکسر و بے وقار آورده
(ناصرخسرو ؎) نگوید تا بر ویش ننگرم من ؏
نه چون ہر ژاژخاے بادسارے ؏ و بقول
جهانگیری کنایه از سبک و بے تمکین (حکیم
اسدی ؎) فگندن ببردی تن اندر ہلاک ؏
نه مردیست کز بادساریست پاک ؏ (حکیم سوزنی
؎) بادهٔ کز وے جدا گردد بخیل از زاد مرد
؏ بادهٔ کز وے شود پیدا حکیم از بادسار ؏
و بقول صاحب رشیدی بے سنگ و بے وقار
۔ بہار گوید که کنایه از سبک و بے تمکین و جاہل
و تہی مغز و این را بادساری گویند **مؤلف**
عرض کند که در قول آخرین با صاحب ناصری
شریک سکندری خوردن است زیرا که سبکساری
و بی تمکینی را بادساری توان گفت نه بادسار
را بالجمله خیال ما این است و قرین بقیاس
ہم که صاحب برہان سبکسر را که مرادف
بادسار است بزیادت یاے تحتانی سبک
سیر خواند و غور بر ماخذ نکرد و صراحت مزید
از لفظ رونده کرد و بتحقیق ما اصلا بمعنی اول
نیست تا آنکه (بادسیر) نه گفته شود که بادسار
از قبیل سبکسار است و مرادفش و کلمهٔ سار
در فارسی بمعنی سر آمده چنانکه نگونسار بمعنی نگون سر

سنگ سار کہ مخلوقیست کہ سر او بسر سنگ ماند۔ (کذا فی البرہان) پس لفظ سار بمعنی سیر نیامدہ اندرین صورت (بادسار) را بمعنی بادسیر و سبک سیر گرفتن قابل غور است و سند استعمال پیش نشد نظر بر اعتبار صاحب جامع کہ از اہل زبان است اینقدر توانیم قیاس کرد کہ تحتانی بدل شد بالف چنانکہ یرمغان و ارمغان پس بادسار مبدل بادسیر توان گرفت (اردو) (۱) تیز رفتار بقول آصفیہ جلد چلنے والا۔ بہت جلد چلنے والا شتابرو (۲) سبک سر بقول آصفیہ کمینہ۔ فرومایہ۔ اوچھا۔ کم ظرف۔ کم حوصلہ۔ احمق۔ (غالب سہ) وہ اپنی خو نہ چھوڑینگے ہم اپنی وضع کیون چھوڑین۔ سبک سر بن کے کیا پوچھین کہ ہم سے سرگران کیون ہو۔

بادسلت اصطلاح۔ بقول بحر و بہار نخوت و غرور مخصوص بمردان (شاہ قاسم انوار سہ) در مصطفیٰ گریز کہ دریاے رحمت است۔ بگذار بادسلت عاد و ثمود را۔ مؤلف عرض کند کہ سلبت بفتح اول و ثانی و ثالث در عربی زبان بمعنی بروت است (کذا فی المنتخب) پس این اصطلاح مرادف معنی اول (باد بروت) است کہ گذشت و صراحت ماخذش ہم درانجا کردہ ایم۔ باید کہ باضافت باد خوانیم و آنچہ محققین بالتخصیص بمردان کردہ اند غور نکردہ اند می دانیم کہ زنان بروت ندارند ولیکن ہرگاہ این اصطلاح بمعنی غرور متحقق شد ضرورت ندارد کہ این را مخصوص کنیم بصاحبان بروت اگر زنی غرور کند می توانیم کہ براے او ہم استعمال این اصطلاح کنیم آنانکہ ذوق زبان دارند بر خیال ما غور کنند (اردو) دیکھو باد بروت کے پہلے معنے۔

بادسیش اصطلاح۔ بقول مؤید با چہارم و پنجم فارسی و ترکیب اضافی یعنی باد شرقی

زیرا چہ صاحب صراح ترجمۂ قبول بالفتح باد
پیش نوشتہ و در مقدمۂ امام جار اللہ زمخشری
حسینی معنی قبول باد مشرقی مرقوم است مؤلف
عرض کند کہ دیگر کسے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرد مخفی مباد کہ سپش بہ شین معجمہ آخر
لغتی نیست اما سپس بقول برہان بہر دو سین
مہملہ و باے فارسی بکسر اول و فتح ثانی بمعنی پس
و پستر و بعد باشد چنانکہ گویند ازین سپس یعنے
پس ازین و بعد ازین (انتہی) اندرین صورت
خیال ما اینست کہ (بادسپس) بہر دو سین
مہملہ دبور باشد کہ از مغرب بطرف مشرق
وزد خلاف صبا کہ آن را قبول گویند وجہ تسمیۂ
این تردید معنی قبول می کند۔ صاحبان تحقیق بر
(بادپس پشت) صراحت کردہ اند کہ باد غربی و
دبور است کہ از مغرب بہ طرف شمال وزد ضدّ
صبا پس (بادسپس) مرادف (بادپس پشت)
باشد نہ قبول۔ فتأمل۔ حیف است کہ سند استعمال
پیش نشد۔ آنچہ صاحب مؤید این را بشین معجمہ
نوشتہ غلطی کتابت نیست کہ ردیف حرف آخر ش
مؤید آنست اما غلطی محقق است کہ بر ماخذ غور
نکرد و جا دارد کہ کاتب مطبع (بادپیش) را
کہ گذشت بدین صورت نقل کرداند بدین صورت
معنی بیان کردۂ صاحب مؤید مطابق لفظ
می شود و اللہ اعلم بحقیقۃ الحال۔ باقی حال طالب
سند استعمال باشیم (اردو) دیکھو بادپس
پشت۔ بادپیش۔

بادسخا اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و جامع
بسکون ثالث و فتح رابع و خاے نقطہ دار بالف
کشیدہ (۱) کنایہ از دنیا باشد و (۲) مردم
صاحب ہمت و کریم الطبع۔ مؤلف عرض
کند کہ صاحب ہمت و کریم الطبع را بادسخا
گفتن خلاف قیاس نیست کہ اسم فاعل ترکیبی است
و بمعنی اول سخاوت ہوائی دارندہ یعنی سخاوت
او ہوائی است و بے نتیجہ و بدین ترکیب کنایہ

از دنیا توان گرفت و برای معنی دوم هیچو بادبیحا وقت کننده که افادت باد عام است و با کسی خصوصیتی ندارد۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) (۱) دنیا۔ مؤنث (۲) سخی۔

بادسر | اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و سروری و رشیدی و بہار بر وزن دادگر (۱) صاحب نخوت و گردن کش و متکبر را گویند صاحب جامع بذکر معنی اول فرماید که (۲) بالفتح نوعی از مرض اسپ هم۔ صاحب ناصری نسبت معنی اول فرماید که مرادف (بادسار) بمعنی سبک و بے تمکین و متکبر و سر بهوائی و آن را بادسری نیز گویند۔ (حکیم فردوسی ؎)
مرا پیش کاؤس بردی توان ؛ یکی بادسر نامور پهلوان ؛
مؤلف گوید که آنچه صاحب جامع ذکر معنی دوم کرده است غیر از تسامح او نباشد که معنی دوم متعلق است به (بادسره) که به هائی نسبت در آخر می آید و صراحت ماخذش هم همه را انجا کنیم و نظر بر اعتبارش که محقق صاحب زبان است همین قدر توانیم قیاس کرد که (بادسر) را بمعنی دوم مخفف (بادسره) گیریم ولیکن ازین تاویل خیال اول اقوی است که در کتابتش هائے هوز ترک شده باشد و آنچه صاحب ناصری فرماید که آن را بادسری نیز گویند کم توجهی او بیش نیست چنانکه در تعریف اکثر لغات بنظر آمده۔ اگر باد را بسوی سر مضاف کنیم توانیم گفت که بمعنی غرور است و برای این طالب سند باشیم بالجمله بمعنی لفظی (بادسر) باد در سر دارنده و کنایه از متکبر یا سبک و بے تمکین ولیکن نظر بر سند استعمال بمعنی متکبر و گردن کش بهتر است از سبک و بے تمکین مخفی مباد که صاحبان ضمیمه برهان و مؤید ذکر بادسران بالف و نون جمع کرده اند (اردو) (۱) متکبر۔ مغرور۔ (۲) دیکھو بادسره۔

بادسرخ | اصطلاح۔ بقول وارسته و بحر

و بہار و غیاث مرضی است معروف (حکیم سلیم ے) باد سرخ آورد روی خاک از گلگون او
بسکہ کرد اعراض از رشک سپہر چنبری
مؤلف عرض کند کہ باد دریںجا بمعنی مرض باشد کہ بجایش گذشت و علامت مرض سرخی جلد است پس باد سرخ بمعنی مرض سرخ است بترکیب توصیفی و قلب اضافت این سرخ باد و سرخ بادہ و سرخجہ مرادف این ہم کہ بجایش مذکور شود اشارۂ این بر لغت باد گذشت

(اردو) سرخ بادہ۔ دیکھو بادر۔

باد سرد اصطلاح۔ بقول صاحب ضمیمۂ برہان و مؤید و بہار کنایہ از دم سرد و آہ سرد و ناامیدی باشد (اوحدالدین انوری ے)
دل ز بیم آنکہ باد سرد بر تو بگذرد
روز و شب جویان کہ ماہی را برانداز در آب
مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است بمعنی ہوائے سرد۔ باد بمعنی دم و آہ بجایش گذشت پس دم سرد و آہ سرد کہ بحالت ناامیدی از سینہ بیرون آید۔ کنایہ نیست بلکہ استعارہ ایست زیراکہ باد سرد بمعنی حقیقی مخالف باد گرم۔ در عالم موجود است و بخیال ما در کلام انوری بمعنی حقیقی اوست یعنی آہ سرد

(اردو) آہ سرد۔ مؤنث۔ امیر نے آہ کے ذیل میں اس کا ذکر فرمایا ہے (رشک ے)
نخل بے سایہ سرد آہ ہے ایک دیوان تو
ہوتے ہیں سایہ دار درخت

باد سرہ اصطلاح۔ بقول برہان و رشیدی و سراج بفتح رائے قرشت نوعی از آزار باشد کہ اسپ را بہم رسد۔ صاحب سروری بہ ہمزبانی برہان فرماید کہ اما در کلام شعرا یافتہ نشد۔ صاحب جامع ہمین معنی را بر باد سر نوشتہ کہ بدون ہائے ہوز گذشت **مؤلف** عرض کند کہ اطبائے بہائم برانند کہ این مرضی است کہ رطوبات در سر اسپ جمع شود و

او پیاپے عطسہ زند و از بینی خارج کند۔ پس
بخیال ما ہائے ہوّز در آخر این برائے نسبت
است و (بادسر) بمعنی متکبر بجایش گذشت
و حسن اینست کہ اسپ بحالت عرض این مرض
حرکت ہا کہ می کند و سر را حرکت دہد نسبت دادہ
با شخص مغرور و جاہ ارد کہ (بادسرہ) مرضی
را نام کردند کہ باد در سر داخل شود (اردو)
سینیاپا۔ مذکر۔ دکن میں گھوڑے کے اُس مرض کو
کہتے ہیں جو دماغ میں رطوبات پیدا ہونے سے
عارض ہوتا ہے جس سے وہ ہمیشہ اپنا سر
جھٹکتا رہتا ہے اور چھینکتا ہے اور ریزش بینی
اسکی ناک سے بہتی ہیں۔

بادسری اصطلاح۔ بقول برہان بکسر رائے
قرشت و سکون یائے حطّی۔ عُجب و تکبر کردن
و مغرور و گردن کش بودن صاحب بحر برگردن
کشی و مغروری قانع و بقول سروری عُجب و
تکبر (امیر خسرو) آنکہ ز بادسری راکرد
با ہم زیر بیدن سرش آگاہ کردہ ؛ **مؤلف** عرض
کند کہ ما اشارۂ این بہ (بادسر) کردہ ایم و
جزین نیست کہ یائے مصدری در آخر بادہ
کردہ اند (اردو) تکبر۔ مذکر مغروری مؤنث

بادسلیمان اصطلاح۔ بقول بحر و مؤید (۱)
دولت و حشمت سلیمان علیہ السلام و (۲)
بادے کہ او را و لشکر او را جا بجا می برد و (۳)
تخت سلیمان۔ صاحب ضمیمۂ برہان و بہار
ذکر معنی اول و دوم کردہ (نظامی در مخزن
۵) روزی آنجا کہ فراغش گشت ؛ باد
سلیمان بچراغی گذشت ؛ **مؤلف** گوید کہ
مرکب اضافی است بمعنی حقیقی دوم و معنی
اول و سوم استعارہ باشد (اردو) (۱) سلیمان
پیغمبر کی دولت اور حشمت۔ مؤنث (۲) وہ ہوا
جو سلیمان کے تخت اور لشکر کو ایک جگہ سے
دوسری جگہ پہنچایا کرتی تھی۔ (مؤنث) (۳)
سلیمان علیہ السلام کا تخت۔ مذکر۔

بادسم اصطلاح - بہار گوید کہ ملا طغرا
در تعریف اسپ این را آوردہ مؤلف
عرض کند کہ ماشاء اللہ چہ قسم تحقیق است
کہ معنی را بذمۂ حقیقت جویان گذاشت
بخیال ما مرکب اضافی است بمعنی بادی
کہ از سم ستوران در تیز روی پیدا شود
(طغرا در تعریف اسپ گوید ۵) بیابان
نوردی کہ از بادسم ♦ پریشان کند جادہ
راہمچو دم ♦ (اردو) وہ ہوا جو اسپ
تیز رفتار کے سم سے متحرک اور پیدا ہو-
(مؤنث) ہولے سم کہہ سکتے ہیں جیسے
(فی البدیہہ حضرت جلیل ۵) وہ بادسم
ہے تیر سے بادپاے جادہ پیما کی ♦ سمند
آسمان کو جس نے کاوے پر لگایا ہے ♦

بادسنج اصطلاح - بقول برہان و بحر
و مؤید و جامع بفتح رابع و سکون نون و
جیم (۱) مردم متکبر و خام طمع و کسے کہ خیال ہا
و اندیشہ ہاے باطل کند - صاحب ناصری
نسبت معنی اول بر مرد خام کار قانع و فرماید
کہ (۲) آلتی است کہ در دریا وزیدن باد
را پیش از وزیدن معین و درجۂ آن را مشخص
نماید - بلغت اہالی فرنگ آن را (برامیتر)
گویند - صاحب سروری بر معنی اول قانع
(سروری ۵) بودیکے ہرزہ ودے بادسنج
♦ بُردہ بسے در طلب گنج رنج ♦ و بقول بہار
ہرزہ گوئی و ہرزہ کار و فرماید کہ این فعل را
بادسنجیدن گویند (شیخ شیراز ۵) کہ چند از
مقامات آن بادسنج ♦ کہ نے ملک دارد نہ
فرمان و گنج ♦ مؤلف عرض کند کہ (بادسنجیدن)
کہ می آید مصدر مرکب این است و این اسم فاعل
ترکیبی است از امر حاضر مصدر (سنجیدن)
آنچہ بہار ہرزہ گوئی نوشتہ - تسامح اوست
یا غلطی کتابت کہ ہرزہ گوئی بیاے مصدری آست
مقصودش جز بہ ہرزہ گو نباشد و بیاے زائد

در آخر ہرزہ گوے ہم۔ وبمعنی دوم موافق
قیاس است کہ آنرا معلوم بادسنجی می کند
چنانکہ صاحب ناصری صراحتش کردہ (اردو)
(۱) متکبر۔ بیہودہ۔ (۲) برامیٹر انگریزی جسکو
عربی مین (مقیاس الریح) کہتے ہین اور اردو
مین بھی برامیٹر مشہور ہے۔ یہ ایک آلہ ہے جو
اکثر جہازون پر رکھا جاتا ہے جس سے چند
گھنٹے پہلے طوفان ہوائی کی آمد اور اوس کا
اندازہ معلوم ہو جاتا ہے۔ (مذکر)

بادسنجاب اصطلاح۔ بقول صاحب
بحر گیاہے است آن را آفتاب پرست گویند
مؤلف عرض کند کہ تسامح صاحب بحر است
کہ (آفتاب پرست) گفتہ۔ کہ فارسیان حربا را
گویند مقصودش غیر از (آذریون) نباشد کہ
بفارسی (گل آفتاب پرست) نام دارد
ما اشارۂ این بر (آذریون) کردہ ایم۔ صاحب
محیط بر آذریون فرماید کہ معرب آذرگون
فارسی است بمعنی آتش رنگ و بفارسی (گل
آفتاب پرست) و بیونانی طیلاون و بعربی حنوہ
و بہندی سورج مکھی نباتی است کہ گلہای آن
زرد طلائی و بزرگ و پہن و درخشندہ و ہمیشہ
رو بآفتاب دارد گرم و خشک در دوم۔
مقوی قلب۔ محلل و جالی و باقوت تریاقیت
و مفتح سدد دماغی و کبدی و منافع بسیار دارد
(الخ) وجہ تسمیۂ این غیر ازین نباشد کہ سنجاب
بقول برہان نام ولایتی است و کنایہ از سبزہ
پس بادسنجاب درختی را نام کردند کہ در
سرزمین و آب و ہوای سنجاب شاداب
می شود پس بادسنجاب درخت گل آفتاب
پرست است نہ نام گلش (اردو) سورج
مکھی کا درخت۔ صاحب آصفیہ نے سورج
مکھی کا ذکر فرمایا ہے۔ زرد رنگ کا پھول
جو آفتاب کے ساتھ اپنا رخ بدلتا ہے۔ مذکر

بادسنجیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول صاحب

شمس بمعنی تکبر نمودن و اندیشہ ہای فاسد کردن
صاحب آصفی ذکر این کردہ از کلام شیخ شیراز
سندی پیش نہ کہ بہ باد سنج گذشت مؤلف
عرض کند کہ ماحقیقت باد سنج بجایش عرض
کردہ ایم (اردو) تکبر کرنا۔ غرور کرنا۔
خیال فاسد کرنا۔

بادسنگ اصطلاح - بقول بہار مرادف
بادسیلی - می فرماید کہ این چہ چیز است واز
شوکت سند آرد (س) گلشن عیش آب و
رنگی دارد از موج جنون ٭ غنچہ ما چو گل از
بادسنگم شکند ٭ مؤلف عرض کند کہ از
قبیل باد تفنگ و باد تیر و باد تازیانہ باشد
کہ بجایش گذشت مقصود از ہوائی است کہ
در سنگ اندازی بحرکت آید عجب است
از بہار کہ بادسنگ و بادسیلی را بیک جا
نوشت بحالتیکہ در معنی ہر دو فرق بیّن است
(اردو) پتھر پھینکنے مین جو ہوا حرکت کرتی
ہے اوسکو فارسیون نے بادسنگ کہا ہے۔ مؤنث

بادسوار اصطلاح - بقول بحر (۱) بمعنی اسپ
سوار و (۲) اسپ تند و تیز پا و (۳) باد
زن بزرگ - صاحب ضمیمہ برہان بذکر
معنی اول و دوم گوید کہ کنایہ باشد و صاحب
شمس بر معنی اول قانع - صاحب انند بر
ضمیمہ برہان و صاحب ہفت بذکر معنی دوم
نسبت معنی سوم صراحت مزید کند کہ بادبیزن
بزرگی کہ بسقف آویزند و بجنبانند تا ہمہ کس
را باد برسد مؤلف عرض کند کہ بمعنی اول
استعارہ باشد نہ کنایہ کہ باد بمعنی یازدہمش
استعارۃً بمعنی اسپ گذشت و معنی دوم
کنایہ یعنی چیزی کہ بر ہوا سوار باشد اسپ
تیز رو را توان گفت از قبیل بادپا و معنی
سوم ہم کنایہ ایست کہ بادزن آویزان
ہم گویا بر باد سوار است (اردو) (۱)
گھوڑے کا سوار (۲) تیز رو گھوڑا۔ مذکر

(۳) بڑا پنکھا جو مکان کے چھت مین لگایا جاتا ہے۔ مذکر۔

بادسیر اصطلاح۔ بقول بحر وضمیمۂ برہان (۱) سریع السیر کہ تند رفتار باشد صاحب مؤید فرماید کہ (۲) اسپ تند و (۳) مرد متکبر و (۴) بمعنی کبر آید و ذکر معنی اول ہم کند مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است وبہر چہار معانی کنایہ وموافق قیاس ولیکن مشتاق سند باشیم کہ از نظر ما نگذشت ومجرد بیان محققان بالا بدون سند استعمال کافی خیال نمی کنیم کہ صاحبان ناصری وجامع وسروری ازین اصطلاح سکوت ورزیدہ اند ومعاصرین عجم بجز معنی اول بر زبان ندارند (اردو) (۱) سریع السیر (۲) دیکھو بادپا (۳) متکبر مغرور (۴) غرور تکبر۔ مذکر۔

بادسیلی اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت وسند استعمال ظہوری آوردہ (ع) پشت کشدش بہ بادسیلی پروانہ کہ کشتہ چراغست ٭ مؤلف عرض کند کہ از قبیل بادتازیانہ باشد یعنی بادے کہ بسیلی متحرک شود باید کہ باضافت خوانیم اختلافی کہ محققین را نسبت معنی سیلی واقع است تصفیۂ آن بجایش کنیم (اردو) وہ ہوا جو طمانچہ مارنے یا گردنی دینے سے متحرک ہو۔

بادش بقول برہان وجامع وجہانگیری بروزن خارش بمعنی بادژ کہ گذشت مؤلف گوید کہ ما حقیقت ماخذ این بر (بادژ) بیان کردہ ایم کہ بزاے فارسی گذشت (اردو) دیکھو بادژ۔

(الف) **بادشا** (ب) **بادشاہ** (ب) بقول انند وخان آرزو ور چراغ لغت فارسی است وصحیح بہاے فارسی نہ عربی واینکہ در ہندوستان بباے عربی شہرت دارد ظاہرا از جہت تکرار جزو اول است از کلمۂ مذکور کہ بزبان ہند قبیح است صاحب برہان بر پادشاہ گوید کہ

سند دیگر باشیم (اردو) ہوا ہونا۔ بقول آصفیہ۔ ہوا کے مانند تیز رفتار ہونا۔ جلد روانہ ہونا۔ معدوم ہونا فنا ہونا۔ دفعتاً منظر سے غائب ہونا۔ ناپدید ہونا (غفور سہ) قاصد کے ساتھ ساتھ مری جان ہوا ہوئی ؛ کیا خاک راہ دیکھون مین خط کے جواب کی ؛ (وحشت سہ) کس زیست پہ مانند حباب اتنی ہوس آج ؛ ہونا ہے ہوا کل کو جو ہے تن مین نفس آج (امانت سہ) باغ مین پھول نہ لیا سکے جو ہوا ہوتے ہین ؛ اے صبا غنچون کے کیا ہوش ہوا ہوتے ہین ؛

بادشرطہ اصطلاح۔ بقول بحر بضم شین معجمہ باد موافق۔ صاحب غیاث فرماید کہ شرط بضم شین معجمہ در اصل بمعنی نشان وعلامت است باد موافق را اگر باد شرطہ گویند از ہمین جہت است کہ علامت روان شدن جہاز ودور شدن طوفان است و بحوالۂ تاریخ ولایت نامہ فرماید کہ باد شرطہ باد نرم است چون نسیم موافق کہ بعد فرو شدن طوفان وزیدن گیرد باین باد اگرچہ اہل جہاز را بعد تصدیعات طوفان راحتی حاصل شود ولیکن در روش جہاز قصور راہ یابد زیراکہ جہاز ہر قدر تند رود بمنزل مقصود رود بہتر است مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است بمعنی باد موافق کہ شرطہ بالضم باد موافق ونشانی وعلامت باد موافق را گویند وصاحب غیاث بحوالۂ شرح گلستان از میر نوراللہ آوردہ کہ ہمین معنی بالفتح ہم آمدہ صاحب انند (باد شرطہ) ہم ہمین معنی نوشتہ (حافظ سہ) کشتی نشستگانیم اے باد شرطہ برخیز ؛ باشد کہ باز بینیم آن یار آشنا را ؛ (اردو) باد موافق۔ بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مؤنث۔ بادشرطہ وہ ہوا جو جہاز اور کشتی کے موافق ہو۔ باد مراد۔

باد شفام | **باد شکام** اصطلاح۔ صاحبان برہان وجامع وجہانگیری ذکر این کردہ اند و مابحث کامل بر بادژ و بادژفام و بادژکام کردہ ایم جز این نیست کہ این ہر دو مبدل است کہ زائے فارسی بہ شین معجمہ بدل شود چنانکہ بازگونہ و باشگونہ (اردو) دیکھو بادژفام و بادژکام۔

باد شکستن (مصدر اصطلاحی) متعدی است مرکب بمعنی دفع کردن نخوت وغرور کہ باد بمعنی نخوت وغرور بر معنی دہمش گذشت و سند این ہم در آنجا مذکور شد (اردو) تکبر اور غرور کو توڑنا۔ دفع کرنا۔

باد شمشیر اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و صاحب انند بذیل باد اشارہ این کردہ مؤلف عرض کند کہ ہمان باد یکہ در شمشیر زدن بحرکت آید مرکب اضافی است از قبیل باد تفنگ و باد تازیانہ کہ گذشت (حاجی محمد جان قدسی ع) چنان باد شمشیر دستی فشانند ﴿ کہ در خرمن عمر برکت نماند ﴿ (اردو) وہ ہوا جو تلوار چلانے سے متحرک ہو۔ مؤنث۔

باد شنام اصطلاح۔ بقول برہان وجامع وجہانگیری و رشیدی و سراج ہمان بادژ و بادژنام کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ ما اشارہ این بر ہر دو اصطلاح گذشتہ کردہ ایم جز این نیست کہ این مبدل بادژنام است کہ زائے فارسی بشین معجمہ بدل شود چنانکہ بازگونہ و باشگونہ و بادش و بادژ بجائے خودش گذشت پس بلحاظ معنی حقیقی بادش و بادژ ترکیب این بالفظ نام صحیح این است کہ بر بادژنام مذکور شد (اردو) دیکھو بادژنام۔

باد شوام اصطلاح۔ صاحبان برہان و انند وجہانگیری ذکر این کردہ اند مؤلف

عرض کند کہ ما اشارۂ این بر بادژ کردہ ایم
وحقیقت این بر بادژ وام گذشت بالجملہ
این سبدل آنست کہ زائے فارسی بشین
معجمہ بدل شود چنانکہ باژگونہ و باشگونہ ۔
(اردو) دیکھو بادژ وام ۔

بادشہ | بقول آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
مخفف بادشاہ است کہ گذشت مؤلف
عرض کند کہ الف ہیچم حذف شد (انوری
ع) ہم در نفاذ امر بود بادشہ نشان ہ
ہم در نہاد خویش بود بادشاہ سیر ہ (اردو)
دیکھو بادشاہ ۔

(الف) **بادشہی** | (الف) بزیادت
(ب) **بادشہی دادن** | یائے مصدری
در آخر مخفف بادشاہی است وسلطنت
وشاہی ۔ الف بعد شین معجمہ حذف شد و
(ب) عطا کردن شاہی وسلطنت (ظہوری
ع) نیست عجب کہ شد فزون قدر ظہوری
اینقدر ہ حشمت عشق مید ہد بادشہی گدائے
را ہ (اردو) (الف) دیکھو بادشاہی (ب)
بادشاہی دینا عطا کرنا ۔

بادصبا | استعمال ۔ بقول برہان وبحر وجامع
وناصری بفتح صاد بادیست کہ از مابین مشرق
وشمال وزد و باد برین ہمین است (انوری
ع) بر در لطفش بخاک در نشانند ہ بادصبا
را نہ بنکہ مار معین را ہ (اردو) دیکھو بادبرین

بادصبحدم | استعمال ۔ مرکب اضافی است
۔ بادے کہ بصبح وزد وکنایہ از بادصبا چنانکہ
انوری گوید (ع) اے بادصبحدم خبری دہ
زیار من ہ کز ہجر او شدہ است بشولیدہ کار من
ہ (اردو) دیکھو بادبرین ۔ بادصبا ۔ بادصبحدم
بھی کہہ سکتے ہیں ۔ صبح کی ہوا ۔

بادصولت | اصطلاح ۔ بقول بحر وشمس
وآنند وہفت باد ال موقوف آنکہ حملہ او در
جنگ از روی سبکی وشتابی باشد ۔ صاحب

(۵۱۰)

مؤید قول ما که آنکه حملۂ او در جنگ آوری
سبکی و شتابی ہمچو باد باشد۔ مؤلف عرض
کند که اسم فاعل ترکیبی است بدون اضافت
باد بمعنی کسے که صولت او ہمچو باد است یعنی
ہیچ که باد بمعنی ہیچ بر معنی پیش گذشت۔ پس
بے صولت را توان گفت و تخصیص این
با حملۂ جنگ محتاج سند استعمال است حیف
است که پیش نشد (اردو) بے رعب
بے عزت۔ بے وقر۔

(۲۰۷) **بادطرب** استعمال۔ مرکب اضافی است
بمعنی ہواے خوشی که سرور پیدا کند چنان که
ظہوری گوید (ص) دامن بادطرب از چہره
گرد غصه رفت ٭ راحت مرہم خراش سینه
را در بر گرفت ٭ (اردو) بادطرب کہہ سکتے
ہین یعنی وہ ہواے خوش جس سے سرور پیدا ہو

(۲۰۸) **بادعدم** استعمال۔ مرکب اضافی که عدم
باشد چنانکه انوری گوید (ص) بباد عدم
بر دہد گر نخواہد ٭ خلاف تو خاک تر آفرینش ٭ (اردو)
بادعدم کہہ سکتے ہین جس کا ترجمہ ہواے عدم ہے

بادعنان اصطلاح۔ بہار ذکر این کرده از
معنی ساکت مؤلف گوید که اسم فاعل ترکیبی
است بدون اضافت را کنایه از سوار تیزرو
که عنان باد بدست دارد (علی خراسانی ص)
ہمچو خاشاک مرا گر برباید چه عجب ٭ چون صبا
می دودم بادعنانی در پے ٭ صاحب انند
بحوالۂ فرہنگ فرنگ فرماید که (۲) بمعنی اسپ
تیز و تند رو۔ مؤلف عرض کند که خلاف
قیاس نیست۔ مشتاق سند استعمال باشیم۔
مخفی مباد که اگر باضافت خوانیم (۳) مرکب
اضافی است بمعنی ہوائی که در سبکروی سوار
بحرکت آید چنانکه (انوری ص) نه در مقابل
این سستی ز بار رکاب ٭ نه در طبیعت آن
نفرتی ز بادعنان۔ (اردو) (۱) تیزرو
سوار۔ (۲) تیزرو گھوڑا۔ بادرفتار۔ دیکھو بادپا

(۳) وہ ہوا جو لگام کی حرکت سے متحرک ہو۔ مؤنث

بادعیسی اصطلاح۔ بقول بحر معجزۂ عیسی علیہ السلام صاحب ضمیمہ برہان گوید کنایہ باشد از معجزۂ مسیح و بہار ہم ذکر این کردہ و صاحبان ہفت و غیاث و مؤید ہم مؤلف عرض کند کہ مرادف دم عیسی یعنی اشارہ بہ معجزۂ کہ عیسی مردہ را زندہ می کرد بہ قم باذن اللہ۔ صاحبان سروری و ناصری و جامع کہ محققین اہل زبانند ازین ساکت۔ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) دم عیسی فارسی مذکر۔ عیسی علیہ السلام کا وہ معجزہ جو قم باذن اللہ سے مردہ کو زندہ کرتے تھے۔

بادغد اصطلاح۔ بقول برہان بفتح غین و سکون دال بے نقطہ (۱) جائی را گویند کہ از ہمہ طرف باد بدانجا آید و (۲) خانۂ تابستانی و (۳) خانۂ کہ در اطراف آن بادگیر ساختہ باشند۔ صاحب سروری بر معنی اول قانع و صاحب جامع فرماید کہ بادگیر خانۂ تابستانی است و بس۔ صاحب مؤید گوید کہ جائی کہ در و بادگذرد و مقامی کہ در آن باد از ہر جانبی برسد و آن عمارتی است مخصوص و مشہور و فرماید کہ در لسان الشعرا مذکور است کہ این لغت در فرہنگنامۂ اسدی در باب الرا است و در فرہنگ مولانا فخر قواس بادال اما اختیار قاضی خان بادال است مؤلف عرض کند کہ این مخفف بادغرد باشد کہ می آید و حقیقت ماخذ این ہم در آنجا ذکر کنیم و صراحت معنی ہم ہمدرانجا مذکور۔ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) (۱) ہوادار جگہہ۔ مؤنث۔ (۲) سرد ابہ۔ دیکھو بادغر کے پہلے معنے (۳) وہ گھر جس کے اطراف روشندان یا دریچے بنائے گئے ہوں۔ مذکر۔

(الف) **بادغر** | (ب) **بادغرد** اصطلاح۔ بقول برہان بر وزن کاشغر و باجیم ہرد و بر وزن کاشغر و

(۱) خانهٔ تابستانی و (۲) بادگیر باشد. صاحب
ناصری بر (الف) فرماید که همان (بادغرد) بر
وزن لاجورد که بادگیر و خانهٔ تابستانی وگنگا
باد است و (بادغس) و (بادغن) مرادف (الف)
و بقول صاحب سروری مرادف بادغد که بادگیر
را گویند چنانکه (ع) از آتش حرص و حسد
ای خاکسار آب کش ها بر باد داده‌ای خویش را
پیوسته همچون بادغرها و (ب) خانهٔ تابستانی چنانکه
استاد ابوشکور گفته (بیت) بسا جای کاشانه
و بادغردها بدو اندرون شادی و نوشخورد
ها صاحب جامع بادغد و بادغر و بادغرد هر سه
را مرادف یکدیگر نوشته و صراحت معنیش بر
(بادغد) مذکور شد. خان آرزو در سراج
نسبت هر دو فرماید که بقول قوسی خانهٔ تابستانی
که (بادغرد) مکانی است که بادگیر داشته باشد
(انتهی کلامه) و خیال خود خان آرزو نسبت
که آنچه صاحبان رشیدی و برهان بمعنی بادگیر
نوشته اند مبنی بر قیاس باشد چه مقابلهٔ کاشانه
و بادغرد در کلام ابوشکور (که بالا مذکور شد)
صریح بران دلالت دارد که بمعنی خانه است
نه بادگیر و بحوالهٔ سامانی فرماید که (الف) مرکب
است از باد معروف و غر که مغیّر گر است
که بعضی عجمان همچنین می خوانند و معنی ترکیبی آن
بادگر باشد یعنی جاعل باد و چون مهب باد است
بمجاز توان گفت که بادگر است در رای خود
ظاهر می کند که (الف) مخفف (ب) و فرماید
که درینصورت توجیه بالا درست نمی شود
و نسبت (بادغد که گذشت) گوید که تصحیف
بادغر. اگرچه من حیث القیاس صحیح تواند شد
و فرماید (بادغن) که می آید نیز تصحیف (بادخن)
که بخاء معجمه گذشت و نسبت بادغس بسین
مهمله گوید که غلط محض و تصحیف است که
(بادخن) را چنین خوانده اند. صاحب جهانگیری
نسبت هر دو فرماید که بمعنی بادگیر باشد و بس

(خسروانی الف ۵۵) که هرکه تیره نگردد
جهان پر بسوزد چو دوزخ بود بادغر و جز آ
(ب) برسند او بشکوه تاغ (که بالا انگور شد)
مؤلف عرض کند که بادگیر به تحتانی و
بادگر بدون آن هردو اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی گیرندهٔ باد و جاعل باد هیچ ضرورت
ندارد که بادگر را مخفف بادگیر یا بادگیر را
مزید علیه بادگر گیریم و بادغر مبدل بادگر
باشد که کاف فارسی بغین معجمه بدل شود چنانکه
گلوله و غلوله پس ضرور نیست که (الف) را
مخفف (ب) قیاس کنیم چنانکه خیال خان آرزو
است و دال مهملهٔ آخرهٔ بادغرد زائد باشد چنانکه
(شفتالو) (و شفتالود) و (پیرهن) و (پیرهند)
و بادغد را که بدون را است مخفف بادغرد
دانیم بحذف رای مهمله و حاجت ندارد
که خیال تصحیف کنیم و بادغن مبدل بادخن
که خای معجمه به غین معجمه بدل شود همچون
تاخ و تاغ و جا دارد که مبدل بادغر گیریم
که رای مهمله به نون بدل شود چنانکه تار
و تان و موافق قیاس است که بادغس را
مبدل بادغد قرار دهیم که دال مهمله بسین
مهمله بدل شود چنانکه پاد و پاس اندرین صورت
تصحیف خیال فرمودهٔ خان آرزو باقی نماند
و نسبت معنی عرض می شود که معنی دوم حقیقی
است و معنی اول مجاز آن که خانهٔ تابستانی
بادگیر دارد و بوسیلهٔ بادگیر باد درو داخل
می شود آنچه برهان برلغت بادغد جائی را
نام نهاد که از همه طرف باد بدانجا داخل شود
یا خانه که در اطراف آن بادگیر ساخته باشند
قیاس اوست بخیال ما خانهٔ هوادار را هم
توان گفت اگرچه در یک جانب آن بادگیر
باشد و ضرورت مبالغه ندارد (اردو)
الف و ب (۱) سرداب. بقول آصفیه فارسی
مذکر. ته خانه - (۲) روشن دان. بقول آصفیه

فارسی ۔ اسم مذکر ۔ تابدان ۔ روشنی آنے کا موکھا
مؤلف عرض کرتا ہے کہ بادگیر کا ترجمہ روشندان
ہوسکتا ہے اسلئے کہ اِس سے گھر ہوادار بنتا ہے
اور کھڑکی اور دریچہ سے بھی یہی مقصد حاصل
ہوتا ہے ۔ فارسیون نے بادگیر کی جو تعریف
کی ہے وہ بھی روشندان اور دریچہ دونون
پر صادق آتی ہے یعنے دریچہ اور روزن
جو ہوا کے لئے گھر مین بناوین اور حقیقت یہ
ہے کہ روشندان سے تین فائدے حاصل ہوتے
ہین (۱) مکان مین روشنی اور (۲) ہوا داخل
ہوتی ہے اور (۳) گرم ہوا جو دروازون
اور دریچون سے داخل ہوتی ہے وہ روشندان
ہی سے خارج ہوتی ہے اگرچہ اس کا نام صرف
پہلے فائدے سے منسوب ہے لیکن دوسرا اور
خصوصاً تیسرا فائدہ بھی اسی سے متعلق ہے اور
دریچہ اور کھڑکی سے صرف پہلا اور دوسرا
مقصد حاصل ہوتا ہے ۔

(الف) بادغس
(ب) بادغن

اصطلاح (الف) قول
برہان و جامع بمعنی بادگیر
وگذرگاہ باد و (ب) (۱) مرادف الف و
(۲) کسے راگویند کہ ہمہ روز فخر بمنصب
وجاہ خود کند و عرض تجمل نماید کہ ترجمہ آن
در عربی فیاش است ۔ صاحب سروری
بر ذکر (الف) قانع و فرماید کہ بسکون دال
معجمہ مخفف بادغیس و در تحفہ بمعنی بادگیر
مؤلف عرض کند کہ (الف) را مخفف بادغیس
بہ دال مہملہ گفتن خلاف قیاس نیست وبحث
(بادغیس) می آید وحیف است کہ برائے
معنی دوم (ب) سندے پیش نشد ولیکن
این ہم موافق قیاس است وقول صاحب
جامع کہ از اہل زبانست کافی است صراحت
ماخذ بہ دو لغت بر بادغر گذشت **(اردو)**
(الف) دیکھو بادغر اور بلحاظ قول سروری
دیکھو بادغیس (ب) (۱) دیکھو بادغر (۲) دیکھو

بادیرا دہ بادپران ۔

بادغیس اصطلاح ۔ بقول برہان بارا بع بہ تحتانی رسیدہ وسین بے نقطہ زدہ ناحیہ ایست مشتمل بر قراے بسیار از اعمال ہرات واصل این بادخیز است کہ محل ہبوب ریاح باشد صاحب جامع ہم ذکر این کردہ صاحب ناصری ہم این را مبدل بادخیز گفتہ فرماید کہ ناحیہ ایست در خراسان از اعمال ہرات ۔ صاحب رشیدی فرماید کہ ناحیہ از ہرات مشتمل بر چند قریہ کہ باد در ان بسیار می وزد موسوم بہ بادخیز است و معرب آن بادغیس **مؤلف** عرض کند کہ بادخیز بجایش مذکور شد و ذکر ماخذ و حقیقت تعریب ہم ہمدرانجا کردہ ایم (اردو) دیکھو بادخیز

بادفتق اصطلاح ۔ بقول بحر و آنند و غیاث بفتح فا و سکون فوقانی مرضی است کہ خایہ بزرگ شود صاحب فصول الاعراض بر فتق گوید کہ بفتحتین با قاف در لغت بمعنی تفرق اتصال اجزا و تباعد آنہاست و نزد اطبا عبارت است از انشقاق صفاق مع سلامتہ مراق و خروج جسمی از آن کہ قبل از شق داخل بود در ان یا انثاعی است کہ در مجرین فوق الانثیین احدہما او کلاہما حاصل شود ہذا ۔ اکنون باید دانست کہ ہرگاہ صفاق حوالی ناف منخرق شود بنا بر بروز ثرب یا معا یا غیر آنہا از شق زیر پوست جلد محل مسطور بہ شتو گراید و این را فتق مراق البطن گویند و ہرگاہ کار صفاق مابین الانثیین بانخراق انجامد و در جلد این موضع بلندی رونماید فتق الاربیہ نامند و ہرگاہ آن دو مجری کہ فوق الانثیین واقع اند متسع شوند یا صفاق از مابین آن ہر دو منخرق شود در چیزی از جوف بکیس انثیین نازل گردد قیلہ و فتق علی الاطلاق بے اضافہ خوانند

ومصنف از آنکه تقیید را از اعراض انتساع انحائی وفتق را از علل انحلال منفرد تنها می شمارند اول را تقیید وثانی را به فتق مطلق مخصوص دارند الاصح باذکر اول او وشی نازل وتنها علت بهر موضعی که باشد یا ریح بود - یا مادّه غلیظه یا شرب فقط یا شرب مع المعاد باشد که شق وانخراق در صفاق مع الشرب افتد و نزول معاً فقط بمنفعه ظهور رسد ولفظ فتق وقیله را حسب جسم نازل مضاف سازند وفتق وقیلهٔ ریحی ومائی ومعائی وثربی نامند (الخ) مؤلف گوید که فارسیان (باد فتق) قلب اضافت (فتق باد) همین فتق ریحی را گفته اند ومرادف بادخایه باشد که گذشت (اردو) دیکھو بادخایه -

باد فتن‌ها استعمال - بمعنی حقیقی است یعنی هواے فتنه ها چنانکه انوری گوید (ع) بپاے همت او نارسیده دست فلک تا به شاخ دولت او نارسیده باد فتنه ها (اردو) فتنه کی هوا - مؤنث -

باد فر اصطلاح - بقول برهان بافا بروزن دادگر (۱) جزا و مکافات بدی و (۲) بمعنی خشت باد وآن بادزنی باشد بزرگ که از سقف خانه آویزند ودر کشاکش آورند تا باد بهمه جاے خانه برسد و (۳) باد بر هم وآن چوبی باشد تراشیده که اطفال ریسمانی دران می پیچند واز دست رها می کنند تا روی زمین گردان شود و (۴) چرخی را نیز گفته اند مدوّر که ریسمانی بران گذارند ودر کشاکش آورند تا ازان صدائی ظاهر گردد - صاحب سروری بترک معنی اول بذکر معنی دوم وچهارم نسبت معنی سوم صراحت کند که میان این چوبک مدوّر سوراخ باشد وریسمانی دران کرده بگردش در آرند وبعربی خذروف (حکیم خاقانی ۵۴۴) بدو خیط موتن شب وروز

در کشاکش لبان بادفراست ؛ صاحب ناصری نسبت معنی اول گوید که مرادف (بادفراه) وفراه مخففش و ذکر معنی دوم و سوم و چهارم هم کرده و نسبت معنی سوم و چهارم نه از چوب کار گیرد و نه از چرم بلکه برمطلق بازیچهٔ اطفال قانع صاحب جامع ذکر هر سه معنی کرده مرادف (بادافراه) گفت و صاحب جهانگیری بذکر معنی اول و دوم نسبت معنی سوم فرماید که مرادف (بادافراه) است که بازیچهٔ اطفال باشد **مؤلف** عرض کند که معنی اول را محققین زبان دان یعنی صاحبان جامع و سروری و ناصری ترک کرده اند و آنچه صاحب ناصری این را مرادف (بادافراه) گفته مقصودش جز این نباشد که مخفف اوست و سند استعمال این معنی پیش نکرد و از نظر ما هم نگذشت و معاصرین عجم هم بر زبان ندارند تا آنکه سند استعمال این معنی بدست نیاید اعتبار را نشاید. شک نیست که صاحب ناصری از اهل زبان است ولیکن سهل انگاریش را یافته ایم که بشیوهٔ نقل نگار صاحب برهان است قیاس و ماخذ متقاضی این معنی نیست و بحذف دو الف و هاے هوز این مخفف (بادافراه) گرفتن از براے چلیست. طالب سند استعمال باشیم و نسبت معنی دوم عرض می شود که مبدل بادپر است که بمعنی ششمش گذشت باے فارسی بدل شد به فا چنانکه پیل و فیل و سپید و سفید. و اشارهٔ این بجایش مذکور و همین است خیال ما نسبت معنی سوم و چهارم هم که بادپر بهمین دو معنی بر معنی چهارم و هفتمش مذکور شد.

(اردو) (۱) دیکھو بادافراه کے پہلے معنے (۲) دیکھو بادپر کے چھٹے معنے (۳) دیکھو بادپر کے چوتھے معنے (۴) دیکھو بادپر کے ساتوین معنے

بادفرا اصطلاح. بقول ضمیمهٔ برهان مخفف بادافراه بمعنی مکافات بدی و صاحب مؤید

بذیل (بادہ فرا) بحوالۂ زفانگویا و قنیہ ذکر این
بحذف ہائے چہارم کردہ بر مطلق پاداش قانع
۔ و صاحب ہفت بر (بادفرا) ہمزبانش۔ مؤلف
عرض کند کہ ما حقیقت ماخذ این بر (باد آفراہ)
عرض کردہ ایم و حضرین نیست کہ الف ممدودہ
چہارم و ہائے ہوز آخر حذف شد (اردو)
دیکھو باد آفراہ کے پہلے معنے۔

بادفراہ اصطلاح۔ بقول برہان مرادف
بادفر بمعنی اول و سوم و چہارمش۔ صاحب
جہانگیری و جامع بر معنی اول و چہارم بادفر
قانع (انوری ۵) اے ز تو زندہ سنت
پاداش ۞ وے ز تو زندہ رسم بادفراہ ۞
مؤلف عرض کند کہ مخفف ہمان بادافراہ
بہ تخفیف الف دوم بعد دال مہملہ و قیاساً بر
ہمہ معانیش جامع کہ صراحتش ہمدر انجا کردہ ایم
و ماخذ این بر (باد آفراہ) مذکور شد
(اردو) دیکھو بادافراہ۔

بادفرنگ اصطلاح۔ بقول برہان
بجر بکسر ثالث و رابع و فتح رائے قرشت
و سکون نون و کاف فارسی (۱) جوششے باشد
بغایت سوزان و دردناک و رنگ آن بہ زردی
مائل و صاحب این مرض بیشتر اوقات با مرارت
و تب می باشد و علاج آن بچیزہائے سرد باید کرد
و بسکون ثالث و فتح نون (۲) بازیچۂ اطفال
است و آن چوب یا چرمی باشد کہ ریسمانی
بران بندند و در کشاکش آرند تا صدائی
از آن ظاہر گردد صاحب جامع بکاف عربی
آوردہ و بذکر ہر دو معنی نسبت معنی دوم
بر چرم مدور اطفال قانع۔ صاحب ہفت کہ
پابند بیان حلیۂ الفاظ است کاف فارسی
گفت و بر کاف زدہ قناعت کرد مؤلف
عرض کند کہ بمعنی اول ہمان آتشک است کہ
آبلۂ فرنگ ہم نام دارد و اشارۂ بادفرنگ
بر آتشک کردہ ایم و این مرکب اضافی است

بمعنی مرضی کہ منسوب بہ فرنگ است مخفی مباد
کہ باد بمعنی صدمہ و آسیب و مرض برمعنی یا نزدہم
وشانزدہمش گذشت پس آنچہ محققین بالا اینا
را بکسر رابع نوشتہ اند قابل غور است کہ خود
صاحب برہان بر لفظ فرنگ این را بفتح اول
وثانی نوشتہ و نسبت معنی دوم عرض می شود
کہ اصل این بادپر و مبدلش بادفر باشد کہ
ہر دو بجاے خودش گذشت اندرین صورت
باید کہ فارا مفتوح خوانیم خیال ما اینست
کہ بادفرنگ مبدل و مزید علیہ و مصغّر بادپر
باشد یعنی فارسیان بادپر را کہ بمعنی کاغذ باد
برمعنی پنجمش گذشت بہ تبدیل باے فارسی بہ فا
(ہمچو سپید و سفید) بادفر کردند و نون زائد
وکاف عربی را براے تصغیر در آخرش آوردند
و زیادت نون موافق قیاس است ہمچون گذارش
وگذارشن وجانا وجانان وکاف تصغیر موافق
قواعد و مبدّل بکاف فارسی چنانکہ کند وگند
وجا دارد کہ نون را براے نسبت گیریم ہمچون
جوشن بمعنی منسوب بہ جوش کہ جوش بمعنی حلقہ
است وجوشن منسوب بہ حلقہ۔ پس معنی لفظی
این چیزے کوچک کہ منسوب بہ کاغذ باد است و
جا دارد کہ نون وکاف عربی یا فارسی را ہم
زائد گیریم کہ زیادت کاف عربی وفارسی در
آخر کلمات موافق قیاس است چنانکہ زرلو و
زلوک وپرستو وپرستوک مردہ ری ومردہ ریگ
اندرینصورت باید کہ بادفر را اصل این گیریم
کہ بہمین معنی گذشت بمعا [illegible] م معنی دوم
استعمال نمی کنند حیف [illegible] ت کہ سند استعمال
متقدمین یا متاخرین پیش [illegible] وشک نیست
کہ صاحب برہان بہ بیان کسرۂ رابع تسامح کردہ
(اردو) (۱) دیکھو آتشک (۲) دیکھو بادپر
کے چوتھے اور ساتویں معنے۔

(الف) **بادفرودین** اصطلاح۔ (الف)
(ب) **بادفروردین** بقول صاحب جہانگیری

بادبور است (کہ گذشت) صاحب جامع گوید
کہ باد دبور مغربی (شمس فخری ۵) بباد خلق
شد در باغ و بستان ہمچو دم عیسی بود باد فرودین
صاحب ناصری فرماید کہ بضم فا و را و کسر دال
مہملہ باد دبور یعنی باد جنوب است چنانکہ باد برین
باد شمال چہ قطب شمالی بلند است و جنوبی فرود
و باد جنوب و دبور مضر و باد صبا و شمال نافع
و فرماید کہ آنچہ صاحب برہان این را باد مغرب
گفتہ و فرودین را فروردین نوشت خطاست
صاحب برہان بترک (الف) نسبت (ب) گوید
کہ بمعنی باد برین است کہ باد مغرب باشد و بعضی
دبور می خوانند و بعضے باد برین را باد صبا می دانند
واللہ اعلم و صاحب بحر (ب) را باد برین خوانند
و صاحب جامع این را مرادف (الف) داند
و بقول مؤید ہمان باد دبور کہ تموج ہواست از
جانب مغرب۔ خان آرزو در سراج برد (الف)
گوید کہ (الف) بالفتح فا دبور است مقابل صبا و
فرماید کہ حق آنست کہ (الف) باد جنوب است
چہ قطب جنوب پست باشد و باد جنوب بعضر
و تحقیق او اینست کہ (الف) بسکون واو باد
جنوب و مقابل آن باد برین کہ فرودین مقابل
برین است و (الف) بالفتح واو مخفف (ب)
کہ در ماہ فروردین وزد و آن ماہ بہار است
پس مناسب آنست کہ بمعنی شمال بود یا صبا
(انتہی) **مؤلف** عرض کند کہ (الف و ب)
مرکب اضافی و (باد فوردین) بہ فتح فا و واو
می آید کہ صاحب برہان آن را مرادف (ب)
یعنی باد فروردین گفتہ و بمعنی باد دبور آوردہ
کہ آن تموج ہواست از جانب مغرب بطرف
شمال و مہب آن میان سہیل و مغرب و
ہنگام آن آخر روز بر عکس صبا و ضرر این
زیادہ از نفع۔ صاحب سروری ہم ذکر این
بجایش کردہ و بحوالہ تحفہ این را باد دبور گفتہ
و صاحبان لغت (فوردین) را بالفتح اول مخفف

(فروردین) نوشته اند که ماه اول سال شمسی باشد وبضم اول هم آمده وصاحب ناصری که از اہل زبانست بر (فروردین) گوید که بفتح اول ماه اول وفرودین بحذف را نیز بهمان معنی وصراحت کنند که بادے که درین فصل وزد آن را (باد فرودین) خوانند وبضم فا وراسند زیرین و معاصرین عجم گویند که در ماه فروردین باد صبا بصبح می وزد ودبور در آخر روز پس تحقیق **مؤلف** این است که (باد فروردین) مطلق بادیست که در ماه آغاز سال شمسی وزد آنچه بصبح می وزد بادبرین است که صبا نام دارد وقبول هم وآنچه در آخر روز می وزد باد فرودین است که دبورش گویند وتحقیق باد برین بجایش گذشت وتحقیق باد دبور هم بجایش مذکور اند بصورت (الف) بضم فا و راے مهمله عام است و (ب) خاص واگر فرودین و فوردین را بفتح فا مخفف (فروردین) گیریم چنانکه بالا مذکور شد در آن حالت (باد فرودین) و (باد فوردین) را هم بمعنی عام توان گرفت آنچه بعض محققین برین وفرودین را متعلق به سطح قطب شمال وجنوب کرده اند درست است وجا دارد که هواے صبح ماه فروردین را بادبرین دانیم وهواے آخر روز ماه مذکور را بادفرودین خیال کنیم صاحب سروری به (بادفوردین) از یوسف عروضی سندے آورده که متعلق به (باد فروردین) است

(سه) خلقانش کرد جامهٔ زنگاری ۞ این تند وتیز باد فروردینا ۞ (اردو) (الف) دیکهو باددبور - (ب) وه هوا جو ماه فروردین مین چلتی هے - مؤنث -

بادفروش اصطلاح - بقول وارسته شخصی است که انساب مردم نام بنام یاد کند بر سبیل مدح وآن را در هند بهاٹ گویند بتاے هندی در آخر (ابو نصر نصیر بدخشی

(ف) بسان بادفروشان چه با دہمپ فی ہ
که در شرافت خود از گروه ایرانی ہ می تر ناگ
کرغریزے (بادفروش) بفارسی تراشیدهٔ
اہل ہند گوید - گوئیم که اگر چنین باشد ابن عصر
نصیرا که بہند نیامده چه قسم در شعر آورده و
معہذا صاحب رشیدی در ترجمهٔ (بادخوان) کہ
نوشته که آن را بادفروش گویند - صاحب
بحر نقل نگار وارسته وصاحب تحقیق به (باد
فروش) گوید که گروہے از ہنود که بمدّاحی مردم
بزبان ہندی کسب معاش کنند و ظاہرا زہی
مجعول اہل ہند است - میرزا مظہر جان جانان
اکبر آبادی گوید (ف) باغبان را بمن آور که
ثناخوان توام ہ چون صبا بادفروش گل و
ریحان توام ہ (الخ) و بقول (رشیدی به بادخوان
مرادفش و بادخوان بجایش گذشت و بہار ہم
ذکر این بحوالهٔ رشیدی کرده **مؤلف** عرض مند
کند که تحقیق ما بادفروش مرادف (استخوان فروش
ما ہمدرین کتاب بر استخوان فروشی بحث کرده ایم
بخیال ما که معاصرین عجم ہم اتفاق دارند. بادفروش
(۱) کسی است که بزرگی خاندان خود را برائے
اعزاز خود بیان کند یعنی چیزی را می فروشد که
وجودش الآن نیست و ہر چه ہست بیان او
که سامع و مخاطب آن را ہوائی داند یعنی ہیچ
که باد بمعنی ہیچ و لاشی ہم آمده یعنی او چیزی را
می فروشد که ہیچ است و از سند اول الذکر ہمین
معنی پیدا می شود و (۲) مجازاً بمعنی مدّاح چنانکه
از سند آخر الذکر - آنانکه ترجمهٔ ہندی این بھاٹ
گفته اند ترجمهٔ معنی دوم است که صاحب ساطع
بھاٹ را بہ تائے ہندی بمعنی مدح خوان آورده
(اردو) (۱) جدفروش - اپنے باپ دادا
کی بڑائی بیان کرکے اپنی عزت کا خواہاں ہونیوالا
- باپ دادا کے نام پر بکنے والا - باپ دادا کے
نام کو ذلیل کرنے والا (۲) مدّاح -

بادفروشتن مصدر اصطلاحی - بقول صاحب

سحر معروف ... بمعروف قانع واز شیخ شیراز سند آوردہ (س) چو باد اندر شکم پیچد ... باد اندر شکم با بیست بر آمد مؤلف عرض کند مصدر (ہشتن) بالکسر بمعنی فرو گذاشتن و رہا کردن و آویختن کامل التصریف است ... پس معنی اینجا ریاح را دفع کردن ... باشد (اردو) ہوا کو دور کرنا۔ ریاح کو دفع کرنا۔

باد فرہ اصطلاح۔ صاحبان برہان و سروری بذیل بادافراہ) و رشیدی و جامع و جہانگیری وسراج ذکر این کردہ اند و ما بحث این بر (بادافراہ) کردہ ایم حزین نیست کہ الف چہارم و ہفتم از (بادافراہ) تخفیف شد (اردو) دیکھو بادافراہ۔

باد فوردین اصطلاح۔ صاحبان برہان و سروری و رشیدی ذکر این کردہ اند و بحث کامل این بر باد (فروردین) کردہ ایم صاحب سروری از استاد فرودی سند آرد (س) گیتی چنین آید و گردندہ بدینسان ہم باد بہاری آید و ہم باد فوردین ۔ و در بعض نسخ در مصرع دوم این (باد فروردین) نقل شدہ و بخیال ما منظر بر مقابلہ باد بہاری مناسب تر است (اردو) دیکھو باد فروردین ۔

باد فوز اصطلاح۔ بقول صاحب انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بازاے ہوز زدہ آخر شخصی کہ دیگران نصیحت کند و خود بران عمل نکند۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد کہ اسم فاعل ترکیبی است کہ فوز بقول برہان بضم اول و سکون ثانی و زاے ہوز بمعنی اطراف و پیرامون دہان از جانب بیرون خواہ از انسان خواہ حیوان و بمعنی آروغ پس معنی لفظی این کسے کہ آروغ باد زند یا اطراف و پیرامون دہان او باد است و کنایہ از پند آموز بے عمل۔ مشتاق سند باشیم

(اردو) ناصح بے عمل۔ وہ شخص جو اورونکو نصیحت کرے اور خود اس پر عمل نکرے ۔

بادک | بقول انند و ناصری بفتح دال وکاف بمعنی کودک ساقی بادہ دہندۂ زنان سلاطین پارسی و ریدک و رتزدک ساقی بادہ وہ مرد کہ کمتر از دہ سال و ببلوغ نرسیدہ باشد ۔ دیگرے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ جزین نباشد کہ کاف تصغیر بر لفظ بادہ زیادہ کردند وہاے ہوز حذف شد و بمعنی منسوب بہ بادہ وکنایہ از ساقی کودک۔ مخفی مبادکہ بادہ بمعنی شراب کہ می آید معنی حقیقی آن بترکیب ہاے نسبت منسوب بغرور است کہ باد بمعنی غرور بجایش مذکور شد پس معنی لفظی این صغیر مغرور وکنایہ از کودک ساقی توان گرفت (اردو) وہ لڑکا جو سلاطین پارس کی عورتون کو شراب پلائے ۔ مذکر ۔

(۱) **بادکان** | اصطلاح ۔ صاحب ناصری

(۲) **بادکانہ** | ذکر ہر دو بکاف عربی کردہ ما بحث کامل این بجایش کنیم کہ بکاف فارسی می آید (اردو) دیکھو بادگان و بادگانہ ۔

بادکردار | اصطلاح ۔ بقول بحر و ضمیمہ برہان شتابان و شتاب روندہ صاحب مؤید و ہفت برشتابان قانع ۔ بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرہنگ تند و تیز مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بدون اضافت و کسر کاف عربی ۔ معنی بیان کردہ صاحب بحر و جامع از دیگر محققین است (اردو) ہوا پر سوار جلد باز ۔ صاحب آصفیہ نے (ہوا پر سوار ہونا) کو لکھا ہے ۔ شتاب کار ہونا ۔ جلد باز ہونا ۔ جانے مین جلدی کرنا ۔

بادکردن | مصدر اصطلاحی ۔ بقول بہار (۱) کنایہ از نخوت و غرور کردن و فرماید کہ این از اہل زبان بتحقیق رسیدہ صاحب آصفی سند این از فوقی یزدی می آرد (م)

کرده‌ام باده بغرامت شکرریزی دگر بخشش گو
پیرهن را بسن همچو نسیم تنها سند دیگر این معنی
از کلام مخلص کاشی بمعنی (۱) کردن چشم می‌آید
مؤلف عرض کند که (۲) معنی لفظی این هوا
دادن است و از همین مصدر است (باد کردن
آتش را) یعنی هوا رساندن بآتش و تیز کردنش
که باد بمعنی ششمش بمعنی تند و تیز هم گذشت چنانکه
ظهوری گوید (شعر) ز غم می سوختی در بیکسی‌ها
بادی می کردمش بدامن آتش خود را همان خود
بادی می کردمش نسبت معنی اول عرض می‌شود
که باد بمعنی غرور و نخوت بجایش گذشت
(اردو) (۱) غرور کرنا (۲) ہوا پہنچانا۔

بادکردن چشم مصدر اصطلاحی بقول
بهار و بحر و وارسته و آصفی (۱) آماسیدن
چشم از مادهٔ ریح و (۲) غرور و نخوت (مخلص
کاشی (شعر) نخوت بود ز اهل هنر ناگوارتر با شکل
بلا چو چشم کسی باد می‌کند **مؤلف** عرض کند
که هر چهار محققین سند نثر او بر نزاکت معنی شعر
غور نکرده‌اند و معنی دوم را از همین سند
پیدا کرده‌اند و نمی‌دانند که این سند متعلق
به معنی اول است و بدین وجه که باد بمعنی غرور
و تکبر هم بجایش گذشت و بالیدن علامت
غرور است شاعر گوید که چشم چون ورم کرد
و بالید مغرور و مبتلای بلا گردید مخفی مباد
که مجرد (باد کردن) بمعنی نخوت و غرور کردن
گذشت پس همین سند برای معنی اول (باد
کردن) بکار می‌خورد تا آنکه (باد کردن چشم)
را بمعنی غرور و نخوت گرفته‌اند سکندری خورده‌اند
(اردو) آنکھ پھول جانا۔ ورم کرنا۔

بادکردن در چیزی مصدر اصطلاحی
بهار ذکر این کرده از معنی ساکت و سندی
که از ملا فوقی یزدی آرد همان است که بر
(باد کردن) گذشت بتصرف خفیف در مصرع
اولش یعنی (شعر) کرده‌ام بادی بصرنای

شکر ریزے دگر۔ با شکر گو مید مزن با سن نوشتہ
ہمسری با صاحب آصفی (بہ صد رنائے) را لفظ بمان
نوشت و در نسخہ قدیم بہار برائے سند (باد کردن)
و ہمین شعر (بفرمائے) نقل کرد، مصححین مطبع
نولکشور این مصدر را بر سبیل تصحیح قائم کردہ اند
و سندے را کہ بدین مصدر متعلق کردہ اند بہ فوت
ادعائیت بالجملہ دیگر محققین زبان فارسی ازین
مصدر ساکت مؤلف عرض کند کہ اگر معنی
حقیقی گیریم خلاف قیاس نیست چنانکہ (باد در
بوق کردن) و (باد در نے کردن) و مصدر
اصطلاحی (باد در سر کردن) را کہ گذشت در
تعمیم این داخل توان کرد (اردو) ہوا
بھرنا کسی چیز میں۔

بادکژ اصطلاح۔ بقول برہان بکسر ثالث
و فتح کاف و سکون زاے فارسی بادے کہ
بعربی نکبا گویند و محل وزیدن آن میان
ہر دو باد باشد عموماً و میان باد شمال و باد
صبا خصوصاً صاحبان بحر و انند و جامع و سراج و ہفت
ہم ذکر این کردہ اند۔ صاحب منتخب بر (نکبا) فرماید کہ
بہ نون و باے موحدہ بالفتح (بادکج) کہ ما بین دو باد میان
باد صبا و باد شمال وزد یعنی بادیکہ از محل وزیدن چہار باد
نوزد، سوء ادا ز چہار بادیکی آنکہ میان صبا و جنوب وزد کہ آنرا (ازیب)
گویند دوم آنکہ میان صبا و شمال وزد (نکبا)
نام دارد۔ سوم آنکہ از میان شمال و دبور وزد
(جربیا) است چہارم آنکہ میان جنوب و دبور
وزد این را (ہیف) نامند مؤلف عرض کند
کہ جز این نیست کہ (بادکژ) مبدل (بادکج) است
و بس کہ جیم عربی بہ زاے فارسی بدل شود۔
مرکب توصیفی است (اردو) وہ ہوا جو
باد صبا اور باد شمال کے درمیان چلے۔ مؤنث

بادکس اصطلاح۔ بقول صاحب جامع
بکسر دال و ضم کاف کنایہ از نخوت و غرور
زنان چنانکہ (باد بروت) مردان را دیگر کسی
از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد۔ مؤلف

عرض کند کہ این بتسم اول بقول برہان و مؤید
جماع زنان را گویند کہ بعربی فرج خوانند۔
پس بہ بدون اضافت اسم فاعل ترکیبی است
(۱) و کسی باد دارندہ و کنایہ از زن مغرور
مخفی مباد کہ باد بمعنی غرور ہم آمدہ واگر با ہمان
غرور ہم معنی آن (۲) ہواے فرج باشد و
غرور فرج و مراد از غرور زنان (اردو)
(۱) مغرور عورت (۲) عورتون کا غرور (مذکر)

بادکش اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و جامع
بفتح کاف و سکون شین نقطہ دار (۱) خشت باد
را گویند و آن نوعی از بادزن باشد بسیار
بزرگ کہ در میان خانہ آویزند و باطناب
و ریسمان در کشاکش آرند و (۲) حجامتی را
را نیز گویند کہ بران تیغ زنند و (۳) دم زرگری
و آہنگری را ہم صاحب جہانگیری و بہار بر
معنی اول قانع و صاحب سروری گوید کہ باد زن
باشد و بعربی مروحہ۔ خان آرزو در سراج بحوالہ
معنی اول فرماید کہ بعضے بمعنی مطلق بادزن
گفتہ اند **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی
است بمعنی کشندہ باد و معنی اول کنایہ باشد
و معنی دوم ہم۔ مخفی مباد کہ حجامت بقول غیاث
خون کشیدن بزخمہاے کوچک استرہ بشاخ
گاو۔ باشد الخ اہل ولایت بسبب کثرت تولید
خون ہر ہفتہ یا ہر ماہ این عمل کنند یعنی زخمہاے
استرہ در سر زنند بشاخ گاو کہ ہر دو جانبش
سوراخ باشد خون از ان زخمہا کشند و آن
شاخ گاو را کہ براے این عمل درست می کنند
در ہندی (سینگی) گویند کہ جانب پہنش بر
بر سر قائم کنند و جانب دیگر در دہن گرفتہ بقوت
می کشند تا بزور کشش نفس خون از زخم بیرون
و داخل آن جمع می شود و این شاخ گاو مخصوص
براے حجامت نباشد بلکہ در دیگر مقامات جسم
انسان و حیوان ہم اطبا استعمال این می کنند
طرز بیان محققین بالا کلفت انگیز و مملو از اجمال

است فارسیان قدیم بادکش ہمان شاخ گاو را
می گفتند کہ بوسیلۂ آن خون فاسد را بزور نفس
می کشیدند حکماے فرنگ ہمین عمل بوسیلۂ آلہ بونیا
کنند کہ مشابہ فنجان باشد پس ہمین شاخ گاو را
بادکش نام کردن موافق قیاس است حیف
است از اہل تحقیق کہ مقصود خود را بالفاظی
بیان کنند کہ سریع الفہم نیست و معنی سوم ہم
خالی از کنایہ نباشد کہ دم زرگران و آہنگران
ہم باد را حرکت می دہد (اردو) (۱) وہ
بڑا پنکھا جو مکان کے چھت مین لٹکایا جاتا ہے
(مذکر) (۲) سینگی۔ اسم مؤنث۔ بقول آصفیہ
وہ سوراخ کیا ہوا سینگ جسے منہ سے کھینچکر
بدن کا گوشت ابھار لیتے یا گرمی چوستے مین
شاخ حجام۔ شیشۂ حجام (۳) دھونکنی۔ دیکھو
انبان باد۔

بادکش فراشی اصطلاح۔ بقول صاحب
آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ نوعی از بادکش بزرگ
دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد
مؤلف گوید کہ بادکش درینجا بمعنی مطلق
بادزن و اصطلاحاً بادزن دستی است بزرگ
و مدور کہ فراشان بدست خود گرفتہ بر آقای
خود می جنبانند۔ معاصرین عجم ہم تصدیق این کنند
(اردو) وہ گول اور بڑا پنکھا جسکو فراش
اور خدمتگار اپنے ہاتھ مین لیکر مالک پر
جھیلتا ہے۔ مذکر۔

بادکشیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و
بہار رنج و محنت کشیدن (میر معزی ؎) تو
نوش خوری دائم و بدخواہ خورد زہر تو بادہ
کشی دائم و بدخواہ کشد باد۔ **مؤلف** گوید کہ
باد بمعنی آہ و نالہ و صدمہ و آسیب بجالش گذشت
پس آہ و نالہ کشیدن ہم باعث رنج و محنت است
و چرا نگوئیم کہ این مصدر بمعنی آہ و نالہ کشیدن است
و صدمہ و آسیب برداشتن (اردو) آہ کرنا
نالہ کرنا۔ رنج مین مبتلا ہونا۔

بادکلاہ اصطلاح - بقول انند بحوالہ غوامض سخن (۱) غرور باشد مثل (بادبروت) و (بادگیسو) **مؤلف** گوید کہ (۲) بدون اضافت اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کلاہ باد دارندہ وکنایہ از مغرور - مخفی مباد کہ باد بمعنی غرور آمدہ و براے معنی اول باید بکسر دال مہملہ خوانیم و طالب سند استعمال باشیم - صاحب انند براے معنی اول از خاقانی سند آرد کہ بکار او نمی خورد و این سند معنی دوم است (ﮯ) بس کز آتش سری و بادکلاہی فلک ٭ برسر خاک بخون لعل قبا شید ہمہ ٭ (اردو) (۱) غرور - مذکر - (۲) مغرور -

بادکلہ اصطلاح - بقول بحر و انند و غیاث بکسر دال مہملہ و کاف عربی مضموم بمعنی ضربت جماع **مؤلف** عرض کند کہ کلہ بقول برہان بفتح اول و ثانی فرو بردن و برآوردن در جماع باشد و بضم اول و فتح ثانی حرکات جماع مجیئی مبانی کہ باد بمعنی صدمہ بجایش گذشت و معنی حقیقی باد معروف و بمعنی شدت و بسیاری ہم بجایش مذکور پس معنی اصطلاحی این خلاف قیاس نیست حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و بخیال ما از قبیل بادتفنگ و بادتیر و بادتازیانہ یعنی ہوائی کہ بحرکات جماع پیدا شود (بادکلہ) باشد و ہمین است معنی قیاسی - زیرا کہ در مجرد لفظ کلہ معنی حرکات جماع موجود - باقی حال مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) جماع کے حرکات - مذکر -

بادکمان اصطلاح - از قبیل بادتفنگ و بادتیر است (مرکب اضافی) یعنی ہوائی کہ بہ کمان کشیدن حرکت کند (انوری ﮯ) برآستان قدرت قضا نیارد گفت ٭ کہ جست بادکمان و نشست گرد ضمیر ٭ (اردو) بادکمان - کھینچے مین یعنی وہ ہوا جو کمان تاننے سے حرکت کرے -

بادکموز استعمال - بقول صاحب سفرنگ دساتیر بفتح کاف عربی و سکون میم و فتح واو

وسکون زاے ہوز ہواے سبک وزندہ بمقابل ہواے بیش وزکہ تند باشد (اردو) سبک ہوا۔ کم چلنے والی ہوا۔ مؤنث۔ (زوردار ہوا کا مقابل)

بادکنجی اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و سروری و جامع و ناصری و سراج و رشیدی بکسر ثالث وضم رابع وسکون نون وجیم بہ تحتانی رسیدہ قولنج و نفخ راگویند کہ در پشت آدمی بہم رسد و بسبب آن پشت خم گردد **مؤلف** عرض کند کہ کنج بفتح اول وسکون ثانی وجیم کسے را گویند کہ دوتاشدہ باشد و چیزی ہچو کوہان از پشتش برآمدہ و آن را بعربی احدب خوانند پس معنی لفظی این مرضی کہ منسوب بہ کنج است یا ریاحی کہ منسوب بہ کنج است بعض اطبا گویند کہ از امراض نخاع مرضی باشد (اردو) ایک مرض کو فارسیون نے بادکنجی کہا ہے جس کی وجہ سے صلب مین ریاحین پیدا ہو کر انسان کو کوزہ پشت کر دیتی مین۔

بادکوبہ اصطلاح۔ بقول ناصری بندرے است در ساحل دریاے شور از شہر شماخی سہ مرحلہ دور۔ آن را باکوو باکوبہ نیز گویند پیوستہ باد درود یوار آن بلد رامی کوبد لہذا خانہ ہاے آن بندر و شہر ہمہ از سنگ و سطح خانہ ہا قیر اندود است گویند از بناہاے پادشاہ دادگر (انوشیروان عادل) بودہ چون ملوک شیروان خود را از اولاد واحفاد او می دانستہ اند در تعمیر آن ساعی بودہ اند در جانب شرقی آن ولایت آتشکدۂ از قدیم بودہ و ہنوز آثار آن باقی است چنانکہ اگر خواہند آتش اشتعال یابد اندکی آن زمین را حفر کنند شعلۂ از خارج بر زمین نمایند فوراً از زمین مشتعل می شود چنانکہ اگر در آن اراضی زرعی باشد تمامی خواہد سوخت و چون خواہند خاموش شود قدرے خاک بران ریزند منطفی گردد و عجب تر آنکہ اگر خواہند آن آتش را بجائی

قل کنند نیم ذرع آن زمین را کندہ انبانے
ا محاذی آن کندہ دارند وچون پر باد گردد
سر انبان را محکم کردہ ہرجا کہ ضرورت افتد
ولہ آہنی بر لب انبان گذارند وشعلۂ خارج
ر لب لولہ نمایند مادامی کہ باد در انبانست
سر لولہ مانند چراغ روشن وتابان خواہد بود و
ہنود آتش پرست از ہندوستان نذر کردہ
پیادہ بزیارت این آتش کدہ آیند وجمعے این
معنی را دیدہ اند چون از غرائب بود نگاشتہ شد
مؤلف گوید کہ دیگر کسے از محققین فارسی
زبان ذکر این نکردہ وقول صاحب ناصری
کہ از اہل زبانست اعتبار را شاید خیال
ما اینست کہ دران زمین فاسفرس بمقدار
کثیر باشد ازینجاست کہ چون شعلۂ خارجی از
قریب زمین کنند آتش بزمین گیرد وآنچہ صاحب
ناصری گوید کہ انبان را پر باد کنند حقیقت آن
ہمین قدر می نماید کہ انبان پر باد نمی شود بلکہ
پر از بخار گردد بوجہ معدنے کہ در آن زمین
است وہرگاہ لولۂ آہنی دران انبان
گذارند وطرف دیگرش را روشن کنند سر لولہ
مانند چراغ کہ روشن می شود بوسیلۂ ہمان بخار
معدنی باشد کہ در انبان گرفتہ شدہ اگر حکما و
محققین ارض تحقیق کنند حقیقت حال دریافت
شود کہ چہ قسم اجزاے معدنی در آن سرزمین
است بامی حال عجوبہ کہ از واقعات بلیغہ صاحب
ناصری می نماید بجز از اثرات معدنی نباشد
(اردو) شہر شماخی سے کچھ فاصلہ پر دریاے
شور کا ایک ٹاپو ہے جس کو فارسیون نے باد کوہ
سے نامزد کیا ہے۔

(۱۴۰۴) **باد کوہ پیکر** اصطلاح۔ مرکب توصیفی است
وکنایہ از اسپ وبدین وجہ کہ اسپ سریع
السیر است اورا باد گفتند وبصفت آن
کوہ پیکر را آوردند یعنی چیزیکہ ہمچو باد است
وپیکرش ہمچو کوہ۔ سند این بر (ابر گردش گذشت)

(اردو) تیز رفتار گھوڑا۔ دیکھو بادپا۔

بادکھنکو | اصطلاح۔ بقول بہار بفتح کاف تازی و ہاے ہوز و سکون نون و ضم کاف دوم و واو معروف مرض عرق النسا کہ در پاے مردم پیدا شود و بحوالۂ صاحب اصطلاحات الشعرا گوید کہ در جہانگیری کھنکو نام رگیست کہ آن را در تازی (عرق النسا) گویند و باد کھنکو مادہ ریحیست کہ در ان رگ انصباب یابد و موجب مرض گردد (محمد سعید اشرف ۵) گہ از ان خیزاست ہمچون درد زانو باد زمین گیر است چون باد کھنکو ۔ مؤلف عرض کند کہ ما در جہانگیری کھنکو را نیافتیم و دیگر محققین فارسی زبان ہم ازین ساکت ۔ صاحب فصول الاعراض (برلغت عرق النسا) گوید کہ دردی است کہ از مفصل ورگ خیزد و از جانب وحشی بسوی ران نازل شود و در اکثر ہمانجا بایستد و باشد کہ تا زانو و شتالنگ و انگشت کوچک پا ممتد گردد و نزول وے از جانب انسی بسیار نادر بود و تسمیہ این بدین اسم باسم محل است چہ عرق بکسر اول و سکون ثانی در اصل رگ را گویند عموماً و نسا بفتح نون و سین مہملہ و الف مقصورہ نام رگی است خصوصاً کہ این در جایگاہ واقع شدہ و تقدیر کلام چنان است کہ وجع العرق الذی ہو النسا یعنی درد رگی کہ مسمی است بہ نسا (الخ) پس بخیال ما باد درینجا بمعنی مرض است کہ بجایش گذشت و کھنکو بہر دو کاف عربی ترجمۂ (عرق النسا) اسم جامد فارسی زبان ۔ یعنی رگے کہ از سرین تا شتالنگ آمدہ و صاحب غیاث بر (عرق النسا) فرماید کہ این را بہ ہندی (رنگھن) نامند و صاحب مؤید بر (عرق النسا) گوید کہ نام زحمتی کہ از غلبہ باد پیدا شود کہ آن را بہند (باد رنگھن) نام

است پس بخیال ما عجمی نیست کہ باد در پنجابہ
معنی پیچ و ہوا است و کہنکو نام رگے کہ ترجمۂ
آن در عربی نسا باشد و لفظ مرکب نام رگے تحقیق
کہ بسبب غلبہ ریاح درین رگ پیدا شود صاحب
تحقیق کہ لغت کہنکو را ترک کردہ اند جز این
نیست کہ اقتضاے فارسی قدیم ندارند و ازینجا نسبت
کہ بسیاری از لغات فرس قدیم متروک است
سند استعمال محمد سعید اشرف براے این لفظ نیست
می کند (اردو) عرق النسا عربی مین ایک
مرض کا نام ہے جو غلبۂ ریاح سے ایک رگ
مین (جو سرین سے پاؤن کی چھنگلیا تک واقع
ہوئی ہے) درد پیدا کرتا ہے۔

بادگان اصطلاح۔ بقول برہان و جامع
و ہفت باکاف فارسی بروزن آسمان (۱)
حافظ و حفظ کنندہ و (۲) خازن و خزانہ دار
و (۳) پیش و پس گریبان جامہ صاحب ناصری
بحوالۂ برہان ذکر معنی دوم کردہ می نویسد کہ
درجاے دیگر یافتہ نشد خان آرزو در سراج
گوید کہ بمعنی حافظ و نگاہ دارندہ بحوالۂ برہان
ذکر معنی سوم کردہ می فرماید کہ بدین معنی بادگیر
گذشت **مؤلف** عرض کند کہ بادنام گنجی از
گنجہاے خسرو پرویز بایش مذکور شد و مجازاً
بمعنی مطلق خزانہ و گان بقول خان آرزو و برہان
بمعنی پیوستن آمدہ بخیال ما اسم مصدر است بہ
معنی پیوست و ازہمین نا اسم مصدر باشد مصدر
گادن بمعنی گائیدن کہ اصلش گانیدن بود
نون حذف شدہ گادن شد چنانکہ ایشان و
ایشا و جادارد کہ اصل گائیدن۔ گانیدن
باشد کہ نون بدل شد بہ تحتانی چنانکہ اونج
و اوچ۔ اندرینصورت بادگان اسم فاعل
ترکیبی است بمعنی پیوست شوندہ با خزانہ و
کنایہ از خازن و خزانہ دار و محافظ خزانہ۔
پس حقیقت معنی دوم و مجازاً بمعنی مطلق
حافظ و نگاہدارندہ و ہمین باشد حقیقت معنی

اول. تسامح بعض محققین پیش نیست کہ معنی اول
را حافظ و حفظ کنندہ نوشتہ اند خان آرزو درست
گوید کہ حافظ و نگاہ دارندہ است نہ حفظ کنندہ
حیف است کہ سند استعمال پیش نشد. حالا عرض ما
میشود نسبت معنی سوم کہ بدین معنی بادگان بنا
بادخان است کہ کاف فارسی بہ خاے معجمہ بدل
شود چنانکہ (فرسنج و فرسنگ کہ نون درین
زائد است صاحب قانون دستگیری ذکر
این کردہ) پس (بادخان) مخفف (بادخانہ)
قلب اضافت (خان باد) بمعنی خانۂ باد یعنی
مقامی کہ دران باد داخل شود و مجازاً پیش
و پس گریبان کہ بوسیلۂ آن ہوا بجسم انسان
می رسد حیف است کہ سند استعمال این ہم پیش
نشد (اردو) (۱) حفاظت کرنے والا محافظ
نگہبان۔ (۲) خزانہ دار۔ خازن۔ خزانہ
کا محافظ۔ (۳) گریبان کے آگے اور پیچھے
کا حصہ۔ مذکر۔

بادگانہ اصطلاح۔ بقول برہان و ہفت
بفتح نون دریچۂ مشبکی را گویند کہ از درون
خانہ بیرون را توان دید و از بیرون درون
را نتوان دید صاحب جامع این را پنجرۂ خانہ
گوید۔ صاحب ناصری باتفاق برہان گوید کہ
چنین درہا در بنادر فارس خاصہ بوشہر
کہ بگرمی ہوا معروف است بسیار دیدہ ام
کہ از بیرون درون خانہ را نبینند ولی
باد آید و خانہ را خنک کند آن را کرکری
گویند۔ صاحب مؤید بحوالۂ رسالہ (علمی)
گوید کہ با دال موقوف و کاف فارسی دریچہ
و بہندی جھجہ گویند۔ **مؤلف** عرض کند کہ
این مبدل (بادخانہ) باشد کہ خاے معجمہ بکاف
فارسی بدل شد چنانکہ فرسنج و فرسنگ پس
معنی لفظی این خانۂ باد است کہ قلب اضافت
بادخانہ شد و مبدل آن بادگانہ و مراد از
درے و دریچہ باشد کہ در آن سوراخہا کنند

برائے ہوا و داخلیان از درون خانہ تماشا
ہم کنند۔ آنچہ صاحب مؤید ترجمۂ این بہندیا
جھجہ نوشتہ تسامحش پیش نیست کہ جھجہ چیزی دیگر
است و کرکری ہم چیزی دیگر پس صاحب ناصری
ہم تسامح کردہ کہ کرکری را مرادف این گفتہ
تحقیقش بجایش می آید (اردو) وہ دروازہ
یا دریچہ جس مین نفوذ ہوا کے لئے سوراخ بکثرت
ہون بعض قدیم عمارتون مین ایسے دروازے
پائے جاتے ہین جن مین گل بوٹون کی شکل مین
منافذ بنائے گئے ہین تا کہ ہوا داخل ہو مشبک
یا جالی دار دروازہ یا دریچہ۔ مذکر۔

بادگاہ | اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بیت الخلا و جائے طہارت را گویند۔
دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد
مؤلف گوید کہ قلب اضافت است و
درینجا باد بمعنی سیر دہم اوست کہ گذشت۔
خلاف قیاس نیست ولیکن مشتاق سند استعمال
باشیم کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین
اہل زبان ذکر این نکردہ اند (اردو)
پاخانہ۔ دیکھو ادب خانہ۔

بادگذار | اصطلاح۔ بقول بحر و ضمیمۂ برہان
(۱) روزنی کہ روے باد باشد و بادگیر و (۲)
قصہ خوان۔ صاحب مؤید بر معنی اول قانع۔ دیگر
محققین فارسی زبان ازین ساکت **مؤلف**
گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی چیزیکہ
گذارندۂ باد است یعنی راہ دہندۂ باد و
معنی دوم مجاز آن کہ قصہ خوان ہم سخن ہائے
ہوائی بر زبان می گذارد حیف است کہ سند
استعمال پیش نشد (اردو) (۱) دیکھو بادگیر
(۲) داستان گو۔ دیکھو ازکارہ۔

بادگذشتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
کہ بمعنی حقیقی است یعنی مرور باد بر کسی و چیزی
چنانکہ انوری گوید (۵) دل زبیم آنکہ باد سحر

بر تو گذرد ۞ وز روشب جویان کہ ماہی را
بر بند از زرآب ۞ (اردو) ہوا گزرنا۔

بادگرد اصطلاح۔ بقول اسند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بکسر کاف فارسی گرد باد و طوفان دیگر
کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکردہ مؤلف
گوید کہ مرکب توصیفی است وقلب اضافت
این گرد باد بمعنی بادے کہ خاک را بشکل منار
بر آسمان برد طالب سند استعمال این باشیم
(اردو) بگولا۔ ہولا۔ بقول آصفیہ ہندی
اسم مذکر۔ دیکھو باد زد۔

بادگردیدن استعمال۔ صاحب بحر ذکر
این کردہ بر معروف قانع دیگر کسے از محققین
فارسی زبان ذکر این نکردہ مؤلف گوید کہ
بمعنی حقیقی چرخ زدن و دور زدن باد باشد
کہ گرد باد نتیجۂ آنست کہ گذشت (اردو) ہوا
کا چکر باندھنا۔ چکر کھانا جس سے بگولا پیدا ہوتا ہے

بادگرز اصطلاح۔ بکسر دال مہملہ وضم
کاف فارسی۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف گوید کہ از قبیل باد تیر و تفنگ است
یعنی بادیکہ بگرز زدن متحرک شود۔ مرکب
اضافی است (وحشی ۵) ز باد گرز تو بہرام
را شود رعشہ ۞ زعکس تیغ تو خورشید را شود
خفقان ۞ (ظہوری ۵) از برائے چشم
نصرت در رہ سر باز ار رزم ۞ باد گرزت توتیا
می فروشد طوطیائے استخوان ۞ (اردو)
باد گرز۔ کہہ سکتے ہیں یعنے وہ ہوا جو گرز مارنے
سے متحرک ہو۔ مؤنث۔

(الف) **بادگزندہ لب خورشید را** اصطلاح
صاحب ہفت ذکر این کردہ گوید کہ بادے را
گویند کہ وقت طلوع شمس از وزیدن باز ماند
گوئی گزیدن لب آفتاب مشغول شدہ (کذا
فی شرح المخزن) صاحب شمس این را (باد
گزید لب خورشید) گفت وبحوالۂ ہمان شرح
مخزن فرماید کہ باد صبح لب خورشید را گزیدہ

یا معنی آنکہ وقت طلوع کرانۂ آفتاب باد می وزد
گویا می گزد و ہر گاہ کرانۂ خورشید را لب
اعتبار کرد چون تنک طلوع کرد از وزیدن
باز ماند صاحب بحر در ہمین معنی (گزیدن)
را (گزیدہ) نوشت و فرماید کہ بادی کہ وقت
طلوع آفتاب از وزیدن باز ماند گوئی بہ
گزیدن لب آفتاب مشغول شد و دیگر آنکہ
کنارۂ خورشید وقت طلوع سرخ می باشد
گویا صبا آنرا گزیدہ است و صاحب ضمیمۂ برہان
این را بشکل مصدر مرکب ـــــ

(ب) **بادگزیدن لب خورشید** نوشتہ
فرماید کہ کنایہ ازین است کہ تا بر آمدن آفتاب
باد صبح می وزد۔ مؤلف عرض کند کہ ما محقق
آخر الذکر را پسند کنیم کہ این مقولہ را بشکل مصدری
قائم کرد ولیکن معنی بیان کردہ اش را نمی پسندیم
مخفی مباد کہ وقت طلوع آفتاب چون افق
مشرق از شفق سرخ شود فارسیان بر سبیل
کنایہ گویند کہ (لب خورشید را باد گزیدہ است)
یعنی آفتاب طلوع شد پس بہ صدر اصطلاحی
بیان کردہ صاحب ضمیمۂ برہان کنایتہ بمعنی
طلوع شدن آفتاب است و بس (اردو)
(ب) آفتاب کا طلوع ہونا۔

بادگند اصطلاح۔ بقول برہان و بحر بکسر ثالث
و کاف فارسی و سکون نون و دال ابجد بادی است
کہ در خصیۂ مردم پدید آید و بسبب آن خصیہ
بزرگ شود و درد کند و آن را بعربی فتق گویند
صاحب جامع گوید کہ باد فتق است کہ در خصیۂ
مردم بہم رسد صاحب ناصری فرماید کہ خصیہ
را بفارسی گُند خوانند پس ورم خصیہ باشد
و بعربی فَتق کہ بمعنی کشادگی کہ آن پردہ است
بر خلاف رَتق۔ خان آرزو در سراج بضم
کاف فارسی نوشتہ فرماید کہ تحقیق آنست کہ
این مرکب است از باد بمعنی مرض و گند
بمعنی خصیہ۔ صاحب سروری فرماید کہ باد

که در شکم و خصیه پیچد و خصیه از آن ورم کند مؤلف گوید که بحث این بجواله تحقیقش بر بادفتق مذکور شد (اردو) دیکھو بادفتق

بادگیر اصطلاح - بقول بحر و بہار بکاف فارسی (۱) دریچه و روزنی که برائے باد در خانه سازند و بتازی غرفه گویند و (۲) نیز عمارت بلند که بهر طرف آن روزنها باشد تا باد درآید صاحب ضمیمه برہان بر معنی دوم قانع - وارسته بذکر هر دو معنی از شفائی سند آرد (رباعی) بینی تو سر بریده کیرے عجبی است ؛ دندان کراز را نفیری عجبی است ؛ از چار طرف تیز وزد می پیچد ؛ از بهر سبیل بادگیری عجبی است ؛ (محسن تاثیر ۵) دلم فرح ز سخن ہای آشنا دارد ؛ ز بادگیر نفس خانه ام ہوا دارد ؛ مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است و فارسیان (۳) استعارةً بادگیر را بمعنی نفس ہم استعمال کردہ اند چنانکه مسیح کاشی گفته (۵) تا کردہ ایم آتش دل در سرائے خویش ؛ دامن زند بہ آتش من بادگیر من ؛ (اردو) (۱) دریچه یا روشندان جو مرور ہوا کے لئے مکان میں بنائیں - مذکر - (۲) وہ بلند عمارت جسکی ہر جانب منفذ ہوا کے لئے منافذ ہوں (۳) نفس بقول آصفیه عربی - مذکر - سانس - تنفس (ارشد ۵) قیام جسم خاکی ہے نفس پر ؛ ہوا پر ہے بنا اپنے مکان کی ؛

بادگیسو اصطلاح - بقول برہان و بحر و ناصری بکسر ثالث (۱) کنایه از نخوت و تکبر و عظمت باشد مر زنان را چنانچه باد بروت مردان را صاحب جامع بذیل (باد بدست) ذکر این کردہ - صاحب جہانگیری در ضمیمه خود فرماید که (۲) کنایه از بزرگی و عظمت باشد و بس صاحب مؤید بحواله مؤید الفوائد فرماید که عظمت گیسوی نبینا علیه الصلوۃ والسلام و صاحب ہفت معنی بیان کردہ صاحب مؤید را بر (بادگیسوے او)

ذکر کردہ مؤلف عرض کند کہ باضافت
مرکب اضافی است بمعنی ہواے مو و گیسو
بمعنی اول و دوم و بدون اضافت (اسم
فاعل ترکیبی یعنی (۳) باد در گیسو دارندہ
یعنی گیسوے خود را بلند دارندہ کنایہ از
صاحب بزرگی و عظمت و ظاہر است کہ
گیسو عام است پس باد گیسو را مخصوص با
زنان کردن تسامح محققین است اگر (باد
جعد) را مخصوص بہ زنان کنیم من وجہٍ میتوان
چنانکہ (باد بروت) را بعض محققین مخصوص بہ
مردان کردہ اند ہرگاہ (گیسو دار) کنایتہً
سید و مولازادہ و پیرزادہ را گفتہ اند پس
چگونہ تخصیص (باد گیسو) براے زنان باشند
و (باد گیسوی او) کہ بمعنی عظمت گیسوے نبیّنا
علیہ السلام مذکور شد مؤید خیال ماست
حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و آنچہ
محققین اول الذکر این را بذکر معنی اول از قبیل
(باد بروت) گرفتہ اند برخلاف قیاس ہست
و بتحقیق ما (باد گیسو) مخصوص است بمعنی دوم
یعنی کنایہ از بزرگی کہ بلندی گیسو علامت
بزرگی نہ نخوت و تکبر یعنی گیسوے بزرگان
دین بتواتر وضو شگفتہ و بلند باشد و این بلندی
در موے بوجہ شستن پیدا شود پس آنانکہ بہ
قیاس (باد بروت) باد گیسو را بمعنی اول
گرفتہ اند غلط کردہ اند و اگر استعمال (باد گیسو)
بمعنی اول ہم در کلام فارسی می بود استعمال
(باد گیسوے او) بحق نبیّنا علیہ السلام خلاف از
زنہار نمی کردند۔ اگر سند استعمال معنی اول
پیش می شد تصفیہٴ قیاس و خیال خود می کردیم
(اردو) (۱) غرور۔ تکبر۔ مذکر (۲) بزرگی
عظمت۔ مؤنث (۳) بزرگ۔ عظمت رکھنے
والا۔ صاحب عظمت۔

باد دل اصطلاح۔ بقول بحر و ضمیمہ برہان
و مؤید بروزن عادل بمعنی (۱) صاحب دل

و (۲) دلاور۔ صاحب بحر بر صاحب دل فرماید کہ آنکہ آنچہ در عالم است در خود یابد۔ مؤلف عرض کند کہ کلمۂ با درین اصطلاح بمعنی ہمدم است یعنی دل دارندہ و مراد از معنی اول۔ روشن دل است و بہر دو معنی کنایہ باشد حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) (۱) صاحبدل بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ بلک اضافت۔ عارف۔ خدا شناس۔ پارسا۔ صالح۔ متقی۔ پرہیزگار۔ دیندار (۲) دلاور۔ بقول آصفیہ۔ بہادر۔ شجاع۔ جوانمرد۔

بادل زدن مصدر اصطلاحی۔ بقول آنند۔ مشورہ کردن و نیکو اندیشیدن و می تواند کہ زدن دریجا بمعنی گفتن باشد (امیر خسرو ع) ملک ہر چند می زد بادل ریش ٭ کہ در صحرا نہد سوز دل خویش ٭ مؤلف گوید کہ مشورہ کردن بادل در دل خیال کردن است و اندیشیدن و شک نیست کہ زدن بمعنی گفتن می آید چون حرف زدن و مثل زدن و کلمۂ با درین اصطلاح بمعنی معیت باشد (اردو) دل ہی دل مین کہنا۔ بقول آصفیہ دل کے اندر خیال کرنا۔

بادلہ اصطلاح۔ بقول بہار لفظ ہندیست بمعنی تار نقرہ کہ با طلا اندودہ پہن سازند و جامہ ہا بدان بافند و پوشندۂ این قسم جامہ را بادلہ پوش خوانند (سید حسین خالص ع) برخورد چنان گرم کہ آتش بدلم زد ٭ چون شعلہ سراپا ز طلا بادلہ پوشی ٭ صاحب تحقیق الاصطلاحات این را قماش زرین گفتہ فرماید کہ لفظ ہندی در فارسی زبان استعمال یافتہ چنانکہ اثر شیرازی کہ در ہند نیامدہ می گوید (ع) بزم من شمع برافروختہ آید بنظر ٭ چیرۂ بادلہ ہر گاہ گذارد بر سر ٭ مؤلف عرض کند کہ صاحب ساطع ذکر (بادلا بہ الف در آخر) و (بادلہ۔ بہ ہاے ہوز

در آخر) کردہ فرماید کہ بسکون دال ۔ مذکر۔
ز ریفت را گویند ۔ (بادلی) مؤنث آن
بمعنی پارچہ کہ از کلابتون سازند (الخ) بہ
خیال ما این مرکب باشد از بادل کہ در سنسکرت
معنی ابر است کہ ہمچو نقرہ سپید و تاب برق
ز روست و ہائے نسبت (اردو) بادلہ
بقول آصفیہ ۔ اسم مذکر ۔ سونے اور چاندی
لے تار جو گوٹا بٹنے اور کلابتون بٹنے کے کام
بن آتے ہیں اور زری کا کپڑا جو ریشم اور
باندی کے تاروں سے بنا جاتا ہے تمامی زری

بادلیج اصطلاح ۔ بقول بہار و انجمن
رزو در چراغ ہدایت) بہ لام و تحتانی معروف
جیم تازی نوعی از توپ (ملا طغرا ۵)
بادلیج سحر چرخ چون گلولہ گذارد ؛ شود
زینئہ باروت بے درنگ ستارہ ؛ صاحب
یاث گوید کہ ظاہرا معرب بادلش باشد کہ
بسر لام و شین معجمہ در ترکی توپ را گویند
چنانکہ در لغات ترکی مسطور (انتہی) مؤلف
عرض کند کہ حیف است کہ ما (بادلیش) یا
(بادلش) را در لغات ترکی و کنز اللغات
نیافتیم و صاحب مؤید ہم بذیل لغات ترکی
ذکرش نکرد ۔ صاحب انند فرماید کہ در فرہنگ
فرنگ ہمین لغت را بزیادت ہائے ہوز در آخر
(بادلیجہ) بہمین معنی نوشتہ خیال ما اینست کہ
اسم مفعول ترکیبی است و اصل این بادلیز
و معنی این آمیختہ شدہ از باد کہ لیز بدین بہ
معنی آمیختن می آید و باد بمعنی ہوا و صدمہ و
آسیب بجایش گذشت پس چیزی کہ از صدمہ
و آسیب آمیختہ است کنایہ باشد از توپ
و بادلیج مبدل آن کہ زائے ہوز بہ جیم عربی
بدل شود ہمچون چوزہ و چوجہ ۔ صاحب نفائس
بر توپ (بادلیج) را لغت فارسی گفتہ اند ہم
تائید خیال ما می شود واللہ اعلم بحقیقۃ الحال
(اردو) توپ ۔ بقول آصفیہ ۔ ترکی ۔ اسم مؤنث

گولا چلانے کا آلہ۔

بادم بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
بفتح دال مہملہ وسکون میم مخفف بادام
است کہ گذشت دیگرے از محققین فارسی
زبان ذکر این نکرد وسند استعمال ہم پیش نشد
ومعاصرین عجم ہم برزبان ندارند ولیکن خلاف
قیاس نیست کہ الف حذف می شود (اردو)
دیکھو بادام۔

بادمخالف اصطلاح۔ بقول بحر وبہار
بادے کہ کشتی را زیان دارد واین مقابل
بادموافق است وگاہے در غیر کشتی نیز اطلاق
کنند (صائب سے) عارفان را دل قوی
گردد ز موج حادثات ٭ بجز از بادمخالف جوشن
آہن شود ٭ (محتشم کاشی سے) برہم زدہ دارد
گل نازک ورقت را ٭ آن بادمخالف کہ گذر
سوے تو دارد ٭ مؤلف گوید کہ مرکب
توصیفی است وبس (اردو) بادمخالف
بقول آصفیہ اسم مؤنث۔ وہ ہوا جو کشتی یا
جہاز کے خلاف ہو۔ بادِ مزاحم۔

(۲۰۶۴) **باد مدح** استعمال۔ بمعنی سخن مدح باشد
کہ باد بمعنی سخن بجایش گذشت (انوری سے)
آب چشم وآتش دل را ندارم ہیچ وقع ٭ و
خبر نسیم باد مدح وخاک پاے شہریار ٭ (اردو)
مدح۔ بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث۔ تعریف
ستایش۔ وہ نظمیہ تعریف جو بطور قصیدہ
کوئی شاعر اپنے ممدوح کے حق مین لکھے۔

(۲۰۶۵) **بادمراد** اصطلاح۔ مرکب توصیفی۔ مقابل
بادمخالف ومرادف بادموافق (صائب سے)
تا چون حباب بود سبکسار زد رقم ٭ بادمراد
بود ز موج خطر مرا ٭ (اردو) بادموافق
دیکھو بادشرط۔

بادمساعد اصطلاح۔ بقول بول چال
ورہنما وروزنامہ۔ مرادف بادموافق۔
معاصرین عجم برزبان دارند مؤلف گوید

مرکب توصیفی باشد و مساعد لغت عرب
است بمعنی یاری دہندہ (اردو) باد
موافق۔ دیکھو باد شرطہ ۔

(۱) **باد مسیح** | اصطلاح۔ بقول برہان و
(۲) **باد مسیحا** | جامع و بحر و بہار و وارستہ
(۳) **باد مسیحی** | و مؤید و جہانگیری (۱) و (۲)
و بقول انند (۳) ہم کنایہ از معجزۂ عیسیٰ علیہ السلام
است کہ مردہ را زندہ می کرد (والہ ہروی
سے) چہ آب خضر و چہ باد مسیح ہر دو یکیست
؎ دو واست مرگ اگر درد انتظار نیست ؎
(انوری سے) لاجرم بادت رواجی یافت
چون باد مسیح ؎ لاجرم آبت مزاجی یافت چون
آب حیات ؎ **مؤلف** گوید کہ (۱) مرکب
اضافی است و (۲) ہم بزیادت الف
در آخر چنانکہ صاحب غیاث فرماید کہ در
قرآن مجید لفظ مسیح واقع است پس زیادت
الف تصرف فارسیان باشد و بحوالۂ رسالۂ
معربات نوشتہ کہ مسیحا معرب مشیخاست کہ بہ
شین و خاے معجمہ بمعنی مبارک در سریانی
زبان و (۳) مرکب توصیفی بزیادت یاے
نسبت در آخر و ہر سہ بمعنی سخن مسیح و کنایہ
از معجزۂ عیسیٰ علیہ السلام کہ قم باذن اللہ می گفت
و مردہ را زندہ می ساخت۔ مرادف باد عیسیٰ
کہ گذشت (اردو) دیکھو باد عیسیٰ ۔

(۳۰۲۵) **باد مہرگان** | اصطلاح۔ مرکب اضافی است
بمعنی باد خزان کہ مہرگان بالکسر و بکاف فارسی
نام ماہ خزان است و آن ماندن آفتاب
در برج میزان (انوری سے) از دل و دم
در ہواے خاک بوس آنجناب ؎ آز را آزار
و باد مہرگان آوردہ ام ؎ (اردو)
دیکھو باد خزان ۔

باد مہرہ | اصطلاح۔ بقول برہان مہرۂ
مار است کہ آن را از قفاے سر افعی بر
می آورند۔ سیاہ رنگ باشد گویند اگر بر

صوف سیاہ یا کبود مالند سفید گردد و ہرچند آتش بیند
نرود و ہمچنان صوف داغدار بماند و امتحان آن
ماین است وگزندگی مار را نافع است
چون بر جائی کہ مار گزیدہ است بگذارند
فی الحال بچسپد وعوام مہرۂ سفید می را گویند
بانداما بلیلہ کہ شاطران بر پاے خود بندند و
بقول صاحبان بحر و جامع مہرۂ مار است کہ
آنرا از قفاے سر افعی بر مے آرند و آن سیاہ
رنگ می باشد صاحب ناصری باتفاق برہان
نسبت بحث آخر گوید کہ آنچہ نسبت مہرۂ سفید
می نویسد چنان نیست داین موہومات صاحب
برہان است۔ صاحب مؤید بر مہرۂ مار قانع
مؤلف گوید کہ قلب اضافت مہرۂ باد است
و باد درینجا بمعنی پانزدہمش و معنی لفظی این مہرۂ
صدمہ واشارہ بمہرۂ کہ صدمۂ زہر مار را
دفع کند (اردو) زہر مہرہ بقول آصفیہ
۔ اسم مذکر۔ فارسی۔ ایک پتھر کا نام جو زہر کو
جذب کرلیتا ہے۔

بادن باد اصطلاح۔ بقول صاحب ہفت
بیذن را گویند کہ سلطنتی است و بقول انسا
ئکلوپیدیا) مقامی است پرفضا در جرمن
بدامن کوہی تفریح گاہ انسانان چشمہ ہاے
آب وانہار متعددہ و بستانہاے شاداب
در وست و کلیسا معروف ہم درین مقام واقع
۔ بزمانۂ سلف سیاحان از ہر طرف عالم درین
مقام جمع می شدند و مقام دیگر در سوئیزرلینڈ
ہم موسوم بہ ہمین اسم است۔ چشمہ ہاے
آب دارد و ہمچنین در جنوب آسٹریا بدین
اسم شہرے آباد است کہ در سنہ ہزار وشش
صد و دوازدہ عیسوی آتش گرفت و پاک
بسوخت و باز آباد شد صناعی پولادی اینجا
مشہور است و چشمہ ہاے آب ہم دارد
و کلیسہ ہم۔ **مؤلف** خیال می کند کہ (بیدن
بات) بمعنی غسل این مقام شہرت داشتہ باشد

که اطبا غسل این چشمه ہاے ہر سه مقام را
باصول طبی دافع امراض خیال می کنند پس
فارسیان بقاعدهٔ خود تحتانی را با الف تحویل نموده
آگیدش و آگدش و فوقانی را بدال مہمله ہمچون
زرتشت و زردشت بدل کرده (بادن ہام)
و این ہر سه مقامات را بہمین نام موسوم
کردند والله اعلم بحقیقة الحال (اردو)
بیڈن ۳ مقام کا نام ہے جو جرمن سوئزرلینڈ
اور آسٹریا مین واقع ہین -

بادنج بقول برہان و جامع و ناصری بکسر
دال و سکون نون و جیم بمعنی نارگیل است
و آنرا جوز ہندی گویند - صاحب محیط بر
بادنج فرماید که اسم نارجیل و بر نارجیل گویند
که معرب ناریل ہندی یا نارگیل فارسی که بمعنی
ناریل ہندی است و مغز خشک آنرا بہندی
کھوپره نامند و بعربی جوز ہندی و بفرنگی -
کوکونت - و آن ثمر درختیست که در اکثر بنادر
و کنارہاے دریا می شود - مغز آن بقول شیخ
گرم در اول دوم و گویند در وسط دوم و
خشک در اول بلکه رطب یعنی تازهٔ آن تر
در اول و یابس آن خشک در اول مقوی
حرارت غریزی و مسمن بدن و مولد خلط
صالح و جہت دفع مواد بارد بلغمی و سوداوی
مانند استرخا و فالج و جنون و مالیخولیا و امثال
اینہا و خوشبوی دہان و ضعف جگر و قرحهٔ
باطنی و بواسیر نافع (و منافع بیشمار دارد) مولف
گوید که وجه تسمیه این غیر ازین نیست که اصل
این بادنگ باشد بکسر دال مہمله و سکون نون
و کاف فارسی که در زند و پازند (دنگ)
پوست و پوست کلفت اجناس را گویند
چنانکه شلتوک راست که داخل آن برنج میباشد
فارسیان مجازاً آن چوب را ہم دنگ گویند
که بدان شلتوک را کوبند تا برنج از پوست برآید
و ترجمهٔ شلتوک در ہندی شالی و دہان -

پس معنی لفظی بادِنگ چیزے کہ پوست کلفت دارد کہ باد دریجا بمعنی ہفدہمش مفید معنی اسم فاعل است و بادنج معرب یا مبدّل بادِنگ نارگیل را گفتند کہ پوست کلفت دارد حیف است کہ محققین لغت فرس معنی حقیقی دِنگ را ترک کردہ معنی مجازیش را قائم داشتہ اند و ما از زردشتان معاصر تحقیق معنی حقیقیش را کردہ ایم (اردو) ناریل۔ بقول آصفیہ اسم مذکر۔ نارجیل۔ جوز الہند۔

بادنجان بقول صاحب سواد السبیل معرب بادنگان۔ و بقول محیط مرادف بادنگان و باتنگان مؤلف گوید کہ اصل این باتنگان است و مبدّلش بادنگان کہ فوقانی بہ دال مہملہ بدل شود چنانکہ زرتشت و زردشت و بادنجان معربش۔ وجہ تسمیۂ باتنگان جزین نیست کہ تنگ بقول برہان در فارسی زبان بالفتح نقیض فراخ است و کنایہ از دہان خوبان (کہ دندان ہم در وست) و بمعنی سخت و بسیار و قریب و نزدیک و بضمّ اول کوزۂ سر تنگ کوتاہ گردن و بکسر اول منقار مرغان پس با دریجا بمعنی ہفدہم اوست کہ گذشت یعنی بحالت ترکیب مفید معنی اسم فاعل و الف و نون آخر زائد باشد چنانکہ آباد و آبادان بالجملہ معنی لفظی این چیزیکہ فراخ نیست و تنگ است بکثرت تخم و گوشت آن تنگیش را ظاہر می کند یا چیزی کہ ہمچون دہان خوبان پر از دندان است کہ تخم این دندان را ماند یا چیزی کہ سخت است بہ بسیاری تخم یا صاحب چیزی کہ منسوب بکوزۂ سر تنگ کوتاہ گردن است در صورت آخر الف و نون آخر را برای نسبت گیریم چنانکہ ایران و توران یا چیزی کہ با منقار مرغان نسبت دارد و کنایہ باشد از بقول معروف کہ آن را بہندی بیگن نام است بعضے برانند کہ اصل این بادنگان است باد بمعنی آفت

ومصیبت چنانکہ بجایش گذشت بعد دال
مہملہ نون زائد ہمچون گذارش وگذارشن
وگان در آخرش بمعنی پیوستگی یعنی چیزیکہ با
مصیبت پیوستگی دارد کہ خواص مضارش
بیشتر از فوائد اوست صاحب محیط گوید گرم
وخشک است در آخر دوم وگویند درسوم
وگویند خشک درسوم واصح آنست کہ قوتش
غالب بران گرمی وخشکی در دوم۔ جوہر بادنجان
مرکب از جوہر ارضی باردست وبدان سبب
قابض واز جوہر ارضی حار وبدان جہت
تلخ واز جوہر مائی واز آن باعث تفہ و
از جوہر ناری وبواسطہ آن شدید الحرارت
وبسبب اشتداد سوست سودا بیشتر پیدا کند
وتولید سدہ نماید وفرماید کہ خوردن آن
غیر مطبوخ چنانکہ عادت اہل عراق است
مضرتر ومولد شور دہن ومحرق بدن ومفسد
مبضم ومولد خلط غلیظ سوداوی است و
اگر بروغن بریان کردہ بخورند ضرر آن کم شود
(حاصل انیست کہ پر از مضار وآفات است)
بس) (اردو) بیگن۔ مذکر۔ دیکھو انب۔

بادنجان ارزانست لیکن خرچکے دارد

مقولہ۔ صاحبان خزینہ واحسن
ذکر این کردہ اند واز معنی ومحل استعمال
ساکت۔ مؤلف گوید کہ فارسیان این مقولہ
را بہ مذمت بادنجان استعمال کنند کہ مقصود
شان احتراز از وست گویند کہ اگرچہ این
ارزانست ولیکن خام خوردنش مصیبتہا
نازل کند (چنانکہ ذکرش بر بادنجان گذشت)
وبراے بریان خوردنش روغن می خواہد
کہ بدون خرچ حاصل نمی شود ومضار آن
کم نمی شود جز آنکہ در روغن بریانش کنیم
(چنانکہ بر بادنجان ذکر این کردہ ایم) مقصود
آنست کہ نظر بر ارزانی بادنجان نباید خام
خورد چنانکہ عراقیان می خورند (کہ بر بادنجان

مذکور) ایرانیان این مقولہ را کہ مخصوص برائے
بادنجان است بطور مثل بہ مذمت شئ ارزان
ہم ستعمال کنند کہ از قبیل (ارزان بعلت)
باشد یعنی چیزیکہ ارزان است خرچلی می خواہد
یعنی ہر کہ نظر بر ارزانیش بخرد نقصانی برمیدارد
(اردو) دکن مین کہتے ہین "سستے بیگن
بنجالے" یعنے بیگن کی ارزانی پر خیال نکرو
اُسکے نقصانات سے ڈرو۔

بادنجان بدرا آفت نرسد مثل صاحبان
خزینہ واحسن ذکر این کردہ از معنی و محل
استعمال ساکت۔ **مؤلف** گوید کہ فارسیان
این مثل را بجائی زنند کہ از شخص شریر و بد
سرشت احتراز و خوف کردن ضرور باشد
واحتراز و خوف کردن از و چنانست کہ
بادنجان را نظر بر مضارش کم خورند و یکدیگر
را منع کنند کہ از و احتراز کن۔ گویند کہ عراقیان
سوقی این میوہ را بسیار می خورند و بامراض
سوداوی مبتلا ہم می شوند و از مضارش
خبر ہم دارند و اما یکدیگر را از خوردنش
منع ہم کنند و خواص از و احتراز ہم کنند
و این مقولۂ خواص است کہ صورت مثل گرفتہ
بخیال شان بادنجان میوۂ بد است و
کسیکہ نظر بر مضارش نمی خورد۔ اورا آفت
دندان نمیرسد (اردو) دکن مین کہتے
ہین "شریر کو مت چھیڑو" اس سے یہہ
مقصد ہے کہ شریر سے لوگ احتراز کرتے ہین
اور اُسکے خوف سے اُسکو نہین چھیڑتے اور
وہ محفوظ رہتا ہے۔

بادنجیر اصطلاح۔ ہمانست کہ بالف چہارم
بجایش گذشت و این مخفف آنست (اردو)
دیکھو بادانجیر۔

(الف) **بادنخوت در دماغ است** مقولہ
یعنی مغرور است چنانکہ صائب گوید (س)
گر ہست در دماغ ترا باد نخوتی * تا ما دہ شکستن

خود چون حباب باش بادہ باد ردکہ ایمین نشد
(ب) **بادنخوت در دماغ بودن** پیدا
کنیم کہ بمعنی مغرور بودن است (اردو) الف
اسکے دماغ مین غرور ہے ۔ مغرور ہے (ب) مغرور ہونا

بادنخوت در کلہ داشتن ۔ صد اصطلاح
مرادف (باد در کلاہ داشتن) است کہ گذشت
وسند این از کلام نظیری نیشاپوری ہمدرانجا
گذشت (اردو) دیکھو باد در کلاہ داشتن ۔

بادنشستن برچیزی اصطلاح ۔ اشارہ
این بر (باد بر سر نشستن) کردہ ایم وسند این
ہم ہمدرانجا مذکور (اردو) دیکھو باد
بر سر نشستن ۔

بادنگان بقول برہان باکاف فارسی
مرادف بادنجان است کہ بعربی حدق گویند
مؤلف عرض کند کہ ماحقیقت این بر بادنجان
بیان کردہ ایم (اردو) دیکھو بادنجان ۔

بادنگاہ اصطلاح ۔ بہار ذکر این کردہ
از معنی ساکت و از والہ ہروی سند آوردہ
اگر می ترسی از باد نگاہ دیو اہوس والہ پرپروا
مدہ زشم ہاے این شبستان کن بادہ **الف**
عرض کند کہ مرکب اضافی است بمعنی بادے
کہ از حرکت نگاہ متحرک شود ۔ نازک ترین آدغالیست
از قبیل بادبیہ وغیرذالک مخفی مبادکہ باد
بمعنی صدمہ ہم گذشتہ (اردو) حرکت
نگاہ ۔ مؤنث ۔ صدمہ نگاہ ۔ مذکر ۔

بادنما اصطلاح بقول اننذ بحوالہ فرہنگ
فرنگ نشان یا پردہ کہ از وسمت وزیدن
باد مشخص ومعلوم شود دیگرکسے از محققین
فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** گوید کہ
خلاف قیاس نیست اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی بیرقی کہ باد دریافت سمت باد برستون
بلند قائم کنند وبہرطرف کہ باد می وزد می گردد
از قبیل قطب نما وقبلہ نما (اردو) بادنما ۔
بقول آصفیہ ۔ اسم مذکر ۔ ہوا دیکھنے کا نشان

وہ آلہ جس سے ہوا کا رخ معلوم ہو۔ پون
کا سو۔ پون بہ چارک۔

باد نوا اصطلاح۔ بقول برہان و بحر
بہر است و فتح نون و واو بالف کشیدہ
صوت و نفس و خواندگی و گویندگی را
گویند صاحب ناصری فرماید کہ مرادف
(باد آہنگ) است کہ گذشت۔ صاحب
جامع بمعنی صورت نقش گوید مؤلف
عرض کند کہ شک نیست کہ صوت نفس را
گنجایش بدین صورت نقش کردہ باشد غیر
از تحریف نیست کہ ہمین قسم تصرف بر
(باد آہنگ) ہم صورت گرفتہ مرکب اضافی
است (۱) معنی لفظی این ہوائی کہ از بر آید
صوت و نفس و خواندگی و گویندگی بحرکت
آید۔ محققین بر نزاکت معنی این توجہ نکردہ
اند صاحب سفرنگ فرماید کہ باد نوا بمعنی صوت
و آواز یعنی ہرگاہ بار دیگر روان بجسم تعلق گیرد
آن معنی را کہ از ایزد تعالی دریافتہ باشد بہ
آواز خود بہ بردم شنوانند پس گفتار خدا روح
این الفاظ است کہ نبی بہ بردم گوید چنانکہ
(انتشار و ساتیر) چون از تن برآئی از ایزد دان
دریابی و چون بہ تن پیوندی آن چم را بزبان
آری و بباد نوا برون دہی بخلس (۲) مجازاً
صوت گویندگی و خواندگی باشد و بس ہمین
است (باد آہنگ) کہ بجایش گذشت و محققین
ہم توجہ در آنجا ہم بتحریف ہا کردہ اند (اردو)
(۱) وہ ہوا جو گانے یا پڑھنے سے متحرک ہو۔
مؤنث (۲) گانے اور پڑھنے کی آواز۔ مؤنث

باد نوروز اصطلاح۔ بقول برہان
و بحر و سروری و جامع و مؤید (۱) بمعنی باد
بہار است و (۲) نام لحنی از موسیقی۔
صاحبان جہانگیری و سراج و رشیدی بمعنی
دوم قانع (انوری ؒ) باد نوروز سحرگہ
چو بہ بستان بگذشت ٭ گل صد برگ برون

رست زیر امن خارہ (اردو) (۱) دیکھو
باد بہار (۲) فن موسیقی کے ایک لحن کو فارسیون
نے باد نوروز کہا ہے افسوس ہے کہ اردو
ترجمہ مین اس کا اصطلاحی نام معلوم نہ ہو سکا

باد نویس اصطلاح ۔ بقول صاحب شمس
نام ولایتی ۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرد ۔ عجبی نیست کہ باد کوبہ را بدین
اسم ہم موسوم کردہ باشند یا تحریف در کتابت
راہ یافتہ تا آنکہ سند استعمال پیش نشود مجرد
قول صاحب شمس کہ طرز تحقیقش ابین من الامس
است اعتبار را نشاید ۔ ہیچ نمی کشاید کہ این
ولایت کجا واقع است (اردو) باد نویس
ایک ولایت کا نام ہے ۔

باد نیذ بقول جامع بروزن باد تیز بے
فائدہ و ناسود مند مؤلف گوید کہ بحث
این بر (باد و بیذ) می آید خیال ما قطعی است
کہ ہمان باد و بیذ را کاتب صاحب جامع بدین
صورت نوشت (اردو) دیکھو باد و بیذ ۔

باد وان اصطلاح ۔ بقول صاحب انند
بحوالہ فرہنگ فرنگ مبدل (بادبان) است
کہ بجاے خودش گذشت مؤلف عرض کند
کہ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این
نکرد ولیکن خلاف قیاس نیست کہ موحدہ
بواو بدل شود چنانکہ آب و آو (اردو)
دیکھو بادبان ۔

بادوبان اصطلاح ۔ بقول ضمیمہ برہان
پیش و پس گریبان جامہ را گویند مؤلف عرض
کند کہ بعض محققین فارسی زبان ہمین معنی را بر
بادگان نوشتہ اند کہ گذشت ۔ معاصرین عجم
بر زبان ندارند و سند استعمال ہم پیش نشد ۔
طالب سند باشیم و غیر از تصحیف کتابت
ندانیم (اردو) دیکھو بادگان کے تیسرے معنے ۔

(الف) **باد و بیذ** اصطلاح ۔ (الف) بضم
(ب) **باد و بیذ** ثالث و باے ابجد بتحتانی

رسیدہ و بہ دال مہملہ زدہ بقول بحر و ناصری بمعنی
بے فائدہ و ناسودمند۔ صاحب برہان ذکر
(ب) بہ ذال معجمہ کردہ۔ **مؤلف** گوید کہ باد
بمعنی ہیچ بجا ایش گذشت و بید بمعروف کہ درخت
بے ثمر است واستعارۃً بمعنی ہیچ۔ صاحب برہان
بر بید نوشتہ کہ بمعنی بیہودہ و بے فائدہ و ناسودمند
آید وقتی کہ با باد مرکب شود (الخ) پس معنی لفظی
این ہیچ و ہیچ یعنی بے فائدہ و بے نتیجہ۔ آنچہ صاحب
برہان ذکر (ب) بذال معجمہ کردہ عبث است
کہ بید بہ دال مہملہ اسم جامد فارسی زبان است
و ترجمہ آن بعربی صفصاف۔ و بہ ذال معجمہ
معرب نیست و اگر باشد ہم ضرورت ندارد
کہ اصل لغت زبان را گذاشتہ استعمال معرب
کنیم (اردو) بے فائدہ۔ بے نتیجہ۔

باد و دم | اصطلاح۔ بقول برہان و ناصری
بضم دال اول و فتح دال دوم و سکون میم
غرور و تکبر و عجب و تجبر و خودستائی و خودنمائی
صاحب بحر فرماید کہ بہ واو عاطفہ غرور و تکبر
و خودنمائی است۔ صاحب سروری از کلام
فردوسی سند آرد (ع) بیاراست آن جنگ
را بلیسم ؎ ہمی راند چون شیر با باد و دم ؎
بہار بر خودستائی و خودنمائی قانع و از فردوسی
و سلمان سند آوردہ (حکیم فردوسی ع)
من از ابر بیتم ہمی باد و دم ؎ ندانم کہ نرگس
چرا شد دژم ؎ (خواجہ جمال الدین سلمان ع)
تلخ است بے نے عیش می با بادہ شود دمساز وے
؎ کاحوال عالم راچو نے بنیاد بر باد است و
دم ؎ **مؤلف** عرض کند کہ از سند فردوسی
خودستائی و خودنمائی ظاہر نمی شود و سند سلمان
ہم بکارش نمی خورد زیرا کہ دریجا لفظ باد و
لفظ دم ہر دو بمعنی حقیقی و کنایہ از ہیچ و ہیچ
است و فریب و خدعہ ہم کہ دم بدین معنی می آید
مخفی مباد کہ بہ تحقیق ما خودستائی و خودنمائی
را داخل معنی کردن خلاف استعمال است

حقیقت آنست که (باد و دم) در محاورهٔ
فرس بمعنی تاب و طاقت است و چون از
که غرور و تکبر هم مراد گیریم و ترجمهٔ این در
اردو (دم خم) ہمہ اسناد مؤید ماست
(اردو) غرور - تکبر - مذکر - خودستائی
خودنمائی - مؤنث - دم خم - مذکر - بقول آصفیہ
تاب و طاقت -

بادوزیدن استعمال - بقول بحر و بہار
معروف - مؤلف عرض کند که حرکت
کردن باد است که وزیدن بمعنی جنبیدن
می آید و مخصوص است برائے ہوا (حافظ
شیرازی سه) گلبن عیش می دمد ساقی گلعذار
کو؛ باد بہار می وزد بادهٔ خوشگوار کو؛ (اردو)
ہوا چلنا -

بادوستان تلطف با دشمنان مدارا
مقوله - صاحبان خزینه و امثال فارسی
و احسن ذکر این کرده اند و از معنی و محل

استعمال ساکت - مؤلف عرض کند که
مال خواجهٔ شیراز است و مصرعهٔ اول
این (ع) آسایش دو گیتی تفسیر این
دو حرف است؛ فارسیان این را بطور
موعظت استعمال کنند و صورت مقوله
گرفته مقصود اینست که انسان باید که
با دوستان لطف و با دشمنان هم مدارا
کند (اردو) دکن میں یہی فارسی مقولہ
مستعمل ہے نیز کہتے ہیں ''دوست سے
گرم دشمن سے نرم''

(الف) بادوز اصطلاح (الف) بقول
(ب) بادویزن انند بحوالهٔ فرہنگ
فرنگ بکسر واو و تحتانی رسیده و زائے
ہوز بمعنی بادکش است - صاحب بحر (ب)
را مرادف بادزن گفته و بقول ضمیمهٔ برہان
و سروری و بہار مرادف بادبیزن - مؤلف
گوید که مبدل بادبیزن که موحده به واو بدلیا

(زائد و) دیکھو بادبیزن ۔	شود چنانکہ آب و آو و (زاعت المحقق

بادہ | بقول ؛ ارستہ ؛ سروری بمعنی (۱) شراب و (۲) مجازاً پیالہ تسمیۃ المحل باسم الحال صاحب ناصری فرماید کہ بروزن ساده شراب باشد وگوید کہ ہمانا لفظ باد را باہاے نسبت و مشابہت افزوده بنابر لطافت او را تشبیہ بہ باد کرده اند چنانکہ (سه) باد را باده نام کرد استاد ؛ زانکہ آبی بود لطیف چو باد ؛ (ادیب صابر سه) زباد نام نہادند باده را یعنی ؛ چو باد صبح دمیدن گرفت باده بخواه ؛ و فرماید کہ آنچہ شعرا دو باده و سه باده گفتہ اند مجازاً براے جام استعمال کرده اند و بمعنی کاسہ و پیالہ باشد (شیخ اوحدی سه) گاه خوردن دو باده کمتر نوش ؛ تا نباید بدست رفتن و دوش ؛ (حکیم سنائی سه) یکره بہ دو باده دست کوتہ کن ؛ این عقل دراز و قد احمق را ؛ صاحب جامع ہم ذکر این ہر دو معنی کرده ۔ خان آرزو در سراج فرماید کہ بمعنی اول مرکب است از باد ۔ یعنی غرور وہاے نسبت چہ غرور و کبر از خوردن شراب بہم رسد اکثر را و نسبت معنی دوم فرماید کہ در عربی ہم کاس بمعنی شراب و پیالہ ہر دو آمده و بالآخر فرماید کہ این از قبیل (دو آب) است چنانکہ گویند دو آب خوردیم و سه آب خوردیم و معنی کثرت و مرت ملحوظ ۔ مؤلف عرض کند کہ مقصود خان آرزو ہمین است کہ باده را بمعنی پیالہ نگیریم و سند دو باده و سه باده از قبیل دو آب و سه آب است و نظر بر محاورهٔ دو آب و سه آب با خیالش اتفاق داریم و ہمچنین است (باده چند) کہ مقصود از ان پیالہ چند نیست بلکہ چند مرتبہ باده خوردن

باشد چنانکه میر خسرو گوید (؎) چو مرا گرم گشت از باده چند ٭ زبان بگشاد با آزاده پیوند ٭
و لیکن از کلام کمال خجندی استعمال باده بمعنی جام هم متحقق است (؎) ساقیا باده بگردان
که ملولیم ز خویش ٭ تا زمانی ز میان هستی ما برگیرد ٭ بهار گوید که استعمال این (۲) بمعنی شیشه و
صراحی هم آمده چنانکه (نظامی ؎) بیا ساقی از باده بردار بند ٭ به پیمانه پیمودن ؛ درچند
بالجمله بقول بهار (۱) پر زور (۲) پر کهنه (۳) جوان (۴) حوصله پرداز (۵) خام (۶) دو آتشه
(۷) روشن (۸) شوخ (۹) طاقت گداز (۱۰) عقل سوز (۱۱) مرد آزماے (۱۲) مردافگن (۱۳)
یک آتشه از صفات اوست **مؤلف** گوید که صفات باده وراے اینهم که در ملحقات می آید
هم او فرماید که باده بمعنی اول مقابل عرق است که بر خمر کشیده اطلاق نکنند چنانکه صائب گوید
(؎) عرق بپاکی گوهر کجا چو باده بود ٭ حرام زاده کجا چون حلال زاده بود ٭ **مؤلف** عرض
کند که واله هروی باده یک آتشه را نظم کرده و بهار این را محل تأمل دانسته چرا که این صادق
نمی آید مگر بر عرق (و هوا بدا ؎) پروانه بلندی نکند فرق ز پستی ٭ در باده یک آتشه هست
این همه مستی ٭ و باز فرماید که بلے یک آتشه و دو آتشه کردن در هندوستان رواج دارد
و در ولایت نیست مگر شراب قندی که آن را شراب شکری هم خوانند ما گوییم که یک آتشه
و دو آتشه را چرا مخصوص کند با هند. نمی داند که واله هروی هند نژاد نیست پس وجه تأمل
چیست. صاحب محیط ذکر باده نکرد و بر شراب فرماید که نزد اطبا عبارت از آب انگور است
چون جوش آن تمام شود و در آن حلاوتی باقی نماند و از مطلق آن مراد خمر است که بعربی
ابن عنب نیز گویند و اگرچه اطلاق خمر بر هر چیز مسکر از مائعات نیز می کنند لیکن درینجا مراد آنست

که از انگور سازند و آن را بفارسی شراب انگوری نامند و آنچه از خرما و مویز و
قند و غیر آن سازند آن را نبیذ نام است بالجمله شراب انگوری را بیونانی اونو
و بسریانی خمر و برومی اوش و بعربی ام الخبائث و راح و طلا و عقار و رحیق و بفارسی
می و شراب و در انگریزی وائن و بهندی مدھ گویند و آن را چهار مراتب است
یکی حدیث و آن را مستی و عصیر گویند و او آنست که بران زیاده از ششماه نگذشته
باشد دوم متوسط و او آنست که بران دو سال گذشته باشد سوم قدیم و او آنست
که بران چهار سال گذشته باشد و بقولی آنچه از دو سال زیاده تا چهل سال بروی
گذشته باشد آن را قدیم گویند چهارم عتیق و آن میان متوسط و قدیم است و بقول
بعضی شرابی که از یکسال تا دو سال بران گذشته آن را عتیق نام است و انواع
آن بسیار است از رقیق و غلیظ و حلو و حامض و تلخ و میخوش و قابض و احمر
و اصفر و ابیض و اسود و خوش بو و بدبو و لذیذ و کریه و مشمس و مطبوخ و مدفون
و صرف و ممزوج و صافی و کدر و خفیف و ثقیل و حدیث و عتیق و متوسط وغیره و
فعل آن بسبب این مختلف می شود و چون اینها را باهم ترکیب کنند قریب به ششصد
قسم می شود و بعضی گویند که همه آنچه از ان تعلق بصناعت دارد رنگ و مزه و بو
و قوام و زمان و عمل و ساذج و مشمس و مقطر و مدفون و کدر و صافی و ثقیل و خفیف
است و ازین بسائط هر واحد را با دیگر چون ترکیب دهند بترکیب ثنائی و ثلاثی و
رباعی و خماسی تا آخر اقسام آن زیاده از هزار قسم حاصل می شود و گاهی اطبا از

زمان آن بزمان سن انسان از ابتدای رضاعت تا شیخوخت اعتبار می کنند و می گویند
که خمر از زمان عصر تا دو سال در حکم رضیع ضعیف القوت است و آن را خندریس
و عصیر گویند و تا چهار سال مسطار نامند و تا هفت سال شراب خوانند و آن تا این سن
جوان است و ازین تا بست و یکسال در سن وقوف و آن را درین هنگام خمر گویند
و ازین تا بست و هشت سال در سن شیخوخت است و آن را مهتک و مرعش و عتیق گویند
و هر واحد ازینها بعلامات داله بر آن شناخته می شود چنانچه خندریس را چون در آفتاب
نهند رسوب آن غلیظ و کف آن رقیق یا معدوم محسوس گردد و رسوب مسطار مثل
مروارید بر سر کاسه طافی شود و به تحریک فانی گردد و آن بهتر است نزدیک اکثر اطبا و
سلاق بسکون غلیظ می شود و بحرکت رقیق و کذا رحیق و قرقف و صفائی خمر نزد قرب
نظر مشتد سگیردد و نزد بعد آن غلیظ با کدورت منقطع در میان معلوم می شود و صفائی
عتیق تا نصف کاسه اسفل مشتد بود و آن خوب نیست و گویند که شراب ممزوج به پنج رنگ
است. سرخ. زرد. سفید. سیاه. سبز. پس سرخ از مزج زردی شود و زرد سفید
و بالعکس و ممزوج را نیز اقسام بسیار است چون بالطعم و غیره از اقسام ترکیب دهند و
مشمس و مطبوخ و مقطر و مدفون و کدر و صافی و ثقیل و خفیف را نیز باین اعتبارات
اصناف کثیر است بر فطن متامل ظاهر شود و گویند بهترین شراب متوسط میان عتیق و حدیث
صافی رنگ مائل بسرخی و زردی معتدل القوام. خوشبو. غیر قابض و غیر ترش و غیر شدید المرا
بلکه شیرین بحلاوت اندک است و بدترین آن بد رنگ. کدر. غلیظ. ترش مزه مع قبض بدبو

وقوی ترین ہمہ زرد وصاف معتدل القوام وبعد آن سرخ معتدل القوام وضعیف ترین
ہمہ سفید تازہ نارس است ورقیق آن سریع النفوذ وغلیظ آن بطی النفوذ وسبز آن غلیظ
وسیاہ آن اغلظ وشناخت جید از مغشوش آنست کہ مقدار اندک ازان در ظرفے مدت
دراز نگذارند اگر بسیار متغیر نہ شود جید است واولی آنست کہ بعد از جوشیدن آن اقل
تاسہ ماہ نگذرد استعمال نمایند وشراب خوشبو موافق سائر امزجہ وبدبوے آن ردی
وغیر موافق ہمہ امزجہ۔ بالجملہ ہر نوع آن را مزاجی۔ صورتی است موافق بمزاجی وشخصی
خاص وطبیعت آن نیز بحسب الوان وطعوم ور وائح ورقت وغلظت وتازگی وکہنگی
وتوسط واعتدال مختلف می باشد در حرارت وبرودت ورطوبت ویبوست
وبالاجمال آن بانواع خود گرم وخشک در دوم است خصوصاً عتیق آن لیکن حدیث
آن مائل برطوبت وگویند گرم در دوم وخشک در اول۔ مضار این بیشتر از منافع (اردو)
بادہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ مذکر۔ دارو۔ شراب۔

بادۂ احمر اصطلاح۔ شراب سرخ و
کنایہ از شراب انگوریست وقسمے از شراب
کہ اشارۂ این بر بادہ مذکور چنانکہ صائب
گوید (ع) غم ز دل بیرون مراچون بادۂ
احمر بردہ زردی از آئینہ صہبات است
روشنگر بردہ (اردو) انگوری شراب
مؤنث۔ بادۂ احمر بھی کہہ سکتے ہیں۔

بادۂ انگور استعمال۔ بقول بہار معروف
است **مؤلف** عرض کند کہ بادۂ انگور
مرکب اضافی است وبادۂ انگوری بہ یائے
نسبت ہم گویند کہ مرکب توصیفی است بمعنی
شرابے کہ از انگور سازند مرادف بادۂ احمر

کہ گذشت (اردو) انگوری شراب۔ مؤنث۔ وہ شراب جو انگور سے بنائی جاسے

بادہ با پنبہ چیدن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر کنایہ از تنگی و قلّت شراب (قاسم شہدی ؎) بسکہ اسباب نشاط ما تنگ افتادہ است ٭ میتوان با پنبہ چیدن شیشۂ بادہ را ٭ **مؤلف** عرض کندکہ رسم است کہ چون در محفل شراب قدح خالی شود می خواران کہ طلب شراب دارند قدح را با پنبہ صاف کنند و باز ازان پنبہ قطرہ ہاے شراب را می مکند۔ از ہمین طرز عمل این مصدر اصطلاحی قائم شد و درین شعر شہدی معنی کنایہ نیست بلکہ معنی حقیقی است و از ہمین معنی حقیقی بلحاظ رسم متذکرہ بالا معنی قلّت شراب پیدا می شود (اردو) شراب کی قلّت یا شراب کی کمی۔ مؤنث۔

بادہ بہ ناہار زدن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر کنایہ باشد از نامراد ماندن (شانی تکلو ؎) سیر آمدند مدعیان از می مراد ٭ مسکین ہنوز بادہ بہ ناہار می زند ٭ **مؤلف** عرض کندکہ بادہ خواران متموّل اوّل ناہار بشکنند و باز می خواری کنند و مفلسان را ناہار میسر نشود و بہ بادہ ناہار را می شکنندکہ مضر است و خیلی ناگوار و از ہمین طرز عمل مفلوکان این معنی اصطلاحی پیدا شد (اردو) نامراد رہنا۔

بادۂ بی پشت | اصطلاح۔ مرکب اضافی (۲۰۲۵)
شرابی کہ مقویات کیف در و داخل نکردہ باشند مقابل (بادۂ پشت دار) کہ می آید (صائب ؎) بادۂ بے پشت از سر زود بیرون می شود ٭ بوسۂ لبہاے نوخط را قوامی دیگر است ٭ **مؤلف** عرض کندکہ (بی پشت) درینجا بمعنی بے مدد باشد یعنی شرابی کہ مقوّی نشہ در و شریک نیست (اردو) معمولی شراب

سادہ شراب۔ جس میں تقویت شکر کے اشیا
شریک ہوں۔ مؤنث۔

بادہ پالا اصطلاح۔ بقول بحر و ضمیمہ برہان
چیزی کہ شراب بدان صاف کنند۔ صاحب
انند فرماید کہ بہ باے فارسی بحجم پالونہ شراب
مؤلف عرض کند کہ پالائیدن بمعنی صاف
کردن است و پالا امر حاضرش پس اسم فاعل
ترکیبی است بمعنی صاف کنندۂ بادہ و کنایہ
از پالونہ (اردو) شراب چھاننے اور
صاف کرنے کا آلہ۔ مذکر۔

بادہ پرست اصطلاح۔ بقول بحر و
ضمیمۂ برہان شراب خوار۔ بہار گوید و انند
اتفاقش جوید کہ کنایہ از دائم الخمر **مؤلف**
عرض کند کہ کسے کہ بادہ را بپرستد و با او
عشق دارد می خوار است اسم فاعل ترکیبی
و از کلام صائب تصدیق معنی بیان کردۂ بہار
من وجہ می شود (ص) در خرابات مغان
بادہ پرستم صائب ٭ کہ رگ تلخی می رشتۂ زنار
من است ٭ (اردو) شراب خوار۔
شراب پینے والا۔ دائم الخمر۔ بقول آصفیہ
ہمیشہ شراب پینے والا۔ ہر وقت نشہ میں
غرقاب رہنے والا۔ شرابی۔ نشہ باز آپ
ہی نے مے پرست پر فرمایا ہے۔ فارسی۔ اسم
مذکر۔ شراب کا عاشق۔ مرید شراب۔ شرابخوار
بادہ پرست۔

بادۂ پشت دار اصطلاح۔ بقول بحر و
وارستہ شرابی کہ مقویات کیف دران
داخل کردہ باشند و (بادۂ بے پشت) تقابل
آن و بقول بہار شرابیکہ چیزہاے قوت دہندۂ
مستی دران آمیختہ باشند **مؤلف** گوید کہ
مرادف این است (شراب پشت دار) کہ بجاے
خودش می آید و (پشت دار) بمعنی پشتی بان
است کہ بجایش مذکور شود (مرکب توصیفی)
(اردو) وہ شراب جس میں مقویات نشہ

کی آمیزش ہو۔ مؤنث۔

بادۂ پیر اصطلاح۔ مرکب توصیفی است کنایہ از شراب کہنہ (میر معزی سہ) آنکہ در پیرانہ سر دارد جوانی آرزو ؎ بادۂ پیرش ز ساقیؔ جوان باید کشید ؎ مؤلف گوید کہ مقابل (بادۂ جوان) است کہ می آید و اشارۂ این بر لفظ بادہ گذشت (اردو) پرانی شراب مؤنث۔

(الف) **بادہ پیما**
(ب) **بادہ پیمائے**
(ج) **بادہ پیمائی**
(د) **بادہ پیمودن**

اصطلاح۔ (الف) بقول صاحب ضمیمۂ برہان پیمودن شراب را گویند و (ب) بقول بحر و بہار شراب خوار و ہم بہار نسبت (د) گوید کہ معنی و بقول بحر شراب خوردن مؤلف عرض کند کہ (د) مصدریست اصطلاحی کہ معنی لفظی این پیمودن شراب است و کنایہ از بادہ خوردن (انوری سہ) یکزمان از غم بیاسائیم ہمی ؎ تا کہ ہستم بادہ پیمائیم ہمی ؎ و (ج) حاصل بالمصدر (ظہوری سہ) مدعی را نشہ بی حاصلی حاصل نشد ؎ بادپیمائی از و در بادہ پیمائی مباد ؎ (ولہ سہ) یکی در بادپیمائی یکی در بادہ پیمائی ؎ چنین بودست دائم راہ و رسم چرخ مینائی ؎ و (الف و ب) ہر دو اسم فاعل یا مفعول ترکیبی۔ موحدۂ آخر در (ب) زائد است و بس و معنی ہر دو شراب‌خوار آنچہ صاحب ضمیمۂ برہان معنی (د) را بر الف نوشتہ تسامح اوست (ظہوری سہ) در تہ دندان من نقل سر انگشتان بس است ؎ بادہ پیما بر حریفان بادپیمای روم ؎ (اردو) (الف) و (ب) شراب‌خوار۔ شرابی۔ (ج) شراب خواری۔ مؤنث (د) شراب پینا۔

بادہ تا بسر کشیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار شراب با فراط خوردن (میر معزی سہ) ای صنم تیرہ زلف بادۂ روشن بیار ؎ وے پسر ماہ روے بادہ بکش تا بسر ؎ مؤلف

عرض کند کہ بسیار خوردن مشروب و
ماکول را تا سر معدہ رساند و اشارہ ازین
است و بس (اردو) کثرت سے شراب
پینا- ایسا پینا کہ منہ تک آجاے -

بادۂ جوان اصطلاح- بقول بحر و وارستہ
شراب نو رسیدہ مقابل بادۂ پیر کہ شراب
کہنہ باشد (میر معزی ؎) چہ باک ازان
کہ جہان سر گشت و ناخوش شد ۔ کہ خانہ
گرم و مغنی خوشست و بادہ جوان ۔ مؤلف
گوید کہ مرکب توصیفی است بمعنی شراب
نو کشیدہ اشارۂ این بر لفظ بادہ گذشت
(اردو) تازہ شراب - مؤنث -

بادۂ حوصلہ پرداز اصطلاح- بقول
بحر شراب ہوش ربا ہم او ذکر (حوصلہ پرداز)
بجایش کردہ بر معروف قانع بہار ذکر این نکرد
ولیکن بر (حوصلہ پرداز) از میرزا صائب
سند آوردہ کہ سند این اصطلاح است (؎)
بادۂ حوصلہ پرداز لب و چشم بتان ہست
از سلسلہ تاک زمیخانہ کیست ۔ مؤلف عرض
کند کہ درین سند اضافت حوصلہ پرداز بسوی
لب و چشم است مجرد (بادۂ حوصلہ پرداز)
چیزی نیست اضافت آن بسوے کسی یا چیزے
لابد مراد از شرابی کہ حوصلہ کسی بیفزاید و
تشجیع کند- مرکب توصیفی است و آنچہ صاحب
بحر در معنی این اصطلاح ہوش ربا گفتہ درست
نباشد (اردو) حوصلہ بڑہانیوالی شراب ہو(مؤنث)

بادۂ خام اصطلاح- شرابی کہ خام و
ناقص باشد و پختہ نشود و مرکب توصیفی است
بہار اشارۂ این بر لفظ بادہ کردہ کہ گذشت
(صائب ؎) ناقص از تربیت چرخ نگردد
کامل ۔ بادۂ خام محالست بہ مینا برسد ۔
(اردو) شراب خام - کہہ سکتے ہین -
مؤنث- ناقص شراب جو پختہ نہوئی ہو-

بادۂ خانہ استعمال- بہار بہ معروف

قانع مؤلف گوید کہ مرادف می خانہ یعنی خانۂ کہ برای شراب خواری یا شراب فروشی ساختہ باشند (خاقانی ے) عقل اگر دیوانۂ مینا گشتہ شود ٭ دیت از بادہ خانہ بستانیم ٭ (اردو) شراب خانہ۔ میخانہ۔ مذکر۔

(الف) بادہ خوار اصطلاح۔ (الف) (ب) بادہ خوردن بقول بہار معروف و صاحبان بحر و بہار و آصفی نسبت (ب) گویند کہ بمعنی شراب خوردن است مؤلف عرض کند کہ (ج) مصدر مرکب است و (ب) اسم فاعل ترکیبی است بزیادت الف بعد واو در امر حاضر خوردن مخفی مباد کہ خوار بقول برہان بر وزن چار بمعنی خورندہ باشد و فرماید کہ باینمعنی بدون ترکیب در آخر کلمات گفتہ نمی شود ہمچون کباب خوار و اشاق آن بخیال ما این امر حاضر مصدر خوردن است بزیادت الف بعد واو۔ و بقاعدہ اسم فاعل ترکیبی با اسمی جمع شدہ افادۂ معنی فاعلی کند (صاحب بحر بذیل مصدر خوردن ذکر این کردہ) ہمچون (بسیار خوار) و (می خوار) (سعدی ع) کہ بسیار خوار است بسیار خوار ٭ (انوری ب ے) ای ترک می بیار کہ عید است و بہمن است ٭ ہنگام بادہ خوردن و شادی بر زن است ٭

(اردو) الف۔ بادہ نوش۔ بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مذکر۔ شرابی۔ می خوار (ب) شراب پینا۔

بادہرات اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و جامع و ناصری باد شمال را گویند و آن از طرف مشرق بجانب مغرب وزد بخلاف باد دبور صاحب سروری این را بہ ہای ہوز در آخر بعوض فوقانی نوشتہ از حکیم سوزنی سند آرد (ے) مرعیت را صبای عدل لطف آمیز تو ٭ خوش نسیم آید چو با مشک تبت

باد ہراہ ؛ صاحب مؤید بر (باد ہراہ) گوید کہ
در شہر ہراہ موازنۂ ہفت ہشت ماہ متواتر
باد شمال وزد و آن بغایت لطیف و موافق
مزاج خلائق است ہمین است (باد ہراہ)
خان آرزو در سراج گوید کہ (باد شمال) را
بدان سبب (باد ہرات) گفتند کہ این باد اکثر
در ہرت می وزد و شمال ہرات مشہور است
و قوسی گوید کہ ہفت ماہ لاینقطع ۔ شمال در
ہرات می وزد و از اعجب عجائب آنست
کہ در برہان قاطع در تفسیر این لفظ نوشتہ کہ
(باد شمال را گویند و آن از طرف شرق بجانب
مغرب است برخلاف دبور) و ظاہر است
کہ بدین معنی صبا است نہ شمال غالباً سہو القلم
است (انتہی) مؤلف عرض کند کہ اغلب
باد است بسوے ہرات یعنی بادی کہ از جانب
ہرات وزد و ہرآت بقول غیاث بفتح اول بلدے
و نظر بر شہرت بکسر اول نام شہرے از دار الملک
خراسان و ہرآہ بکسر اصلش کہ عربان این را
بتاے مدوّرہ می نویسند بدینوجہ کہ ہرات
در شمال خراسان واقع است باد شمال
را اہل خراسان بمجاز باد ہرات نام نہادہ باشند
یا بوجہی کہ خان آرزو ذکرش کرد (اردو)
شمالی ہوا ۔ مونث ۔

باد ہرزہ بقول برہان و بحر و جامع و جہانگیری
و ناصری بازاے ہوز بر وزن شاہ پردہ (۱)
افسونی را گویند کہ دزدان بر صاحب کالا
بدمند تا خواب گران برو مستولی شود صاحب
سروری بذکر معنی اول سندی پیش کردہ ۔
(خاقانی سہ) بچار پارۂ زنگی بباد ہرزۂ دزد
و بیانگ زنگل نباش و کم کم نقاب ؛ و فرماید
کہ در تحفۃ السعادت (۲) بمعنی سخن بیہودہ و
(۳) وعدۂ خلاف نیز ۔ خان آرزو در سراج
نسبت معنی اول فرماید کہ چون این قسم کارہا
نا معقول است بدین اسم موسوم شدہ فرماید

کہ قوسی (بادہبردہ) بادال مہملہ بعوض زاے ہوز آوردہ یعنی صبا فوری گفتہ کہ دزدان وکبوتر بازان کنند وبحوالہ تحفۃ السعادت ذکر معنی دوم وسوم ہم نمودہ فرماید کہ غالب کہ مجاز باشد وصاحب رشیدی ہم ہر سہ معنی بالا را بیان کرد۔ **مؤلف** عرض کند کہ باخان آرزو اتفاق داریم وجہ تسمیۂ این ہمان باشد کہ بالا مذکور شد (اردو) (۱) وہ افسون یا منتر جو چور مالک مکان کی غفلت کے لئے پڑھتے ہیں تاکہ وہ نیند سے بیدار نہ ہو۔ مذکر (۲) بیہودہ بات۔ مؤنث (۳) غلط وعدہ مذکر

(۲۰۴۱) **بادۂ رنگین** اصطلاح۔ کنایہ از شراب سرخ باشد مرادف بادۂ احمر چنانکہ انوری گوید (ﺳ) ساغرش پر بادۂ رنگین چنان آید بچشم ؎ کز میان آب روشن بر فروزد شمع ؎ اشارۂ این بر لفظ بادہ گذشت (اردو) دیکھو بادۂ احمر۔

(۲۰۴۲) **بادۂ روشن** اصطلاح۔ کنایہ از شراب صافی وزرد است چنانکہ صائب گوید (ﺳ) بادۂ روشن کشیدن در کنار لالہ زار ؎ شمع روشن بر سر خاک شہیدان کردنست ؎ (ولہ ﺳ) روز نورانی بود مستغنی از شمع وچراغ ؎ بادۂ روشن بوقت شام می باید کشید ؎ (اردو) شراب صافی اور زرد۔ مؤنث۔

بادۂ ریحانی اصطلاح۔ بقول بحر وغیاث شرابی کہ دران اقسام گلہاے خوشبو اندختہ بکشند۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات بحوالۂ کتب طب فرماید کہ شراب کثیر المنافع را گویند (صائب ﺳ) از طباشیر فروغ خویش سازد معتدل ؎ بادۂ ریحانی پر زور شب را ماہتاب ؎ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است وجہ تسمیۂ این تقاضاے خوشبو کند وبس (اردو) خوشبو شراب جو پھولوں سے تیار کی جاے۔ مؤنث۔

باده ریختن اصطلاح - بقول بهار
معروف - صاحب آصفی هم ذکر این کرده
از معنی ساکت مؤلف گوید که شراب در
ساغر انداختن است (باقر کاشی ؎)
امشب شراب زندگیم نشئه نداد ٭ ساقی مریز
باده که پیمانه پر شده است ٭ (ظهوری ؎)
چه باده بود که ساقی بجام مستان ریخت ٭ که
سنگ عربده بر شیشه خانهٔ جان ریخت ٭
(اردو) شراب ڈالنا - (جام و ساغر میں)

باده زدن مصدر اصطلاحی - بقول بحر
شراب خوردن - بهار بر معروف قانع (باقر
کاشی ؎) ما ز روز ازل از عشق و جنون
دم زده ایم ٭ بادهٔ عشق ز پیمانهٔ آدم زده ایم
٭ (میرزا معز فطرت ؎) دگر کجا زده باشد
ای قیامت حسن ٭ که کرده محشر گلها بهشت
رنگ ترا ٭ (ظهوری ؎) می کشانیکه ندانم
غم از روز خمار ٭ باده در مجلس فیض سحر ما
زده اند ٭ (اردو) شراب پینا ٭

بادهٔ سرجوش اصطلاح - بقول انند به
حوالهٔ بهار کنایه از شراب صاف و این
مقابل دُرد است مؤلف عرض کند که
مرکب توصیفی است بمعنی بادهٔ پخته که جوش
می زند و تا سر شیشه و جام می رسد (ظهوری
؎) دل دگر پیمانه در بادهٔ سرجوش زده ٭
نعرهٔ مستانه آهی بر لب خاموش زده ٭ (صائب
؎) کاسهٔ سر را خطر از مغز پر جوش من است
٭ عالمی زین بادهٔ سرجوش مدهوش من است
٭ (اردو) پخته شراب - جوشدار شراب - مؤنث

بادهٔ شبگیر اصطلاح - صاحب انند بحوالهٔ
جواهر سخن گوید که بمعنی صبوحی است (حافظ
؎) عاشقی را که چنین بادهٔ شبگیر دهند ٭
کافر عشق بود گر نبود باده پرست ٭ مؤلف
عرض کند که مرکب اضافی است یعنی شرابی
که سحرگاه خورند که شبگیر بقول بحر بمعنی صبح ا

سحرگاہ است۔ (اردو) صبوحی۔ بقول
آصفیہ۔ عربی۔ اسم مونث۔ وہ شراب جو
صبح کو پی جاے (آتش ؎) عہد پیری مین
کرون کیونکر مین ترک جام مے ؛ دفع کرتی
ہے صبوحی درد سر مخمور کا ؛

بادۂ شفقی | اصطلاح۔ بقول بہار وانند
شراب سرخ برنگ شفق (صائب ؎)
قسم بساقی کوثر کہ از شراب گذشتم ؛ ز بادۂ
شفقی ہمچو آفتاب گذشتم ؛ مؤلف گوید کہ
مرکب توصیفی است (اردو) دیکھو بادۂ احمر

(۱) بادۂ شیراز | استعمال۔ بہار بذکر
(۲) بادۂ شیرازی | ہر دو از معنی ساکت
مؤلف گوید کہ (۱) مرکب اضافی و (۲)
مرکب توصیفی است یعنی شرابیکہ در شیراز
می کشند (مخلص کاشی ؎) غربت افتاد
چو دلخواہ وطن می گردد ؛ بادہ را شیشۂ شیراز
کند شیرازی ؛ (محسن تاثیر ؎) حسن و عشق
و عاشق و معشوق ہم شہری خوش است ؛
بادۂ شیراز باید شیشۂ شیراز را ؛ (اردو)
شیراز کی شراب۔ مؤنث۔

(۳۳۰۳) **(۱) بادۂ صاف** | استعمال۔ قسمی است
(۲) بادۂ صافی | از شراب شفاف
بے درد و غیر مکدر۔ اشارۂ این بر بادۂ کردہ اند
(ظہوری ؎) براہ تندسیل بادۂ صافی چہ
می آید ؛ بناے توبۂ رندان کہ لایش پاے بست
آمد ؛ جز این نیست کہ ہر دو مرکب توصیفی است و
تحتانی معروف در (۲) اصلی است و اگر تحتانی
را مجہول گیریم براے وحدت باشد (ظہوری
؎) کرم کرد است ساقی در صبوحی بادۂ
صافی ؛ کہ چون پرتو زند زورش توانم بر سحر
جوشم ؛ (اردو) شراب صاف خالص
شراب۔ مؤنث۔

(۳۳۰۴) **بادۂ صبوح** | استعمال۔ مقابل غبوق یعنی
شرابی کہ صبح خورند مرکب توصیفی است (انوری

ﻫ) ساقیا بادۂ صبوح بیار ÷ دائنہ دام
ہر فتوح بیار ÷ (اردو) صبوح۔ بقول
آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ شراب صبح شراب بامداد
(۲۰۳۵) **بادۂ صرف** اصطلاح۔ مرکب توصیفی
مقابل شراب ممزوج بمعنی شراب خالص
است سند این بر بادۂ ممزوج از کلام صاحب
می آید (اردو) شراب خالص۔ مؤنث۔
وہ شراب جس مین پانی ملا ہوا نہو۔ اور جسکی
قوت گھٹی ہوئی نہو۔

(۱) **بادہ فرساے** اصطلاح۔ بقول
(۲) **بادہ فرسودن** بحر (۱) شراب خوار
بہار ذکر بادہ فرسا و بادہ فرساے ہر دو کردہ
گوید کہ دائم الخمر را گویند یعنی آنکہ از افراط خوردن
شراب مضمحل و فرسودہ شدہ باشد (شیخ
ابوالفیض فیاضی ﻫ) خوش وقت حریف
بادہ فرساے ÷ بر تارک آسمان زدہ پاے ÷
صاحب آصفی لبند (۱) مصدر (۲) را قائم
کرد کہ بمعنی شراب خوردن و دائم الخمر بودن
است و فرسودن بقول بحر محو شدن پس
کسے کہ محو بادہ شود دائم الخمر باشد تحتانی آخر
در (۱) زائد باشد (اردو) (۱) شراب
خوار۔ دائم الخمر (۲) شراب پینا۔ ہمیشہ
نشہ مین مست رہنا۔

بادہ فروش استعمال۔ بقول بہار معروف
مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی فروشندۂ شراب (حسین ثنائی ﻫ)
تو بزم ساز بعشرت کہ صبح بادہ فروش ÷ پئے
صبوح تو این تختہ از دکان برداشت ÷
(ظہوری ﻫ) صوفیان را گلہ از بادہ فروشان
بیجا است ÷ رہن ار زندہ بمن خرقۂ تقواے
من است ÷ (اردو) شراب فروش۔
شراب بیچنے والا۔

بادۂ قرمزی استعمال۔ بقول بہار و
انند شراب سرخ۔ برنگ قرمز۔ **مؤلف**

گوید که به تحتانی نسبت مرکب توصیفی است و اشاره
شراب سرخ و احمر به باده کرده ایم (ملا طغرا نور
توحید ـــه) از جوش در باده قرمزی که دیگ خم گرم لعلی پزی به (اردو) دیکھو...

(۱) باده کش

اصطلاح ـ (۱) بقول بحر

(۲) باده کشیدن

شراب خوار (انوری
ـــه) بل بهشت است کاندر و مه و سال
به باده کش هم فرشته هم حور است (صائب
ـــه) بجوے رفته دگر بار آب می آید به که خاک
باده کشان عاقبت سبو گردد به و (۲) بقول بحر
و بهار شراب خوردن (ملا قاسم مشهدی ـــه)
باده گر اندک و گر بسیار می باید کشید به گر کمان
صد من بود یکبار می باید کشید به (انوری ـــه)
گفتم که بخانه یک نفس آب کشم به با پیش وزیر
باده ناب کشم به (صائب ـــه) آب از پے چشم
صائب لذتی دیگر دهد به باده را در خانه
خمار می باید کشید به مؤلف گوید که (۱)
اسم فاعل ترکیبی است و (۲) کنایه باشد
(اردو) (۱) شراب خوار ـ شرابی (۲) شراب پینا

باده کم جوش

اصطلاح ـ بقول بحر باده
نارسیده ـ مؤلف عرض کند که مقابل باده
پرجوش و سرجوش ـ مراد از شراب خام مرکب
توصیفی (اردو) شراب خام جس مین جوش
کم ہو ـ (مؤنث)

باده کهن

استعمال ـ مرادف باده پیر که گذشت
(انوری ـــه) نو باده حیات شمر باده کهن به کافشانده
بر جهان کهن نوبهار گل به اشاره این بر لفظ باده
گذشت ـ (اردو) شراب کهنه ـ پرانی
شراب ـ مؤنث ـ

باده گرداندن

مصدر اصطلاحی ـ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف
گوید که گرداندن جام شراب در بزم می خواران
یعنی شراب دادن (کمال خجندی ـــه) ساقیا باده
بگردان که ملولیم ز خویش به تا زمانی ز میان مستی

ما برگیرد ۞ (اردو) دور۔ بقول آصفیہ
عربی۔ اسم مذکر۔ ساغر کو گردش مین لانا۔
شراب پلانا۔

بادہ گرفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر
بمعنی شراب خوردن بہار ہم ذکر این کردہ
از معنی ساکت (مخلص کاشی ھ) دو جہان
را کند از گردش یک ساغر ست ۞ چشمت
این بادہ ندانم ز کجا می گیرد ۞ مؤلف گوید
کہ بمعنی حقیقی حاصل کردن بادہ باشد و کنایۃ
از خوردن (اردو) شراب پانا۔ حاصل کرنا۔ پینا

(۱) **بادہ گسار** اصطلاح (۱) بقول
(۲) **بادہ گساردن** بحر و بہار بمعنی شراب
خوار و (۲) بقول ہر دو بمعنی شراب خوردن
(مخلص کاشی ھ) می بساغر ایام شد ز
گردش چشمت ۞ کہ بادہ خون جگر شد بجام
بادہ گسار ن ۞ صاحب بحر بر گساردن
فرماید کہ بمعنی خوردن شراب و غم آید لاغیر
و صاحب برہان بر لفظ گسار گوید کہ بمعنی
خورندۂ غم و شراب ہمچو غمگسار و می گسار
مؤلف عرض کند کہ طرز بیان ہر دو محققین
البغلا می انداز د کہ مجرد گساردن بمعنی خوردن
است مخصوص برای غم و بادہ و گسار امر حاضر
و بادہ گسار و غم گسار اسم فاعل ترکیبی است
و در مجرد گسار بمعنی خورندۂ غم و شراب نباشد
و بقول صاحب موارد کہ بر مصدر گساردن
نوشتہ می کشاید کہ پیمانہ گسار ہم آمدہ و ہم او
از شیخ نیشاپوری سندی آوردہ کہ از آن
سند می گساردن باستعمال امر حاضر این مصدر
یافتہ میشود و این من وجہ سند (۲) باشد کہ
می گساردن و بادہ گساردن ہر دو یکی است
(ھ) تا بسنگ انداز ما سیمین بران سازند
عیش ۞ رطل سنگین خواہ و می با لعبت سیمین
گسار (اردو) (۱) شراب خوار (۲) شراب پینا

(۱) **بادہ گلرنگ** اصطلاح۔ مرکب توصیفی

(۲) **بادۂ گلفام** است بمعنی شرابی کہ
(۳) **بادۂ گلگون** رنگ گل دارد مرادف
بادۂ احمر (صائب سلہ) پشت بر کوه بدخشان
است مخمور مرا ٭ تا سبوی بادہ گلرنگ بر دوش
من است ٭ (ولہ سلہ) می بروی تازہ رویان
نشئۂ دیگر دہد ٭ در بہاران بادۂ گلفام می
باید کشید (ولہ سلہ) کے گرہ باز از دل
بادۂ گلگون کند ٭ نے مگر دست نوازش
ز آستین بیرون کند ٭ (اردو) دیکھو بادۂ احمر

بادۂ لب شیرین اصطلاح - بقول صاحب
تحقیق الاصطلاحات کنایہ از بادۂ نارس
است (صائب سه) بوسہ در ذائقہ اش
بادۂ لب شیرین است ٭ تلخ کامی کہ بد آموز
بدشنام شود ٭ (ولہ سه) زود دل رامی زند
چون بادہ لب شیرین فتاد ٭ بوسہ کار تلخی دشنام
نتوانست کرد ٭ **مولف** عرض کند کہ مرکب
توصیفی است یعنی بادۂ کہ لب را شیرین کند
و در اقسام بادہ بر لفظ بادہ اشارۂ این گذشت
و مراد از بادۂ شیرین است و بس مخفی مبادکہ
(لب شیرین) بدون اضافت لب اسم فاعل
ترکیبی است بمعنی لب شیرین کنندہ (اردو)
شیرین شراب - میٹھی شراب - مؤنث -

بادۂ لعلی اصطلاح - بقول بہار وانند
شراب سرخ باشد و ما از کلام صائب سند
استعمال این یافتہ ایم (صائب سه) مکن
ز بادۂ لعلی لب چو مرجان سرخ ٭ ز پشت دست
ندامت مساز دندان سرخ ٭ (اردو)
دیکھو بادۂ احمر -

بادۂ مرد آزما اصطلاح - بقول بحر شرابی
کہ بغایت تند باشد - دیگر کسے از محققین
فارسی زبان ذکر این نکرد و لیکن سند استعمالی
از کلام صائب بدست آمدہ - مرکب توصیفی
است (سه) زان ساقی خودم کہ نیایم درین
جہان ٭ مردی سزاے بادۂ مرد آزمای خویش

(اردو) تند وتیز شراب۔ مؤنث۔

بادۂ کلبہ اصطلاح۔ بقول بحر بادہ کہ ہنوز ازو نخوردہ باشند۔ دیگرکسے از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ مرکب توصیفی است حیف است کہ سند استعمال پیش نشد معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند (اردو) غیر مستعملہ شراب۔ یعنی وہ شراب جس میں سے خرچ نہ ہوئی ہو۔ مؤنث۔

بادۂ ممزوج اصطلاح۔ بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات شراب آمیختہ بآب مقابل صرف بالکسر است (صائب سه) بادۂ ممزوج را از ورشراب صرف نیست ؎ چشم مست یار از می ہوشیار تر ؎ بہار گوید کہ تخصیص باآب نیست بلکہ شرابی است کہ آب یا گلاب و مانند آن دران آمیختہ باشند مؤلف عرض کند کہ شرابی باشد کہ بشرکت چیزی دیگر در نشۂ اصلی آن کم شدہ مرکب توصیفی (صائب سه) عالمی را کرد بےخود زان دو لعل آبدار ؎ بادۂ ممزوج چندین نشۂ می داشتست ؎ (اردو) غیر خالص شراب۔ مؤنث۔

(۲۰۴۵) **بادۂ ناب** استعمال۔ مرکب توصیفی است مرادف بادۂ صرف کہ بجایش گذشت۔ ناب بقول برہان بسکون باے ابجد بمعنی لبّ لباب و خالص و بے آمیزش و صاف و پاک و بیغش پس بادۂ ناب شرابے کہ بی آمیزش چیزی است (صائب سه) گریۂ سوختگان اشک کباب است ترا ؎ خون این بےگنہان بادۂ ناب است ترا ؎ (انوری سه) بربردۂ چنگ پردۂ بدریدم ؎ وز بادۂ ناب توبہ بشکستم ؎ (اردو) دیکھو بادۂ صرف۔

(الف) **بادۂ ناہار** اصطلاح۔ بقول بحر و بہار (۱) امر ناگوار۔ چہ خوردن شراب در خلوے معدہ مضر است (ثانی تکلو سه)

سیر آمدند جیان از می مراد (؟) مسکین ہنوز
بادۂ ناہار می زند (؟) بہار گوید کہ عجب از مصطلح
الشعرا کہ ہمین بیت را سند می ناہار آوردہ
وحال آنکہ موقعش نیست **مؤلف** عرض کند
کہ (۲) معنی حقیقی این شراب ناہار و کنایہ باشد
بمجاز و از ہمین سند مصدر - - - - -

(ب) بادۂ ناہار زدن | بہر دو معنی مصدری
(الف) بدست می آید (اردو) الف (۱)
ناگوار امر - وہ کام جو ناگوار خاطر ہو - مذکر
(۲) شراب ناہار - مؤنث (ب) وہ کام کرنا
جو ناگوار خاطر ہو (۲) ناہار شراب پینا -

بادہنج | اصطلاح - بقول صاحب سواد التسہیل
بہ فارسی بادگیر باشد (باد آہنج) بمعنی بادکش
باشد و مکانی کہ برائے تابستان سازند و از
ہر چہار طرف باد در آن آید یا دریچۂ مشبک کہ
آن را پالکانہ نیز گویند - دیگرے از محققین
فارسی ذکر این نکرد **مؤلف** گوید کہ جا دارد
کہ این را بحذف الف ممدودہ مخفف (باد آہنج)
گیریم کہ بجایش گذشت - طالب سند استعمال بجیم
خلاف قیاس نیست - کہ ہنجیدن مخفف آہنجیدن
است (کذا فی البحر) (اردو) دیکھو باد آہنج -

بادۂ نو | اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بفتح نون مقابل بادۂ کہنہ دیگرے از
محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف**
عرض کند کہ خلاف قیاس نیست و معنی حقیقی
مرکب توصیفی است کہ شراب نو و شراب تازہ
باشد و حافظ شیراز - - - - -

بادۂ نو بنو | را استعمال کردہ است (ع)
مطرب خوش نوا بگو تازہ بتازہ نو بنو ہ بادۂ دلکشا
بجو تازہ بتازہ نو بنو ہ (اردو) نئی شراب
تازہ شراب - مؤنث -

(الف) بادہ نوش | اصطلاح - بقول بہار
(ب) بادہ نوش کردن | (الف) معروف -
(ج) بادہ نوشیدن | **مؤلف** عرض کند

اسم فاعل ترکیبی است بمعنی شراب‌خوار۔ (ظہوری
ﮯ) کسے کہ در ہوس لعل بادہ نوش افتد٭
ز تاب مستی حسرت چو من بجوش افتد٭ (ولہ
ﮯ) بجان رسیدہ ام از زاہدان افسونی٭
سرے بصحبت رندان بادہ نوش کشم٭
و نسبت (ب) عرض می شود کہ مصدر مرکب
است بمعنی شراب خوردن چنانکہ انوری
گوید (ﮯ) بنشست برکنار من و بادہ
نوش کرد٭ آن ماہ سرو قامت و آن سرو
کش خرام٭ و (ج) بقول بحر و بہار بمعنی شراب
خوردن (خواجۂ شیراز ﮯ) کیست حافظ
تا ننوشد بادہ بی آواز رود٭ عاشق مسکین
چرا چندین تجمل بایدش٭ (اردو) (الف)
شراب خوار۔ شرابی۔ (ب) و (ج) شراب پینا۔

بادہوا اصطلاح۔ بقول بحر و اند و شمس
بادال موقوف وعدۂ دروغ و سرچہ وجود
ندارد۔ صاحب مؤید ہم بحوالۂ اصطلاح
ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ قیاس
می خواہد کہ بکسر دال مہملہ خوانیم مرکب اضافی
است و بآد درینجا بمعنی سخن است کہ بیجا پیش
گذشت و اگر دال را ساکن گیریم فک اضافت
باشد معنی لفظی این سخن ہوائی و کنایہ از
وعدۂ دروغ حیف است کہ سند استعمال
پیش نشد مشتاق سند باشیم۔ اگرچہ انوری
استعمال این کردہ است چنانکہ (ﮯ) چون
گل از تازگی ز بادہوا٭ چاک زد جامہ بار
رنگ آورد٭ ولیکن بخیال ما ہوا در مصرع
اول این سند بمعنی ہوس است و متعلق بمعنی
اصطلاحی نیست (اردو) جھوٹا وعدہ
۔ مذکر۔ صاحب آصفیہ نے (بادہوائی)
پر فرمایا ہے کہ اسم مؤنث بیہودہ لغو بے معنی

بادی بقول برہان و ناصری و ہفت و آنند
بر وزن شادی (۱) یعنی ہمیشہ و دائم باشی
و (۲) آنچہ منسوب بباد باشد از فلکیات

همچو برج جوزا و دلو و میزان (حکیم انوری
له) معادی مبادت دگر چاره نبود ای تو
هرگز بکام معادی مبادی ۴ مؤلف عرض
کند که معنی اول بزیادت تحتانی مخاطب است
از مصدر بودن بمعنی باشی که از مصدر باشیدن
است وبمعنی دوم یای نسبت است چنانکه
از برج بادی برج جوزا و برج دلو و برج
میزان مراد باشد یعنی برج منسوب به باد و
مرض بادی هم توان گفت و هر چیزرا که به باد
منسوب کنیم (اردو) (۱) تو رہے (۲)
بادی بقول آصفیه - فارسی - نفاخ - ریحی
ہوا سے منسوب -

بادیار | اصطلاح - بقول انند بحواله فرہنگ
فرہنگ بروزن کامگار در فارسی زبان باز
وشاہین وشکاری را گویند دیگر جز
محققین فارسی زبان ذکر این نکرد حیف
است که سند استعمال پیش نشد و ظاهرا بمعنی
محب باد است یا باد با او محب که از بره
شکار سیر بر ہوا کند و ہمچو باد بسر رسد که آواز پر
و بالش اصلا بشکار ظاهر نمی شود و جا دارد
که از معانی متفرقه باد که بجالیش گذشت معنی
دیگر را گیریم باقی حال طالب سند باشیم
معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو)
باز - مذکر - شاہین - مذکر - دیکھو آوله -

بادیان | بقول ناصری تخم نباتی است
بلند تر از زرعی - ساقش مربع و برگش باریک
وخوشبو وگلش مائل به سپیدی وآن را انیسون
گویند - مصلح ضرر چای ختائی است که استعمال
وشرب آن متداول شده ما بحث این از
محیط اعظم بر اقوام ارقون کرده ایم و وجه تسمیه
این جز این نباشد که (یاتمق) در ترکی زبان
مصدر است بمعنی سوختن وصاحب برہان
برہان گوید که امر حاضر سوختن است در ترکی
(الخ) پس فارسیان این امر ترکی را

یا باد و معنی آن سوزندۂ ہوا کہ اسم فاعل ترکیبی
است و بدین وجہ کہ بادیان دافع ریاح است
بدین اسم موسوم شد (اردو) دیکھو اقوارنگی

بادیانہ بقول صاحب انند مرادف بادیان
کہ گذشت دیگرے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ جز نیست
کہ ہاے ہوز در آخر این زیادہ کردہ اند مرتبہ
بادیان است و بس چنانکہ ستمگار و ستمگارہ
(اردو) دیکھو بادیان ۔

بادیاوند اصطلاح ۔ بقول انند بحوالہ
فرہنگ فرنگ بفتح واو و سکون نون و دال
مہملہ لغت فارسی است بمعنی (۱) بسیار قوی
و فربہ و (۲) قوت و دلیری ۔ نیز فرماید
کہ (بادیاوندی) بمعنی قوت بدنی و زور
و طاقت ۔ دیگرے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرد ۔ بخیال ما این مرکب است از
بادیہ کہ بقول منتخب در عربی زبان بمعنی دشت
و بیابان است و بقول غیاث در ترکی بمعنی
پیالۂ بزرگ و وَند بقول برہان لغت فارسی
است بمعنی صاحب کہ در آخر کلمہ آمدہ افادۂ
معنی فاعلی کند چنانکہ (دولت وند) بمعنی صاحب
دولت پس معنی لفظی (بادیاوند) صاحب
دشت یا صاحب پیالۂ بزرگ باشد و کنایہ
از بسیار قوی و فربہ و معنی دوم بر سبیل مجاز
یا جادارد کہ (بادیاوند) بمعنی دوم مخفف
(بادیاوندی) گیریم بحذف تحتانی آخر و آنچہ
ہاے ہوز (بادیہ) درین اصطلاح بالف بدل
شد موافق قیاس است چنانکہ یاسہ و یاسا
(اردو) (۱) بہت قوی اور فربہ (۲)
قوت دلیری ۔ مؤنث ۔

بادیج بقول برہان و جامع و ہفت بسکون
جیم چیزی باشد مانند ساق چاقشر کہ آن را
از پارچۂ رنگین قلمی آجیدہ کنند و بیشتر شاطران
و پیادہ روان بر پاے کشند و بقول ناصری

پوشش شلوار دار وپنبہ دار کہ زنان پوشیدندے
اکنون نیز پیادہ روان شاطر از پشت پای
تا ساق بندند۔ **مؤلف** عرض کند کہ اصل
این (پادیز) بود بہ باے فارسی در اول
ودال مہملہ مکسور وتحتانی ساکن وزای ہوز
در آخر مرکب از پا کہ بمعنی خود است ودیز
بکسر دال مہملہ بمعنی قلعہ وحصار وبہمین معنی دز
بدون تحتانی ہم آمدہ پس معنی لفظی این قلعہ و
حصار پا وکنایہ از لباسی کہ زنان و رہروان
براے حفاظت پاے ہمچو شلوار می پوشیدند باے
فارسی بعربی بدل شد چنانکہ تپ وتب و
اسپ واسب وزاے ہوز بہ جیم عربی ہمچو
سوز وسوج عجبی نیست کہ این معرب پادیز
باشد مگر اہل لغت از پادیز ساکت (اردو)
وہ خاص لباس پاتابون کا سا جو پیدل چلنے
والے اہل عجم اپنے پیرون مین مثل شلوار کے
پہن لیتے مین جس سے پاؤن کی حفاظت
ہوتی ہے جو پنبہ دار کپڑے کا ہوتا ہے۔ مگر آج کل
عورتون کے اسی لباس مین سوئی کا کام بھی ہوتا ہے

بادیر اصطلاح۔ بقول صاحب ضمیمہ برہان
بروزن جاگیر۔ چوبی کہ در میان دیوار بجہت
استحکام بہ نہند۔ صاحب مؤید فرماید کہ
با باے فارسی ہم آمدہ بمعنی چوبی کہ در میان
دیوار یا پشت دیوار شکستہ نہند۔ صاحب برہان
بر پادیر بہ باے فارسی ہمین معنی نوشتہ **مؤلف**
گوید کہ اصل این بہ باے فارسی است قلب
(دیرپا) کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی تا دیر
قائم باشندہ وتا بدیر قائم دارندہ وکنایہ از
چوبی کہ براے حفاظت دیوار شکستہ ومائل دیوار
قائم کنند کہ قدرے حامل بار ومعین دیوار
می شود وپشتیبانش۔ صاحب بحر بر پشتیبان
وپشتیبوان فرماید کہ چوبی کہ بجہت استحکام بر
دیوار نصب کنند بانجہ باے فارسی بعربی بدل
شد چنانکہ تپ وتب (اردو) اڑواڑ تھوتل

آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ ٹیکن۔ ٹیک۔ روک۔ تھونی۔ پشتی۔ وہ لکڑی جو چھت وغیرہ کے نیچے گر پڑنے کے اندیشہ سے لگا دیتے ہین۔ اُسی کو دکن مین پوٹی کہتے ہین۔

بادیزن اصطلاح۔ بقول بحر مرادف بادزن کہ گذشت دیگر کسے از محققین ذکر این نکرد **مؤلف** گوید کہ جزین نیست کہ مخفف بادویزن باشد بحذف واو چنانکہ ہوشیار و ہشیار طالب سند استعمال باشیم (اردو) دیکھو بادویزن

بادیم اصطلاح۔ بقول صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاجار آب رسانی را گویند کہ از بارش کنند **مؤلف** گوید کہ ادیم بفتح اول بمعنی مطلق پوست دباغت دادہ فارسیست بزیادت موحدہ در اولش کہ بمعنی مصاحبت باشد آبرسانی را نام نہادند کہ از باران رحمت کنند یعنی چون باران بارد و در مقامات نشیب و مغاکہا جمع شود اہل عجم آن آب را بواسطۂ لولہ و ماشورہ چرمی کہ براے این مقصد خاص ساختہ می شود بمنزل مقصود می رسانند گویا این کار بواسطۂ ادیم می شود بنا برعلیہ نامش باادیم و بکثرت استعمال الف حذف شد (اردو) بارش سے آبرسانی۔ مؤنث۔

بادیمانی اصطلاح بقول بحر (۱) کنایہ از اویس قرنی رضی اللہ تعالی عنہ و (۲) عبارت از نفس رحمانی و (۳) باد بہاری و باد صبا ۔ صاحب ضمیمۂ برہان بذکر معنی اول نسبت معنی سوم گوید کہ بادے کہ از زمین وزد۔ صاحب مؤید گفتہ کہ معنی لفظی این بادے کہ از جانب یمن آید چنانکہ حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود انّی وجدت نفس الرحمان من الیمن یعنی بدرستیکہ یافتم نفس رحمان را از جانب یمن و فرماید کہ بعضے گویند کہ مراد از آن خواجہ اویس قرنی است و بقول بعضے ہمین بادیمانی است و بعضے باد بہار مراد دارند و در اصطلاح

سالکان عبارت از نفس روحانی است زیرا که روح طرف راست است ۔ سلطان سید شاہ عبدالرحمن الحسینی القادری صبغۃ اللہی بیجاپوری در تالیف خود کہ بہ (نفس رحمانی) موسوم است می فرماید کہ امر کلام الٰہی است و آن امر نفسی است کہ ثبت شدہ است برائے ایجاد شئی خواہ علماً خواہ خارجاً و آن را نفس رحمانی گویند مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و معنی حقیقی این بادی کہ از جانب یمن وزد و دیگر معانی مجازی مخفی مباد کہ اگر باد بہاری را باد یمین گوئیم باید کہ یمان را مبدل یمین قرار دہیم و تحتانی دوم بالف بدل شد چنانکہ یرتغان و آرتغان و یگدش و آگدش کہ این قسم تصرف در لغات عرب ہم بر سبیل تفریس یافتہ می شود (اردو) (۱) اویس قرنی رضؓ بقول امیر آپ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کے عاشقان جانباز مین تھے آپکا نام اویس ہے ۔ قرن ملک یمن کے ایک قبیلہ کا نام ہے اسی کی نسبت سے اویس قرنی کہے جاتے ہین ۔ (۲) نفس رحمانی ۔ اصطلاح سلوک مین نفس روحانی کو کہتے ہین (۳) دیکھو باد بہاری ۔ باد صبا ۔

بادیہ بقول صاحب مؤید عرابی و این را با مالہ بیدیہ نیز خواندہ اند بہار گوید کہ (۱) صحرا است و جمع این بوادی صاحب غیاث فرماید کہ باین معنی عربی است و (۲) در لغات ترکی بمعنی پیالہ بزرگ آوردہ ۔ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصرالدین شاہ قاچار فرماید کہ پیالہ مسی را نامند مؤلف عرض کند کہ از منتخب تصدیق معنی اول می شود و فارسیان این را بترکیب فارسی استعمال کردہ اند کہ در ملحقات آید و معنی دوم در لغات ترکی یافتہ نمی شود و نظر بر استعمال معاصرین عجم توانیم کہ اسم جامد فارسی زبان

خیال کنیم صاحب آصفیہ تائید خیال ما می کند و این را بمعنی اول و دوم لغت فارسی گوید تسامح اوست کہ بمعنی اول لغت عرب را فارسی گفت۔ صاحب ہفت بذکر معنی اول فرماید کہ زمین خراب را نیز نامند۔ بخیال ما مقصود صاحب مؤید از ہمین باشد کہ بمعنی خرابی نوشت (اردو) بادیہ (۱) بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ جنگل۔ بیابان۔ صحرا۔ دشت۔ بن (۲) تسلہ ہے کا بڑا کٹورا یا پیالہ جو ایک خاص گھرت کا ہوتا ہے۔ (انتہی) مؤلف کی تحقیق میں معنی اول عربی ہے۔

بادیہ آشام اصطلاح۔ بقول بحر (۱) اسپ تیز رفتار و (۲) مردم سیاح و بیابان گرد۔ (ظہوری ؎ کعبہ را تشنہ تری نیست ظہوری ارمن ❊ شاہد من قدم بادیہ آشام من است ❊ و بقول بہار و صاحب انند از عالم دوزخ آشام باشد۔ صاحب آصفی لبند ہمین استعمال مصدر اصطلاحی (بادیہ آشامیدن) قائم کرد از معنی ساکت و مقصودش جز این نباشد کہ این مصدر را بمعنی سیر بیابان و دشت نوردی کردن گیریم مؤلف گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است و ما از معاصرین عجم استعمال این مصدر با شتقاقات این نہ شنیدیم در کلام متاخرین و متقدمین ہم ندیدیم و لیکن خلاف قیاس نیست معنی لفظی این آشا مندہ دشت و بیابان و کنایہ از کسی کہ بپرواے دشت و بیابان نمی کند و شب و روز بسیرش می گذارد و برداشت صعوبت دشت نوردی می دارد بصفت اسپ ہم توانیم استعمال کرد و لیکن براے معنی اول مشتاق سند باشیم (اردو) (۱) تیز رفتار گھوڑا۔ مذکر (۲) جنگل کی سیر کرنیوالا۔

(الف) **بادیہ پیما** اصطلاح۔ بقول بحر مرادف بادیہ آشام بہ ہر دو معنیش یعنی (۱) اسپ تیز رفتار

و (۲) مردم سیاح و بیابان گرد . بہار ذکر این
کردہ از معنی ساکت (ظہوری ۵۵) جرس محمل
مقصود چنین نغمہ سرا ؎ بہ ثناے قدم بادیہ پیماے
من است ؎ صاحب ضمیمہ برہان این را بہ تحتانی
زائد در آخر (بادیہ پیماے) آوردہ و ذکر ہر دو
معنی کردہ صاحب جہانگیری در ضمیمہ خود معنی
اول را متعلق بہ شتر ہم می کند مؤلف عرض
کند کہ آنچہ بر (بادیہ آشام) نسبت معنی اول
نوشتہ ایم نسبت این ہم خیال ما ہمانست و
(۳) کنایہ باشد از تلاش کنندہ (ظہوری ۵۵)
بر داستان شوق حرم دست کوتہی ؎ راہت
و راز بادیہ پیماے کیستی ؎ . . . .

(ب) **بادیہ پیما شدن** مصدر اصطلاحی
است بمعنی دشت نورد شدن و شب و روز
سیر دشت و بیابان کردن چنانکہ ظہوری گوید
(۵۵) وصل حرم نیست از اہل حرم ؎ تا نشوی
بادیہ پیما چہ حظ ؎ صاحب آصفی بسند (بادیہ پیما)
مصدر . . . .

(ج) **بادیہ پیمودن** قائم کردہ از معنی ساکت
مؤلف عرض کند کہ مقصودش جز این نباشد
کہ بمعنی بادیہ پیمائی کردن است . خلاف قیاس
نیست ولیکن استعمال این یا اشتقاقش از
نظر ما نگذشت (اردو) الف (۱ و ۲)
دیکھو بادیہ آشام (۳) تلاش کرنے والا ڈھونڈھنے
والا . (ب) و (ج) راتدن جنگل طے کرنا .
جنگل مین بھٹکتے پھرنا .

بادیہ سپردن مصدر اصطلاحی . صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
گوید کہ طے کردن بادیہ باشد کہ سپردن بقول
بحر بکسر اول و ضم ثانی بمعنی طے کردن و نوردیدن
آمدہ (انوری ۵۵) خسروا قاعدۂ ملک چنان
می فگنی ؎ ملکا بادیۂ عدل چنان می سپری ؎
(اردو) جنگل طے کرنا . بادیہ پیمائی کرنا .

(۱) **بادیہ غول** اصطلاح (۱) بقول برہان

(۲) **بادیہ غولدار** و جامع کنایہ از دنیاے فانی۔ صاحب بحر بہ دو را مرادف یکدیگر بمعنی دنیا گوید و صاحب جہانگیری در ضمیمۂ خود ذکر (۲) کردہ و صاحب مؤید ہم۔ **مؤلف** عرض کند کہ غول بقول غیاث بواو معروف در عربی نوعی از جن و دیو کہ در صحرا و کوہ می باشد بہر شکل کہ خواہند بر می آیند (الخ) و از ہمین است غول بیابانی۔ پس (۱) مرکب اضافی است و (۲) مرکب توصیفی و کنایہ از دنیا (اردو) او ۲۔ دنیا۔ مؤنث۔

(۱) **بادیہ گرد** اصطلاح۔ بقول بحر و
(۲) **بادیہ گردی** و بہار (۱) مرادف بادیہ
(۳) **بادیہ گردیدن** آشام کہ گذشت صاحب آصفی ذکر (۳) کردہ از معنی ساکت و از سند پیش کردہ اش استعمال (۲) پیداست (عرفی شیرازی ؎) مرو بہ بادیہ گردی کہ رزق و شیدائی است ٭ برہنگی مطلب کان لباس رعنائی است ٭ **مؤلف** عرض کند کہ (۳) اصل است بمعنی دشت پیمائی کردن و (۲) حاصل بالمصدرش و (۱) اسم فاعل ترکیبی و آنچہ صاحب بحر این را مرادف (بادیہ آشام) گوید مقصودش از ہر دو معنی (بادیہ آشام) باشد و ما نسبت معنی اولش طالب سند باشیم و ہم در انجا اشارہ آن کردہ ایم (اردو) (۱) دیکھو بادیہ آشام کے دوسرے معنی (۲) صحرا نوردی۔ ۳ کا حاصل بالمصدر (۳) دیکھو بادیہ پیمودن

(۱۸۰۰)

بادیہ نوش اصطلاح۔ مرادف بادیہ آشام چنانکہ ظہوری گوید (؎) پیمانہ سرابست درین دشت جگر تاب ٭ از تشنگی راہ طلب بادیہ نوشم ٭ مخفی مبادا کہ بلحاظ معنی دوم بادیہ آشام (کہ گذشت) لطفی خاص در معنی شعر پیداست خصوصاً بوجہ مصدر نوشیدن (اردو) دیکھو بادیہ آشام۔

(الف) **باذابرنگ** اصطلاح - (الف) بقول مؤید لغت فارسی است باذال معجمہ
(ب) **باذارنگ** بمعنی ترنج کہ میوۂ مشہور است کذا فی القنیہ و (۲) بازیچۂ روم
وزنگ یعنی سخرۂ روزگار کذا فی الشرفنامہ و در ارادات لفظ سخرہ نیست صاحب
سروری نسبت (ب) گوید کہ بذال معجمہ ہمان (بادرنگ) کہ گذشت یعنی ترنج - دیگر
کسی از محققین فارسی ذکر این نکرد **مؤلف** گوید کہ در (الف) دال مہملہ بدل شد بہ ذال معجمہ
چنانکہ آدر و آذر و موحدہ بعد الف زائد و الف چہارم را در ہر دو یا اینکہ زائد گیریم یا
مبدل ہاے ہوز چنانکہ پیپیون و اپیون - وظاہر است کہ لفظ بادر در ہر دو مخفف بادہ
و بحث (بادرنگ) بجایش گذشت عجبی نیست کہ تبدیل دال مہملہ بہ ذال تصرف عربی
دانان عجم باشد و عجب آنست کہ کاف فارسی را چرا بجیم بدل نکردند کہ تعریب کامل می شد
و نسبت معنی دوم عرض می شود کہ سند استعمال پیش نشد و معاصرین عجم بر زبان ندارند اگر
سند بدست آید توانیم عرض کرد کہ این بازیچہ رنگ بادہ دارد یعنی بازیگران ہمچو میخواران
مدہوش حرکات کنند در بازی (اردو) (۱) دیکھو باتس (۲) رومی اور زنگیون کے
ایک کھیل کا نام جسکی حقیقت سے ہم واقف نہین ہین نام سے اسقدر پتا چلتا ہے کہ اس
بازی مین وہ مثل مدہوشون کے حرکات کرتے ہین -

باذغیس اصطلاح - بقول سروری
بسکون ذال معجمہ و کسر غین معجمہ نام ناحیہ
ایست مشتمل بر قراے بسیار قریب بہ یکدیگر
وگفتہ اند کہ اصل این (بادخیز) است
یعنی محل ہبوب ریاح (سوزنی سه)
سموم مرگ چون غلیشہ کند خشک اگر پیش

شال باذ غیسم ۱۲ مؤلف گوید کہ جز این نیست کہ مبدل باذ خیز است کہ دال مہملہ را بمعجمہ و خائے معجمہ را	بہ غین معجمہ و زائے ہوز را بہ سین بدل کردند چنانکہ آذر و آذر و چرخ و چرغ و آیاز و ایاس (اردو) دیکھو باذ خیز۔

بار بقول برہان و جہانگیری و سروری و دارستہ و بہار و رشیدی بر وزن کار (۱) پشتۂ قماش و خرد ار و آنچہ بر پشت توان بر داشت صاحب جامع فرماید کہ حمل معروف و صاحب سراج گوید کہ چیزے کہ مردم بر سر و پشت خود یا مرکب بار کنند و بر دارند۔ بہار گوید کہ بدین معنی با لفظ بر تافتن و بر داشتن و کشیدن و گرفتن مستعمل (میر معزی ؎) نہاد نامۂ ہجرت زمانہ بر تارک ۱۲ گرفت بار قبولت ستارہ بر گردن ۱۲ (استاد عنصری ؎) دو بیت خدمت تو بار زیست بر یکدل ۱۲ یکی عطائے تو بار است بر دو صد حمال ۱۲ مؤلف عرض کند کہ بہار بفتح اول و سکون ہر سہ حروف ما بعد بقول ساطع بزبان سنسکرت مذکر بار و گرانی چیزی و بھاری بمعنی گران و سنگین و ثقیل از ہمین است و صاحب سخندان گوید کہ ترجمۂ بار در سنسکرت بھار است و بس بخیال فارسیان از ہمین لغت سنسکرت بالحذف ہائے ہوز مفرس کردہ اند و جا دارد کہ بار را لغت ترکی گیریم کہ بقول صاحب لغات ترکی بمعنی برو و ترجمۂ آن در عربی (علیہ) باشد فارسیان حمل را کہ بر پشت بار کنند بہ بار موسوم کردند۔ بخیال ما توجیہ اول اقوی است آنچہ بہار تخصیص استعمال این با چند مصادر کند قلت تلاش اوست۔ استعمال این ہر قدر کہ از منظر ما گذشت در ملحقات می آید (اردو) بار۔ بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مذکر۔ بوجھ۔

بہار - اسباب بست -

(۲) بار - بقول برہان وجہانگیری وجامع وسروری ووارستہ وبہار نامی است از نام ہاے خداے تعالی وبمعنی رفعت وشان وشوکت - صاحب ناصری فرماید کہ بدین معنی عربی است خان آرزو در سراج بحوالہ قوسی فرماید کہ بمعنی بزرگ وجلیل نیز آمدہ وگوید کہ تحقیق آنست کہ اہل لغت را اشتباہ افتادہ در کلمۂ بار کہ نام پاک حضرت خدا است تعالی شانہ فقط عربی است مخفف (باریٔ بہمزہ در آخر) کہ گاہی براے تخفیف باری خوانند بہ تحتانی معروف وگاہے بار خوانند وگوید کہ در کلمۂ (بار خدا) بدین معنی نیست بلکہ بمعنی کسے است کہ ہمہ کس را بار دہد پس خدا درین صورت بمعنی صاحب خواہد بود یعنی خداوند بار بخلاف (بار الہ) کہ درینجا ہمان لفظ عربی است و ہمین دو لفظ وجہ اشتباہ صاحب فرہنگان شدہ (کمال اسمعیل ؎) بزبان ہمہ دروغ ودغل ہا دہدت دل کہ نام بار بری ہا (حکیم انوری ؎) بار اندہ مکش کہ بار دگر ہا برہانیدت از غم ایزد بار ہا مؤلف عرض کند کہ باری - بقول منتخب در عربی زبان بمعنی پیدا کنندہ از خاک است وبقول غیاث نام حق تعالی فرماید کہ در اصل (بارئ بہمزہ الخ) پس بخیال ما فارسیان این را بحذف تحتانی آخرہ مفرس وبراے باری تعالی شانہ استعمال کردند وبمعنی رفعت وشان وشوکت مجاز است آنچہ خان آرزو در معنی (بار خدا) موشگافی کردہ ضرورت ندارد زیرا کہ ہرگاہ بار مفرس وبمعنی حقیقی - پیدا کنندہ از خاک است اضافت آن با خدا کہ ہم کلمۂ صفت است غلط نباشد کہ مرکب توصیفی است

واگر بدون اضافت خوانیم ہم بقاعدۂ بدل درست باشد (اردو) بار بقول آصفیہ
(صفت مین) تعالیٰ۔ بزرگ۔ جیسے (بار خدا) خداے بزرگ۔ رفعت وشان مونث۔
(۳) بار۔ بقول برہان وجامع وبہار وجہانگیری بمعنی رخصت واجازت عموماً
ورخصت واجازت وراہ دخول ملاقات ودر آمدن پیش کسے باشد خصوصاً صاحب
ناصری این را مخصوص بسلطان کند کہ گوید (بار نیست) یا (بار ہست) صاحب سراج
فرماید کہ وقت ملاقات ورخصت ودر آمدن پیش کسے وعموماً بمعنی رخصت آید وآرزو
بر راہ دخول قناعت کرد وگوید کہ لفظ بارگاہ مرکب ازہمین است۔ خان آرزو در
سراج فرماید کہ بمعنی رخصت دخول است مؤلف عرض کند کہ بتحقیق ما بار در ترکی
زبان بقول لغات ترکی بمعنی ہست آمدہ وفارسیان ازہمین مادۂ ہستی بمعنی دخول و
حضوری استعمال کردہ اند چنانکہ حکیم انوری گوید (ع) راست گوئی کہ زبسیاری انجم ہستی
ہا درگہ خواجہ زبسیاری شاہان گہ بار ہا واستعمال این با مصدر دادن بمعنی رخصت
واجازت دادن بر سبیل مجاز باشد چنانکہ حکیم سنائی گفتہ وصاحب جہانگیری این را از کمال
اثیرالدین اخسیکتی گوید (ع) تا ز بانت خمش نشد از قول ہا ندہد بار نطق ایزد بار ہا
وبراے رخصت حضوری وباریابی ہم بر سبیل مجاز استعمال کردہ اند وحق اینست کہ دینجا
ہم ہمان معنی دخول وحضوری درست می شود چنانکہ خبازی نیشاپوری گوید (ع)
آن دو زلف کہ بادش ہمی برد ہا گوئی کہ عاشق است کہ ہیچش قرار نیست ہا یابی کہ دست
حاجب سالار لشکر است ہا کز دور می نماید کامروز بار نیست ہا وازاینجاست کہ بار

بمعنی بے دخل مستعمل شد چنانکہ حکیم سنائی گفتہ (ش) از حشمت و جاہ تو ہمی پیش نیاید
با نور قمر و شمس بنزدیک تو بے بار۞ و استعمال بے بار بمعنی بے رخصت و بے اجازت
ہم بر سبیل مجاز دیدہ ایم چنانکہ فرخی گوید (ش) ہر کہ در آید گہر ستاند بے بیغ ہا ہر کہ
بخواہد ہمی در آید بے بار۞ ہمین است حقیقت بار بمعنی ستونش کہ محققین نازک خیال
نسبت آن سخن سرائی ہا کردہ اند و پے بحقیقت نبردہ اند (اردو) بار۔ بقول آصفیہ
فارسی۔ اسم مذکر۔ دخل۔ رخصت۔ اجازت۔

(۴) بار۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و وارستہ و بہار یعنی کرت و مرتبت
و نوبت و دفعہ۔ صاحب ناصری فرماید کہ چنانکہ دہ بار و ہزار بار (سعدی ش) ہزار
بار بگفتم ہزار بار ہزار ہا بدل کہ اے دل مسکین مرو تو از پے یار ہا۔ خان آرزو در سراج
گوید کہ بدین معنی در ہندی ہم آمدہ **مؤلف** عرض کند کہ بزبان سنسکرت معنی این بقول
صاحب ساطع روز است کہ نقیض شب باشد و ہندیان از ہمین مادہ بمعنی وقت۔ روز
۔ مرتبہ و کرت استعمال کردہ اند پس ہیچ عجب نیست کہ فارسیان بدین معنی ہم از لغت سنسکرت
گرفتہ باشند و جا دارد کہ این مبدل وآر باشد کہ بقول صاحب سخندان در سنسکرت
بمعنی۔ مرتبت و نوبت و دفعہ آمدہ و صاحب ساطع ہم ذکر وآر بمعنی یوم۔ فرصت و
وقت کردہ۔ اندرین صورت بآر را مفرس توان گفت مخفی مباد کہ تبدیل واو با موحدہ
موافق قیاس است ہمچون نوشتن و بشتن (اردو) بار بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر
۔ وقت۔ بیر۔ مرتبہ۔ دفعہ۔ کرت۔

(۵) بار - بقول برہان وجہانگیری وجامع وسروری بیخ وبن ہر چیز - صاحب ناصری فرماید
کہ سروبن باشد خان آرزو در سراج گوید کہ بار بمعنی بالا است چنانکہ بن و بار یعنی سراپا
نہ اینکہ بن و بار مرادف اند چنانکہ بعض گمان بردہ اند مؤلف عرض کند کہ بار بمعنی بالا
مزید علیہ بر باشد بزیادت الف بعد موحدہ و خان آرزو درست گوید کہ در مجرد بار
معنی بیخ و بن نیست بلکہ (بن و بار) بمعنی سراپا است - (حکیم سنائی ے) قفس چار طبع
و پنج حواس ؛ پر و بالت شکست از بن و بار ؛ (استاد فرخی ے) عمرہاے نوح باید
تا شہی خیزد دگر ؛ ہم ازان شاہان کہ تو برکندۂ از بیخ و بار ؛ مخفی مباد کہ (سراپا)
چنانکہ انسان راست مرادف آن (بیخ و بار) است مخصوص براے درختان اگرچہ
استعمال این ہردو مجازاً بغیر تخصیص ہم می آید و اگر بار را بمعنی ثمر ہم گیریم در (بیخ و بار)
معنی سراپا است پس مجرد بار را دریجا بمعنی بیخ و بن آوردن کم غوری محققین است
و بس - آنانکہ بار را بمعنی سروبن آوردہ اند - ہم سکندری خوردہ اند و ہردو سند پیش
کردۂ شان موافق ادعاے ما است (اردو) بیخ بنیاد - بقول آصفیہ - فارسی - اسم
مؤنث - جڑ مول (الخ) بیخ و بنیاد بھی کہہ سکتے ہین - لیکن ہماری تحقیق کے لحاظ سے اسکے
ترجمہ کی ضرورت ہی نہین ہے اسلیے کہ بار کا لفظ یہان صرف سر او ر بالا کے معنی میں ہے
(۶) بار - بقول برہان وجہانگیری وجامع وسروری مرادف کار است چنانکہ گویند
کار و بار - صاحب ناصری صراحت مزید کند کہ از اتباع کار است کہ آنرا کار و بار
گویند باد او عاطفہ (حکیم سنائی ے) بر در ماتم سراے دین و چندین ناے و نوش ؛

بردر رضا سپرے دیو چندین کار و بار ۔ مؤلف گوید کہ استعمال مجرد بار بمعنی کار ہم توان کرد و این معنی بحالت ترکیب با کار پیدا می شود کہ متعلق از محاورہ فارسیان است (اردو) کاروبار ۔ کام کاج ۔ مین بار اور کاج کا لفظ کام ہی کے معنون مین سمجھا جاتا ہے ۔ بطور اتباع ۔

(۷) بار ۔ بقول برہان و جہانگیری و بہار جاے انبوہی و بسیاری چیزے ہمچو ہندوبار و دریابار و رودبار و جوئبار و امثال آن صاحب جامع بذکر این فرماید کہ در حالت ترکیب مستعمل ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بجز رودبار و زنگبار و ہندوبار و دریابار استعمال این کلمہ دیدہ نشد مؤلف عرض کند کہ انحصار این چہار اصطلاح از جوئبار بیجا است باقی نماند و در زبان غیر مادری ما نباید این قسم ادعا کنیم کہ قلت و نقص تلاش ما در غلط نیندازد بالجملہ (ہندوبار) بقول برہان بر وزن گیسودار بمعنی ہندوستان است و کنایہ از دوات سیاہی ۔ خان آرزو در سراج بر (ہندوبار) فرماید کہ بمعنی ہندستان چرا کہ جاے انبوہی است ۔ بخیال ما اہل لغت معنی لفظی این جاے انبوہی ہندوان گرفتہ اند و ہم برین قیاس است زنگبار و بر دریابار صاحب برہان گوید کہ بمعنی دریاے بزرگ و نام ولایتے کہ بر کنار دریاست و ہم او بر رودبار فرماید کہ نام طلوگی است و شہرے مابین گیلان و قزوین و بمعنی جداول آب و رودخانہ ہاے بزرگ و جائیکہ دران رودخانہ ہا عدہ و بسیار جاری باشد و ہم او بر جوئبار گوید کہ کنار جوے آب را گویند و جائیکہ جوی ہا اسم ذکر آب بسیار باشد و جوئے بزرگی را ہم نامند کہ از جویہاے کوچک

معلوم می شود که از صراحت معانی این هر پنج اصطلاح می کشاید که بلحاظ معانی مختلفهٔ متذکرهٔ بالا بعض آن که دران بسیاری وکثرت پیداست سند بار بمعنی انبوهی وبسیاری است و بدیمعنی جا دارد که بار را اسم جامد فارسی زبان گیریم یا مبدل وار که بمعنی بسیار می آید و وار بمعنی معنی فاعل هم یعنی کلمهٔ نسبت همچون سوگوار وتقصیروار و شک نیست که در فارسی زبان واو به موحده بدل شود چنانکه آو وآب ونوشتن ونبشتن پس اگر بار را مبدل وار گیریم یعنی هندوبار منسوب به هند وزنگبار منسوب به زنگ ودریابار وجوبار ورودبار بمعنی منسوب به دریا وجوے ورود یا دریا وجوے ورود دارنده باشد وجا دارد که بار را مبدل وار لغت سنسکرت گیریم که معنی آن بقول ساطع این طرف جوے باشد۔ فارسیان این را بر سبیل تبدیل مفرس کرده بمعنی طرف استعمال کرده باشند ودر معنی هر پنج اصطلاح بالا اشاره که بکناره شده از براے آن همین معنی درست می شود چنانکه معنی دوم دریابار ومعنی اول جوبار حاصل اینست که نظر بر استناد همین پنج اصطلاح ۔ بار را بمعنی طرف وکناره قائم کردن هم ضرور است۔ چنانکه کرده ایم (فردوسی ؎) بیارم نشانمش بر تخت بار ٭ وزان پس کشایم در گنجبار ٭ (اردو) فارسی مین بار کثرت کے معنون مین مستعمل ہے بحالت ترکیب جیسے ہندوبار۔ زنگبار۔ جوبار۔ دریابار۔ رودبار۔ [illegible] یار۔ بقول برہان وناصری وجہانگیری وجامع وسروری ووارستہ بمعنی بارنده [illegible] که در [illegible] مشکبار وابر گهربار وامثال آن (سیف اسفرنگی ؎) جو باد صبحدم از [illegible] بار [illegible] یار برخیزد ٭ عجب نباشد اگر مشکبار برخیزد ٭ (حکیم سنائی ؎) رخت بردار

ازین خراب کہ ہست ؎ بام سوراخ و ابرطوفان بار ؎ مؤلف عرض کند کہ تسامح محققین است کہ چنین خیال کردہ اند حقیقت آنست کہ بار امر حاضر است از مصدر باریدن و بقاعدۂ فارسی چون با اسمی مرکب شود افادہ معنی اسم فاعل و اسم مفعول کند مجرد بار بمعنی بارندہ اصلا نیست (اردو) برسنے والا۔

(۹) بار۔ بقول برہان و سروری امر بباریدن یعنی ببار و مختصر ببار (حکیم اوحدی سہ) خانہ در بیشۂ الہی گیر ؎ سنگ بر شیشۂ مناہی بار ؎ مؤلف عرض کند کہ این مخفف ببار نیست بلکہ ببار بہ موحدۂ اول مزید علیہ بار است (اردو) برس۔ برسنے کا امر حاضر

(۱۰) بار۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و بہار حاصل درخت از میوہ و گل وغیرہ و وارستہ و صاحبان ناصری و سراج این را مخصوص بہ میوہ و ثمر کنند (ناصر خسرو سہ) نہ بینی بر درخت این جہان بار ؎ مگر ہشیار مرد اے مرد ہشیار ؎ (حکیم ازرقی سہ) باغیست عارض تو کہ دارد بنفشہ بار ؎ سرویست قامت تو کہ دارد بر آفتاب ؎ خان آرزو در سراج گوید کہ این معنی راجع بمعنی اول است مؤلف عرض کند کہ تقصود جز این نباشد کہ از معنی اول مجازا این معنی پیدا شدہ کہ میوہ و ثمر ہم حمل شاخ و درخت است و بخیال ما اصل این بر است و بار بزیادت الف مزید علیہ آن و حقیقت بر بدین معنی غیر ازین نیست کہ بر معنی فوق دارد و میوہ چیزے است کہ فوق درخت و شاخ پیدا شود حاصل انیست کہ خیال خان آرزو و خیال ما۔ ہر دو مبنی بر قیاس است صاحب کنز ہم گل را در بار داخل کردہ۔ خلاف قیاس نیست کہ گل و برگ ہم بار درخت است چنانکہ (باریز)

بمعنی زعفران می آید و تخم ہم در بار داخل است چنانکہ از ماخذ بارنب کہ در ملحقات آید
این معنی بوضوح پیوندد۔ بالجملہ تحقیق ما اینست کہ این معنی مجاز معنی سی آم است کہ می آید
(اردو) بار۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ پھل۔ ثمر۔ پھل مذکر۔ بیج مذکر۔

(۱۱) بار۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و سراج غشی کہ در زعفران و مشک
وغیرآن کنند و آنچہ بار رو نقرہ در گداز ند۔ صاحب ناصری گوید کہ غشے کہ در سیم یا
زعفران یا مشک باشد و از ناصر خسرو سند آوردہ (ے) زر چون بعیار آید کم بش نگردد
وکم بیش زرے باشد کان باغش و بار است ؛ (حکیم خاقانی ے) ہر جا کہ محرمی است
خسی ہم حریف اوست ؛ آری زگوشت گاو بود بار زعفران ؛ خان آرزو در سراج گوید
کہ این را از آن بار گویند کہ بار وزن آن چیز را می افزاید و این در اصل مجاز است
کہ شہرت گرفتہ مؤلف عرض کند کہ در شئ مغشوش افزونی وزن لازم نیست یعنی
بعض اشیا ر باعتبار وزن حقیقی خود بعد از آنکہ مغشوش شود کم وزن شود و بعضے برخلاف
این و تائید قول ما از کلام خسرو ہم می شود کہ بالا مذکور شد بخیال ما تعلق این با معنی ہجدہم
زیادہ ترمناسب است کہ غش در اشیا ہم گناہ بسیار است واللہ اعلم (اردو) کھوٹ
بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ غش۔ ملاو۔ ملونی۔ آمیزش۔ آپ ہی نے اسکو (مذکر) لکھا
ہے بمعنی چاندی سونے مین کسی کم قیمت دہات کا ملاو۔

(۱۲) بار۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و بہار دیگدان و جاے کندہ۔
صاحب ناصری بذکر این فرماید کہ چون چیزے پزند گویند دیگ بر بار نہادم (لبحاق

طعمہ ؎) عشق یخنی دل ما بر دیغما امروز؛ مطبخی خیز و برو دیگ کلان نہ بر بار؛

قولہ ؎) خالہ بی بی چو ترا میل طبیعت باشد؛ عمہ خاتون نہد بہر تو دیگی بر بار؛ خان آرزو در سراج گوید کہ درینجا بار بمعنی بالاست کہ دیگ بر بالا گذاشتن عبارت از دیگدان است و معاران گویند کہ (دیگ بار کردہ اند) یعنی بر دیگدان گذاشتہ اند حاصل اینکہ بار بمعنی بالاست و غائیتش بمعنی دیگدان بمجاز کہ شہرت گرفتہ۔ **مؤلف** عرض کند کہ جا دارد کہ این را بمعنی بالا مبدل وار گیریم کہ واو بموحدہ بدل کردہ اند چنانکہ آو و آب و نوشتن و نبشتن و وار در ترکی زبان بقول صاحب کنز بمعنی (علی) آمدہ کہ ترجمۂ آن در فارسی (بر) باشد و بار در ترکی بمعنی بر ہم آمدہ کہ ترجمۂ آن در عربی (علیہ) باشد چنانکہ ذکرش بہ معنی اول کردہ ایم و جا دارد کہ در فارسی بار را فرید علیہ بر گیریم باقی حال اسم جامد باشد یا مفرس (اردو) چولھا۔ (ہندی) اسم مذکر۔ دیکھو آتشدان۔

(۱۳) بار۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری پردہ و سراپردہ (کمال اسمعیل ؎) کلک تو مقنعہ دار ایست کہ در پردۂ غیب؛ ہیچ بکرے را از وے نہ حجابست نہ بار؛ خان آرزو در سراج گوید کہ مجاز است **مؤلف** عرض کند کہ صاحبان جامع و سروری اہل زبانند و بوثیقۂ قول شان بمعنی حجاب و پردہ و سراپردہ اسم جامد فارسی زبان توانیم گرفت و بار در سنسکرت بقول سامع بمعنی دروازہ ہم آمدہ ولیکن بخیال ما سندے کہ پیش شد دران معنی رخصت و اجازت ہم درست می شود چنانکہ ذکرش بر معنی سوم گذشت یعنی ہیچ بکرے را از کلک تو نہ ضرورت حجاب است و نہ ضرورت اجازت یعنی بے حجاب و بے رخصت

داخل می شود (اردو) پردہ۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ حجاب۔ اوٹ۔ ستر۔ آڑ۔ گھونگٹ۔ نقاب۔ ہمارے خیال کے لحاظ سے اس کا ترجمہ روک ہے۔

(۱۴) بار۔ بقول برہان وجامع بمعنی یار و دوست۔ صاحب ناصری فرماید کہ بدین معنی بیشتر بترکیب گفتہ شود (ابن یمین ؎) آنکو بچہ گاے وطفل بار است ہا از بسکہ کشد زحیر و زنجہ ہا صاحب جہانگیری فرماید کہ بدین معنی بارہ ہم آمدہ۔ خان آرزو در سراج نوشتہ کہ ظاہرا بدین معنی (بارہ) باشد چنانکہ صاحب جہانگیری گمان بردہ۔ **مؤلف** عرض کند کہ بارہ بمعنی یار و دوست می آید و ما صراحت ماخذش ہمد رانجا کنیم و جا دارد کہ بار را بدین معنی مخففش گیریم و براعتماد قول صاحب جامع و ناصری کہ از اہل زبانند این معنی را تسلیم کنیم ولیکن از کلام ابن یمین (طفل بار) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بار بر طفل بندہ یا بار خود بر طفل دارندہ۔ مرادف بچہ گاے۔ جا دارد کہ (طفل یار بہ تحتانی) را بہ تصحیف کتابت (طفل بار بموحدہ) نوشتہ باشند و آنچہ صاحب ناصری استعمال این (بیشتر بترکیب) می فرماید قابل غور و مؤید خیال ماست۔ مجرد بار بمعنی دوست نیست و نباشد تسامح محققین و کم غوری شان بر ماخذ و کم التفاتی شان بہ معنی شعر این معنی را قائم کردہ است (اردو) دوست۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ یار۔ آشنا۔ حبیب۔ دشمن کا نقیض۔

(۱۵) بار۔ بقول جہانگیری وجامع و وارستہ و بہار و برہان حمل زنان وحیوانات دیگر۔ صاحبان ناصری و سراج گویند کہ بمعنی بچہ شکم آدمی وحیوانات است (نظامی ؎)

ہران کرہ کز ان تحمش بود بار ہا زدوران تنگ بر دوز باد رفتار ہا خان آرزو در سراج گوید کہ این معنی راجع بمعنی اول است۔ مؤلف گوید کہ جا دارد کہ ماخذ حمل در عربی ہم معنی باشد وجا دارد کہ این را بمعنی د ہم ہم متعلق کنیم کہ این مجاز آن باشد یا آن مجاز این و تحقیق ما اینست کہ این ہم مجاز معنی سی آم است کہ می آید وجا دارد کہ این معنی مجاز معنی بست و نہم باشد کہ حمل ہم نتیجۂ آب منی است۔ وصراحت کافی بر معنی بست و نہم می آید (اردو) بار بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ حمل۔ گربہ۔

(۱۶) بار۔ بقول برہان بمعنی پر کردن طبق از طعام و ہر چیز کہ خورند۔ صاحب مؤید گوید کہ پر کردن صحنک از طعام و امثال آن۔ و بقول جامع خوراک و قوت۔ خان آرزو در سراج ہم ذکر این کردہ مؤلف گوید کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و باعتبار قول جامع کہ از اہل زبانست گوئیم کہ ہر خوردنی کہ در صحنک وطبق پر کردہ باشند ثمرۂ پخت و پز است و مجاز آ مطلق خوراک و قوت را ہم بار توان گفت کہ اکثر آن ثمرہ وحاصل نباتات است طرز بیان صاحبان تحقیق بمعنی مصدری در غلط می اندازد و بارکش کہ بہ معنی صحنک کلان در ملحقات می آید مؤید خیال ماست (اردو) مطلق خوراک۔ کھانے کی ہر چیز۔ مؤنث۔

(۱۷) بار۔ بقول برہان وجہانگیری وجامع۔ غم و اندوہ و تکلیف مالایطاق۔ صاحب ناصری از حکیم انوری سند آوردہ (ـــــہ) بار اندہ مکش کہ بار دگر ہا برہانیدت ایزد از غم و بار ہا خان آرزو در سراج فرماید کہ ظاہر امجاز است چنانکہ گویند" بار خاطر و بارے بردل

سن است" و ذکر تکلیف مالایطاق ہم کردہ وحیف است کہ استعمال این را سندے نیاوردہ **مؤلف** گوید کہ بار خاطر و گرانی خاطر متعلق از ہمان معنی اول است بمعنی سنگینی نہ بمعنی غم و اندوہ و تکلیف مالایطاق مبالغۂ آن مخفی مباد کہ در کلام انوری بار اندہ بمعنی سنگینی اندوہ و کنایہ از تکلیف اندوہ مستعمل است نہ تکلیف مالایطاق البتہ از کلام مشہور شیرازی کہ بر (بار آمدن بر خاطر) می آید استعمال این بمعنی تکلیف مالایطاق یافتہ می شود حاصل اینست کہ بار درینجا بمعنی غم و اندوہ نیست بلکہ بمعنی تکلیف است (اردو) بار۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ اندوہ۔ غم۔ (تکلیف۔ مؤنث) (ناقابل برداشت تکلیف۔ مؤنث۔)

(۱۸) بار۔ بقول برہان و سروری گناہ بسیار باشد ہمچو (بار گیری محتسب و بقال و نانوا و قصاب) و امثال آن۔ چنانکہ (دزد با بار گرفتہ) خان آرزو در سراج گوید کہ درین نظر است چراکہ درینجا بمعنی پشتہ و خروار است کہ دزد بستہ می برد و این راجع است بمعنی اول۔ **مؤلف** عرض کند کہ صاحب سروری از اہل زبانست و بدین وجہ کہ گناہ ہم بارے بر دل پیدا کند این معنی را متعلق بمعنی اول کنیم و مشتاق سند دامنگیر باشیم (اردو) گناہ کبیرہ۔ بڑا گناہ مذکر۔

(۱۹) بار۔ بقول برہان و جہانگیری و بہار انبارے را گویند کہ بجہتہ قوت زراعت بر زمین کم زور ریزند۔ صاحب ناصری گوید کہ بمعنی سرگین است کہ برائے قوت زمین زراعت بکار آید۔ صاحب جامع این را بمعنی انبار غلہ گوید۔ خان آرزو در سراج

فرماید کہ این مخفف انبار است مؤلف عرض کند کہ درست می فرماید بار غلہ و انبار غلہ و بار سرگین و خاشاک یا انبارش ہمہ را لفظ بار بعوض انبار مستعمل می شود و بدین وجہ کہ مجزیہ انبدہ مجاز آ براے خس و خاشاک و فضلۂ انسان و سرگین حیوانات و دیگر کہ مزارعان بر زمین زراعت ریزند مستعمل است بار را بدین معنی مخفف آن گیریم تسامح صاحب جامع پیش نیست کہ این را مخصوص بغلہ کرد و مقصودش جز این نباشد کہ این را مرادف انبار گوید بمعنی مطلق تودہ و فارسیان این را بمعنی مطلق نجاسات ہم استعمال کردہ اند کہ بر (بارخانہ) می آید (اردو) دیکھو انبار کے تیسرے اور پہلے معنے نجاست بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث پلیدی۔ گندگی۔ میلا۔ بول و براز۔

(۲۰) بار۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع سازہاے کہ مطربان نوازند ہمچو قانون و طنبور و امثال آن و بقول ناصری بمعنی پردہ و ساز و چنگ و رباب۔ خان آرزو در سراج گوید کہ مجاز است۔ مؤلف عرض کند کہ صراحت مجاز نکرد بخیال ما مجاز بمعنی دوم است کہ باری در زبان عرب بمعنی پیدا کنندہ از خاک گذشت و نام حق تعالی جل جلالہ و فارسیان بحذف تحتانی آخرہ استعمالش کردہ اند پس مجازاً مزمار و سازہا را بدینوجہ بار گفتہ باشند کہ پیدا کنندۂ سرود و آہنگ است حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) ساز بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ باجا جیسے چنگ۔ عود بربط۔ سارنگی۔ قانون (سنجر ؎) فرقت میں مغنی نے چھیڑا دل نالان کو ہاں تا ساز ہوا ہکو محفل میں جو ساز آیا ہاتھ

(۲۱) بار۔ بقول برہان و جہانگیر و جامع و سراج آرد برنج و ارزن کہ بجہتہ بوزہ مہیا ساختہ باشند و ہنوز آن را صاف نکردہ باشند و بقول ناصری برنج و ارزن براے بوزہ و فقاعہ کہ

مثال وشاہدے ثابت نشدہ مؤلف عرض کند کہ تو آرہ شرابی باشد کہ از آرد برنج وارزن وجو سازند پس این آرد مخصوص را بدین وجہ بار گفتہ باشند کہ ثمر حقیقی ہمین است کہ بکار شراب می خورد۔ عجبی نیست کہ این اصطلاح میخواران باشد۔ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ صاحب ناصری کہ از اہل زبانست از استعمال این مطمئن نیست و از محققین دیگر قول صاحب جامع اعتبار دارد کہ اہل زبانست معاصر عجم بر زبان ندارند مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) چاول اور کنگنی کا آٹا جو شراب بنانے کے لئے تیار کرتے ہین۔ مذکر۔

(۲۲) بار۔ بقول برہان نام دہی است از ولایت طوس و بقول صاحب ناصری وجہانگیری وجامع قریۂ از مضافات نیشاپور۔ خان آرزو در سراج فرماید کہ ظاہرا دو مقام باشد مؤلف گوید کہ در وجہ تسمیۂ این یکی را از معانی مختلفہ بار دخلی باشد حیف است کہ ما نتوانستیم کہ از و خبر یابیم (اردو) ولایت طوس اور مضافات نیشاپور کے دو قریون کا نام بار ہے۔ مذکر۔

(۲۳) بار۔ بقول برہان وجامع آنچہ نویسندگان نویسند۔ خان آرزو در سراج ذکر این کردہ وصاحب مؤید فرماید کہ جرمی بود کہ نویسندگان می نویسند مؤلف عرض کند کہ تسامح وکم التفاتی محققین است کہ این معنی را قائم کردہ اند حقیقت این برد بارنگار) می آید و بار دران اصطلاح متعلق بہ معنی سوم است کہ بجایش مذکور شد (اردو) دیکھو بار کے تیسرے معنے اور بارنگار۔

(۲۴) بار۔ بقول برہان و بہار شاخ را گویند و بقول جامع شاخ گاو وغیرہ۔ خان آرزو در سراج گوید که درینجا ہم بار بمعنی بالاست چنانکه (گل بر بار) و (ثمر بر بار) گویند بمعنی بلندی که عبارت از شاخ باشد (نظامی ؎) فرو ریخت آن تازه گلها ز بار ✿ دران نار و نرگس برآمد غبار ✿ (میرزا طاہر وحید ؎) بدزدم گر نفس لخت جگر از ناله زار رم ✿ پریشان ہر طرف چون برگ گل از بار می ریزد ✿ مؤلف عرض کند که مجاز معنی سوم است که بار ثمرهٔ درخت را گویند که بر شاخ می باشد و بمجاز شاخ را ہم بار گفتند چنانکه بادہ شراب را نام است که در ساغر می باشد و بمجاز ساغر را ہم بادہ گفتند۔ مجاز مرسل باشد آنچه صاحب جامع مطلق شاخ را بار گوید و شاخ گاو را ہم داخل آن می کند نظر بر اعتماد بیانش که از اہل زبانست مشتاق سند باشیم و اگر این معنی را حقیقی خیال کنیم توانیم قیاس کرد که مزید علیه بر باشد که بمعنی بالا می آید و مراد از شاخ که بالاے درخت و گاو وغیرہ باشد (اردو) شاخ بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ ٹہنی۔ ڈال۔ ڈالی۔ سینگ۔ شاخ حیوانات (ذوق ؎) بدخصلتون کو کرتا ہے بالانشین فلک ✿ اونچی ہے آشیانهٔ زاغ و زغن کی شاخ ✿ (وله ؎) رہتی ہے کشمکش مین پس از مرگ پر جفا ✿ آخر کو زیر اره کٹی کرگدن کی شاخ ✿

(۲۵) بار۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع بمعنی بارگاه (خسرو ؎) کلّه بارت شده بر اوج مہ ✿ کنگر قصرت زده بر اوج تیغ ✿ صاحب ناصری فرماید که درین تأمل است چه ازین بیت بار بمعنی بارگاه مفہوم نمی شود که (کلّه بار) بمعنی سراپردهٔ شاہان است

کہ ہنگام بار دادن براے ایستادن مردم نصب نمایند خان آرزو در سراج گوید کہ مجاز
است (انتہیٰ) **مؤلف** گوید کہ سندے دیگر براے این معنی از جہانگیری است (کمال
اسمعیل ؎) بخدائی کہ قبہ گردون ٭ زیر بار جلال او پست است ٭ دنجیال باجزین
نیست کہ مخفف بارگاہ باشد۔ مجاز مرسل (**اردو**) بارگاہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم
مؤنث۔ دربار کی جگہ۔ اجلاس کی جگہ۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ باریابی کا مقام۔
(۲۶) بار۔ بقول صاحب کنز در فارسی زبان بمعنی فصیل وحصار وقلعہ باشد دیگر
کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** گوید کہ اگر سند استعمال پیش شود توانیم
عرض کرد کہ این مفرس است کہ از لغت سنسکرت بار بہ تصرف معنی قائم شد یعنی بار
بقول ساطع بلغت سنسکرت بمعنی دروازہ آمدہ وجا دارد کہ مبدل باڑ باشد کہ
بقول ساطع در سنسکرت بمعنی خاربست وصف وقطار مستعمل۔ راے ہندی را بفارسی
بدل وتصرفی در معنی ہم کردہ اند واللہ اعلم بحقیقۃ الحال وجا دارد کہ فارسیان از لغت
بارو بار ہی کہ در ترکی زبان بمعنی حصار وقلعہ آمدہ بتخفیف واو وتحتانی مفرس کردہ باشند
واین اقویٰ است (**اردو**) فصیل بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ شہر پناہ شہر کی
چار دیواری۔ حصار۔ دیکھو النگ۔ قلعہ دیکھو ابناخون۔
(۲۷) بار۔ بقول مؤید۔ حاجب دربار۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد
مؤلف عرض کند کہ اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ مخفف (بارنگار) است
کہ بمعنی حاجب درباری آید (**اردو**) دیکھو بارنگار۔

(۲۸) بار۔ بتحقیق ما بمعنی طرف وکنارہ باشد حقیقت ماخذ وسند این بر معنی ہشتم گذشت

(اردو) ظرف۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ کنار۔ لب۔ جانب۔ سمت۔

(۲۹) بار۔ بتحقیق ما بمعنی آب ومزید علیہ این بزیادت الف ونون باران کہ بمعنی بارش

است۔ صاحب موارد۔ بار و باران و بارش ہرسہ را حاصل بامصدر باریدن گوید

مؤلف عرض کند کہ بار اسم مصدر است ولغت زبان سنسکرت و باریدن مصدر جعلی

وساختہ شد از ہمین اسم۔ صاحب ساطع فرماید کہ بار بلغت سنسکرت آب طفل را گویند

کہ مقصودش منی باشد۔ فارسیان ہمین لغت را مفرس کردہ بمعنی مطلق آب استعمال کردند

و برای مطر بزیادت الف ونون زائد در آخرش باران۔ ساختند وحقیقت باران

بجایش مذکور شود وتصدیق این معنی در ملحقات از بارکردن وبارگین می شود (اردو)

دیکھو آب کے پہلے معنے۔

(۳۰) بار۔ بتحقیق ما نتیجہ وحاصل باشد وہمین معنی حقیقی است ومعنی دہم وپانزدہم

برسبیل مجاز پیدا شد از ہمین کہ ثمر درخت ہم نتیجہ باشد وحمل زن ہم نتیجہ۔ پس باید کہ

بار را بمعنی نتیجہ وحاصل اسم جامد فارسی زبان گیریم وسند این معنی بر (بارآوردن

چیزی) می آید (اردو) نتیجہ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ حاصل۔ (بچہ معنی فارسی

مین آتے مین) پھل۔ ثمر۔

بارآمدن برخاطر استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف

گوید کہ متعلق است بمعنی ہفدہم یعنی مانند شدن
تکلیف مالایطاق برخاطر (مشہور شیرازی سہ)

اگر برمن نسیمی می وزد دشوار می آید ؛ و گر گل
می زنی بر خاطر من بار می آید ؛ (اردو)
ناقابل برداشت تکلیف دل کو پہنچنا۔

بار آوردن استعمال۔ بقول وارستہ
درحالت نسبت بدرخت۔ ثمر آوردن و
چون نسبت بہ نسا کنند وضع حمل آنہاست
و در وقت نسبت کردن بہ رجال پیدا کردن
فرزند۔ بہار بذکر ہر سہ معنی بالا گوید کہ بمعنی
صاحب آوازہ شدن و صاحب آصفی
ہنر باشد۔ مؤلف عرض کند کہ ما تعمیم
این مصدر مرکب را می پسندیم و ذکر ہر یک
بہ تخصیص اضافت کنیم کہ در ملحقات می آید
(اردو) بار آور ہونا۔ دیکھو اس کے ملحقات

بار آوردن بر دل استعمال۔ بمعنی (۲۰۹)
اندوہگین کردن باشد (شاپور طہرانی ؎)
افغان کہ با این ضعف تن آورد بر دل بار
غم ؛ اے نالہ کوتاہی مکن شاید سبکبارم کنی ؛
بخیال مؤلف متعلق است بمعنی ہفدہم کلمہ بار کہ گذشت
(اردو) کسی کے دل پر بار لانا۔ غمگین کرنا۔

بار آوردن بیخ استعمال۔ وارستہ بر (بار آوردن) گوید
درحالت نسبت با درخت۔ ثمر آوردن است۔ مؤلف
عرض کند کہ محققین بالا تعمیم را پسند کردہ اند و ما ذکر
این بہ تخصیص کردہ ایم و این متعلق است بمعنی
دہم کلمہ بار (حکیم سنائی ؎) بیخ کا نزاشاند
خورسندی ؛ میوہ بے نیازی آرد بار
؛ (اردو) بار آور ہونا۔ پھلنا۔

بار آوردن چیزی مصدر اصطلاحی (۲۱۰)
بہ تحقیق ما نتیجہ حاصل کردن است و متعلق
بمعنی سی ام کلمہ بار (ابو المعالی اصفہانی ؎)
خلاف با تو نہ کفر است دو زخ آرد بر ؛ وفاق
با تو نہ دین است جنت آرد بار ؛ (قاآنی
؎) گفت این حرف مزن کاہلی و راحت
دوست ؛ کاہلی بیخ تن و اندہ جان آرد
بار ؛ (ولہ ؎) دلیری تو فزون شد ز بردباری

من کہ بسا تحمل ہیچ اگر خواری آرد بارش۔
(اردو) نتیجہ حاصل کرنا۔

بار آوردن درخت استعمال۔ وارستہ و بحر و بہار بر (بار آوردن) گویند کہ در حالت نسبت با درخت ثمر آوردن است مؤلف عرض کند کہ مقصود محققین بالاجزینا نباشد کہ اضافت این بسوے درخت باشد یا اجزاے درخت یا قرینہ کہ درخت را محذوف گیریم چنانکہ صائب گوید (ص) از حجاب حسن نشد آلودہ لیلی ہنوز ؛ بید مجنون سر بپیش انداختن بار آورد ؛ درین شعر از بید مجنون۔ درخت بید مجنون مراد است و این متعلق است بمعنی دہم کلمہ بار۔
(اردو) درخت کا بار ور ہونا پھلنا

بار آوردن زن استعمال۔ وارستہ و بحر و بہار ذکر (بار آوردن) کردہ گویند کہ (۱) وضع حمل زن باشد مؤلف عرض کند کہ متعلق بمعنی پانزدہم کلمہ بار و خیال ما انیست و معاصرین عجم ہم با ما اتفاق دارند کہ (۲) حاملہ شدن و قرار یافتن حمل است (خاقانی ف) برف بد کافور روز شد باغ آبستن بگل ؛ اے عجب کافورین کابستنی آورد بار ؛ درین سند معنی اول نیست بسند دیگر باید (اردو) (۱) حمل وضع ہونا۔ (۲) حاملہ ہونا۔

بار آوردن شاخ استعمال۔ وارستہ و بحر و بہار بر (بار آوردن) گویند کہ در حالت نسبت بدرخت ثمر آوردن است مؤلف عرض کند کہ محققین بالتعمیم راپسندیدند و ما بہ تخصیص ذکر ہر یکی می کنیم و این متعلق ست بمعنی دہم کلمہ بار (کمال اصفہانی ص) حسود بر طبق عمر م آن عرامنہ نہاد ؛ کہ شاخ خاطرم آن جنس میوہ نارد بار ؛ (انوری ص) اینہم اقبال تو می گوید اگر نہ تو نگوے ؛ کہ چو من شاخ چنین میوہ چنان آرد بار ؛ (اردو) شاخ

کا بار آور ہونا۔ پھلنا۔

بار آوردن کسے را | مصدر اصطلاحی وارستہ بر (بار آوردن) گوید کہ در قضیۂ نسبت کردن بہ رجال پیدا کردن فرزند باشد و برائے ادعائے خود سند اشرف مازندرانی پیش کردہ و بہار بوشیدہ بسند بمعنی (صاحب آوازہ) گفتہ (ع) زالوا منزیپروردہ بودش ۞ پدر زنگونہ بار آوردہ بودش ۞ مؤلف عرض کند کہ بمعنی کامیاب کردن کسے راست و این متعلق باشد از بارور کردن کہ با معنی دہم کلمۂ بار تعلق دارد (اردو) کسی کو کامیاب کرنا۔

بار آوردن نہال | استعمال۔ وارستہ بر (بار آوردن) گوید کہ در حالت نسبت با درخت ثمر آوردن است مؤلف عرض کند کہ وارستہ تعمیم را پسند کردہ است و ما ذکر این تخصیص کردہ ایم و این متعلق است بہ معنی دہم کلمۂ بار (ظہوری ع) آوردہ نہالی بجنود تی بار ۞ ابر آمد و آب ... سید کہ دہ ۞ (اردو) نہال کا بار آور ہونا۔ پھلنا۔

باراب | بقول ... جامع و اسندو ... بر وزن و معنی فاراب باشد و آن ناحیہ ایست مشہور ... ماوراء النہر و ... زراعتی را نیز گویند کہ از آب رود خانہ و کاریز حاصل شدہ باشد صاحب سروری بہ معنی اول قانع (حکیم سوزنی ع) بیت آن سر کہ وے بار آبیست ۞ نہ چو آن سر کہ دوست در باراب ۞ بعض محققین بر (فاراب) می فرمایند کہ مخفف فاریاب است ولیکن صاحب ناصری کہ از اہل لسانست گوید کہ خطاست و فرماید کہ فاراب و فاریاب دو شہر است یکی در ترکستان دگر گویند بلدۂ اترار است کہ حکیم ابونصر ترخان معلم ثانی از آنجا بود و دیگرے مولد ظہیر الدین فاریابی شاعر مشہور مؤلف عرض کند کہ بتحقیق ما

(۱) باراب بالکسر است بمعنی کنار آب که این آبادی واقع است برکنارۂ آب و قاراب سیدرش کہ موحدہ بہ قاف بدل شود چنانکہ زبان و زعفران و نسبت معنی دوم عرض می شود که زراعت تری دائما در حوالی رود بار و برکنارہ و طرف آب می باشد و بار بمعنی	کنار گذشت بنا علیہ بدین نام موسوم شد صاحب شمس این را بہ بائے فارسی اول (پاراب) نوشتہ (اردو) (۱) باراب ماوراء النہر میں ایک وسیع شہر ہے۔ مذکر۔ (۲) وہ زراعت جو زیر ندی یا نہر ہو۔ مؤنث جسکو دکن میں زراعت تری کہتے ہیں۔

باراج بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ لغت فارسی است بمعنی دایہ و قابلہ دیگری از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف خیال می کند که این متعلق است بہ معنی بارز (دوم) بار که گذشت واو و جیم در ترکی زبان افادۂ معنی فاعلی کند چنانکہ باروج و قلب بعض آن باوسج مطبخی را گویند و درین لغت ترکی بار بمعنی دیگدان است که بہ معنی دوازدہم ش مذکور شد یعنی دیگدان دارندہ و کنایہ از مطبخی و ازہمین قبیل باراج ہم در ترکی زبان باروج باشد بمعنی قابلہ فارسیان واو را بالف بدل کردہ باراج کردند کہ مفرس است حیف است کہ محققین ترکی زبان از باروج سکوت ورزیدہ اند و معاصرین عجم ہم باراج را بر زبان ندارند و محققین اہل زبان ہم ذکر این نکردہ اند طالب سند استعمال باشیم مخفی مباد کہ بازاچ بہ زائے منقوطہ و جیم فارسی بہمین معنی می آید پس جا دارد کہ غلطی کتابت این لغت را قائم کردہ و صاحبان انند و فرہنگ فرنگ بران غور نکردند (اردو) دائی۔ بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث۔ دایہ۔ جنائی۔ قابلہ۔ جنانے کا پیشہ کرنے والی عورت۔

باراد بقول صاحب شمس بالکسر لغت فارسی است (۱) زین کردہ اسپ و (۲) بیابان فراخ - دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ بیان علیہ تعجب خیز است کہ چگونہ بالکسر باشد و بلحاظ ہر دو معنی ہم محتاج سند استعمال - مجرد بیانش اعتبار را نشاید کہ معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند (اردو) (۱) زین کسا ہوا گھوڑا - مذکر (۲) وسیع جنگل مذکر

بارافتادن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ (۱) بار کہ بر سر یا دوش یا شتر وغیر ذالک باشد بر زمین آمدن است و (۲) (بار بگردن افتادن) زیر بار شدن (حافظ شیراز ۵)

ساربان بار من افتاد خدا را مددے ؎ کہ امید کرمم ہمرہ این محمل کرد ؎

(سعدے شیرازی ۵) آن شنیدستی کہ در صحراے غور ؎ بار سالارے بیفتاد از ستور ؎ (باقر کاشی ع) بارے چنین بگردنم افتاد چون کشم ؎ (اردو) (۱) بوجھ گر پڑنا (۲) زیر بار ہونا -

(الف) **بار افگن** اصطلاح - (الف)

(ب) **بار افگندن** بقول بحر محل فروکش کردن - وارستہ و بہار ہم ذکر این کردہ (طالب آملی ۵) گلزار عیش و لالہ ستان نشاط را ؎ بار افگن قوافل شوق این مشام بود ؎ صاحب غیاث بحوالہ مصطلحات گوید کہ بمعنی فروکش شدن و مقام گزیدن مؤلف گوید کہ بیچارہ در غلط افتاد - این معنی مصدری درین اصطلاح نیست و نباشد و غیاث غور بران نکرد کہ اسم فاعل ترکیبی است و کنایہ از مقام فروکش و کاروان سرا کہ مسافران چون بکاروان سرا رسند بار خود را افگنند و آرام گیرند صاحب آصفی ذکر (ب) کردہ از معنی ساکت و بہ خیال ما بار از سر یا دوش یا گردن بر زمین افگندن (نظامی گنجوی ۵) بار در افگن

کہ غذایت دہد ہ می نہد آب و سرایت دہد ہ (اردو) الف ہٹرل۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ ہم	مؤنث۔ کاروان سرا۔ پڑاو (ب) بوجھ گرانا۔ بوجھ اتارنا۔

باران بقول بہار (۱) ترجمۂ مطر و فرماید کہ با لفظ استادن و باریدن وچکیدن و خوردن و دادن وزدن وگذشتن وگرفتن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ انحصار استعمال با این مصادر نباید کرد ہر قدر کہ بنظر آمد در ملحقات ہدیۂ ناظرین می کنیم و بقول شمس و رشیدی معروف و بارندہ **مؤلف** عرض کند کہ مزید علیہ بار است بمعنی آب و صراحت بار بمعنی لبت و نہمش گذشت وجا دارد کہ بقول محققین بارا اسم حالیہ گیریم بمعنی بارندہ چنانکہ قاعدۂ این (بر اسم حالیہ) بیان کردہ ایم صاحب موارد بار و باران و بارش ہر سہ را حاصل بالمصدر باریدن گفتہ بخیال ما بار اسم مصدر باریدن است و باران اسم مصدر بارانیدن و بارش حاصل بالمصدر باریدن (سعدی شیرازی سے) باران کہ در لطافت طبعش خلاف نیست ؎ در باغ لالہ روید و در شورہ زار خس ؎ و (۲) بحالت اضافت بہ کسے استعارہ از گریہ و اشک (خسرو دہلوی سے) روزی دہ فراش باد این گریہ کز خسرو فتاد ؎ زیر انخواہد ایستاد امروز این باران من ؎ و (۳) بحالت اضافت بسوی چیزی مقصود از کثرت آن چیز باشد چنانکہ باران تیر و پیکان کنایہ از کثرت تش سند این بر باران پیکان می آید (اردو) باران۔ بقول آصفیہ۔ فارسی (۱) اسم مذکر۔ مینھہ۔ بارش برکھا۔ (۲) دیکھو اشک۔ (۳) لفظ باران سے بحالت اضافت کثرت کی معنی پیدا

ہوتے ہین جیسے آپ باران عطا ہو یعنے بے دریغ عطا کرتے ہو ۔

باران آوردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ بمعنی بارانیدن باران است متعدی باریدن (امیدی ہمدانی ؎) دیدہ گریان می شود از دل چو آہے برکشم ٭ آرے آرے راست باشد باد باران آورد ٭ (اردو) مینہہ برسانا ۔

باران افشاندن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف باریدن باران ہست (ارشدی سمرقندی ؎) عالمی را دل از افشاندن باران کفت ٭ خوش و خرم شد و آراستہ چون باد بہار ٭ (اردو) مینہہ برسنا ۔

باران ایستادن مصدر اصطلاحی ۔ ہمان است کہ بر (ایستادن باران) مذکور شد (اردو) دیکھو ایستادن باران ۔

باران باریدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ بمعنی حقیقی است (خسرو دہلوی ؎) گاہے کہ از لب او باران بوسہ بارد چو جان ٭ غنچہ غنچہ خیزد دل خوشہ خوشہ دیدہ ٭ (ظہوری ؎) شدم غواص نیسان دل شب ٭ بیا برا ے دیدہ باران دل شب ٭ (اردو) مینہہ برسنا ۔ برسانا ۔

باران پذیرفتن استعمال ۔ بمعنی حقیقی قبول کردن باران است ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت (مختار غزنوی ؎) زمین از آسمان باران پذیرفتی دمی بارد ٭ بدین فوارہ ہا اکنون زمین بر آسمان باران ٭ (اردو) برسات کو قبول کرنا ۔

باران پیکان اصطلاح ۔ صاحبان

باران تیر بحرف بہار بمعروف

قانع مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است بمعنی کثرت پیکان و تیر (واقف بٹالوی سے) کشت مالب تشنۂ باران پیکان کسی است ؛ آرزدے آب از بحر کان داریم ما ؛ (انوری سے) شست توبنشاندہ از باران تیرہا ہر کجا گرد خلافی خواستہ ؛ (اردو) باران پیکان۔ باران تیر۔ کہہ سکتے ہین۔ مذکر۔ جس سے کثرت مراد ہے

باران چکیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و سندے پیش نکردہ و بہار بذیل باران ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ ترشح باران باشد یعنی کم کم باریدن۔ معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) پُہار پڑنا۔ بقول آصفیہ ہندی۔ ترشح ہونا۔ چھوٹے چھوٹے قطرے مینہ برسنا

باران خوردن اصطلاح۔ بمعنی سیراب شدن است۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت (معزی نیشاپوری سے) گر زمین ہمہ از جہد او خورد باران ؛ دمے دمتوز و خزان را بود نسیم بہار ؛ (اردو) سیراب ہونا۔

بار انداختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ دور کردن بار سر و بار دل باشد (ظہوری سے) بار خود را در تمنا ے وصال انداختیم ؛ اضطراب آسودہ بالی در زلال انداختیم ؛ (اردو) بوجھہ اتارنا۔ بقول آصفیہ۔ بہار کا نیچے لانا۔ بوجھہ گرا دینا۔ بھی کہہ سکتے ہین۔

(الف) **بار انداز** اصطلاح۔ بقول بحر و وارستہ و آصفی فروکش کردن و مقام گزیدن (حاجی قدسی سے) از خس و خار درین دشت صدامی آید ؛ کہ درین منزل پر خوف مکن بار انداز ؛ مؤلف عرض کند کہ از سند پیش شدہ مصدر ------

(ب) **باراندازکردن** | پیداست معنی که محققین بالا ذکرش کرده اند مصدر باشد به تحقیق ما (الف) (۱) اسم مفعول ترکیبی است بمعنی کسے که بارخود انداخته کنایه از منزل گزین که هرکه بمنزل رسد بارخود را می اندازد و (۲) مقامی را هم توان گفت که منزل کاروان ومسافران باشد مرادف بارافگن (اردو) (الف) (۱) منزل پر پہنچا ہوا مسافر (۲) دیکھو بارافگن (ب) اُتارنا۔ فروکش کرنا۔ مقام کرنا۔

باراندن | صاحب موارد ذکراین کرده از معنی ساکت واز کلام ظهوری سند آرد (ﮯ) بروز وصل ز شادی چو اشک بارانم ؎ عجب که دیده ز رویش حباب بردارد ؎ صاحب بحر ذکر بارانیدن کرده فرماید که متعدی باریدن باشد ومضارعش باراند وبر باریدن گوید که ریختن باران از ابر پے در پے وجز آن هرچیز که برهم ریخته شود **مؤلف** عرض کند که حاصل بالمصدر این بارانش وامر حاضر این باران مخفی مباد که اصل این بارانیدن است وبحذف تحتانی مخففش باراندن (اردو) برسانا۔

(الف) **باران دیدن** | مصدر اصطلاحی

(ب) **باران دیده** | صاحب آصفی ذکر (الف) کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی سیراب شدن از باران و (ب) بقول بحر وبهار آنچه بدان باران رسیده و ترکرده باشد چون کشت باران دیده ودر محبت باران دیده (رضی دانش ﮯ) در پناه چشم تو دانش ز آتش ایمنیم ؎ نیست از آفت زیانی کشت باران دیده را ؎ (قیلان بیگ - رباعی) خون گشته مرا ز هجر باران دیده ؎ زین غم شده چون سیل بهاران دیده ؎ گر دست بمن زند می ریزد اشک ؎ مانند درختهاے باران دیده ؎ مؤلف

عرض کنند که (ب) اسم مفعول (الف) است
بصفت چیزی که باران برو بارد و حاصل
آن تر شده و سیراب شده مخفی مباد که ذکر
باران دیده) که بجایش می آید بلحاظ معنی حقیقی
متعلق از همین است (اردو) (الف)
بارش مین بھیگنا۔ سیراب ہونا (ب) بھیگا
ہوا۔ سیراب۔

باران روز عید مثل۔ بہار و صاحب
انند ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف
عرض کند که مرکب اضافی است بمعنی حقیقی
فارسیان باران روز عید را کلفت انگیز
دانند که از کاروبار مسرت باز دارد
دبهمین سبب (باران روز عید) همچون
مثلی بر زبان شائست یعنی چون بروز
شادی و مسرت کسی را بفکر چیزی مبتلا
بینید این مثل را زنند مقصود این است
که روز مسرت نباید که مبتلا فکر شویم (میرزا
رضی دانش ۵) وصل یاران چون دہد
رو۔ اشک ریزی بدنماست ہا گریہ شادی
کم از باران روز عید نیست ہو (اردو)
دکن مین جب عید کے دن پانی برستا ہے
تو کہتے ہین ”بھیگی عید ہے“ اس کا مطلب
یہہ ہے کہ خوشیون کی سرگرمی بارش برسنے
سے مٹ جاتی ہے نہ دوستون کی ملاقات
کو جا سکتے ہین اور نہ مہمانون کو بلا سکتے ہین
گھر ہی گھر مین بیٹھے رہنے کے سوا چارہ نہین
ہوتا۔ جب کوئی شخص فرط مسرت سے روتا
نظر آتا ہے یا خوشی کے وقت کسی فکر کو یاد
کر کے ملول ہوتا ہے تو اوسکی نسبت بھی یہی
کہا جاتا ہے کہ ”یہ کیا آفت ہے تم تو بھیگی
عید منا رہے ہو“

(الف) **باران ریختن** استعمال۔ صاحب
(ب) **باران ریز** آصفی ذکر الف
کرده از معنی ساکت مؤلف گوید که یعنی

بابیدن باران است (کلیم ہمدانی ؎)
از خاک آدم این ہمہ باران غم کہ ریخت پیش
روان ازین مژهٔ اشکبار نیست ٭ و (ب)
بقول شمس آنچہ پیش عمارت سازند تا آب
باران فرو ریزد۔ صاحب انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ گوید کہ مرادف (آبریز) و (ناودان)
۔ صاحب برہان بر ناو ذکر (ناودان بام
خانہ) کردہ و بہار بر (ناودان) فرماید کہ
میزاب کہ آن را در ہند (پرنالا) گویند
مؤلف عرض کند کہ آنچہ صاحب انند
این را مرادف (آبریز) گوید تسامح اوست
کہ (آبریز) چیز دیگرست کہ بجایش گذشت
و اگر سند استعمال (باران ریز) بمعنی ناودان
بدست آید توانیم عرض کرد کہ اسم فاعل ترکیبی
است و خلاف قیاس نیست ولیکن محققین
فارسی زبان ازین ساکت (اردو) (الف)
مینہہ برسنا (ب) پرنالا بقول آصفیہ۔ ہندی
اسم مذکر۔ کوٹھے یا بالا خانہ کی موری۔ میزاب

(الف) باران زد (مصدر اصطلاحی)
(ب) باران زدن صاحب آصفی ذکر
(ج) باران زدہ (ب) کردہ از معنی
ساکت **مؤلف** عرض کند کہ باریدن
باران باشد و (الف) مخفف (ج) بحذف
ہاے ہوز و (ج) بقول بحر و بہار مرادف
(باران دیدہ) کہ گذشت (سنجر کاشی ؎)
مرا از وصل او نومید دارد اشک رسوائی ٭
بلے دہقان بشوید دست از کشتی کہ باران
زدہ ٭ (میر حسن دہلوی ؎) بارخ خوے
کردہ بربام آمدی ٭ چون گل نوخاستہ
باران زدہ ٭ (اردو) (ب) مینہہ برسنا
(الف) و (ج) دیکھو باران دیدہ۔

باران شب شنبہ اصطلاح۔ صاحب
تحقیق الاصطلاحات گوید کہ نزد اہل تجربہ
بارانی کہ شب شنبہ شروع می شود دیر می ماند

مؤلف گوید کہ کنایہ باشد از باران دیر
بارندہ کہ اہل نجوم ہم اتفاق دارند برین
چنانکہ سلیم طہرانی گوید (ــہ) اگر دو گریہ
مستانہ ام کم ؎ کہ این باران شب شنبہ
گرفتہ است ؎ (اردو) شب شنبہ کی
بارش جسکی نسبت منجمین کا خیال ہے کہ دیر
تک برستی ہے اور زور دار ہوتی ہے ۔ مؤنث ۔

باران شدن | استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت ۔ مؤلف گوید
کہ بمعنی باران باریدن است (سنجر کاشی
ــہ) چشم بر راہ ہند میخواران کہ گے باران شود
؎ ابر میخواہ ہند مستان خانہ گو ویران شود ؎
(اردو) مینھہ برسنا ۔

باران عید | استعمال ۔ بقول بہار و انند
ہمان باران روز عید کہ گذشت (اردو)
دیکھو باران روز عید ۔

باران فشاندن | استعمال ۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
گوید کہ مخفف ہمان (باران افشاندن) کہ گذشت
بحذف الف سوم (نظیری نیشاپوری ــہ)
باران گریہ نفشاند ابر دیدہ ؎ برق سعی ز رعد
ربابی ندید کس ؎ (اردو) دیکھو باران افشاندن ۔

باران کف | اصطلاح ۔ مرکب اضافی است
کنایہ باشد از بخشش و عطا کہ آنچہ از کف کریم
می بارد ہمین است و سند این از کلام ازرقی
سمرقندی بر باران افشاندن گذشت (اردو)
بخشش ۔ عطا ۔ مؤنث ۔

باران کمان | اصطلاح ۔ صاحبان بحر و انند
و بہار عجم ذکر این کردہ از معنی سکوت ورزیدہ
اند مؤلف گوید کہ خلاف قیاس نیست کنایہ
باشد از تیر کہ از کمان بریزد ۔ مرکب اضافی
است (انوری ــہ) کیمیاے علم در پیچ ہا
؎ باران کمان بے بخار باشد ؎ (اردو)
تیر ۔ دیکھو اتبا ۔

(۵۸۵)

باران گذشتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بند شدن باران ونقل باران از یک مقام بمقام دیگر یعنی در بعض اوقات ابر بحالت سیری بارد۔ فارسیان گویند کہ ابر قائم نیست یک لحظہ باشید کہ باران می گذرد ؎ (کلیم ہمدانی ؎) سیروی وگریہ می آید مرا ؎ آنقدر بنشین کہ باران بگذرد ؎ (اردو) بارش کا گزر جانا۔ رک جانا۔

باران گرفتن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ باریدن باران وبرسر آمدن باران وآغاز کردن باران است (اہلی شیرازی ؎) گریہ ام رو داد چون از دل کشیدم برق آہ ؎ ابر غم شد دیدہ غمدیدہ و باران گرفت ؎ (صائب اصفہانی ؎) از دست ترکتاز حوادث کجا رویم ؎ ما رامیان بادیہ باران گرفتہ است ؎ وسندے بر (باران شب شنبہ ہم مذکور شد) (اردو) بارش کا آلینا۔

باران گریز | اصطلاح۔ بقول بحر واَنند و غیاث (۱) آنچہ از چوب وخشت مثل سایبان سازند وبہندی چھجہ گویند مؤلف گوید کہ اسم مفعول ترکیبی است بمعنی چیزی کہ باران بواسطہ او گریختہ و دور باشد کنایہ از سایبانی کہ ہمچو ایوان سازند تا سرشک باران در اہل خانہ نریزد و بقول صاحب شمس بحوالہ تجزی (۲) غاری کہ گذر بانان راہ از خوف باد و باران در روے خزند و عرب آنرا دبخا خوانند۔ (اردو) (۱) چھجا۔ بقول آصفیہ (ہندی) اسم مذکر وہ آگے بڑھا ہوا چھت کا حصہ جو کڑیوں یا سلون کا ہوتا ہے اور بارش کی حفاظت کے واسطے یا دھوپ سے بچانے کے لئے لگایا جاتا ہے۔ طرۃ۔ دالان۔ ایوان۔ بارجہ۔ برآمدہ۔ (۲) وہ غار جس میں مسافر

رش سے پناہ لیتے ہیں۔ مذکر۔
گیر اصطلاح۔ بقول انندیجوالۂ
رنگ بمعنی سایبانی کہ براے پناہ
باران لبا نند۔ دیگرے از محققین
ن ذکر این نکرد مؤلف عرض کند
ستعمال پیش شود توانیم گفت کہ بہ
ہ باران برخورد و پناہ دہندۂ از
ست کہ بواسطۂ آن روے خانہ از
باران محفوظ ماند۔ خلاف قیاس

نیست و مرادف (باران گریز) باشد کہ
گذشت (اردو) دیکھو باران گریز۔
باران نرم استعمال۔ مرکب توصیفی۔
مقابل باران سخت است ومقصود از ترشح
باران (صائب ۵) جان تازہ شد ز
روی عرقناک او مرا؛ باران نرم بود زی
فقر زمین بود؛ (اردو) ہلکی بارش ترشح موٹ
پھار۔ ترشح۔ اسم مؤنث۔ صاحب آصفیہ
نے ترشح کا ذکر فرمایا ہے۔ اسم مؤنث۔

(۲۰۵)

اصطلاح۔ بقول صاحب انندیجوالۂ فرہنگ فرنگ لغت فارسی است
شہتیر کہ چوب کلان مکان باشد و (۲) نام رستنی مؤلف عرض کند
فارسی زبان واطبا ازین لغت ساکت نسبت وجہ تسمیہ خیال ما انیست
لق بار باشد کہ غرباے عجم دہند اکثر سامان خانہ راکہ در استعمال روزمرہ
سے شہتیر خانہ محفوظ کنند وہمین باشد وجہ تسمیۂ این بمعنی اول و براے
م عرض می شود کہ ہاے ہوز در آخر براے نسبت است کہ این رستنی
ہ دشتی باشد کہ بفصل باران می روید واللہ اعلم حیف است کہ از
عنی دوم خبردار نشدیم کہ در السنۂ مختلفہ نام این رستنی چیست۔ اجمال

بیان ہر دو محققین کلفت انگیز است (اردو) (۱) شہ تیر۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مونث
بڑی کڑی۔ لٹھا۔ (۲) ایک پودہ کو فارسیون نے بارانہ کہا ہے جسکی حقیقت معلوم نہو سکی۔

(الف) **بارانی** بقول برہان و جامع و رشیدی (۱) نام کلاہی است کہ در روزہای
باران بر سر گذارند و ہر چیزی را کہ بجہت منع باران پوشند نیز گویند و (۲) نام قبیلہ ایست
از ترکان و بقول ناصری لباسی کہ براے حفظ تن از باران پوشند و بحوالہ برہان ذکر
کلاہ ہم کردہ۔ صاحب سروری بر کلاہ باران قانع و بحوالہ نسخہ میرزا ذکر معنی دوم می کند
خان آرزو در سراج بذکر ہر دو معنی فرماید کہ آنچہ دیدہ شد کلاہ بارانی است نہ تنہا
بارانی و معنی ہر چیزی کہ براے منع باران پوشند خصوصیت با جامہ ندی ندارد زیرا
کہ از سقرلاط ہم یافتہ می شود و ہم او در چراغ ہدایت بجامہ سقرلاطی گوید و آراستہ بذکر معنی
اول فرماید کہ (۳) بمعنی بارندہ ہم و بقول صاحب غیاث (۴) بمعنی بارش بہار و مؤید
ہم ذکر معنی اول کردہ مؤلف نسبت معنی اول عرض کند کہ حقیقت اینست کہ بارانی بمعنی
منسوب بہ باران لباسی را نام است کہ براے حفظ تن از باران می پوشند کہ شامل باشد
ہر کلاہ و چوخہ۔ مجرد کلاہ براے مقصود کفایت نمی کند و بعض این قسم ملبوس بدون کلاہ
ہم کہ بالای سرش کنند و حافظ ہمہ جسم می باشد تخصیص با سقرلاط و نمد ندارد۔ ساختہ
می شود از جامہ کہ آب در و سرایت نہ کند (نظامی سلہ) زبس تیر باران کہ آمد
بجوش ؎ فگند ابر بارانی خود ز دوش ؎ (انوری سلہ) تا چہ ابر یست کاشان کہ
چو باران بارد ؎ آسمان بر سر خورشید کشد بارانی ؎ (اشرف سلہ) زرہ دستگیر

دلیران بود ہا کہ بارانی تیر باران بود ہا (اسمعیل ایما ۔ ع) کسوت فقر است ایما مانع تر دامنی ہا خرقہ پشمینۂ من گشت بارانی مرا ہ ۔ نسبت معنی دوم عرض می شود کہ حقیقت این معلوم نشد محققین ترکی ازین ساکت صاحب لغات ترکی بر بادی گوید کہ فرقہ از ازبک را نام است و برہان قاطع فرماید کہ فرقہ از چغتا و ذکر بارانی نکرد و وا رستہ معنی سوم را از کلام طغرا پیدا کرد و عجبی نیست کہ صاحب غیاث ہم معنی چہارم را و ہو ہذا (ع) جالی لہ از گل شرم رویش عرق فشان شد ہا بارانی گلابست او رانی شناسی ہا خیال ما این است کہ طغرا ۔

(ب) بارانی گلاب) گلاب پاش را گفت کہ قطرہ ہا گلاب زو میریزد و تشبیہہ روے عرق فشان با اوست و الا بارانی گفتن و معنی بارندہ و بارش گرفتن کار محققین نیست کہ از قواعد فارسی خبردارند (اردو) (الف) (۱) بارانی بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مؤنث ۔ برساتی ۔ وہ کپڑا جو برسات مین بارش کا بچاو کرے (۲) بارانی ۔ ترکون کے ایک قبیلہ کا نام ہے (۳) برسنے والا (۴) بارش ۔ دیکھو باران (ب) گلاب پاش بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مذکر ۔ گلاب زن وہ ظرف جس مین عرق گلاب پُر کر کے آدمیون پر محفلون وغیرہ مین چھڑکتے ہین یہہ ظرف بہ شکل صراحی ہوتا ہے (نصیر ۔ ع) دوپٹہ سر پہ ہے بادلے کا گلاب پاش اسکے ہاتھہ مین ہے ہا نہ کیونکہ چھلکے نہ کیونکہ برسے فلک پہ بجلی زمین پہ باران

بارانی بر سر کسے کشیدن　استعمال بہاد	از کلام انوری بہ معنی اوّل بارانی مذکور شد
و پوشانیدن بارانی بر سر است سند این	(اردو) بارانی پہنانا ۔

بارانی پوشیدن استعمال. صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف
گوید که بمعنی حقیقی است یعنی در بدن کردن
بارانی برای حفاظت تن از باران ۔
(سلمان ساوجی ؎) زگرد خیلت تا شانت
به بندد آسمان دیده ٭ بروز تیر بارانت
بپوشد کوه بارانی ٭ (اردو) بارانی پہننا

بارانیدن بقول صاحب بحر متعدی
باریدن (کامل التصریف) مضارع این
باراند دیگر کسے از محققین مصادر ذکر
این نکرد (ظہوری ؎) گلزاریکه باراند
طراوت ابر چشم من ٭ در آسیب تموز حشر
گل سر بار هی ماند ٭ مؤلف گوید که (بارانند)
که گذشت مخفف انیست و باران امر حاضر
و بارانش حاصل بالمصدر این و اسم
این مصدر ہمان باران ۔ (اردو) برسانا

بارانی گلاب ذکر این بر بارانی گذشت

بارب بقول مؤید و انند چشمه[1] ایست
مشہور و وسیع در ماوراء النہر[2] و زراعتی
را نیز گویند که از آب رودخانه و کاریز
و غدیر و آبگیر حاصل شده باشد مؤلف
عرض کند که جز این نیست که (باراب)
را بتخفیف الف چارم (بارب) کرده اند
و در معنی ہم تصرفی که ناحیه را چشمه نوشته اند
حیف است که سند استعمال پیش نشد و نظر
بر اعتبار محققینی که قول شان بر (باراب)
مذکور شد این را تصحیف دانیم یا غلطی
کتابت و کم توجہی صاحبان مؤید و انند
دیگر ہیچ (اردو) دیکھو باراب ۔

باربار اصطلاح. بقول صاحب ضمیمه
برہان (۱) نام پیغمبری است و بقول
صاحب انند (۲) متواتر و پے در پے
دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این
نکرد مؤلف عرض کند که اگر سند استعمال

پیش شود نسبت معنی اول عرض کنیم که بار اول
بمعنی دوست باشد چنانکه بر معنی چہارد ہمش
گذشت و بار دوم نام خدا که بر معنی دوم
مذکور شد۔ پس معنی لفظی این دوست خدا
وکنایه از پیغمبرش و جادارد که بار اول
را بمعنی نسبت و ہفتم یعنی (حاجب دربار)
گیریم بای حال مشتاق سند استعمال باشیم
و معنی دوم چیزے نیست جز آنکه تکرار لفظ
بار بمعنی چہارم اوست یعنی کثرت و مرتبت
(قاآنی سه) کلبۂ جراح آب دگه سلاخ برد
٭ بسکه لاش کشتگان بردندی آنجا بار بار ٭
(وله سه) چون نام ہمت تو برم از زبان
من ٭ در خوشه خوشه ریزد دینار بار بار ٭
و به تحقیق ما (۳) تکرار این بمعنی اول کلمۂ بار بار (۳۰۵)
مستعمل است چنانکه قاآنی گوید (سه)
ہست این ہمان امیر که بخشید و برفشاند ٭
تشریف بسته بسته زر و سیم بار بار ٭

مخفی مباد که ازین تکرار معنی کثرت پیدا
می شود و ہم او گوید (سه) قند و شکر
بدکه می خوردم از ان لب تنگ تنگ
٭ مشک و عنبر بدکه می بردم از ان خط
بار بار ٭ (وله سه) گفتم اینها نیست
لیکن مادح خاص شہم ٭ کز لبم شکر ہمی ریزد
بمدحش بار بار ٭ بعض معاصرین عجم این
را متعلق بمعنی دوم متذکرهٔ بالا کنند۔
(وله سه) ہر کجا نامی ز لطفت قند و شکر
تنگ تنگ ٭ ہر کجا یادی ز خلقت مشک
و عنبر بار بار ٭ (وله سه) وایدون
ز لطف خواجه بجائی رسیده ام ٭ کم برده
صف لصف بود و بدره بار بار ٭ (اردو)
(۱) ایک پیغمبر کا نام بار بار ہے جس کی صراحت
مزید سے اہل لغت ساکت ہیں (۲) بار بار
۔ بقول آصفیه۔ گھڑی گھڑی۔ متواتر۔ کئی دفعہ
نوبت به نوبت (۳) بوجھ پر بوجھ۔ کثرت کیلئے

(۲۰۰)

باربار استعمال متعلق بہ معنی اول کلمۂ بار است از قبیل دمبدم و روز بروز بزیادت بائے اتصال میان دو کلمۂ بار	چنانکہ قاآنی گوید (س) زان شکر گردم جرارہ ہمی گشت پدید تا ازان شہر شکر کس نخرد باربار (اردو) بوجہ پر بوجہ۔

باربد بقول برہان بضم بائے ابجد وسکون دال بے نقطہ نام مطرب خسرو پرویز است گویند اصل او از جہرم بودہ کہ از توابع شیراز است و در فن بربط نوازی و موسیقی دانی عدیل و نظیر نداشتہ و سرود سیح از مخترعات اوست و آن سرود را خسروانی نام نہادہ بود و بفتح بائے ابجد ہم آمدہ صاحب ناصری فرماید کہ در خدمت پرویز منصب حجابت داشت بدین سبب او را باربد یعنی بزرگ بار خواندہ اند و بتوسط او مردم بحضور پرویز بارمی یافتند و در مقامات موسیقی مہارتی کامل داشت صاحبان سروری و جہانگیری ہم ذکر این کردہ اند خان آرزو در سراج گوید کہ این مرکب است از بار و بد و بد بمعنی صاحب۔ چنانکہ ہیربد و موبد و خسرو او را صاحب بار گردانیدہ بود کہ در جمیع مجالس او را اذن بار بود بقول بعض گوید کہ امراء و وزرا از و رخصت و اذن بارمی طلبیدند و فرماید کہ این بر تقدیرے باشد کہ باربد لقب او باشد و اگر علم بود این توجیہہ بکار نیاید و فرماید کہ آنچہ صاحب رشیدی این را بمعنی صاحب مفتوح الاول گیرد محل نظر (انتہی) مؤلف عرض کند کہ بد بقول برہان بضم اول بمعنی صاحب و خداوند و بار بر بمعنی بستمش بمعنی سازہائے مطربان گذشت و چون باربد در فن بربط نوازی و موسیقی بے بدل بود چرا او را متعلق بہ معنی بستم کلمۂ بار نہ کنیم و معنی

سوم را کہ رخصت و اجازت است چرا در وجہ تسمیۂ این بار وہم محققین ماخذ بر جمیع معانی
لغت غور نمی کنند و لطف ماخذ را نمی دانند باقی حال آنانکہ این را بفتح موحدہ خواندہ اند
بدگردند و این لقب اوست نہ نامش (نظامی سے) ستائے باربد دستان ہمی زد بشہ
بہشیاری رہ مستان ہمی زد (اردو) باربد بقول آصفیہ - فارسی - اسم مذکر
خسرو پرویز کے ایک انیس و جلیس مقرب خاص کلاونت کا لقب جس کا اصلی نام معلوم
نہین مگر چونکہ اسکو خسرو پرویز کے دربار مین باریابی کی اجازت ملی ہوئی تھی اسوجہ
سے یہہ لقب پڑگیا تھا یہہ شخص قصبۂ جہروم مضافات شیراز کا رہنے والا علم موسیقی
اور خاصکر بربط نوازی مین لاثانی تھا - باربد کے شاہ پرویز کے دربار تک پہنچنے
کا قصہ یہہ ہے کہ پرویز چونکہ عیش دوست - نغمہ پسند آدمی تھا اسوجہ سے دور دور
کے گویّے اس کے دربار مین آمدے چلے آتے تھے مگر سرکش گویا کہ وہ بھی اپنے فن
مین کچھہ کم نہ تھا کسی کی دال نہین گلنے دیتا تھا - اس نے تمام حضور کے ملازمون
اور دربانون تک کو رشوتین دے دیکر ان لوگون کا سدّ راہ بنا رکھا تھا پرویز
کا منظور اور رتبہ کا بڑا تھا جب باربد نے سرکش کی کچھہ قدر دانی سنی اور اپنے
آپ کو اس سے بدرجہا بہتر پایا تو اظہار کمال کی تدابیر مین مصروف رہنے لگا -
شاہی دربانون نے دہتکارا - حضور رسون نے آنکھین دکہائین - جشن کے دربار
کا موقع پہنچا اسے سب سے بہتر تدبیر یہ سوجہی کہ شاہی باغ کے باغبانون سے مل کر
جا گہٹا او بنکہا کہ دربار کے روز مجھے باغمین چھپوا جاکر دربار دیکھنے کی بھی اجازت

دیدو گے تو مین ہمیشہ کو تمھارا غلام ہو جاؤنگا اور کسی موقع پر یہ احسان بھی اُتار دونگا
وہ لوگ راضی ہو گئے اب دربار کا روز آیا۔ بار بد نے بربط سنبھال سب سے
پیشتر باغ مین ایک درخت پر جا اپنا ٹھیا لگایا۔ پادشاہ کے داخل ہوتے ہی مبارکباد
کی گیتین چھیڑین جن کے سننے سے دل کی رگین جوش مارنے لگین۔ پرویز ان فرحت
افزا گیتون کو سن سُنکر دنگ رہنے لگا اور اُس نے اس بربط نواز کو تلاش کر کے
لانے کا حکم دیا لیکن سرکش نے اس آواز کی یہ تاویل کر دی کہ حضور یہ دربار شاہی اس
شان وشوکت کا ہے کہ عالم غیب سے بھی مبارکباد کی گیتون کی آواز آنے لگی کہتے
ہین بار بد نے بھی اُسوقت یہ کمال کر رکھا تھا کہ جسوقت پادشاہ ایک جام ختم کر کے
دوسرے جام پر ہاتھ ڈالتا اسیوقت ایک نئی راگنی سرود کے درجہ کے موافق
چھیڑ دیتا جس سے سرور دوبالا ہو جاتا۔ پرویز جب نئی راگنی سنتا بے تاب ہو جاتا
آخر کار سخت ناراض ہو کر حکم دیا کہ اگر اس بربط نواز کو تلاش نکیا تو مجھ سے برا کوئی
نہین۔ بلا سے تمام باغ کو اکھاڑ کر صفاچٹ میدان بنا دو مگر اوس شخص کو جس طرح
سے بنے حاضر کرو۔ فرشتہ ہو تو اُسے بھی لے آؤ۔ باربد ان باتون کو سن رہا تھا جھٹ
درخت کے اوپر سے کود پڑا اور آتے ہی آداب بجا لا کر سارا حال کہہ سنایا۔ پادشاہ
نے ناراض ہو کر اسیوقت سرکش کو نکالدیا اور باربد کو اسکا منصب دیدیا باربد
نے پادشاہ کی طبیعت مین وہ دخل پایا کہ ندیم خاص الخاص ہو گیا علم موسیقی مین
گنج عروس اُس نے تصنیف کیا۔ تیس سرود جنھین سی لحن بھی کہتے ہین اس نے اختراع

کئے ان کی مفصل کیفیت نظامی کی مثنوی شیرین خسرو مین اور نیز اکثر کتب لغات مین بخوبی موجود ہے۔

بار بستن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** گوید کہ (۱) روانہ شدن و رخصت شدن و رفتن است و (۲) تہیۂ سفر کردن کہ مسافر بار خود را بر می بندد (ازرقی ہروی سے)
عید مبارک آمد و بربست روزہ بار ؎
زانگونہ بست بار کہ پیرایہ بست یار ؎
(قاآنی سے) بیوفائی گل اینس کہ کند زود سفر ؎ چون بہاران کہ سہ مہ آید و بربندد رہ ؎ (ظہوری سے) چہ می ترسی بمردن بار بربند ؎ در اقلیم وفا نام اجل نیست ؎ (اردو) (۱) روانہ ہونا۔ جانا (۲) تہیۂ سفر کرنا

بار برتافتن | استعمال۔ بہار روانند این کردہ از معنی ساکت و صاحب غی گوید کہ مرادف بار بر داشتن است (سلیم طہرانی سے) بر نمی تابد دل آزادگان بار لباس ؎ از نمد آئینہ ام چون آب بیرون می رود ؎ (طالب آملی سے)
ازان متقاصر کردم این غزل طالب ؎
کہ دوش قافیہ ام بر نتافت بار ردیف ؎
مؤلف عرض کند کہ برتابیدن و برتافتن بمعنی تحمل کردن و طاقت آوردن است پس معنی این مصدر مرکب تحمل بار کردن باشد (اردو) بوجھ اوٹھانا۔ بوجھ سہنا

(الف) **باربردار** | استعمال۔ بہار نسبت
(ب) **بار برداشتن** | (الف) گوید معروف و (ب) را مرادف بار برتافتن نوشتہ **مؤلف** عرض کند کہ (الف) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی حامل بار و (ب) (۱) بمعنی حقیقی یعنی بر داشتن بار (شیخ شیراز سے)

گاوان وخران باربردار ✤ به زاد میان
مردم آزار ✤ و (۲) بمعنی تحمل تکلیف کردن
بحالتی که فاعل این دل باشد (فضلی جرباد قانی
ﮯ) تاکے از جور تو دل بار جفا بردارد
✤ آنقدر جور بما کن که خدا بردارد ✤ مخفی
مباد که کلمۂ بآر درینجا بمعنی مفدہم اوست
یعنی تکلیف و (۳) بارور شدن بحالت
اضافت این بسوے درخت واجزاے آن
(ظہوری ﮯ) برندارد نخل ۔ بار بوستان
آرزو ✤ آب اگر از جوئبار چشم حسرت بار
نیست ✤ (اردو) (الف) حمال ۔ بوجھ
اوٹھانے والا ۔ (ب) (۱) بوجھہ اٹھانا (۲)
بار سہنا ۔ تکلیف اٹھانا (۳) بار آور ہونا
پھلنا ۔

بار بر دل افزودن استعمال ۔ زیادہ (۲۰۵۵)
کردن بار خاطر متعلق به معنی مفدہم کلمۂ بار
(قاآنی ﮯ) خار طعنم زدی و تنگدلیہا کردی
✤ تا بیار آمدی و بر دلم افزودی بار (اردو)
بار دل کو بڑھانا ۔

(الف) **بار بر دل باشیدن** استعمال ۔ (۲۰۵۶)ع(۲۰۵۹)
(ب) **بار بر دل بودن** (الف) بار
(ج) **بار بر دل کسی شدن** بر دل بودن
(د) **بار بر دل نہادن** (انوری
ﮯ) مراکاندر رگ نے جز دلی نیست ✤ ترا
بر دل از ان بارے نباشد ✤ و (ب) بار
بر دل داشتن مرادف (الف) (صائب
ﮯ) کے سبکباری ز ہمراہان کند غافل مرا
✤ بار ہر کس بر زمین ماند بود بر دل مرا ✤ و
(ج) بار دل دیگرے شدن (صائب ﮯ)
شوم در زندگی چون بار بر دلہا که خفتن ✤
نمی خواہم کسے آئینہ ام پیش نفس گیرد ✤ و (د)
تکلیف رساندن بدل (صائب ﮯ) چون
فلاخن زگرانی است مراد ورنشاط ✤ ہر که
بارے نہ نہد بر دل من بار منست ✤ مخفی مباد

که در همه این مصادر مرکبه کلمهٔ بار بمعنی معنی مقدم
اوست که گذشت (اردو) (الف) دل کا
بار ہونا (ب) دل پہ بار ہونا (ج) کسی کا بار
خاطر ہونا (د) دل پر بار قائم کرنا۔

بار بردن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده گوید که بار بردن و بر داشتن
یکی است **مولف** گوید که بمعنی حقیقی است
یعنی نقل بار کردن و فرقی نازک که درمیان
هر دو مصدر است مخفی نیست (سعدی شیرازی
ے) مسکین خر اگرچه بے تمیز است ؛
چون بار همی برد عزیز است ؛ (قاآنی ے)
مزدور نه این همه آخر چه کشی بار ؛ حمّال نه
این همه آخر چه بری بار ؛ (اردو) بوجھ لیجانا

(الف) **بار بست** | اصطلاح۔ (الف)
(ب) **بار بستن** | بقول سروری در ضمیمه
(۱) معروف و (۲) کنایه از سفر کردن و (ب)
بقول بحر و بهار (۱) سفر کردن (۲) تهیهٔ
سفر کردن (زلالی هروی الف ے) شد یار
و دل بتفرقه مشغول کار ماند ؛ او بار بست و
خاطر ما زیر بار ماند ؛ (قاآنی الف ے) نفتد
در شیراز چون مرد مسافر شد مقیم ؛ ایمنی از
فارس چون شخص مسافر بست بار (مسیح کاشی
ے) دلم بار نفس از سینهٔ افگار می بندد ؛
بلے هر کس مسافر گشت اول بار می بندد ؛
بخیال ما ضرورت نداشت که ذکر (الف)
کنند که مشتق است از (ب) یعنی ماضی مطلق
آن و آنچه صاحب سروری بر معنی اول (الف)
اشاره معروف کند جز این نباشد که حاصل
بالمصدر (ب) باشد یعنی تهیهٔ سفر حیف است
که سند استعمال پیش نشد (اردو) (الف)
(۱) تهیهٔ سفر۔ مذکر (۲) تهیهٔ سفر کیا (ب) (۱)
سفر کرنا (۲) تهیهٔ سفر کرنا۔

بار بستن بر دوش | استعمال۔ بمعنی زیر
بار کردن است (ظهوری ے) نیستم زان

توام زاہد کہ بر دوش عمل ٭ بار امید بہشت
از ہمت دون بستہ اند ٭ (اردو) زیر بار گناہ

بار بستن زبان مصدر اصطلاحی۔
صاحب بحر عجم گوید کہ بقول خان آرزو در
(چراغ ہدایت) عدم طاقت گفتار است
بسبب ضعف و بقول وارستہ ظہور کردن
بر زبان رنگ سیاہ و سفید و زرد و سرخ
از غلبۂ خلطی از اخلاط اربعہ و مجازاً کنایہ
از عدم طاقت گفتار و آن فرع بیماریست
بہار ہم ذکر این کردہ (تاثیر ے) وضع
ناخوش بر سخنور سخت باشد ناگوار ٭ بار
می بندد زبان ہر گہ بدن رنجور شد ٭ (ولہ
ے) جہان زرفتن صاحب سخن ذلیل شود
٭ زبان چو بار ببندد بدن علیل شود ٭
مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این حالت
و بار آور شدن زبان و مجازاً متوہم شدن
آن و کنایہ باشد از ضعف و بیماری کہ
طاقت گفتار نباشد بسبب ورم و ضعف
وجا دارد کہ بمعنی تکلیف پیدا کردن زبان
گیریم متعلق بمعنی مفہوم کلمۂ بار (اردو)
بیماری اور ضعف کی وجہ سے زبان مین
گفتار کی طاقت نہ رہنا۔

بار بستن شاخ استعمال۔ بمعنی بار آور
شدنش (نظیری نیشاپوری ے) مسافران
چمن نارسیدہ در کوچ اند ٭ شگوفہ می رود
و شاخ بار می بندد ٭ و این متعلق بمعنی دہم
کلمۂ بار (اردو) شاخ کا بار آور ہونا۔

(الف) **باربگ** صاحب سروری گوید
کہ بسکون رای مہملہ و فتح بای تازی بیر
بارلوک را گویند۔ صاحب انند بحوالۂ غیاث
فرماید کہ بکاف فارسی لغت فارسی زبان
است بمعنی امیر اعظم کہ او ہر وقت کہ خواہد
بدرگاہ بادشاہ بار یابد و این مرکب است
از بار کہ بمعنی دخل است و بگ بالکسر

کہ مخفف بیگ بمعنی صاحب وامیر و این
لفظ را بالفتح باے ثانی نیز نوشتہ اند کہ بگ
بالفتح در ترکی زبان بمعنی امیر و صاحب آمدہ
بمعنی عرض بیگی است کہ عرض مردم را بحضور
پادشاہ می برد و بقولش ---------
(ب) **بار بگی** بمعنی نظامت و داروغگی
مؤلف عرض کند کہ (الف) مفرس است
کہ فارسیان بار را مرکب کردہ اند با کلمۂ
بگ کہ مخفف بیگ باشد و بیگ بقول
صاحب لغات ترکی بہ کسرۂ موحدہ و کاف فارسی
در آخر بمعنی امیر و بلند مرتبہ پس معنی لفظی
(الف) امیر دربار کہ انتظام دربار بکند
متعلق قلب اضافت (بار بگ) و کنایہ از
عرض بیگی کہ حاضرین را بار دہد بہ پادشاہ
و (ب) بزیادت تحتانی مرادف (الف)
تحتانی آخرہ براے نسبت است چنانکہ
عرض بیگی و در (الف) و (ب) ہیچ
فرق نیست و معنی لفظی (ب) امیرے کہ منسوب
بہ بار است و بس۔ نسبت کاف عرض کنیم کہ
صاحب سروری صراحت کاف عربی نکرد و بلحاظ تحقیقِ ما
ماخذ متحقق شد کہ بکاف فارسی است (اردو)
عرض بیگی۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ وہ شخص
جسکی وساطت سے پادشاہ کے حضور میں
عرض مطالب یا حاجات پیش کریں مؤلف
کہتا ہے کہ زمانۂ حال میں اس عہدہ کا نام
ایڈی کانگ ہے۔

بارتنگ بقول صاحب ضمیمۂ برہان نام دوائی معروف و بقول انندبجوالۂ فرہنگ
فرنگ لغت فارسی است بمعنی سپندان تلخ۔ صاحب محیط فرماید کہ بفتح فوقانی و خفاے
نون و سکون کاف فارسی اسم فارسی است و چرغون و خرغولہ و خنگ نیز گویند و
بعربی لسان الحمل و ذنب الفار و ذنب الیربوع و کثیر الاضلاع و بیونانی انقلیس

واو فقلس و بترکی باغ پرباغ و بہندی بالنگا نامند بالجملہ از جنس مرزنجوش است دو نوع باشد کبیر و صغیر و از مطلق آن صغیر مراد است۔ سرد و خشک در دوم و تخم و بیخ آن قریب الطبع تا ہمچنین برگ لیکن آن ہر دو در یبوست زیادہ و در برودت کمتر و بہترین تخم آن سیاہ مائل بسرخی طبیخ آن معتدل الحرارہ۔ نافع ہر جراحت یا قرحہ و ضماد بیخ و تخم آن نافع سیلان خون و سوختگی آتش و شری و حمرہ و قروح خبیثہ و منافع بسیار دارد (الخ) نسبت وجہ تسمیۂ این عرض می شود کہ اگر این را مبدل بالنگ ہندی گیریم۔ لام مبدل شد بہ راے مہملہ چنانکہ آوند و آروند پس اندرین صورت مفرس باشد و اگر اسم فارسی زبان گیریم مرکب است از بار کہ بمعنی ثمر گذشت و تنگ نام ولایتی از بدخشان و نام مقامی از ترکستان و بمعنی سخت و بسیار پس بار را مضاف کنیم بسوی تنگ بمعنی بار ولایت و مقام مذکور یا بار سخت و بار بسیار (اردو) بارتنگ۔ بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مذکر۔ ایک دوا کا نام ہے جس کا بیج بکری کے بچہ کی زبان سے مشابہ اور مزاجاً دوسرے درجہ مین سرد و خشک ہے اور بقول جامع الادویہ اسکا رانگ قابض ہے اور جگر کو قوت دیتا ہے اور جگر کے سدے کھولتا ہے۔

بارتنین | اصطلاح۔ بحث کامل وجہ تسمیہ | بر (بارسین) می آید (اردو) دیکھو بارسین۔ (۲۳۰۲)

بارسج | بقول برہان و جامع و جہانگیری و ناصری و رشیدی بفتح ثالث و سکون جیم۔ سگ انگور باشد و آن را بتازی عنب الثعلب گویند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بکسر راے مہملہ ہم آمدہ و صاحب محیط بر بارج حوالۂ عنب الثعلب کردہ و عنب الثعلب

فرماید که لغت عربی است و آن را قتّا و قناة و بتلشان نیز گویند و بیونانی طرآلیدون و سطروفون
و بترکی قوش اوذی و بسریانی زبرق و زبق و بلاطینی سلاطم و به بربری مرآبله و به
اصفهانی تاج ریزی و بفارسی روباه تریک و روباه تورک و انگور روباه و شکر انگور روباه
و سگ انگور و انگور شغا و انگور شغال و بهندی مکوه و مکوئی و مکونی و کاگ ماچهی نامند و
آن ثمر رستنی است و انواع می باشد و هر یک از ان نر و ماده ۔ بحث کامل این بر انگور
شغال گذشت ۔ وجه تسمیه بارج ضرر نیست که اسم جامد فارسی زبان است و جا دارد
که اصل این بارک باشد بکاف تصغیر بمعنی بار خورد و کنایه از عنب الثعلب و کاف عربی
به فارسی بدل شد همچون کند و گند و پس از ان کاف فارسی را به جیم عربی بدل کردند چنانکه
لگام و لجام واللہ اعلم (اردو) دیکھو انگور شغال ۔

بارجا اصطلاح ۔ بقول برہان و سروری
و ناصری و جامع بر وزن پارسا بمعنی بارگاه
است که محل بار ملوک و سلاطین باشد (امیر
خسرو) دل پاکش که هست از کینه معصوم
ہ بہیجا آهن و در بارجا موم ۴ (وله)
سایهٔ حق علاء دین تاجور جهان کشا ۴ کاطلس
روی خسروان مفرش بارجا کند ۴ مؤلف
عرض کند که قلب اضافت (جاے بار) و کلمهٔ
بار در اینجا متعلق بمعنی ستوهش ۔ بهار این را
به تحتانی زائده در آخر (بارجاے) نوشته
فرماید که (آسمان جاه) (بریشم طناب)
(زمین آسمان) (عرش اشتباه) از صفات
اوست و با لفظ زدن و کشیدن به
معنی برپا کردن خیمه و با لفظ بستن بمعنی بار
کردن آن مستعمل (امیر خسرو) چو هنگام
آن شد که از بارجاے ۴ کند مهمان عزم

خلوت سرائے ۞ از اسباب کار آنچہ بخواستند ۞ بآئین شاہان بر آراستند ۞ مؤلف عرض کند کہ اگر استعمال بارجا با مصدر زدن وکشیدن بنظر آید توانیم عرض کرد کہ این استعمال مخصوص است برائے خیمۂ کہ باغراض بارگاہی ساختہ باشند خیمۂ عام و انحصار مصادر در استعمالش شیوۂ مانیست۔ صاحب سراج السبیل این را بہ ہائے ہوز در آخر (بارجاہ) نوشتہ گوید کہ معرب (بارگاہ) است (اردو) بارگاہ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ دربار کی جگہ۔

بارجامہ اصطلاح۔ بقول برہان و ناصری و جامع و سراج و بحر بروزن کارنامہ جوالے را گویند کہ دہن آن از پہلو باشد و بر بالائے چاروا اندازند و ہر چیز خواہند دران کنند مؤلف عرض کند کہ بار در ینجا بمعنی اول اوست کہ گذشت و جامہ بمعنی حقیقیش۔ قلب اضافت جامۂ بار است یعنی چیزیکہ از جامہ ساختہ اند برائے بار کردن بر چاروا و چیزہائی کہ در و بار کنند آن ہم بار است بمعنی اول و مرادف این است باردان بمعنی اولش کہ می آید (اردو) خرجی۔ دیکھو ابزغنج۔

(۲۰۴۳) **بارجستن** استعمال۔ بمعنی اجازت و رخصت طلب کردن و خواستن مطلقاً (قاآنی ع) شاہ پذرفت و از ان پس کہ گرفتم فرمان ۞ از پی آمدن فارس ز شہ جستم بار ۞ و اجازت باریابی جستن ہم (ولہ ع) بار تنہا نہ چنین است کہ ہر جا صنمی است ۞ از پے شعر و غزل در بر من جوید بار ۞ مؤلف عرض کند کہ این متعلق است بمعنی سوم کلمۂ بار کہ بجایش گذشت (اردو) اجازت

چاہنا۔ بار یابی چاہنا۔

بار خاطر استعمال۔ بقول آنند مخلص صحبت (واقف سه) بار خاطر شدیم یاران را * چو ثمر داد نخل یاری ما * دیگرے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است و این متعلق با شد بمعنی بعد ہم کلمۂ بار که گذشت بمعنی سنگینی دل و کنایہ از تکلیف و رنج دل۔ که گرانی خاطر و ناگوار خاطر و اندوه خاطر است۔ چنانکه فارسیان گویند که ”یار شاطر باش نه بار خاطر“ (صائب سه) در گلشنی که جلوۂ گل بار خاطر است * جولان خار بر سر دیوار نازکست * استادے از عجم گوید که بر زبان خلق حکم مقوله دارد (سه) بجاے گل گل دیگر شگفته * بجاے بار بار خاطر آورده * (اردو) بار خاطر۔ بقول آصفیہ فارسی و عربی۔ صفت۔ ناگوار۔ خلاف طبع۔ تکلیف ده۔ اندوه خاطر۔ مذکر۔

بار خانه اصطلاح۔ بقول وارسته و بحر و بہار (۱) پشتہ ہاے امتعه که آن را در ہندی انبالا گویند (درویش واله ہروی سه) در بار خانۂ دل ما غیر داغ نیست * این کاروان قافله سالار آتش است * (سعید اشرف در مزاحمت تمغاچیان بتاجر گوید سه) ہمه در پشتہ ہاے بار خانه * بکاوش کرده کار موریانه * و (۲) نفائس امتعه و اقمشه که ملوک و امرا به تحفگی باہم فرستند و آن در ہند به چیره خانه معروفست و (۳) چیزیست که دران نجاسات پر کرده از خانه بیرون کشند (فوقی یزدی سه) من ہم از روی طنز فرمودم * کاین چنین بار خانه جاوید * باد وقف بر روت آنکه مرا * از ره کینه دشمنی ورزید * مؤلف عرض کند که اصل این بمعنی اوّل مرکب

اضافیت کہ فارسیان بہ فک اضافت ہم
خوانند و معنی حقیقی این۔ اسباب خانہ و اثاث
البیت است و در ینجا کلمۂ بار بمعنی اول آمدہ است
حیف است کہ برای معنی دوم سند استعمال
پیش نشد کہ بدین معنی بگوش ما نخورد و معاصرین
عجم بر زبان ندارند اگر سند استعمال پیش شود
توانیم عرض کرد کہ مجاز معنی اول است و دیگر ہیچ
و نسبت معنی سوم عرض می شود کہ قلب اضافت
خانہ بار است و کلمۂ بار در ینجا بمعنی نوزدہم
اوست۔ پس خانہ بار و بار خانہ بمعنی ظرف نجاست
باشد ملا فوقی یزدی در شعر بالا (بارخانہ جائی
کون و مبرز را گفتہ و این کنایہ باشد (اردو)
(۱) اثالا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر
۔ اسباب خانہ۔ اثاثہ۔ گھر کا اثاثہ۔ گھر کا اسباب
مؤلف عرض کرتا ہے کہ اثالا بقول ساطع
سنسکرت مین مطلق تودہ و انبار کے معنی مین
مستعمل ہے۔ ہندیون نے مجازاً اثاث البیت
کے معنون مین استعمال کیا ہے۔ (۲) متاع
نفیس۔ قیمتی اشیا جو امرا اور سلاطین ایک
دوسرے کو بطور تحفہ بھیجا کرتے ہین۔ مذکر
(۳) میلے کا ٹپ۔ مذکر۔ وہ ظرف جس مین
نجاسات جمع کرکے گھر سے باہر پھینکتے ہین

بارخدا استعمال۔ بقول برہان (۱) حق تعالی
را گویند۔ جل جلالہ و (۲) بادشاہان بزرگ
و اولو الامر و صاحب و خداوند و مولا را نیز
و شعرا ممدوح را باین معنی (بار خدا) خوانند
و آن لفظی است مرکب بمعنی خداوند رحمت
و (بار خدا) بمعنی اے خداے بزرگ صاحب
بحر و وارستہ نسبت معنی اول گوید کہ آنکہ
ہمہ کس را بار دہد و این بر غیر خدا اطلاق
ندارد الا بر پادشاہ نیز اطلاق کنند و بحوالۂ
مجد الدین علی قوسی نوشتہ کہ بار خدا ایزد
جل و علا و بمعنی خداوند نیز آمدہ ازین جہت
جائز است کہ صفت مخلوق نیز شود (والہ

هروی در صفت ممدوح گوید مله) پشت ملک آصف جم قدر غیاث الوزرا ﴿ آنکه برگل جهان بعد خدا بار خداست ﴿ امیر معزی مله بار خدائی که ازوست گرند ﴿ بار خدایان جهان سر بسر ﴿ صاحب سروری بر ذکر معنی دوم قانع (حکیم انوری مله) اجل از بار خدای اجل اندر نگذشت ﴿ ورتو گوئی که زمن درگذرد این سوداست ﴿ صاحب رشیدی بحواله سامانی فرماید که بمعنی خداوند روزی است و ازین جهت بر خدا اطلاق کنند و گاهی پادشاه بزرگ را نیز گویند صاحب جامع هم ذکر هر دو معنی کرده صاحب ناصری بذکر هر دو معنی برای معنی دوم از حکیم قطران سند آورده (مله) بار خدایا بسی عذاب کشیدی ﴿ انده تیمار گونه گون بچشیدی ﴿ و صاحب جهانگیری به تسلیم معنی اول برای معنی دوم استناد

منوچهری کند (مله) شاه ملکان پیشرو بار خدایان ﴿ زیبد ملکی یافته بار خدائی ﴿ بهار به تحتانی زائده در آخر ذکر (بار خدای) کرده تسامح اوست که تحتانی را زائد خیال کرد مؤلف عرض کند که در کلام حکیم قطران (بار خدایا) بمعنی اول است و خطاب عذاب کشیدن بسوے ممدوح عجب است از محقق بالغ نظر که زبان دان فارسی است و بار خدایا را متعلق به معنی دوم شمرده دانست این همچنین است که (ع) کرم کردی الهی زنده باشی ﴿ درین مصرع هم خطاب بسوی کریم است و مقصود از (الهی) نیست مصنف گوید که کرم کردی و بفضل الهی زنده باشی و محاورهٔ زبان لفظ فضل را محذوف دارد و همچنان (بار خدا) در مصرع حکیم قطران بمعنی (اے خداے پیدا کننده) منقوله نیست

کہ بر سبیل محاورہ بحالت اظہار تعجب و خوف استعمالش کنند چنانکہ خطاب بانسان گویند (یا اللہ این چہ مصیبت است کہ گرفتارش شدی) در پنجابی توان خیال کرد کہ خطاب واقعۂ گرفتاری مصیبت بسوی خدا است فتامل بالجملہ (بار خدا) مخفف و قلب اضافت (خداے باری) است و تحقیق لفظ (باری) بر معنی دوم کلمۂ بار گذشت کہ بمعنی پیدا کنندہ از خاک و لغت عرب باشد پس معنی دوم این بمجاز است کہ خداوند مجازی را ہم بنام خداوند حقیقی استعمال کردہ اند (اردو) (۱) بار خدا۔ بقول آصفیہ (عربی و فارسی) خداے بزرگ۔ ایزد تعالی۔ بار الہ۔ (۲) فارسیون نے پادشاہ اور خداوند اور مولی کے لئے بھی بار خدا کا استعمال کیا ہے۔

بارخواستن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ اجازت و باریابی خواستن (انوری ع) اے قضا بر در تو جویان جاہ ؛ وے قدر بر در تو خواہان بار ؛ (عرفی شیرازی ع) بر بساط بارگاہ و ساحت درگاہ او ؛ گاہ قیصر بارخواہ وگاہ خاقان دادخواہ ؛ (انوری ع) ہر زمان از کدام زہرۂ دل ؛ بارخواہد بہ مجلس خورشید ؛ (اردو) اجازت چاہنا۔ باریابی چاہنا۔

بارخوردن | مصدر اصطلاحی بقول صاحب بحر (۱) برخوردن و (۲) ملاقات نمودن دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ معنی اول حقیقی است و معنی دوم مجاز آن حیف است کہ سند استعمال پیش نشد ولیکن خلاف قیاس نیست (اردو) (۱) میوہ کھانا

(۲) ملاقات کرنا۔ باریاب ہونا۔	رسائی حاصل کرنا۔

بارد بقول بہار (۱) بعربی سرد و فرماید کہ فارسیان بمعنی ناخوش و بے مزہ استعمال کنند (سعید اشرف ؎) نقل جمال لیلی و شیرین بدور تو ہا چون گفتن لطیفۂ مشہور باردست ۴ و بقول ہفت (۲) بفتح اول بالف کشیدہ و فتح راے قرشت و دال ابجد زدہ حصار و قلعہ را گویند۔ صاحب غیاث بذکر معنی اوّل گوید کہ (۳) بکسر راے مہملہ لغت عربی است بمعنی سرد و سردی کنندہ و فارسیان مجازاً بمعنی عنین استعمال کنند کہ بر زن قادر نباشد **مؤلف** عرض کند کہ در معنی اول و سوم معنی حقیقی موجود است چنانکہ لطیفہ مشہور را بارد گفتہ یعنی چیزے کہ از سالہاے سال شہرت دارد و سرد است و بے ذوق و چیزے کہ شہرت نو گرفتہ گرم یعنی پر مذاق و ہمچنین عنین را بارد گفتن نظر بر برودت و عدم گرمی عضو تناسل باشد ہای حال بمعنی اول و سوم مفرس است حیف است کہ سند معنی سوم پیش نشد و بمعنی دوم مزید علیہ بار کہ بمعنی لبست و ششمش گذشت بزیادت دال مہملہ در آخر چنانکہ شفتا لو و شفتالود (اردو) (۱) بے ذوق۔ بے لطف۔ (۲) دیکھو بار کے چھبیسویں معنی (۳) نامرد بقول آصفیہ۔ فارسی۔ وہ شخص جو عورت پر قادر نہ ہو۔

بارداب بقول شمس لغت فارسی است و بحوالۂ حل اللغات گوید کہ سردی کہ پیوستہ جہد **مؤلف** عرض کند کہ محقق بے تحقیق نہ حلیۂ لفظ را بیان کند و نہ صراحت معنی۔ معاصرین عجم و محققین فارسی زبان ازین لغت ساکت معلوم می شود کہ بے تحقیق با غلطی کتابت صورتے پیدا کرد۔ اعتبار را نشاید (اردو) سردی۔ مؤنث۔

بارداد بقول اننڈ بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی رخصت و دستوری **مؤلف** گوید کہ دیگری از محققین فارسی زبان ذکراین نکرد حیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ بخیال ما مخفف بار دادہ بمعنی اجازت یافتہ و مجازاً بمعنی رخصت و دستوری استعمال کردہ باشند۔ طالب سند باشیم (اردو) رخصت۔ اجازت یافتہ۔

باردادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکراین کردہ گوید کہ دخل و اجازت دادن **مؤلف** عرض کند کہ (۱) بمعنی رسائی دادن بحالت نسبت بہ بزم و دربار و مثلہ باقرینۂ آن کہ متعلق است بمعنی سوم کلمۂ بار کہ گذشت (صائب ۵) ہر سر موے حواس من براہ می رود؛ این پریشان سیر را در بزم وحدت بار دہ؛ (حسن مشہدی ۵) یارب این مخمور غفلت را می اسرار دہ؛ ہیچو آہم بر در دلہاے روشن بار دہ؛ (کافی ہمدانی ۵) خامہ چون سلطان اعظم گل پیش و می بدست؛ مطربان را خواند پیش و بندگان را بار داد؛ و (۲) بمعنی بآور شدن و کردن بحالت نسبت بدرخت و اجزاے آن و این متعلق است بمعنی دہم کلمۂ بار (انوری ۵) ناصردین کہ شاخ منصرت و دین؛ ندہد بے بہار عدلش بار؛ (ظہوری ۵) غیر بار دل یقین دانم نخواہد داد بار؛ زو نہال بخت بے برگ من و بر بار زد؛ (حسن مشہدی ۵) گام ہمت میوۂ آزادگی دارد ہوس؛ اے بہار فیض نخل نیتم را بار دہ؛ (اردو) (۱) باریاب کرنا۔ (۲) بار آور ہونا۔ بار آور کرنا۔

باردار اصطلاح۔ بقول بہار (۱) درخت میوہ دار و (۲) زن حاملہ و (۳) چارپاے سواری و ہودج و عماری۔ صاحبان ضمیمۂ برہان (و مؤید بحوالہ ادات)

برمعنی اول و دوم قائع (سعدی ؒ) زنان
باردارا اے مرد ہشیار ؛ اگر وقت ولادت
مار زایند ؛ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی است وکلمۂ بار درمعنی اول متعلق
است بامعنی دہش۔ بحالت نسبت یا اضافت
با درخت یا اجزاے آن چون درخت باردار
وشاخ باردار ودرمعنی دوم کلمۂ بار متعلق
دارد بامعنی پاتر دہش بحالت نسبت یا
اضافت بازن چنانکہ زن باردار ودر
معنی سوم کلمۂ بار رابمعنی اوّلش گیریم و
بلحاظ تخصیص معنی مشتاق سند استعمال باشیم
ومقصود از چارپاے ہودج وعماری فیل
باردار است (اردو) (۱) درخت باردار
یا شاخ باردار (پھلا ہوا درخت) یا پھلی
ہوئی شاخ) (۲) باردار عورت۔ حاملہ
پیٹ والی۔ (۳) سواری کا جانور۔ وہ
ہاتھی جس پر ہودج یا عماری ہو۔

(۱) باردار بودن (مصادر اصطلاحی)
(۲) باردار شدن بقول بحر ہر دو معنی
(۱) میوہ دار بودن و (۲) حاملہ شدن۔
دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد
ولیکن موافق قیاس است چنانکہ " زنے
کہ مرد یا درختی کہ بسوخت باردار بود "
درخت وزن ہر دو باردار شد "۔
(اردو) (۱) عورت کا باردار ہونا۔ حاملہ
ہونا۔ (۲) درخت کا باردار ہونا۔ بارور
ہونا۔ پھلنا۔

بارداشتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف
عرض کند کہ (۱) باروربودن وثمر داشتن
بحالت نسبت یا اضافت با درخت و
اجزاے آن یا بحالت قرینہ (ازرقی ہروی
ؒ) باغی است عارض تو کہ دارد بنفشہ
بار ؛ سروے است قامت تو کہ دارد

بر آفتاب ۱۲ و (۲) بمعنی باریاب بودن و رسائی
داشتن بحالت نسبت یا اضافت بہ دربار
و بارگاہ و امثال آن یا بقرینہ (قاآنی ؎)
شہ پرست است بدانگونہ کہ در غیبت شاہ ۱۲
آنچنانست کہ گوئی بر شہ دارد بار ۱۲ و (۳)
بحالت نسبت یا اضافت بہ زن یا قرینہ بمعنی
حاملہ بودنش چنانکہ "این زن باردار است
یا باردارد" وسند این بمعنی دوم (باردار)
گذشت (اردو) (۱) بارور ہونا۔ باردار
ہونا۔ درخت کا (۲) باریاب ہونا انسان کا
دربار یا بارگاہ سلاطین میں (۳) باردار
ہونا۔ حاملہ ہونا عورت کا۔

باردان اصطلاح۔ بقول برہان و بحر بر
وزن کاردان (۱) خرجین و جوالی و (۲) ہر
ظرفی کہ دران چیزے کنند و (۳) صراحی شراب
ہم۔ صاحب سروری فرماید کہ صراحی باشد ۱۲
بحوالہ نسخہ میرزا و مؤید الفضلا گوید کہ بای فارسی
بمعنی جوال از ہرچہ باشد (حکیم سنائی ؎)
چو اندر باردان او یکی ذرہ نمی گنجد ۱۲ چگونہ
کل موجودات را در باردان دارد ۱۲ صاحب
رشیدی بر جوال و خرجین و صراحی قانع۔ صاحب
جامع گوید کہ خورجین و جوال وغیرہ و صراحی ۱۲
صاحب جہانگیری گوید کہ خرجین و صراحی
را گویند و فرماید کہ در صراح معنی (خرج)
باردان نوشتہ (حکیم آذری ؎) باردان
ہاے باریز دانست ۱۲ مدفن سرہاے پنہان نہفت
کہ یک باردانی کہ بود پانصد من ۱۲ گندم اندوخت
اندر رویکین ۱۲ صاحب ناصری نوشتہ کہ خورجین
و جوال و ظروف از قبیل شیشہ و سبو و قرابہ
و امثال آن۔ خان آرزو در سراج نسبت
معنی سوم گوید کہ غالب کہ بدین معنی (بادہ دان)
باشد بہ دال کہ (باردان) بہ تصحیف خواندہ اند
صاحب مؤید بحوالہ شرفنامہ گوید کہ بمعنی صراحی
است و بحوالہ قنیہ فرماید کہ بمعنی آوند باشد

مؤلف عرض کند که کلمهٔ بار بمعنی اول پیوسته
که بمعنی حمل گذشت و دوم بقول برهان چون
در آخر آید معنی ظرفیت بخشد همچون قلمدان
و کیفدان و قهوه دان و مانند آن پس معنی
حقیقی این ظرف بار مخفی مباد که جوال بقول
برهان بضم اول ظرفی باشد از پشم بافته که
چیزها دران کنند و همین است خرجین
و خورجین که محققین زباندان ذکرش در
همین بحث کرده اند که بالا گذشت و همین
را در اردو خرجی گویند و خیال محققین
اردوست (چنانکه صاحب آصفیه نوشته
که خرجی لغت فارسی است و ما در ینجا
هر قدر که تحقیق کرده ایم مفرس است از
از خرج عربی که بحث کامل این بر خرجی می آید
و صراحت این بر (ایز غنج) هم گذشت
بالجمله جوال و خرجی هر دو یکی است یعنی
چیزیکه از پشمینه کلفت و سطبر می سازند
که بر پشت چارپا قائم کنند و در هر دو
جانب پشت او مثل خریطه آویزان باشد
و هر قسم بار درو کنند ما اشارهٔ این بر
بارجامه کرده ایم و حق آنست که بارجامه
مخصوص است برای جوال که از پشمینه می
سازند و باردان عام است برای هر
ظرف که بار درو نهند اعم از اینکه از پشمینه
باشد یا چوب و آهن وغیره چنانکه صندوق
وغیر ذلک پس معنی دوم حقیقی است و معنی
اوّل مجاز آن و معنی سوم هم مجاز است و لبس
که شراب را در کلمهٔ بار داخل کرده بر سبیل
مجاز و صراحی و امثال آن را بذیل کلمهٔ (دان)
آورده موافق قیاس حیف است که سند
استعمال این بمعنی دوم از نظر ما نگذشت
اعتبار محققین زبان دان اجازت انکار
نمی دهد و معاصرین عجم بدین معنی استعمال
نمی کنند آنچه خان آرزو این را بمعنی سوم

نتیجۂ تصحیف خیال می کند و اصل این بدین
معنی (بادہ دان) گوید نسبت آن عرض می شود
کہ چرا نمی گوید کہ اصل این (باددان) بمعنی
شراب دان است کہ باد بمعنی بادہ ہم بجایش
گذشت پس درین صورت (باروان) را
بمعنی سوم مبدل (باددان) بر خلاف قیاس
گفتن بہتر ازانست کہ تصحیفش گوئیم و خلاف
قیاس ازین وجہ باشد کہ تبدیل دال مہملہ با
رائے مہملہ نیامدہ ولیکن ہمین یک مثال را
برای این قسم تبدیل قائم کردن عیبی ندارد
واقوی آنست کہ (باروان) رابمعنی آبدان
گیریم کہ بار بمعنی آب بر معنی بست و نہمش گذشت
پس درین حالت باروان رابمعنی صراحی
شراب گرفتن موجّہ باشد (اردو) (۱) ڈھیو
بار جامہ وایز غنج (۲) ہر ظرف جس مین سامان
رکھا جاے مذکر۔ صاحب آصفیہ نے باردان
پر فرمایا ہے۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ صحیح باردان
کسی چیز کے رکھنے کا برتن۔ خورجین۔ تھیلا
اسباب رکھنے اور باندھنے کا سامان۔
سوداگری اسباب آنے کے بکس۔ بنٹین۔
بورے۔ (۳) صراحی شراب۔ مؤنث۔

بار درموج کشادن مصدر اصطلاحی
بقول بحر۔ در دنیا اقامت کردن۔ دیگر
کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد
مؤلف گوید کہ بار کشادن بمعنی خودش
می آید و این کنایہ باشد کہ اقامت دنیا
را قیام در موج گفتہ اند نظر بر تہ و بالائی و
جزر و مد دنیا حیف است کہ سند استعمال
پیش نشد (اردو) دنیا مین اقامت کرنا

بار دل اصطلاح۔ بقول برہان و بحر
و ناصری و رشیدی بکسر ثالث و رابع
و سکون لام (۱) غم و اندوہ دل و (۲)
اندیشۂ روزگار باشد۔ صاحب جہانگیری
در ضمیمہ سخود ذکر ہر دو معنی کردہ۔ صاحب

شمس گوید کہ بمعنی اندیشہ و اندیشۂ روزگار باشد مؤلف عرض کند کہ این متعلق بمعنی ہفدہم کلمۂ بار است (صائب ؎) چون ماہ مصر قیمت من خواست عذر من ٭ گر یکدو روز باردل کاروان شدیم ٭ مؤلف عرض کند کہ براے معنی دوم اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ مجاز معنی اول باشد کہ خوف و اندیشہ ہم تکلف دل است (اردو) (۱) (دیکھو بارخاطر) (۲) اندیشۂ روزگار۔ اندیشۂ دنیا۔ فکر دنیا۔ دنیا کا ڈر۔ مذکر۔ اندیشہ بقول آصفیہ۔ مذکر۔

باردو اصطلاح۔ بقول برہان و سروری و ناصری و جامع و ہفت با دال بے نقطہ بر وزن آرزو چوبے را گویند کہ در زیر درخت میوہ دار گذارند تا از سنگینی میوہ نشکند مؤلف عرض کند کہ اصل این (دوش بار) است۔ مرکب اضافی بمعنی دوشے کہ بران بار بر دارند و قلب اضافت آن (باردوش) و شین معجمہ حذف شدہ (باردو) باقی ماند کنایہ از چوبی کہ بار میوہ بر دارد (اردو) وہ لکڑی جو سنگین میوہ کے نیچے بطور سہارے کے قائم کرتے ہیں تاکہ میوہ اپنی سنگینی کی وجہ سے ٹوٹ نجاے۔ مؤنث۔

باردیج بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر دال مہملہ لغت فارسی است قسمی از صوف پشمی ترکردہ شدہ کہ بر چوبے بہ پیچند و از ان نان پزان تنور را صاف و پاک کنند و براے منع افروختگی آتش ہم بکار برند۔ مؤلف عرض کند کہ محققین فارسی زبان ازین لغت ساکت و شک نیست کہ صاحب انند بر ماخذ غور نکردہ دال

مہملہ را بعوض واو نقل کردہ حیف است کہ فرہنگ فرنگ پیش ما نیست کہ تحقیق این
می کردیم بخیال ما این مرکب است از بار کہ بمعنی آتشدان بجاے خودش مذکور شد
و دریچہ بمجاز تنور باشد و وچ بواو مبدل (ویژ بزاے فارسی) است کہ بقول برہان
بمعنی خصوص و خاصہ آمدہ و زاے فارسی بدل می شود بجیم چنانکہ گزک و گجک ۔ گژ و گج
پس معنی لفظی این خاصہ تنور کنایہ از ان چوب خاص کہ بر سرش پشمینہ را می پیچند و آن را
در آب تر کردہ تنور را صاف کنند خصوصاً وقتیکہ تنور زیادہ تر گرم شود تا گرمی (آہن جامہ
اش کم گردد و نان نسوزد طرز بیان ہر دو محققین بالا حقیقت حال را نمی کشاید معاصرین
عجم گویند کہ بعض بلا و عجم این را (باریچ) ہم گویند و جا دارد کہ دال مہملہ را مبدل واو
گیریم چنانکہ بیو و بید کہ نام کرمی است این است حقیقت ماخذ این اصطلاح اردو
وہ لکڑی جس کے سر پر ایک پشمینہ لپٹا جاتا ہے اور اُسکو پانی میں بھگو کر تنور صاف کیا
جاتا ہے اور اُسکی شدت گرمی کو کم کیا جاتا ہے ۔ مؤنث ۔

بارزد | بقول برہان بسکون ثالث و فتح زاے نقطہ دار و دال بے نقطہ ساکن بمعنی بیرزد
است و آن صمغی باشد مانند مصطکی و بعربی قنّہ خوانند ۔ دود رم آن را بہ آب بنوشند
بواسیر را سود دارد ۔ صاحب جامع ہم ذکر این کردہ ۔ صاحب محیط فرماید کہ بسریانی
و بقولے در یونانی خلبانی و کلبانی و بہ ترکی قاسی و بہندی بریجا و برو جا و بہروزہ گویند
و معروف باسم گندہ بہروزہ است و آن شیر درختی است بزرگ بقدر سرو کہ تنہ آن
را بہ تیشہ و غیرہ جا بجا می خراشند و از ان تراوش می نماید گرم در سوم و خشک در

دوم وبقول شیخ بالعکس۔ ملین ومحلل۔ مغثی ریاح وتریاق سموم ومنافع بسیار دارد (الخ) وجہ تسمیہ این جز بن نیست کہ بارے ونتیجہ کہ از زدن شیشہ بر تنہ درخت حاصل شود وکلمۂ بار درینجا متعلق بہ معنی سی امش کہ گذشت صاحب برہان بر بیرزد گوید کہ معربش بارزد باشد (اردو) گندہ بروزہ۔ بقول آصفیہ۔ اردو۔ اسم مذکر۔ چیڑ کے درخت کا گوند۔ ایک سفید بدبو دار مادہ جو چیڑ کے درخت سے نکلتا ہے قنہ۔ بارزد

بارزدن از چیزی استعمال۔ بمعنی معشوق کردن۔ این متعلق باشد بمعنی یازدہم کلمۂ بار۔ چنانکہ قاآنی گفتہ (ص) از بہر آنکہ سیم کہند سکہ را قبول ٭ بر سیم لا زست کہ از بس زنند بار ٭ (اردو) آمیزش کرنا۔

بارزمان اصطلاح۔ بقول برہان و بحر ومؤید بروزن آب روان کنایہ از حوادث وجفاہاے روزگار و زمانہ باشد۔ صاحب جہانگیری در ضمیمہ کتاب ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است وکلمۂ بار درینجا متعلق بمعنی ہفدہمش کہ گذشت حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) حوادث روزگار۔ دنیا کے حادثے۔ مذکر۔

بارساختن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ تہیۂ سفر کردن است وسامان سفر بستن وزاد راہ با خود گرفتن (سعدی شیرازی ص) خجل آن کس کہ رفت و کار نہ ساخت ٭ کوس رحلت زدند و بار نہ ساخت ٭ مخفی مباد کہ کلمۂ بار درین جا بمعنی اولش باشد کہ بجاے خودش گذشت (اردو) تہیۂ سفر کرنا۔ زاد راہ کا انتظام کرنا۔ سامان سفر کرنا۔

بارستاریون اصطلاح ۔ بحث کامل این بر (بارسطاریون) می آید
(اردو) دیکھو بارسطاریون ۔

بارسری اصطلاح ۔ بقول صاحب ہفت مرادف (بادسری) کہ گذشت دیگرکسے از محققین فارسی زبان ذکر این نہ کردو سند استعمال پیش نہ شد مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این سرگرانی یعنی حالتی کہ سر کسے باری دارد و گران باشد و متعلق بہ معنی اول کلمۂ بار کہ بجایش گذشت و بحالت وجود سند استعمال ۔ کنایہ باشد از تکبر و غرور کہ سر مغروران و متکبران ہم گران باشد و جا دارد کہ این را مبدل (بادسری) گیریم ہچون (باددان) و (باردان) (اردو) دیکھو بادسری ۔

بارسطاریون اصطلاح ۔ بقول برہان وانند بکسر ثالث و سکون سین بے نقطہ و طاے حطی بالف کشیدہ و راے بے نقطہ مکسور و تحتانی بواو رسیدہ و نون زدہ لغتی است یونانی و معنی آن بعربی حمامی بود و آن نوعی از غلہ باشد کہ منتشر کردہ بگاو دہند گاو را فربہ کند و بعربی رعی الحمام خوانند و آن را کبوتر بسیار دوست دارد ۔ صاحب ہفت این را بدون راے مہملۂ ثانی (بارسطایون) گفتہ و صاحب سواء السبیل کہ مفسر معربات است بر (بارستاریون ۔ بہ تاے فوقانی عوض طاے حطی) حوالۂ (فارستاریون بہ فاے اول) دادہ و بر (فارستاریون) گوید کہ معرب لغت یونانی (پرستریان) است کہ رعی الحمام خوانند ۔ صاحب محیط ذکر (بارسطاریون) کردہ گوید کہ لغت یونانی است نام غلۂ از ہر کہ شاخل ہم نام دارد و برآ رہیر فرماید کہ نام

غلہ ایست مشہور ۔ در کتب یونانی باسم شاخل وشاحل مرقوم وبقول اہل ہند آدہکی و وکندلی وتنا وقسم دوم آن را تو تر نامند وفرق میان ہر دو قسم آنست کہ درخت تور بقامت یک ونیم درعہ می باشد ودرخت ارہر بزرگتر ازان بالجملہ مزاج ارہر سرد وخشک وبقول اہل ہند سبک وقابض ۔ دافع فساد وصفراے خون وبلغم وفساد زہر وباد انگیز و منافع بسیار دارد (الخ) مؤلف عرض کند کہ بتحقیق ما (بارستاریون) لغت یونانی نباشد بلکہ مفرس (پرستریان) ومعرب آن (بارسطاریون ۔ بطاے حطی) فارسیان باے فارسی را بعربی بدل کردند چنانکہ اسپ واسب وتپ وتب والف زائد بعد فوقانی آوردند والف ہفتم را بہ واو بدل کردند ہمچون تاغ وتوغ واسم جامد فارسی زبان شاخل وشاخول وکشاخل است کہ بجایش می آید (اردو) ارہر بقول آصفیہ ہندی اسم مؤنث ۔ ایک قسم کا غلہ ہے جسکی دال نہایت سلونی ہوتی ہے ۔ پورب والے رہر بولتے ہیں ۔ صاحب جامع الادویہ نے بھی اس کا ذکر کیا ہے اور رارہر اور توتر پر فارسی ترجمہ شاخل لکھا ہے ۔

بار سفر بستن استعمال ۔ بمعنی تہیۂ سفر کردن بحث این بر (بار بستن) گذشت (ظہوری ۵) دیدۂ اشک فشان بہر سبکباری اشک ؛ قرعہ انداختہ بار سفری خواہم بست (اردو) تہیۂ سفر کرنا ۔

بار سنج اصطلاح ۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بفتح سین مہملہ وسکون نون وجیم ۔ باسنگ ترازو ۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید

(پاسنگ) بقول برہان آنچہ در یک کفۂ ترازو نہند بجہتہ برابر کردن کفۂ دیگر (انتہی) خیال ما اینست کہ اصل (پاسنگ) (بارسنگ) است کہ راے مہملہ حذف شد و باے عربی بفارسی بدل شد ہمچون آسب و آسپ قلب اضافت (سنگ بار) پس این مبدل ہمان (بارسنگ) است کہ کاف فارسی با جیم عربی بدل شود چنانکہ آخشیگ و آخشیج حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) پاسنگ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مذکر۔ وہ وزن جو ترازو کی ڈنڈی برابر کرنے کے واسطے ڈس مین باندہ دیتے مین

بارسین | بقول مؤید بحوالۂ لغات الطب کدوے تلخ۔ صاحب انند فرماید کہ لغت فارسی است و در نسخہ دیگر مؤید این را (بارتنین) نوشتہ بہ فوقانی و نون بعد راے مہملہ۔ مؤلف عرض کند کہ اگر بہ سین مہملہ گیریم مرکب اضافی باشد کہ سین مبدل شہر چین است و نام قریۂ از صفاہان و جا دارد کہ وطن این یکی ازین ہر دو مقام باشد و اگر (بہ تاے فوقانی و نون) عوض سین مہملہ گیریم (تنین) بقول منتخب لغت عرب باشد بمعنی ماربزرگ۔ پس جا دارد کہ تنین را استعارہ گیریم براے بیارہ کہ بیارۂ کدو ہمچو ماربزرگ باشد و این ہم مرکب اضافی است وجہ تسمیۂ ثانی اقوی من الاول۔ صاحب محیط ذکر این نکرد و بر کدوے تلخ گوید کہ این را بعربی قرع المر و بہندی تونبڑی گویند در نبات شبیہہ بہ بیارہ کدوے شیرین و ثمر آن از ان کوچکتر و بحوالۂ جامع تمیمی نوشتہ کہ از کدو زراعت می کنند و ازان صحرائی یافتہ می شود لیکن آن بسیار تلخ و افعال آن شبیہہ با فعالی کدوے شیرین نیست و باشد

که بدین جهت استثنائے این از نوع آن کرده باشند بالجمله بسیار گرم و خشک و با قوت سمّیه مقدار اندکی از ان مقئ قوی و قی کردن بدان جهت ضیق النفس بارد رطب قدیم و سرفهٔ رطب کهنه نافع و منافع دیگر هم دارد (الخ) (اردو) کڑوا کدو۔ مذکر۔ صاحب جامع الادویه نے تونبڑی پر فرمایا ہے که کدوے تلخ۔ قرع المر۔

بارش بقول نوادر که بذیل باریدن فرماید (مثله) و صاحب انند گوید که بکسرِ ثالث و سکون شین معجمه بمعنی باران مؤلف عرض کند که حاصل بالمصدر باریدن است و همین را بزبان سنسکرت بقول صاحب سخندان (برشا) گویند و بدین وجه که اسم مصدر باریدن متعلق بزبان سنسکرت خیال می کنیم چنانکه می آید نسبت این هم با (برشا) لطفی خاص دارد ولیکن حقیقت این حصر بین نباشد که فارسیان برامر حاضر باریدن۔ بقاعدهٔ خود شین معجمه زیاده کرده اند و ما قواعد حاصل بالمصدر را بر (آموے) بیان کرده ایم و بر (حاصل مصدر) هم می آید (اردو) بارش۔ بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ مینهه برکھا۔ دیکھو بار۔

بار شدن زندگی برکسی مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر۔ تنگ آمدن آدمی از زیست خود۔ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف گوید که کلمه بار درینجا متعلق باشد به معنی اول یا مقدمهٔ ش یعنی هرگاه زندگی تکلیف مالا یطاق باشد۔ کنایه شد از معنی بیان کردهٔ صاحب بحر عجم (اردو) دیکھو از جان سیر آمدن۔

بار شکنی اصطلاح۔ بقول انند بحوالهٔ فرهنگ صراح بمعنی خوار بار۔ خوراک اندک۔ قوت لایموت

دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد
مؤلف گوید کہ حیف است کہ سند استعمال
پیش نشد و اگر بنظر آید توانیم عرض کرد کہ حاصل
بالمصدر (بارشکستن) باشد و مخفف (بار
فاقہ شکستن) و کنایہ از خوراک اندک و قوت
لایموت حاصل کردن۔ (اردو) قوت
لایموت۔ دیکھو اشام۔

بارفروریختن استعمال۔ سبکدوش شدن (۵۷۰۲)
(قاآنی ؎) سبزہ از شرم خطش خواست
رود زیر زمین ؛ گلبن از رشک رخش
خواست فروریزد بار ؛ مخفی مباد کہ درین
شعر کلمۂ بار بمعنی دہش و مراد از گل است بیتجہ
معنی حقیقی متعلق بمعنی اوّلش پس (بارفروریختن
گلبن) کنایہ باشد از فروریختن گل کہ بار
گلبن گل باشد و بس (اردو) بوجہ آثار ند

بارفروش دہ اصطلاح۔ صاحب ناصری
گوید کہ بضم فا و را و واو و سکون شین و کسر
دال و ہاے ہوز نام شہریست از مازندران
در بدو حال دیہی بودہ کہ بارے از دریاے
خزر فرود می آوردہ اند دران دہ بفروش
میرسید بنابران بآن اسم موسوم شدہ۔ در
تاریخ مازندران نوشتہ اند کہ مرد آبی و صحرائی
سبز در آنجا بودہ و مرغابیان بسیار دران
آبگیر جمع می شدند در زمانی کہ حضرت امام
حسن ابن علی بافتتاح ولایات تبرستان توجّہ
فرمود آن محل را تعریف و تحسین نمودہ بہمانا
فرمودہ اند ماہ و طیر و این اسم باقی ماندہ
تبرستانیان بامطیر خواندند و بتدریج شہرے
شدہ موسوم بہ (بارفروش) و درمیان
آن آبگیر قطعۂ زمین خشک بودہ صفویہ یکے
بر یکسوے آن آب بنیان نہادند تا بآن قطعہ
زمین رسید در آنجا عمارات ساختند حتّی
مسجد و گرمابہ و سراے و رباط و خدمہ
در دولت علیہ قاچاریہ بر آبادی آن افزود

خاقان فغفور آن آبگیر را بحر ارم و آن میدان
را بسر میدان نام کردند۔ وقتی بحکم ضرورت
از شہر طہران کہ مسقط الراس مؤلف است
بدانجا رفتہ سالی چند متوقف و مراجعت
بطہران وشیراز اتفاق افتاد (انتہی) مؤلف
عرض کند کہ قلب اضافت (دہ بارفروش)
است۔ راے مہملہ را ہم ساکن گیریم طرز بیان
محقق زبان دان ما را برین تصریح مجبور
کرد (اردو) بارفروش دہ۔ ایک شہر
کا نام ہے جو مازندران مین واقع ہے۔

بار فرو گرفتن استعمال۔ حاصل کردن
باریابی و باریاب شدن است (ابوالمعانی
رازی ؎) از پے صحبت او جست
بر و بندم دل ٭ بدر خیمۂ او زود فرو گیرم
بار ٭ (اردو) باریاب ہونا۔ رسائی
حاصل کرنا۔

بارک بقول برہان وناصری وسروری وجہانگیری ورشیدی وسراج بکسر ثالث
وسکون کاف (۱) مخفف باریک است کہ در مقابل گندہ باشد (خواجہ عمید ؎)
حدیث غزل کم کنم در ثنایت ٭ لطافت کنم درج بارکتر از مو ٭ (رودکی ؎)
خلخیان خواہم وجماش چشم ٭ گرد سرین خواہم و بارک میان ٭ بہار بفتح کاف معنی اول
گوید کہ (۲) مخفف بارک اللہ چنانکہ ظہوری در تعریف نورس پور گوید (؎)
برایوان کند چون سلام آفتاب ٭ دہد ابروے طاق بارک جواب ٭ مؤلف
عرض کند کہ بیچارہ۔ طاق را بسوے بارک اضافت نکرد کہ بارک بمعنی اول صفت
طاق است یعنی طاق نازک۔ اگر سند دیگر پیش شود ادعایش را تسلیم توان کرد و
دران صورت باید کہ بفتح ثالث خوانیم ومخفف بارک اللہ دانیم (اردو)

(۲۰۴۴)

(۱) باریک بقول آصفیہ۔ فارسی۔ پتلا۔ نازک (۲) بارک اللہ۔ بقول آصفیہ۔ دعا لغوی معنی خدا برکت دے۔ آفرین۔ شاباش۔ کیا کہنا ہے۔

بارکاب توخاک است مقولہ۔ صاحب بحر عجم گوید کہ یعنی ہنگام سواری رام و مطیع تو ہست۔ صاحب مؤید بادی انیست و برای این معنی از کلام انوری استناد کردہ (سہ) تبارک اللہ ازین آب سیر و آتش نعل ؎ کہ بارکاب توخاک است با عنانت ہوا ؎ صاحبان انند و ہفت نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ حاشا کہ چنین باشند ہمہ محققین بالا از ہمین یک شعر انوری این مقولہ را پیدا کردہ اند و فی الحقیقت مقولہ نیست۔ انوری در مدح اسپ ممدوح گوید کہ او آب سیر و آتش نعل است کہ بارکاب سوارش خاک می آید یعنی غبار و با عنان او ہوا می دود یعنی انتہائے تعریف تیزگامی است انوری چار عنصر را درین شعر جمع کردہ است بضمن تعریف اسپ ممدوح آنانکہ باستناد این شعر مقولہ بمعنی خاص قائم کردہ اند لطف سخن ندارند حیف است کہ چرا مقولہ دیگر را فروگذاشتند یعنی (باعنان توہواست) کہ ہمین شعر انوری برائے آن ہم بکار می خورد محققینی کہ ذوق زبان ندارند نتیجہ تحقیق شان ہمین است و بخیال ما ہیچ است و ہیچ۔ ایجاد صاحب مؤید است کہ از کلام قدما چہ خوش مقولہ پیدا کردہ فتامل (اردو) گھوڑا تیز اطیع ہے۔

بارکاب محمد عنان درآر مقولہ۔ صاحب ہفت بحوالۂ اصطلاح الشعرا گوید و صاحب انند با او لوید کہ یعنی از محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم باش و فرماید کہ در

فرہنگی دیدہ شد (باسایۂ رکاب محمد عنان درآر) مؤلف عرض کند کہ اگر این عبارت ریختۂ کلک یکی از متقدمین یا متاخرین یا معاصرین فارس باشد باستناد آن می توانیم گفت کہ (بارکاب کسے عنان درآوردن) یا (باسایۂ رکاب کسے عنان درآوردن) کنایہ باشد از پیرو او بودن وبس۔ للہ العجب محققین ہند نژاد در تالیف فرہنگہا چہ مایہ تعب بر داشتہ اند و مصادر اصطلاحی را مقولۂ انگاشتہ و بصراحت معنی چہ علمہا افراشتہ جز این نیست کہ صاحب انند بارکاب صاحب ہفت عنان در آوردہ وبے تحقیقت نبردہ۔ فتامل۔ (اردو) کسی کا پیرو ہونا۔

بارکردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ (۱) بمعنی تہیۂ سفر کردن کہ در وقت رحیل بار می کنند و این متعلق بمعنی اول کلمۂ بار است (شریف سبزواری ع) در زلف چین فگند و مرا برد دل ز دست ؎ چون شام شکند سفری بار می کند ؎ و (۲) بمعنی مغشوش کردن ہم بحالت اضافت بسوے طلا یا نقرہ یا مشک و امثال آن۔ متعلق بمعنی یازدہم کلمۂ بار (حکیم ازرقی ع) شنیدہ ام حکایت کہ بار مشک کنند ؎ از ان جگر کہ ز آتش بدو رسیدہ اثر ؎ ز بعد مشک فروش است دلبرم لیکن ؎ ز مس بجاے جگر خواستہ است خون جگر ؎ و (۳) بمعنی آب کردن و کنایہ از باریدن متعلق بہ معنی بست و نہم کلمۂ بار (استادے گوید ع صاحب جہانگیری بذیل کلمۂ بار نقل کند ع) اگر باران جود او کند بار ؎ زمین پر سیم و زر گردد چو عبہر ؎ (اردو) تہیۂ سفر کرنا (۲) کسی چیز مین آمیزش کرنا۔ (۳) برسنا۔

(۲۰۷۶)

(۲۰۷۸)

(الف) **بارکش** / (ب) **بارکشادن** / (ج) **بارکشودن** / (د) **بارکشیدن**

اصطلاح۔ (الف) بقول بحر (۱) کسیکہ غمخواری مردم کند و (۲) متحمل آزار باشد و مظلوم و (۳) صحنک کلان و (۴) طناب بزرگ صاحبان مؤید وضمیمۂ برہان وہفت و انند بذکر ہر چہار معانی بالا گویند کہ (۵) آنکہ بارہاے گران بردارد بہار بذکر این از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ (۶) امر حاضر است از (د) و بہر پنج معانی بالا اسم فاعل ترکیبی است و معنی پنجم حقیقی باشد و دیگر ہر چہار معانی مجازان مخفی مباد کہ معنی اول و دوم متعلق است بامعنی ہفدہم کلمۂ بار و معنی سوم متعلق بہ معنی شانزدہمش کہ صحنک کلان ہم حامل ماکولات است و نسبت معنی چہارم عرض می شود کہ طناب بزرگ ہم حامل بار خیمہ باشد متعلق بہ معنی اوّل کلمۂ بار حیف است کہ محققین بالا سند استعمال ہر یک اصطلاح پیش نکردند (میر معزی ش) بار بسیار و بارکش اندک ٭ بچاکران بیش و مرکبان کم و کاست (انوری ش) بارکش انوری کہ بارگراوست ٭ زین بترسد ہزار بار کند ٭ (ب) و (ج) بقول صاحب بحر بمعنی فرود آمدن بجائی بغور و کش کردن **مؤلف** گوید کہ ہر کہ بجائی قیام کند سامان خود درانجا می کشد متعلق است بمعنی اول کلمۂ بار (نظامی س) پاے درین بحر نہادن کہ چہ ٭ بار درین موج کشادن کہ چہ بکار (قاآنی س) دو ہفتہ بیشتر از آنکہ پادشاہ ختن ٭ ز برج حوت بکاخ حمل کشاید بار ٭ (ولہ س) حاجی شود ہر آنکہ بدانجا کشید رخت ٭ ناجی شود ہر آنکہ درآنجا کشود بار ٭ و (د) بقول بہار معروف و مؤلف گوید (۱) باربرداشتن و بار بر سر و دوش گرفتن متعلق بہ معنی اول کلمۂ بار (صائب

ع) از گرانان ہر کہ چون عنقا گرانجانی کشید ؛ بار کوہ قاف بتواند بآسانی کشید ؛ و (۲) متحمل آزار شدن و تکلیف کشیدن متعلق بمعنی ہفدہم کلمۂ بار (انوری ع) نو بنو ہر روز بارے می کشم ؛ بار نبود چون زیارے می کشم ؛ بار او نتوان کشید از ہجر وصل ؛ پس مرا این بس کہ بارے می کشم ؛ و (۳) پرداخت کردن و ناز کشیدن و این ہم من وجہٖ متعلق بہ معنی ہفدہم کلمۂ بار است کہ ناز برداری ہم تکلیف رسان باشد (انوری ع) بار بندہ کہ کشد جز کہ خداوند کریم ؛ ناز حسان کہ کشد جز کہ رسول مختار ؛ (اردو) (الف) (۱) غمخوار بقول آصفیہ۔ ہمدرد۔ غمگسار۔ دکھ درد کا ساتھی۔ (قناعت ع) کھویا غم فراق نے دل سے جہان کا غم ؛ غم ہی ہمارے واسطے غمخوار ہو گیا ؛ (۲) تکلیف کا متحمل۔ مظلوم۔ (۳) بڑی تحمل۔ مؤنث (۴) خیمہ کی بڑی رسّی۔ طناب۔ مؤنث (۵) بارکش۔ بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مذکر بوجھ اٹھانے والا (۶) مصدر (د) کا امر۔ بار اٹھا (ب) و (ج) مقام کرنا۔ بقول آصفیہ۔ ٹھہرنا۔ قیام کرنا۔ ڈیرہ ڈالنا۔ اترنا۔ فروکش کرنا۔ ٹھیرانا۔ اتارنا (د) (۱) بوجھ اٹھانا (۲) تکلیف کا متحمل ہونا۔ تکلیف اٹھانا (۳) پرداخت کرنا۔ ناز اٹھانا۔

(۲۰۴۵) **بارکشیدن خاطر** استعمال۔ ملول شدن خاطر باشد (سالک کاشی ع) از جنبش باد خاطرم بار کشد ؛ آشفتگی از نسیم گلزار کشد ؛ (اردو) خاطر پر بار ہونا۔

بارگان اصطلاح۔ بقول شمس با کاف فارسی و رائے موقوف حومنی خورد کہ آب گندہ دران درآید مؤلف عرض کند کہ محققین فارسی زبان ازین اصطلاح ساکت اند

وحیف است کہ سند استعمال پیش نشد اگر گیرآید
توانیم عرض کرد کہ متعلق بمعنی نوزدہم کلمۂ بار
باشد و گان بمعنی لائق و سزاوار پس معنی
لفظی این جائی کہ لائق آب گندہ باشد
بعضے از معاصرین عجم تصدیق این کنند و
بعض شان ساکت ولیکن خلاف قیاس
نیست کہ اصل این (بارخان) باشد بمعنی
خانۂ مغلظات وجا دارد کہ این را مبدل
بارگین گوئیم کہ بہمین معنی می آید تحتانی بدل
شد بہ الف ہمچون یرمغان و ارمغان۔
(اردو) وہ مختصر حوض جو غلیظ اور گندہ
پانی جمع ہونے کے لئے بناتے ہیں۔ مذکر۔
صاحب آصفیہ نے چوبچہ پر فرمایا ہے کہ
اس کی اصل (چاہ بچہ) ہے۔ اسم مذکر۔
گندے پانی کا گڑھا۔

بارگاہ اصطلاح۔ بقول برہان وجامع
بروزن چارگاہ۔ خیمۂ پادشاہان وسلاطین
باشد و جاے رخصت و اجازت و شکم
حیوانات مادہ۔ صاحب ناصری فرماید کہ
(بارگاہ و بارگہ) خانہ وخیمۂ پادشاہ است
کہ لشکر وسپاہ وغیرہ بسلام آیند و آن
معروف است وفرماید کہ شکم حیوانات
مادہ کہ حاملہ شدہ اند۔ صاحب سروری
نسبت معنی اول الذکر خوب تعریفی کردہ کہ
محلی باشد کہ ملوک وسلاطین بار مردم دہند
صاحب مؤید نسبت معنی مذکور فرماید کہ نوعی
از خیام مراتب سلاطین وملوک ونسبت
معنی مابعد الذکر گوید کہ جاے بار دادن و
فرمودہ کہ سینۂ زنان ہم و در بعض نسخ مؤید
نسبت معنی آخر الذکر (جاے باردار زن)
نوشتہ و صاحب رشیدی گوید کہ (بارجا) و
(بارگاہ) و (بارگہ) ہر سہ بمعنی جائی کہ بار عام
دہند۔ خان آرزو در سراج بحوالۂ قوسی فرماید
کہ خصوصیتی با خیمہ ندارد و بزبان حال دیوانخانہ

عبارت از انست و نسبت معنی آخر الذکر
گوید کہ بمعنی شکم حیوانات ہم ز ظاہر امجاز است
بہار گوید کہ مرادف (بارجاے) کہ گذشت
مؤلف عرض کند کہ (۱) معنی لفظی این جاے
باریابی سلاطین و مراد از دیوانخانۂ شاہی
و آنچہ بعضے محققین خیمہ را درین داخل کردہ
اند مخصوص باشد بہ خیمۂ کہ سلاطین در سفر
با غراض بارگاہ قائم کنند و این متعلق است
بمعنی سوم کلمۂ بار و (۲) رحم اعم ازینکہ
رحم انسان باشد یا حیوان کہ مقام حمل است
و متعلق بہ معنی پانزدہم کلمۂ بار و آنچہ صاحب
مؤید (۳) سینۂ زنان را بارگاہ گوید قیاس
بعید است و مجاز مجاز دیگر کسے از محققین
فارسی زبان با او نیست اگر سند استعمال
پیش شود توانیم گفت کہ نظر بر گنبد بارگاہ
استعارہ باشد بدین معنی (الوری سلہ)
سیر ستارگان فلک نیست در بروج * بر گوشۂ

کنگرۂ بارگاہ تست * (ولہ سلہ) آستان
تو چرخ را سعید * بارگاہ تو خلق را محراب *
و بہ تحقیق ما (۴) استعارہ باشد از عماری کہ (۲۰۴۰)
عماری ہم مقام بار است - سند این بر
(بارگاہ بر پیل بستن) می آید و (۵) بہ معنی (۲۰۵۱)
مطلق خیمہ ہم بہ مجاز و سند این در ملحقات
بر (بارگاہ زدن) مذکور شود -

* (اردو) (۱) بارگاہ دیکھو بارجا (۲) رحم
بقول آصفیہ - عربی - اسم مذکر - بچہ دان
(۳) عورتون کا سینہ - مذکر - چھاتیان -
پستان - (۴) عماری - بقول آصفیہ - عربی -
اسم مؤنث - ہاتھی کے اوپر کی رتھ جو اسکے
پیٹھ پر بیٹھنے کے واسطے رکھتے ہین - (۵) ڈیرا
خیمہ - مذکر -

بارگاہ آراستن | با مصدر اصطلاحی |
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف گوید کہ بمعنی آراستہ کردن بارگاہ

وکنایه از در بارکردن و برآمدن در بارگاه
باشد مخصوص به سلاطین (قاسم گونابادی
ے) خدیو جم آئین دارا پناه ٭ برآراست
در اصفهان بارگاه ٭ (اردو) بارگاه
آراسته کرنا۔ دربار کرنا۔ دربار میں برآمد ہونا۔

بارگاه افراشتن (مصدر اصطلاحی)
صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت
مؤلف گوید که بپا کردن خیمه بارگاه باشد
وکنایه باشد از رونق افروز شدن و
برآمد شدن (قاسم گونابادی ے) چو
افراشت در غنچه دان بارگاه ٭ جهان
تیره گشت از غبار سیاه ٭ (اردو) خیمه
بارگاه کو قائم کرنا۔ رونق افروز ہونا۔ برآمد ہونا۔

بارگاه برپیل بستن (مصدر اصطلاحی)
کنایه باشد از سوار شدن سلطان بر عماری
و بارگاه دریجا استعاره باشد از عماری
یعنی چون عماری برپیل بندند علامت
برآمدن پادشاه در عماری و بار دادن است
(عبدالله هاتفی ے) به بندند بر پیل زر بارگاه
٭ در آرند جنبش بآئین کارگاه ٭ صاحب
آصفی باستناد همین سند۔ مصدر (بارگاه
بستن) قائم کرده گوید که بمعنی بارکردن
آن است عجب است از تحقیق او (اردو)
بادشاه کا عماری میں برآمد ہونا۔

بارگاه زدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده گوید که بمعنی برپا کردن خیمه باشد
(حافظ شیرازی ے) بیا ساقی آن جام
چون مهر و ماه ٭ بده تا زنم بر فلک بارگاه
٭ مؤلف گوید که بر اصطلاح بارگاه عرض
کرده ایم که تخصیص آن بادیوانخانه و خیمه
ملوک باشد که باغراض باریابی خلق در سفر
زنند) ولیکن دریجا مجازاً بمعنی مطلق خیمه
مستعمل (اردو) خیمه برپا کرنا۔ ڈیره لگانا۔

بارگاه ساختن استعمال۔ محل باریابی

قائم کردن است صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت (سعدی شیرازی ے) منعم بکوہ و دشت و بیابان غریب نیست ؛ ہر جا کہ رفت خیمہ زد و بارگاہ ساخت ؛ (اردو) بارگاہ قائم کرنا۔ بارگاہ بنانا۔

بارگاہ کشیدن استعمال۔ بقول صاحب آصفی برپا کردن خیمہ و بہ تحقیق ما مرادف بارگاہ افراشتن (کمال خجندی ے) در ہمت گداے تو باشد فرو ہنوز ؛ بر عرش اگر کشند شہان بارگاہ را ؛ (اردو) دیکھو بارگاہ افراشتن ؛

بارگذاشتن استعمال۔ صاحب آصفی بحوالۂ بہار ذکر این کردہ گوید بارگذاشتن بر چیزی است و سندی پیش نکردہ و بہار ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی بار دادن و اجازت دادن است یعنی اجازت باریابی عطا کردن (ظہوری ے) بارنگذارد در خلوت سراے وصل یار ؛ گرچہ خود خوبان سر انگشت طلب بر در زنند ؛ (اردو) دیکھو بار دادن کے پہلے معنے۔

بارگرفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول وارستہ و بحر و آصفی و بہار (۱) آبستن شدن مؤلف عرض کند کہ این متعلق است بہ معنی پانزدہم کلمہ بار و این معنی بحالت اضافت یا نسبت بسوے زن حاصل شود (بدیعی سمرقندی ے) بارگیرند از نسیم نطق تو ابکار باغ ؛ ہمچنان کز روح قدسی دختر عمران گرفت ؛ و بہ تحقیق ما (۲) بمعنی بار برسر یا پشت یا گردن گرفتن یعنی متحمل بار شدن و متعلق بہ معنی اول کلمہ بار (امیر معزی ے) نہاد نامۂ مہرت زمانہ بر تارک ؛ گرفت بار قبولت ستارہ بر گردن ؛ و (۳) بارور شدن۔ بحالت اضافت یا نسبت

(۳۰۶۳)

(۳۰۶۴)

بسوی درخت یا اجزای آن و در ینجا کلمۂ بار متعلق معنی دہم اوست کہ گذشت (شانی شہدی سے) درخت خشک سخاکز ثمر شرف بود ؎ بروزگار امیر کبیر بارگرفت ؎ (انوری سے) بیخ اقبال باز نشو نمود ؎ شاخ انصاف باز بارگرفت ؎ و (۴) نتیجہ حاصل کردن وکامیاب شدن و این متعلق است بمعنی سی کلمۂ بار (انوری سے) تا بپایش ستارہ خار سپرد ؎ تا بدستش زمانہ بارگرفت ؎ (اردو) (۱) حاملہ ہونا (۲) بوجہ اٹھانا (۳) باردار ہونا (درخت کا) (۴) نتیجہ حاصل کرنا ۔

بارگہ استعمال ۔ مخفف بارگاہ است کہ گذشت بحذف یخبش (انوری سے) در بارگہت شیوۂ حجاب گرفتہ ؎ بہرام فلک نظم حواشی خدم را ؎ (اردو) دیکھو بارگاہ ۔

بارگی بقول برہان بفتح ثالث بروزن خانگی اسپ را گویند و بعربی فرس خوانند و بعضی گویند کہ نوعی از اسپ باشد و بعضی اسپ یالانی بارکش را گفتہ اند و (۲) بمعنی قدرت و توانائی ہم و (۳) روسپی و قحبگی را نیز گویند صاحب سروری بر اسپ و قحبی از اسپ قانع ۔ صاحب مؤید بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم گوید کہ بمعنی اندازہ وقدرت و توانائی از اینجاست کہ (۴) اندازہ را از معنی دوم جدا کردیم و ہم او ذکر معنی سوم بحوالۂ زفانگویا کردہ صاحب رشیدی ہم ذکر معنی اوّل کردہ صاحب جامع بذکر معنی اوّل و دوم فرماید کہ (۵) بمعنی دوستی ۔ صاحبان ناصری و جہانگیری بر معنی اوّل قانع مؤلف عرض کند کہ اگرچہ صاحبان تحقیق صراحت حلیۂ لفظ نکردہ اند ولیکن سلسلۂ ردیف شان گوید کہ بکاف فارسی است و از کلام امیر خسرو

ہم تصدیق این می شود (ﷺ) سُیٔ خور کہ بخشی زر و بارگی ؛ نہ آن می کہ آرد بخونخوارگی ؛ (انوری ﷺ) احباب ترا بزیر ران است ؛ از اقبال تو بارگی وادہم ؛ (فردوسی ﷺ) چو بر تیز رو بارگی برنشست ؛ برفت اہرمن را بافسون بہ بست ؛ خیال ما اینست کہ بر لفظ بار کہ بمعنی حمل بجاے خودش گذشت کاف فارسی زیادہ کردند (بارگ) شد چنانکہ (مردہ) را (مردہ ریگ) کردند و این موافق قیاس است و پس ازان یاے نسبت در آخرش زیادہ کردہ (بارگی) اسپی را گفتند کہ بار کشد و مجازاً براے مطلق اسپ مستعمل شد و نسبت معنی دوم عرض می شود کہ بار بمعنی خداے عزوجل و شان و رفعت بر معنی دومش گذشت و بزیادت کاف فارسی (چنانکہ بالا مذکور شد) و یاے مصدری در آخر براے معنی قدرت و توانائی استعمال کردند ولیکن سند استعمال این پیش نشد مشتاق سند باشیم و حقیقت معنی سوم خزین نباشد کہ بارہ بمعنی ہر چیز زشت است کہ می آید یاے مصدری در آخرش زیادہ کردند و بقاعدۂ فارسی ہاے ہوز بدل شد بہ کاف فارسی پس بارگی بمعنی حقیقی زشتی است و بمعنی مجازی قحبگی مستعمل شد حیف است کہ سند استعمال این ہم پیش نشد۔ طالب سند می باشیم و معنی چہارم را غیر از صاحب مؤید دیگر کسے از محققین زبان فارسی ذکر نکرد ولیکن یکبارگی و دوبارگی کہ مستعمل است متعلق بہمین معنی۔ پس توانیم عرض کرد کہ بارہ بمعنی کرت و مرتبت و نوبت می آید یاے نسبت یا زائد در آخرش زیادہ شد و ہاے ہوز بقاعدۂ متذکرۂ بالا بدل شد بہ کاف فارسی حالا باقی ماند حقیقت این اصطلاح بمعنی ششم۔ مخفی مباد کہ بارہ بمعنی دوست مستعمل ہیچ

(غلام بارہ) یعنی پسر دوست پس یاے مصدری بروز یادہ کردند و بقاعدۂ فارسی ہاے ہوز را بکاف فارسی بدل کردند و بارگی بمعنی دوستی مستعمل شد یشتاق سند باشیم (اردو) (۱) گھوڑا۔ دیکھو اسپ (۲) قدرت۔ توانائی۔ مؤنث (۳) زناکاری۔ بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث۔ حرامکاری۔ زنا۔ بدکاری۔ (۴) دیکھو بار کے چوتھے معنے (۵) دوستی بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ یارانہ۔ دوستانہ۔ یاری محبت۔ آشنائی۔ اتحاد۔

بارگیر اصطلاح۔ بقول برہان بارابع بہ تحتانی رسیدہ و براے قرشت زدہ (۱) اسپ و شتر و امثال آن از براے بارکردن و ارستہ بر مطلق اسپ قانع و بہار نقل نگارش صاحب بحر بر اسپ و شتر و امثال آن قناعت کردہ۔ صاحب جامع گوید کہ چاروا را گویند۔ صاحب ناصری فرماید کہ اسپ و شتر و امثال آن و عموماً بمعنی بارکش از حیوان و انسان و کشتی و امثال آن و صاحب بول چال کہ پابند محاورۂ معاصرین عجم است می فرماید کہ چارواے بارکش را گویند۔ صاحب غیاث بر اسپ و شتر و گاو قانع۔ مؤلف عرض کند کہ جزین نیست کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بارگیرندہ و بارکش۔ متعلق بہ معنی اول کلمۂ بار ترجمۂ حامل است مطلقاً و اسناد استعمال کہ بدست آمد مؤید این و چارواے بارکش داخل ہمین معنی است و تخصیص اسپ و شتر نیست و آنانکہ بر مطلق اسپ و شتر وغیرہ قناعت کردہ اند سکندری خوردہ اند (حیاتی گیلانی ع) تخت ہم از تحرک بادی فتد بخاک ہا خنجہ بارگیر سلیمان ہم از ہواست ہا (خاقانی ع) زبان ثناگر درگاہ مصطفیٰ بہتر ہا کہ بارگیر سلیمان نکوتر است صبا ہا (اردو) بوجھ اٹھانے والا (دیکھو بارکش) صاحب آصفیہ

نے بارگیر پر فرمایا ہے کہ بوجھ اوٹھانے والا
جانور۔ لدو گھوڑا اونٹ وغیرہ
(۲) بارگیر۔ بقول برہان و بحر و جامع و مؤید
بمعنی ہودج و عماری مؤلف گوید کہ حیف
است کہ سند استعمال پیش نشد و باعتبار
قول صاحب جامع کہ از اہل زبانست می
توانیم کہ این را اسم فاعل ترکیبی گیریم و کنایہ
از عماری کہ بار جلیس بر می دارد (اردو)
عماری دیکھو بارگاہ۔
(۳) بارگیر۔ بقول برہان و بحر و جامع
مادۂ ہر حیوانی۔ مؤلف عرض کند کہ حیف
است کہ سند استعمال پیش نشد و باعتبار
قول صاحب جامع کہ از اہل زبانست
می توانیم عرض کرد کہ این اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی حمل گیرندہ متعلق بہ معنی پانزدہم کلمۂ
بار (اردو) مادۂ حیوان۔ مؤنث۔
(۴) بارگیر۔ بقول خان آرزو و چراغ ہدایت
حرفی کہ در کلام بے تأمل و خواہ مخواہ آید
و اکثر بر زبان جاری شود در اثنای گفتن
و آن را تکیہ کلام گویند (تاثیر ۵) ہر جا
کہ ہست بیہدہ گو خوار و ابتر است ٭ چون
حرف بارگیر زیاد و مکرر است ٭ و بہار
(ذرّہ بردار نفس) بر حرف بارگیر قانع و ہم
او بر احرف بارگیر بنقل عبارت خان
آرزو کردہ کہ بالا مذکور شد و شعر محسن
تاثیر ہم بہ سندش نقل کردہ۔ صاحب بحر
ہم بر حرف بارگیر بہ نقل عبارت خان
آرزو اینقدر افزاید کہ تنہا (بارگیر) بدین معنی
نیست چنانکہ بعض اعزہ گمان بردہ اند مؤلف
عرض کند کہ با صاحب بحر اتفاق داریم۔
خان آرزو تسامح کردہ است (اردو)
دیکھو حرف بارگیر۔
(۵) بارگیر۔ بقول برہان سواری بعاریت
بہ کسے دادن و بقول مؤید اسپ و ستور و

وشتر که بعاریت برای سواری دهند (نعمت خان عالی در هجو خواتین خان جهان بهادر ۵) مشغول بجوپدار و فراش ۶ مشغوف به بارگیر و چیله ۷ وارسته بذکر این شعر گوید که ظاهرا بدین معنی هندیست وٹیک چند بهار بدون صراحت معنی نویسد که چیله هم بدین معنی است **مؤلف** گوید که چیله مرادف بارگیر نیست چنانکه بهار گفته بلکه مقرر است بمعنی بنده خاص و مرید و شاگرد و بارگیر اسم مفعول ترکیبی است بمعنی رخصت و اجازت یافته شده برای سواری اسپ و کسی که منجانب مالک اسپ بر اسپ سوار شود و خدمت بجا آرد. بمزد باشد یا بے مزد متعلق بمعنی سوم کلمه بار و همین اصطلاح در دکن هم الی الان در لشکر مستعمل مخفی مباد که واقف تسامح کرد که بارگیر را بدین معنی لغت هندی خیال کرد (اردو) بارگیر. بقول آصفیه. فارسی اسم مذکر. وه سوار جس کا ذاتی گھوڑا نهو۔

(۶) بارگیر. بقول صاحب بحر بمعنی نوکر و فراش که بدین معنی هندیست صاحبان آصفی و آنند هم ذکر این بدین معنی کرده اند و هر سه محققین بالاسکندری خورده اند استناد شان از کلام خان عالی است که بر معنی پنجم گذشت و آن بمعنی دیگر است. بارگیر را بمعنی عام نوکر گرفتن غلط باشد. ما حقیقت این بر معنی پنجم بیان کرده ایم (اردو) نوکر. مذکر.

(۷) بارگیر. بقول مؤید بمعنی بار را گیر. **مؤلف** گوید که امر حاضر از مصدر (بار گرفتن).
(اردو) بوجھ اٹھا۔

بارگیری اصطلاح. صاحب رهنما بحواله سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار (۱) به معنی باربستن نوشته. صاحب روزنامه که ماخذش هم سفرنامه مذکور است این را (۲) بمعنی اسباب جهاز آورده **مؤلف** عرض میکند که حاصل بالمصدر (بار گرفتن است) و استعمال

معاصرین چنانکہ ہر دو محققین بالا ذکرش
کردہ اند خلاف قیاس نیست کہ بار گرفتن
بمعنی برداشتن بار بر پشت و سر و گردن
گذشت پس مقصود از معنی اول باربرداری
است کہ ہندیان عموماً سامان سفر را بار
برداری گویند و معنی دوم خاص است
(اردو) (۱) سامان سفر مذکر (۲) اسباب جہاز مذکر

بارگین بقول برہان و جامع بکسر رابع
و سکون تحتانی و نون (۱) آبگیر و تالابے
را گویند کہ در میان شہر و اندرون دہ
باشد۔ صاحب ناصری بر مطلق آبگیر و تالاب
قانع۔ و بقول مؤید حوض بزرگ کہ در زمستان
آب در وے جمع کنند و بتازیش فارقین
گویند۔ صاحب سروری صراحت کاف
فارسی کردہ و صاحب ہفت ہم این را بکاف
فارسی آوردہ مؤلف عرض کند کہ کلمہ بار
بمعنی آب بر معنی بست و نہمش گذشت و گین
مخفف آگین است بمعنی پُر کذا فی البرہان
پس معنی لفظی این پُر از آب و مراد از تالاب
است بخیال ما تخصیص آبادی ضرورتی ندارد
(حکیم حاذق ؎) حوض کوثر کہ مشرب الروح
است ٭ ناودانی ز بارگین من است ٭
(حکیم خاقانی ؎) خویشتن ہمجنس خاقانی
شمارند از سخن ٭ بارگین را ابر نیسانی
شمارند از سخا ٭ بعضے بر انند کہ سند خاقانی
تعلق بمعنی دوم است کہ می آید (اردو)
دیکھو آبگیر۔

(۲) بارگین۔ بقول برہان جائی کہ زیر آب
حمام و مطبخ و امثال آن در ان جمع شود۔
صاحب سروری فرماید کہ گوے کہ آب باران
و حمام و امثال آن در ان جمع گردد و بقول
صاحب جامع مرادف بالوعہ و صاحب
غیاث بر بالوعہ فرماید کہ حوضی کوچک ہم
از اندرون فراخ کہ آب صحن خانہ و آب

مبرز دران جمع می شود صاحب ناصری گوید کہ این را منجلاب ہم گویند۔ خان آرزو در سراج آورده کہ این مرکب است از بار کہ بمعنی نجاست باشد وگین کلمہ نسبت بمعنی آگیں کہ آبہائے متعفن ونجس دران جمع شود صاحب رشیدی ہمزبانش مؤلف عرض کند کہ کلمۂ بار درینجا بمعنی نوزدہم او ست وحقیقت گین بر معنی اول این بیان کردہ ایم پس معنی لفظی بارگین پر از نجاست وکنایہ از معنی کہ صاحب جامع ذکرش کرد ومنجلاب ہم ہمین باشد (از ناصری ؎) غولے است حسود وش ببادیہ ؛ غوکے است غنود وش ببارگین ؛ بارگان کہ گذشت مبدّل این باشد (اردو) دیکھو بارگان۔

(۲) بارگین۔ بقول صاحب سروری خندق را گویند (حکیم فرخی ؎) بسی شہرہائیکہ برگرد ہریک ؛ ز ربعش گہ بدو بارگین بحر اخضر ؛ مؤلف عرض کند کہ صراحت ماخذ بر معنی اول این کردہ ایم و این ہم کنایہ باشد۔ (اردو) خندق۔ بقول آصفیہ (معرب کندہ) اسم مؤنث۔ کھائی۔ وہ کھدی ہوئی زمین جو شہر کے چارون طرف ہوتی ہے۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ اس مین پانی بھر دیا جاتا ہے تاکہ دشمن آسانی کے ساتھ شہر پر قبضہ نہ کر سکے عموماً قلعون کے اطراف خندقین بنائی جاتی ہین۔

بارمان بقول برہان وناصری وسروری وجامع ورشیدی ومؤید وجہانگیری نام یکی از پہلوانان تورانست (فردوسی ؎) برفتند یکبارگی در زمان ؛ چو رہّام وگودرز با بارمان ؛ مؤلف گوید کہ وجہ تسمیۂ این غیر ازین نباشد کہ مان

کہ بقول برہان بمعنی شبیہ و مثل است مرکب شدہ است با کلمۂ بار منظر بریکی از معانیش
کہ گذشت یعنی لفظی اینہا ہمچو حصار قلعہ باشد یا ہمچو شاخ درخت یا ہمچو آتشدان
(اردو) باربان ایک قربانی پہلوان کا نام تھا۔

(الف) **بار منت** استعمال بمنت باشد چنانکہ صائب گوید (ب) قد نہال خم از بار منت ثمر است ؎ ثمر قبول مکن سرو این گلستان را ؎ صاحب آصفی ذکر (ب) کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ کنایہ از ممنون شدن است (جویاے کشمیری ب) بسکہ بار منت زلفت کشید ؎ می گذارد ناف آہو بر زمین (اردو) (الف) بار منت ـ بار احسان ـ اردو مین مستعمل ہے بمعنی احسان کا بوجہ مذکر (ب) احسان کا بوجہ اٹھانا۔

(ب) **بار منت کشیدن**

بار نامہ اصطلاح ـ بروزن کارنامہ بقول برہان و بحر و ناصری و سروری و جامع و رشیدی و جہانگیری (۱) اسباب تجمل و حشمت و بزرگی (حکیم سنائی ب) دین فروشی ہمی کہ تا سازی ؎ بار گی نقرہ خنگ و زین زرکند ؎ گوئی از بہر حرمت علمست ؎ این ہمہ طمطراق خنگ و سمند ؎ علم ازین بار نامہ مستغنیست ؎ تو بروبر بروت خویش مخند ؎ مؤلف عرض کند کہ بار بمعنی اول اوست و مراد از اسباب و نامہ بہ ہاے نسبت منسوب بہ نام و نشان پس سامانی کہ منسوب بہ نام و نشان است ـ اسباب تجمل و حشمت باشد مرکب توصیفی است و بعکس اضافت مستعمل (اردو) سامان تجمل و حشمت ـ مذکر۔

(۲) بار نامہ ـ بقول برہان و بحر و مؤید منت نہادن برکسے ـ صاحب سروری

وجامع وجهانگیری بمنت قایل (سه)
انوری لاف مزن قاعده بسیار منه ؎
بالغی طفل نه جاے به بین ژاژ مخاے ؎
بارنامه نکشد بار خدائی که سپهر ؎ هست
از پاے رکاب پدرش گشته دوتاے ؎
مؤلف عرض کند که بارنامه بمعنی پیدائش
بآسانی بمعنی سوم می آید و درین شعر استعمال
همون معنی است محققین نازک خیال بر
لطافت معنی شعر غور نکرده منظر بر قرینه که
پیداست (بارنامه) را بمعنی منت خیال
کرده اند اگر مقصود شاعر از منت می بود
به آئین بهمین درینجا (بارمنت) می نوشت
که مصدر کشیدن هم بیرون از محاوره نبود
حقیقت اینست که معنی لفظی (بارنامه) هیچ
تعلق با منت ندارد و هیچ کنایه بدون
تعلق با معنی حقیقی درست نمی شود و شاعر گوید
که (بار خدائی یعنی ممدوح ما) که چنین ذی اقتدار

وعالی قدر است که پاے رکاب پدرش
پشت آسمان را دوتا کرده است نمی تواند
که اجازت بار طلبد و بارنامه پیش کند و محتاج
بارنامه شود - ازین معنی این مقصود پیدا
می شود که چنین شخص ذی اقتدار منت کسی
نمی کشد ولیکن معنی منت از مجرد (بارنامه)
پیدا نیست - فتأمل (اردو) منت بعربی
اسم مؤنث - احسان -

(۴) بارنامه - بقول برهان و بحر و جامع
پروانه و فرمان و رضا و رخصت دادن
بدخول خانه سلاطین و بقول ناصری پروانه
دخول خانه سلاطین **مؤلف** درینجا طرز
بیان صاحب ناصری را می پسندد که بهتر از
محققین اول الذکر است واین قلب اضافت
نامه بار است و کلمه بار درینجا بمعنی سوم
اوست که بجایش گذشت سلاطین سلف
منظر بر اعتماد و اعزاز بعضی از اهل دربار

خود پروانه می دادند که بوسیلهٔ آن صاحب پروانه اجازت عام می داشت در باریابی واجازت کسے طلب نمی کرد. همون پروانه را (بارنامه) می گفتند وسند استعمال از کلام انوری برمعنی دوم این گذشت (اردو) باریابی کا پروانه۔ مذکر۔

(۴) بارنامه۔ بقول برهان و رشیدی نازش ومباهات وبقول ناصری نازش ومباهات کردن چنانکه هم او گوید (ع) زهے بارجاه تو دربار هفتم ٭ همی روز بار از پے بارنامه ٭ مؤلف گوید که معنی لفظی بارنامه درین شعر هم همانست که برمعنی سوم گذشت و فارسیان مجازاً بمعنی فخر ومباهات استعمال کرده اند که کسے که پروانهٔ باریابی دارد نازش کند بران وهمین پروانه وسیلهٔ مباهات باشد طرز بیان برهان ورشیدی بهتر از ناصری است که درینجا معنی مصدری نیست بلکه بمعنی حاصل بالمصدر راست (اردو) نازش بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ حاصل المصدر۔ اترانا۔ ناز۔ فخر۔ (ذکی ع) بے کسی ہے مری وجہ نازش ٭ ہوگیا محوِ تماشا کوئی ٭

(۵) بارنامه۔ بقول برهان۔ بمعنی لقب نیک۔ صاحب رشیدی فرماید که اصح آنست که تبدیل معنی برائے تازی وفارسی است چنانکه بیاید وبقول سروری بحوالهٔ تحفة السعادت۔ لقب نیک نهادن وخان آرزو در سراج با رشیدی اتفاق دارد وبقول مؤید لقب نیک یا بد نهادن۔ مؤلف گوید که طرز بیان محققین قابل غور است که معنی مصدری را بچه عنوان ازین اصطلاح پیدا کرده اند ونمی دانند که اسم جامد مرکب است حیف است که سند استعمال پیش نه شد وآنچه صاحبان رشیدی وخان آرزو این را به زائے منقوطه وفارسی اصح دانند۔ خیال شان مبنی بر تبدیل باشد وبخیال ما معنی

لفظی این بہ پاسے نسبت رفعت وشانے کہ منسوب بنام است یعنی نام بلندے کہ لقب باشد۔ اندرین صورت باید کہ کلمہ پار را بمعنی دوش گیریم کہ فارسیان بمعنی رفعت وشان استعمال کردہ اند واگر کلمہ پار را متعلق بمعنی سی امش گیریم معنی لفظی این نتیجہ منسوب بہ نام باشد کنایہ از لقب کسے اعم از اینکہ نیک باشد یا بد وبلحاظ معنی اول الذکر بقول صاحب سروری تخصیص نیک را می پسندیم کہ او صاحب زبانست وبراے تصفیۂ این مشتاق سند استعمال باشیم وذکر (پازنامہ بہ زاے ہوز) غیر از محقق ہند نژاد یعنی صاحب شمس دیگر کسے بدین معنی نکردہ وہم او (پارنامہ بہ باے فارسی وزاے ہوز) و (پاچنامہ بہ باے فارسی وجیم فارسی) ہر دو را مرادف گیرد۔ وصاحب برہان ہم ذکر (پاچنامہ بہ با وجیم فارسی) و (پاژنامہ بہ با وزاے فارسی) بہ ہمین معنی کردہ وصراحت ماخذ ہر یک بجاے خودش کنیم ودرینجا ہمین قدر کافی است کہ (پارنامہ بہ راے مہملہ) را مبدل یکی ازینہا نتوانیم خیال کرد کہ تبدیل جیم وزاے فارسی با راے مہملہ خلاف قیاس است و (پازنامہ را اگر بہ زاے ہوز می آید توانیم کہ مبدل (پاچنامہ بہ با وجیم فارسی) گیریم کہ بحث کامل این بہ (پازنامہ) می آید باجملہ ماخذ این جز آن نباشد کہ ذکرش بالا گذشت (اردو) نیک لقب۔ مذکر۔

(۶) پارنامہ۔ بقول برہان وبحر وجامع وجہانگیری بمعنی تفاخر وغرور۔ صاحب رشیدی بر تفاخر قانع وبقول مؤید تفاخر کردن (شیخ ابوسعید ابوالخیر ؒ) عنبر زلفی کہ ماہ در چنبر اوست ٭ شیرین سخنی کہ شہد در شکر اوست ٭ زان چندان پارنامہ کاندر سر اوست ٭ غم ماندہ روزگار فرمان بری

اوست ۴ (نجیب الدین جرباذقانی س)
چه سگ بود که پیش تو بارنامه کند سپهر
دون که بسان پلنگ مغرور است ۴
مؤلف عرض کند که این را بمعنی غرور
گرفتن هم از ان قبیل است که ذکرش بر
معنی چهارم کرده ایم یعنی کسے که پروانهٔ
باریابی حاصل کرده است مغرور می باشد
بر قدرت خود که بدون استجازت از
کسے بوسیلهٔ (بارنامه) پیش شاه می رود
پس بر سبیل مجاز (بارنامه) را بمعنی غرور
استعمال کرده اند و تفاخر را درینجا دخلی
نیست که آن متعلق بمعنی چهارم است که
گذشت (اردو) غرور۔ مذکر۔

(۷) بارنامه۔ بقول برهان و بحر و جامع
بمعنی مدح و نعت۔ خان آرزو بذکر معانی
بیان کردهٔ برهان و رشیدی فرماید که بمعنی
مدح و نعت خطاست بلکه همان لقب
است که (بمعنی پنجم گذشت) لقب را نعت
خوانده اند **مؤلف** براعتبار صاحب جامع
که صاحب زبانست عرض کند که اگر خان آرزو
نعت را تصحیف لقب خیال می کند۔ مدح
را چه می گوید۔ بخیال ما (نامهٔ بار) مرکب
اضافی است و (بارنامه) قلب اضافت
آن باشد بمعنی نامهٔ که شعرا ببارگاه سلطان
می خوانند پس کلمهٔ بار درینجا بمعنی سوم اوست
یا بمعنی نامهٔ شان و رفعت گیریم متعلق بمعنی
دوم کلمهٔ بار و بهر دو صورت کنایه باشد
از قصیدهٔ که شعرا بمدح و نعت سلطان
خوانند و مجازاً بمعنی مدح و نعت استعمال
کرده باشند۔ باقی حال مشتاق سند باشیم
(اردو) مدح۔ نعت۔ مؤنث۔

(۸) بارنامه۔ بقول رشیدی و سروری دفترے
که تجار تفصیل خرید خود دران نویسند **مؤلف**
براعتبار صاحب سروری که از اهل زبانست

عرض کند کہ قلب اضافت (نامہ بار) باشد
بمعنی تحریر سامان و کلمۂ بار درینجا بمعنی اول
اوست۔ مشتاق سند استعمال باشم (اردو)
وہ فرد جس مین تجار اپنے خرید کئے ہوے
سامان کی تفصیل لکھا کرتے ہین (اسم مونث)

(۳۰۶۵) **بارنامہ کردن** مصدر اصطلاحی بہ
تحقیق مؤلف بمعنی غرور کردن است
سند این بر معنی ششم (بارنامہ) مذکور شد
وحقیقت ماخذ این ہم ہمدرانجا مذکور
(اردو) غرور کرنا۔

(۳۰۶۶) **بارنامہ کشیدن** مصدر اصطلاحی بہ
تحقیق مؤلف بمعنی تحقیقی است یعنی پروانہ باریابی
پیش کردن۔ سند استعمال این بر معنی دوم (بارنامہ)
مذکور شد وحقیقت ماخذش ہم ہمدرانجا
عرض کردہ ایم (اردو) پروانہ باریابی
پیش کرنا۔

بارنب بفتح نون۔ بقول مؤید وانند وہفت در فارسی زبان تخم شبت را گویند
کہ بہندش سویا نامند۔ صاحب محیط بر شبت گوید کہ اسم عربی است بہ یونانی انبیتون و
فوول طامون و فارو و بسریانی صرابلہ و بشیرازی شود و شوت و در انگریزی ڈل سیڈ
و بہندی سوا و سویا گویند نباتی است معروف و تخم آن را (والان حورو) نام است
و بہترین آن نرم تازہ خوشبو و شگفتہ است۔ گرم در آخر دوم و خشک در اول منضج
اخلاط بارد و مسکن اوجاع و مفرق ریاح و منافع بسیار دارد (الخ) مؤلف عرض
کند کہ دیگر محققین فارسی زبان ذکر (بارنب) نکردہ اند۔ کلمۂ بار درین اسم بہ سکون
رائے مہملہ متقاضی آنست کہ لغت نب در فارسی زبان بمعنی شبت باشد عجب است
کہ نب را در لغات فارسی و ترکی و عربی و سنسکرت نیافتیم و قیاس غالب ما این بود

کہ لغت ژند و پاژند باشد کہ بغفلت فارسیان ہمچو لغت ہاے بسیار این زبان از کتب لغت حذف شد و تصدیق این از معاصرین زردشت می شود کہ نب بفتح نون در فارسی قدیم ثبت رامی گفتند و بارنب تخم ثبت است (اردو) سویا کے بیج اس تخم کو سنسکرت مین ستوا کہتے ہین ۔

بارندگی اصطلاح بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مرادف باران ۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ حاصل بالمصدر باریدن است کہ یاے مصدری بر اسم فاعل بارندہ زیادہ کردند و ہاے مختفی بقاعدۂ فارسی بدل شد بہ کاف فارسی طالب سند استعمال باشیم (اردو) دیکھو بارش ۔

بارنگار اصطلاح ۔ بقول ناصری و انند بمعنی عارض درگاہ شاہ کہ از حضور و غیبت مردم خبر دہد و او را بعربی حاجب گویند مؤلف گوید کہ بارنویس ہم گویند کہ مرادف حاضری نویس است و بدینوجہ کہ این خدمت تفویض حاجب می باشد ۔ صاحب ناصری ترجمہ اش حاجب نوشت و معنی لفظی حاجب مانع باشد کہ منع بار کند بہ کسانی کہ اجازت بار ندارند (اردو) دربان ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مذکر حاجب ۔ دیکھو اتالیق ۔ اور بلحاظ معنی اصطلاحی حاضری نویس ۔ بارنویس ۔

بارنگ و بوے اصطلاح ۔ بقول مؤلف و انند و ہفت باآب و تاب و کر و فر و استعداد تمام ۔ مؤلف عرض کند کہ کلمۂ با در اینجا بمعنی معہ ہم اوست (اردو) باآب و تاب کہہ سکتے ہین ۔ اردو مین کلمۂ با بترکیب فارسی مستعمل ہے ۔ جیسے باحیا

با قاعدہ ۔ با وفا ۔

بار نهادن مصدر اصطلاحی ۔ بقول برہان و بحر و رشیدی و شمس و ہفت (۱) کنایہ از زادن مؤلف عرض کند کہ این معنی پیدا می‌شود بصورت نسبت یا اضافت بہ زن متعلق بہ معنی پانزدہم کلمہ بار تحقیق ہالا از سراج الدین قمری سند آرند (ص ۵) زمانہ حاملہ اند و زنشاط آمد ؎ ولیک بر دل اعدات بار بنہادہ ؎ مؤلف گوید کہ استناد غلط است و ازین سند اصطلاح (۲) بار نہادن بر دل کسے پیدا می‌شود کہ بمعنی رنج و تکلیف رسانیدن بہ کسے است متعلق بمعنی ہفدہم کلمہ بار و ہمچنین (۳) بار نہادن بر دوش و بدوش و لب بمعنی بار گرفتن و برداشتن است صاحب آصفی بر (بار نہادن) گوید کہ بصلہ بر بمعنی بار گذاشتن بر چیزی است مؤلف عرض کند کہ این تعمیم درست نباشد و معنی دوم خلاف ادعاے اوست باقی حاصل این متعلق بمعنی اول کلمہ بار (صاحب ۵) بار قتل خود بدوش دیگران نتوان نہاد ؎ در بیان عشق بازان گروہ کن مردانہ رفت ؎ (قبولی) (اردو) (۱) وضع حمل ہونا جننا (۲) کسیکے دلکو تکلیف پہنچانا (۳) بوجہ اوٹھانا ۔ بوجہ رکھنا ۔

بار نہم اصطلاح ۔ بقول صاحب جہانگیری در ضمیمۂ خود کنایہ از عرش باشد دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد مخفی مبادکہ (بار نہم) ہمین معنی می آید ۔ پس جز این نباشد کہ ہاے ہوز آخرہ اش در کتابت حذف شد یا بہ تخفیف ہاے ہوز استعمال این کردہ اند معنی لفظی این قلعۂ نہم باشد و کنایہ از فلک نہم از قبیل بام نہم ؎ مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) عرش دیکھو باد بان اخضر

کے دوسرے معنے ۔ جہان عرش کا بیان بقول آصفیہ ہوا ہے ۔

بارو بقول برہان وشمس وجامع وناصری بروزن جارو (۱) حصار وقلعہ را گویند صاحبان جہانگیری وسروری بر حصار قانع (منصور شیرازی ؎) بود بہ تحت قدم پاسبان قدر ترا ٭ فراز کنگر این ہفت حصن نہ بارو ٭ (جلال خوانی ؎) تا ترا جاے پاے بارو شد ٭ برج سیمین فزود بارو را ٭ (از ناصری ؎) بر قلعۂ آن قلعہ کہ قدر تو نشنیند ٭ از قلزم وقاف است بران خندق وبارو ٭ (ملا ہاتفی ؎) دویدند بالا بہ بارو وبام ٭ کشیدند شمشیر بر قتل عام ٭ صاحب ناصری صراحت کند کہ این را (بارہ) بہ ہاے ہوز ہم گویند کہ می آید صاحب مؤید بحوالہ رسالۂ علمی گوید کہ لغت ترکی است بمعنی دیوار حصار مؤلف عرض کند کہ صاحب کنز ہم کہ محقق ترکی زبانست ذکر این کردہ ومخفف ومفرس ہمین باشد بآر کہ بر معنی بست وششمش گذشت (اردو) دیکھو بار کے چھبیسوین معنے ۔

(۲) بارو ۔ بقول رشیدی ہمان باروت وبارود کہ داروے تفنگ است وفرماید کہ این لغت در کلام قدما واکابر دیدہ نشد ومستحدث است خان آرزو در سراج فرماید کہ مخفف بارود باشد وگوید کہ تحقیق آنست کہ این لفظ سریانی است کہ بمعنی شورہ دران زبان استعمال کنند وآن را نمک چینی نیز گویند وچون جزو اعظم آن شورہ است بمجاز داروے تفنگ را گویند (صاحب سواء السبیل تصدیق این می کند) وباز فرماید کہ آنچہ صاحب رشیدی نوشتہ کہ این لغت در کلام قدما واکابر

دیدہ نشد (الخ) خبر از غفلت می دہد۔ مؤلف عرض کند کہ باروت لغت ترکی است
چنانکہ صاحب کنز ذکرش کردہ و بارود مبدل و مفرسش کہ فوقانی بہ دال مہملہ بدل
شود ہمچون زرتشت و زردشت و جا دارد کہ بارو را مفرس و مخفف باروت
گیریم کہ فوقانی و دال مہملہ ہر دو تخفیف می شود چنانکہ راست و راس و زودتر و زود
و ہمین لغت بارو بقول ساطع در ہندی ہم بمعنی بارود است و در سنسکرت بمعنی ریگ
(اردو) باروت۔ بقول آصفیہ۔ ترکی۔ بارود۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ گندک شورے
کوئیلے کا مرکب جس سے توپ۔ بندوق وغیرہ چھوڑتے ہیں۔

باروبند اصطلاح۔ بہ واو عطف بقول بہار و انند مصالح ہر چیز چون رشتہ برائے
تسبیح و دوال و امثال آن برائے شمشیر و فرماید کہ در محاورۂ فارسی بند و بار ہم گویند
(ملا طغرا در رقعیہ سے) پہ تسبیح شبنم کہ بے باروبندہا زگردش بود تا سحر بہرہ مندہا
مؤلف عرض کند کہ بمعنی ساز و سامان و آلات و ادوات باشد و بس کلمۂ بار دینجا
بمعنی اول اوست کہ گذشت۔ (اردو) ساز و سامان۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔
اسم مذکر۔ درستی۔ ترتیب۔ لوازمات۔

باروت بقول بہار و غیاث و انند
مرادف (بارود۔ بدال) (۱) شورہ و آن
را نمک چینی ہم گویند و (۲) بمعنی داروے
تفنگ مجاز است زیرا کہ جزو اعظم آن
شورہ و (بارو) کہ گذشت مخففش صاحب
شمس مذکر معنی دوم فرماید کہ این لغت
در کلام قدما دیدہ نشد و گوید کہ بارود۔
بدال مشلہ۔ و صاحب رشیدی ہم بانش

(مرزا عبدالقادر قونی در ذکر تسخیر قلعہ
ے) ہمین سوخت ہند و دران کارزار
ہ چو چہ باروت کاندر وے افتد شرار ہ
(سعید اشرف در تعریف تیغ گوید ے)
دشمنان را دادہ از یک جلوہ در باد فنا
ہ خرمن باروت را کافی بود برق شرار
ہ **مؤلف** عرض کند کہ ما بر لغت (بارو)
کہ مخفف ہمین است حقیقت (باروت)
را بمعنی دوم بیان کردہ ایم کہ لغت ترکی
و حقیقت این در سریانی ہم ہمہ را انجا مذکور
شد۔ فارسیان شورہ را باروت نمی گویند
چنانکہ محققین بالا ذکرش کردہ اند بلکہ معنی
اول در سریانی زبان است نہ در فارسی
۔ فارسیان استعمال این بمعنی دوم کردہ اند
صاحب برہان بلغت شورہ صراحت کند کہ شورہ
کہ ازان باروت سازند و نمی گوید کہ مرادف
باروت است۔ فتامل۔ ما سعید اشرف
ماژندرانی را از اکابر قدما دانیم۔ آنچہ
محققین بالا استعمال این را در کلام قدما ندیدند
نقص تلاش شان است و بس (اردو)
باروت۔ دیکھو بارو۔

باروت خانہ اصطلاح۔ بقول
بہار و انند خانہ کہ باروت در آن نگہدارند
مؤلف گوید کہ قلب اضافت خانہ باروت
باشد حیف است کہ سند استعمال پیش نشد
(اردو) باروت خانہ۔ مذکر۔ وہ مکان
جس مین باروت محفوظ کی جاے۔

باروچہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرہنگ مرادف پاروچہ کہ بہ با و جیم فارسی
می آید لغت فارسی است نوعی از ظرفی و
آوندے کہ دران گل ولاے می برند **مؤلف**
عرض کند کہ دیگر کسے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرد اگر سند استعمال پیش شود توانیم
قیاس کرد کہ اصل این باریچہ باشد بمعنی

ظرفی خورد که گل ولاے ونجاسات بوسیلۂ آن
دور کنند از قبیل دریچہ بمعنی دروازۂ خورد
- باے موحدہ بواو بدل شد چنانکه آب و آو -
مخفی مباد که این متعلق باشد بمعنی نوزدہم کلمۂ
بارو باید که واو را مفتوح گیریم واگر راے
مہملہ را مضموم و واو را ساکن گیریم بمعنی لفظی
این حصار خورد باشد که بارو بمعنی حصار
گذشت وچہ کلمۂ تصغیر است پس حصار خورد
کنایہ باشد از ظرفے که وضع ترکیبی آن محصور
است یعنی این ظرف خاص دیوارے کوچک
دارد والله اعلم حیف است که محققین بالا
از حلیہ واعراب لفظ سکوت ورزیدہ اند
(اردو) وہ چھوٹا ٹب یا ظرف جس میں
میلا اور کیچڑ بھر کر لیجا دیں -

باروچی اصطلاح - بقول صاحب روزنامچہ
بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار بمعنی فرح
بخش است و بقول صاحب بول چال بمعنی
خوش فزا صاحب رہنما گوید که بمعنی دلکشا باشد
- مؤلف عرض کند که کلمۂ بار در ینجا بمعنی
ہفدہم اوست که افادہ معنی فاعلی دہد ورنہ
بالفتح بقول منتخب لغت عربیست بمعنی آسایش
ونسیم ورحمت وتحتانی آخرہ زائد باشد پس
بمعنی لفظی این چیز آسایش دارندہ یعنی فرح
بخش ودلکشا معاصرین عجم بر زبان دارند
(اردو) فرحت بخش -

بارود ہمان باروت است که حقیقت
ماخذ وصراحت معنیش بر (بارو) و (باروت)
گذشت - صاحبان برہان وشمس ورشیدی
وجامع وناصری ذکر این کردہ اند (اردو)
دیکھو باروت -

بارور اصطلاح - بقول بہار وانند درختے
که بار آوردہ (صائب ؎) بنخل بارور
سنگ از در ودیوار می بارد ؛ اگر اہل
دلی آمادہ شو صائب ملامت را (با فتح

کاشی ؎) نیدانم نہالی را کہ نامش آرزو
کردم * شود روزی ز آب دیدۂ من بارور
یا نہ * (ظہوری ؎) بارور تر زما نہالی
نیست * ہمہ جا بردم تبر مائیم * (انوری ؎)
چمن بوستان نعمت ترا * خاطرم آن درخت
بارور راست * کہ ز مدح و ثنا و شکر و دعا *
دانش شاخ و بیخ و برگ و براست * مؤلف
عرض کند کہ کلمۂ بار درینجا بمعنی ثمر اوست
وکلمۂ ور بقول برہان وقتی کہ با کلمہ ترکیب
شود افادۂ معنی صاحب و خداوند و دارندہ
می کند ہمچو رنجور و تاجور و بارور (الخ)
پس معنی لفظی این صاحب بار (اردو)
بارور۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ پھلا ہوا
پھلدار۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ بارور
بھی کہہ سکتے ہیں۔

بارور شدن استعمال۔ بمعنی باردار
شدن است حقیقت ماخذ این بر (بارور)
بیان کردہ ایم (صائب ؎) بر نہال تو
صبا دوش بجان می لرزید * این زمان بار ز
از میوۂ الوان شدہ * (ولہ ؎) ہر برگ
سبز دامن پر سنگ می شود * روزی کہ نخل
طالع ما بارور شود * (اردو) بار دار ہونا
بارور ہونا۔ پھلنا۔

باروزنہ اصطلاح۔ بقول برہان و سروری
و ناصری و جامع و شمس و ہفت بفتح ثالث
و زاے ہوز و نون و سکون رابع نام نوائیست
از موسیقی (منوچہری ؎) ساعتی سیوار تیر و
ساعتی کبک دری * ساعتی سروستاہ و ساعتی
باروزنہ * صاحب انند گوید کہ براے فارسی
ہم بہ نظر آمدہ مؤلف عرض کند کہ وجہ تسمیہ
این غیر ازین نباشد کہ کلمۂ بار درینجا بمعنی
ہفدہم اوست و روزن بمعنی حقیقی است
و ہاے ہوز در آخر براے نسبت باشد یعنی
نواے منسوب بہ یک روزن دارندہ یعنی

نوائی کہ از نے یک روزن دار بر آید کہ مراد از انگشت (اردو) ایک راگنی کا نام فارسی میں (با روزنہ) ہے افسوس ہے کہ اردو کا اصطلاحی ترجمہ معلوم نہ ہوسکا۔

بارونہ اصطلاح۔ بقول برہان با زائے ہوز بر وزن پالودہ خوراک و پوشاک ہر روزہ باشد۔ و مترادف ہر ایک محتاج ہر روزہ از جامہ و زیر جامہ و امثال آن و جامہ کہنہ نیز صاحب جامع فرماید کہ قوت لایموت و مایحتاج ہر روزہ از جامہ وغیرہ و بقول سروری مرادف (بادرونزہ) کہ گذشت۔ خان آرزو در سراج این را مخفف (بادرونزہ) گوید مؤلف عرض کند کہ چنان باشد کہ آن مزید علیہ این است بہ زیادت دال مہملہ (اردو) دیکھو بادرونزہ جس پر اردو ترجمہ موجود ہے۔

باروق بقول برہان و ہفت وانند بر وزن فاروق بلغت رومی سفیدآب قلعی را گویند مؤلف گوید کہ مقصود محققین بالا ذکر این لغت جز این نباشد کہ فارسیان استعمال این در فارسی زبان کردہ اند حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) قلعی۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ دیکھو ارزیر۔

بارہ بر وزن خارہ بقول برہان و ناصری و جامع و سروری و رشیدی و وارستہ و مؤید و جہانگیری (۱) دیوار و حصار قلعہ و شہر صاحب بول چال ہم ذکر این کردہ و صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار آوردہ (خاقانی سہ) از قلۂ قاف سنگش آرند ٭ بارہ رستارہ واگذارند ٭ (زلالی سہ) قلعۂ قہقہۂ دہان کردہ کج تختہ پل بر ورش زبان کردہ ٭ بارۂ از گہر کشیدہ بروے ٭ زدہ قفلی ز لعل بر در او ٭

(انوری ؎) بارہ بجواہد جہان ہمی کہ جہان را ﴿ اس کنون خود نگاہبان امین است ﴿ مؤلف گوید کہ مبدل بار و باشد کہ در ترکی زبان بہمین معنی گذشت و ذکرش بمعنی بت و ششم بار کردہ ایم و آو بہ ہاے ہوز بدل شد چنانکہ آدسو و آوسہ پس بارہ بدین معنی مفرس باشد و بہ تحقیق ما فارسیان این را بمعنی مطلق خانہ ہم استعمال کردہ اند بمجاز (حسین ثنائی ؎) خانۂ عیش مرا بام و در آمد فرو ﴿ بارۂ صبر مرا رخنہ بدیوار شد ﴿ و بہ تحقیق ما بمجاز بمعنی مطلق قلعہ ہم آمدہ سند این از کلام انوری بر (بارۂ چرخ) می آید۔ (اردو) دیکھو بار کے چھبیسوین معنے۔ گھر۔ مذکر۔ قلعہ۔ مذکر۔

(۲) بارہ۔ بقول برہان و ناصری و جامع و سروری و جہانگیری و سراج بمعنی کرت و مرتبت و نوبت (خاقانی ؎) صد بارہ بر آورند بہتر ﴿ صد بارہ ز بارۂ سکندر ﴿ (جمال الدین عبدالرزاق ؎) دگر بارہ چہ صنعت کرد با ما ﴿ سپہر سرکش فرتوت رعنا ﴿ مؤلف عرض کند کہ بخیال ما ہاے ہوز در آخر این زائد است و این مزید علیہ بار است کہ بمعنی چہارمش گذشت (اردو) دیکھو بار کے چوتھے معنے۔

(۳) بارہ۔ بقول برہان و ناصری و جامع و سروری و رشیدی و وارستہ و جہانگیری و سراج بمعنی دوست۔ ہمچو غلام بارہ یعنی پسر دوست خان آرزو در سراج بحوالۂ قوسی گوید کہ بمعنی میل و شہوت نیز آمدہ در ینوقت بہ آنچہ میل کردہ شدہ ترکیب دہند چنانکہ غلام بارہ و فرماید کہ زن بارہ و دختر بارہ بر زبان ترکیان است و در فارسی مطلق نمی آید و از تحقیق کہ استاد شمس الدین محمد قیس در رسالۂ خویش نمودہ

(۱۵) (۱۶) (۱۷)

چنان معلوم می شود کہ لفظ زن بارہ و دختر بارہ معقول است غایتش در زبان عجم متروک الاستعمال ہم او گوید کہ اژدہا بارہ و شب بارہ نیز آمدہ و فرماید کہ تحقیق آنست کہ بارہ مبدل وارہ حرف نسبت باشد مؤلف عرض کند کہ نہ چنان است بلکہ بقول برہان بمعنی صاحب و خداوند و ہمین باشد معنی حقیقی بارہ ہمچو عشق بارہ کہ قلب اضافت بارۂ عشق است بمعنی صاحب عشق (شرف شفروہ ؎) دلی کہ عشق نبازد ز سنگ خارہ بود ہ چہ دولتی بود آنکہ عشق بارہ بود ہ و از ہمین قبیل است ہنر بارہ کہ قلب اضافت بارہ ہنر است بمعنی صاحب ہنر (از سروری ؎) نہ جز مواہب تو در زمانہ دانش دوست ہ نہ جز مکارم تو در جہان ہنر بارہ ہ و از ہمین معنی حقیقی مجازاً دوست و میل دارندہ را ہم گویند چنانکہ غلام بارہ و زن بارہ و شاعر بارہ (سعید اشرف ؎) بر دو را و ز خیل غلامان بود حصار ہ زین رو غلام بارہ تو ان گفت خواجہ را ہ۔ (فردوسی ؎) شبستان مرا و را فزون از صد است ہ شہنشاہ زن بارہ باشد بد است ہ (مولوی معنوی ؎) نیست شہرت طلب این خسرو شاعر بارہ ہ تا ز بیت و غزل و شعر روان بعزیم ہ و گاہی مجازاً بمعنی منسوب ہم مستعمل چنانکہ ضحاک را فارسیان اژدہا بارہ گویند و این در حقیقت بمعنی حقیقی است یعنی صاحب اژدہا (نظامی ؎) فریدون بہ آن اژدہا بارہ مرد ہ بہ آن قوت اژدہائی چہ کرد ہ ندانیم کہ خان آرزو چہ طور ادعا کرد کہ زن بارہ در فارسی زبان مطلق نمی آید کلام فردوسی از نظرش نگذشتہ باشد (اردو) صاحب۔ دوست۔ منسوب۔

۶) بارہ ـ بقول برہان وناصری وجامع وسروری ووارستہ ومؤید وجہانگیری و
راج بمعنی حق وشان چنانکہ در بارۂ فلان یعنی در حق فلان و درشان فلان صاحب
شیدی گوید کہ درین تأمل است چہ بارہ درینجا بمعنی باب باشد ـ مؤلف عرض کند
ہیچ وجہ تأمل نیست آنچہ محققین اوّل الذکر نوشتہ اند معنی حقیقی است و باب ہم بمعنی بارہ
ق گذشت ـ اسم جامد فارسی زبانست (مومن حسین یزدی ســ) کس یاد نکرد از دل
ارۂ من ﴿ یک لطف نکرد یار در بارۂ من ﴿ (ملا محمد شہوری ســ) شہر ہستی شد
ہوری را خراب از ہجر تو ﴿ وقت آن شد کز کرم فکری کنی در بارہ اش ﴿ (طالب
ی ســ) دانہ ما نگلو خوشۂ پروین دارد ﴿ سعی دہقان نبود بیہدہ در بارۂ ما ﴿ (ظہوری
) توان یافت غرض تربیت رسوائیست ﴿ کرد بے طاقتی این فکر کہ در بارۂ ما (اردو)
ہ ـ بقول آصفیہ ـ فارسی ـ اسم مذکر ـ باب ـ بابت ـ معاملہ ـ مضمون ـ حق ـ جیسے
فلان بارہ میں ؎

۷) بارہ ـ بقول برہان وناصری وجامع وجہانگیری بمعنی طرز وروش وقاعدہ وقانون
ح آرزو در سراج فرماید کہ بمعنی نوع وقسم ہم آمدہ چنانکہ گویند ؎ ازین بارہ حرفی
ی ؎ یعنی ازین قسم ونوع وباب ـ بہر دو معنی مرادف این است (فردوسی ســ)
ین بارہ گفتار بسیار گشت ﴿ دل مردم خفتہ بیدار گشت ﴿ مؤلف عرض کند کہ بخیال
ین معنی ہم در اسناد متذکرۂ بالا متعلق است بمعنی چہارم کہ گذشت و (ازین بارہ)
اسناد بالا بمعنی (متعلق باین) و (درین باب) باشد وبلحاظ معانی اوّل الذکر اشتقاق

سند استعمال باشیم (اردو) دیکھو (آب) کے چوتھے معنے۔

(۶) بارہ۔ بقول برہان وجامع و رشیدی وجہانگیری مشروبی راگویند ست کنندہ کہ آنرا از آرد برنج و ارزن و امثال آن سازند وبعربی نبیذ خوانند (مولوی معنوی ؎) ز نور عقل کل عقلم چنان دنگ آمد وخیرہ ÷ کزان معزول آمد خمر و بنگ و بارہ و شیرہ ÷ خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی مرکب است از بار کہ بمعنی ارزن گذشت کہ براے بوزہ مہیا سازند وہاے نسبت مؤلف رایاراے خان آرزو اتفاق (اردو) وہ شراب جو خرما اور جو وغیرہ سے بناویں جسکو نبیذ کہتے ہیں۔ مؤنث۔

(۷) بارہ۔ بقول برہان وجامع بمعنی ہر چیز زشت مؤلف عرض کند کہ کلمۂ بار بمعنی یازدہمش بمعنی غش گذشت وصراحت ماخذ ہم ہمدرانجا مذکور پس فارسیان ہاے نسبت درآخرش زیادہ کردہ بمعنی عام براے ہر چیز زشت استعمال کردند وجادارد کہ این را متعلق بہ معنی ہجدہم کلمۂ بار کنیم کہ گناہ بسیار را گفتہ اند بہ ترکیبی کہ بالا مذکور شد حیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ قول صاحب جامع کہ از اہل زبانست اعتبار را شاید۔ مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) ہر بُری چیز۔ مؤنث۔

(۸) بارہ۔ بقول برہان وناصری وجامع و رشیدی وجہانگیری بمعنی زلف۔ خان آرزو در سراج فرماید کہ بمعنی گیسو وجعد باشد مؤلف عرض کند کہ بار بر معنی ہفتمش بمعنی انبوہی وبسیاری چیزے گذشت وجادارد کہ فارسیان بہ ترکیب ہاے نسبت درآخرش بہ معنی جعد و زلف استعمال کردہ اند کہ بر کثرت موے شامل می باشد (حکیم سنائی ؎)

ہر زمان مدعی راز غرور دل خویش ہا تازہ خون پدر اندر خم ہر بارۂ اوست ہا (اردو) زلف۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ اُن بالون سے مراد لیتے ہین جو کنپٹی کے اوپر خوبصورتی کے واسطے حلقہ کی طرح موڑ لیتے ہین۔ بالون کی لٹ۔ کاکل۔ گیسو (آتش ۵) آئینے نے رخ انور پہ اجارہ باندھا ہا شانے کے حصہ مین جب زلف پریشان آئی ہا چوٹی۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث جعد۔ چونڈا۔ لمبے بال۔ گندھے ہوے بال۔ عورتون کے سر کے بال۔

(۹) بارہ۔ بقول برہان و ناصری و جامع و جہانگیری بمعنی گلہ و رمہ گاو و گوسفند و اسپ و امثال آن۔ صاحب رشیدی گوید کہ ظاہرا بدین معنے (پادہ) صحیح است بباے فارسی و دال۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی ماخوذ از حصار است (یعنی معنی اول) چنانکہ جرگہ کہ بمعنی حلقہ است و بمعنی رمہ و گلہ آہوان نیز۔ مؤلف عرض کند کہ تعلق این بمعنی ہفتم کلمۂ بار مناسب تر است کہ بمعنی انبوہی و بسیاری گذشت اندرین صورت معنی لفظی این بہ ہاے نسبت منسوب بہ انبوہی و بسیاری باشد و آنچہ صاحب رشیدی اصل این پادہ بہ باے فارسی و دال مہملہ گوید قرین قیاس است کہ پاد بمعنی پاسبان آمدہ پس معنی لفظی این منسوب بہ پاسبان باشد یعنی چیزے کہ براے آن گلہ بان باشد اندرین صورت بارہ را مبدل پادہ گیریم کہ باے فارسی بعربی و دال مہملہ بہ راے مہملہ بدل شد چنانکہ (بادوان) و (باروان) الاول اقوی (اردو) ریوڑ۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ بکریون کا گلہ۔ رمہ۔ دکن مین مندہ کہتے ہین جیسے بکریون یا بیلون کا مندہ۔

(۱۰) بارہ۔ بقول برہان و ناصری وجامع و شمس و سروری و رشیدی و وارستہ و جہانگیری و سراج بمعنی اسپ کہ بعربی فرس خوانند (استاد عنصری ﮯ) چو بارہ مہر کند مہر اوست للشعرا۔ ز چو بارہ داغ کند داغ اوست للزوار۔ (حکیم فردوسی ﮯ) پے بارہ کوچ از بجنگ پ نماید بران روی جنگی پلنگ پ صاحب مؤید فرماید کہ بہ معنی اسپ کہ بارگی نیز گویند۔ بہار گوید کہ اسپ تیز رو را گویند مؤلف عرض کند کہ این متعلق است بہ معنی اوّل کلمۂ بار و بترکیب باہاے نسبت بارہ بمعنی منسوب بہ بار و کنایہ از اسپی کہ بار کشد و مجازاً براے مطلق اسپ مستعمل دیگر ہیچ (اردو) دیکھو اسپ

(۱۱) بارہ۔ بقول مؤید نام شہر۔ دیگرے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد بخیال مؤلف ہمان باشد کہ بہ معنی لبت و دوم کلمۂ بار گذشت غلطی کتابت۔ ہاے ہوز را در آخر این زیادہ کردہ باشد یا اگر شہرے دیگر وراے آن موسوم بہ بارہ باشد ما از صراحت مزیدش قاصریم کہ محقق ہند نژاد صراحتی نکرد (اردو) ایک شہر کا نام بارہ ہے۔ صاحب مؤید نے کچھ نہین بیان کیا کہ کہان واقع ہے۔

(۱۲) بارہ۔ بقول مؤید بمعنی حجرۂ بالا مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم ازین ساکت و محققین فارسی زبان ہم ذکر این نکردہ اند بخیال ما مقصود مؤید غیر از معنی خانہ نباشد کہ ذکرش بر معنی اول این و از کلام حسین ثنائی استنادکردہ ایم طرز بیان محقق ہند نژاد خانہ را بالاخانہ کرد و عجبی نیست کہ از کلام انوری پیدا کردہ باشد کہ بر (بارۂ چرخ) می آید (اردو) بالاخانہ۔ دومنزلہ۔ مذکر۔

(۱۴۳) بارہ۔ بقول مؤید بحوالہ شرفنامہ بمعنی رشوت این را بباے فارسی ہم خواندہ اند
مؤلف عرض کند کہ صاحب برہان ذکر این بہ باے فارسی بہمین معنی کردہ اگر سند استعمال
پیش شود توانیم عرض کرد کہ بہ تبدل پارہ باشد کہ باے فارسی با عربی بدل شد ہمچون تپ و
تب و اسپ و اسب (اردو) رشوت۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ ناجائز نذرانہ

بارۂ آرد۔ اصطلاح۔ بقول شمس طعامی
کہ از آرد سازند و آن مخصوص مسافران
و فقیران است دیگر کسے از محققین فارسی
زبان ذکر این نکرد۔ مؤلف عرض کند کہ
خلاف قیاس نیست و معاصرین عجم بر زبان
دارند قلب اضافت آرد بارہ و مراد از
آرد برنج بریان کہ اکثر غربا از براے زاد
راہ با خود مہیا دارند و بعض متوسطین قدرے
از شکر ہم با این آرد در می آمیزند تا بدیر محفوظ
ماند و عند الاستعمال قدرے آب درو آمیختہ
می خورند و معنی لفظی این آردے کہ براے
سفر مہیا کنند و بارہ درینجا کنایہ باشد از
سفر کہ منسوب بہ بار است و متعلق بہ معنی
اول ش (اردو) ستو۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔
اسم مذکر۔ بھنے ہوئے اناج کا آٹا جسے اکثر پورب
کے غربا لتھیڑ کر کھاتے اور موسم گرما مین عام
آدمی چاول یا گیہون کے ستو گھول کر پیتے مین
مؤلف عرض کرتا ہے کہ غرباے دکن ستو
سفر مین استعمال کرتے ہین اور مشہور عند الاسفار

بارہا۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بروزن
پارسا (۱) بمعنی بارگاہ و ظاہرا پارجا ست
بجیم کہ بہ تصحیف ہا خواندہ اند صاحب انند
بحوالہ فرہنگ فرنگ گوید کہ جمع بارہ باشد
و (۲) بمعنی اکثر۔ مؤلف گوید کہ طرز بیان
صاحب انند بہتر از خان آرزوست کہ
معنی اول متعلق بہ معنی سوم کلمہ بار و معنی دوم

متعلق بہ معنی چہارمش و بخیال ما تخصیص این دو معنی نباشد کہ ہا علامت جمع باشد و با کلمۂ بار مرکب و درست می شود براے اکثر معانی کلمۂ بار (صائب ے) فیض یکرنگی تماشا کن کہ گلچینان باغ ٭ بارہا از بال بلبل۔ دستۂ گل بستہ اند ٭ (انوری ے) خطاست اینکہ ہمی گویم این طمع نکنم ٭ کہ دست بہ طمع چند بارہا دارم ٭ و ما ہم در قصیدۂ گفتہ ایم (ے) تا چہ بالد فلک بر آب نیسان بہار ٭ ابر گوہر بار در دست تو دیدم بارہا ٭ (اردو) (۱) بار کی جمع مختلف معنون مین (۲) بارہا۔ بقول آصفیہ۔ تابع فعل۔ کئی بار۔ اکثر۔ بہت دفعہ۔ بدفعات۔

بارہا گفتہ ام و بار دگر می گویم | مقولہ صاحبان خزینہ و امثال فارسی ذکر این کردہ اند و از معنی ساکت۔ **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مقولہ را بجائی استعمال کنند کہ چون کسے را براے کردن کارے یا منع کارے اصرار مقصود باشد (اردو) بار با کہا ہون اور پھر کہتا ہون (کہ ایسا نہ کرو) یا (اُس کام کو ضرور کرو)

بارہ بند | اصطلاح۔ بقول ناصری و آنند جائی کہ اسپ بندند و در عرف این زمان اصطبل و طویلہ گویند و باربند مخفف این **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ بارہ بمعنی اسپ بجایش گذشت و بند امر حاضر است از مصدر بستن پس بارہ بند اسم فاعل ترکیبی است بمعنی اسپ را بند کنندہ و کنایہ از مقامی کہ اسپ در انجا بستہ شدہ (اردو) دیکھو اصطبل۔

(۲۰۵)

بارہ چرخ | اصطلاح بمعنی بام چرخ باشد متعلق بمعنی دوازدہم کلمۂ بارہ و جا دارد کہ بمعنی قلعۂ چرخ گیریم نظر بر بلندی آسمان کہ قلعہ ہم بلند میباشد اندرینصورت باید کہ این را متعلق کنیم بمعنی اول بارہ (انوری ے) ملکی کہ در وسع عزم کردی ٭ گر بارہ چرخش حصار باشد ٭

(اردو) بام آسمان۔ قلعہ آسمان کہہ سکتے ہیں۔ مذکر (ناسخ ؎) بیخودی میں آنکھ پڑ جاتی ہے جب خورشید پر ٭ آسمان کو جانتا ہوں اس پری کا بام ہے ٭

(۲۰۸۲) **بارہ کشیدن** استعمال۔ بمعنی حقیقی دیوار وحصار کشیدن است متعلق بہ معنی اوّل کلمہ بارہ (انوری ؎) وان کجا بارہ کشید از اسن ٭ قفل بیزار کرد از رزفین ٭ (اردو) حصار کھینچنا۔

بارۂ نہم اصطلاح۔ بقول برہان وبحر وشمس ورشیدی کنایہ از فلک نہم کہ فلک الافلاک باشد وآن را بعربی عرش خوانند **مؤلف** گوید کہ کلمۂ بارہ دریجا استعارہ باشد از فلک حیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ خلاف قیاس نیست (اردو) دیکھو بادبان اخضر کے دوسرے معنے۔

باری بقول برہان بروزن جاری (۱) نامی است از نام ہاے خداے تعالی جل جلالہ بقول جامع وجہانگیری بدین معنی لغت عربست **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان بہ سکون تحتانی معروف استعمال این کردہ اند (قاآنی ؎) زصافی آب ہر کاریز درجوے ٭ چو دور قلب موحد نور باری ٭ (اردو) باری بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ خاک سے پیدا کرنے والا۔ خالق۔ خداے تعالی۔

(۲) باری بقول برہان گاہے بر ملوک وسلاطین نیز اطلاق کنند **مؤلف** گوید کہ مجاز معنی اوّل باشد۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد ومعاصرین عجم ہم بر زبان ندارند طالب سند استعمال باشیم (اردو) کاتب نے لفظ (باری) کو مجازاً بادشاہوں کے لئے بھی استعمال کیا ہے۔

(۳) باری۔ بقول برہان وجامع وناصری وجہانگیری نام قصبہ ایست در ہندوستان

صاحب سروری گوید کہ قصبہ در ہند کہ چندین
دہ بدو متعلق است و صاحب رشیدی
فرماید کہ این قصبہ در حوالی آگرہ واقع۔ خان
آرزو در سراج گوید کہ اکبرآباد را نام ہست
و آن شکارگاہ سلاطین ہند بود۔ (فرخی ے)
آن شاہ عدو بند کہ بگرفت و بیفگند ؏ گرگی
و دژم شیری اندر رہ باری ؏ مؤلف
عرض کند کہ کلمۂ بارہ بمعنی گلہ و رمۂ چارپایان
گذشت عجبی نیست کہ فارسیان بزمانۂ تاخت
نادرشاہ بر ہند این قصبہ را کہ در شکارگاہش
کثرت درندگان بود بترکیب یای نسبت
در آخرش بدین نام خواندہ باشند (اردو)
آگرہ۔ بقول امیر ایک شہر ہے دریائے جمن
کے کنارے جسے اکبرآباد کہتے ہیں۔ اسے اکبر
بادشاہ دہلی نے بسایا تھا۔

(۴) باری۔ بقول برہان و جہانگیری دیوار
قلعہ و حصار شہر۔ صاحب جامع بر حصار
قلعہ قانع و بقول صاحبان سروری و رشیدی
مطلق حصار۔ صاحب مؤید بحوالۂ رسالۂ
علمی گوید کہ بدین معنی لغت ترکی است۔
خان آرزو در سراج فرماید کہ مبدل بارو
است کہ واو بہ یا بدل شد مؤلف عرض
کند کہ ضرورت ندارد کہ این را مبدل گیریم
بقول صاحب کنز کہ محقق ترکی زبانست ہمین
لغت در ترکی زبان بمعنی فصیل قلعہ آمدہ و
قلعہ را ہم گویند صاحب لغات ترکی ہم
این را بمعنی دیوار حصار گوید (اردو) دیکھو
بار کے چھبیسوین معنے۔

(۵) باری۔ بقول برہان از برائے تقلیل
و انحصار آید بیچ القصہ و بہمہ حال و بہرحال
صاحب جامع بر الحاصل قانع صاحب سروری
بحوالۂ نسخۂ وفائی فرماید کہ کلمہ باشد کہ بر انحصار
دلالت کند (انوری ے) روا نیست
در عقل جز مدحت تو ؏ چو مدحت ہمی بادم کرد

باری ہا صاحب ناصری گوید کہ در پارسی
بجاے علی الجملہ عربی می آورند و سخن را بدان
مختصر کنند و باآنکہ در نظم و نثر شائع است
در لغت فارسی نیاوردہ اند (ناصری ؎)
گہ پیر و کفریم و گہی رہبر دینیم ٭ باری چہ
توان کرد چنانیم و چنینیم ٭ مؤلف عرض
کند کہ استعمال این بہ یاے مجہول بمعنی آخر کار
و الغرض و بالجملہ باشد طرز بیان برہان درست
نیست ما با صاحب جامع و ناصری اتفاق
داریم و معنی بہمہ حال و بہرحال را می پسندیم
(اردو) بارے یقول آصفیہ۔ فارسی
۔ تابع فعل۔ آخر الامر۔ آخر کار۔ الغرض۔
(۶) باری ۔ یقول برہان بمعنی مرتبہ ہیچو یکبارگی
و دو سہ باری ۔ صاحب سروری گوید کہ
بمعنی یک وقتی و نوبتی صاحب سفرنگ نوشتہ
کہ بمعنی تدریجی و ہنگامی کہ لفظی پس از لفظی
بیرون آید۔ مؤلف عرض کند کہ بہ یاے

معروف است بمعنی نوبت و دور۔ یاے مصدری
بر کلمہ بار زیادہ کردہ اند کہ بمعنی جہایش گذشت
استعمال این در کلام قدما و متاخرین ندیدیم
و از معاصرین عجم شنیدیم۔ باعتبار صاحب
سفرنگ توانیم گفت کہ فارسی قدیم است
و قول صاحب سروری کہ از اہل زبان است
اعتبار را شاید۔ مشتاق سند باشیم (اردو)
باری یقول آصفیہ۔ اردو۔ اسم مونث۔ نمبروار۔ نوبت دور
(۷) باری۔ یقول برہان بمعنی گاہی و ایامی صاحب
مؤید بحوالہ قنیہ ذکر این کردہ مؤلف عرض کند
کہ محققین اہل زبان ازین معنی ساکت بخیال ما
بمعنی گاہ و بی گاہ ہم و تحتانی آخر مجہول باشد
(مولوی معنوی ؎) بیان این ظریفان بسی مرغ
این ظریفان بارہ بوسہ گر نباشد بر سد کنار
بارے ہا (قاآنی ؎) لیک بازم زغنا
بار گرانیست بدل ہا بارے از یاری تو
بو کہ سبک گردد بارم (اردو) کبھی یقول

آصفیہ - ہندی - تابع فعل - گاہ - گاہے - کسی نہ کسی وقت -

(۸) باری - بقول برہان بمعنی کعبتین قلب - دیگرے کسے از محققین فارسی زبان ذکر این معنی نکرد مؤلف عرض کند کہ کعبتین بقول غیاث دو پانسہ باشد کوچک از استخوان مربع شش پہلو کہ بر پہلوے ہر یک پانسہ از یک تا شش عدد نقش کنند و بدان نرد بازند و قلب بقولش بالفتح بمعنی واژگون و برگردانیدہ شدہ و زر ناسرہ و غیر خالص پس مقصود صاحب برہان ازین اجمال بیان جزین نباشد کہ پانسۂ واژگون را فارسیان باری گویند و این اسم جامد باشد پس تحتانی آخرہ معروف خواہیم و یاے نسبت دانیم کہ منسوب بہ بار است و من وجہ متعلق بہ معنی یازدہمش (اردو) الٹا پانسہ - اوندھا پانسہ - مذکر -

(۹) باری - بقول برہان ہر چیزی کہ بسیار سخت و سنگین باشد مؤلف گوید کہ مرادف وزنی بہ یاے معروف نسبت کہ بر آخر کلمۂ بار زیادہ کردہ اند متعلق بہ معنی اول کلمۂ بار دیگرے کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و عاصین عجم بر زبان ندارند - طالب سند استعمال باشیم (اردو) وزنی - بقول آصفیہ - فارسی - صفت - بھاری - ثقیل -

(۱۰) باری - بقول صاحب مؤید بمعنی یکبار - مؤلف عرض کند کہ یاے مجہول وحدت بر کلمۂ بار زیادہ کردہ اند و متعلق بہ معنی چہارم کلمۂ بار (انوری ع) کنون باری بوصلت در پذیرم ؛ چو با این جملہ عیبم در خریدی ؛ (اردو) ایک بار - ایکدفعہ -

(۱۱) باری - بیاے مجہول بمعنی یکبارگی و دفعتہً چنانکہ نظامی گوید (ع) چو دور آمد بخسرو گفت بارے ؛ سیہ شیرے بدانداز روز غرارے ؛ ہوجا دارد کہ درین شعر باری را بمعنی دہمش

(۲۰۸۴)

گوییم ولیکن معاصرین عجم بمعنی یکبارگی را پسند کنند
بمعنی مصرع دوم اینست کہ ناگاہ دیدیم کہ سیہ
شیری در مرغزارے بود۔ (اردو) یکبارگی
بقول آصفیہ۔فارسی۔تابع فعل۔دفعتہً۔
ایکا ایکی۔اچانک۔یکایک۔

باریا بقول شمس (۱) ہمان بوریا کہ
می آید وبقول صاحب ضمیمہ برہان (۲)
بمعنی اے باری تعالی و (۳) مردم صاحب
زرق وریا را نیز گویند نسبت معنی اول
فرماید کہ در عربی بوریا را گویند مؤلف
عرض کند کہ بمعنی اول بالف ممدودہ آخر معرّب
بوریا باشد صاحب انند بر باریا ذکر این
کردہ گوید کہ لغت عرب است وبمعنی دوم
باری را مرکب کردند با الف ندا وبمعنی سوم
کلمۂ با کہ بمعنی مقدم اوست مرکب شد
با لفظ ریا (اردو) (۱) چٹائی۔بقول آصفیہ
ہندی۔اسم مؤنث۔بوریا۔حصیر۔گھاس
یا کھجور کے پتوں کا فرش (۲) اے باری تعالی
۔اے خدا۔ (۳) ریاکار بقول آصفیہ۔منافق
۔مکار۔دورنگا۔فریبی۔

(الف) **باریاب** اصطلاح (الف) بہ
(ب) **باریافتن** قول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ آنکہ بحضور ودربار سلاطین دخل
دارد و (ب) بقولش بمعنی رخصت ودستوری
یافتن بحضور امرا و سلاطین۔مؤلف عرض
کند کہ کلمۂ بار درینجا بمعنی سوم اوست کہ گذشت
و (الف) اسم مفعول ترکیبی است (قاآنی
ے) آن فریدون اگرش کاوہ نشاندی
بسر بر ٭ این فریدون ببرش کاوہ نمی یابد بار
٭ (ثنائے ہروی ے) حال چون گویم مرا
در پیش جانان بار نیست ٭ بار اگر یابم ز
خویش زہرۂ گفتار نیست ٭ (اردو)
(الف) باریاب۔بقول آصفیہ۔فارسی۔
اجازت پانے والا۔دربار اور کچہری میں

آنے والا (ب) دربار سلاطین میں رسائی
حاصل کرنا۔ باریاب ہونا۔

بارے بہ ہیچ خاطر خود شاد میکنیم مقولہ

صاحبان خزینہ و امثال فارسی ذکر این کردہ
از معنی و محل استعمال ساکت۔ **مؤلف**
عرض کند کہ فارسیان سرور را پسند کنند و
ہمیشہ زندہ دلی را دوست دارند و اظہار
دلخوشی کنند مقولہ شان است کہ اگر سامان
سرور ہم نباشد خود را شاد می کنیم بہ ہیچ و کلمۂ
باری در ینجا بہ یاے مجہول بمعنی دہم اوست
(اردو) (ع) زندہ دل غم سے بھی سرور
ہوا کرتے ہیں یا یہ مشہور مصرع قریب
قریب اسی فارسی مقولہ کا ترجمہ ہے یہ مقصد
یہ ہے کہ ہمیشہ اپنے دلکو خوش رکھنا چاہئے
وجہ مسرت کچھ بھی نہو تب بھی سرور حاصل کرنا چاہئے

باریدن بقول بحر (۱) ریختن باران از
ابر پے در پے و (۲) ہر چیز کہ برہم ریختہ شود
(کامل التصریف) مضارع این بارد و متعدی
این بارانیدن کہ گذشت صاحب موارد
ہم ذکر ہر دو معنی کردہ گوید کہ بارش و بار
و باران حاصل مصدر است و فرماید کہ
(۳) بمعنی باراندن ہم آمدہ و (۴) ظاہر شدن
مؤلف گوید کہ بار اسم مصدر است
چنانکہ بر معنی بست و نہمش بیان کردہ ایم
و حقیقت بارش و باران ہم بجایش مذکور۔
سند این معنی اول بر (باران باریدن)
گذشت۔ سند معنی دوم در ملحقات می آید۔
(صائب ؒ) نا امیدی می دہد اشکی کہ می
باریم ما ؎ رزق قارون می شود تخمی کہ می کاریم
ما ؎ (کلیم ؒ) بحیرتم چو در ابر سفید باران
نیست ؎ چہ دجلہاست کہ در چشم اشکبار
من است ؎ (عرفی ؒ) از جام سینہ ام
چو رو دست خونچکان ؎ می بارد از زخش کہ
ستمگارہ کسے است ؎ **مؤلف** عرض کند کہ

در معنی سوم وچہارم ہم معنی پے در پے ظاہر
می شود (اردو) (۱) برسنا۔ بقول آصفیہ
ہندی۔ بارش ہونا۔ (لازم) (۲) افراط
سے آمد ہونا جیسے روپیہ برس رہا ہے (۳)
برسانا۔ متعدی (۴) برسنا بمعنی نمایان ہونا
جیسے انکی صورت سے شہدپن برستا ہے مؤلف
عرض کرتا ہے کہ چوتھے معنی مین افراط ظاہر ہوتی ہے

(۲۰۸۴) **باریدن امید** مصدر اصطلاحی۔ پے
در پے آثار امید ظاہر شدن وکردن است
متعلق بہ معنی دوم وسوم باریدن (ظہوری
سہ) ز اشک ناامیدی گرچہ دریا کردہ ام
صحرا ॥ ازان ابرے کہ بر میدارد آب امید
می بارد ॥ بہ محشر می برم از دو لقش مژگان
پرنم را ॥ سحاب چشم مشتاقان او امید می بارد
॥ (اردو) امید برسنا۔ برسانا۔

(۲۰۸۵) **باریدن پیکان** مصدر اصطلاحی۔
پے در پے افگندن وافتادن پیکان از قبیل
باریدن تیغ (ظہوری سہ) بہ گلخن می نشینم
شعلہ خنجر می کشد بر من ॥ بگلشن می روم پیکان
ز شاخ بید می بارد ॥ (اردو) پیکان
برسنا۔ برسانا۔

(۲۰۸۶) **باریدن تعلق** مصدر اصطلاحی بمعنی
پے در پے ظاہر شدن تعلق متعلق بمعنی چہارم
باریدن (سہ) ظہوری خرقہاے خرقہ می
گرنید بر حالت ॥ مخور بازی تعلقہا ازین
تجرید می بارد (اردو) پے در پے تعلق
ظاہر ہونا۔ تعلق برسنا۔

(۲۰۸۷) **باریدن تہدید** مصدر اصطلاحی۔
پے در پے ظاہر شدن تخویف باشد متعلق
بہ معنی چہارم باریدن وتہدید لغت عرب
است۔ بقول منتخب بمعنی ترسانیدن (ظہوری
سہ) بحرف صلح لب کرد آشنا از بہر خاطرہا
॥ ولیکن از نگاہش آنچنان تہدید می بارد
(اردو) پے در پے تخویف ظاہر ہونا۔

تخویف برسنا۔

باریدن تیغ اصطلاحی۔ بقول بحر پے در پے شمشیر زدن مؤلف عرض کند کہ بمعنی لازم ہم یعنی پے در پے شمشیر افتادن کہ باریدن بمعنی لازم و متعدی ہر دو گذشت متعلق بہ معنی دوم باریدن حیف است کہ سند استعمال پیش نکرد ولیکن معاصرین عجم برزبان دارند (اردو) تیغ برسانا۔ تیغ برسنا

(۳۰۸۸) **باریدن حسرت** مصدر اصطلاحی۔ پے در پے ظاہر شدن حسرت متعلق بہ معنی چہارم باریدن (ظہوری رہ) گدائے عشقم از من حسرت جمشید می بارد ٭ چراغم گشتہ روشن برشمم خورشید می بارد ٭۔ (اردو) حسرت برسنا۔

(۳۰۸۹) **باریدن خورشید** مصدر اصطلاحی۔ کنایہ از برآمدن خورشید باشد متعلق بمعنی چہارم باریدن۔ سند این بر باریدن حسرت گذشت (اردو) آفتاب طلوع ہونا۔

(۳۰۹۰) **باریدن زخم** مصدر اصطلاحی ظاہر شدن زخم متعلق بمعنی چہارم باریدن (ظہوری رہ) مگر از نالہ خود مرہمی بر ریشہا بندم ٭ کہ زخم جان و دل از نغمۂ ناہیدی بارد (اردو) زخم ظاہر ہونا

(۳۰۹۱) **باریدن سنگ** مصدر اصطلاحی پے در پے افتادن و افگندن سنگ باشد سند این بر معنی نہم کلمہ بار۔ گذشت (اردو) پے در پے پتھر برسنا۔ برسانا۔

(۳۰۹۲) **باریدن شعلہ** مصدر اصطلاحی بمعنی پیاپے افتادن یا افگندن شعلہ متعلق بمعنی دوم و سوم باریدن (قاآنی رہ) باد دیدی کہ ہمچون رعد آید در خروش ٭ ابر دیدستی کہ ہمچون برق باشد شعلہ بار ٭ (اردو) شعلہ برسنا۔ برسانا۔

(۳۰۹۳) **باریدن شکست** مصدر اصطلاحی۔

بمعنی پیاپے ظاہر شدن شکست متعلق بمعنی چہارم باریدن (ملا طاہر غنی ؎) شکست از سر در و دیوار می بارد مگر گردون ٭ ز رنگ چہرۂ ما ریخت رنگ خانۂ ما را ٭ (اردو) شکست برسنا۔ شکست پیاپے ظاہر ہونا۔

(۲۰۹۴) **باریدن عید** مصدر اصطلاحی۔ کنایہ باشد از ظاہر شدن مسرت و این متعلق است بمعنی چہارم باریدن۔ (ظہوری ؎) چرا نگین نباشد عیش دہر از تیغ ناز او ٭ کہ بر سال و مہ از قربانیانش عید می بارد ٭ (اردو) مسرت برسنا۔

(۲۰۹۵) **باریدن فتنہ** مصدر اصطلاحی۔ برپا شدن فتنہ باشد (قاآنی ؎) صد جعد تیر بستہ بمژگان فتنہ زاے ٭ صد قبضہ تیغ ہشتہ در ابروے فتنہ بار ٭ (اردو) فتنہ برپا ہونا۔

باریز بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۱) بمعنی خزان و فرماید کہ بہ باے فارسی ہم آمدہ و (۲) بقول بول چال معاصرین عجم دار السلطنت فرانس راکہ (پیرس) نام دارد باریز گویند **مؤلف** عرض کند کہ اصل این بمعنی اول (بارریز) باشد اسم فاعل ترکیبی بمعنی ریزندۂ بار و بار بمعنی برگ و گل و ثمر ہر بمعنی دہش گذشت پس یک راے مہملہ بکثرت استعمال حذف شدہ (باریز) شد و نسبت معنی دوم عرض می شود کہ باے فارسی (پیرس) را بدل کردند بموحدہ چنانکہ تپ و تب و تحتانی بدل شد بالف چنانکہ پرمغان و ارمغان و سین مہملہ بدل شد بہ زاے معجمہ چنانکہ سماروغ و زماروغ و تحتانی چہارم میان راے مہملہ و زاے معجمہ زائد است براے اظہار کسرہ چنانکہ نسبت و نبیست پس باریز بمعنی دوم مفرس باشد (اردو) (۱) خزان بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ پت جھڑ۔ بہار کا نقیض فصل خریف کا وہ موسم جس مین درختون کے پتے جھڑ کر گر پڑتے

بیعنی (۲) پیرس - پایۂ تخت فرانس کا نام - مذکر -	معاصرین عرب نے اسکو بارلیس کہا ہے ۔

بارِیقون بقول برہان بکسر ثالث و سکون تحتانی و قاف بہ واو رسیدہ و بنون زدہ بیونانی دوائی است کہ آن را شوکران خوانند و آن تخم بیخ رومی است و از لغت کہ از ولایت یزد است آوردند و آنرا دورس تفتی گویند صاحب محیط بر بارِیقون حوالۂ شوکران کردہ و بر شوکران آوردہ کہ اسم عربی است و گویند یونانی و گویند بیونانی قونین و قونیون و بہ رومی سقونیون و باریقون نامند و آن تخمہا است و بعربی بنج جبلی و رومی و بعجمی اندلس حغوظ و بفارسی دورس و تفت و بفرنگی شبکنہ گویند و آن نباتی است برگ آن شبیہ ببرگ خیار و بہترین آن کہ از موضع تغت بعضے گویند کہ آن اسم درخت خشخاش سیاہ است کہ رطوبت آن افیون باشد ـ سرد و خشک در سوم و گویند سرد در چہارم و خشک در آخر سوم و آن مخدر و مسکر است و از جملۂ افعال آن تنویم و جمود خون و قطع نزف الدم و منافع بسیار دارد (الخ) **مؤلف** گوید کہ لغت رومی است (**اردو**) صاحب جامع الادویہ نے بنج تغت اور شوکران کا ذکر کیا ہے اور فرمایا ہے کہ بقول بعض سوٹھہ کی جڑ ہے ـ مہلک ـ

بارِیک بقول بہار عجم (۱) نازک و لطیف چون کمر و لب و بارک مخفف آن (میر حسن دہلوی سہ) لب باریک تو زیر خط شکون دیدم ؛ چون ہلالی کہ قبا بگاہ بمرون می آید ؛ و (۲) بمعنی کم در عرض چون راہ باریک **مؤلف** عرض کند کہ مقصود بہار غیر از تنگی نباشد (طالب کلیم سہ) ہر کجا باریک شد راہست قدم از سر

ہؔ چارہ گر ار تار در پیش آیدت مضراب باش ہؔ و (۳) بمعنی کم در عمق چون آب باریک و سیلاب باریک و محیط باریک (صائب ؎) از تواضع می توان مغلوب کردن خصم را ہؔ می شود باریک چون سیلاب از پل بگذرد ہؔ (ولہ ؎) نازک تراست از رگ جان گفتگوے من ہؔ باریک شد محیط چو آمد بجوی من ہؔ صاحب آنند نقل نگار بہار۔ صاحب آصفی بہ پیروی بہار فرماید کہ (۴) بمعنی پنہان مؤلف گوید کہ بہار این معنی را پیدا کردہ است از کلام صائب کہ بہ (باریک شدن کسے) می آید حیف است از تحقیقش کہ بعوض گریز معنی پنہان قائم کردہ و بہ تحقیق ما از شعر صائب معنی ششم پیدا می شود۔ و (۵) بقولش لاغر۔ مؤلف عرض کند کہ (۶) بمعنی خفیف و سبک و ہم این ہمہ معانی از معنی اول بر سبیل مجاز پیدا و تصغیہ این در ملحقات شود مخفی مبادکہ بارک بہ کسر رائے مہملہ لغت ترکی است بمعنی رقیق و دقیق و بقاعدۂ ترکی براے اظہار کسرۂ رائے مہملہ تحتانی چہارم زیادہ کردہ اند و صاحب کنز کہ محقق ترکی زبانست ذکر ہر دو کردہ پس فارسیان این را مفرس کردہ اند و بر سبیل مجاز بمعانی متذکرۂ بالا استعمال کردہ اند و آنچہ بہار بارک را مخفف باریک گفتہ درست نیست بلکہ استعمال ہر دو در فارسی بر سبیل تفرس است بہ تصرف خفیف در معنی و آنچہ بہار معنی سوم را از کلام صائب پیدا کردہ است فضول محض است کہ معنی محض کم عمق اصلا پیدا نیست و من وجہ با معنی دوم تعلق دارد و حقیقۃً متعلق بمعنی اول است محققین نقل نگار از معنی شعر کار ندارند و فہم باریک را واگذارند و از تعمق کار نگرفتہ اند کہ معنی کمی عمق را پیدا کردہ اند بحث کامل این بر د باریک شدن

سیلاب ہا می آید (اردو) (۱) باریک دیکھو بارک۔ (۲) تنگ بقول آصفیہ۔ فارسی فراخ کا نقیض۔ کم چوڑا۔ نازک (۳) اتھلا۔ بقول آصفیہ ہندی۔ ابھرا ہوا۔ گہرا کا نقیض ابھروان۔ (۴) چھپا ہوا۔ مخفی۔ گریز۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ بھاگڑ۔ فرار۔ (۵) لاغر۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ دبلا۔ قاق۔ نحیف۔ (۶) خفیف۔ بقول آصفیہ عربی ہلکا۔ سبک۔ ذلیل۔ رسوا۔

باریک بین اصطلاح۔ بقول بحر (۱) آنکہ با معان نظر نگرد چون ستارہ شناس و مانند آن و بمعنی (۲) خسیس و ناتوان بین۔ بہار ہم ذکر ہمین دو معنی کردہ (صائب ۵۵) از سر خوان فلک بر خیز کین باریک بین ٭ می شمارد لب گزیدن را لب نان گرد۔ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است متعلق بمعنی اوّل باریک (اردو) (۱) باریک بین۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ تیز فہم۔ خردبین۔ دقیقہ رس۔ رموز دان (۲) ناتوان بین۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ حاسد۔ بد اندیش۔ کینہ ور۔ بدخواہ۔ وہ شخص جو دوسرے کو توانا نہ دیکھ سکے (ظفر ۵) اگرچہ عشق مین تیرے ہوے ہین سوکھ کر کانٹا ٭ نظر مین ناتوان بینون کے پراے دل کھٹکتے ہین ہم

باریک خیال اصطلاح۔ بقول بہار شاعر نازک خیال (صائب ۵) ہر کہ چون رشتہ ز باریک خیالان گردید ٭ روزنش تنگ تر از دیدۂ سوزن باشد ٭ مؤلف گوید کہ ما معنی بیان کردۂ بہار را تسلیم نمی کنیم و تخصیص این با شاعر نازک خیال و بخیال ما عام است بصفت کسی کہ نازک خیال باشد اعم از ینکہ شاعر باشد یا غیر آن و تائید خیال ما از ہمین شعر صائب می شود

کہ گذشت (اردو) نازک خیال بقول تمین آصفیہ۔ اسم مذکر۔ باریک اور دقیق باتیں لکھنے والا شاعر اور وہ شخص جسکے خیالات عمدہ ہوں۔ دقیقہ رس۔ نغزگو۔ نغزگفتار۔

باریک دیدن (مصدر اصطلاحی) صاحب آصفی این را بتوفیقہ اصطلاح (باریک بین) قائم کردہ است و از کلام صائب استناد کردہ کہ ہمدرانجا گذشت **مؤلف** گوید کہ خلاف قیاس نیست ولیکن طالب سند استعمال و رای اصطلاح (باریک بین) باشیم کہ استعمال مشتقات این مصدر مرکب از نظر ما نگذشت (اردو) غور سے دیکھنا

باریک رسیدن مصدر اصطلاحی بقول صاحب بحر و وارستہ (۱) در کاری بغور تمام وارسیدن و بکمال خوبی آن را سر انجام دادن و (۲) لاغر شدن (غزالی مشہدی ؎) غزالی شہد نظمم گر خورد عقل ٭ نماید تا ابد انگشت لیسی ٭ دہ سر رشتہ حرف ار بکاتب ٭ کہ مو شکافد از باریک ریسی ٭ بکوشد تا غلط کمتر نویسد ٭ گر از دستش بیاید خوشنویسی ٭ (میر نجات ؎) مدعی ورزی بیجا چہ کنی ہیچی ہیچ ٭ چند باریک بریسی شدۂ پیلتہ پیچ ٭ وارستہ ازین شعر میر نجات سند معنی دوم گرفتہ و خان آرزو در چراغ بدکر معنی دوم نسبت کلام میر نجات گوید کہ درینجا (باریک ریسیدن) بمعنی (۳) حیلہ و مکر کردن معلوم می شود۔ بہار بر معنی اول قانع و صاحب آصفی آمین گویش **مؤلف** عرض کند کہ (ریسیدن) بقول بحر بمعنی رشتن و تافتن و تابیدن تار پنبہ و ابریشیم و پشم و امثال آن (الخ) پس (۴) معنی لفظی این حقیقی است و معنی اول متذکرہ بالا استعارہ باشد بہ تشبیہ باریکی در کار و نسبت معنی دوم عرض می شود کہ کاری را بحالت ضعف کردن بطریقی کہ ناتوانی ظاہر شود

وہمین معنی پیدا می شود از کلام میرنجات نہ لاغر
شدن ومعاصرین عجم ہم تصدیق خیال ما کنند
آنچہ محققین ہند نژاد باستناد کلام میرنجات معنی
دوم وسوم پیدا کردہ اند از ذوق کلام کار
نگرفتہ اند (اردو) (۱) باریکی سے کام
کرنا (۲) باریک کاتنا۔ آہستگی اور سستی سے
کام کرنا۔ صاحب آصفیہ نے اسکو ترک فرمایا ہے
لیکن حضرت جلیل نے فی البدیہہ فرمایا ہے۔
(ع) سیکھا یہ کس سے آپ نے باریک
کاتنا ہ تحریر مختصر کئی دن مین تمام کی ہ (۳)
مکر وحیلہ کرنا (۴) ریشم یا روئی یا پشم کو
باریک کاتنا۔

باریک شدن مصدر اصطلاحی۔
بقول وارستہ وبحر (۱) بمعنی لاغر شدن مؤلف آصف
گوید کہ اگر این را بسوے کسی یا بسوی تن وامثال
آن مضاف کنیم البتہ این معنی پیدا می شود
سند این بر (باریک شدن تن) می آید واین
متعلق است با معنی پنجم لفظ باریک و
(۲) بلحاظ معنی اول لفظ باریک ۔ نازک و
لطیف شدن ہم (صائب ع) اے دل
تصور کمریار نازکست ہ باریک شو کہ رشتۂ
این کار نازکست ہ (۳) بقول شان پنہان
از جائی بدر شدن وخان آرزو در چراغ
گوید کہ پنہان گریختن است مؤلف عرض
کند کہ بحالت اضافت بسوے کسی خفیف و
سبک شدن کسے باشد وسند محققین بر (باریک
شدن کسے) می آید وتصفیہ آخر ہم ہمدرانجا
شود واین متعلق است بمعنی ششم لفظ باریک
کہ گذشت (اردو) (۱) لاغر ہونا دبلا ہونا
(۲) نازک ہونا لطیف ہونا (۳) چھپ کر
بھاگنا خفیف اور سبک ہونا۔

باریک شدن تن (مصدر اصطلاحی)
کنایہ باشد از لاغر شدن تن واین متعلق است
بمعنی پنجم لفظ باریک (مسیح کاشی ع) تن

(۳۰۹۷)

سودائی من در غم آن موی نحیف ؎ گشتہ
باریک کہ ابریشم سازش کردم ؎ مخفی مباد
کہ سند پیش شد متعلق از (باریک گشتن تن)
باشد یعنی ندارد و گشتن مرادف شدن است
(اردو) جسم کا لاغر ہونا۔

باریک شدن دیدہ (مصدر (۲۰۷)
اصطلاحی) کنایہ باشد از تنگ چشم شدن
متعلق بمعنی دوم لفظ باریک است (وحید
قزوینی ؎) وحید آفت دور و نزدیک
شد ؎ چو آن شوخ را دیدہ باریک شد ؎
خان آرزو در چراغ برای (باریک شدن)
نقل این شعر کردہ دیدہ را بحذف ہائے
ہوز دید نوشت و ما از کتب دیگر تصحیح این
کردہ ایم (اردو) تنگ چشم ہونا۔
بخیل ہونا۔

باریک شدن راہ (مصدر اصطلاحی) (۲۰۸)
بمعنی نازک شدن راہ و تنگ شدن آن
متعلق بہ معنی دوم لفظ باریک سند این از
کلام طالب کلیم بر لفظ باریک گذشت۔
(اردو) راستہ کا تنگ ہونا۔

(۲۰۹) **باریک شدن سیلاب** (مصدر
اصطلاحی) بمعنی نازک شدنش و مراد از
کم عرض و عمق و تنگ شدن آن کہ بمقابل
سیلاب تند است متعلق بہ معنی دوم لفظ
باریک۔ سند این از کلام صائب بر لفظ
باریک گذشت (اردو) سیلاب
کا ہلکا ہونا۔ پھیلاو اور عمق زیادہ نہ ہونا
۔ تنگ ہونا۔

(۲۱۰) **باریک شدن کسی** (مصدر اصطلاحی)
(۱) بمعنی خفیف و سبک شدنش متعلق بہ
معنی ششم لفظ باریک (صائب ؎)
بہ از روشن دلی تیر شہابی نیست شیطان را
؎ کہ شد باریک زاہد تا ہلال عید پیدا شد
؎ وا رستہ و (خان آرزو در چراغ) این را

بمعنی پنہان گریختن آوردہ اند چنانکہ بر(باریک شدن) گذشت وازہمین شعر صائب این معنی را پیدا کردہ اند بخیال مؤلف ہیچ ضرورت ولطف ندارد کہ زاہد بگریزد۔ خفیف وسبک شدنش از رویت ہلال بمعنی لطیف تر باشد از گریز قاتل و (۲) بمعنی لاغر شدن کسی سند این بر(باریک گردیدن) می آید واین متعلق است بمعنی پنجم لفظ باریک۔ (اردو) (۱) کسی کا خفیف اور سبک ہونا۔ مخفی بھاگنا۔ گریز اختیار کرنا (۲) کسی کا دبلا ہونا۔ نحیف ہونا۔

باریک شدن گردن

(مصدر اصطلاحی) بقول بہار بمعنی ملائمت و ہمواری بہم رسانیدن۔ صاحب انند آمین گوی بہار (صائب ؎) درزمان خط مدار چشم او بر مردمی است ٭ گردن عامل شود باریک در پاے حساب ٭

مؤلف عرض کند کہ بر معنی شعر غور نکرد گردن عامل در زمان محاسبہ باریک می شود بفکر پس باریک شدن گردن علامت ناتوانی است واین مصدر اصطلاحی کنایہ باشد از ناتوان شدن کہ بحالت ناتوانی نحافت جسم اول از گردن ظاہر شود واین از قبیل (باریک شدن تن) است کہ گذشت۔ صاحب بحر ہمزبان ما واین متعلق بمعنی پنجم لفظ باریک باشد (اردو) گردن پتلی ہونا۔ لاغر ہونا۔

باریک شدن ماہ

(مصدر اصطلاحی) بمعنی حقیقی وکنایہ باشد از ہلال شدن ومتعلق بمعنی پنجم لفظ باریک باشد (کاشی آملی ؎) بتیاب نشدمہ اگر از تاب جمالت ٭ پس بہر چہ باریک شد از شہر بدر رفت ٭ (اردو) چاند کا باریک ہوجانا۔ پتلا ہونا۔ ہلال ہونا۔

(۲۱۰)

(۱۰۱)

باریک شدن محیط (مصدر اصطلاحی) از قبیل باریک شدن سیلاب است که گذشت و سند این از کلام صائب بر لفظ باریک مذکور شد (اردو) دریا کا عرض و عمق گھٹنا۔ تنگ ہونا۔

(الف) **باریک گردیدن** مصادر

(ب) **باریک گشتن** اصطلاحی

صاحب آصفی ذکر (ب) کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف گوید کہ ہر دو مرادف باریک شدن باشد (صائب ے)

باریک تا چو رشتہ نگردد خداشناس ؎ ذکر خفی ز حلقۂ زنار نشنود ہ۔ سند (ب) (بر باریک شدن تن) گذشت معنی ہمانی کہ سند (الف) ہم متعلق بہ (باریک گردیدن کسے) است مرادف (باریک شدن کسی) کہ گذشت عیبی ندارد کہ مصدر خاص است از ہمین مصدر عام (اردو) دیکھو باریک شدن۔

باریک میان اصطلاح بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی لاغر میان مؤلف عرض کند کہ بمعنی نازک باشد متعلق بمعنی اول لفظ باریک۔ فرق باریک میان ہر دو معنی دیگر ہیچ (اردو) پتلی کمر۔

باریکی بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بر وزن تاریکی نازکی و لطافت و دقت باشد۔ مؤلف عرض کند کہ یای مصدری در آخر لغت باریک زیادہ کردہ اند دیگر ہیچ (اردو) باریکی بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ پتلاپن۔ نزاکت۔ موشگافی۔

باز بقول برہان و جامع و رشیدی و جہانگیری و ناصری و بحر (بذیل باختن ۱) پرندہ ایست مشہور و معروف۔ صاحب برہان صراحت کند کہ سلاطین و اکابر شکار فرمایند خان آرزو در سراج گوید ظاہراً باز مخفف بازی عربی است پس فارسی الاصل نباشد یعنی مؤلف عرض کند کہ چرا نگوییم کہ معرّب است و نسبت قول برہان بصراحت مزید کنیم کہ این پرندہ خود شکاریست و سلاطین

واکابر بوسیلۂ آن شکار کنند نہ خود او را شکار کنند (منوچہری ؎) گاہ رہوار سے چو کبک وگاہ جولان چون عقاب ٭ گاہ برجستن چو پاشہ گاہ برگشتن چو باز ٭ (انوری ؎) باز نیست کہ صیدش ہمہ مرغان و ماغند ٭ شاخیست کہ بارش ہمہ مضمون ضمیر است ٭
(اردو) باز بقول آصفیہ۔عربی۔ایک شکاری پرند۔مذکر۔دیکھو اولہ۔
(۲) باز۔بقول برہان و جامع وجہانگیری و ناصری و (بحر ذیل باضتن) بمعنی کشادگی میان ہر دو دست را گویند چون از ہم بکشایند و آن را بترکی قلاج و بعربی باع گویند باین معنی بازاے فارسی ہم آمدہ۔صاحب رشیدی گوید کہ بعضے بیاے حطی عوض باے موحدہ گیرند۔خان آرزو در سراج گوید کہ این ماخوذ است از معنی دہم (کہ می آید) مؤلف عرض کند کہ مقصودش جزین نباشد کہ باز بمعنی حقیقی کشادگی و کشایش اسم جامد فارسی زبان است فارسیان مجازاً باع را ہم باز گفتند کہ براے آن ہر دو دست می کشایند دیگر ہیچ وجہ دارد کہ این را مبدل باع گیریم کہ عین بدل شدہ بزاے ہوز پس اندرین صورت مفرس باشد ولیکن این قسم تبدیل خلاف قیاس است کہ در لفظی دیگر یافتہ نشد وعجبی نیست کہ فارسیان بام را کہ بہمین معنی لغت سنسکرت است باز کردہ باشند کہ میم بزاے ہوز بدل شود چنانکہ دژبرام و دژبراز صاحب قانون دستگیری ذکر این کردہ و در بعض ہم مفرس باشد و ہمین است آرش کہ بجایش گذشت (منوچہری ؎) آفرین زان مرکبی کو بشنود در نیم شب ٭ بانگ پاے مورچہ در زیر چاہ شصت باز ٭ (اردو) بام۔دکن مین اُس جریب کا نام ہے جو دونون ہاتھ کھولنے سے بشمول سینہ ایک ہاتھ کی بیچ کی انگلی

سے دوسرے ہاتھہ کی بیچ کی انگلی تک طولاً حاصل ہو جسکو عربی مین باع کہتے ہین اور فارسی
مین آرش اور باز۔ بعض زبان دانان اردو کا قول ہے کہ لکھنؤ مین بھی اسکو بام کہتے ہین
(۳) باز۔ بقول برہان و جامع بمعنی شبر و وجب و آن مقدارے کہ از دست مابین
سر انگشت کوچک و انگشت شست باشد۔ خان آرزو در سراج گوید کہ اغلب
کہ این صحیح نباشد بلکہ غلط۔ **مؤلف** عرض کند کہ اگر قول برہان را کافی ندانیم صاحب
جامع را اہلزبان خوانیم پس قول او در لغات فارسی چرا غلط باشد نمی دانیم کہ محقق
ہندنژاد بر چہ اصول حکم غلطی می دہد ہم او بر معنی دوم گفتہ کہ معنی حقیقی باز کشادہ و چون
دست ہا را می کشایند باع پیدا می شود و باع را بمجاز باز گفتند پس ہمین قبیل چرا
نمیداند کہ چون مشت را باز کنند شبر پیدا می شود و مجازاً آنرا باز گفتند وجہ تامل نیست
مشتاق سند استعمال باشیم۔ (اردو) بالشت۔ بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث دیکھو اوپر
(۴) باز۔ بقول برہان و جامع بمعنی دوش و بازو **مؤلف** عرض کند کہ قول صاحب
جامع کہ از اہل زبانست اعتبار را شاید و بخیال ما مخفف (بازو) است کہ واو آخر
حذف شدہ باز شد۔ مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) بازو۔ بقول آصفیہ۔ فارسی
اسم مذکر۔ کہنی سے شانے تک کا حصہ۔
(۵) باز۔ بقول برہان و جامع یک بند انگشت **مؤلف** عرض کند کہ متعلق بمعنی حقیقی
دہم است کہ می آید یعنی چون مشت را بکشایند و باز کنند بند ہای انگشتان ظاہر شود
فارسیان بر سبیل مجاز یک بند انگشت را باز نام کردند جز این نیست کہ اسم جامد

فارسی زبان گیریم (اردو) انگلی کا ہر ایک جوڑ جس کو دکن مین پیری کہتے ہین
اور اردو مین پور۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ بند انگشت انگلی کا جوڑ۔ انگل۔
(۶) باز۔ بقول برہان بمعنی تکرار و دیگر چنانکہ گویند باز گو یعنی مکرر بگو و باز چہ می گوید
یعنی دیگر چہ می گوید (صاحب بحر بذیل باختن) بر مکرر قانع و صاحبان رشیدی و
جہانگیری و ناصری و سراج بر دیگر و بہار گوید کہ دریجا بمعنی پس و بعد است۔
مؤلف عرض کند کہ مقصود ہمہ محققین واحد است طرز بیان ہر یک جدا است ترجمۂ
این در فارسی دیگر است و بس۔ اسم جامد فارسی زبان باشد (منوچہری ؎)
آمدت نوروز و آمد جشن نوروزی فراز؛ کامگارا کار گیتی تازہ از سر گیر باز؛۔
(جامی ؎) باز ہواے چمنم آرزوست ؛ جلوۂ سرو سمنم آرزوست ؛ (اردو)
پھر۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ تابع فعل۔ دوبارہ۔ بعد از ان۔
(۷) باز۔ بقول برہان و سراج بمعنی معاودت چنانکہ باز آمد یعنی واپس آمد مؤلف
عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و من وجہ تعلق دارد بمعنی ششم یعنی از سفر
باز آمدن کسے۔ آمدنش دگربارہ باشد یعنی یکبار کہ دریجا بود دوبار دگر آمد و معنی واپسی
مجازاً پیدا می شود خان آرزو بذیل این معنی گوید کہ بہمین نسبت باز آمدن بمعنی توبہ
نیز استعمال یافتہ چنانکہ (؎) باز آ باز آ ازانچہ ہستی باز آ ؛ گر کافر و گبر و بت پرستی
باز آ ؛ نیز گوید کہ ترک کارے کردن چنانکہ گویند ؛؛ فلانی از فلان چیز باز آمد ؛؛ و معنی
توبہ نیز بہمین راجع (الخ) مؤلف عرض کند کہ حیف است کہ غور نکرد ترک کردن و

تو بہ کردن را با این معنی اصلا تعلق نیست و آن متعلق است بمعنی چہارم کہ می آید و ذکر این ہمہ را انجا کنیم (اردو) مراجعت بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ واپسی۔ بازگشت۔ رجوع۔ واپس آنا۔

(۸) باز۔ بقول برہان و رشیدی و سراج بمعنی بازندہ و بازی کنندہ ہمچو قمار باز و ریسمان باز و شب باز و امثال آن صاحب جامع درست گوید کہ این معنی بحالت ترکیب حاصل می شود صاحب ناصری کہ از اہل زبانست می فرماید کہ بمعنی بازیدن و بازندہ نیز گویند و این بے ترکیب گفتہ نمی شود مؤلف عرض کند کہ سبحان اللہ معنی بازیدن خوب پیدا کرد (منوچہری ۵) شاخ گل شطرنج سیمین و عقیقین عندلیب ؛ وقت شبگیران بہ نطع سبز بر شطرنج باز ؛ (اردو) بقاعدۂ فارسی اردو میں بھی شطرنج کھیلنے والے کو شطرنج باز کہتے ہیں جو اسم فاعل ترکیبی ہے لیکن مجرّد باز بمعنی بازندہ مستعمل نہیں ہے

(۹) باز۔ بقول برہان امر بہ بازی کردن یعنی بباز و بازی کن مؤلف گوید کہ این امر حاضر مصدر بازیدن و باختن است نہ بازی کردن۔ صاحب برہان غور بر لفظ نکردہ از معنی کار گرفت۔ صاحبان جامع و رشیدی و جہانگیری ہم ذکر این کردہ اند (اردو) کھیل۔ بازی کر۔ کھیلنا۔ بازی کرنا کا امر حاضر۔

(۱۰) باز۔ بقول برہان و (بحر ذیل باختن) و جامع و رشیدی و جہانگیری و ناصری و سراج بمعنی کشادہ کہ در مقابل بستہ باشد۔ خان آرزو در سراج گوید کہ معنی دوم ماخوذ است از ہمین معنی۔ مؤلف عرض کند کہ چرا نگوئیم کہ معنی سوم ہم متعلق بہ ہمین معنی است

وبدین معنی اسم جامد فارسی زبان باشد۔ (منوچہری ؎) اے خداوندی کہ تا تو از عدم پیدا شدی ہا بستہ شد و رہاے بد و رہاے نیکی گشتہ باز ہا (انوری ؎) اے شدہ دست ممالک زایادی تو پر ہ وے شدہ چشم معانی بہنر رگی تو باز ہا (اردو) کشادہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ کہلا ہوا۔ باز۔ وا۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ کہلا ہوا کشادہ۔

(۱۱) باز۔ بقول برہان وجامع وجہانگیری وناصری و (بحر بذیل باختن) بمعنی نشیب کہ مقابل فراز است (منوچہری ؎) ہمچنان سنگے کہ سیل او را بگرداند زکوہ گاہ زین سو گاہ زان سو گہ فراز و گاہ باز ہا صاحب رشیدی گوید کہ درین تامل است بلکہ باز درین شعر بمعنی دیگر باشد یعنی گاہ فراز و گاہ دگرگون چنانکہ بازگونہ گویند بمعنی دیگر گون۔ **مؤلف** عرض کند کہ اگر (بازگونہ) بمعنی دیگرگون مستعمل شود لازم نمی آید کہ باز را بمعنی نشیب نگیریم۔ قول صاحبان تحقیق کہ بعض شان اہل زبانند مستند است و از کلام منوچہری ہم تصدیق قول شان می شود و (بازگونہ) را متعلق بمعنی ششم چرا نکنیم کہ بمعنی دیگر گذشت۔ باقی حال اسم جامد فارسی زبان است باین معنی (اردو) نشیب۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ نیچان۔ پستی۔

(۱۲) باز۔ بقول برہان وجامع بازماندن و واماندن بمعنی نارسیدن و صاحب بحر (بذیل باختن) ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ این ہمانست کہ بر معنی چہاردہم مذکور شود کہ بمعنی جدا می آید طرز بیان محققین در غلط انداز د و اصلا معنی مصدری ندارد۔ می بایست کہ جائی کہ ذکر معنی چہاردہم کردہ اند ہمانجا ذکر این بطور سند استعمالش کنند

(اردو) دیکھو باز کے چودھویں معنی۔

(۱۳) باز۔ بقول برہان وجہانگیری بمعنی تمیز کردن و تفرقہ نمودن میان دو چیز و بقول بحر بذیل باختن) بمعنی تمیز و تفرقہ۔ و صاحب جامع ہم متفق با بحر و بقول رشیدی ممتاز وہم او بحوالہ جہانگیری فرماید کہ بمعنی تمیز و تفرقہ در نسخۂ دیگر دیدہ نشد مؤلف گوید کہ صاحب جامع از اہل زبانست و تصدیق این معنی می کند و استعمال کمال اسمعیل ہم (ے) کسے کہ دست چپ و دست راست داندباز ٭ باختیار ز مقصود خود نماند باز ٭ و صاحب رشیدی این را بسند معنی بستم گیرد و ما با خیالش اتفاق نداریم و تصفیۂ آن ہم در انجا کنیم بخیال ما باز بمعنی تمیز و تفرقہ درست است و از کلام کمال اسمعیل مصدر (باز دانستن) بمعنی فرق و تمیز کردن پیدا می شود (اردو) فرق۔ عربی۔ مذکر۔ تمیز۔ عربی۔ مؤنث۔

(۱۴) باز۔ بقول برہان و جامع و رشیدی و جہانگیری و ناصری و (بحر بذیل باختن) بمعنی جدا ہم کہ بعربی فصل گویند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ این معنی ظاہرا ماخوذ از معنی تفرقہ و تمیز است میان دو چیز کہ با کلمۂ دانستن و شناختن مستعمل شود (کہ بر معنی سیزدہم مذکور شد) سند این از کمال اسمعیل بر معنی سیزدہم گذشت (مسعود سعد ے) نشود باز آنچہ عادت اوست ٭ از رشود باز این سعادت اوست ٭ مؤلف عرض کند کہ معنی ترک ہم متعلق بہمین است و آنچہ فارسیان مجاز آ بمعنی توبہ استعمال کردہ اند (چنانکہ بر (باز آمدن) می آید بہمین معنی تعلق دارد چنانکہ ذکرش تبردید خیال

خان آرزو برمعنی ہفتم کردہ ایم (اردو) جدا۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ الگ علیحدہ تمیز

(۱۵) باز۔ بقول برہان وجامع و (بحر بذیل باختن) بمعنی عکس وقلب۔ خان آرزو در سراج گوید کہ صاحب رشیدی نسبت این گوید کہ بمعنی دیگرگونہ است ولیکن تحقیق آن است کہ معنی دیگر وقلب وعکس ورجعت کہ گذشت ہر سہ یکی است واصل ہمہ قلب و عکس است **مؤلف** عرض کند کہ ما باخان آرزو اتفاق نداریم زیراکہ معنی دیگر ورجعت البتہ باہم تعلق دارد چنانکہ بہ معنی ہفتم ذکرش کردہ ایم وقلب وعکس وراے اینست فارسیان بازگونہ بمعنی مقلوب ومعکوس استعمال کردہ اند کہ می آید و (واژگونہ) مبدل آنست قول صاحب جامع کہ از اہل زبانست اعتبار راشاید (اردو) عکس۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ اوندھا۔ اُلٹا۔ بازگونہ۔ لوٹا ہوا۔ قلب۔ بقول آصفیہ اسم مذکر اُلٹا ہوا۔ اوندھا لٹکا ہوا۔ واژگون۔

(۱۶) باز۔ بقول برہان وجامع و (بحر بذیل باختن) بمعنی شراب کہ بعربی خمر خوانند خان آرزو درسراج گوید کہ بدین معنی خطاست **مؤلف** عرض کند کہ قول صاحب جامع کہ از اہل زبانست اعتبار راشاید۔ بخیال ما مبدل بآد است کہ بمعنی بادہ گذشت دال مہملہ بہ زاے ہوز بدل شود چنانکہ سرخ مرد و سرخ مرز پس وجہی نیست کہ محققین ہندنژاد در لغات فارسی برخلاف اہل زبان روند معاصرین عجم بر زبان ندارند جز این نیست کہ محاورۂ فارسی قدیم باشد (اردو) شراب۔ مؤنث۔

(۱۷) باز۔ بقول برہان وجامع وجہانگیری و (بحر بذیل باختن) بمعنی طرف وجانب۔

(حکیم سوزنی ص) آن حسام ابن حسامی کہ حسام نظرش ؛ ہرگز از خصم بالزام نشد باز نیا
؛ صاحب رشیدی بحوالۂ سامانی فرماید کہ درین شعر کلمۂ باز بمعنی باے الصاق است۔
چنانکہ گویند ؛ بازو گفتم ؛ یعنی باو گفتم **مؤلف** عرض کند کہ بحث این بمعنی باے
الصاق بر معنی ستم می آید حقیقت اینست کہ حکیم سوزنی درین شعر مصدر (باز نیام
شدن) استعمال کردہ است کہ مخفف (باز بہ نیام شدن) است بحذف باے موحدہ
بمعنی واپس بہ نیام شدن۔ پس باز درینجا بمعنی ہفتم اوست کہ بمعنی مراجعت گذشت
سخن فہمان بر معنی شعر و محاورہ غور نکردہ اند۔ شک نیست کہ معنی مرادی این بسوے
نیام شدن شمشیر پیدا می شود ولیکن نمی شود کہ مطلق کلمۂ باز را بمعنی طرف و جانب
گیریم فتامل۔ طالب سند دیگر برلے ادعاے محققین باشیم (اردو) طرف۔
بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ جانب۔ سمت۔ جہت۔

(۱۸) باز۔ بقول برہان و جامع و جہانگیری و (بحر بذیل باختن) بمعنی گذرگاہ سیل
باشد۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی در کتاب دیگر دیدہ نمی شود **مؤلف**
عرض کند کہ نمی دانیم کہ مقصود خان آرزو از کتاب دیگر چیست فرہنگ جہانگیری را
شاید ملاحظہ نکرد (اردو) سیل کی راہ مؤنث یعنی وہ راستہ جدہر سے سیل گزرے
گذرگاہ سیل اردو مین کہہ سکتے ہین۔

(۱۹) باز۔ بقول برہان و جامع و (بحر بذیل باختن) بمعنی باج و خراج و گوید کہ باینمعنی
بہ زاے فارسی ہم آمدہ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ این بمعنی بہ زاے فارسی است

مؤلف عرض کند کہ مقصودش جزین نباشد کہ براے عربی بدین معنی نیامدہ۔ ما می گوئیم کہ نظر با عتماد قول صاحب جامع کہ اہل زبانست چرا نگوئیم کہ مبدل باژ است کہ بقاعدۂ فارسی زبان زاے فارسی بعربی بدل می شود چنانکہ آژیر و آزیر (اردو) دیکھو باج۔

(۲۰) باز۔ بقول رشیدی بحوالۂ سامانی مرادف باے الصاق و فرماید کہ بمعنی باے الصاق بسیار آمدہ چنانکہ گویند "باز گفتم" یعنی باو گفتم" و "باز خانہ شد" یعنی بخانہ شد۔ سند رشیدی براے این معنی ہمان شعر حکیم سوزنی است کہ بر معنی ہفدہم لفظ باز مذکور شد۔ خان آرزو در سراج بحوالۂ سامانی فرماید کہ (در مصرع کمال اسمعیل (ع) کسی کہ دست چپ از دست راست داند باز) ہمین معنی باے الصاق راست می آید نہ معنی تفرقہ و تمیز چنانکہ صاحب جہانگیری گفتہ چرا کہ این معنی در نسخہ دیگر دیدہ نشد و این محل بحث است چرا کہ قوسی نیز بمعنی فرق کردن آوردہ حتی کہ بیت کمال را سند ساختہ غایتش معنی فرق و تمیز و وا ماندن و نرسیدن را معنی مطابقی نگفتہ و مدلولات التزامی شمردہ (انتہی) و صاحب ناصری گوید کہ ما نیز در منشآت فضلاے خراسان (با زو) بمعنی با او بسیار دیدہ ایم واللہ اعلم **مؤلف** عرض کند کہ ما از محققین ہند نژاد بحثی نداریم کہ فارسی۔ زبان مادری شان نیست حیف از صاحب ناصری است کہ راہ تبرکستان می برد و تصفیۂ معنی محاورۂ زبان خویش بر ہند نژادان می گذارد ادعاے رشیدی بے دلیل است (باز و گفتم) کہ محاورۂ فرس است درست ہست یعنی بر (از و گفتم) باے موحدہ زیادہ کردہ اند و کلمۂ باز درین جا اصلا نیست و استعمال (باز خانہ شد)

ہم درست باشد کہ بمعنی واپس بجائے باشد بحذف موحدہ کہ کلمہ باز بمعنی مراجعت بر معنی ہفتمش گذشت و آنچہ صاحب رشیدی بہ سند کلام حکیم سوزنی بحثی کردہ حقیقتش را بر معنی ہفدہم کلمہ باز ظاہر کردہ ایم آنچہ صاحب ناصری تصدیق این می کند کہ (بازو) بمعنی باو در منشآت فضلاے خراسان بسیار دیدہ است جوابش اینست کہ آغا ما ہم دیدہ ایم و ازین معنی انکار نداریم ولیکن چرا تصغیہ بحث نکردید و راہ بسوے دیگر بردہ این است طرز تحقیق محققین زباندان۔ فافہم۔ (اردو) حرف (ب) کے پہلے معنے پر باے الصاق کا بیان ہے لیکن اُسکو اِس سے کچھہ تعلق نہین ہے۔

(۲۱) باز۔ بقول بہار بمعنی وقت و زمان چون (از ان باز) (میر معزی ۵) کمال دولت عالی ستودہ بہ رضا کو را ﴿ نبود اندر سپہر ہمتا ز آدم باز تا اکنون ﴾ صاحب غیاث گوید کہ این معنی در کتب لغت نیامدہ مگر در کتب درسی فارسی مثل ظہوری و ابوالفضل وغیرہ چندجا واقع شدہ و در لفظ (دیر باز) حرف چہارم یاے تحتانی است (نہ باے موحدہ) مؤلف گوید کہ جدت بہار درخور ستایش کہ معنی تازہ پیدا کردہ و ندانست کہ در مصرع دوم میر معزی باز بمعنی دیگر است کہ بر معنی ششمش بیان کردہ ایم شاعر گوید کہ ہمتاے تو از آدم تا بحال دیگرے بدست نیامد (اردو) وقت۔ مذکر

(۲۲) باز۔ در کلام انوری استعمال این بطور زائد ہم آمدہ کہ ہیچ معنی ندارد و بحث این بر (باز جستن) می آید کہ بمعنی جستن است (اردو) فارسی مین کلمہ باز کبھی زائد بھی آتا ہے۔ دیکھو۔ باز جستن۔

باز آمدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر (۱) مراجعت کردن و (۲) ترک دادن چیزے و فرماید کہ بدین معنی با حرف از مستعمل و (۳) توبہ کردن صاحب ناصری بر ذکر (باز آ) قانع کہ امر حاضر ہمین مصدر راست و گوید کہ بمعنی باز بیا مؤلف عرض کند کہ مختصر نگاری او بیش نیست و متعلق بامصدر کہ بمعنی (۴) دیگر بار آمدن و مکرر آمدن است بہار گوید کہ بر قیاس بازگرد و بازگشت کہ بیاید و بمعنی توبہ کردن مجاز ست مؤلف عرض کند کہ سبحان اللہ چہ خوش طریقہ تحقیق است (بازگرد و بازگشت) کہ می آید متعلق بامصدر بازگردیدن و بازگشتن باشد بالجملہ معنی اول متعلق بمعنی ہفتم کلمہ باز است (ظہوری ۵) زحد بردست چشم اشکبارم قرعہ غلطانی ہو ندانم شکیبم از سفر کے باز می آید ہو و معنی دوم متعلق بمعنی چہار دہم کلمہ باز و معنی سوم ہم مجاز آن (از سراج ۱۱۲۵) باز آ باز آ از انچہ ہستی باز آ ہو گر کافر و گبر و بت پرستی باز آ ہو (سعدی ۵) اگر خشم گیرد بکردار زشت ہو چو باز آمدی ماجرا در نوشت ہو و معنی چہارم متعلق بمعنی ششم کلمہ باز (انوری ۵) باز آمد آنکہ دولت و دین در پناہ اوست ہو دور سپہر بندہ درگاہ جاہ اوست ہو (ولہ ۵) کدامی سعادت بود بیشتر زین ہو کہ باز آمدی در سعادات ایوان ہو (اردو) (۱) واپس آنا (۲) باز آنا۔ بقول آصفیہ چھوڑنا ترک کرنا۔ (۳) باز آنا۔ بقول آصفیہ توبہ کرنا (۴) پھر آنا۔ مکرر آنا۔

(الف) **بازآورد** استعمال۔ بہار ذکر
(ب) **بازآوردن** (الف) و صاحب آصفی ذکر (ب) کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ (الف) از مشتقات (ب) یعنی (۱)

ماضی مطلق و مضارع و (۲) اسم مفعول لفظاً یعنی
باز آوردہ شدہ و باز درینجا بمعنی ششم و
(باز آوردِ دل) کنایہ باشد از خواہش دل
و مرغوب دل یعنی چیزے کہ دل مکرر و بار بار
در خود آرد خواہش اوست چنانکہ اسیری
لاہجی گوید (ع) جز فغان و نالۂ دلسوز نیست
در فراق دوست باز آوردِ دل ما و (ب)
مصدر مرکب باشد بمعنی (۱) واپس آوردن
متعلق بہ معنی ہفتم کلمۂ باز (صائب ع)
کند ز کعبہ دلالت بدیر حاجی را ہا مراز گونہ
تو ہر کس کہ باز می آرد کو (انوری ع)
جان نو داد تنش را حالی ہا و ان بغارت
شدہ را باز آورد ہا و (۲) بمعنی دیگر
باز آوردن و حاصل کردن متعلق بہ معنی ششم
کلمہ باز (کمال اصفہانی ع) سرش ہمیشہ
ز اندیشہ باشد اندر پیش ہا چنان کسی کہ خدنگش
بخاطر آرد و باز ہا (اردو) (الف) واپس
لایا۔ واپس لاؤ (۲) خواہش کیا ہوا۔ مرغوب
(ب) (۱) واپس لانا (۲) دوسری دفعہ
لانا یکرر لانا۔ پھر لانا۔

بازا بقول برہان و ناصری بازاے
بالف کشیدہ (۱) نود استیر باشد بموجب
قرار داد زرتشت بہرام و ہر استیرے
چہار مثقالست و (۲) بمعنی دیگر بیا ہم
ہست یعنی باز بیا۔ صاحب جہانگیری در
ضمیمۂ خود بمعنی اول الذکر قانع و گوید کہ
زند و پازند است **مؤلف** عرض کند
کہ اسم جامد فارسی قدیم است بمعنی اول
کہ وزن سہ صد و شصت مثقال را گویند
و معنی دوم امر حاضر است از مصدر
(باز آمدن) با مصدر و کہ چہارم بہ جملہ معانیش
کہ گذشت و سند این ہم در انجا مذکور شد
(اردو) (۱) بازا۔ زند و پازند میں
ایک وزن کا نام ہے جو تین سو ساٹھ

مشتقاں کا ہوتا ہے (۲) بازآمدن کا امر حا
- دیکھو بازآمدن -

بازاچ بقول انند و مؤید بجیم فارسی در
آخر۔ لغت فارسی است بمعنی دایۂ ناف
کہ بتازیش قابلہ گویند یعنی آن دایہ کہ تعہد
زچہ کند و فرماید کہ آنانکہ باراے مہملہ خوانند
خطاست صاحب مؤید صراحت فرید کند
کہ باباے فارسی وجیم فارسی ہم آمدہ مؤلف
گوید کہ ما بر (باراج) ہم اشارۂ این کردہ
ایم کہ باراے مہملہ وجیم عربی گذشت مخفی
مبادکہ زاج بزاے ہوز وجیم عربی و فارسی
بقول برہان بمعنی زن نوزائیدہ و صراحت
کند کہ بعد زائیدن زن او را تا ہفت روز
زاج گویند و پس فارسیان کلمۂ بای بمعنای
دراوّل این آوردند و معنی لفظی این کسی کہ
مصاحب زن نوزائیدہ تا ہفت روز باشد
و کنایہ از قابلہ و آنانکہ بہ باے فارسی گیرند
مبدّل این باشد چنانکہ تب و تپ -
صاحب برہان (پازاچ) راکہ بہ باے
فارسی وجیم فارسی می آید بمعنی دایۂ شیر
دہندہ و ما ماچہ نوشتہ کہ بعربی قابلہ و مرضعہ
خوانند مؤلف عرض کند کہ قابلہ دایہ
ایست کہ بوقت تولد تدبیر و خدمت
زچہ و بچہ کند و مرضعہ شیر دہندۂ اطفال
پس این دو معنی را مخصوص دانیم با
(پازاچ) کہ در ردیف باے فارسی
می آید و درین جا بمعنی با لاقناعت
کنیم و این تخصیص محاورۂ فارسیان
است دیگر ہیچ (اردو) قابلہ
بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔
دائی۔ بچہ جنانے والی وہ عورت جو
بوقت تولّد بچے کی تدبیر اور زچہ کی
خدمت کرتی ہے۔ دائی۔ بقول آصفیہ اسم
مؤنث۔ قابلہ۔ انا۔

بازاد بقول مؤید بالکسر زین کردن اسپ و بیابان فراخ باشد **مؤلف** عرض کند
که ما در نسخهٔ قلمی قدیم مؤید الفضلا این لغت را نیافتیم و این همان لغت است که
باراے مهمله بقول شمس گذشت که بر حلیه و معنی این راے خود ظاهر کرده ایم مطبع نولکشور
چنانکه عادت دست در نسخهٔ مؤید این لغت را زیاده کرد و شک نیست که از
شمس اللغات گرفت و کاتب دست درازش هم کارے کرد که یک نقطه بر راے
مهمله گذاشت. للّٰه العجب. چه تصرف ها در کتب لغات کرده اند و چه تصحیف ها کار
برده اند که بیچاره **مؤلف** مرحوم مورد اعتراض هاست و در مزار خود تعقل ها برده ان
است و همین قسم تصرف در بسیاری از لغات بهار عجم هم دیده ایم که طبع ثانیش اشاعت
در مطبع نولکشور گرفت گویند که گروهی از علما براے تصحیح کتب مطبوعهٔ این مطبع مقرر
بود که بضمن تصحیح بیش از مسوده کار ها کرده است خدا محفوظ دارد طبع ثانی این کتاب
را در هیچ مطابع (اردو) دیکھو باراد۔

بازار بهار گوید که ظاهراً در اصل (آبازار) بوده که در چنین جاها اکثر اطعمه و آباها می
فروخته اند و بمرور ایام (۱) بمعنی مطلق جاے فروختن استعمال یافته و همین شهرت دارد
و تیز و روا و گرم کنایه از بازار رائج بود مقابل بازار افسرده و بسته و شکسته و کند
که کنایه از بازار غیر رائج است و برین قیاس بازار تیز کردن و شکستن (که در ملحقات
می آید) صاحب سراج التبیل هم در وجه تسمیه نقل قول بهار کند صاحب ناصری گوید
که پارسی صرف است العرایت تبدیل الف بایا (بیزار) کرده اند و (بیازره) جمع آن

صاحب منتخب ہم ذکر این تعریب کردہ و صاحب مؤید گوید کہ بمعنی سوق است و بس
مؤلف عرض کند کہ شک نیست کہ آیا بر معنی دومش بمعنی آش گذشت و زار بقول
برہان مکان روئیدن و مقام انبوہی و بسیاری ہم۔ پس اگر با را مخفف آبا گیریم
معنی لفظی این مقام انبوہی آش و مجازاً مقامی کہ اغذیہ در آنجا بسیار بفروش می رود
و کنایہ از سوق معروف باشد و ہمین است مقصود و صراحت اجمال بیان محققین
بالا ولیکن بعض معاصرین عجم کہ ذوق تحقیق زبان خود دارند بر خلاف این۔ گویند کہ
با بمعنی بفد ہم اوست کہ گذشت کہ افادۂ معنی فاعلی کند و زار بمعنی انبوہی و کثرت بسیاری و
معنی لفظی این کثرت و بسیاری دارندہ براے ہر چیز و کنایہ از سوق معروف است و این معنی بہتر است
از تخصیص بہ آش۔ ما توجیہہ آخر الذکر را براے وجہ تسمیہ بہتر از اول سید ایم
و ذوق زبان و وضع بعض لغات کہ با کلمۂ با گذشتہ است ہمین وجہ تسمیہ را
می پسندد مخفی مباد کہ صاحب کنز کہ محقق ترکی است این را لغت ترکی گفتہ بہ
معنی سوق و بیع (میر صیدی ؎) نیست سودی کہ زیانش نہ بود در دنبال ٭
بار می بندم از ان شہر کہ بازاری نیست (اردو) بازار بقول آصفیہ فارسی
اسم مذکر۔ خرید و فروخت کی جگہہ۔ ہاٹ۔ پیٹھ۔ چوہٹا۔ سوق۔
(۲) بازار۔ بقول بہار بمعنی سود و معاملہ و سودا (فراری گیلانی ؎) با ہمہ نامہربانی
سیو فاخواندی مرا کو کافرم گر در قیامت با تو این بازار نیست ٭ (عرفی ؎)
من نگویم کہ درین شہر ستمگاری ہست ٭ ہمہ دانند کہ ما را بتو بازاری ہست ٭۔

مؤلف عرض کند کہ مجاز معنی اوّل است بمعنی معاملہ وسودا وسند معنی سود و نفع بر
بازار زدن می آید بعض محققین بر اصطلاح۔ (بازار اول یوسف) بازار را بمعنی
قیمت گرفتہ اند و ما ہمہ را انجا اختلاف کنیم (اردو) نفع۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم
مذکر۔ سود۔ فائدہ۔ منافع۔ منفعت۔ معاملہ۔ سودا۔ مذکر۔ صاحب آصفیہ نے سودا پر
فرمایا ہے۔ معاملہ۔ خرید و فروخت کی بات چیت (ظفر ۵) دل کا زلفون مین مرے
سہل ہوا یون سودا ٭ جیسے سستی کوئی بک جاتی ہے نیلام کی چیز ٭۔ سابقہ بقول آصفیہ
عربی۔ واسطہ۔ معاملہ جیسے " خدا ان سے سابقہ نہ ڈالے "

(۳) بازار۔ بقول ضمیمۂ برہان و ناصری رونق و رواج و بقول صاحب مؤید و
شمس ارزش و رواج چنانکہ گوئی " امروز بازار اوست "۔ مؤلف عرض کند
کہ معاصرین عجم ہم گویند کہ " بازار حسن او گرم است " معنی مجازی این باشد کہ رواج
و رونق او زیاد است پس این معنی ہم بمجاز تعلق دارد با معنی اول دیگر ہیچ (سکونی
جریدہ قاآنی ۵) فتنہ بازارے بجنبش داشت پرسیدم کہ چیست ٭ گفت آشوبے
برائے روز محشر می خرم ٭ (اردو) رونق۔ مؤنث۔ رواج۔ مذکر۔ صاحب
آصفیہ نے رواج پر فرمایا ہے کہ عربی۔ اسم مذکر۔ کساد بازاری کا نقیض۔ چلن۔

(۴) بازار۔ بقول صاحب ضمیمۂ برہان و شمس بمعنی سو و طرف۔ صاحب مؤید
فرماید کہ ہم برین قیاس است کہ بازار بزرگ را چارسو گویند۔ مؤلف گوید کہ
سند مؤید۔ مؤید او نیست زیرا کہ چارسو بمعنی چار طرف است و مراد از بازار

بزرگ زیراکہ چون ہر یک طرف بازارے میباشد اطلاق بازار بزرگ بر چارسو کنند و ازین مثال چارسو نمیتوان لفظ بازار را بمعنی سو و طرف گیریم دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این معنی نکرد طالب سند باشیم (اردو) دیکھو اسو۔

(۵) بازار۔ بقول صاحب ضمیمہ برہان امر۔ بازآوردن۔ مؤلف عرض کند کہ اصل این بازآر و بکثرت استعمال ممدودۂ چہارم بمقصورہ بدل شود و ضرورت نداشت کہ باوجود ذکر مصدر (بازآوردن) ذکر مشتقاتش کنیم بالجملہ شامل است بر ہمۂ معانی بازآوردن۔ (اردو) واپس لا۔ پھیر لا۔ پھر لا۔ بازآوردن کا امر اسکے تمام معنون مین

(۶) بازار۔ بقول مؤید بمعنی خواہش۔ مؤلف عرض کند کہ در بعض نسخ قلمی۔ این معنی غیر مذکور۔ ولیکن از (بازارآراستن) کہ در ملحقات می آید من وجہٖ در مصدر اصطلاحی (بازار داشتن) ہمین معنی پیدا می شود (اردو) خواہش۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث آرزو۔ تمنّا۔ ارمان۔ رغبت۔ شوق۔ مرضی۔ مطلب۔ مقصد۔ مدعا۔ مراد۔

بازارآراستن (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار (۱) ترتیب دادن بازار باشد۔ صاحب آصفی نقل نگارش (نظامی) چو زینگونہ بازاری آراستند ✤ بخون از سکندر رابان خواستند ✤ (ولہ) چو بازار من بی من آراستی ✤ بآن رسم و آئین کہ می خواستی ✤ ز رونق مسیر نقش و آرائیشم ✤ نصیبی دہ از گنج بخشائیشم ✤ مؤلف عرض کند کہ معنی بیان کردۂ بہار درست است ولیکن از سند دومش معنی (۲) رونق دادن و از سند اولش (۳) تکمیل خواہش کردن پیدا می شود (اردو)

(۱) بازار سجانا (۲) رونق دینا (۳) خوش‌آب پوری کرنا۔

(فا ۱۰) **بازار افتادن** (مصدر اصطلاحی) معنا در پیش شدن و واقع شدن معامله و سودائی و این متعلق است به معنی دوم لفظ بازار که بجایش گذشت (انوری ؎) مرا با دلبری کارے بیفتاد ٭ دلم را نیز بازارے بیفتاد ٭ (اردو) معاملت واقع ہونا۔ سابقہ پڑنا۔

بازار افروختن (مصدر اصطلاحی) صاحب آصفی ذکر (بازار افروختن چیزے) کرده گوید که رونق و رواج دادن آن چیز را و از ابوالفرج رونی سندے آورده۔ (؎) آنکه بفراخت شرع را گردن ٭ وانکه بفروخت ملک را بازار ٭ مؤلف گوید که از سند پیش کرده اش (چیزے را بازار افروختن) بمعنی افزودن رونق آن پیداست۔ و مصدر فروختن که مخفف افروختن هم هست مستعمل و این متعلق است به معنی سوم لفظ بازار (اردو) رونق بڑھانا

(الف) **بازار افسردن** (مصادر اصطلاحی)
(ب) **بازار افسرده شدن** صاحب آصفی ذکر (الف) کرده از معنی ساکت و بذکر (بازار افسرده) گوید که کنایه از بازار غیر رائج (جویای کشمیری ؎) بازار گرمی و فلک اکنون فسرده شد ٭ گرمی نمانده است مگر در دکان برف ٭ مؤلف عرض کند که (الف) و (ب) هر دو مقابل (گرم شدن بازار) است و مرادف سرد شدنش (۱) کنایه از بے رونق شدن بازار بلحاظ معنی اول لفظ بازار که حقیقی است و (۲) بے رونق و بے رواج شدن چیزے بصورت اضافت بلحاظ معنی سوم لفظ بازار که مجازی است و سندیکه بالا مذکور شد متعلق به (ب) باشد و (بازار افسرده) که متعلق به (الف) است

مرکب توصیفی بمعنی (۱) بازاری کہ رونق
او باقی نیست و (۲) بصورت اضافت
بازار بسوے چیزی۔ چیز بے رونق۔ واضح باد
کہ فسردن مخفف افسردن است مخفی مبادکہ
از سند پیش شدہ۔ استعمال مصدر فسردن
پیداست عیبی ندارد (اردو) (الف)
و (ب) (۱) بازار مندا ہونا۔ خرید و فروخت
کم ہونا۔ سرد بازاری ہونا (۲) کسی چیز کا
بے رونق ہونا۔

بازار اول یوسف اصطلاح۔ بقول
بحر و بہار قیمتی کہ برادران یوسف علیہ السلام
نزد تاجر بعد برآمدن از چاہ بآن فروختند
و (بازار دوم یوسف) کہ می آید۔ وقت
بیع او در مصر بدست زلیخاست بہار
نسبت قیمت اول صراحت مزید کند کہ
کمیت آن بنا بر اختلاف روایت ہشت
یا پانزدہ یا ہفدہ درم است و بدینمعنی
(قیمت اول یوسف) نیز آمدہ مؤلف گوید کہ
در نسخۂ دیگر کہ مطبوعہ اولین است بیست یا
ہژدہ یا ہفدہ درم نوشتہ (ظہوری ؎)
دکان حسن فروشی اگر بیارائی ۞ غنیمتی شمرد
یوسف اولین بازار ۞ (ولہ ؎) قیمت
خود مدان کہ قیمتی ۞ یوسفی یوسف دوم
بازار ۞ مؤلف عرض کند کہ طرز بیان
محققین بالادر غلطی اندازد۔ گوئیم کہ
بازار بمعنی قیمت نیامدہ و مراد از (بازار
اولین یوسف) چنانکہ ظہوری گوید اولین
سوداست کہ برادران یوسف با اہل کاروان
کردند و (بازار دوم یوسف) ہمان معاملت
کہ زلیخا بخریداری یوسف کرد و ہر دو متعلق
است بہ معنی دوم لفظ بازار (اردو)
یوسف کی پہلی بیع جو ان کے بھائیوں نے
کنوئیں سے نکلنے کے بعد اہل کاروان کے
ہاتھ کی تھی اور دوسری بیع وہ جو زلیخا کے

ہاتھ مصر مین ہوئی۔

بازار برچیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار و انند بمعنی برداشتن بازار است مؤلف گوید کہ مقصود از بند کردن آنست (صائب ؏) چار بازار عناصر پر تکرر گشتہ است ؎ وقت آن آمد کہ برچینید این بازار را ؎ (اردو) بازار اٹھا دینا۔ بند کرنا۔

بازار تیز اصطلاح بمعنی بازار رونق دار کہ قیمت امتعہ درست و گران آید و ارزان نباشد مرادف بازار گرم و مقابل بازار سرد۔ بہار (بازار فلان تیز است) قائم کردہ کہ متعلق بہمین است (محتشم کاشی ؏) کنون کہ خنجر بیداد یار خونریز است ؎ کجاست مرد کہ بازار امتحان تیز است ؎ (اردو) بازار کی صفت مین تیز کا استعمال کر سکتے ہین جیسے" آج سونے کا بازار تیز ہے"

بازارچہ اصطلاح۔ بقول بہار و انند مصغر بازار است (ظہوری ؏) رنگین ز سرشک گونہ دارم ؎ بازارچہ جگر فروشان ؎ مؤلف عرض کند کہ صاحب برہان بر کلمہ چہ گوید کہ باخفاے ثانی افادۂ تصغیر کند چون در آخر کلمہ در آرند ہمچون باغچہ و طاقچہ۔ (اردو) چھوٹا بازار۔ مذکر۔

بازارچیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ بمعنی بازار برداشتن است و سند پیش کردہ اش۔ از کلام صائب ہمانست کہ بر (بازار برچیدن) مذکور شد مؤلف عرض کند کہ سکندری خوردہ است و معنی مخالف بیان کردہ بہ تحقیق ما (بازار چیدن) بمعنی قائم کردن بازار است نہ برداشتن (ظہوری ؏) نشاط ہر دو عالم پلۂ بیگانگی دارد ؎ جو بر کالاے دکان غمش

بازار می چینم ؛ (ولہ) ز بیداری ہی یابد
کسی پر مایہ از من ؛ ز سودے تو صد بازار
در کنج دکان چینم ؛ صاحب موارد بر معنی
چیدن ذکر (بازار چیدن) بمعنی بیان کردہ ما
کردہ است (اردو) بازار قائم کرنا۔

بازار چیزی گرم شدن | مصدر
اصطلاحی) بحث این بر (بازار گرم شدن)
می آید (اردو) دیکھو بازار گرم شدن۔

بازار خاک | اصطلاح۔ بقول بہار
وجہانگیری وہفت بکسر راے بے نقطہ و
خاے نقطہ دار بالف کشیدہ وکاف زدہ
(۱) کنایہ از قالب آدمی است و (۲) عظمت
بشریت را گویند و (۳) کنایہ از رونق امور
دنیوی و اخروی۔ صاحبان بحر وجامع بر
معنی اول وسوم قانع صاحب مؤید بذکر
ہر سہ معنی معنی دوم را مخصوص کند بہ رونق
امور دنیوی و اعتبار آن و (۴) بہ تحقیق ما
کنایہ باشد مطلق از دنیا۔ (نظامی ۵۵) تہی
گشت بازار خاک از خروش ؛ ز بانگ
جرسہا برآسودہ گوش ؛ و صاحب شمس
نسبت معنی اول برآدمیان قناعت کند و
معنی سوم را مخصوص کند بہ رونق اخروی
مؤلف گوید کہ ہر سہ متعلق است با معنی سوم بازار
یعنی رونق ورواج خاک را کنایہ گرفتند
از قالب آدمی و عظمت بشریت و رونق
امور دنیوی محققینی کہ در معنی سوم آخرت
را داخل کردہ اند بخیال ما قرین صواب نمی تواند
بائی حال مشتاق سند استعمال معنی دوم و
سوم باشیم۔ حیف است کہ پیش نظر ما نبود
(۱) قالب انسان۔ انسان کا جسم۔ مذکر۔
(۲) انسانی بزرگی۔ عظمت بشریت۔ مؤنث
(۳) امور دنیا اور آخرت کی رونق۔ مؤنث
(۴) دنیا۔ مؤنث۔

(الف) **بازار داشتن** | مصادر اصطلاحی

(۲۱۰)

(ب) **بازار داشتن بچیزی** صاحب
(ج) **بازار داشتن متاع** آصفی ذکر
(ب) کردہ گوید کہ معاملہ داشتن بہ آنچیز است
ونسبت (ج) فرماید کہ رونق و رواج داشتن
متاع مؤلف عرض کند کہ الف متعلق بمعنی ششم لفظ بازار
یعنی خواہش داشتن چنانکہ انوری گوید (ف)
بحر بازار وسواس تو در دل ؎ بجان تو کہ
بازارے ندارم ؎ وسند (ب) از سکونی
جرباد قانی است (ف) فتنہ بازاری
بحشمش داشت پرسیدم کہ چیست ؎ گفت
آشوبی برائے روز محشر می خرم ؎ ونسبت
(ج) عرض می شود کہ این را بلحاظ سندی
کہ بدست آمد مخصوص بہ متاع کردن مارا خوش
نمی نماید باید کہ (بازار داشتن چیزے)
را بمعنی رونق داشتن آنچیز گیریم (فطرت
مشہدی ف) نازنینان را چہ پروا اے
نیاز موسوی ؎ در دیار حسن بازاری ندارد
این متاع ؎ (اردو) (الف) خواہش
رکھنا خواہش مند ہونا (ب) کسی چیز کے ساتھ
معاملہ رکھنا (ج) کسی چیز کا رونق دار ہونا

بازار دوم یوسف اصطلاح بحث
این بر بازار اول یوسف مذکور شد۔
(اردو) دیکھو بازار اول یوسف۔

بازار زدن مصدر اصطلاحی بقول
برہان و جہانگیری (۱) کنایہ از فائدہ خاطر
خواہ کردن و بقول وارستہ و رشیدی
فائدہ خاطر خواہ گرفتن صاحب بحر ذکر این
گوید کہ بازار بمعنی سود و سودا بجایش گذشت
و این متعلق بہ ہمان است صاحب جامع
فرماید کہ کنایہ از فائدہ خاطر خواہ۔ صاحب
سروری در ضمیمہ کتاب گوید کہ کنایہ از
فائدہ خوب بردن است بہار بذکر معنی بالا
گوید کہ از اہل زبان بہ تحقیق پیوستہ کہ
(۲) بمعنی بازار آراستن است گویند کہ

ے درقشون ولشکر بازار زدہ اند وچادرہا
نگاندہ" مؤلف عرض کند کہ حیف از
صاحب جامع کہ اہل زبانست مصدری
را اسم جامد کرد وآنچہ بہا معنی دوم پیدا کرد
درست است ومعنی اول کنایہ باشد ازہمین
معنی حقیقی کہ نفع وفائدہ نتیجۂ بازار است
ونقصان ہم نتیجۂ این کہ بہ معنی سوم می آید۔
(صائب ره) امروز ہر کہ سنگ ملامت بما
رساند ٭ گودست خود ببوس کہ بازاری زند
٭ (ظہوری ره) آبے نخورد خواجہ ہیں
از خوانش ٭ بر طالع خود مویہ کند مہمانش
٭ بازار زدی کز آفت افتادن ٭ راہی
بردمی بر ستۂ دندانش ٭ (ولہ ره) زدکان
داری تقوی فروشان ٭ زدہ بازار اخلاص
ریائی ٭ (حکیم شفائی ره) جنس دل برکف
صلائی برخریداری زدیم ٭ مشتری خواہان
کالا نغز بازاری زدیم ٭ مؤلف عرض کند

کہ زدن بمعنی حاصل کردن ویافتن می آید
چنانکہ سود زدن وزیان زدن ومعنی اول
متعلق بہمین است وبازار درینجا بمعنی
دوم اوست ومعنی بسیاری از محاورہ پیدا
شود وبدون آن ہم درست است یعنی
حاصل کردن فائدہ بغیر مبالغہ وزدن بمعنی
نصب کردن وقائم کردن وترتیب دادن
ہم می آید چنانکہ خیمہ زدن ودکان زدن
ومعنی دوم متعلق است باین وزدن بمعنی
بند کردن ہم می آید چون راہ زدن پس ازینجا
معنی پیداست کہ (۳) بازار زدن بمعنی بند (۲/۱۰۵)
کردن بازار وکنایہ از زیان برداشتن
باشد چنانکہ ظہوری گوید (ره) بازار زد
آنکس کہ کتاد از تو دکانی ٭ سرمایۂ سود دو جہان
است زیانی ٭ مخفی مباد کہ محققین این شعر
را بسند معنی دوم آوردہ اند وذکر معنی سوم
نکردہ ولیکن بر معنی شعر غور نفرمودہ اند۔

شاعر گوید که هر که با تو معامله کرد بازار خود را بند کرد و خسارت برداشت ولیکن این زیان که از معامله تو با حاصل شد سرمایهٔ سود هر دو جهان است۔ اگر بازار زدن را درین شعر بمعنی نفع حاصل کردن گیریم لطف زبان که در مصرع ثانی است بالف سنجی بر باد می رود سخن فهمان دانند (اردو) (۱) خاطر خواه فائده حاصل کرنا (۲) بازار آراسته کرنا۔ بازار قائم کرنا۔ (۳) بازار بند کرنا۔ بازار اٹھا دینا۔

بازار زده اصطلاح۔ قول مجدد بہار است که جنسی را گویند که آن را مکرر در بازار برده باشند و هنوز خرید نشده مؤلف گوید که طالب سند استعمال باشیم مجدد بہار بکار مانی خورد معاصرین عجم برزبان ندارند (اردو) ایکدفعه بازار میں لائی ہوئی چیز جو مکرر بازار میں لائی جاے مورث

بازار سرد شدن مصدر اصطلاحی بقول بحر کساد بازار و ناقدردانی۔ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند که مقابل گرم شدن بازار است و کنایه از کساد بازاری و مرادف بازار افسردن که قیمت اجناس درست نیاید و کمی مشتریان و خواهشمندان ارزانی پیدا کند و اہل متاع زیان بردارند معاصرین عجم برزبان دارند (اردو) بازار سرد ہونا۔ بازار مندا ہونا۔ دیکھو بازار افسردن

(الف) بازار شکستن مصدر اصطلاحی
(ب) بازار شکسته صاحب آصفی

ذکر (الف) کرده از معنی ساکت مؤلف گوید که (۱) کم شدن و کردن رونق بازار و (۲) زائل شدن و کردن رونق و درینجا بازار بمعنی سوم اوست که گذشت و (ب) بقول آصفی (۱) بازار غیر رائج مؤلف

عرض کند کہ مرکّب توصیفی است و (۲) بمعنی رونق زائل شدہ (انوری۔ الف ۲ س ۵) آنکہ بفزود کلک را رونق ۞ وانکہ شکست تیغ را بازار ۞ (ولہ الف س ۵۲) اے کردہ خجل بتان چین را ۞ بازار شکستہ حور عین را ۞ (خالص اصفہانی۔ الف س ۵۲) مطلب بحر شکستن بازار ماہ نیست ۞ خوبان کہ سینہ طرح بہ مہتاب دادہ اند ۞ (اردو) (الف) (۱) بازار کا ٹوٹ جانا۔ بازار کو توڑ دینا۔ بازار کی سوتوڑ مٹانا جیسے ''آپکی کم توجہی سے ہمنا باد کا ہفتہ واری بازار ٹوٹ گیا'' ہفتہ کے بازار نے اتوار کے بازار کو توڑ دیا'' یعنے سرد کر دیا یعنے وہ رونق اور چہل پہل باقی نہیں رہی جو پہلے تھی (۲) رونق مٹانا۔ (ب) (۱) بے رونق بازار۔ (۲) بیرونق

بازار فلان چیز تیز است مقولہ بقول بحر و بہار لے رونق و رواج دارد۔ سند این بر (بازار تیز) از محتشم کاشی نقل کردہ ایم مؤلف عرض کند کہ بخیال ما این مقولہ متعلق است از (بازار تیز) کہ بجایش گذشت۔ دیگر ہیچ (اردو) فلان چیز کا بازار آج کل گرم ہے'' صاحب آصفیہ نے (بازار گرم ہونا) پر فرمایا ہے کہ کسی چیز کا زور ہونا۔ غلبہ ہونا۔ جیسے ''بیماری کا بازار گرم ہے۔

بازار کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر (۱) ہنگامہ چیدن اعم از ینکہ بخوبی باشد یا بزشتی بہار باتفاق بحر فرماید کہ گویند'' با فلان برخوردی کردیم با ما طرفہ بازاری کرد'' (خواجہ آصفی س ۵) مصدر ل را بتو دادیم دعزیزان غافل ۞ کہ با یوسف حسن تو چہ بازاری کرد ۞ بہار گوید کہ (۲) مرادف بازار زدن ہم مؤلف عرض کند کہ بہر دو محققین نازک خیال بر لطف زبان و ما خذ

این غور نکردند (بازار کردن) چیزے نیست
و (بازاری کردن) اصل است کہ بمعنی ہنگامہ
کردن باشد و برشتی مخصوص و (بازاری)
بمعنی منسوب ببازار کنایہ باشد از ہنگامہ کہ
اکثر در بازار یعنی معاملہ و سودا ہنگامہ برپا
و بحث ہا واقع شود نمیدانیم کہ صاحبان بحر
و بہار با وجود سند استعمال نظم و نثر چرا این
را براے وحدت گرفتند و چگونہ این را
عام کردند برشتی و خوبی معاصرین عجم با ما
اتفاق دارند و معنی دوم مجرد بر قول بہار
اعتبار ندارد تا آنکہ سند استعمالش بنظر نیاید
(اردو) (۱) ہنگامہ کرنا بقول آصفیہ۔
شور و شر کرنا۔ فساد مچانا۔ ہل چل مچانا۔ دکن
مین کہتے ہین بازاری پن کرنا۔ (۲) دیکھو
بازار زدن۔

بازار کشیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بحر (۱) بازار ترتیب دادن و (۲) ہرزہ گوئی
کردن و لاف زدن بہار بر معنی اول و
صاحب ضمیمہ برہان بر معنی دوم قانع۔
(میر خسروؒ) ز آب و گل تن مردم چو
قلعہ آراست ٭ بہ شکل تنگ و بمعنی جہان
اسرار است ٭ در وکشید بہ عنصر چہار
بازاری ٭ کہ رخت ہر دو جہانش بچار بازار
است ٭ مؤلف عرض کند کہ براے معنی دوم
طالب سند باشیم کہ از نظر ما نگذشت و معاصرین
عجم بر زبان ندارند و محققین زبان دان
یعنی سروری و ناصری و جامع ازین ساکت
اند (اردو) (۱) بازار لگانا۔ بازار
قائم کرنا۔ (۲) ہرزہ گوئی کرنا۔ لاف مارنا

بازارگان اصطلاح۔ بقول برہان
و جامع باکاف فارسی بالف کشیدہ و بنون
زدہ سوداگر را گویند صاحب سروری
گوید کہ بازرگان و بازارگان ہر دو بیک
معنی مستعمل (سعدیؒ) نہ آن تند روست

بازرگان ٭ کہ بردی سر از کبر بر آسمان ٭ صاحب ناصری فرماید کہ بازرگان مخفف بازارگان است و بقول صاحب مؤید طائفہ سوداگر مایہ دار۔ خان آرزو در سراج باتفاق برہان گوید کہ بخاطر ما میرسد کہ این لفظ بفتح راے مہملہ و مرکب باشد از بازار و گان کہ لفظ نسبت است از عالم رایگان و شایگان یعنی کسی کہ منسوب بہ بازار باشد و پیوستہ کارہاے او موقوف بر بازار است **مؤلف** عرض کند کہ گان افادہ معنی لائق و سزاوار کند پس معنی لفظی این لائق بازار است و صاحب کنز کہ محقق ترکی است۔ (بازرگان را بکسر زاے معجمہ) لغت ترکی گیرد و ما صراحت کامل ہمہ را انجا کنیم (اردو) سوداگر۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ تاجر۔ تجار۔ بیوپاری۔

بازارگاہ | اصطلاح۔ بقول بہار آنقلا زمین کہ بازار دران واقع شود از عالم بزمگاہ و مجلس گاہ **مؤلف** عرض کند کہ گاہ بقول برہان بمعنی جا و محل و مقام لیکن بدین معنی بدون ترکیب گفتہ نمی شود چون بارگاہ و لشکرگاہ و خیمہ گاہ پس قلب اضافت (گاہ بازار) و معنی لفظی این مقام معاملہ و سوداست و متعلق بمعنی دوم بازار نہ زمین بازار بلکہ کنایہ باشد از بازار۔ (فردوسی ؎) چو کاوہ برون شد ز درگاہ شاہ ٭ برو انجمن گشت بازارگاہ ٭ (میر معزی ؎) چون کارگاہ ششتر و بغداد و روم گشت ٭ بازارگاہ لشکر شاہ ان سخاے تو ٭ (اردو) بازار۔ بازار کا مقام۔ مذکر۔

بازارگرد | اصطلاح۔ صاحب ناصری بذیل بازارگوید کہ مردم بے تمکین ولاابالی را گویند (حکیم سنائی ؎) نیست باجود ش

از پے ستدارہ سیم بازار گرد را بازار گرد
دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این
نکرد مؤلف گوید کہ موافق قیاس است
یعنی اسم فاعل ترکیبی بمعنی گردش کنندہ در
بازار از قبیل جہانگرد وکنایہ باشد از
مردم بے تمکین ولاابالی (اردو) دیکھو
بازاری کے دوسرے معنی۔

بازار گرم شدن مصدر اصطلاحی۔
بقول صاحب بحر قدر و منزلت چیزے
۔دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این
نکرد مؤلف عرض کند کہ (۱) معنی حقیقی این
رونق ورواج بازار واگر بازار را مستعمل
اضافت کنند بچیزی (۲) قدر و منزلت و
رونق آن چیز باشد (خواجہ شیراز سہ)
بازار شوق گرم شد آن شمع رخ کجاست
تا جان خود بر آتش رویش کنم سپند ؎
پس معنی دوم متعلق است بہ (بازار چیزے
گرم شدن) کہ گذشت (اردو) (۱) بازار
گرم ہونا۔ بقول آصفیہ بازار چمکنا۔ بکری
خرید و فروخت ہونا۔ بازار رونق پر ہونا
۔(۲) کسی چیز کا زور ہونا جیسے ؎ بیماری
کا بازار گرم ہے۔

بازار مصطفی خریدار خدا مثل۔ صاحب
خزینۃ الامثال فارسی ذکر این کردہ از معنی
ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان این
مثل را بجائی زنند کہ معاملہ کسے با شخصے
متعلق شود کہ رضا جو و قدردان آن کس
باشد مثلاً زید محبت داشت با بکر و از محاسن
آگاہ بود و می خواست کہ قدرش بیفزاید۔
تا آنکہ زید صاحب اقتدار یا انتظامی خاص
باو متعلق شد چون بکر را امیدوار آن کار
دید بجان و دل انتخابش کرد و بنواخت۔
گویند کہ باغبانی را پسرے بود بغایت ملیح و
امیرے بر و عاشق بود روزے معشوقش گفت

نہ بازار آورد تا بفروش دہد وامیر عاشق برو
گذشت در وبسوے او آورد واز قیمت
گلدستہ ہا پرسید باغبان زادہ مقداری بیان
کرد وامیر عاشق مضاعفش داد وہمہ گلدستہا
را بخرید۔ مقصود این است کہ چون خریدار
با بائع عشق ومحبت باشد کار ارزانی و
گرانی قیمت ندارد وہرچہ خواہد می دہد این
مثل را تخصیص با خریدار وبائع ہم نیست
ہرگاہ معاملہ درمیان دو کس باشد کہ بہمین
قسم تعلق دارند فارسیان این مثل را زنند
(اردو) دکن مین بھی فارسی کہاوت
مستعمل ہے اسی مثل کو مؤلف نے اپنے
کلام مین باندہا ہے اور حضرت جلیل نے
اس کو پسند فرمایا ہے (ع) نقد روان
ہے ہون مین خریدار جنس حسن کو بازار مصطفیٰ
مین خریدار ہے خدا ؎

بازار مکش مقولہ۔ صاحب ہفت
بجوالہ قنیہ گوید کہ اے خرافات مگو ولاف
مزن مؤلف عرض کند کہ نہی باشد از
مصدر (بازار کشیدن) کہ بمعنی دوش گذشت
عجبی نیست کہ صاحبان بحر وضمیمہ برہان بسند
ہمین مقولہ آن مصدر را قائم کردہ اند معانی
عجم بر زبان ندارند (اردو) بیہودہ
بک۔ لاف نہ مار۔

بازار منیٰ اصطلاح۔ بقول وارستہ وبحر
منیٰ موضعی است از ارض مکہ کہ قربانی
دران کنند وبازاری کہ ہمانجا است و
آن منائے حضرت اسمٰعیل پیغمبر علیہ السلام
(طالب کلیم ع) ساکن بیت اللہی اما اگر
دست آیدت ؎ خانہ را نزدیک تر سازی
بازار منیٰ ؎ (اردو) منیٰ بازار۔ مذکر
وہ بازار جو ارض مکہ کے ایک خاص موضع
مین جس کا نام منیٰ ہے حج کے زمانہ مین قائم ہوتا ہے

بازار نہادن مصدر اصطلاحی۔ بقول

بحر و بہار مرادف بازار کشیدن (شیخ شیراز
۵) قیامت کہ بازار مینو نہند ؛ منازل
بہ اعمال نیکو دہند ؛ (اردو) دیکھو بازار کشیدن

بازارہ اصطلاح ۔ بقول بہار آنکہ در
بازار نشیند و خرید و فروخت کند بازارگان
(جمع) و بازرگان بحذف الف دوم مخفف
این و اطلاق آن بر شخص واحد از عالم
مژگان و دندان کہ جمع مژہ و دندانست
و بمعنی مفرد مستعمل می شود پس بازرگان بالفتح
چنانکہ عوام خوانند غلط محض و صحیح بفتح بہر تقدیر
بمعنی سوداگر مجاز است و ہمین شہرت دارد
صاحب انند نقل نگارش مؤلف گوید کہ
ہائے نسبت بر لفظ بازار زیادہ کردہ اند
و معنی حقیقی این منسوب بہ بازارہ استعمال این
یافتہ نمی شود مگر جمع این بمعنی واحد (اردو)
دیکھو بازارگان ۔

بازاری اصطلاح ۔ بقول انند (۱)
منسوب بہ بازار بمعنی مردم بازار و (۲) مردم
بے تمکین و لاابالی ۔ صاحب ناصری بر لفظ
بازار ذکر معنی دوم کردہ ۔ مؤلف عرض کند
کہ (۳) بمعنی ہنگامہ کہ صراحت ماخذ این
بر (بازار کردن) گذشت و شک نیست
کہ در ہر سہ معنی یائے نسبت در آخر لفظ
بازار مرکب کردہ اند (اردو) بازاری
بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ بازار سے نسبت رکھنے
والا ۔ (۱) بازار کے بیٹھنے والے (۲) اوباش
شہدے ۔ بے اعتبار ۔ مؤلف عرض کرتا ہے
کہ واحد کے لئے بھی مستعمل ہے جیسے "یہ بازاری
شخص ہے" (۳) ہنگامہ ۔ بقول آصفیہ فارسی
اسم مذکر ۔ شورش ۔ شور و شغب ۔ غل غپاڑہ
فساد ۔ گڑبڑ ۔

بازاریا اصطلاح ۔ بقول صاحب ضمیمہ
برہان (۱) بمعنی اے بازاری و فریاد کہ
(۲) بمعنی تصغیر ہم یعنی بازاریک و صاحب شمس

بر تصغیر بازاری قانع و صاحب ہفت بحر لائق
قنیہ بذکر معنی دوم فرماید کہ الف برائے تصغیر
ہم می آید **مؤلف** عرض کند کہ در بازاریا
بمعنی اوّل الف مد است و در معنی دوم الف
زائد است بمعنی مطلق بازاری و آنچہ محققین
این را بمعنی تصغیر گرفتہ اند تسامح کردہ اند۔
بازاریک بہ کاف آخر تحقیر باشد نہ تصغیر و
این کاف را کاف تحقیر خوانند و بازاریا
را بمعنی بازاریک گرفتن قابل نظر است
و محتاج سند استعمال (اردو) (۱) آئے
بازاری (۲) بازاری۔

(۱) بازاری را نیا زاری | بقولہ
(۲) اگر آزاری چنانکہ بازاری | صاحب
خزینہ ذکر (۱) کردہ و صاحب امثال فارسی
(۲) ہم آوردہ بزیادت لفظ آزاری
بعد لفظ چنان ہردو از معنی ساکت **مؤلف**
گوید کہ ہردو مقوالیست گویند کہ از مردم بازاری
و بے تمکین احتراز اولیٰ است و نباید کہ
او را از جا بر آورند و تحریک کنندہ و
بیازارند کہ مقابلہ او شایان مردم با تمکین
نیست و ہمان وقت اینگونہ تحریک
باید کرد کہ خود ہم ہمچو بازاری آمادہ مقابلہ
اش شوند (اردو) دکن مین کہتے ہین
"بزاری کا مقابلہ بزاری کرسکتا ہے"

بازاریک | اصطلاح۔ صاحب ضمیمہ
برہان بذیل بازاریا ذکر این کردہ گوید
کہ تصغیر است **مؤلف** عرض کند کہ
ما صراحت این ہمہ را انجا کردہ ایم (اردو)
دیکھو بازاریا کے دوسرے معنے۔

(۲۱۰۴) **بازاری کردن** | مصدر اصطلاحی
بمعنی ہنگامہ کردن است بہ زشتی صراحت
ماخذ و سند این بر (بازار کردن) گذشت
(اردو) دیکھو بازار کردن۔

باز از آشیان بلبل برآمدن | مثل —

بقول بہار باوصف استعداد نیکی بدی و
دشمنی کردن (والہ ہروی سے) از زبان
دہان چو جان جانگزا حدیث مگو ؛ ز آشیانہ
بلبل ہمرا ایرانی باز ہا وارستہ و بحر تو بتقریر
ہمین شعر ذکر این کردہ و آشیان را آشیانہ
نوشتہ اند (اردو) دکن مین کہتے ہین
بابا کب سے کوتے کیون اڑاتے ہو؟ یعنے
بھلائی کر سکتے ہو تو پھر برائی کیون کرتے ہو۔

بازافتادن بجنے | مصدر اصطلاحی

بقول آصفی و بحر و بہار رجوع شدن
بہ وے (انوری سے) اے دریغا کہ
شاہا بدعا بازافتاد ؛ چون چنین است
درین حال ہمین ذکر دعاست ؛ مؤلف
گوید کہ حالت موجودہ را گذاشتن و بحالت
دیگر آمدن است و این معنی از رجوع شدن
پیدا نمی شود (اردو) پلٹا کھانا پلٹی کھانا
بقول آصفیہ۔ ایک حال سے دوسرے حال
یا ایک پہلو سے دوسرے پہلو کو پلٹنا مؤلف
کہتا ہے کہ رجوع ہونا بھی کہہ سکتے ہین اور
پلٹ پڑنا اس فارسی محاورہ کا خالص ترجمہ
ہے جو دکن مین مستعمل ہے۔

بازافگن | اصطلاح۔ بقول برہان بافا
وکاف بروزن مادر زن (۱) ژندہ و
پینہ باشد کہ فقیران و درویشان بر جامہ
و خرقہ دوزند و (۲) مداخل مانندے کہ
بعضے از سپاہیان بر پشت گریبان جامہ
پنبہ دار و چارقب دوزند چنانکہ سر مداخل
بر میان ہر دو شانہ افتد صاحب ہفت
بذکر ہر دو معانی بالا گوید کہ (۳) کیسہ را ہم
گویند کہ گدایان در بغل دارند۔ صاحب
ناصری فرماید کہ ژندہ و پینہ کہ بر قفاے
گریبان جامہ دوزند و بازپس افگنند
بتازی رقعہ یعنی پارہ گویند۔ صاحبان
جہانگیری و سروری گویند کہ پارچہ باشد

که بر جامهٔ پاره و ژندهٔ درویشان بدوزند
و آن را پینه و درپی نیز نامند و بتازی رقعه
صاحب رشیدی فرماید که بازافگن پارچه
که بر قفاے گریبان جامه و فرگل دوزند
و باز پس افگنند و بحواله سامانی گوید که بازافگن
در شعر اکابر همان رقعه که بر پشت گریبان
جامه و لباده و امثال آن دوزند و فرماید
که جهانگیری بمعنی مطلق رقعه و خرقه (که بر
جامه و مرقع دوزند) آورده و این خطا
است صحیح معنی اول است لیکن بطریق مجاز
بر مطلق رقعه و خرقه اطلاق توان کرد صاحب
جامع فرماید که (۱) پینه و وصلهٔ جامه و (۲)
مداخل مانندے که سپاهیان بر پشت جامه
دوزند خان آرزو در سراج گوید که به زاے
فارسی است ـ پارچهٔ که بر قفاے گریبان
جامه و لباده و فرگل دوزند و خصوصیت
به رقعه و خرقه که بجامه و مرقع درویشان
دوزند بیجاست و ذات کلمه و جوهر لفظ دلالت
دارد که آن را باز پس افگنند چنانکه سامانی
تصریح کرده مگر آنکه بمجاز بر پینه و رقعه اطلاق
کرده باشند مؤلف عرض کند که وجه تسمیه
همین است که رقعه و پیوند چیزے است
که در جامه مکرر دوخته شد و نسبت
معنی دوم عرض می شود که پارچه است بشکل قبهٔ
مدور باشد که عربان آن را در محاورهٔ خود
کتبه خوانند و اکثر در گریبان جبّه بسوی پشت
دوزند بطرزے که پهن آن مطابق عرض پشت
بر حصهٔ بالاے پشت و بر هر دو دوش هم رسد
و بر سینه بسیار کم عرض باقی ماند مقصود شان
همین قدر است که مقام پشت از تکرار پارچه
محفوظ باشد باعتبار ترکیب اسم مفعول ترکیبی
است یعنی مکرر افگنده شده پس معنی اوّل
و دوم کنایه باشد و معنی سوم مجاز آن ـ
(خاقانی سله) دلقش هزار میخی چرخ و بجیب جان

ہ باز افگنش ز نور و فراوینرش از ظلام ہ (ولہ لہ) این فراوینری و آن باز افگنی خواہ زمن ہا من ز جیب آسمان یک شانہ دان آوردہ ام (ولہ لہ) کردہ زرداے عالم الغیب ہ باز افگن خرقہ و بن جیب ہ (اشرف شعر زدہ لہ) از گریبان جلالش ماہ نو باز افگن است ہ لاجرم بر جیب این نہ صوفی گردندہ شد ہ حیف است کہ براے معنی سوم سندے پیش نشد و نسبت معنی سوم مجود بیان صاحب ہفت است و بس معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) (۱) تھگلی۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ پیوند۔ رقعہ۔ جوڑ (۲) وہ کپڑا جو گریبان سے متصل پس پشت لباس مین سیا جاتا ہے۔ صوبہ مدراس مین اسکو گتبہ کہتے ہین جو اکثر جُبّہ مین لگایا جاتا ہے جسکا اصلی تلفظ قبہ ہے یعنی وہ مثل قبہ کے مدوّر ہوتا ہے اس سے مقصد یہ ہوتا ہے کہ لباس کا وہ حصہ جو پشت کے بالائی حصہ پر رہتا ہے وہ پھٹ جانے اور پشت کے بالائی حصہ کو ہوا سے محفوظ رکھے مذکر۔ (۳) فقیروں کا کیسہ جو بغل مین چھپا رہتا ہے (مذکر)

(۱۱۰۰۶) **باز افگندن** مصدر اصطلاحی بمعنی باز داشتن است (ظہوری لہ) نقش پا بادیہ فتاد از خویش در راہ طلب ہ خویش را ہر بار زان صد سالہ رہ باز افگنم ہ (اردو) روکنا۔ باز رکھنا۔

بازام بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بر وزن آرام۔ لغت فارسی است بمعنی بادپیچ۔ صاحب کنز کہ محقق لغت ترکی است ذکر این کردہ گوید کہ لغت فارسی زبان مؤلف عرض کند کہ ظاہرا اسم جامد می نماید ولیکن کلمہ آ دلالت بر ترکیب می کند کہ مفید معنی اسم فاعل است و زم در فارسی زبان بقول برہان بادسخت و تند

را گویند پس معنی لفظی این بادسخت وارندہ و صاحب بادسخت کنایہ از بادپیچ است
کہ بجاے خودش گذشت الف دوم زائد است وبس چنانکہ بہار وبار۔ (اردو)
دیکھو بادپیچ ۔

(الف) **بازان** استعمال۔ خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر (الف) کردہ گوید
(ب) **بازان کردن** کہ بازاے معجمہ ماخوذ از باختن بمعنی باختہ شدہ و برین قیاس
است تازان (رکناے سیح ۵) بہر جولان رخش را در عرصہ چون تازان کند
؎ عاشق بیدل بجاے گوے جان بازان کند؎ مؤلف عرض کند کہ ازین سند مصدر
(ب) پیدا می شود ہمین وجہ قائم کردہ ایم (الف) بہ تحقیق ما اسم حالیہ است از
باختن و بازیدن کہ بر امر حاضرش (باز) الف و نون زائد مرکب کردہ بازان کردند
و معنی این بازندہ و باخت کنندہ و بازی کنندہ مفید معنی اسم فاعل حقیقت اسم
حالیہ بجایش بیان کردہ ایم پس (ب) مصدر مرکب است بمعنی (بازی کنندہ کردن)
یعنی (ببازی آوردن) و (مشغول بازی کردن) شاعر گوید کہ چون یار ما از براے
جولان رخش خود را در عرصہ مشغول تاختن کند۔ عاشق او جان خود را بعوض گوے
مشغول بازی کند۔ خان آرزو بر معنی شعر غور نکرد و ندانیم کہ از لفظ بازان معنی
باختہ شدہ چہ طور پیدا کرد این است تحقیق محقق ہندنژاد کہ بدستے چراغ دارد و بدست
دیگر سراج قاتل (اردو) (الف) ہارنے والا۔ کھیلنے والا (ب) کھیلوانا۔ مشغول بازی کرنا

بازایستادن	مصدر اصطلاحی منکر	شدن و منقلب شدن از قول یا عہد و

بیمان (انوری ۵) جان خواہیم بوسہ و
بازایستی زقول ٭ چون وعدہ ات ہمین
ہمہ سوی تو بیرود ٭ (اردو) پھرجانا
- پلٹنا - انکار کرنا جیسے ” وہ اپنے قول
سے پلٹ گیا -

بازبار اصطلاح - صاحب شمس گوید کہ
لغت فارسی است بمعنی (۱) بازدار و
(۲) بمعنی کشتگان کہ بہندش کویری نامند
دیگرکسے از محققین فارسی زبان ذکراین
نکرد مؤلف عرض کند کہ کویری بہ رآے
ہندی در سنسکرت کشاورز و برزیگر را
گویند و مقصود صاحب شمس از کشتگان
ہمین است ولیکن تا آنکہ سند استعمال بنظر
نیاید ہر دو معنی بالا را و لغت (بازبار) تسلیم نہ کنیم کہ خلاف
قیاس است و اسم جامد نیست - صاحب
مؤید الفضلا ذکراین بہ تحتانی چہارم عوض
موحدہ کردہ گوید کہ بمعنی کشتکار باشد
بحث این بجاے خودش می آید و دریجا این
قدر کافی است کہ تصحیف کتابت صاحب
شمس متحقق کہ (بازیار) را (بازبار) نقل
کرد - (اردو) دیکھو بازیار -

[۲۱۰۸] **بازبردن** مصدر اصطلاحی - بمعنی واپس
بردن و این متعلق است بہ معنی ہفتم کلمۂ
باز کہ گذشت (انوری ۵) نعش کلک
بازدہد طالع بد را ٭ حکمش لعل باز برد
عامل جان را ٭ (اردو) واپس لیجانا -

بازبعدم دادن مصدر اصطلاحی -
بقول آصفی نیست و نابود کردن و بہار
ہمین معنی را بر (بعدم باز دادن) نوشتہ
مؤلف عرض کند کہ ہر دو یکی است و خلاف
قیاس نیست ولیکن طالب سند استعمال
باشیم (اردو) نیست و نابود کرنا -

بازبگو استعمال - صاحب انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ گوید کہ بمعنی مکرر بگو و اعادت کن

مؤلف عرض کند کہ متعلق است بہ معنی
ششم کلمۂ باز وامر حاضر مصدر مرکب (باز
گفتن) کہ می آید۔ ضرورت نداشت کہ ذکر
این کنیم۔ نمیدانیم کہ محققین بالاعرض شتقاقات
را چرا پسندیدند (اردو) پھر فرمائیے پھر بولیے

بازبودن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت و سند کمال

اصفہانی پیش کردہ (ص) چو پستہ باہمہ کس
خونمودگی است ترا؛ از ان بود ہمہ سالت
زخندہ لب ہا باز؛ مؤلف عرض کند کہ
بمعنی کشادہ بودن باشد متعلق بمعنی دہم کلمہ باز
تخصیص بالب نیست بلکہ مضاف توان کرد بسوے
دہن و زبان و امثال آن ہم چنانکہ باز بودن زبان
وغیرذالک (اردو) کھلا رہنا۔ کشادہ رہنا۔

بازپورت اصطلاح۔ بقول صاحب بول چال کہ پابند زبان معاصرین عجم است
بمعنی پاسپورت مؤلف عرض کند کہ پاسپورت لغت انگلیسی است کہ بتاے ہندی
پروانہ را گویند کہ مسافران را دہند تا بوثیقۂ آن از ساحل بگذرند معاصرین عجم سین
مہملہ را بہ زاے معجمہ و تاے ہندی را بہ فوقانی بدل کردند چنانکہ آپاس و آپا زو ہمار ہیچ
از ما بروغ جز این نیست کہ مفرس باشد (اردو) پروانہ راہداری۔ مذکر۔ صاحب
آصفیہ نے پاس پر اس کا ذکر فرمایا ہے۔

بازپرس اصطلاح۔ بقول بحر (۱) مواخذہ
و پرسش۔ صاحب شمس گوید کہ (۲) باجہام
فارسی مضموم۔ پرسش کن و تحقیق نماے۔ صاحب
سند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بہ نسبت معنی اول

گوید کہ تحقیق و تنقیح و استفسار بدقت و غور
تمام و ذکر معنی دوم ہم کردہ (انوری ؎)
گو برو از خطبہ باز پرس زسکہ؛ ہر کہ تفتیش
بہ شک و ریب رہین است؛ مؤلف

عرض کند کہ کلمۂ باز در معنی اول و دوم
متعلق است بہ معنی ششمش یعنی معنی لفظی اینجا
مکرر پرسیدن و بمعنی اوّل حاصل بالمصدر
وکنایہ از مواخذہ۔ مرادف بازخواست
۔ معاصرین عجم بر زبان دارند و بمعنی دوم
امر حاضر است از مصدر مرکب (بازپرسیدن)
کہ بمعنی دیگر بار پرسیدن است (اردو)
(۱) بازپرس۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم
مؤنث۔ پوچھ گچھ۔ محاسبہ۔ جوابدہی۔ مواخذہ
۔ بازخواست (۲) پھر پوچھ۔

(الف) بازپرس بیمار کردن مصادر اصطلاحی
(ب) بازپرسیدن بیمار

بقول بحر ہر دو مرادف یکدیگر است مؤلف
عرض کند کہ (بیمار پرسیدن) و (بیمار
پرسی کردن) بمعنی عیادت بیمار بر زبان
معاصرین عجم است۔ و نسبت (الف) و (ب)
دیگر محققین فارسی زبان سکوت ورزیدہ اہل
طالب سند استعمال باشیم (اردو) عیادت
کرنا۔ بقول آصفیہ۔ بیمار پرسی کرنا۔ بیمار
کو پوچھنا۔ مزاج پرسی کرنا۔

بازپرہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرہنگ بفتح باے فارسی و راے مہملہ بمعنی (۱)
پروانہ و (۲) شپرہ مؤلف عرض کند کہ
دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت۔
طالب سند استعمال باشیم اگر پیش شود عرض
کنیم کہ ہاے ہوز آخر براے نسبت است
یعنی چیزے کہ در پریدن بار بار رجعت کند
یعنی می آید و می رود بتواتر۔ پروانہ و شپرہ
باشد کہ ہمین عادت این ہر دوست پس
خلاف قیاس نیست (اردو) (۱) پروانہ
بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ وہ پردار کیڑا جو
شمع پر عاشق ہو۔ (۲) چمگادڑ۔ بقول آصفیہ
اسم مؤنث۔ شپرہ۔ خفاش۔ ایک اندھیرا
پسند پرند کا نام جو اکثر چھتون مین الٹا لٹکتا

اور رات کو آڑا کرتا ہے۔

(الف) **بازپس** اصطلاح۔ بقول انند بمعنی بازو بعد بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و ہر دو از کلام عرفی استناد کردہ اند (ســ) پر سوختہ مرغ نگہم بازپس آمد ؎ از بسکہ گلستان تماشاے تو گرم است ؎ مؤلف عرض کند کہ (بازپس) (۱) مراجعت و (۲) دور مجاز معنی اول و - - - - - - - -

(۱۱۱۰) (ب) **بازپس آمدن** بمعنی مراجعت کردن است و استعمال بمعنی دوم بر (بازپس داشتن) می آید۔ صاحب انند بر نزاکت معنی غور نکرد و سکوت بہار مرجح بران۔ فتامل (انوری ســ) وی برجعت شود بفرد اباز ؎ گر اشارت کنی کہ بازپس آے ؎ (ولہ ســ) دل بکارے کہ پیش می نرود ؎ یک قدم بازپس نمی آید ؎ (اردو) (الف) (۱) واپس (۲) دور (ب) واپس آنا۔

(۱۱۱۲) **بازپس داشتن** مصدر اصطلاحی بمعنی دور داشتن است (انوری ســ) امید وبیم کند مرد را مسخر خلق ؎ بدین دو خویشتن از خلق بازپس دارم ؎ (اردو) دور رکھنا۔

بازپس سپرم مقولہ۔ بقول شمس یعنی بازپس روم۔ صاحب ہفت بحوالہ ادات تصدیق این معنی می کند و صاحب مؤید الفضلا فرماید کہ لے رجوع کنم و بازپس روم و صاحب انند نقلش بردارد مؤلف عرض کند کہ محاورہ اجازت این معنی نمی دہد و قول ہر چہار محققین ہند نژاد بدون سند استعمال نتوانیم تسلیم کنیم و مصدرے (بازپس سپردن) ہم بدین معنی یافتہ نشد طالب سند باشیم (اردو) واپس جاؤں۔

بازپسین اصطلاح۔ بقول بہار و آنند چون نفس بازپسین و نگاہ بازپسین (صاحب

سہ) ازان کنم دم مردن نگاہ خیرہ بروش
کہ نیست خجلتی از پس نگاہ بازپسین را ہ (انوری
سہ) شعر من بندہ در مدیح ملیح ہ آن نخستین
شناس و بازپسین ہ (ولہ سہ) در بر آن
دل کہ ز اقبال گہ درد و حیاست ہ دارو ہے
بازپسین بعد بر دیعنی کے ہ **مؤلف** عرض
کند کہ بازپسین بمعنی آخرین است مطلقاً و خبر
این نیست کہ یا و نون نسبت در آخر بازپس
زیادہ کردہ اند و معنی لفظی این منسوب بہ مراجعت
یعنی انجام کہ مقابل نخستین است (اردو)
واپسین ۔ بقول آصفیہ ۔ اخیر ۔ آخرین ۔ پچھلا
جیسے دم واپسین ۔

بازپیچ اصطلاح ۔ بقول برہان بر وزن
ماریچ (۱) مہرۂ چند لیست کہ بر ریسمان بندند
و از بالائے گہوارۂ اطفال آویزند تا ایشان
بدان بازی کنند و آن را بعربی داداہ گویند
و بعضے گویند (۲) چہار چوبست و بران
تختۂ و جامۂ وصل کنند کہ بمنزلۂ گہوارہ باشد
اطفال را و (۳) ریسمانی را نیز گویند کہ
در ایام جشن و عید از جاے آویزند و زنان
و دختران بران نشستہ در ہوا آیند و روند
و باین معنی بجاے باے فارسی نون ہم آمدہ
صاحب ناصری بذکر معنی اول صراحت کند
کہ اسمش داداہ در عربی است و نسبت معنی
دوم بحوالۂ سامانی گوید کہ چوبی چند است کہ
بر یکدیگر بندند و کرباسے بر روے آن
افگنند کہ بدل گہوارۂ کودک باشد و ذکر
معنی سوم ہم کردہ و بحوالۂ فرہنگ سامانی
و رشیدی گوید کہ بدال مہملہ عوض زاے
معوز صحیح است صاحب رشیدی بذکر ہر
سہ معنی نسبت معنی اول فرماید کہ اسم این
در عربی دوداۃ است ۔ صاحبان بحر و
سروری بر ذکر معنی اول و دوم قانع
صاحب جہانگیری ذکر این نکردہ و بہ نون

عوض باے فارسی آوردہ بر معنی سوم قانع
خان آرزو در سراج فرماید کہ در تحقیق این
لفظ اختلاف بسیار است چنانچہ سامانی بدال مہملہ
تحقیق کردہ و صاحبان جہانگیری و رشیدی
ہم بہ دال و باے فارسی و ہم بہ زاے
تازی و نون آوردہ اند و در برہان قاطع
بہ زاے تازی و باے فارسی نیز و در
معانی آن ہم اختلاف است و آنچہ نزد
مؤلف بہ تحقیق رسید آنست کہ بازنیچ
بہ نون است بمعنی اوّل الذکر و بازپیچ بہ
باے فارسی بمعنی (۴) ریسمانی کہ رسن
بازان بستہ بران بازی کنند و بادپیچ
بدال مہملہ بمعنی سوم (کہ بالا گذشت) و آنچہ
سامانی ذکر معنی دوم کردہ است آن ہم
بدال مہملہ خواہد بود کہ آن را در ہندی جھولنا
گویند (الخ) مؤلف عرض کند کہ محققین
کہ از ماخذ کار ندارند و کاتبانی کہ بر قلم خود
اختیار دارند در تصحیف لغات کار ہا
کردہ اند و در نقل اشعار ہم تصرف ہا بکار
بردہ عالا پیش ما سہ لغت است کہ در معرض
تحقیق است یکی (بادپیچ) کہ بدال مہملہ
سوم و باے فارسی چہارم گذشت و دیگری
(بازپیچ) کہ بزاے ہوز سوم و باے فارسی
چہارم۔ زیر بحث است و سوم (بازنیچ)
کہ بزاے منقوطہ سوم و نون چہارم می آید
وبمقابلہ این ہر سہ لغت چہار معنی است
کہ بالا مذکور شد یعنی (۱) بازیچہ اطفال در
گہوارہ و (۲) گہوارۂ چہار چوبی و (۳)۔
اورک کہ بہ رسن قائم کنند و بوسیلۂ آن در
ہوا حرکت کنند و (۴) رسنی کہ بازیگران
بر دو ستون قائم و بالاے آن بازیہا کنند
پس تحقیق خان آرزو کہ بالا گذشت بجا یال
ما بے دلیل است کہ ہر چہ خواست راے
خود قائم کرد و فرمود کہ فالہدایتہ بفضل من اللہ

وما می گوئیم کہ مجاز ماخذ بہر چہار معنی بالا اصل است
(بادپیچ) است بہ دال مہملہ سوم وباے فارسی
چہارم (اسم فاعل ترکیبی) ومعنی لفظی این پیچندہ
در ہوا واین معنی حقیقی براے ہر چہار معنی مستذکرہ
بالا صادق می آید صاحبان تحقیق (بادپیچ)
را بمعنی سوم مخصوص کردہ اند چنانکہ بجایش
گذشت وہم درانجا اشارہ کردہ اند کہ عوض
دال مہملہ زاے ہوز ہم آمدہ و ذکر معنی اول
ودوم وچہارم درانجا نیست پس این تخصیص
معنی کہ درانجا گذشت متعلق است از محاورۂ
فارسیان ومارا نمی رسد کہ بروے قیاس اصرار
برین کنیم کہ (بادپیچ) را باین ہر چہار معنی استعمال
توان کرد کہ فارسی زبان۔ زبان مادری ما نیست
وآنچہ محققین فارسی زبان باستناد کلام شعراے
فرس (بازپیچ) را بزاے ہوز سوم وباے
فارسی چہارم بہ ہر چہار معنی بالا درست خیال
کردہ اند جز این نیست کہ مبدل ہمان۔
(بادپیچ) است کہ دال مہملہ بہ زاے ہوز
بدل شود چنانکہ سرخ مرد وسرخ مرز وانجیذ
(بازنیچ) بہ زاے ہوز سوم ونون چہارم بہ
معنی سوم می آید ہم مبدل (بادپیچ) است
کہ دال مہملہ بہ نون بدل شود چنانکہ ستودہ وستونہ
وگزیدہ وگزینہ۔ این است حقیقت این
ہر سہ لغت مرکب کہ موافق قیاس ومطابق
قواعد فارسی است۔ آنچہ خان آرزو (بازنیچ)
را بہ زاے ہوز سوم ونون چہارم مخصوص
بہ معنی اول کند و (بازپیچ) را بہ زاے ہوز
سوم وباے فارسی چہارم بمعنی چہارم خاص
فرماید و (بادپیچ) را بہ دال مہملہ سوم وباے
فارسی چہارم بہ معنی سوم خصوصیتی می بخشد۔
می پرسیم ازو کہ بر سبیل الہام است یا القا
وآنچہ بر تحقیق خود ناز کند ومی فرماید کہ۔
فالہدایۃ فضل من اللہ قابل غور است
کہ ہر محقق بے دلیل می تواند تحقیق خود منبی

بر ہدایت کنند اہل تحقیق را باید کہ دعوی خود
را بدلیل ثابت کنند نہ بالہام والقاو ہدایت
(استاد شہید ملہ) پے مہد اطفال جاہت
رسد ہ کہ عقد ثریا شود باز پیچ ہ (فخری ملہ)
امن و عدل و استقامت در ہواے ملک تو ہ
باد چون بازیگران بازی کنان بر بازپیچ ہ
(ابو المثل ملہ) ز تاک خوشہ فروشتہ و ز
باد بران ہ چو زنگیانی بر بازپیچ بازیگر ہ
(اردو) (۱) چھٹے پٹے۔ بقول آصفیہ۔
ہندی۔ اسم مذکر۔ چھوٹے بچون کے ایک
قسم کے کھلونے جس مین جھنے اور لٹو پڑے
ہوے ہوتے ہین۔ (انتہی) دکن مین اس کو
لٹ پٹے کہتے ہین گہوارے پر لٹکایا جاتا ہے
جس کو چھوٹے بچے ہاتھہ پاؤن سے
مارکر کھیلتے ہین (۲) پالنا بقول آصفیہ
ہندی۔ اسم مذکر۔ گہوارہ۔ پرسنگورہ۔
ہہند۔ ہنڈولنا۔ ایک قسم کا جھولا یا ہنڈولا
(انتہی) مؤلف عرض کرتا ہے کہ دکن
مین اس کو ڈولارا کہتے ہین۔ ایک چادر پر
چار لکڑیان مثل چوکھٹے کے قائم کرکے باندھ
دیتے ہین اور اسکو آویزان کرکے بچے کو اس
مین ڈالدیتے ہین۔ (۳) دیکھو اورک۔
(۴) وہ رسّی جو بازیگر دو بلند ستون سے
تان دیتے ہین اور اس پر بازیگری کے
کرتب دکھاتے ہین یعنے اُس رسّی پر
دوڑتے ہین اور ایک پاؤن پر کھڑے
ہوکر اُچکتے ہین۔ پلٹیان لیتے ہین۔ مؤنث

(۲۱۱۲) **بازپیچیدن عنان** | مصدر اصطلاحی
۔ عطف عنان باشد۔ یعنی لجام را بسوی
دیگر حرکت دادن و برگردانیدن مخفی
مبادکہ کلمۂ باز درین جا بمعنی ہفتم اوست
(انوری ملہ) گر نا رشۂ ابر نشد پاک بریدہ
ہ چون پیچ عنان باز نہ پیچد سیلانرا ہ
(اردو) باگ موڑنا۔

بازتافتن عنان مصدر اصطلاحی
۔ مرادف بازپیچیدن عنان است کہ گذشت
مخفی مباد کہ کلمہ باز درینجا بمعنی ہفتم اوست
(انوری ؎) تقدیم تو جائیست کہ از پس
روی او ٭ افلاک عنان بازنتابند قدم را
٭ (ولہ ؎) از فلکم باز عنان بازتافت
٭ بار دگر زے کرۂ خاک برد ٭ (اردو)
دیکھو بازپیچیدن عنان ۔

(الف) **بازجاے** اصطلاح ۔ بقول
بحر (۱) ماوا و مکان بہار گوید کہ مستقر
و ماوا و مکان را گویند (نظامی ؎)
ازان سستی اندام زخم آزماے ٭ عنان
وزدہ پے کرد و شد بازجاے ٭ صاحب
انند بحوالۂ غوامض سخن فرماید کہ (۲) بمعنی
بازپس ہم (نظامی ؎) بشہ گفت برخیز
و شو بازجاے ٭ کہ آن کوہ پایہ درآمد زجاے
٭ سکندر چو زان شہر شد بازجاے ٭
فریب از فلک دید و فتح از خداے ٭
مؤلف عرض کند کہ از ہرسہ سند پیش
شدہ مصدر ۔

(ب) **بازجاے شدن** بمعنی واپس
شدن بجاے خود پیدا می شود و بہار از سند
کہ معنی اوّل پیدا کردہ است متعلق بہ معنی دوم
است ۔ مشتاق سند دیگر باشیم ۔ (اردو)
(الف) (۱) ماوا ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم
مذکر ۔ جاے بازگشت ۔ جاے پناہ ۔ گھر ٹھکانا
(۲) دیکھو بازپس (ب) اپنی جگہ پر واپس ہونا

بازجستن مصدر اصطلاحی ۔ بہار گوید
و صاحب انند نقلش بردارد کہ (۱) فرزند علیہ
جستن است و کنایہ از تفحص نمودن و می تواند
کہ بمعنی اندیشہ این کار باشد (نظامی ؎)
ہمان دادۂ خویش را بازجست ٭ کمربند ایرانیان
کرد دست ٭ مؤلف عرض کند کہ (۲)
بمعنی بازیافتن است و کلمۂ باز درینجا بمعنی

ششم اوست کہ گذشت۔ سند بالا تائید تحقیق ما
می کند و مطابق ماخذ ہم۔ آنچہ بہار این را
مزید علیہ جستن قرار می دہد استعمال این در
کلام انوری من وجہ یافتہ می شود کہ اتفاقاً
بدست آمدہ (سه) از قیاسی کہ تکیہ گاہ من
است ٭ باز جستم زمانہ را سر و پاے ٭ در
مصرع ثانی این باز جستن بمعنی جستن است
یعنی تلاش کردن و معلوم کردن کہ ظاہر است معنی
باز درینجا ہیچ نیست و متعلق بسلسلۂ بست و دو مشق
و بجا دارد کہ معنی دہم کلمہ باز درینجا مطابق
شود یعنی بخوبی یافتم۔ فتامل (اردو)
(۱) ڈہونڈنا۔ تفحص کرنا۔ غور کرنا (۲) پا لینا
یا اچھی طرح معلوم کرنا۔

باز چتر اصطلاح۔ بقول انند و بہار عجم
فارسی و سکون فوقانی و راے مہملہ (۱) کنایہ
از باز چتر بستہ و (۲) بمعنی ذات چتر و برین
تقدیر اضافت مشبہ بہ الی المشبہ باشد (سلمان
سه) شاہی کہ باز چترش ہر گہ کہ پر کشاید
٭ طاؤس چرخش آید در سایۂ ہمایون ٭
مؤلف عرض کند کہ باز را مضاف
کردہ اند بسوے چتر کہ بالاے سری باشد
و باز چتر چتر باشد کہ مثل باز است۔
ضرورت نداشت کہ ذکر این بطور اصطلاح
کنیم نمیدانیم کہ مقصود محققین بالا از (باز
چتر بستہ) چہ باشد و غیر ازین نباشد کہ
بازے را گفتہ اند کہ نقاب چرمی بر چشمش
کشیدہ باشند ولیکن این معنی در الصورت
درست باشد کہ نقاب باز را فارسیان
چتر گفتہ باشند حیف است کہ از نظر ما نگذشت
و سندے ہم پیش نشد و معاصرین عجم بر زبان
ندارند (اردو) (۱) وہ باز جسکے سر پر
ٹوپی چڑھاے ہون۔ صاحب آصفیہ نے
ٹوپی پر لکھا ہے کہ وہ تھیلی جو شکاری جانور
کے منہہ پر چڑھا دیتے ہین۔ طماغہ (۲) چھتری

بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث چھوٹا چھاتا۔ دھوپ اور بارش کے بچاؤ کی چیز جو سر پر لگا لیتے ہیں۔

بازچیدن چیزی مصدر اصطلاحی بہار داند (بازچیدن) را بمعنی برداشتن گوید (خواجہ شیراز ؎) عنقا شکار کس نشود دام باز چین ؛ کاینجا ہمیشہ باد بدست است دام را ؛ مؤلف عرض کند کہ کلمۂ باز درینجا متعلق بمعنی ہفتم اوست و معنی لفظی این واپس گرفتن چیزے است و معنی برداشتن مخصوص باشد بحالت اعنا فت بسوے دام یا امثال این کہ گسترانیدہ باشند و اگر گوئیم کہ ؎ دامن او گرفتم و او بازچید گفت بمعنی برداشتن صادق نمی آید و معنی بیان کردۂ ما کہ متعلق بمعنی حقیقی است در ہر حال درست می شود (انوری ؎) زمانہ مہر تشویش بازچید چو دید ؛ گرفتہ با تو ہمی تازد و ہمی راند ؛ (اردو) واپس لینا۔ کھینچ لینا۔

بازخ بقول اننا بحوالہ مؤید بفتح زاے معجمہ و سکون خاے نقطہ دار در فارسی زبان بمعنی (۱) بلند و (۲) کوہ بلند را گویند۔ صاحب مؤید صراحت کردہ کہ این ہر دو معنی با الغت عرب است۔ صاحب محیط المحیط کہ محقق زبان عرب است فرماید کہ بزخ بہ فتحتین بمعنی برآمدن سینہ و درآمدن پشت باشد از باب سمع۔ اسم فاعل این بروزن افعل ابزخ است۔ الخ۔ مؤلف عرض می کند کہ عجبی نیست کہ فارسیان از ہمین باب اسم فاعل این را بروزن سامع۔ بازخ گرفتہ اند بہ کسر زاے ہوز و تصرف در معنی ہم کردہ اند درین صورت مفترس گیریم و طالب سند استعمال باشیم کہ مجرد بیان صاحب اننا اعتبار را نشاید و دیگری از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد (اردو) (۱) بلند (۲) بلند پہاڑ

بازخاست اصطلاح۔ بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مرادف بازخیز کہ قیامت و رستخیز و حشر باشد مؤلف عرض کند کہ دیگرے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد۔ صاحبان بحر و بہار (روز بازخواست) را بہمین معنی آوردہ اند اگر سند استعمال (بازخواست) بدست آید توانیم عرض کرد کہ کنایہ باشد از روز قیامت کہ (خاستن) بقول بحر بمعنی برپا شدن و استادن است پس معنی لفظی این روزی کہ مخلوق دیگر بار زندہ شود و برخیزد۔ ترجمہ قیامت باشد کہ معنی لفظی آن ہم قائم شدن است و بقول غیاث روز حشر را بدین سبب قیامت گفتند کہ دران روز مردگان زندہ شدہ قیام کنند اصل این روز قیامت و روز بازخاست بود در استعمال زبان روز را حذف کردند باقی حال طالب سند استعمال باشیم معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) قیامت۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ وہ وقت جب مردے زندہ ہو کر کھڑے ہوں گے۔ روز حشر۔ رستخیز۔

بازخانہ اصطلاح۔ بقول بہار و انند معروف و گویند کہ بترکی قوشخانہ گویند مؤلف عرض کند کہ قوش در ترکی بقول صاحب کنز بمعنی طائر است و عصفور و بقول صاحب لغات ترکی بمعنی شکار و جانورے پس بازخانہ در فارسی زبان بمعنی حقیقی اوست و خانہ کہ دران بازہا نگاہدارند و بلحاظ ترجمہ قوشخانہ۔ شکارخانہ باشد حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و محققین فارسی زبان ذکر این نکردہ اند و معاصرین عجم بر زبان ندارند و شکارخانہ جائی را گویند کہ جانوران شکاری درآنجا

محفوظ باشند۔ اگر سند استعمال پیش شود
توانیم عرض کرد کہ فارسیان این را مجازاً
بمعنی شکارخانہ استعمال کردہ باشند (اردو)
شکارخانہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ وہ گھر
جس مین شکاری جانور رکھے جائین۔

بازخریدن از چیزے مصدر اصطلاحی
بقول بہار و بحر خلاصی دادن و رہانیدن
از وے (ملّا وحشی ؎) بفروختہ خود را
زغمت بازخریدیم ٭ آن خطِّ غلامی کہ
بدیدیم دریدیم ٭ مؤلف عرض کند کہ
ذکر این در ردیف الف مقصورہ بر (از
چیزی بازخریدن) گذشت (قدسی ؎)
از نصیحت ہاے غمخواران جنون بازم
خرید ٭ گلشن افسردہ بودم آفتابم زندہ
کرد ٭ و بخیال ما (بازخریدن) در محاورۂ
فارسی آزادی بخشیدن بردہ باشد باداے
قیمتش و کنایہ باشد از خلاص دادن و
و رہانیدن مطلقاً (اردو) نجات دلانا۔
مخلصی بخشنا۔ چھڑانا۔

بازخشین اصطلاح۔ بقول برہان
بکسر ثالث و فتح خاے نقطہ دار و شین
قرشت بہ تحتانی رسیدہ و بنون زدہ
نوعی از باز باشد کہ پشت آن سیاہ و
تیرہ رنگ و چشم ہایش سرخ بود۔ و
این قسم باز را ترکان (غزل قوش)
خوانند۔ صاحب جامع بر (قزل قوش)
قانع۔ صاحب ناصری باتفاق برہان
گوید کہ این بسیار قوی شکاریست و آن
را خشینہ نیز گویند و در اشعار شعرا بسیار
مذکور۔ مؤلف عرض کند کہ صاحب
لغات ترکی ذکر (قزل قوش) نکرد و
ترجمۂ لفظی این ہر دو لفظ در ترکی طائر
مغشوش و سرخ است۔ صاحب برہان
بر لغت خشین فرماید کہ ہر چیزیکہ آن ک

مائل سیاہ رنگ وتیرہ باشد عموماً و بازے
را گویند کہ پشت او کبود و تیرہ و چشمہایش
سیاہ رنگ باشد خصوصاً و گویند کہ بعد از
تولک اول یعنی پر ریختن اول چشم او سرخ
می شود و او را ترکی قرنقوش خوانند و بعضے
گویند کہ بازے باشد نہ سیاہ و نہ سفید و
نام ولایتی ہم از ماوراء النہر (انتہیٰ) پس
حقیقت وجہ تسمیہ این ہمین است مرکب
توصیفی است کہ لفظ اضافت ہم مستعمل
(اردو) باز کے ایک قسم کا نام جسکی
پلکیں سیاہ اور تیرہ اور آنکھیں سرخ
ہوتی ہیں۔ مذکر۔

(۱) **بازخمید** اصطلاح۔ بقول سروری
بسکون زا و فتح خا و کسر میم یعنی کسی کہ بہ طعنہ
شخصے را باز نمود و بطعنہ حکایت او کرد
صاحب برہان گوید کسی کہ بعنوان طعنہ
صدارت کسی کند و بکنایہ سخن شخصی را
باز نماید گویند باز خمید یعنی بطعنہ سخن او
را گفت و صدارت او کرد۔ صاحب
بحر نقل نگارش۔ بہار ذکر معنی بالا کردہ
مصدر مرکب

---

(۲) **بازخمیدن** را ذکر کند و صاحب
جامع بذکر معنی اول الذکر

---

(۳) **بازخمیدہ** را نوشت و صاحب
موارد بہ (خمانیدن) گوید کہ حرف حکایت
و حرکات و سکنات کسے را تقلید نمودن
از روی تمسخر و فرماید کہ این مجاز است
کہ مشہور شدہ و شیرازیان این را والوچانیدن
و والوچاندن و برآوردن گویند و صاحب
ناصری کہ از اہل زبان است برخماند
گوید کہ بروزن رساند مستقبل خم کردن
و بمعنی تقلید کردن حرف و حرکت کسے
از تمسخر و بمعنی تقلید و تمسخر کرد چنان کہ
طیان ہمی گفتہ (ع) چون بوزنہ کو بہ بنگے

بازخمانید" و فرماید که خمانیدن اصل و
مصدر آنست. صاحب برہان ہم برخماند و
خمانید و خمانیدن ذکر این معنی کرده گوید که کسی
که تقلید کسی کند و سخن او را بہمان ترتیب
باز نماید گویند" فلان بازخماند" مؤلف
عرض کند که بخیال ما (بازخمیدن) و (بازخمانیدن)
ہر دو بمعنی آخر الذکر صحیح است طرز بیان
محققین بالا فرق لفظی در بیان معنی ہر دو
پیدا کرده و آنان که مجرد (خمانیدن) را بدین
معنی آورده اند غور نکرده اند و آنچه صاحب
ناصری خماند را مستقبل خم کردن نوشته
اعتنا بر قواعد فارسی نکرده بالجمله معنی متذکره
بالا کنایه باشد یعنی چیزے که خمیده است
آن را بازخمانید و کلمهٔ باز درینجا بمعنی تکرار
واقع شده بمعنی ششمش که گذشت حاصل
اینست که سخن کسے را که از زبان کسے
برآمده بر سبیل استهزا باز بزبان خود نقل
و کردن و لب و زنخدان خود را بطریق ہزل
به نقل آن خمانیدن و کج کردن گویا خمیده
را بازخمانیدن است که مکروه الطبع و چیز
لا حاصل و بے نتیجه و خلاف تہذیب باشد
چنانکه گشته را کشتن و کلمهٔ باز درین اصطلاح
بضرورت آنست که (بازخمانندہ) تکرار ہمان
الفاظ می کند که از زبان کسے برآمده و استعمال
مصدر خمانیدن درین اصطلاح از براے
آنست که نقال به نقل سخن ہا لب و زنخدان
خود را خم دہد و کج کند. این است حقیقت
ماخذ این اصطلاح. آنچه محققین زباندان
لازم و متعدی ہر دو را بدین معنی استعمال
کرده اند محل نظر است که اینمعنی تعلق از
مصدر لازم ندارد و لیکن قول سروری
که از اہل زبان است قابل لحاظ باشد
و بیش ازین نیست که استعمال مصدر لازم
بمعنی متعدیست و بس (اردو) (۱) چڑایا

(۲) چڑانا۔ بقول آصفیہ۔ کسی بات کی نقل
کرکے غصہ دلانا۔ منہہ ہونٹھ اور تھوڑی
کو بگاڑ کر نقل کرنا چھیڑنا (۳) چڑایا۔ (۲)
کا ماضی مطلق (۱) کا مرادف۔

(الف) **بازخواست** اصطلاح۔ بقول
غیاث طلب وجستجو و مواخذہ و واپس گرفتن
چیزے وصاحب بحر تعلش کردہ مؤلف گوید
کہ بمعنی پرسش و مواخذہ چنانکہ فارسیان قیامت
را روز بازخواست گویند حاصل بالمصدر
است (حافظ ۵) ترسم کہ صرفہ نبرد روز
بازخواست ٭ نان حلال شیخ ز آب حرام
ما ٭ و مصدر ------

(ب) **بازخواستن** بمعنی (۱) واپس خواستن
و (۲) مواخذہ کردن و (۳) قبول کردن
پس معنی اول متعلق بمعنی ہفتم کلمۂ باز و معنی
دوم مجاز آن و ہم متعلق بہ معنی ہفتم کہ از کسے
کہ بازخواست کنند مطالبہ ذمگی اش را واپس
گیرند ازین وجہ مؤاخذہ را بازخواست
نام کردند و معنی سوم من وجہ تعلق دارد
بامعنی ششم کلمۂ باز زیرا کہ چون عفو قصور
کنند یا عذر را قبول کنند دیگر بار حالت
ابتدائی قائم شود و عود کند و جا دارد
کہ بامعنی ہشتم کلمۂ باز ہم متعلق کنیم (انوری
۵۳) از روزگار عذر مرا بازخواہ از آنکہ
بگذشتم غریق رحمت احسان روزگار ہا
(اردو) (الف) بازخواست۔ دیکھو
بازپرس (ب) (۱) واپسی چاہنا۔ واپس
لینا۔ (۲) بازپرس کرنا۔ بازخواست کرنا
(۳) قبول کرنا۔

بازخواندن استعمال۔ بقول بہار مزید علیہ
خواندن و صاحب انند نقل نگارش و
صاحب آصفی کہ زلہ بردار بہار است
ازین مصدر ساکت مؤلف عرض
کند کہ (۱) مکرر و دیگر بازخواندن چنانکہ

ے این کتاب بازخواندم ے و (۲) واپس طلب کردن (ظہوری ے) عقل از سوداے جعد حور خود را بازخواند ۂ عشق عطر چین کاکل بر مشام ہوش زد (ولہ ے) حسن لیلی بازخواند خویش را ۂ عشق بر مجنون نہ پہماید دگر ۂ (اردو) (۱) پھر پڑہنا۔ (۲) واپس طلب کرنا۔

(الف) **بازخورد** اصطلاح۔ بقول شمس (۱) بمعنی ملاقات کرد و (۲) بیمناکی و بیوجینی و بیوفائی و بے مزگی کرد و بقول غیاث و بحر

(ب) **بازخوردن** مصدر اصطلاحی بمعنی (۱) ملاقی و مقابل شدن است صاحب آصفی (بازخوردن از چیزی) را بحوالہ بہار بمعنی دوچار شدن و پیوستن بچیزی نوشتہ و از خسرو دہلوی سند آوردہ (ے) شاخ رعنا بچمن بازخورد ۂ چشم بر جسارۂ گل سرخ کرد ۂ و بہار و آنند لبند ہمین شعر مصدر (بازخوردن بچیزے) قائم کردہ اند مؤلف گوید کہ خوردن بقول بحر بمعنی ملاقی شدن آمدہ اندرین صورت کلمۂ باز بہ معنی بست و دوم یعنی زائد باشد و (۲) بمعنی دیگر بار ملاقی شدن ہم اندرین صورت کلمۂ باز بمعنی ششم اوست۔ مخفی مباد کہ آنچہ صاحب شمس بر (الف) ذکر معنی دوم کردہ بدون سند استعمال اعتبار را نشاید و موافق قیاس ہم نیست معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد (اردو) (الف) (۱) ملاقات کی (۲) ڈر گیا۔ با نذر نا۔ بیوفائی اور بے مزگی کی (ب) (۱) ملاقات کرنا۔ ملنا۔ مقابل ہونا۔ (۲) پھر ملنا۔

بازدادن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر (۱) بمعنی برگردانیدن (انوری

ے) منعش بفلک باز دہد طالع بد را ٭ حکمش بعمل باز برد عامل جان را ٭ (ولہ ے) دل بسر زلف غمش دادم بدستم باز داد ٭ گفت نقدی ده که این با خاک یکسان می رود ٭ مؤلف گوید که این معنی متعلق باشد بمعنی ہفتم کلمہ باز و بہ تحقیق ما (۲) بمعنی مکرر دادن. باشد و این متعلق است بمعنی ششم کلمۂ باز (ظہوری ے) باز دہ تاب طرۂ پر تاب ٭ تو ده کن یک جہان دل بیتاب ٭ (ولہ ے) طرح می کردند رخ یاران بمن ٭ چرخ دون گو کام فرزین - باز ده ٭ (اردو) (۱) واپس دینا - لوٹانا - (۲) پھر دینا - مکرر دینا -

(۱) باز دادن لعدم — مصادر اصطلاحی
(۲) باز دادن بقلم

بہار ذیل (باز دادن) گوید که بمعنی خط بطلان کشیدن بر چیزی است و ہم او نسبت (۱) بجای خودش گوید که نیست و نابود کردن است و نسبت (۲) بجایش فرماید که خط بطلان کشیدن بر چیزے مؤلف عرض کند که ماذکر (۱) بر (باز بعدم دادن) کرده ایم که بمعنی واپس بعدم دادن کنایہ باشد از نیست و نابود کردن - خلاف قیاس نیست ولیکن طالب سند استعمال باشیم و نسبت (۲) عرض می شود که معنی لفظی این واپس بقلم دادن است یعنی چیز نوشته را کالعدم کردن و کنایہ باشد از خط بطلان کشیدن این ہم خلاف قیاس نیست ولیکن سند استعمال باید مجرد قول بہار کفایت نمی کند معاصرین عجم بر زبان ندارند مخفی مباد که درین ہر دو اصطلاح کلمۂ باز بمعنی ہفتم اوست (اردو) (۱) نیست و نابود کرنا - لکھے ہوے پر خط کھینچنا - باطل کر دینا -

بازدادن صدا مصدر اصطلاحی ۔
(۱) واپس کردن آوازے کہ در گنبد بلند
یا درّہ ہاے کوہ یا از آلہ گرامفون واپس
می آید و کنایہ از جواب دادن (حافظ
شیراز ستہ) بانگ گاوی چو صدا باز دہد
عشوہ مخر ؎ کے سہا عکس زخورشید مصفا
ببرد ؎ (صائب ستہ) عاشق دل شدہ
ہر چند کہ آواز دہد ؎ کوہ تمکین ترا مشکل کہ
صدا باز دہد ؎ مخفی مباد کہ بانگ گاو در
کلام خواجہ شیراز اشارہ بقصہ گوسالہ سامری
است کہ آواز می داد ۔ دریں قصہ
اختلاف ہاست گویند کہ بزمانہ موسی
علیہ السلام جادوگر سامری گوسالہ از
طلا درست کردہ بود کہ ہمچو گوسالہ ذی روح
آواز می کرد بعض بر انند کہ چون گاوے
پیش آن گوسالہ آواز می کرد گوسالہ ہم جواب
میداد و بخیال ما ہمین معتبر می نماید عجبی نیست
کہ ساخت آن بت گوسالہ بترکیب ادویہ
خاص بود کہ اثرش آواز را رد میکرد چنانکہ
درین روزہا از آلہ گرامفون این صنعت
را مشاہدہ کردہ ایم و شنیدہ ایم معاصرین
موسی علیہ السلام بوجہ ناواقفیت ازین
حکمت اثر جادو خیال کردند ۔ خواجہ شیراز
ہمین مضمون را در کلام خود آوردہ ۔
(اردو) آواز کا واپس کرنا جیسے درّہ
کوہ یا بلند گنبد سے واپس آتی ہے یا آلہ
گرامفون سے (۲) جواب دینا ۔

بازدار اصطلاح ۔ بقول سروری بہ
حوالہ شرفنامہ و نسخہ میرزا بر وزن رازدار
زارع و دہقان باشد و بازیار معرب آنست
وجمعش بازرہ (سلمان ستہ) باغ چون
زاغش خراب و کشت چون دشتش سراب
؎ زاغ آن را باغبان و قاز این را بازدار
؎ و فرماید کہ در شرح سامی فی الاسامی (۲)

بمعنی دارندۂ باز آوردہ صاحب برہان
بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم گوید کہ میر
شکار و صیاد و نگاہ دارندۂ باز و (۳)
شخصے را نیز گویند کہ مردم را از کارے وا
چیزے باز دارد و منع کند و (۴) امر
باز داشتن و منع کردن ہم۔ صاحب
رشیدی بر معنی اوّل و دوم قانع و صاحب
جامع بر معنی اوّل و صاحب بحر معنی چہارم
را گذاشت۔ صاحب ناصری بذکر سہ چہار
معنی با برہان متفق صاحب مؤید معنی اوّل
را ترک کردہ و بذکر معنی دوم و سوم و چہارم
گوید کہ (۵) بمعنی بار دیگر بدار و (۶) باز
را بدار۔ مؤلف عرض کند کہ معنی اوّل
اسم فاعل ترکیبی است مزید علیہ بز دار
کہ بز بالفتح بمعنی زمین می آید و از کثرت
استعمال الف بعد موحدہ زیادہ شد چنانکہ
فہار و ماہار معنی لفظی این زمین دارندہ
و کنایہ از زارع و دہقان۔ اسم فاعل
ترکیبی است و بمعنی دوم ہم اسم فاعل
ترکیبی باشد بمعنی دارندۂ باز و مجازاً بمعنی
مطلق شکاری و میر شکار و بمعنی سوم ہم
اسم فاعل ترکیبی است و بمعنی چہارم امر
حاضر از مصدر مذکور و بمعنی پنجم جزین نیست
کہ کلمۂ باز بمعنی ششم اوست و دار امر حاضر
داشتن و در معنی ششم کلمۂ باز بمعنی اوّل
و دار امر حاضر مصدر داشتن (اردو)
(۱) کاشتکار۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم
مذکر۔ کسان۔ مزارع۔ کھیتی باڑی کرنے والا
(۲) باز پالنے والا۔ شکاری۔ (۳) باز رکھنے
والا۔ کسی کام کا مانع۔ (باز رکھنا) کا اسم
فاعل (۴) باز رکھ۔ اسی مصدر کا امر
حاضر (۵) پھر رکھ (۶) باز کو رکھ۔

بازدارش استعمال۔ بقول ناصری
بکسر شین (۱) ممانعت کردن کسے را وا

کا سے باز داشتن و محبوس کردن صاحب
آنند نقل نگارش مؤلف گوید کہ مقصودش
ہجرین نباشد کہ حاصل بالمصدر (باز داشتن)
است کہ می آید و بکسر رائے مہملہ نہ شین معجمہ
حیف است کہ ما از معاصرین عجم نہ شنیدیم
و قول صاحب ناصری کہ از اہل زبانست
قابل قبول باشد و بخیال ما اگر رائے مہملہ را
مفتوح گیریم (۲) بمعنی باز دار او را۔
(اردو) (۱) باز رکھنا حاصل بالمصدر
کے معنوں میں (۲) اسکو باز رکھہ۔

باز داشتن | مصدر اصطلاحی بقول
جہانگیری در (ضمیمہ کتاب) (۱) کنایہ از
پنہان داشتن (استاد فرخی ے) تو نگوئی
چہ فتاد است بگوار بتوانی ٭ من نہ بیگانہ
ازین حال زمن باز مداری ٭ صاحب
برہان بذکر معنی اول گوید کہ (۲) بمعنی منع
کردن ہم۔ صاحب رشیدی متفق با جہانگیری
و صاحب بحر متفق با برہان بہر دو معنی۔
بہار ذکر (باز داشتن از چیزے) کردہ
ذکر معنی اول کند و برائے معنی دوم از آقا
زمان نزرکش سند آوردہ (ے) کعبہ
ما را از طواف خانۂ دل باز داشت ٭
راہ رو را منزل نزدیک کاہل می کند
(سعدی ے) خواب نوشین بامداد
رحیل ٭ باز دارد پیادہ را ز سبیل ٭۔
مؤلف عرض کند کہ حقیقت معنی اول
دریغ داشتن است مجاز معنی چہارم
کلمۂ باز و معنی دوم جدا کردن و محروم داشتن
و دور داشتن باشد ہم متعلق بمعنی چہارم
کلمۂ باز و منع کردن و مانع شدن مجاز آن
(صائب ے) مرگ نتواند مرا از بیقراری
باز داشت ٭ می شود صائب ز کشتن
زندہ تر سیماب من ٭ (ظہوری ے)
چنگ دل از نفس دلشدگان باز نداشت

نغمہ نالہ درین تار کشیدیم عبث ہے (انوری ص) گفتم کہ باز دارد تاثیر ہات رایش ہو گفتا کہ می چگونئی تقدیر ہا مرا ہم ہے (اردو) (۱) دریغ کرنا۔ چھپانا۔ (۲) باز رکھنا۔ روکنا روک رکھنا۔ سدّ راہ ہونا۔ منع کرنا۔

باز دانستن | استعمال۔ صاحب آنند ذکر (باز ندانستن) کردہ گوید کہ فرق کردن میان دو چیز باشد مؤلف عرض کند کہ بمعنی تمیز کردن متعلق بمعنی نیز دہم کلمہ باز (بہرامی سرخسی ص) جز تلخ و تیرہ آب ندیدم دران زمین ہے حقا کہ ہیچ باز ندانستم از رکاب ہے (اردو) فرق کرنا۔ تمیز کرنا۔

بازدند | اصطلاح۔ بقول صاحب ہفت بفتح اوّل بالف کشیدہ و زاے ہوز و فتح دال مہملہ و نون و دال ثانی زدہ (۱) پستان بند زنان ہے (۲) سینہ بند طفلان باشد مؤلف عرض کند کہ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و بقول صاحب کنز (بازداند) در ترکی زبان بمعنی حجاب آمدہ اگر سند استعمال این پیش شود توانیم عرض کرد کہ بحذف الف و بہ تصرّف معنی بر سبیل مجاز مخفف و مفرّس لغت ترکی است و جا دارد کہ بازرند کہ بہ راے مہملہ چہارم می آید مبدل این باشد کہ دال مہملہ بہ راے مہملہ بدل شد چنانکہ باددان و باروان بالجملہ معاصرین عجم بر زبان ندارند طالب سند استعمال باشیم (اردو) (۱) چولی۔ بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث انگیا۔ آپ ہی نے انگیا پر فرمایا ہے کہ اسم مؤنث۔ انگی۔ محرم۔ چولی۔ عورتوں کا سینہ بند (۲) بچوں کا سینہ بند۔ مذکر

بازدید | اصطلاح۔ بقول روزنامہ

بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار
بمعنی ملاقات ثانی۔ صاحب رہنما صراحت
کند کہ چون زید بملاقات بکر می آید بکر بہ
خانۂ زید براے باز دیدش می رود
صاحب بول چال فرماید کہ بدل ملاقات
را گویند مؤلف عرض کند کہ معاصرین
عجم ہم بر زبان دارند و کلمۂ باز درین
اصطلاح بمعنی ششم اوست یعنی ملاقات
مکرر (اردو) باز دید۔ بدل ملاقات
یعنے جب زید بکر کی ملاقات کو آتا ہے
تو بکر زید کے گھر باز دید کے لئے جاتا ہے

باز دید کردن | مصدر اصطلاحی۔
بہار گوید کہ از کلام مولانا شرف الدین
علی یزدی۔ صاحب تیمور نامہ بمعنی (۱)
آفریدن و بہ نمود آوردن معلوم می شود
و ہمین معنی در کتب طبیہ در خواص بعض
ادویہ آوردہ اند (فقرہ ۱) "فلان
چیز اشتہار را باز دید کند" وارستہ گوید کہ
(۳) در تحقیق چیزے تفحص کردن (اسمعیل
ایما ص ۵) فارغ دمی نہ گشتیم از باز دید
ابیات ؎ گر دیدہ ایم گویا ناظر بیوتات ؎
ہم او فرماید کہ شرف الدین علی یزدی در
قصۂ عاشق شدن خلیل سلطان بر شاد
ملک قمۂ امیر حاجی و انحراف مزاج صاحبقران
ازین ماجرا و صدور حکم باحضار شاد ملک
و رو پوش ساختنش خلیل سلطان گوید
(فقرہ) حکم شد کہ او را باز دید کردہ نا چیز
سازند" صاحب بحر بمعنی دوم قانع
مؤلف عرض کند کہ از سند نثر پیش کردۂ
وارستہ تصدیق معنی دوم یعنی بہ نمود آوردن
می شود و معنی سوم بیان کردہ اش از کلام
اسمعیل ایما ثابت نمی شود بخیال ما نگرانی کردن
است بملاحظہ و مشاہدہ پیا پے یعنی بار بار دیدن
مخفی مباد کہ طرز بیان معنی اول ہم درست نیست

بخیال ما واپس آوردن است و سند بہار۔
موافق خیال ما ست۔ ما از معاصرین عجم
شنیدہ ایم کہ (۴) باز دید کردن۔ بدل
ملاقات کردن ہم چنانکہ صراحت این بر
(باز دید) کردہ ایم و در ہر چہار معنی بالا
کلمہ باز بمعنی ششم اوست (اردو) (۱)
واپس لانا۔ (۲) نمود مین لانا۔ ظہور مین
لانا۔ (۳) نگرانی کرنا۔ کئی بار دیکھنا (۴)
باز دید کرنا۔ باز دید کی ملاقات کرنا یعنی
تبادلۂ ملاقات۔ دیکھو باز دید۔

(الف) بازدیدن | مصدر اصطلاحی (ب)
(ب) بازدیدہ | بقول ہفت بہ سکون
زاے معجمہ و کسر دال مہملہ و فتح دال دوم
بمعنی باز نمودہ۔ صاحب شمس ہمزبانش
مؤلف عرض کند کہ چیزے کہ مکرر دیدہ
شود۔ اسم مفعول مصدر (الف) کہ بہ معنی
حقیقی مکرر دیدن باشد۔ معنی باز نمودہ را
بدون سند استعمال اصلا تسلیم نکنیم (اردو)
(الف) پھر دیکھنا۔ مکرر دیکھنا (۲) مکرر دیکھا ہوا

باز را باز دار بودن بہ | مثل۔ صاحب
چغد را چغد سار بودن بہ | خزینہ ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ (باز دار) بمعنی صیاد بجاے خود گذشت پس
معنی لفظی این چنین باشد کہ باز را صیادی
مناسب است و چغد را در چغد سار بودن
اولے۔ مخفی مباد کہ در مصرع دوم بعد
کلمۂ را باے موحدہ بمعنی در محذوف باشد
مقصود انیست کہ ہر کس را کارے باید کرد
کہ مناسب حال او ست۔ فارسیان چون
کسے را مشغول بکارے بینند کہ با او مناسبت
ندارد این مثل را زنند (اردو) دکن مین
کہتے مین "بھڑبھونجے کو بھاڑ بھلا"

بازرگان | اصطلاح۔ بقول سروری
و جامع مرادف بازارگان و بقول برہان

و بحر و ناصری و غیاث مخفف بازارگان -
مؤلف گوید که اگر لغت فارسی گیریم مخفف
بازارگان است و حقیقت ماخذ بازارگان
همدر انجا مذکور (نظامی سه) تو بازرگان
صد خروار قندی * سزد گر برغریبان دست
نه بندی * ولیکن صاحب کنز که محقق ترکی
زبان است این را بکسر زاے هوز لغت
ترکی گوید بمعنی تاجر و (بازرگانلق) مصدر
ترکی زبان است بکسر زاے منقوطه
بمعنی تجارت کردن و بیع و شرا نمودن و
گرفتن و دادن پس اندرینصورت باید که
بازارگان را بزیادت الف بعد زاے
معجمه مفرس دانیم (اردو) دیکھو بازارگان

بازرند | اصطلاح - بقول برهان که
بذیل (بازرنگ - به زاے فارسی آورده)
بمعنی (۱) پستان بند زنان است (۲)
و سینه بند طفلان - مخفی مباد که صاحب
برهان در کتابت این هم زاے سوم را فارسی
نقل کرده و حیف است که صراحت علیحده
لفظ نکرده - خان آرزو در سراج بازرنگ
و بازرند هردو را بزاے هوز سوم
یکجا نوشته فرماید که سینه بند طفلان و زنان
(کما فی البرهان) و گوید که تخصیص جهانگیری
بسینه بند زنان خطاست و تحقیق آنست که
اوّل مبدّل ثانی است چرا که دال به کاف
فارسی بدل شود چنانکه استخوان رند و استخوان
رنگ (انتهی) و صاحب جامع بذیل هردو
لغت بالا ذکر هردو معنی کند و صاحب ناصری
بذکر هردو معنی بالا گوید که این را بازرنگ
هم گویند مؤلف عرض کند که تحقیق ما
آنست که (بازرند) به دال مهمله چهارم
اصل است چنانکه گذشت و ذکر ماخذش
همدر انجا مذکور و (بازرند) به راے مهمله
پنجم مبدّل آن چنانکه ذکرش همدر انجا

و بازرنگ کہ می آید مبدل این چنانکہ خان
آرزو سند این قسم تبدیل پیش کردہ و اگر
(بازرنگ) را اصل گیریم و (بازرند) را
مبدلش اندرین صورت باید کہ معنی لفظی این
مثل باز یعنی مثل باع باشد زیراکہ سینہ
بند زنان کہ نامش در اردو چولی وانگیا
است مشابہ کسے است کہ ہر دو دست خود
را باز کردہ باشد۔ فالاول اقوی من الاخر
(اردو) دیکھو بازدند۔

بازرنگ اصطلاح۔ صاحب سروری
بحوالۂ تحفہ گوید کہ بزاے معجمہ بوزن بادرنگ
(۱) سینہ بند طفلان و بحوالۂ فرہنگ فرماید کہ
(۲) سینہ بند زنان کہ پستان دران نہند
و بر پشت گرہ زنند کہ پستان بزرگ نشود
صاحب رشیدی ذکر ہر دو معنی کردہ و خان
آرزو در سراج این را با (بازرند) آوردہ
کہ بجایش مذکور شد و صاحب جامع ہر دو را
بہر دو معنی مرادف یکدیگر گوید و صاحب
جہانگیری بر معنی اوّل قانع (حکیم سوزنی
ے) در کام با حلاوت شہد شہادت
است ؎ اے بے شریک شہد شہادت
لکن شترنگ ؎ در عمر خویش بر تو نیاوردہ
ایم شنگ ؎ در مہد بستہ اند برین گونہ بازرنگ
؎ (حکیم ولوی ے) مطربہ ناہید پستانت
برقص ؎ چون در آید دل مرّیخ بردہا باز
رنگ از مہ و خورشید کند ؎ بازرنگ از
مہ و خورشید پردہ ؎ مؤلف عرض کند کہ
ما حقیقت ماخذ این بر (بازدند) و (بازرنگ)
بیان کردہ ایم (اردو) دیکھو بازدند۔

بازروز اصطلاح۔ بقول بحر باضافت
آفتاب را گویند۔ دیگرے از محققین فارسی
زبان ذکر این نکرد و مؤلف عرض کند
کہ خلاف قیاس نیست کنایہ ایست (اردو)
دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔

باززدن مصدر اصطلاحی یعنی تمیز کردن و ممتاز دانستن باشد و متعلق بہ معنی سیزدہم کلمۂ باز (ظہوری ۵) زور زاریم ہبین قدرت عجز م بنگر کز نیاز دگران باز زدم ناز ترا (اردو) تمیز کرنا۔ ممتاز خیال کرنا۔

باز سپہر اصطلاح۔ بقول صاحب ضمیمۂ برہان و بحر و مؤید (۱) کنایہ از آفتاب عالمتاب و (۲) کنایہ از روز ہم مؤلف عرض کند کہ اگر باز را مضاف کنیم بسوے سپہر بمعنی اول موافق قیاس است و برائے معنی دوم طالب سند باشیم۔ کنایۂ لطیف نیست (اردو) (۱) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے (۲) دن۔ مذکر۔

باز سپید پر اصطلاح۔ بقول صاحب جہانگیری کہ در ضمیمۂ کتاب آوردہ کنایہ از آفتاب و صاحبان برہان و جامع و بحر بر (باز سفید پر) ذکر این کردہ اند و صاحب رشیدی با جہانگیری متفق مؤلف عرض کند کہ سپید مبدل سفید است چنانکہ پیل و فیل حیف است کہ سند استعمال پیش نشد قول صاحب جامع را سند توان گرفت کہ از اہل زبانست (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔

بازستادن مصدر اصطلاحی۔ مخفف (بازاستادن) است و معنی این استقامت گزیدن و پا فشردن و جاے خود را نگذاشتن و حرکت نکردن و این معنی از لفظ باز پیدا شد کہ متعلق است بمعنی ششمش یعنی دیگر و مکرر و این تکرار معنی استقامت را قائم کرد کہ استادن را بازاستادن قوت می بخشد (صائب ۵) شیرازۂ قلم و کثرت ز وحدت است ۴ دارد علم بہ بازستادن سپاہ را (اردو) قدم گاڑنا۔ بقول آصفیہ

پاؤں جمانا۔ آپ ہی نے فرمایا ہے۔ قدم جمانا۔ پا افشردن کا ترجمہ۔ ڈٹ کر کھڑا ہونا۔ جگہ پر کھڑا ہونا۔ (نسیم ؎) دار فانی مقام لغزش ہے ؏ کوئی اپنا قدم جما نہ سکا ؏

بازستاندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ واپس گرفتن است متعلق بہ معنی ہفتم کلمۂ باز (صائب ؎) دزدی بوسہ عجب دزدی خوش عاقبت است ؏ کہ اگر باز ستانند دو چندان گردد ؏ (انوری ؎) دلی ببرد کہ یک لحظہ باز می نفرستد ؏ غمی بداد کہ یک ذرّہ باز می نستاند ؏ (ولہ ؎) اے چرخ جز آیت بلاخوانی نے ؏ بر کس قلمی زعافیت رانی نے ؏ چیزے ندہی کہ بازستانی نے ؏ اے کور کبود خود جز این دانی نے ؏ (اردو) واپس لینا۔

بازسفید پر اصطلاح۔ ہمانست کہ بر (بازسپید پر) گذشت (اردو) دیکھو بازسپید پر۔

بازشدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ (۱) واپس شدن و مراجعت کردن و (۲) کشادہ شدن و (۳) ترک شدن متعلق بہ معنی ہفتم و دہم و چہاردہم کلمۂ باز سند این در ملحقات می آید (اردو) واپس ہونا۔ مراجعت کرنا (۲) کھلنا۔ (۳) ترک ہونا۔ چھوٹنا۔

بازشدن از جائی مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار بمعنی برگشتن و معاودت کردن (میر معزی ؎) باز شد از عراق خرّم و شاد ؏ سیف دولت امیر شمس الدین ؏ مؤلف عرض کند کہ متعلق است بمعنی ہفتم کلمۂ باز صاحب آصفی این را (بازشدن از چیزے) بہمین معنی و باستنا

همین شعر بحوالهٔ بهار نوشته تسامح اوست و به
معنی باجائی یا مقامی بهتر از چیزی است
(اردو) لوٹنا۔ معاودت کرنا۔
(۲۱۱۷) **بازشدن به چیزے** مصدر اصطلاحی
بمعنی رجوع شدن بسوے چیزی باشد متعلق
بمعنی هفتم کلمهٔ باز (انوری ؎) اے خر
سوار و پیش کسے لاف می زنی ٭ کو شد
سوار فضل بمیدان روزگار ٭ نے نے
بمدح بازشود پس بگوے زود ٭ کاے
ثابت از وجود تو ارکان روزگار ٭ سند
حکیم سوزنی که بر معنی هفتم کلمهٔ باز مذکور
شد متعلق از همین است (اردو) رجوع ہونا۔
(۲۱۱۸) **بازشدن چشم** مصدر اصطلاحی
بمعنی واشدن چشم و متعلق بمعنی دهم کلمهٔ
باز است و سند این از کلام انوری بمعنی
مذکور شد (اردو) آنکھ کھلنا۔
(۲۱۱۹) **بازشدن چیزے** مصدر اصطلاحی
بمعنی کشاده شدن آن است متعلق به
معنی دهم کلمهٔ باز (سعدی شیرازی ؎)
بر روے خرد در طمع باز نتوان کرد ٭ چو
باز شد بدرشتی فراز نتوان کرد ٭ و سند
دیگر از کلام منوچهری بر معنی دهم کلمهٔ باز
مذکور شد و متعلق بهمین مصدر است (باز
شدن چشم) و (بازشدن در) (اردو)
کھلنا جیسے آنکھ کھلنا۔ دروازہ کھلنا۔
بازشدن در مصدر اصطلاحی۔
بمعنی فتح الباب و کشاده شدن در باشد
متعلق بمعنی دهم کلمهٔ باز (صائب ؎)
بعد ایامی که دریاے اجابت باز شد ٭ آه
در دل هیچ جوهر ریشه در فولاد داشت ٭
(اردو) دروازہ کھلنا۔
بازشدن دست بسخا مصدر،
اصطلاحی۔ بمعنی واقع شدن سخاوت
وعطا و متعلق به معنی دهم کلمهٔ باز یا نه

(انوری ؎) دست خصمت بسخا زان
نشود باز کہ بخل ٭ دستہاشان بدرم درہمہ
درخام گرفت ٭ (اردو) سخاوت
واقع ہونا۔ سخاوت ہونا۔

باز شدن راہ مصدر اصطلاحی بمعنی (۲۱۲۲)
کشادہ شدن راہ متعلق بمعنی دہم کلمہ باز
(ظہوری ؎) پیغام چون روانہ کنی در
خبر نشین ٭ راہ نظر چو باز شود در نظر نشین
٭ (اردو) راستہ کھلنا۔ کشادہ ہونا۔

باز شدن عادت مصدر اصطلاحی (۲۱۲۳)
بمعنی ترک شدن آن است متعلق بمعنی
چہارم دہم کلمہ باز۔ سند این از مسعود سعد
ہمہ را بگذشت (اردو) عادت ترک
ہونا۔ چھوٹنا۔

باز شدن کار مصدر اصطلاحی۔
بقول بحر سرانجام یافتن کار۔ مؤلف عرض
کند کہ مجرد قول صاحب بحر متقاضی سند
استعمال است بمعاصرین عجم بر زبان
ندارند۔ موافق قیاس و متعلق بمعنی دہم
است و معنی لفظی این کشادگی پیدا شدن
در کار باشد و کنایہ از سرانجام یافتن آن
طالب سند استعمال باشیم (اردو) کسی
کام کا سرانجام پانا۔

باز شدن گوشۂ چشم بچیزی مصدر
اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر التفات کردن
بہ وے (خواجۂ شیراز ؎) گوشۂ چشم
رضائی بمنت باز نشد ٭ این چنین عزت
صاحب نظران میداری ٭ مؤلف عرض
کند کہ متعلق است بہ معنی دہم کلمہ باز
و تحت مصدر اصطلاحی (باز شدن چیزی)
گذشت (اردو) التفات کرنا کسی چیز
کے طرف۔

باز شناختن چیزے از چیزے مصدر
اصطلاحی۔ بقول آنند بحوالۂ غوامض سخن

امتیاز کردن در ہر دو (ظہیر فاریابی ؎)
ہنر نہفتہ چو عنقا بماند ازانکہ نماند ٭ کسے کہ
باز شناسد ہماے را از خاد ٭ مؤلف
عرض کند کہ کلمۂ باز درین جا متعلق است
بمعنی سیزدہمش کہ گذشت و معنی لفظی این
شناختن بہ امتیاز چیزی از چیزی است
(اردو) امتیاز کرنا دو چیزون مین۔

بازکت بقول اند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
بفتح زاے معجمہ و سکون کاف تازی لغت
فارسی است کہ باشہ را گویند و نوعی از
باز است و آن را بازکی و ترکی نیز خوانند
مؤلف عرض کند کہ حقیقت باشہ
بجایش می آید و درینجا عرض نیست کہ کاف
تصغیر بر کلمۂ باز کہ بمعنی اول وست
زیادہ کردہ اند کہ باشہ باز کوچک را
گفتہ اند (اردو) باشہ۔ بقول آصفیہ
فارسی۔ اسم مذکر۔ ایک شکاری پرند کا نام

بازکردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار
بمعنی (۱) جدا کردن و (۲) کشادن آوردست
و بحر بمعنی اول قانع۔ صاحب روزنامہ
بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بر ذکر
معنی دوم قانع مؤلف عرض کند کہ بمعنی
اول متعلق است از معنی چہاردہم کلمۂ باز
و معنی دوم تعلق دارد با معنی دہمش و از
ہمین مصدر عام تعلق دارد مصادر خاص
کہ در ملحقات می آید و بخیال ما (۳) بمعنی
واپس کردن ہم متعلق بہ معنی ہفتم کلمۂ باز
چنانکہ (بازکردن تیغ) محققین بالا اسنادی
کہ براے این ہر دو معانی پیش کردہ اند بر
(بازکردن تیغ) و (بازکردن عقد) و (باز
کردن طفل از شیر) می آید۔ خیال ما این است
کہ این مصدر را مرکب کنیم با چیزے و کسے۔
(اردو) (۱) جدا کرنا۔ (۲) کھولنا (۳) واپس کرنا

بازکردن آغوش مصدر اصطلاحی

(۲۱۲۱)

ہر دو دست باز کردہ کسے را بہ پسند خاطر در
آغوش گرفتن (باقر کاشی سے) آغوش
صلح با ہمہ کس باز کردہ ایم ٭ رویم کشادہ
چین جبینیم نماندہ است ٭ (اردو) آغوش
پھیلانا۔ آغوش کھولنا۔ بقول امیر گود مین
لینے کو دونون ہاتھ پھیلانا (امیر سے)
برنگ ہالہ دوڑا دل مرا آغوش پھیلا کر
٭ اسیر اُس رخ کا دھوکا ہو گیا ماہ کامل پر
٭ (سوز سے) تیغ ابرو سے مرے دل کو
لگا ہے دھڑکا ٭ جی نکلتا ہے میان کھول کبھی
آغوش کہین ٭

(۲۱۲۵) **بازکردن تیغ** مصدر اصطلاحی بمعنی
واپس کردن تیغ بہ نیام باشد (ملا وحشی سے)
ہمہ را گشت بگوئید کہ با خاطر جمع ٭ این
زمان باز کند تیغ و کمر بکشاید ٭ مؤلف
عرض کند کہ محققین کہ بر (بازکردن) ذکر
معنی جدا کردن کردہ اند ہمین شعر را باستناد
خود آوردہ اند اندرین صورت باید کہ
کلمۂ باز را درینجا بمعنی چہار دہمش گیریم
ولیکن بخیال ما متعلق باشد بہ معنی ہفتمش
بلحاظ معنی بیان کردۂ ما کہ بالا مذکور شد
۔ نتیجۂ ہر دو یکی است بصورت اوّل جدا
کردن از کمر گیریم و بصورت ثانی واپس
کردن تیغ بہ نیام (اردو) تلوار کو کمر
سے جدا کرنا۔ یا کمر سے کھولنا۔ یا تلوار کو
میان مین ڈالنا۔

(۲۱۲۶) **بازکردن جا** مصدر اصطلاحی بمعنی
کشادہ کردن جاے باشد۔ کلمۂ باز درینجا
بمعنی دہم اوست (ظہوری سے) اے
دیدہ رخت گریہ ز منزل برون فگن کہ
مے لب براے خندہ تو ہم جاے باز کن ٭
(اردو) جگہ کشادہ کرنا۔

(۲۱۲۷) **بازکردن چشم کسے** مصدر اصطلاحی
بمعنی کشادن چشم کسے و بصیرت پیدا کردن

وخبردار کردنش (صائب سه) اگر نہ
چشم من آن دلنواز بازکند؛ مرا زہر دو
جہان کیست بے نیاز کند؛ بخیال مؤلف
کلمۂ باز دریجا بمعنی دہم اوست (اردو)
آنکھین کھولنا۔ بقول امیر غفلت سے چتینا۔
ہوش مین آنا۔ ہوشیار او رخبردار ہونا۔
دکن مین (آنکھین کھولدینا) بمعنی ہوشیار
کرنا۔ بصیرت عطا کرنا مستعمل ہے جیسے
"انکی نصیحت نے میری آنکھین کھولدین"
جگانا) بقول آصفیہ۔ خبردار کرنا ہوشیار کرنا

بازکردن خاک ازسر چیزی مصدر (۲۱۳۸)
اصطلاحی۔ بظہور آوردن وظاہر کردن چیزے
بخیال ما کلمۂ باز دریجا بمعنی چہار دہم اوست
(انوری سه) اے دل ز سر نہاد پرواز
مکن بکو فرجام نگر حدیث آغاز مکن؛ خاک
از سر آن راز نہان باز مکن؛ خود را و مرا
در سر این راز مکن؛ (اردو) ظاہر کرنا

نمود مین لانا۔

(۲۱۳۹) **بازکردن خاک مردہ** مصدر اصطلاحی
۔ قبر کشادن (سعدی سه) باللہ ار خاک
مردہ باز کنند؛ نشناسی توانگر از درویش؛
(اردو) مردہ پرسے خاک ہٹانا۔ قبر کھولنا

(۲۱۴۰) **بازکردن دہن** استعمال۔ دہن کشادن
کہ کلمۂ باز دریجا بمعنی دہم اوست (صائب
سه) از صدف کم توان بود بہمت زنہار
بکر دہن باز کنی گوہر شہوار طلب؛ (اردو)
منہہ کھولنا۔

(۲۱۴۱) **بازکردن راہ** (مصدر اصطلاحی)
جاری کردن راہ وکشادنش و راہ ورسم
جاری کردن (انوری سه) ور تو دانی
کہ رہے باز کنی بہ باشد؛ تا برانیم وسلامی
بکنیم ار تنہاست؛ بخیال ما کلمۂ باز دریجا
بمعنی دہم اوست۔ (اردو) راستہ کھولنا
۔ راہ ورسم جاری کرنا۔

بازکردن زبان استعمال۔ زبان کشادن (ظہوری ؎) زبان چو باز کنم گوش باشوند قدح ٭ بوصف نرگس مستت سخن شراب شدہ ٭ بخیال ما کلمۂ باز درینجا بمعنی دہم اوست (اردو) زبان کھولنا۔ (۲۱۲۲)

بازکردن سرچیزے (مصدر اصطلاحی) بمعنی کشادن سرپوش چیزے وکنایہ از آغاز کردن وافشا نمودن است وکلمۂ باز درینجا متعلق باشد بمعنی دہش (صائب ؎) چون باز کنم من سرطومار شکایت ٭ بہائی کہ خموشی است زگفتار گران تر ٭ (اردو) شروع کرنا۔ آغاز کرنا۔ افشا کرنا۔ ظاہر کرنا۔ (۲۱۲۳)

بازکردن طفل از شیر مصدر اصطلاحی یعنی باز داشتن طفل از شیرخواری (ثانی تکلو ؎) چو رفت ایام شیر مہد نازش ٭ بعادت دایہ کرد از شیر بازش ٭ بخیال مؤلف باز درینجا بمعنی جدا است ومتعلق بمعنی چہارم گذشت (اردو) دودھ بڑھانا۔ دیکھو از شیر باز داشتن۔ (۲۱۲۴)

بازکردن عقد مصدر اصطلاحی باضافت بمعنی جدا کردن ومجازاً بمعنی گرفتن عقد بالفتح مخفی مباد کہ عقد بالکسر بمعنی سلک آمدہ (ملا طغرا ؎) رشوہ گریان عقد شبنم را ز رویش باز کرد ٭ شحنۂ باد صبا گل را چو با بلبل گرفت ٭ (اردو) جدا کرنا۔ لے لینا۔ (۲۱۲۵)

(الف) **بازکشا** اصطلاح۔ (الف)
(ب) **بازکشادن** بقول جامع قوت و نزہت النانی و (ب) بقول بحر مرادف بازکردن مؤلف عرض کند کہ (الف) خلاف قیاس است وصراحت این بکاف فارسی می آید و (ب) موافق قیاس وبخیال ما کلمۂ باز در (ب) متعلق بمعنی بست و دوم اوست یعنی زائد۔ پس (ب)

بمعنی گشادن است وبس۔ وقسمت (الف) طالب سند استعمال باشیم (حیاتی گیلانی ن ۵) ورق چو کار فرو بستہ باز نکشاید٭ بہر کتاب کہ نامش جو بسم عنوان است٭ (اردو) (الف) منزلت انسانی قوت انسانی مؤنث (ب) کھولنا۔

بازکشیدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار وغیاث (۱) بمعنی نوشتن۔ علامی شیخ ابوالفضل در مکاتبات آوردہ "آنکہ در باب بازکشیدن فقرۂ چند قلمی نمودہ اند الخ" صاحب بحر فرماید کہ بمعنی رقم کردن است۔ صاحب موارد بذکر معنی اول گوید کہ (۲) بمعنی زدن و برکشیدن چنانکہ (باز کشیدن چتر) وصراحت مزید فرماید کہ باز کشیدن فقرہ بہ معنی اول است (انوری ۵۲) چتر شب دامنت چو بازکشی٭ خرمن ماہ شرگین تو بادہ٭ مؤلف عرض کند کہ مجرد (بازکشیدن) را بمعنی نوشتن در اینجا ست تسلیم کنیم کہ سند استعمال پیش شود۔ ابوالفضل (بازکشیدن فقرہ) را استعمال کردہ است وصاحب موارد درست گوید کہ بازکشیدن فقرہ بمعنی نوشتن باشد و مؤلف تخصیص فقرہ ہم نہ پذیرد بلکہ بازکشیدن فقرہ وسطر وعبارت وتحریر وامثال آن را بہمین معنی گیرد واگر سند مجرد (بازکشیدن) بمعنی نوشتن ورقم کردن بدست آید توانیم عرض کرد کہ معنی لفظی این مکرر کشیدن و واپس کشیدن است متعلق بمعنی ششم وہفتم کلمۂ باز وکنایہ از نوشتن کہ بسیاری از حروف در کتابت مکرر کشیدہ می شود و در کتابت بعض حروف قلم از روانی معاودت ہم می کند چنانکہ در کتابت یائے مجہول دراز و دائرۂ عین وجیم پس ہمین قلع راست چہ کنایہ (اردو) (۱) لکھنا (۲) لگانا۔ جیسے چھتری سر پر لگانا

(۲۱۲۵) **بازکندن پوست** | مصدر اصطلاحی
بمعنی سلخ است وکلمۂ باز دریجا بمعنی ہفتم
اوست کہ درین عمل پوست باز می شود ۔
رجعت گیرد از کندیدگی (انوری سہ)
چو کند خصم تو گردن کش اگر شد چہ عجب
؛ ہم تواش باز کنی پوست زتن ہمچو خیار ؛
(اردو) پوست اتارنا۔ پوست کھینچنا
بقول آصفیہ۔ کھال کھینچنا۔ کھال اتارنا
۔ اگلے پادشاہون کے زمانہ مین ایک سزا
تھی جو مجرم کو دیجاتی تھی ۔

بازگرد | اصطلاح۔ بہار گوید کہ مرادف
بازگشت بمعنی عود و مراجعت عموماً و اعادۂ
بیماری از بدپرہیزی یا ہوازدگی خصوصاً
واین را بتازی نکث گویند (علی اکبر معمار
باشی اصفہان سہ) آنکس کہ بنفس خود
نبردے دارد ؛ باخویش ہمیشہ سوز و دردے
دارد ؛ گر خاک شود عدوی و برباد رود
؛ غافل نشوی کہ بازگردی دارد ؛ صاحبان
اسند و آصفی نقل نگار بہار مؤلف عرض
کند کہ حاصل بالمصدر بازگردیدن است
بمعنی مطلق واپسی و مراجعت عموماً و معنی
خاص بیان کردۂ بہار را بدون وجود
سند استعمال نتوانیم تسلیم کنیم کہ از نظر ما نگذشت
و بگوش ما نخورد طالب سند استعمال باشیم
و بحث بازگشت بجاے خودش می آید
۔ و آنچہ ترجمۂ این در عربی بہ ثاے مثلثہ آخر
ذکر کردہ اند صحیح نباشد نکس بہ سین مہملہ
در آخر آمدہ (اردو) واپسی۔ معاودت مؤنث

(۲۱۲۶) **بازگردانیدن** | مصدر اصطلاحی ۔
بمعنی واپس کردن است متعلق بہ معنی
ہفتم کلمۂ باز (ظہوری سہ) واے
گر باز برنگرداند ؛ جان برلب رسیدۂ
ما را ؛ (انوری سہ) تو دران منصبی
کہ گر خواہی ؛ روز بگذشتہ بازگردانی ؛

(اردو) واپس کرنا۔ لوٹانا۔

بازگردد بہ اصل خود ہر چیز مثل
صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی
و مجبوب الامثال ذکر این کردہ اند و از
معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ فارسیان این مثل را بحق کسی زنند
کہ از خانوادہ شرفا نباشد و بمنصبی رسد
و کارہاے بد ازو بوقوع آید و این قریب
بمعنی (اصل بد از خطا خطا نکند) باشد
کہ بجاے خودش گذشت و مرادف ہمین
است (عاقبت گرگ زادہ گرگ شود)
کہ می آید۔ مخفی مباد کہ کلمۂ باز درین مثل
بمعنی ہفتم اوست (اردو) دیکھو مثل
بد از خطا خطا نکند۔ صاحب مجبوب الامثال
نے اس فارسی مثل کا اردو ترجمہ ”جیسے
کا تیسا“ لکھا ہے اور دکن مین ایسے مواقع
پر کہتے ہین ”عاقبت گرگ زادہ گرگ
شود“۔ صاحب محاورات ہند نے بھی اسی
فارسی مثل کو اردو مین مستعمل قرار دیا ہے
دکن مین جب کسی ناشریف سے کوئی برا
کام وقوع مین آتا ہے تو کہتے ہین ”یہ تو
اپنی اصل پر گیا ہے“ اور یہ کہاوت مثل
زیر بحث کا حقیقی ترجمہ ہے۔

(۲۱۲۴) **بازگردیدن** (مصدر اصطلاحی) (۱) بمعنی
واپس شدن است و کلمۂ باز درینجا
متعلق بمعنی ہفتم اوست (ظہوری ؎)
ز خجلت بازگردد پرتو مہر ٭ ازو پرتو اگر
بر روزن افتد ٭ و (۲) بمعنی وا شدن
بحالت اضافت بسوی عقد و گرہ (صائب
؎) تا قیامت گرہش باز نگردد چون
خال ٭ ہر کرا فکر سر زلف بہم پیچیدہ ست
٭ **مؤلف** عرض کند کہ درینجا کلمۂ باز
متعلق بہ معنی دہم اوست (اردو)
(۱) واپس ہونا (۲) کھلنا۔

بازگرفتن از چیزے مصدر اصطلاحی

بقول بہار (۱) بمعنی واپس گرفتن و (۲) دریغ داشتن۔ صاحب آصفی نقل نگارش (ابوطالب کلیم ؎) زمانہ از شب تارم چراغ بازگرفت ؛ پس از وفات من آورد و بر مزارم سوخت ؛ (سلمان ساوجی ؎) خورشید رخا سایہ زمن بازگرفتی ؛ وزمن نظر مہر و وفا بازگرفتی ؛ مؤلف عرض کند کہ کلمۂ باز در سند اوّل و مصرع اوّل سند دوم متعلق بمعنی ہفتم اوست و از سند معنی دوم مصدر (بازگرفتن از کسے) پیدا می شود کہ بجایش می آید باقی حال کلمۂ باز در مصرع ثانی سند دوم ہم متعلق بمعنی ہشتمش باشد کہ دریغ داشتن مجاز واپس گرفتن است و بس (اردو) (۱) واپس لینا۔ (۲) دریغ کرنا۔ بقول آصفیہ افسوس کرنا۔ کنجوسی کرنا۔ (زنگین ؎) وہ جو آوے مرے گھر میں تو مجھے جاوے لوٹ ؛ جاؤں گھر اسکے تو وہ مجھ سے کرے پان دریغ ؛

(۲۱۶۹) **بازگرفتن از سر** (مصدر اصطلاحی)

بمعنی مکرر آغاز کردن است و کلمۂ باز دریجا متعلق باشد بمعنی ششمش و سند این از کلام منوچہری ہمدر انجا مذکور (اردو) سرے سے پھر آغاز کرنا۔ مکرر آغاز کرنا۔

(۲۱۷۰) **بازگرفتن از کسے** (مصدر اصطلاحی)

(۱) بمعنی واپس گرفتن از کسے و (۲) دریغ داشتن از کسے باشد چنانکہ بحث این بر (بازگرفتن از چیزے) گذشت و سند این ہم ہمدر انجا مذکور۔ و مصدر (بازگرفتن مدیح) کہ می آید متعلق است از معنی اوّل این و صاحب سفرنگ این را بشرح فقرۂ یکصدی دساتیر گوید کہ بمعنی مسترد کردن است چنانکہ ؛؛ زیرا کہ بخشندہ ہر آینہ آنچہ بخشد باز نگیرد ؛؛ مؤلف عرض کند کہ

طرز بیان سفرنگ خلاف سند و مقصودش
از ستر دگردن ستر دگرفتن باشد و بس
چنانکہ از سندش پیداست (اردو)
دیکھو بازگرفتن از چیزی ۔

بازگرفتن پردہ از رخ مصدر اصطلاحی (۱۲۱۸۱)
بمعنی دور کردن نقاب از رخ باشد
و در ینجا کلمہ باز بمعنی چہاردہم اوست
و این من وجہ داخل است در مصدر
عام (بازگرفتن از چیزے) (علی خراسانی
ص) نغمہ بر چہرہ خود نغمۂ اعجاز گرفت
۔ ہر کجا شاہد ما پردہ ز رخ باز گرفت ۔
(اردو) نقاب چہرہ سے ہٹانا ۔

بازگرفتن رونق (مصدر اصطلاحی) (۱۲۱۸۲)
بمعنی دیگر حاصل کردن رونق است
یا واپس گرفتن رونق (انوری ص)
باز گیرد پس ازین رونق ملک محمود ۔
۔ ہر شو ریدہ ترو تیرہ تر از زلف ایاز ۔
مؤلف عرض کند کہ کلمۂ باز در ینجا
متعلق بمعنی ششم یا ہفتم اوست (اردو)
پھر رونق حاصل کرنا ۔ رونق کو واپس لانا ۔

بازگرفتن کسے را وبر کسے مصدر (۱۲۱۸۳)
اصطلاحی ۔ اعتراض کردن بر کسے و (باز
گیر) کہ بمعنی معترض بجاے خودش می آید
ازہمین مصدر باشد و صراحت کامل ماخذ
این مصدر ہمہ را انجا کنیم ۔ (اردو)
اعتراض کرنا ۔

بازگرفتن کنار (مصدر اصطلاحی) (۱۲۱۸۴)
بمعنی کشادن کنار و کلمۂ باز در ینجا متعلق
بمعنی دہم اوست (انوری ص) کنار
رحمت گر باز گیری ۔ بحر واران فرو ریزم
غم دل ۔ (اردو) آغوش کھولنا ۔

بازگرفتن مدیح (مصدر اصطلاحی) بمعنی (۱۲۱۸۵)
واپس گرفتن قصیدہ باشد و کلمۂ باز در ینجا
متعلق بمعنی ہفتم اوست (انوری ص)

تو پسندی کہ رد کنی سخنم ٭ چون منی را چو ن
توئی منظر است ٭ چکنم باز گیرم از تو سخن
کہ بندہ را آخر اینقدر ہنر است ٭ مؤلف
عرض کند کہ این متعلق است بمصدر عام
(باز گرفتن از کسے) کہ گذشت (اردو)
قصیدہ کا واپس لینا۔

بازگشتا اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و
ناصری و انند بضم کاف فارسی و شین
نقطہ دار بالف کشیدہ قوت ممیزۂ انسانی
را گویند مؤلف عرض کند کہ صاحب جامع
ہمین لغت را بہ کاف عربی بمعنی قوت منزلت
انسانی آوردہ کہ بجایش گذشت بخیال ما
غلطی کتابت بیش نیست کہ کاف فارسی
را عربی نقل کردہ و ممیزہ را منزلت نوشتہ
بخیال ما اصل این بازگش بکسر کاف فارسی
است و گش بالکسر بقول برہان قلب
را گویند پس معنی لفظی این باضافت باز
بسوے گش۔ تمیز قلب باشد و مراد از
قوت ممیزۂ انسانی و کلمہ باز درینجا بمعنی
سیر دہم اوست پس این را بزیادت
الف در آخر بازگشا کردند و آنچہ محققین
بالا کاف فارسی را بالضم گرفتہ اند نتیجۂ
استعمال باشد بعدم واقفیت از ماخذ
(اردو) قوت ممیزہ بقول آصفیہ (عربی)
اسم مؤنث۔ تمیز کرنے اور پہچاننے کی
قوت۔ جیسے۔ سمجھ۔ فہم۔ بُدھ۔ گیان کہتے ہیں

بازگشت اصطلاح۔ بقول بہار و وارستہ
و بحر و عجم بفتح کاف فارسی مرادف
بازگرد کہ گذشت یعنی (۱) عود و مراجعت
عموماً و (۲) اعادت بیماری از بدپرہیزی
یا موازدگی خصوصاً (میرزا انور۔ لامع تخلص
۵) بازگشتی کن تو چون تیر ہوائی در جہان
٭ گر بجائی میرسی از ہمت برگشتگی است
٭ (حاجی محمد جان قدسی در قصۂ گرگین ہیجا

بندیلہ گوید (ص۲۵) شنیدی بہ برگشتن از
کوہ و دشت ٭ کہ بسیار رابد بود بازگشت
٭ مؤلف عرض کند کہ حاصل بالمصدر
بازگشتن است کہ بمعنی واپس آمدن می آید
و بہ تحقیق ما (۳) در اصطلاح سیاق رقمی است
خرچ شدہ کہ واپس گرفتہ باز در حساب جمع (۲۱۴)
می کنند و (۴) بآئین ہند رسمی است در
عروسی کہ داماد با عروس واپس بخانہ خود (۲۱۵)
میرسد چنانکہ ما گفتہ ایم (ص۲۵) عجوبہ ایست
بآئین ہند دامادی ٭ کہ شب نہفتہ رود صبح
سرفراز آید ٭ چہ بازگشت عروسی کہ بازگشت
خوش است ٭ کہ یک بخرج و مضاعف
بجمع باز آید ٭ و (۵) ماضی مطلق است از
مصدر بازگشتن (اردو) (۱) بازگشت
بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ واپسی
مراجعت۔ اعادت۔ (۲) بد پرہیزی کی
وجہ سے مرض رفع شدہ کا عود کرنا (۳)

اصطلاح سیاق میں بازگشت اُس رقم کا
نام ہے جو بمد خرچ لکھی جانے کے بعد پھر واپس
جمع کیجائے۔ (۴) دکن میں بازگشت اُس
رسم کا نام ہے جو دولھا بعد نکاح دُلھن
کو لئے ہوئے اپنے گھر واپس ہوتا ہے (۵) پھرا
واپس ہوا۔ لوٹا۔ (ماضی مطلق)

بازگشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر
(۱) بمعنی مراجعت کردن (صائب ص)
جائی نمیروی کہ دل بدگمان من ٭ تا بازگشتن
تو بصد جا نمیرود ٭ (انوری ص) القصہ
بازگشتم و آمد نجانہ زود ٭ در باز کردو بار
بہ بست از بس استوار ٭ مؤلف عرض
(۲۱۸۹) کند کہ کلمۂ باز درینجا متعلق بہ معنی ہفتم
اوست۔ و بہ تحقیق ما (۲) بمعنی کنارہ کردن
و این متعلق است با معنی چاردہم کلمۂ باز
(انوری ص) از خدمت فرخندۂ تو باز گشتند
(۲۱۹۰) ٭ ہرگز کہ ز تشریف تو شان بر اثر آمد ٭ و (۳)

(۵۱۶)

بمعنی دیگر بار شدن و مکرر شدن متعلق
بامعنی ششم کلمۂ باز (انوری ۵) پیش
ازین عمری بیاد عشق او بر دادہ ام ﴿ بازہ
گشتم عاشق دیدار او تدبیر چیست ﴿ و (۴)
بمعنی کشادہ شدن متعلق بمعنی نہم کلمۂ باز
وسند این از کلام منوچہری ہمدر انجا مذکور
شد (اردو) (۱) واپس ہونا۔ (۲) کشادہ
کرنا۔ باز آنا (۳) پھر ہونا۔ جیسے پھر عاشق
ہونا (۴) کھلنا۔

(الف) **بازگفتن**	مصدر اصطلاحی۔
(ب) **بازگو**	صاحب آصفی ذکر

(الف) کردہ از معنی ساکت **مؤلف** گوید
کہ (۱) دیگر بار گفتن و اعادہ سخن کردن
متعلق بمعنی ششم کلمۂ باز و (۲) تصریح
کردن و کشادہ گفتن و جا دارد کہ دریجا
کلمۂ باز را متعلق بمعنی دہمش گیریم (انوری
۵) بازگفتم عادت طغرل تکین در ملک
چیست ﴿ گفت انصاف است و بخشش
عادت طغرل تکین ﴿ (ولہ ۵) ای
اعلاے آن و عالی این ﴿ گر خرد نیست
باز گفتن نام ﴿ (ولہ ۵) نہ پیغامش از
حال دل باز گویم ﴿ کس از من نیاید کہ تا
در بیاید ﴿ و (ب) بقول آصفی سخن گفتہ
را اعادہ کردن صاحب غیاث گوید کہ
بیان کنندہ و صاحب بحر بذیل (بازگوئی)
نسبت این ہمزبان غیاث و صاحب انند
فرماید کہ سخن گفتہ را باز گفتن بہار ذکر این
کردہ و بہ تعریف این زحمت نبردہ۔
مؤلف عرض کند کہ محققین بالاجرائی
گویند کہ (۱) حاصل بالمصدر (الف)
و (۲) امر حاضرش و (۳) اسم فاعل ترکیبی
بہر دو معنی (الف)، (صائب ۵) صحبت
شبہاے می خواران ندارد بازگو ﴿ چون
ز مجلس می روی بیرون لب پیمانہ باش ﴿

مخفی مباد کہ در مصرع اول (مدارد بازگو)
بمعنی لائق گفتن نیست۔ ولائق اظہار وافشا
نباشد (شرملّا طغرا در الہامیہ) از رنگینی
معانی چارسوے صفحہ بجدول بازگو"
(اردو) (الف) (۱) پھر کہنا۔ مکرر کہنا
کہی ہوئی بات کا اعادہ (۲) ظاہر کرنا۔
صراحت کے ساتھ کہنا (ب) (۱) اعادۂ
قول اظہار۔ مذکر۔ تصریح۔ مؤنث (۲)
پھر کہہ۔ ظاہر کر۔ صراحت کر (۳) اعادۂ
قول کرنے والا۔ پھر کہنے والا۔ صراحت کرنیوالا

بازگون اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ
فرہنگ فرنگ لغت فارسی است بمعنی
واژگون۔ صاحب شمس ہم ذکر این کرد۔
خان آرزو در (سراج) گوید کہ بازگون
وبازگونہ۔ باسگون و باسگونہ۔ واژگون
وواژگونہ۔ وواژون ہر ہفت لغت
بزاے فارسی مقلوب وسرنگون و بحوالۂ
رشیدی گوید کہ بازگونہ لغتی است در بازگونہ
بہ زاے تازی بمعنی دیگرگونہ وبرگشتہ ومرکب
از باز بمعنی دیگر وگونہ بمعنی روش یعنی برگشتہ
روش۔ وخود خان آرزو فرماید کہ معنی ترکیبی
بیان کردۂ رشیدی براے بازگونہ بہ زاے
تازی است واین براے بازگونہ بزاے
فارسی بکار نمی آید مگر آنکہ گوید کہ زاے تازی
بہ فارسی تبدیل یافتہ۔ تبدیل این دو حرف
دیدہ نشد پس صحیح آنست کہ (بے ملاحظۂ
معنی ترکیبی این الفاظ) بمعنی قلب وبرگشتہ
آمدہ و باسگون مبدل بازگون است و
واژگون نیز مبدل آن وواژون مخففش
۔ ازینجاست کہ لفظ وارون بہ راے مہملہ
نیز بدین معنی آمدہ حالانکہ بہ تبدیل راے مہملہ
وزاے معجمہ باہم ہیچکس قائل نمی شود و
نظیر آن نیز بنظر نیامدہ و در جہانگیری
واژگونہ و واژونہ بمعنی نحس وشوم نیز

آوردہ (الخ) مؤلّف عرض کند کہ تبدیل زاے فارسی بازاے عربی بالعکس آن دیدہ ایم و متقنین فارسی اعتراف این کردہ اند چنانکہ آزیر و آژیر پس عجبی نیست کہ بازگون را اصل گیریم و واژگون را (کہ می آید) مبدّلش و واژدن بدون کاف فارسی مخفف آن و بازگونہ و واژگونہ بزیادت ہاے نسبت یا زائد مزید علیہش و باشگون و باشگونہ مبدّل بازگون و بازگونہ کہ تبدیل زاے ہوّز بہ سین مہملہ ہم آمدہ یا بالعکس آن ہم چنانکہ ایاز و ایاس و ہرمز و ہرمس و سماروغ و زماروغ و آنچہ وارون و وارونہ کہ بہ راے مہملہ بہمین معنی می آید مبدّل و مخفف بازگون و بازگونہ کہ موحدہ بدل شد بہ واو چنانکہ آب و آو و زاے ہوّز بدل شد بہ راے مہملہ چنانکہ انیزان و انیران و کاف فارسی حذف شد چنانکہ واژگون و واژون۔ مخفی مباد کہ قواعد تبدیل حروف بیان کردۂ متقنین فارسی مبنی بر لغات فارسی و دریافت حقیقت ماخذ است چون نظائر تبدیل حروف بدست آید دیگر چہ باید باتی حال بازگون بمعنی مقلوب و سرنگون و بالعکس متحقق است (بدرالدین چاچی ۵) بازگونست حملہ کا رجہان ہا تا بجدی کہ ماوراے حداست ہا (اردو) واژون۔ بقول آصفیہ فارسی۔ اوندھا۔ سرنگون۔ برگشتہ۔ نامبارک۔ منحوس۔ اُلٹا۔ معکوس۔ بالعکس۔ بقول آصفیہ۔ اُلٹا۔ برخلاف۔ برعکس۔

بازگونہ اصطلاح۔ صاحب سروری این را مرادف (باشگونہ بہ شین معجمہ) گفتہ و بقول ناصری مرادف واژگونہ و باشگونہ۔ خان آرزو در سراج بدیل

بازگون ذکر این کردہ و ما حقیقت ماخذ
این را ہم در انجا عرض کردہ ایم۔ صاحب
سفرنگ بشرح (نامۂ شت ساسان
نخست) گوید کہ بمعنی خلاف و عکس است
چنانکہ (فقرہ) پس ہرگاہ یکی آہنگ پرتودہ
کند و دیگرے خواست بازگونۂ آن۔
اگر کام ہر دو شود گرد آمدن دو دشمنیر
است ؂ صاحب سفرنگ شرح کند
کہ ہرگاہ ازین دو خدا یکی قصد کند چیزی
را و خداے دیگر ارادۂ خلاف آن کند
یعنی یکی وجود چیزی خواہد و دیگری عدم
آن پس اگر ارادۂ ہر دو ظاہر شود اجتماع
نقیضین یعنی فراہمی وجود یا عدم لازم
آید و این خود محال است (انتہی)۔
مؤلف عرض کند کہ ما حقیقت ماخذ این
را بر بازگون عرض کردہ ایم و این مزید علیہ
آنست بزیادت ہاے ہوّز (مدبرالدین

چاچی ؎) از یکی بازگونہ کیش ہمانگ ؎
گل در بن بنچہ است و نیم صد است ؎
چپ نہادند عقد نہ صد را ؎ راست
گیریش نہ صد و نود است ؎ (اردو)
بالعکس۔ دیکھو بازگون۔

بازگویہ | اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ
از معنی ساکت۔ صاحب انند خوب
تحقیق کردہ کہ بمعنی ظہوری گفتہ مقصودش
ضرین نباشد کہ بمعنی کہ ظہوری استعمال
این کردہ است (ظہوری ؎) ز استماع
کلام تو گوش گوہر چین ؎ ز بازگویۂ نام
تو نطق شکر خا ؎ مؤلف عرض کند کہ
بازگوئی کہ می آید حاصل بالمصدر بازگفتن
است یعنی اعادۂ سخن پس بخیال ما
ہمین لفظ بازگوئی درین شعر ظہوری است
کہ تصحیف کاتب گوئی را گویہ کرد واللہ اعلم
اگر استعمال این متحقق شود توانیم عرض کرد

کہ مبدل بازگوئی است کہ تحتانی آخرہ بہاے ہوز بدل شد چنانکہ خوے وخوہ۔ (اردو) دیکھو بازگوئی۔

بازگوئی استعمال۔ بقول وارستہ وبحر سخن گفتہ را بازگفتن مؤلف عرض کند کہ مقصود ہردو محققین جزین نباشد کہ اعادۂ سخن است وبس۔ حاصل بالمصدر بازگفتن کہ بجایش گذشت۔ (نظیری ۵) سخن از بد وست باشد بروم برون زونیا بود دل پر ہزار حسرت بامید بازگوئی ہا (اردو) دیکھو بازگو کے پہلے معنے۔

(الف) **بازگیر** اصطلاح۔ بقول برہان وجامع وبحر بازاے ہوز بروزن باذگیر (۱) مردم تاریخ دان وتاریخی ومورخ راگویند خان آرزو در سراج فرماید کہ ظاہرا بہ راے مہملہ وصاحب ناصری کہ از اہل زبانست بذکر معنی اوّل بحوالہ برہان فرماید کہ امّا انچہ از سیاقۂ عبارت اصل وساتیر معلوم می شود کہ در نامۂ زردشت در ترجمۂ فقرۂ یکصد ونود وہا معنی (۲) اعتراض وسرزنش وتوبیخ خواہد بود کہ بعربی مؤاخذہ گویند ومعنی بازپرس نیز ہمین یعنی ایراد گرفتن۔ صاحب سفرنگ گوید کہ بمعنی اعتراض ونقص کلام کسے و۔۔۔۔۔۔۔

(ب) **بازگیردار** بمعنی اعتراض کنندہ چنانکہ در دساتیر آوردہ "بازگیردار بدین روباہ در پایۂ سرزنش بحران شیر گفت کہ بیگناہ کشتن وبدآئینی وکام بری وخشم ستائی جانوران از مردم بکران یاد گرفتند" صاحب سفرنگ صراحت کند کہ یعنی روباہ بدین قصہ اعتراض کردہ گفت (الخ) مؤلف عرض کند کہ (الف

امر حاضر است از (باز گرفتن) که بمعنی
واپس گرفتن است و (۱) اسم فاعل ترکیبی
است یعنی کسی که حالات گذشته را باز
بقلم آرد مؤرخ باشد حیف است که سند
استعمال پیش نشد ولیکن قول صاحب جامع
که از اہل زبانست در خور اعتبار باشد
آنچه خان آرزو این را به راے مهمله گرفته
خیال محض است و دلیلی ندارد و بر ماخذ
توجه نمی نگارد و از محققین فارسی زبان
کسی با او نیست و از معنی دوم بیان کردهٔ
صاحب ناصری (اعتراض) را پسند کنیم
که موافق قیاس است و تصدیق این
معنی از بیان صاحب سفرنگ هم می شود
که بحواله دساتیر ذکرش کرده پس حاصل بالمصدر
است و کنایه باشد از ایراد و اعتراض
و کلمهٔ باز دریجا بمعنی پانزدهم اوست
و (ب) بمعنی ایراد و اعتراض دارنده
یعنی معترض اسم فاعل ترکیبی باشد لغت
ژند و پاژند است و بس (اردو) (الف)
(۱) مورخ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر
۔ تاریخ لکھنے والا۔ وقائع نویس۔ صاحب
تاریخ۔ تاریخ نگار۔ اہل سیر۔ (۲) اعتراض
۔ بقول امیر۔ عربی۔ مذکر۔ نکتہ چینی (ناصر
ہ) ہوئی کلام کی اصلاح نکتہ چینی سے
پڑا سلوک کیا جس نے اعتراض کیا (ب)
معترض۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔
اعتراض کرنے والا۔ گرفت کرنے والا۔

بازمان اصطلاح۔ بقول برہان و
جامع و بحر و ناصری بروزن آسمان (۱)
بمعنی توقف و (۲) امر بدین معنی هم یعنی موقوف
دار و توقف کن۔ صاحب سفرنگ بحواله
فقرهٔ شصت و ہشتم دساتیر فرماید که بای
موحده بالف و زای معجمه و میم بالف و
نون بمعنی (۳) وابسته و متعلق (چنانکه

(مقرہ دساتیر) چہ روان کردن نام برگوہر
یا گزارش کیفیتی نیستی است او را نام گوہر
گویند مانند پاک یا گزارش کیفیتی است۔
ہستانی کہ دریافت او بہ دریافت جز نیش
باز مان نیست او را نام فروزہ خوانند۔
چون زندہ یا گزارش کیفیتی است ہستانی
کہ دریافت او باز بان بدریافت جز او نیست
آنرا نام کردار خوانند چنانکہ آفرینندہ ؎
مؤلف عرض کند کہ بمعنی اول حاصل بالمصدر
مصدر (بازماندن) و بمعنی دوم امر
حاضر مصدر مذکور کہ می آید و بمعنی سوم
اسم جامد ژند و پاژند یعنی فارسی قدیم است
(اردو) (۱) توقف۔ بقول آصفیہ۔
عربی۔ اسم مذکر۔ دیر۔ وقفہ۔ ڈھیل
صبر۔ تامل۔ تحمل۔ تاخیر۔ (۲) ٹھہراؤ۔ توقف
کر (۳) وابستہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔
بندھا ہوا۔ پیوستہ۔ متعلق۔

(الف) **بازماندن** (مصدر اصطلاحی)
(ب) **بازماندہ** صاحب آصفی
ذکر (الف) کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ (۱) باقی ماندن و کلمۂ باز
دریخا من وجہٍ متعلق بمعنی چہاردہمش بسند
(۱۵۱) این بر (ب) می آید و (۲) فروماندن و
عاجز آمدن و کلمۂ باز دریخا من وجہٍ
متعلق بمعنی یازدہمش (انوری ؎)
بازماندم در غم تیمار او تدبیر چیست ؎
بازگشتم عاجز اندر کار او تدبیر چیست ؎
(۱۵۲) و (۳) بازماندن از چیزے بمعنی ناکام
و محروم و متحسر ماندن ازان و دریخا
کلمۂ باز متعلق بمعنی چہاردہم اوست
(عرفی ؎) از تماشا بازمانم گر من از
اطوار خویش ؎ ہر کرا بیگانہ یابم آشنائی
کم کنم ؎ (ولہ ؎) شد فغان و بلبلی
از قول پریشان بازماندہ ؎ من ہمان

(۱۸۴۲)

دیوانہ مرغ بے محل گویم ہنوز ہ و (۴) باز ماندن زبان و دہان بمعنی کشادہ ماندنش وکلمۂ باز دریںجا متعلق بمعنی دہم اوست (ظہوری ؎) چون گل سوفار در خواہش زبانم باز ماند ہ تا خدنگت غنچۂ دل را بہ پیکان برگرفت ہ (انوری ؎) بادام وار چشم حسود تو آزدہ ہ وز نالہ باز ماندہ دہان ہمچو پستہ باد ہ و (ب) اسم مفعول (الف) بقول بہار (۱) واپس ماندہ از طعام و طعمہ و قرآن۔ مؤلف عرض کند کہ چرا نگوئیم کہ باقی ماندہ و پس ماندہ باشد و این معنی بہتر است از واپس ماندہ۔ صاحب سفرنگ بشرح (فقرۂ صد و ہفدہم دساتیر) ہم ذکر این کردہ و بہ ہمین معنی آوردہ پس این متعلق باشد بمعنی اوّل (الف) (سنجر کاشی ؎) افتاد دل چو از نظر او اجل ربود ہ کز باز ماندہ ہ صیاد میرسد ہ و بہ تحقیق ما (۲) جدا افتادہ و محروم ہم (انوری ؎) ولیکن از بدن ملک ریگ نیست چنان ہ کہ خدمت تو کند جان باز ماندہ کجاست ہ و این متعلق بہ معنی سوم (الف) (اردو) (الف) (۱) باقی رہنا۔ بچنا۔ (۲) عاجز آنا (۳) ناکام رہنا محروم رہنا محترز رہنا۔ باز رہنا۔ (۴) کھلا رہجانا (ب) (۱) بچا ہوا (۲) جدا محروم

بازن اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مرادف پازن و پاژن بہ بائے فارسی و زائے فارسی (۱) بمعنی دیوث یعنی کسی کہ زن خود را بدیگران دہد و (۲) بے حمیت و بے غیرت مؤلف عرض کند کہ فارسیان این را قلتبان و کس کش و زن جلب و قرتبان و تیر آور و بعربی دیوث و بہ ترکی قرساق گویند مؤلف عرض کند کہ معنی اوّل حقیقی است و معنی دوم مجاز آن و وجہ تسمیہ بازن جزین نباشد کہ کسے کہ زن خود بدیگری

سپرد و خود ہم با او باشد کلمۂ با بمعنی معیت است و بس حیف است کہ سند استعمال پیش نشد محققین فارسی زبان بر زبان ندارند و معاصرین عجم ساکت پازن و پاژن اگر بدین معنی متحقق شود جز این نیست کہ مبدل بازن باشد کہ موحدہ بہ بائے فارسی و زائے ہوز بزائے فارسی بدل شود چنانکہ تب و تپ و آزیر و آژیر (اردو) (۱) دیوث۔ عربی۔ اسم مذکر۔ قلتبان۔ بھڑوا۔ قرمساق۔ وہ شخص جو اپنی عورت کے افعال قبیحہ پر واقف ہو کر چشم پوشی اور اغماض کرے۔ وہ آدمی جو اپنی اہل پر حیا نکرے۔ (۲) بی حمیت بے غیرت۔ بے شرم۔

بازنامہ اصطلاح۔ بقول شمس لقب نیک کہ با وے تفاخر کنند و نیز تفاخر کردن و منت نہادن۔ صاحبان انند و غیاث بر اسباب و تجمل و منت و تفاخر قانع مؤلف گوید کہ ما تصفیہ این بر معنی اوّل و دوم و پنجم و ششم (بازنامہ) کردہ ایم کہ بہ رائے مہملہ سوم گذشت و سیام بر معنی پنجم بپش بیان ماخذ ہم بخیال ما (بازنامہ) بزائے ہوز مبدل (باجنامہ) باشد کہ باج بقول صاحب کنز بمعنی اسیری است و نامۂ اسیری کنایہ باشد از لقب نیک و تفاخر و جا دارد کہ (بازنامہ) را مبدل باجنامہ گیریم کہ بہ با و جیم فارسی بمعنی لقب می آید بائے فارسی بعربی بدل شود چنانکہ اسپ و اسب و جیم عربی و فارسی را بہ زائے ہوز بدل کنند چنانکہ سوج و سوز و پچشک و پزشک۔ ما اشارۂ این لغت بر (بارنامہ) ہم کردہ ایم (اردو) دیکھو بارنامہ کے پہلے اور دوسرے اور پانچویں اور چھٹے معنے۔

بازنج اصطلاح۔ بقول شمس با بائے تازی و جیم فارسی رسنے دو تا کہ بیاویزند

وبچگان و دختران دران نشینند و می جنبند و بازی کنند دیگر کسے از محققین فارسی بان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند که (بازیچ) بنون چهارم و تحتانی پنجم بهمین معنی می آید وبهمین معنی بر معنی سوم (بازیچ) هم گذشت که بدل بای فارسی چهارم و تحتانی پنجم و جیم فارسی بجایش مذکور شد - پس اگر سند استعمال بازنیچ بدست آید توانیم عرض کرد که مخفف (بازنیچ) است که تحتانی پنجم حذف شد و الا آخرین نباشد که تصحیف کاتبین شمس گیریم بالجمله تحقیق معنی و ماخذ این بر بازیچ گذشت (اردو) دیکھو بازیچ کے تیسرے معنے -

بازندانستن | مصدر اصطلاحی بقول بهار بمعنی فرق نکردن میان دو چیز صاحب انند و آصفی نقل نگارش - صاحب بحر بمعنی فرق نکردن - قانع (بهرامی سه) خر تلخ و تیره آب ندیدم دران زمین ؛ حقا که تا بهیچ باز ندانستم از رکاب ؛ مؤلف عرض کند که جزین نیست که منفی مصدر (بازدانستن) است که گذشت محققین بالا (بازدانستن) را ترک کرده بر ذکر این قناعت کرده اند و ما ذکرش بجاے خودش کرده ایم کلمهٔ باز درینجا بمعنی سیزدهم اوست (اردو) دو چیزون مین فرق نکرنا - تمیز نکرنا -

بازندگی | اصطلاح - بقول بهار و وارسته کنایه از مکاری و حیالی و صاحب بحر عجم باختن ذکر این کرده مؤلف عرض کند که حاصل بالمصدر بازیدن است و بس و معنی لفظی این بازی و کنایه باشد از معنی اول الذکر (محسن تاثیر سه) بسکه بازندگی از مردم عالم دیدم ؛ صورت گنجفه خلقم نظر می آید ؛ (اردو) مکاری - بقول آصفیه اسم مؤنث - فریب - دغا بازی - عیاری - دھوکے بازی - چالاکی -

بازندہ اصطلاح۔ صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ گوید کہ بکسر زاے معجمہ (۱) بمعنی بازی کنندہ و (۲) نوعی از کبوتر دیگر کے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد معاصرین عجم این را صفت کبوترے تسلیم کنند کہ در عالم پرواز بازی کند یعنی دور زند و این قسم کبوتر را اہل ہند گرہ باز گویند مجرد (بازندہ) بمعنی دوم نہ شنیدیم بالجملہ بمعنی اول اسم فاعل بازیدن است کہ می آید و بمعنی دوم بشرط وجود سند مجاز آن (اردو) (۱) بازی کرنے والا۔ (۲) گرہ باز۔ بقول آصفیہ۔ وہ کبوتر جو بلند پر چڑھ کر کلا بازیان کھائے (معروف سے) گو گرہ باز ہین کبوتر اشک پر پرانھون کی اڑان کچھ بھی نہین ہے ذوق سے) کھائین کبوتران گرہ باز کی طرح ہو سینہ سے آن کر سر و دوش ہوا گرہ ہے رنگ

(۱) بازنمود اصطلاح۔ صاحب سفر

(۲) بازنمودن ذکر (۱) کردہ فرماید کہ بمعنی تفصیل و تشریح است و از فقرۂ چہل و سوم دساتیر سندش آوردہ "مرا ایزد ان بدان آگاہ ساختہ و در بازنمود آن سخن زی من فرو فرستاد" مؤلف عرض کند کہ حاصل بالمصدر (۲) باشد بمعنی افشا ہم و (۲) بمعنی ظاہر کردن و تفصیل و تشریح نمودن و افشا کردن است مخفی مباد کہ کلمۂ باز درینجا متعلق بمعنی دہم اوست (انوری سے) زیبد ار رمز دل و ستر ہوا ے دل خویش ہر پیش تو باز نمایم بطریق اعجاز ہر (اردو) (۱) اظہار۔ مذکر تفصیل و تشریح۔ مؤنث۔ افشا۔ مذکر (۲) ظاہر کرنا تفصیل کرنا۔ تشریح کرنا۔ افشا کرنا۔

بازنیام شدن مصدر اصطلاحی محقق باز بہ نیام شدن است بحث این بر معنی ہفدہم کلمۂ باز گذشت و سند این از حکیم سوزنی

همه را انجا مذکور (اردو) میان میں پیچ ڈالنا

بازنیچ اصطلاح - صاحبان برہان و
جامع این را بہ نون چہارم و تحتانی پنجم و
جیم فارسی در آخر بمعنی ریسمانی نوشتہ اند
کہ در ایام عید و جشن از جائی آویزند و
زنان و دختران بران نشستہ در ہوا آیند
و روند صاحب جہانگیری بذکر این معنی
فرماید کہ این را اورک و کازو ہلو و ہلوچن
نیز گویند و از کلام شمس فخری استناد کند
کہ بر بازنیچ گذشت و در مصرع دوش
بازپیچ را کہ بہ بای فارسی چہارم بود اینجا
بہ نون چہارم نقل کردہ بند العجب چہ معتبر فیها
در نقل اشعار اساتذہ راہ یافتہ باشد بحال
بازپیچ گیریم یا بازنیچ بہر دو صورت برای
این معنی بکار نمی خورد بلکہ متعلق است بہ
معنی چہارم بازپیچ کہ رسن بازیگران باشد
- ما صراحت معنی و ماخذ این بر بازپیچ کردہ ایم
کہ بہ بای فارسی چہارم گذشت (اردو)
دیکھو بادپیچ اور بازپیچ کے تیسرے معنے
جس پر اس کا تفصیلی بیان ہے -

بازو بقول صاحب ضمیمۂ برہان (۱) از دوش تا مرفق دست و بعربی بال گویند
و (۲) ہریک از دو چوب دو طرف دروازۂ خانہ صاحب رشیدی بذکر معنی اول
و بترک معنی دوم گوید کہ (۳) مجازاً شاخ درخت را گویند و (۴) عصا و چوب دست
کہ گویا بازوی آدمی است خان آرزو در سراج بذکر معنی اول نسبت سوم و چہارم
فرماید کہ مجاز معنی اول باشد و ظاہراً بازو و بازہ ہر دو یکی است کہ واو و ہا دو
برای نسبت می آید بہار بذکر معنی اول و دوم گوید کہ بازوان جمع این و توانا و کشور ستان
از صفات اوست (شیخ شیراز) بباز وان توانا و قوت سر دست خطاست

پنجۂ مسکین ناتوان شکست ؏ وارسته تبرک کل معانی بالا (۵) بمعنی قوّت و استعداد آورده (شفائی ؏) اے دل باین قرار مزن لاف عاشقی ؏ بازوی یک نگاه نداری شکیب تو ؏ (ظهوری ؏) بازوی زری ضرور دارم ؏ شاید که بآن کمر درآید ؏ صاحب سخندان گوید که در سنسکرت بازو را بمعنی اوّل باهو گویند و در فارسی زبان هم باهو به همین معنی آمده مؤلّف عرض کند که شک نیست که باهو بقول برهان بمعنی بازوی آید و بقول ساطع باه بروزن آه بزبان سنسکرت (مؤنّث) بازو و جا دارد که در فارسی زبان باهو را مبدّل بازو گیریم که زاے هوّز به هاے هوّز بدل شود چنانکه کوز پشت و کوه پشت و براز و براه و عجبی نیست که فارسیان باهو را از زبان سنسکرت گرفته باشند ولیکن به تحقیق ما بازو اصل است و مرکب از باز بمعنی مفد همش که طرف و جانب باشد و واو نسبت در آخرش مرکب کردند که معنی لفظی این منسوب بطرف و جانب انسان باشد و کنایه از عضد پس معنی دوم مجاز این که هر یک پارهٔ دَر از دو پارهٔ اش یک طرف دَر باشد که در عربی بمصراع نام دارد و بفارسی تخته در هم و همچنین معنی سوم هم مجاز معنی اوّل که هر شاخ هم یک طرف درخت می باشد و هم برین قیاس است معنی سوم که عصا را فارسیان بازو گفتند که در یک دست معین صاحب عصا است و معنی پنجم هم بر سبیل مجاز توان گرفت که از ظرف مظروف مراد گرفتند یعنی قوّت و استعداد را هم بازو گفتند استعمال این همه معانی در ملحقات می آید (اردو) (۱) بازو ـ بقول آصفیه ـ فارسی

اسم مذکر۔ ڈنڑ۔ پہنچا۔ کہنی سے شانہ تک کا حصہ۔ عضد (۲) پٹ۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ کواڑ۔ تختۂ در۔ (۳) شاخ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ ٹہنی۔ ڈال۔ ڈالی۔ (۴) عصا۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ لاٹھی۔ چوب دستی۔ (امیر ؒ) زور بازوے جوان ہے آسرا ہر پیر کا ✽ دیکھ لو دست کمان میں بھی عصا ہے تیر کا ✽ (۵) قوت۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ بل۔ طاقت۔ زور۔ سکت۔

بازو باز کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر بمعنی بازو بلند کردن و دست یا زیدن براے زدن یا گرفتن چیزی (میر خسرو ؒ) دو لشکر روی در رو ساز کردند ✽ بکوشش بازوی کین باز کردند ✽ مؤلف عرض کند کہ معنی این مطلق کشادن بازوست بہ محبت باشد یا بخصومت و ہر یک معنی ازین ہر دو پیدا می شود باضافت چنانکہ بازوی کین در سند بالا گذشت۔ مخفی مباد کہ کلمۂ باز درینجا بمعنی دہم اوست یعنی کشادہ۔ (اردو) لپٹ جانا اس کا حقیقی ترجمہ ہے جو محبت اور خصومت دونون سے تعلق ہے۔

(الف) **بازو برآوردن** مصدر اصطلاحی

(ب) **بازو برافراختن** بقول بہار و بحر و آصفی و انند ہر دو مرادف بازو باز کردن است کہ گذشت (نظامی ؒ) چو گفت این سخن در رکاب ایستاد ✽ برآورد بازو عنان برکشاد ✽ بہرجا کہ بازو برافراختی ✽ سر حقہ در پایش انداختی ✽ مؤلف عرض کند کہ بمعنی مطلق دست بلند کردن است (اردو) ہاتھ اٹھانا۔ بقول آصفیہ وار کرنا۔ حربہ کرنا۔ حملہ کرنا۔ مارنے کو تیار ہونا (ظفر ؒ) یار و اجل کا منہہ ہے کیا

مجھ پہ جو ہاتھ اٹھا سکے یہ ہوتی ہمارے قتل
کو تیغ علم اُسی کی ہے ۴
(۵۵۲) **بازو بر پشت بستن** مصدر اصطلاحی
تعزیریست کہ ہر دو دست را بر پشت
می بندند (ظہوری سے) بر پشت بستہ یکسر
بازوی صبر و طاقت ۴ زلف تو ذوق
دار د بر گوشمال مردم ۴ (اردو) دیکھو
بازو بستن ۔

بازو بریدن بہ از دست تیر انبدن مثل ۔ صاحبان گنج ہفت
و امثال فارسی ذکر
این کردہ اند و از معنی و محل استعمال ساکت
مؤلف گوید کہ (۱) مقصود ازین مثل آنست
کہ از ان پیش کہ دست تو بریدہ شود باید
دست مقابل ببرید یعنی قبل ازانکہ دشمن
بر تو حملہ بکند شمشیر بزن و کار او تمام کن
و (۲) بعض معاصرین عجم بر بیند کہ ازین مثل
مقصود اینست کہ بزور شمشیر چیزی حاصل کردن
بہ از ان است کہ دزدی کنند و بپاداش
آن دست بریدہ شود ۔ (اردو) (۱) دکن
مین کہتے ہین "مرنے سے مارنا بھلا" اس
کا مقصد یہ ہے کہ قبل ازآنکہ تم پر وار ہو
تلوار برسانا بہتر ہے ۔ (۲) اور بلحاظ معنی
دوم "چوری سے ڈاکہ بھلا" ۔

(الف) **بازو بستن** مصدر اصطلاحی ۔
(ب) **بازو بند** صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ (الف) گرفتار کردن و دستہا بر کتف یا
پشت بستن است (سلمان ساوجی سے)
بانگ او گاہ رزم بازوی رستم بہ بست
پنجۂ او روز زور پنجۂ دستان شکست
و (ب) بقول وارستہ (۱) مصالح ہر چیز
چنانکہ رشتہ براے تسبیح و دوال و امثال آن
براے شمشیر (طغرا سے) بہ تسبیح شبنم کہ بی
بازو بند ۴ زگردش بود تا سحر بہرہ مند ۴

وفرماید کہ در محاورہ بند و بازگویند مولف عرض کند کہ این نوا و عطف مقلوب بند و باز است یعنی چیزی کہ ذریعۂ بند و کشادگی است و کنایہ از مصالح ہر چیز چنانکہ وا رآستن ذکرش کردہ و متعلق بہ معنی دہم کلمۂ باز باشد و (۲) اسم مفعول ترکیبی مرکب از بازو و بند کہ امر حاضر است از مصدر بستن یعنی چیزے کہ بر بازو بستہ شود و نام زیوری معروف۔ صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ ذکر این کردہ و ما در تالیف خود (تاریخ النوائط) ہم تعریف این بیان کردہ ایم زیوریست کہ عموما از نقرہ و امرا بہ طلا و مرصع سازند مرکب از چند پارہ ہائے تعویذ نما ہمہ را بہ رشتہ کشند و بر ہر دو بازو میان کتف و آرنج بہ بند ند و (بازواند) در ترکی بمعنی تعویذ شفائی در ہجو ہا بستہ بر خود بجای بازو بند ہا خصیہ ہای ہمی مجید شوستری۔ (اردو) (الف) مشکین باندھنا بقول آصفیہ۔ مجرم کی مُشکیں کسنا۔ دست بر کتف بستن کا ترجمہ دونون شانون کو جانب پشت ملا کر جکڑنا پکڑنا۔ گرفتار کرنا مشکین کسنا بھی کہتے ہین (ب) (۱) ساز و سامان۔ مذکر۔ (۲) بازوبند۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ بیجھ بند۔ ایک زنانہ زیور جو بازو پر باندھتے ہین۔

بازو پریدن بہ از دست پریدن مثل۔ صاحب احسن ذکر این کردہ۔ ہمان است کہ بر (بازو بریدن بہ از دست بریدن) گذشت فرق ہمین قدر است کہ (بریدن بموحدہ) را (پریدن) بباے فارسی نوشت و ما (بریدن) را کہ بموحدہ بود بہ باے فارسی (پریدن) نقل کرد (اردو) دیکھو بازو بریدن بہ از دست برانیدن۔

بازو خوردن مصدر اصطلاحی۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و صاحب انند

نقل نگارش صاحب آصفی فرماید که (۱) نشان
بازو زدن است و آن بازو کوفتن باشد که
پہلوانان در وقت کشتی کنند مؤلف عرض
کند که تحت ضرب کسی آمدن مثلاً ته تیغ کسی شدن
باشد صاحب آصفی از ہمین یک سند ظہوری
معنی اول را پیدا کرده و استثنا و معنی (۲) بیان
کرده ما ہم از ہمین است (ظہوری سے)
ظہوری داشتی منظور آخر راحت خود را ہر
زدی بر تیغ او خود را نخوردی حیف بازوئی
ہر بخیال ما سکوت بہر تحقیقین بالا بہتر از صراحت
صاحب آصفی و تصفیه معنی بیان کرده اش با
با خیال ما بدست ناظرین است و بس مخفی مبادا
که در بعض نسخ دیوان ظہوری مصرع ثانی بر
خلاف این نقل شده یعنی (ع) زدی بر تیغ
رو خود را نخوردی حیف ابروئی ہر نوشته
خدا می داند که مقصود ظہوری چه بود (اردو)
(۱) خم ٹھوکنا کا مقابل (۲) کسی کے زد میں
آنا جیسے ته تیغ ہونا۔ دہکا کھانا بقول آصفیہ
صدمہ اٹھانا۔ نقصان اوٹھانا۔

بازو دادن مصدر اصطلاحی بقول
بہار و جہانگیری (در ضمیمہ کتاب) کنایہ از
یاری کردن و بقول برہان و بحر یاری دادن
و مددگاری کردن و حیف است که سند
استعمال پیش نه شد و بازو درینجا بمعنی پنجه
اوست (اردو) مدد کرنا۔ مدد دینا۔

بازو داشتن مصدر اصطلاحی بمعنی
طاقت و قوت داشتن مؤلف گوید که
متعلق است بمعنی پنجه بازو که بجایش گذشت
و سند استعمال این ہم ہمد را بجا مذکور (اردو)
قوت رکھنا۔ قوتمند ہونا۔ زوردار ہونا۔

(الف) **بازو دراز** اصطلاح۔ (الف)
(ب) **بازو دراز شدن** بقول جہانگیری (در
ضمیمہ کتاب) کنایہ از غالب و مستولی و
آن را دست دراز ہم گویند صاحب برہان

گوید کہ (۱) مردم دراز دست و (۲) کنایۂ
لطیف از غالب و مستولی شدن و دراز
دستی. و بقول رشیدی و بحر دست دراز و
غالب بہار ہر دو معنی را کنایہ گوید صاحب
ناصری بر مردم دراز دست غالب و مستولی
قانع و فرماید کہ (۳) لقب بہمن اسفندیار
بود۔ صاحب انند ذکر (ب) کردہ گوید کہ از
عالم دست دراز شدن است مؤلف عرض
کند کہ (الف) اسم فاعل ترکیبی است و معنی
اول حقیقی است کہ بازوی بعض دراز باشد
و گویند کہ این علامت اقبالمندی و توانائی
اوست و معنی دوم کنایہ کہ شخص زوردار
و غالب را مجازاً بازو دراز گویند و معنی سوم
بیان کردۂ برہان غلط است و نتیجۂ کم توجہی
او بر قواعد فارسی بان و آنچہ بہار ہر دو معنی را
کنایہ گوید صحیح نباشد معنی اول حقیقی است
و معنی دوم مجاز و کنایہ و (ب) بمعنی قوی
شدن (حکیم نزاری الف ۲ ص) بغایت گردش
بازو دراز است؛ ازان چیز است
در یغما لغوله؛ (امیر خسرو الف ۲ ص) تیغ ناز
بہمن بازو دراز؛ نوبتیت سنجر نوبت نواز
؛ (نظامی ب ص) دگر بار گفتا بمن گوی
راز؛ کہ بازوی بہمن چرا شد دراز؛ ۔
(اردو) (الف) (۱) وہ شخص جس کے
ہاتھ لنبے ہوں (۲) قوی۔ غالب (۳)
بازو دراز۔ لقب ہے بہمن اسفندیار کا
(ب) قوی ہونا۔ غالب ہونا۔

بازور اصطلاح۔ بقول جہانگیری و
ناصری و برہان و رشیدی و سراج و
جامع بر وزن کافور نام جادوئی است
از توران کہ جادوئی کردہ لشکر ایران را
شکست داد و آخر از دست رہام بن گودرز
کشتہ شد (فردوسی ص) بیامد یکی مرد نہان پژوہ؛
بہ رہام بنمود انگشت کوہ؛ کہ بازور [illegible]

ستوہ بود ؎ بافسون تنبل بران کوہ بود ؎ مؤلف عرض کند کہ وجہ تسمیۂ این بخبرے نباشد کہ صاحب زور بود و قوی کلمہ باذ بمعنی بہ قدہم اوست کہ مفید معنی فاعل باشد ظاہر القبض معلوم می شود نہ نام و اللہ اعلم (اردو) بازور۔ توران کے ایک جادوگر کا نام تھا جس نے اپنے جادو کے زور سے لشکر ایران کو شکست دی اور آخر کار رہام بن گودرز کے ہاتھ مارا گیا۔

بازوزدن مصدر اصطلاحی بقول بہار بمعنی بازو کوفتن چنانچہ پہلوانان در وقت کشتی کنند۔ صاحب بحر باتفاق معنی بہار گوید کہ این مقابل (بازو خوردن) است مؤلف عرض کند کہ حقیقت بازو خوردن بجائش ذکر کردہ ایم و بفہمید انیم کہ مقصود صاحب بحر از تقابل چیست۔ (حکیم ازرقی ؎) اجل بازو زنان ہر سو ہمی رفت ؎ بجزن اندر چو مردان شناور (اردو) خم ٹھوکنا۔ بقول آصفیہ ڈنڑ و بازو پر اس طرح ہاتھ مارنا کہ حریف جان لے کہ اب یہ کشتی کو تیار ہے۔ پٹھے ٹھوکنا۔ ڈنڑ بجانا۔ دست بر بازو زدن و دست فرو کوفتن کا ترجمہ۔

بازو ستون کردن مصدر اصطلاحی بقول بہار و بحر و انند راست کردن بازو برائے کمان کشیدن و مانند آن مؤلف عرض کند کہ (ستون کردن بازو) بہمین معنی بجائے خودش می آید و بہار در انجا ہم از ہمین شعر میرزا جلال استناد کردہ (ے) تا ستون می کرد بازوے طپیدن می شکست ؎ ناتوانی ہاے دل زور کمان مانداشت ؎ مخفی مباد کہ چون کمان می کشند بازو راست می شود و بدین وجہ کہ ستون ہم راستی دارد کنایۃً این معنی پیدا شد۔ ازین سند مصدر

(بازو ستون کردن) و (بازو شکستن) ہر دو
پیدا می شود و عدم تکرار لفظ بازو در مصرع
اوّل بلیغ است (اردو) بازو کھڑا کرنا
۔ بازو بلند کرنا جیسے غلیل چلاتے وقت یا
کمان کھینچتے وقت بازو کھڑا کیا جاتا ہے ۔

(الف) بازو شکستن | مصدر اصطلاحی
(ب) بازو شکن | صاحب آصفی ذکر
(الف) کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض می
کند کہ بمعنی حقیقی بی کار کردن بازو ست
از شکستن آن و بصورت اضافت بازو
بطرف چیزی چنانکہ (بازوی ہمت شکستن)
زائل کردن ہمت سند این از کلام میرزا جلال
بر بازو ستون کردن گذشت و (ب) بقول
بہار و بحر کنایہ از بسیار قوی و زورآور
۔ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی
است (نظامی ؎) ترنگ کمان ہای
بازو شکن ٭ بسی خلق را بردہ از خویشتن ٭
(اردو) (الف) (۱) بازو توڑنا (ب) قوی
۔ زور آور ۔

بازو کشادن | مصدر اصطلاحی بقول
بہار و وارستہ (۱) کنایہ از جوانمردی و سخاوت
کردن و بقول بحر (۲) سعی بلیغ نمودن ہم
مؤلف عرض کند کہ حیف است کہ سند استعمال
معنی اوّل پیش نشد و لیکن خلاف قیاس نیست
کہ از داد و دہش بازو کشادہ می شود یعنی در
بحرکت آید و معنی دوم ہم خلاف قیاس نباشد
کہ از سعی بلیغ دست و پا بحرکت آید و لیکن مجرد
قول صاحب بحر تقاضی سند استعمال است و
(۲۱۵۴) بہ تحقیق ما (۳) بمعنی دست دعا بلند کردن
کہ ازین حرکت ہم بازو کشادہ می شود ۔
(مخلص کاشی ؎) بے دست کشاد نیست
مقبول دعا ٭ زنہار زبان بہ بند و بازو بکشا
٭ از مصرع دوم این معنی سوم پیدا است
و محققین اوّل الذکر ازہمین مصرع استناد معنی

نقل کردہ اند و بہ تحقیق ما (۴) بمعنی تحقیق ہم یعنی (۲۱۵۶)
گشادن بازو و واکردنش (ظہوری ع) بازوکہ
گشادہ در رہ تنگ چون دلم ہوای عشق ہمتی کرد
اور از سر کشیم ہو جا دار د کہ ازین سند معنی دوم
را متعلق کنیم (اردو) (۱) ہاتھ کھولنا بطور
اصطلاح سخاوت کرنا۔ (۲) سعی بلیغ کرنا (۳)
دعا کے لئے ہاتھ بلند کرنا۔ (۴) بازو پھیلانا

بازوکشادہ اصطلاح۔ بقول بحر و شمس
نیازمند و محتاج۔ صاحبان ہفت و انند
بحوالہ قنیہ ذکر این کردہ اند مؤلف عرض
کند کہ اسم مفعول مصدر (بازوکشادن)
است کہ گذشت پس وجہی نیست کہ بہ چہارم
معنی نگیریم کہ ہمدرانجا گذشت باقی حال برای
این معنی طالب سند استعمال باشیم و خلاف
قیاس ندانیم کہ محتاج ہم دست درازی کند
و ازین حرکت بازوکشادہ می شود و جادارد
کہ از کلام ظہوری کہ بر معنی چہارم مصدر

این گذشت سن وجہ سند این گیریم مخفی مباد
کہ در ضمیمہ برہان این را بکاف فارسی نوشتہ
و مصدر (گشادن۔ بکاف فارسی) ہم بمعنی
بازکردن و واکردن آمدہ (اردو) صاحب
احتیاج۔ محتاج۔

بازوکوفتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این بحوالہ بہار کردہ از معنی ساکت
و سند استعمال ہم پیش نکرد و بہار ذکر مستقل
این مصدر نکرد و لیکن بہ تعریف (بازوزدن)
گوید کہ (بازوکوفتن) است و ما این را
بدون وجود سند استعمال مرادف (بازوزدن)
نہ گیریم کہ بہار صاحب زبان نیست و صاحب
نفائس بر (خم ٹھوکنا) می فرماید کہ دست
ببازو زدن و دست فروکوفتن ہم بمعنی
مجرد (بازوکوفتن) بدین معنی از مصطلحات گذشتہ
(اردو) دیکھو بازوزدن۔

(الف) بازونمودن مصدر اصطلاحی

بقول بحر اظہار قوت کردن۔ و صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و بہار ہم۔

(ب) بازو و تیغ نمودن گویند کنایہ از اظہار قوت و شمشیر زنی کردن و صاحب آصفی نقل نگارش و سند ہر دو از ملا ہاتفی (ب) کشیدند شمشیرہا بید ریغ ۔ بدشمن نمودند بازو و تیغ ۔ مؤلف عرض کند کہ ما باہمہ اتفاق داریم لفظا در (ب) و با بحر متفق ہستیم معنی و مجرد بازو نمودن را بدین معنی نگیریم (اردو) اظہار قوت کرنا۔

بازوی چیزی داشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر و آنند بمعنی قوت و استعداد چیزی داشتن است مؤلف عرض کند کہ درینجا لفظ بازو متعلق بہ معنی نجم اوست و سند استعمال این ہم ہمدرانجا مذکور شد (اردو) طاقت رکھنا۔ سکنا۔ جیسے ؎ میری تلوار تیرے مقابلہ کی طاقت نہین رکھتی ؎ یا تیرا مقابلہ نہین کرسکتی ؎

بازوی در رفتہ اصطلاح۔ بقول صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار دستی کہ مفصل بازو گذاشتہ باشد مؤلف عرض کند کہ اسم مفعول (در رفتن بازو و عضو) است کہ بجای خودش می آید (اردو) اترا ہوا بازو۔ مذکر۔

بازوی کمان اصطلاح۔ بمعنی طاقت کمان باشد و لفظ بازو درینجا بمعنی نجم اوست (ظہوری ؎) چرخ را بازوی کمان تو نیست ؎ سر خور در خورِ سنان تو نیست ؎ (اردو) طاقتِ کمان۔ کمان کی طاقت۔ مؤنث۔ واضح ہو کہ کمان سے کمان تیر مراد ہے۔

(۲۱۵۸)

بازہ بقول سروری و جہانگیری و سراج و ناصری بفتح زاے معجمہ (۱) چوبی باشد متوسط کہ بدست گیرند و دو دستی نیز گویندش صاحب جہانگیری فرماید کہ چوب گندہ

ولک مانند چوبی که کپان را ازان بیاویزند و چوب دستی و امثال آن و بقول صاحب
جامع و برہان چوب گندہ که قپان و ترازو را ازان آویزند و چوب دستی و سردستۂ
قلندران و بقول صاحب رشیدی و ناصری بطریق مجاز عصا و چوبیست بزرگ و شاخۂ
و امثال آن گویا بازہ اشجار است چه بازه لغتی است در بازو مؤلف عرض کند که
بازو بمعنی عصا هم بجایش گذشت پس چرا نگوئیم که این مبدل آنست که واو بدل شده
بهای هوز چنانکه آوسو و آوسه (خجسته ـ) نشسته بصد خشم در کازه با گرفته بچنگ
اندرون بازه با (حکیم سوزنی ـ) آن فرده چیست آنکه برای جواب او هر یا انیز
ببازه چوپان رسید بازه با (اردو) دیکھو بازو کے چوتھے معنے۔ اور بلحاظ معنی مجاز
لٹھا۔ بقول آصفیه۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ شہتیر۔ گولا۔ دکن مین اُس بلند اور بڑی
لکڑی کو لٹھا کہتے ہین جو مختلف کامون کے لئے زمین مین گاڑ دیتے ہین۔
(۲) بازه۔ بقول جہانگیری و برہان و رشیدی و جامع و ناصری کشادگی سردو دست
از سر انگشتان دستی تا سر انگشتان دست دیگر و آن را باز هم خوانند و بعربی باع
و بترکی قلاج۔ خان آرزو در سراج فرماید که ماخوذ از باز مؤلف عرض کند که
باع و باز نتیجۂ پیمایش دو دست کشاده و باز کرده شده پس جا دارد که فارسیان
های نسبت بر کلمۂ باز زیاده کرده باع را بازه گفتند و باز که بهمین معنی گذشت
مخفف همین بازه باشد و توجیهه بیان کردۂ خان آرزو هم من وجه درست است
(حکیم اسدی ـ) چهی ژرف دیدند صد بازه راه با یکی چرخ گردنده بالای چاه

(اردو) دیکھو باز کے دوسرے معنے۔

(۴) بازہ - بقول جہانگیری و برہان وجامع و ناصری فاصلہ میان دو دیوار و میان دو کوہ کہ عبارت از کوچہ و درہ بود۔ صاحب رشیدی گوید کہ بدین معنی تفتی است در باز بمعنی کشادہ۔ مؤلف عرض کند کہ مقصود رشیدی جز این نباشد کہ بر کلمہ باز کہ بمعنی کشادہ گذشت ہای ہوز زیادہ کردہ کوچہ و درّہ را نام کردند کہ کشادگی درمیان دو دیوار و دو کوہ دارد (اردو) کوچہ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ گلی۔ گلیارا۔ راہ تنگ۔ درّہ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ دو پہاڑوں کے درمیان کا راستہ۔ دیکھو انبرہ کے تیسرے معنے۔

بازہمان اصطلاح۔ مخفف ہمان باز ہمان است کہ بجای خودش گذشت و ذکر این ہمدرانجا کردہ ایم (اردو) دیکھو باز ہمان۔ **بازہمان حال شد احمد پارینہ را**	مثل این ہمان مثل است کہ ذکرش بر احمد پارینہ کردہ ایم و محل استعمال این را ہمدرانجا بیان کردہ ایم (اردو) جو کیفیت پہلے تھی وہی اب بھی ہے۔ دیکھو احمد پارینہ۔

بازی بقول بہار (۱) معروف و (۲) دغا و فریب و فرماید کہ بمعنی اوّل با لفظ آوردن و انگیختن و کردن مستعمل و بمعنی دوم با لفظ خوردن و دادن۔ صاحب انند نقل بنگارش صاحب مؤید فرماید کہ بمعنی اوّل ترجمہ لعب است و (۳) مشت را گویند و (۴) مرکب است بمعنی با پیرایہ۔ صاحب رہنما بحوالہ سفر نامہ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر معنی اوّل کردہ۔ مؤلف عرض کند کہ اکثر محققین زبان دان این لغت را

ترک کرده اند وملحقات این را آورده اند وجهش غیر ازین نباشد که این را لغت معروف
خیال کردند وبیان ملحقات را کافی شمردند وپی به ماخذ نبردند وبخیال اکثر معاصرین عجم
اسم جامد است واسم مصدر (بازیدن) که می آید. وبرای هیچ لغت مختصری غیر ازین
چه خیال کنیم ولیکن خیال ما اینست که این مرکب است از کلمهٔ آبا بمعنی همدمش وزی
که بالکسر بمعنی حیات وزندگی است (کما فی البرهان) وضرور نیست که زی مخفف زیست
باشد پس معنی لفظی (بازی) صاحب زندگی وزیست دارنده وکنایه از لعب که نزد حکما
مایهٔ زندگی است وصحت وتندرستی باقی نماند تا آنکه با اشغال دیگر ورزش ولعب
را هم قائم نداریم وهمین است ماخذ این بمعنی اول؛ بدین وجه که در لعب دیگری را
اکثر بغلط اندازند معنی دوم بر سبیل مجاز قائم شد وجا دارد که برای ماخذ این بمعنی
دوم یای نسبت بر کلمهٔ باز زیاده کرده باشند که بمعنی عکس وقلب گذشت پس معنی لفظی
این منسوب بعکس وقلب وکنایه باشد از دغا وفریب. آنچه صاحب مؤید این را بمعنی سوم
نقل کرده است مفرس باشد که معنی لفظی این در عربی بمعنی خم دارنده وخمیده. فارسیان
کنایه از طشت گرفته اند که خم دارد ومعنی چهارم را غیر او دیگر کسی از محققین فارسی زبان
ذکر نکرد طالب سند باشیم واگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد که معنی لفظی این
با زینت است وزی مخفف زینت وجا دارد که زی لغت عرب گیریم بمعنی لباس پس
اندرین صورت معنی لفظی این صاحب لباس وکنایه از صاحب زینت باشد (اردو
(۱) بازی بقول آصفیه. فارسی. اسم مؤنث. کهیل. تماشا. کرتب (۲) بازی بقول

آصفیہ۔ مؤنث۔ چال۔ فریب۔ دھوکا۔ (۳) طشت۔ بقول آصفیہ۔ مذکر۔ معرب تشت بڑا طباق۔ تھال۔ لگن۔ پرات۔ تسلا (۴) آراستہ۔

باز یار اصطلاح۔ بقول جہانگیری و برہان و جامع و بحر و ناصری (۱) کسی را گویند کہ زراعت کند یعنی برزگر (شاہ داعی شیرازی ے) آب رامی راند مردی بازیار ؎ سالی گفتا کہ ہستی در چہ کار ؎ گفت انگور و انار و سیب و بہ ؎ می کشم زین جوی سوی باغ و دہ ؎ از جواب بازیار خوش ضمیر ؎ این اشارتہا بسوی عشق گیر ؎ خان آرزو در سراج بذکر معنی دہقان و مزارع گوید کہ اغلب کہ بدین معنی بہ زای فارسی کہ مناسب باج باشد مؤلف عرض کند کہ بہ خیال ما کلمۂ باز درینجا بمعنی گذرگاہ سیل است کہ بر معنی ہجد ہمش گذشت یعنی دوست گذرگاہ سیل و کنایہ از مزارع۔ آنچہ خان آرزو درینجا باز را بہ زای فارسی بمعنی باج گیرد درست نیست زیرا کہ باج یار یا باژیار کنایہ نتوان گرفت از پادشاہ نہ مزارع حیف است کہ بعض محققین کنایہ را با معنی حقیقی متعلق نمی کنند و بخیال ما تعلق معنی حقیقی با کنایہ لابد (اردو) مزارع۔ کسان۔ مذکر۔

(۲) بازیار۔ بقول جہانگیری و برہان و سراج و جامع و بحر بازدار را گویند یعنی میرشکار (حکیم سوزنی ے) تا نگیرد باز آن گش خرامیدن زکبک ؎ تا نیاموزد خرامان کبک بازیدن زباز ؎ دست در زلف چو چنگ بازیار کبک زن ؎ و ز شکار بوسہ چون بازان بسوی کبک باز ؎ و بقول صاحب ناصری واند بمعنی باز و میرشکار مؤلف عرض کند کہ معنی

حقیقی این دوست باز ونگاهدار باز مجاز
بمعنی میر شکار باشد وآنچه محققین آخر الذکر
بمعنی باز نوشته اند سکندری خورده اند و
غور بر معنی لفظ نکرده اند فتامل (اردو)
میر شکار۔ شکاری۔ مذکر۔

باز یافت | اصطلاح بقول بحر و آنند
وغیاث (۱) بمعنی خریدن۔ دیگر کسی از
محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مولف
عرض کند که قول هر سه محققین بالا بدون
سند استعمال اعتبار را نشاید طالب سند
باشیم واگر سند استعمال بدست آید گوییم
که بمعنی حاصل بالمصدر یعنی خرید و خریداری
باشد نه خریدن و بتحقیق ما (۲) در اصطلاح
سیاق زری را گویند که لائق واپسی باشد
یعنی زری که از میزان واجب الوصول کم
کنند مثلاً مشاهرهٔ زید پنجاه روپیه واجب الادا
است ولیکن در برآورد مشاهره ده روپیه
را که جرمانه قابل وصول از دست باز یافت
یعنی وضع کردیم و باقی چهل روپیه را
بنام واجب الادا قائم کردیم پس این
وضعات ده روپیه باز یافت نام دارد
معاصرین عجم در سیاق عجم هم همین اصطلاح
را استعمال کنند مخفی مباد که کلمهٔ باز درینجا
بمعنی هفتم اوست یعنی مراد ازین عمل همین
قدر است که مشاهرهٔ کامل زید ادا کردیم
و ده روپیه زر جرمانه را باز گرفتیم (اردو)
(۱) خریداری۔ خرید۔ اسم مؤنث۔ خریدنا
کا حاصل بالمصدر (۲) باز یافت اصطلاح
سیاق مین اُس وضعات کا نام ہے جو کسی
کی واجب الادا رقم سے وضع کیجاتی ہے

بازی انگیختن | مصدر اصطلاحی مناجب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مولف
گوید که بازی گری و شعبده بازی کردن
متعلق بمعنی اول یا دوم لفظ بازی است

(نظامی ﷺ) ولاچند زین بازی انگیختن؛ بہر دست رنگی در آمیختن؛ (اردو) شعبدہ بازی کرنا۔ نظر بندی کرنا۔ چالاکی کرنا۔ مکاری کرنا۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ بازی گری کرنا بھی کہہ سکتے ہین۔

(الف) **بازی باختن** استعمال جب

(ب) **بازی بازی** آصفی ذکر (الف) کردہ از معنی ساکت **مؤلف** گوید کہ بہ معنی حقیقی باختن بازی است بہار نسبت (ب) گوید کہ بہ بی پروائی کار کردن صاحبان بحر وانند وغیاث نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ (۱) حاصل بالمصدر (الف) است وبس واگر تکرار لفظ بازی گیریم معنی آن کثرت بازی باشد (۲) بمعنی لہو ولعب وسند ہمہ محققین از کلام صائب است (ﷺ) بنای طاقت من گرچہ بود از بی ستون افزون؛ بہ بازی بازی آخر پامال نی سوران شد؛ (اردو) (الف) بازی ہارنا۔ (ب) (۱) بازی کی بار۔ (۲) کھیل کود۔ بقول آصفیہ اسم مذکر۔ لہو ولعب۔ اچھل کود۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ دکن مین کہتے ہین کہ "کھیل کھیل مین آپ نے تعلیم کا وقت گزار دیا"

بازی بازی برلیش بابا ہم بازی مثل۔ صاحبان خزینہ وامثال فارسی ذکر این کردہ از معنی ومحل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ چون فارسیان کسی را با بزرگان در تمسخر بینند تنبیہش این مثل را زنند (اردو) دکن مین جب کوئی شخص کسی بزرگ کے ساتھہ مسخرہ پن کرتا ہے تو حاضرین مین سے کوئی شخص اسکو روکتا ہے اور اسی فارسی مثل کا استعمال کرتا ہے اور کہتا ہے "اب تو تم بہت بڑھ گئے یہ کیا واہیات

اور فضول ہے۔ بازی بازی بریش با بازی
لفظ ہم اس مین داخل نہین ہے۔

بازی بانگیر مقولہ۔ خان آرزو در سراج
گوید کہ بفتح و سکون نون وکاف فارسی و یاے
مجہول و زاے معجمہ بازی کہ نزدیک باشد
بہ بردن و کنایہ از خوبی بازی ہے بہار و مجر
انند ہم بانش مؤلف گوید کہ باید کہ (بازی
بانگیر است) قائم کنیم و این مقولہ فارسیان
است کہ چون بازی کسی را غالب بینند
بہ مقابلش گویند کہ "بازیت بانگیر است"
(وحشی ؎) شدیم مات بشطرنج غائبانہ
تو ؛ بما بخند کہ خوش بازیت بانگیر است ؛
(اردو) " بازی چڑھی ہوئی ہے "
بازی بڑہی ہوئی ہے " یعنی بازی غالب ہے

بازی برآوردن از پردہ مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر (بازی براوردن)
کردہ فرماید کہ مرادف بازی انگیختن است
کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ صراحت
معنی ہم در انجا کردہ ایم (نظامی ؎)
ہر نفس این پردہ چابک فریب ؛ بازیی
از پردہ برآرد غریب ؛ (اردو) دیکھو
بازی انگیختن۔

(۲۱۵۴) **بازی برون آوردن** مصدر اصطلاحی
۔ بازیدن بازی است متعلق بہ معنی دوم
بازی و مرادف بازی انگیختن (انوری
؎) دل ہمی دزدی و منکر می شوی ؛
بازی نیکو برون آوردہ ؛ (اردو)
دیکھو بازی انگیختن۔

بازیچہ اصطلاح۔ بقول برہان و سراج
و ناصری و ہفت و مؤید (۱) آنچہ بدان
بازی کنند و (۲) مسخرہ۔ بہار بذکر ہر دو
معنی بالا گوید کہ (۳) کنایہ از کار آسان
و صاحب انند نقل نگارش و صاحب غیاث
بذکر معنی اول فرماید کہ اگرچہ بظاہر تصغیر بازی است

مگر تحقیق آنست کہ کلمۂ چہ درین لفظ برای
نسبت است (انوری سـ) مگر وبہ گیتی
این کار کہ سہل است وسلیم ؎ ملک است
نہ بازیچہ کہ الملک عقیم ؎ (ظہوری سـ)
رازی کہ ودیعت خموشی است ؎ بازیچۂ
نرگس سخن گوست ؎ نسبت معنی دوم عرض
کنیم کہ مجاز باشد کہ مسخرہ ہم ہیچو بازیچہ است
وقول صاحب ناصری کہ از اہل زبان نیست
مستند وبرای معنی سوم وجہ کنایہ نیست
ودیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این
نکرد وسند استعمال پیش نشد ومعاصرین
عجم بر زبان ندارند اعتبار را نشاید
(اردو) (۱) بازیچہ۔ بقول آصفیہ۔
فارسی۔ اسم مذکر۔ کہلونا۔ کھیل۔ تماشا
(۲) مسخرہ۔ مذکر۔ دیکھو الواط۔ صاحب
آصفیہ نے کہلونا پر فرمایا ہے۔ ہندی
اسم مذکر۔ وہ خوش مزاج یا مسخرہ آدمی
جسے ہر ایک پسند کرے جیسے مثلاً یہ شخص تو امیر
کا کہلونا ہے'' (۳) آسان کام۔ مذکر۔

(۲۸۵۰) **بازیچۂ اطفال شدن** استعمال بمعنی
حقیقی بازیچۂ طفلان قرار یافتن است۔
(ظہوری سـ) از ہمہ سادہ تر واز ہمہ پر
کارترم ؎ ہر کہ بازیچۂ اطفال شد افلاطون
است ؎ (اردو) بازیچۂ اطفال بننا
بچون کا کہلونا بننا۔

بازیچۂ روم وزنگ اصطلاح۔
صاحب جہانگیری در ضمیمۂ کتاب گوید کہ
کنایہ از روزگار وکنایہ از مسخرۂ روزگار
وبقول صاحبان برہان وبحر مسخرۂ روز
وشب وکنایہ از دنیا و روزگار باعتبار
شب وروز مؤلف گوید کہ روم وزنگ
استعارہ باشد از صبح وشام وبازیچہ بمعنی
اوّلش پس بازیچۂ روم وزنگ کنایہ از
دنیاست کہ دو رنگ دارد وہیچ تعلق

با مسخرہ ندارد طرز بیان محققین بالا دغلط
اندازد (اردو) لیل و نہار کے کھیل کے معنی
سے دنیا مراد ہے۔

بازی چیدن | مصدر اصطلاحی بقول صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
گوید کہ قائم کردن بازی است (نثر ظہوری
در رسالہ مذکور منصوبہ ہاست کہ سی بازی
و چہل بازی از روی ہمہ گرچیدہ شدہ
است" (اردو) بازی قائم کرنا۔

بازی خام | اصطلاح۔ بقول بہار
واند۔ بازی مغلوب و ضعیف (صائب
ے) بازی ما گرچہ اوّل خام می آید بچشم
در عقب دارد تماشاہای رنگین نرد ما
مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی ہست
(اردو) بازی مغلوب۔ مغلوب بازی۔

بازی خوردن | مصدر اصطلاحی۔
بقول بحر بمعنی فریب خوردن۔ صاحب آصفی
ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ این
متعلق است بمعنی دوم لفظ بازی (صائب
ے) بازی عشرت مخور از خندہ ما ہمچو برق
گریہ ہا در پردہ دارد چہرۂ خندان ما
(ظہوری ے) حبذا درد اگر بازی درمان
نخورد ہای خوشا زخم اگر دست خوش
مرہم نیست (اردو) دھوکا کھانا۔

بازی دادن | مصدر اصطلاحی بقول
صاحب آصفی بمعنی (۱) فریب دادن
صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین
شاہ قاچار ربہ (بازی میدہد) گوید کہ
(۲) بہ لعب می آورد و مشغول لعب می کند
مؤلف گوید کہ این ہر دو معنی متعلق بمعنی
اوّل و دوم لفظ بازی است (خسرو دہلوی
ے) داد بر دم جان و تو در بند بازی
دادنم ہا من لعبہ اخود بماندم تا توام بازی
دہی ہا (انوری ے) ای زمان تو لی

تناسخ نفس ہا کبک را دادہ د۔ ہنر بازی
ہ (اردو) (۱) دہوکا دینا۔ فریب دینا
چل دینا۔ (۲) کھیل کہلانا کھیل میں مشغول کرنا

بازیدن بقول صاحب بحر (۱) بازی
کردن و (۲) دراز کردن وکامل التصریف
ومضارع این بازد۔ صاحب موارد نسبت
معنی اوّل صراحت کند که اشتغال کردن
ببازی نرد وشطرنج وگوی وشکار و مانند
آن وحاصل بالمصدر این بازی و صاحب
نوادر ہم بانش **مؤلف** عرض کند که اسم
مصدر این ہم بازی است که حقیقت
ماخذش بجایش بیان کرده ایم فارسیان
بقاعدۀ خود (دن) علامت مصدر برا
برلفظ بازی زیاده کرده مصدری ساختند
واین مصدر اصلی است نه جعلی که اسم
مصدرش لغت زبان فارسی است
و یای مکسور ہم اصلی است نه زائد و باختن
که بہمین معنی گذشت مخفف ومبدل این
باشد که بازی را بتخفیف تحتانی باز کردند
وزای ہوز بجای معجمه بدل شده باخ شد
چنانکه فراز وفراخ وپس ازان علامت
مصدر (تن) برو زیاده کرده مصدری
ساختند واین ہم مصدر اصلی است و
اشتقاق این مخصوص است وکامل التصریف
نیست بلکه نظر بتعریف صاحب بحر۔ سالم
التصریف است که غیر از ماضی ومستقبل و
مفعول نیاید۔ آنانکه بعض مشتقات بازیدن
را برای باختن مخصوص کرده باختن را کامل
التصریف خیال کرده اند (چنانکه خود صاحب
بحر) بحقیقت ماخذ نبرده اند حیف است که
ما اشارۀ این بر باختن نکرده ایم ازینجاست
که درینجا تلافی مافات کرده ایم مخفی مباد که
نسبت معنی دوم این مجرّد قول صاحب بحر
است۔ طالب سند استعمال باشیم (اردو)

بازی کرنا۔ کھیلنا (۲) دراز کرنا۔ طول دینا

بازیر طلا اصطلاح۔ بقول صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار دستۂ طلائی است کہ بہندونذی گویند **مؤلف** گوید کہ (بازیرطلا) بدون اضافت دستہ را گویند کہ از آہن یا چیز دیگر ساختہ بالای آن ورق طلا نشاندہ باشند بطرزی کہ جنس داخلی پنہان شود۔ مخفی مباد کہ (زیرطلا) فک اضافت زیر طلا است وکلمۂ با بمعنی ہمراہش پس معنی لفظی این چیزی کہ صاحب زیرطلاست یعنی آن دستہ کہ زیر ورق طلا موجود است پس این اسم خاص برای دستۂ طلائی است اعم ازینکہ دستۂ کارد باشد یا قبضۂ شمشیر وغیر ذالک (اردو) سونے کا ورق چڑھا ہوا طلائی دستہ۔ مذکر۔

بازیرہ اصطلاح۔ بقول سروری و رشیدی و سراج وجامع و ناصری بہ کسر زای معجمہ و فتح رای مہملہ بروزن پاکیزہ پارۂ شب را گویند چنانکہ بازیرۂ نخستین و بازیرۂ بازپسین وبقول صاحبان جہانگیری و برہان بتحتانی مجہول باشد بروزن کاجیرہ می فرمایند کہ حصّہ و پارۂ از شب چنانکہ اگر بازیرۂ اول وآخر گویند مراد ازان پارۂ از اوّل شب وآخر شب بود **مؤلف** عرض کند کہ بقول صاحب محیط المحیط زیرۃ در عربی زبان بمعنی پارۂ از کتان و بدین وجہ کہ جزیرہ قطعۂ زمین است آن راہم زیرہ گویند (الخ) پس بخیال ما این مفترس باشد کہ فارسیان دراوّل زیرہ کلمۂ با مرکب کردہ لغتی ساختند کہ معنی لفظی این حصّہ دارندہ وحصّہ دار است و در محاورہ مخصوص شد برای شب و بازیرۂ اوّل حصہ دار

اول شب و بازیره آخر حصه دار آخر شب
ومجازاً برای حصهٔ اول و آخر شب مستعمل
شد (اردو) حصهٔ شب۔ مذکر۔ جیسے
اول حصهٔ شب و آخر حصهٔ شب۔ رات
کا حصه۔ مذکر۔ جیسے پہلی رات پچھلی رات

(الف) **بازی سگال** استعمال۔

(ب) **بازی سگالیدن** صاحب آنند
در تعریف این بر لفظ (چابو) حواله کرده
و بر (چابوک دست) از حکیم اسدی سندی
آورده که استعمال بازی سگال درانست
(ه) چه چابوک دستی است بازی سگال
که در پرده داند نمودن خیال ۶ صاحب
آصفی بحواله بهار ببر (ب) همین سند را
نقل کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که سگالیدن بقول صاحب بحر بمعنی
قصد کردن آمده پس معنی لفظی (ب) قصد
بازی کردن و مراد از بازیدن و (الف)
اسم فاعل ترکیبی است یعنی قصد بازی کننده
و مراد از بازنده۔ در نسخهٔ قدیم بهار برای
سگال بازی گر نوشته و حقیقت بازیگر
بجایش می آید و بخیال ما بازی سگال فرقی
دارد (اردو) (الف) کھیلنے والا (ب)
کھیلنا۔ بازی کرنا۔

بازی شب اصطلاح۔ بقول آنندو
شمس (۱) خمر نوشیدن و (۲) آتشبازی
کردن و (۳) بیرون آوردن صورتها
و این را هفت بازی هم گویند۔ صاحب
هفت به اضافت بازی بسوی شب ذکر
هر سه معنی بالا کرده گوید که مراد هفت
بازی باشد مؤلف عرض کند که مرکب
اضافی است طالب سند استعمال باشیم
مخفی مباد که شب باز بقول برهان کسی که
شب ها بازی کند و صورت های مختلف
از پس پرده بنماید (الخ) پس بازی شب

بمعنی سوم خلاف قیاس نیست کہ شب بازی قلب اضافت اوست۔ صاحب بحر ذکر اشب بازی ہم بہ ہمین معنی کردہ (اردو) (۱) شراب خواری۔ اسم مؤنث (۲) آتشبازی دیکھو آتشبازی کے دوسرے معنے (۳) تپلیون کا تماشا۔ بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مذکر۔ لعبت بازی۔ شب بازی۔

بازی فلکی اصطلاح۔ مرکب توصیفی است کنایہ از حادثات زمانہ و واقعات لیل و نہار (انوری ؎) بہ پیل حادثہ شہ مات باد عمر عدوت ٭ ببازی فلکی از غرای و باد افراہ ٭ (اردو) زمانہ کے حادثات۔ لیل و نہار کے واقعات۔ مذکر۔ (۱۴۱۲)

بازیکدہ اصطلاح۔ بقول بہار قریب بمعنی بازیگاہ کہ می آید و بر بازیگاہ می فرمائد کہ قریب بہ معنی بازیکدہ صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند کہ مصنف تحقیق محققین بالا صورت تحقیق را بازیگہ اطفال کردہ بہ تحقیق ما ہر دو مرادف بیکدگر است بمعنی مقام بازی و جای بازی دیگر ہیچ (ظہوری ؎) از شوخی طفلان شدہ پامال ہوسہا ٭ بازیکدہ لابہ و لاغ است دل ما ٭ و ما گفتہ ایم (؎) از شوخی طفلان کہن سال تغافل ٭ بازیکدۂ لابہ و لاغ است لغت ہا ٭ (اردو) بازیگاہ۔ مذکر۔ مقام بازی۔ کھیل کود کی جگھہ۔

بازی کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ (۱) لعب کردن و بازیدن و (۲) مکر و فریب کردن (خسرو ؎) ز عدلش میش نر بازی کند با شیر ہمچون سگ ٭ ز بیم پاسبانی گرگ دنبال شبان گیرد ٭ (انوری ؎) فتح بینی کہ باز مانۂ او ٭ چون سمند ہمی کند بازی ٭ (مخلص کاشی ؎) شبم را

روزو روزم شب نمود از گردش چشمی
ہا چہ بازی کرد با من گردش افلاک را دیدی
ہا (اردو) (۱) کھیلنا۔ (۲) فریب کرنا

بازی کوش اصطلاح۔ بقول سروری
وجہانگیری (درضمیمۂ کتاب) (۱) کنایہ
از شوخ وشنگ و بقول خان آرزو در
سراج بکاف فارسی طفل شوخ وشنگ
وفرماید کہ معنی ترکیبی این کسیکہ گوش برآواز
بازی باشد نیز فرماید کہ بعضی بکاف تازی
خوانند اگرچہ این بقیاس نزدیک است
لیکن خلاف روزمرہ وداخل مجاز است
وہم او در چراغ گوید کہ طفلیکہ گوش برآواز
بازی طفل دیگر باشد وآن کنایہ از طفلی
کہ شوق بازی بسیار دارد۔ صاحب جامع
بکاف تازی ذکر معنی اول کردہ گوید کہ (۲)
کنایہ از محیل وفریبندہ۔ صاحب برہان
بصراحت کاف فارسی بر معنی اول قانع
و بقول رشیدی کہ کتابتش بکاف فارسی
است شوخ وسخن ناشنوا۔ صاحب بحر ہم
نقل عبارت صاحب چراغ گوید کہ بکاف
تازی خواندن خطا است۔ صاحبان انند
وبہار گویند کہ بمعنی بازی دوست باشد
وفرمایند کہ از زبان دانان ہمین بہ تحقیق پیوستہ
وجوہر لفظ ہم دلالت دارد کہ بکاف فارسی
است **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم
کاف فارسی وتازی ہر دو را درست دانستہ
یعنی بکاف فارسی اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی گوش برآواز بازی دارندہ وبکاف تازی
ہم اسم فاعل ترکیبی باشد بمعنی بازی دوست
وکوشش بازی کنندہ آنانکہ بر غلطی کاف تازی
رای زدہ اند ذوق زبان ندارند وتلاش
شان محدود وبخیال ما ہر دو درست است
وبلحاظ معنی دوم کہ بیان فرمودۂ صاحب
زبانست کاف تازی مخصوص۔ فتامل

(مرزا طاہر وحید سلہ) چون صدف در
بحر طوفان خوردۂ ہر سال خورد ÷ گشتہ بازی
گوش از اخبار بازیہای ما ÷ (ظہوری سلہ)
می کنم بازی بہ پند ناصحان ÷ عشق طفلانم چہ
بازی گوش کرد (صائب سلہ) در زمان
شرستی طفل بازی گوش من ÷ مہرۂ گہوارہ
جای سنگ بر دیوار ریخت ÷ (ولہ سلہ)
ہمچو مژگان ہر دو عالم را بہم اندلختہ است
÷ از اشارتہای پنہان چشم بازی گوش تو
÷ (اردو) (۱) کہلاڑی۔ بقول آصفیہ
کھیل کود میں مشغول رہنے والا۔ کھلنڈرا
(۲) کہلاڑی۔ مکار۔ فریبی۔ عیار۔ دغاباز۔ چالاک

بازیگاہ اصطلاح۔ مرادف بازیکدہ و
بحث این بر بازیکدہ گذشت (ناصر علی
سلہ) چو خواندی درس آزادی گلستان
می شود زندان ÷ کہ روز جمعہ بازیگاہ
طفلان است مکتب ہا ÷ (اردو) دیکھو بازیکدہ

(۱) **بازیگر** اصطلاح۔ بہار ذکر این
(۲) **بازیگری** کردہ از معنی ساکت و صاحب
آنند نقل نگارش مؤلف عرض کند کہ (۱)
اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بازی کنندہ و
شعبدہ باز (۲) بیای مصدری بمعنی شعبدہ بازی
(نظامی سلہ) مپندار کز بہر بازی گریست
کہ سراپردۂ اینچنین سرسریست ÷ (اردو)
(۱) بازیگر بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مذکر۔
تماشاگر۔ بھانمتی۔ شعبدہ باز۔ (۲) بازیگری
شعبدہ بازی۔ مؤنث۔

بازی گوش اصطلاح۔ بہ کاف فارسی
ہمان بازی کوش کہ بکاف تازی گذشت
بمعنی اوّلش و بحث کامل این ہمہ رانجا
گذشت (اردو) دیکھو بازی کوش۔

بازی لیکی اصطلاح۔ بقول صاحب
رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار
(۱) بمعنی بارگاہ شاہی۔ صاحب بول چال

بذکر معنی اوّل گوید کہ (۲) بمعنی شبستان وہم
او صراحت فرماید کہ از لغت انگلیسی (بیسلک)
گرفتہ اند **مؤلف** گوید کہ بقول صاحب
چیمبرس دکشنری (بیسی لیکا) بزبان لاطینی بناہای
عظیم الشان را می گفتند کہ ازان کار و بار
تجارت وفصل خصومات متعلق بود و بعد
ازان ہمین منازل را بکار کلیسا و معبد
استعمال کردند و صاحب لغت انندیل گوید کہ
(بیازی لیکا) لغت لاطینی است ماخوذ
از لغت یونانی (بیاسی لیک) کہ معنی حقیقی
این منزل عالی با ستون ہای بلند و باشاہان
منازل عامہ را بدین نام موسوم می کردند و
معبد ہای نصاری را بہ ہمین وضع می ساختند
وفی زماننا بعض معبد ہای رومی را بہ ہمین
اسم موسوم کردہ اند۔ پس فارسیان بہ حذف
تحتانی دوم از لغت لاطینی و تبدیل الف آخر
بہ تحتانی (چنانکہ ارغان و یرغان) و اکدش
و یکدش) مفرس کردہ بمعنی بارگاہ شاہی استعمال
کردند صاحب برہان بر شبستان فرماید کہ بمعنی
خانۂ شب وحرم سرای پادشاہان و خلوت خانہ
و عبادتخانہ مخصوص مساجد۔ پس بخیال ما معنی
دوم ہم داخل معنی لغت لاطینی است (اردو)
(۱) دیکھو بارجا (۲) شبستان۔ بقول آصفیہ۔
فارسی۔ اسم مذکر۔ خلوتخانہ۔ خوابگاہ۔ امیروں
کے سونے کی جگہہ۔ مسجد کی وہ جگہہ جہان رات
کو عبادت کرتے ہین۔

بازی میر و وزیر اصطلاح۔ بقول
چراغ و بہار و بحر دانند بازی است کہ اکثر
اطفال و جوانان بازی کنند (سلیم ؎)
ہر دو روزی دیگری را پیش می آرد سلیم
می کند دوران چو طفلان بازی میر و وزیر
(میر یحیی شیرازی ؎) بجنبش والیان طفل
حقیر اند ؛ شہان ہم بازی میر و وزیر اند
مؤلف عرض کند کہ بازئی را نام است

که دران میر و وزیر فرضی قائم کنند	فرضی میر و وزیر ہون جیسے گنجفہ
وبس (اردو) وہ کھیل جس مین	جس مین میر اور وزیر فرضی دونون ہین

باژ ۔ بقول جہانگیری و برہان و سروری و رشیدی و جامع و ناصری بازای عجمی (۱) از زر و مال و امثال
و غیر آن را گویند که پادشاه قوی دست از پادشاه و حاکم زیر دست بگیرد (فردوسی ؎)
چنان بد که هر سال یک چرم گاو ٭ ز کابل همی خواستی باژ و ساو ٭ (خاقانی ؎)
به بیچارگی باژ و ساو گران ٭ پذیرفت باید ترا بیکران ٭ (فردوسی ؎) نشستند
با باژ هر دو براسپ ٭ دوان تا سوی خانه آذرگشسپ ٭ خان آرزو در سراج
گوید که باج که گذشت مبدل این است **مؤلف** عرض کند که صراحت ماخذ این
بر معنی اول باج کرده ایم (اردو) دیکھو باج کے پہلے معنے ۔

(۲) باژ ۔ بقول جہانگیری و برہان و سروری و رشیدی و جامع و ناصری زری
باشد که راهداران و گذربانان از سوداگران و تجار و دیگر آیندگان و روندگان
بستانند (حکیم خاقانی ؎) زان این رصدان مقیم راهند ٭ کز قافله باژ عمر خواهند
٭ **مؤلف** عرض کند که مجاز معنی اول است که گذشت (اردو) دیکھو باج کے دوسرے معنے

(۳) باژ ۔ بقول جہانگیری و برہان و سروری و رشیدی و جامع و ناصری و سراج
خاموشی بود که مغان در وقت بدن شستن و خوردنی خوردن بعد از زمزمه
اختیار کنند و شرح این اجمال بذیل لغت برسم می آید و فرمایند که باین هر سه معنی
که مذکور شد مرادف باج است که گذشت (فردوسی ؎) پرستندهٔ آذر زردهشت را

ہمی رفت با باژ و برسم بہشت ٭ (نظامی ؎) چو آمد وقت خوان داری عالم ٭
زموبد خواست رسم باژ و برسم ٭ مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان
است واشارۂ این بر باج کردہ ایم (اردو) دیکھو باج کے تیسرے معنے۔

(۴) باژ۔ بقول جہانگیری و برہان و رشیدی و سراج نام قریہ الیست از قرای طوس
از ناحیت طبران بزرگ۔ گویند کہ تولد حکیم فردوسی دران قریہ واقع شدہ مؤلف
عرض کند کہ اشارۂ این ہم بر معنی ششم باج کردہ ایم وجہ تسمیۂ این قریہ غیر ازین نباشد
کہ این را شاہی بہ شہنشاہی عوض باج سپردہ باشد یا باجگیران راہ را ہمدرینجا مقام بود
واللہ اعلم۔ (اردو) دیکھو باج کے چھٹے معنے۔

(۵) باژ۔ بقول برہان جزیہ را ہم گویند کہ مسلمانان از کافران بگیرند مؤلف
گوید کہ مجاز معنی اوّل باشد واسم جامد فارسی زبان۔ ما اشارۂ این بر لفظ باج ہم
کردہ ایم (اردو) دیکھو باج کے چوتھے معنے۔

(۶) باژ۔ بقول برہان مرادف باز بمعنی باع۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بدین
معنی باز بہ زای تازی است چنانکہ گذشت مؤلف گوید کہ چرا نگوئیم کہ بدین معنی
مبدّل باز است کہ زای عربی بفارسی بدل شود چنانکہ آزیر و آژیر (اردو)
دیکھو باز کے دوسرے معنی۔

(۷) باژ۔ بقول برہان و (خان آرزو در سراج) بمعنی دوش و بازو و یک
بند انگشت۔ مؤلف عرض کند کہ دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت واگر

سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ مبدل باز است کہ بدین معانی گذشت زای عربی بافارسی بدل می شود چنانکہ آزیر و آژیر (اردو) دیکھو باز کے چوتھے اور پانچویں معنی۔

باژبان اصطلاح۔ بقول برہان وانندو ہفت بازای فارسی و بای ابجد بروزن کاردان (۱) شخصی را گویند کہ باج وخراج ازمردم می گیرد و او را باژدار ہم گویند و (۲) طائفہ باشد از ترکان۔ صاحب ناصری بر معنی اوّل قانع۔ **مؤلف** عرض کند کہ باجبان کہ بمعنی اوّل گذشت مبدل ہمین باشد کہ زای فارسی بجیم عربی بدل شود چنانکہ کژک وکجک وحقیقت بان بر باجبان مذکور شد چنانکہ کنز ولغات ترکی کہ محققین ترکی زبانند از معنی دوم ساکت وہمین معنی دوم بر (باژمان) بہ میم عوض موحدہ ہم می آید (اردو) (۱) دیکھو باجبان (۲) ترکون کے ایک طائفہ کا نام باژبان ہے۔ مذکر۔

باژخواہ اصطلاح۔ بقول مؤید وہفت مرادف باجبان وگزبان **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و باج خواہ کہ بجایش مذکور شد مبدل این کہ زای فارسی بجیم عربی بدل شود چنانکہ کژک وکجک (اردو) دیکھو باج خواہ۔

باژدار اصطلاح۔ بقول برہان وہفت بروزن تاجدار بمعنی باجبان **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است مرادف باجدار کہ گذشت وآن مبدل این است کہ زای فارسی بجیم عربی بدل شود چنانکہ کژک وکجک (اردو) دیکھو باجدار۔

باژدان اصطلاح۔ بقول برہان وناصری وانندو شمس بروزن پاسبان (۱) ظرفی را گویند کہ زرباجی کہ ازمردم گیرند دران ریزند۔ صاحب مؤید ذکر معنی اوّل بحوالہ

زفانگو یا گوید که (۲) نگهدارندهٔ باج هم
مؤلف عرض کند که صاحب هفت معنی
دوم را بر (باژوان) می نویسد که به واو
عوض دال مهمله می آید که مبدل (باژبان)
است تسامح صاحب مؤید یادست درازی
کاتب باشد که معنی دوم را برین اصطلاح
نقل کرده غور بر ماخذ نکرده و باجدان که
بمعنی اول گذشت مبدل این است بمعنی
اول که زای فارسی به جیم عربی بدل شود
چنانکه گزک و گجک (اردو) دیکھو باجدان

باژرند **باژرنگ** اصطلاح - هردو بقول برهان
واندبروزن بار بند سینه بند
طفلان و زنان مؤلف عرض کند که ما
حقیقت ماخذ هردو را بر (بازرند) بیان
کرده ایم که به زای هوز عوض زای فارسی
و به رای مهمله چهارم گذشت واین مبدل
آنست که زای هوز به فارسی بدل شود
چنانکه آزیر و آژیر دیگر هیچ (اردو) دیکھو بازرند

باژستان اصطلاح - بقول انند بحوالهٔ
فرهنگ فرنگ بکسر سین مهمله بمعنی باج گیرا
مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی
است از مصدر ستاندن و باج ستان که
بجایش گذشت مبدل این که زای فارسی
به جیم عربی بدل شود چنانکه گزک و گجک -
(اردو) دیکھو باج ستان -

(۱) **باژگون** (۲) **باژگونه** اصطلاح - بقول سروری
بمعنی برگردانیده و مقلوب
صاحب رشیدی هم ذکر این کرده مؤلف
عرض کند که ما حقیقت این بر بازگون و
بازگونه بیان کرده ایم که به زای هوز گذشت
جزین نباشد که این مبدل آنست که زای
هوز با زای فارسی بدل شود چنانکه آزیر
و آژیر (سراج الدین راجی ؒ) خاک
پایت را زحل از دیده بر سر می نهد -

آری آری ہست دائم کار ہند و باژگون
۴ (حکیم خاقانی ۵ه) مسیح وار بی راستی
گرفت آن دل ۴ که باژگونه روئی بود چو
خط ترسا ۴ مخفی مباد که واژگون و واژگونه
که می آید مبدل ہمین است (اردو) دیکھو
(۱) بازگون (۲) بازگونه ۔

باژمان اصطلاح ۔ بقول مؤید بحوالہ
شرفنامه بازای فارسی طائفه از ترکان

مؤلف عرض کند که صاحبان کنز و
لغات ترکی که محقق ترکی زبانند ازین
ساکت بخیال ما فارسیان طائفه را از ترکان
نام کرده باشند که در قریه باژ سکونت
اختیار کرده باشد اسم فاعل ترکیبی است از
مصدر ماندن قیاس محض است والله اعلم
بحقیقة الحال (اردو) ایک گروہ کا نام
فارسی مین باژمان ہے ۔ مذکر ۔

باژن بقول سروری و جامع بفتح زای فارسی گوسفند پیشرو گله باشد که نهازش
نیز گویند صاحب برهان گوید که ترجمهٔ این بعربی کراز است صاحب رشیدی فرماید
که این را تکه هم نامند صاحب شمس بر مطلق گوسفند قانع **مؤلف** عرض کند که اسم
جامد فارسی قدیم است و پازن به بای فارسی اوّل و زای هوّز بمعنی بزکوهی می آید
(کافی البرهان) و جا دارد که اصل این همین پازن باشد اسم فاعل ترکیبی است بمعنی
پای زننده و نقش قدم قائم کننده برای دیگران و کنایه از پیشرو که گله گوسپندان بر
آواز پای این براه رود ۔ پای فارسی بدل شد به بای عربی چنانکه اسپ و اسب
و زای هوّز را بدل کردند به زای فارسی چنانکه باز و باژ و جا دارد که (پازن) را
که به بای فارسی و زای هوّز بمعنی بزکوهی می آید به تبدیلات بالا این را نام نهادند

کہ پیشرو گلہ باشد و این علامت بی خوفی اوست یعنی در ہمہ گلۂ گوسپندان ہمین یکی است که بی خوف و خطر می رود چنانکہ بزکوہی و دیگر گوسفندان پیروی این کنند (اردو) وہ بکرا جو ریوڑ کے آگے آگے چلتا ہے اور سارا ریوڑ اسکی پیروی کرتا ہے۔ (مذکر)

باژوان اصطلاح۔ بقول ہفت بہ واو چہارم بمعنی باژبان است دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و لیکن خلاف قیاس نیست مبدل باژبان باشد کہ بجایش گذشت موحدۂ دوم بدل شد بہ واو چنانکہ آب و آو (اردو) دیکھو باژبان

آن مؤلف عرض کند کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نہ شد جز این نباشد کہ ہای ہوز در آخر زائد است بر لغت باژ کہ بہ ہمین معنی گذشت۔ طالب سند باشیم دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت (اردو) دیکھو باژ کے پہلے اور دوسرے اور پانچویں معنے۔ جس پر تفصیلی بیان ہے۔

باژہ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح ثالث و سکون ہا۔ باج و خراج و ما نند

باس بقول برہان و جامع و ہفت بروزن طاس (۱) بمعنی قدیم باشد کہ مقابل حادث است و (۲) ترس و بیم را نیز گویند صاحبان ناصری و انند بر معنی اول قانع و فرمایند کہ عہود گذشتہ و قدیمہ را کہ ایام باستان گویند از ہمین است صاحب سفرنگ باستنا دفقرۂ مفتاد و یکم دساتیر ذکر معنی اول کردہ (وہو ہذا[۱]) کہنہ و نو و پایندہ و ناپای دانستنی از کہنگی خر دوران و سپہر را خواہد کہ باس است ٭ (انوری ۵۳) تا بسودہ در روز باس و زیر ٭ سر زلف بنفشہ دست چنار ٭ مؤلف

عرض کند کہ بمعنی اول اسم جامد زند و پازند است و بمعنی دوم عربی است نمیدانیم کہ
محققین بالا چگونہ این را فارسی گفتند و تعجب از صاحب جامع کہ اہل زبانست
(اردو) (۱) قدیم (۲) ڈر۔ بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مذکر خوف ترس خطرہ اندیشہ

پاسبوس | بقول جہانگیری باسین موقوف نام ریحانی کہ آن را مرزنگوش گویند
صاحب برہان گوید کہ بروزن آبنوس آذان الفار صاحبان جامع و ناصری و
مؤید ہم ذکر این کردہ اند صاحب (محیط) بر مرزنجوش فرماید کہ معرب مرزنگوش فارسی
است و بعربی سمسق و حبق الفیل و عنقر و بیونانی مرقوس و اناغیلس و ثاموس
و طامیوس و بہندی مروا نامند و آن غیر آذان الفار است مؤلف عرض کند کہ
ہم او بر اناغالس ترجمہ آذان الفار نوشتہ و بقول گیلانی ورای آذان الفار گفتہ و صاحب
برہان بر اناغلس گوید کہ مرزنگوش و آذان الفار را گویند۔ ما این اختلاف را بر
اناغلس بیان کردہ ایم و در اینجا چارۂ جز این نیست کہ بر قول صاحب محیط اعتبار
کنیم کہ محقق مفردات طب است و مرزنگوش و مرزنجوش را مرادف پاسبوس گیریم
و بقول صاحب محیط طبع آن گرم در آخر دوم و خشک در اول و بقول شیخ گرم و خشک
در سوم بالجملہ ملطف و محلل و مفتح و جالی و جاذب و مفتح سدد دماغ و نافع شقیقہ و
و صداع و منافع بی شمار دارد (الخ) و ہم صاحب محیط بر مرو لغت ہندی حوالہ
مرزنجوش دہد و صاحب مؤید بر پاسبوس ترجمۂ آن در ہندی مروسا کنی و بعربی آذان الفار
گوید و صاحب جامع الادویہ بر آذان الفار ترجمۂ آن در فارسی گوش موش و بہندی

چوکنی آوردہ و مصلح آن مرزنجوش گفتہ حیف است کہ ما از تحقیق مزید قاصریم۔ و اے
برین اختلاف کہ در اسمای مفردات طب راہ یافتہ۔ اینقدر متحقق باشد کہ باسبوس
اسم جامد فارسی زبان است و ترجمہ آن مرزنگوش (اردو) مرو بقول صاحب
محیط و صاحب ساطع سنسکرت مین مرزنجوش کو کہتے ہین۔ صاحب محیط نے آذان الفار
پر اس کا ہندی ترجمہ موساکنی اور چوہ کنی لکھا ہے۔

باسبون بموحدہ اوّل و چہارم بقول صاحب شمس لغت فارسی و نام گیاہی
است مؤلف عرض کند کہ باسیون بہ تحتانی چہارم می آید تسامح صاحب شمس
یا دست درازی کاتب مطبع باشد کہ تحتانی را موحدہ نوشت (اردو) دیکھو باسیون

باستار و بیستار بقول جہانگیری باستار بہ رای مہملہ آخر و بیستار بہ تحتانی دوم
لغتیست مانند فلان و بہمان و بہیچان۔ فرماید کہ فلان و بہمان را گاہی باہم
نویسند و گویند و گاہی فرادی فرادی۔ باستار و بیستار را نیز گاہی باہم نویسند
و گویند و گاہی فرادی فرادی (از مکاتبات قاضی عین القضاۃ ہمدانی) علی الجملہ
از قدرت راہ بشرط و مشروط یکی است بی تعاوتی پس ہر کہ پندارد کہ فلان حادثہ
را سبب وجود فلان چیز است و فلان چیز را سبب وجود بہمان چیز است و بہمان
چیز را سبب وجود باستار چیز است باطل است و لعاقبت آخر این اسباب حقیقت
خان آرزو در سراج گوید کہ لفظی است ترجمۂ فلان کہ در فارسی فلانی بزیادت تحتانی
نیز آمدہ و این وضع فارسیان است کہ گاہی بی ملاحظہ معنی یائی زیادت کنند

چنانکہ فضولی بمعنی فضول و نقصانی بمعنی نقصان و اشتباہ آن در اصطلاحات متاخرین نوشتہ خواہد شد
و بیتار بہ یا امالۂ آن۔ صاحب سروری (باستار و بیتار) ہر دو را بہ یکجا نوشتہ گوید کہ یعنی
فلان و بہمان و صاحب برہان بذکر ہر دو فرماید کہ از الفاظ متتابعہ ہمچو فلان و بہمان
و استعمالش در اوصاف مجہولہ شائع باشد ہمچنانکہ گاہی فلان و بہمان را جدا جدا استعمال
می کنند باستار و بیتار را نیز جدا جدا مذکور می سازند و بقول رشیدی و جامع بمعنی
فلان و بہمان و بقول ناصری از الفاظ متتابعہ مانند فلان و بہمان۔ صاحب سفرنگ
بشرح (نامہ شت ساسان نخست) نقل فقرۂ التمش کند (و ہوا ہذا) آسمانہا را
گشاد و شگافت و پیوند و دو زیست بس فرگوید سو یہا ہستند جداگانہ چنانکہ گویند
باستار کس جنبید بیتار سو" و فرماید کہ باستار یعنی فلان و بہمان و بیتار ہمچو باستار (انتہی)
مؤلف عرض کند کہ باستار بمعنی فلان و امالہ اش بیتار نیز بمعنی فلان است چنانکہ
گویند" باستار کس چنان می گوید" یعنی فلان کس چنان می گوید و ہمچنین است استعمال
(باستار و بیتار) ہر دو بہ یکجا چنانکہ" باستار و بیتار ذکر این کردہ اند" یعنی فلان
و فلان ذکر این کردہ اند۔ (شمس فخری ۵) با وجود از شہان باستان ای چرخ نارد
بر زبان جز باستار ای مقصود شاعر اینست کہ بمقابلہ وجود ممدوح چرخ چون از باستان
یعنی پیشنیان ذکر کند نام شان بر زبان نگیرد و بر فلان قناعت کند۔ مخفی مباد کہ این
لغت زند و پازند است و حالا بر زبان معاصرین عجم متروک (اردو) فلان بقول
آصفیہ (عربی) اسم مذکر شخص فرضی۔ امکا ڈھمکا۔

باستان بقول سروری (۱) قدیمی باشد و بقول جہانگیری و جامع و ناصری و مؤید باسین موقوف کہنہ و گذشتہ و قدیم و دیرینہ صاحب رشیدی بر قدیم قانع خان آرزو در سراج باتفاق رشیدی گوید کہ آنچہ بیای فارسی شہرت دارد خطاست مؤلف عرض کند کہ این مزید علیہ باس باشد کہ بمعنی قدیم گذشت تای فوقانی بروزن زائد شد چنانکہ پاداش و پاداشت و پس ازان الف و نون زائد تان (امیر معزی سہ) عقل نہ پسند دکہ من نوشیروان گویم ترا ؎ گرچہ کس چون او نبود از خسروان باستان ؎ (حکیم خاقانی سہ) تختہ نرد پاکبازان در عدم گسترده اند ؎ گر سرش داری برانداز این بساط باستان ؎ (عبد الواسع جبلی سہ) قلعۂ بستد کہ ہرگز کس بران قادر نشد ؎ از سلاطین گذشتہ و ز ملوک باستان ؎ (اردو) قدیم۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ پرانا۔ دیرینہ۔ کہنہ

(۲) باستان۔ بقول سروری و سراج و جامع بمعنی تاریخ۔ صاحبان جہانگیری و برہان بذکر معنی گویند کہ لغت پارسی دری است صاحب ناصری فرماید کہ بزبان دری تاریخ گویند کہ احوال گذشتگان در وجمع باشد و باستان نامہ کتابی است از تواریخ فارسیان صاحب مؤید گوید کہ بدین معنی لغت تازی است۔ مؤلف عرض کند کہ تسامح صاحب مؤید یا دست درازی کاتب مطبع باشد کہ دری را تازی نوشت۔ حیف است کہ سند استعمال این پیش نشد اگر پیش شود توانیم عرض کرد کہ مجاز معنی اوّل باشد کہ تاریخ ہم قدامت دارد (اردو) تاریخ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ اُس فن کا نام جس مین واقعات عظیمہ کا حال مندرج ہے اور وقت

عظیمہ اور سیر کی وہ کتاب جس مین بادشاہون کا حال معہ سنہ پیدایش وجلوس اور وفات وغیرہ درج ہو۔

(۳) باستان۔ بقول برہان وجامع ومؤید کنایہ از دنیا وعالم ودہر مؤلف عرض کند کہ باعتبار صاحب جامع کہ از اہل زبانست عرض کنیم کہ مجاز معنی اول باشد کہ عالم ہم قدیم است وحق آنست کہ از اسناد معنی اول کہ گذشت ہر یک سند بکار این می خورد (اردو) دنیا۔ مؤنث۔ عالم۔ مذکر۔

(۴) باستان۔ بقول برہان ومؤید بمعنی مجرد کہ از ترک وتجرید باشد وبقول جامع مجرد از علائق مؤلف عرض کند کہ مشتاق سند استعمال باشیم۔ اگرچہ صاحب جامع از اہل زبانست وقولش اعتبار را شاید ولیکن این معنی را بامعنی حقیقی تعلقی نیست (اردو) مجرد بقول آصفیہ۔ عربی۔ جریدہ۔ تنہا۔ اکیلا۔ وہ شخص جو علائق دنیوی سے الگ ہوگیا ہو۔

(۵) باستان۔ بہ تحقیق ما بمعنی پیشینیان وقدما باشد اندرین صورت باس را بمعنی خودش گیریم یعنی قدیم چنانکہ بجایش گذشت فارسیان بقاعدۂ خود فوقانی بروزیادہ کردند چنانکہ فراش وفراشت وپس ازان باالف ونون جمع مرکب شدہ باستان (۴۴-۴) ومعاصرین عجم این را بمعنی قدما بر زبان دارند و(باستان نامہ) کہ بمعنی نامۂ پیشینیان می آید متعلق ازہمین است۔ وآنچہ صاحب ناصری بر معنی دوم باستان اشارہ (باستان نامہ) کند قابل غور است کہ پی بحقیقت نبردہ (اردو) قدما بقول آصفیہ عربی

اسم مذکر۔ قدیم کی جمع۔ اگلے لوگ متقدمین۔ قدیم زمانہ کے لوگ۔

باستان نامہ اصطلاح۔ بقول برہان وہفت نام کتابی است از تاریخ فارسیان مؤلف عرض کند کہ قلب اضافت نامۂ باستان باشد ومعنی لفظی این آنچہ محققین خیال کردہ اند کتاب تاریخ است چنانکہ صاحب ناصری بذیل معنی دوم باستان اشارۂ این کردہ وا تحقیق خود را بر معنی پنجم باستان ظاہر کردہ ایم کہ بمعنی نامۂ قدما وپیشینیان است (اردو) باستان نامہ مذکر۔ فارسی مین ایک کتاب کا نام ہے جس مین قدماے فارس کی تاریخ ہے۔ نامۂ باستان کا قلب اضافت۔

باستی بقول برہان وجامع وناصری ومؤید وانند وہفت بر وزن راستی بمعنی افتادگی وفروتنی مؤلف عرض کند کہ باست بمعنی قدیم بذیل معنی پنجم باستان گذشت وبزیادت یای مصدری بمعنی قدامت ولیکن استعمال فارسیان مجازاً بمعنی افتادگی وفروتنی است کہ صفت قدماست وعیبی ندارد اگر این را اسم جامد فارسی قدیم گیریم کہ لغت زند وپازند باشد حیف است کہ ذخیرۂ لغات قدیم بکم التفاتی اہل زبان برجا نماند یای مصدری در آخر این خبر می دہد کہ لغت مرکب باشد وقرین قیاس است کہ بوست مزید علیہ بوس باشد بزیادت فوقانی در آخر چنانکہ فرامش وفرامشت وبوس بقول برہان بمعنی فروتنی آمدہ قیاس ما این است کہ معنی حقیقی بوس فروتن است نہ فروتنی واقتضای ماخذ ہم بلحاظ لغت باستی ہمین پس واو بدل شد بالف چنانکہ توغ وتاغ ویای مصدری بر باست زیادہ کردہ باستی

کردند و بمعنی فروتنی استعمال ساختند. و اگر توبس را بقول برہان بمعنی فروتنی قائم داریم اندرین صورت بعد زیادت فوقانی و تبدیل واو بالف و ترکیب یای زائد در آخر باستی بمعنی فروتنی باشد واللہ اعلم بالصواب (اردو) فروتنی۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ عاجزی۔ مسکینی۔

باستیان بقول رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی بارہ و بقول بوبحال برج قلعہ **مؤلف** عرض کند کہ در ترکی زبان باستیون قلعہ را گویند لکافی الکنز معاصرین عجم واو را بالف بدل کردہ مفرس کردہ اند چنانکہ توغ را تاغ کردند دیگر ہیچ (اردو) دیکھو بارہ کے پہلے معنے۔

باستین بقول رشیدی (۱) بلوکیست از بلوکات سبزوار کہ ملوک سربداران ازان بلوکند و (۲) باری کہ از میان شاخ بیرون می آید **مؤلف** عرض کند کہ باشتین بہ شین منقوطہ سوم بعوض سین مہملہ بہ ہمین دو معنی می آید بحث این ہمہ را انجا کنیم (اردو) دیکھو باشتین۔

باس داشتن ([illegible]) مصدر اصطلاحی بمعنی بزرگی داشتن و تعظیم کردن متعلق است بہ معنی لفظ باس بر سبیل مجاز کہ از قدامت بزرگی پیدا می شود (انوری ؎) ای بہم خدمت از آغاز دوران داشتہ ؛ طارم قدر ترا ہندوی ہفتم چرخ باس ؛ بعضی بر انند کہ بلحاظ معنی دوم کلمۂ باس کہ لغت عرب باشد خوف داشتن و خوفناک بودن گیریم۔ (اردو) بزرگی کرنا۔ تعظیم کرنا۔ خوف کرنا۔ ڈرنا۔

باسر آمدن مصدر اصطلاحی بمعنی آمدن بہ تعظیم و ادب و مرادف از سر قدم ساختن کلمہ با دریجا متعلق بمعنی سیر دہم اوست (نزاری قہستانی ے) ہمین دم موزہ پوشم از سر ٭ زسر سازم قدم باسر بیایم (اردو) دیکھو از سر قدم ساختن۔

(الف) **باسرم** (ب) **باسره** بقول برہان (الف) بفتح رای قرشت وسکون میم (۱) زمینی را گویند کہ برای کشت و زراعت مہیا کردہ باشند و (۲) کشت را نیز و (ب) بقولش بفتح ثالث و رابع بمعنی دوم (الف) و فرماید کہ بسکون ثالث و کسر ثالث ہم بنظر آمدہ صاحب سروری النبت (ب) بمعنی دوم الف قانع و صاحب رشیدی بذیل (ب) متفق باسروری و نیز فرماید کہ بقول بعض (الف و ب) ہر دو بمعنی اوّل ہم و صاحب جہانگیری بذکر ہر دو لغت بمعنی اول قناعت کردہ۔ خان آرزو در سراج بذکر ہر دو لغت نقل قول برہان و رشیدی کردہ فرماید کہ تحقیق آنست کہ در اصل باسر بود و بعدازان میم را حذف کردہ ہای ہوز آخر زیادہ کردہ اند و ہر دو بیک معنی است معنی اوّل و دوم نزدیک بہم میتواند کہ یکی حقیقت بود دیگری مجاز و اصل ہمان زمین آراستہ شدہ برای زراعت و صاحب جامع بذکر ہر دو لغت بمعنی اوّل اکتفا کردہ و صاحب ناصری ہر دو لغت را بہر دو معنی آوردہ صاحب مؤید (الف) را بحوالہ دستور بمعنی اوّل گوید و (ب) را بحوالہ قنیہ بمعنی اوّل مؤلف عرض کند کہ باسر در عربی زبان بمعنی ترش روی و بدہیبت و غمگین فارسیان ہمین لغت را مفرس کردند و بمعنی زمینی استعمال کردند کہ برای زراعت تیار کردہ باشند کہ قبل از زراعت و

آبرسانی بہیئت وغیر شاداب باشد و پس از ان ہای ہوز بدل شد بہ میم مثال این تبدیل بقول صاحب قوانین دستگیری پناہ و پنام است و معنی دوم مجاز معنی اوّل بالحاظ بہ تحقیق ما (ب) اصل است و (الف) سبدّلش بر خلاف خان آرزو کہ موجّہ است و ادّعائش بالعکس خیال ما محض خیالش واللہ اعلم (شمس فخری ع) پیوستہ کشت زار امیدش زراعت کام ہا سیراب باد تا کہ بود نام باسرہ ؛ (اردو) (الف و ب) (۱) وہ زمین جو زراعت کے لئے تیار کی گئی ہو۔ مؤنث (۲) کشت زار بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مونث۔ کھیتی۔ زراعت۔ کھیت۔ آپ ہی نے کھیتی پر فرمایا ہے کشت۔ بویا ہوا کھیت ہری

باسک بقول سروری و سراج و ناصری بالضم سین خمیازہ باشد صاحب جہانگیری فرماید کہ دہان درہ۔ اسا۔ فاژہ نیز گویند و صاحب برہان فرماید کہ سبب خمیازہ خواب یا خمار است صاحب رشیدی گوید کہ بہای فارسی ہم آمدہ صاحب جامع فرماید کہ این را ترکی اسنمک گویند بہار گوید کہ بالفظ زدن و کردن مستعمل۔ صاحب غیاث نوشتہ کہ ہمین است بہندی جماہی مؤلف عرض کند کہ بحث این بر افزا ہم گذشت و ماخذ این جز این نباشد کہ سک بالضم بقول برہان بمعنی نکبت و فلاکت و کلمہ با بمعنی ہمراہ ہم اوست پس معنی لفظی باسک نکبت و فلاکت دارندہ و کنایہ از خمیازہ کہ بخیال قدما علامت نکبت و فلاکت است و بہ تحقیق حکمای حال بہترین حرکتی کہ دفع تکان و تعب نماید (اردو) جماہی۔ اسم مؤنث۔ دیکھو افزا کے تیسرے معنے۔

باسک زدن استعمال۔ بہ کاف	عربی چہارم۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ

باسک کردن | از معنی ساکت و
بہار بذیل باسک اشارۂ این کردہ۔
مؤلف عرض کند کہ بمعنی فاژہ زدن
است (طیان مرغزی ؎) ای برادر
بیار کاسۂ می ؛ چند باسک زنم زخواب
و خمار ؛ (قمری قزوینی ؎) چو باسک
کند ماہ من از خمار ؛ قرار مہ نو نماید فرار
؛ (اردو) جماہی لینا۔ صاحب آصفیہ
نے جماہی کے ذیل مین اس کا ذکر کیا ہے

باسگ بجوال رفتن | مصدر اصطلاحی
بقول برہان (۱) کنایہ از ہمخانہ شدن با
مردم بدخو و (۲) معارض شدن با ہرزہ گو
صاحب بحر بذکر ہر دو معنی بالا گوید کہ (۳)
نوعی از تعذیب مجرمان باشد **مؤلف**
عرض کند کہ حکامان سیاست پارس مجرمین
را تعذیباً باسگی در جوال می کردند و این
اشارۂ ہمان تعذیب است بمعنی لازم و
کنایہ از مبتلای تعذیب شدن و معنی سوم
حقیقی باشد۔ حیف است کہ سند استعمال
ہر سہ معنی پیش نشد (اردو) (۱) بدمزاج
کے ساتھ ایک گھر مین مقیم ہونا (۲) بیہودہ گو
کے ساتھ ہمکلام ہونا۔ سابقہ پڑنا۔ (۳)
کتے کے ساتھ ایک تھیلے مین بند کیا جانا۔
یہ ایک قسم کی سزا ہے جو فارس مین مجرمین
کو دیجاتی ہے۔ مبتلاے تعزیر ہونا۔ سزا پانا۔

(۵۱۴۵)

باسگ بجوال فروشدن | (مصدر
اصطلاحی) بخیال **مؤلف** مرادف مصدر
گذشتہ باشد بہر سہ معانی کہ ہمہ را اینجا گذشت
۔ محققین فارسی زبان ازین ساکت اند۔
(انوری ؎) شد آنکہ دشمن او داشت
گر بہ در انبان ؛ کنون است وقت کہ با
سگ فرو شود بجوال ؛ (اردو) دیکھو
باسگ بجوال رفتن۔

باسگ در جوال است | (مقولہ)

فارسیان چون کسی را با مردم بدخو بمخاطبہ یا
معارض ہرزہ گو بینند استعمال این مقولہ کنند
۔صاحب سروری در ضمیمہ کتاب ذکر مصدر
(باسگ درجوال شدن) کردہ واز کلام
انوری سندی آوردہ کہ متعلق بہمین مقولہ
باشد (انوری ؎) طمع گو گربہ در انبان
فروشد ہ کہ بخل امروز باسگ درجوال است
مؤلف عرض کند کہ مصادر اصطلاحی کہ
بعد ازین می آید بحث کامل این بیان ملاحظہ
شود کہ این مقولہ قائم شدہ است از ہمان
ومقصود ہمین قدر است کہ صحبت غیر ہم
جنس دارد (اردو) جب کسی بدمزاج
یا غصیلے کے ساتھ یا بیہودہ گو کے ساتھ
سابقہ پڑتا ہے تو دکن مین کہتے ہین ''اچھے
گتھے ہو تم بھی کیون نہین بھوکتے'' اس مقولہ
سے یہہ معنی پیدا ہوتے ہین کہ تمہارا مخاطب
مثل کتے کے ہے اور اشارہ کرتا ہے کہ اسکو
مار ڈالو ۔ یہہ اشارہ بھوکنے سے پیدا ہوتا ہے
دکن مین بھوک دیا۔ کسی آلہ جارحہ کو پیٹ
مین ٹھونس دینے کو کہتے ہین۔ نیز کہتے ہین
''کتے سے مقابلہ پڑا ہے'' یہہ قریب قریب
ترجمہ ہے اس فارسی مقولہ کا ۔

باسگ درجوال بودن (مصدر اصطلاحی) صاحب ناصری در ضمیمہ کتاب
ذکر این کردہ بمعنی اول و دوم از سہ
معانی (باسگ بجوال رفتن) قانع مؤلف
گوید کہ وجہی نیست کہ این را مخصوص کنیم با
معنی اول و دوم (اردو) دیکھو باسگ
بجوال رفتن ۔

باسگ درجوال رفتن (مصدر اصطلاحی)
۔صاحب جہانگیری در ضمیمہ کتاب ذکر این
کردہ بمعنی اول و دوم (باسگ بجوال
رفتن) قانع و ذکر معنی سوم نکرد مؤلف
عرض کند کہ بہ تبدیل صلہ (بہ) با صلہ (در)

ترک معنی سوم را وجہی نیست۔ مرادفش با شلت بہر سہ معنی (اردو) دیکھو باسگ بہ جوال رفتن۔

باسگ در جوال شدن مصدر اصطلاحی صاحبان سروری وانند ذکر این بمعنی اوّل و دوم (باسگ بجوال رفتن) کردہ اند و صاحب بحر ذکر معنی سوم ہم کردہ مؤلف با محقق آخر الذکر اتفاق دارد کہ مرادف (باسگ بجوال رفتن) است بہر سہ معنی (اردو) دیکھو باسگ بجوال رفتن۔

باسکون **باسکونہ** بقول خان آرزو در سراج مرادف بازگون و بازگونہ مؤلف عرض کند کہ ما اشارۂ این بر بازگون و بازگونہ کردہ ایم زای معجمہ بہ سین مہملہ بدل شد چنانکہ ایاز و ایاس (اردو) دیکھو بازگون اور بازگونہ۔

باسلیق بقول صاحب ضمیمۂ برہان بزبان یونانی نام شہ رگی در دست و آن منسوب است بطرف باسلوس کہ بزبان یونانی بادشاہ را گویند۔ صاحب انند بحوالہ بحر الجواہر صراحت کند کہ این رگ از دل و جگر رستہ است مؤلف عرض کند کہ باشلیق بہ شین معجمہ عوض سین مہملہ بقول صاحب لغات ترکی بمعنی سردار آمدہ و بقول صاحب سوار السبیل (باسلیق بہ سین مہملہ) معرّب است از باسلکان یونانی بمعنی رگی کہ در دست باشد اگر آن را بکشایند خون فاسد جگر خارج شود (الخ) پس فارسیان ہمین معرّب را در فارسی زبان استعمال کردہ اند و لغتی خاص در فارسی برای این بنظر نیامد از ینجاست کہ ما این لفظ را درین کتاب جا دادہ ایم (اردو) باسلیق بقول آصفیہ۔ یونانی۔ اسم مؤنث۔ بازو کی اُس بڑی رگ کا نام ہے جو دل اور جگر

مین ہوکر آتی ہے۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ دکن مین اسکو فصد کی رگ کہتے مین۔

باسلیقه استعمال۔ بقول صاحب روزنامه بحواله سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار بمعنی هنرمندی۔ **مؤلف** عرض کند که سلیقه لغت عربست و بقول منتخب بمعنی سرشت و طبیعت معاصرین عجم این را با کلمهٔ با که بمعنی همه هم او بمعنی مفید معنی فاعلی است مرکب کرده استعمال کرده اند که معنی آن کسی است که صاحب هنر و تمیز است یعنی سلیقه شعار و هنرمند و سنجیده به هنرمندی اگر گویند که ''زید این کار را باسلیقه سرانجام می دهد'' توانیم که معنی هنرمندی ازین استعمال پیدا کنیم یعنی به خوبی و هنرمندی سرانجام دهد ولیکن در مجرد (باسلیقه) بمعنی مصدری درست نباشد صاحب روزنامه بر قواعد زبان غور نکرد علمای معاصر عجم با اتفاق دارند (اردو) باسلیقه۔ سلیقه مند کہہ سکتے مین یعنی وہ شخص جو اپنے کام کو ہنر اور سنجیدگی اور تمیز کے ساتھ کرے۔ صاحب آصفیه نے سلیقه پر فرمایا ہے عربی اسم مذکر۔ سرشت۔ طبیعت۔ تمیز۔ شعور۔ وقوف ہنر۔ سنجیدگی۔ تہذیب۔ جوہر۔ لیاقت۔

باسمر بقول انند و ہفت بفتح اول بالف کشیده و بسین مہملهٔ زده و فتح میم و رای مہملهٔ زده باقلا را گویند۔ صاحب مؤید هم ذکر این کرده و ہر سه محققین بالا این را لغت فارسی گفته اند۔ صاحب محیط ذکر باسمر نکرد و بر باقلا فرماید که بکسر قاف است و نیز بعربی ابورماج و بیونانی فابش و فراموس و فراماسو و بسریانی بولا و کوفی و کرانیس و قوباوس و کونی و بقبطی و مصری فول و بعراق جرجر معرب گرگر و بلغت سنجری کالوسک و بلیتی کوسک و بفارسی باگلا و بهند نیز همین نام مشهور و

بمہر نیز گویند۔ طبع آن بقول شیخ قریب از اعتدال و میل آن بسردی و خشکی بیشتر و بعضی گویند سرد در دوم و تر در اول۔ چون خشک شود در ان تجفیف و قبض ظاہر و پوست اندرون آن نیز مجفف و قابض و گویند کہ آن از اغذیہ ایست کہ حفظ صحت و ازدیاد لحم کند و بدن را فربہ نماید و منافع بسیار دارد (الخ) مؤلف عرض کند کہ این را اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) باقلا۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ مٹر اور لوبیا کی قسم کا ایک غلہ ہے جسکی پھلیان پکتے ہین اصل مین یہ مصر سے آیا ہے۔

باسمہ | خان آرزو در سراج گوید کہ نقاشی او راق طلا و نقرہ خواہ بقلم کاری در جامہ پوشیدنی و امثال آن و مخفف این بسمہ بحذف الف کہ بہند چھاپہ گویند مؤلف عرض کند کہ ہمہ محققین فارسی زبان ازین لغت ساکت اند و سند استعمال ہم پیش نہ شد و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند ہم او در چراغ ہدایت البتہ سند استعمال بسمہ چی پیش کردہ و صاحب شمس و بہار ہم نقلش بردہ و صاحب برہان بر وسمہ گوید کہ در عربی بمعنی داغ و نشان و داغ کردن باشد (الخ) پس جا دارد کہ فارسیان بہ تبدیل واو با موحدہ (چنانکہ وربخن و بربخن) (بسمہ چی) کسی را نام کردند کہ ورق طلا و نقرہ را بدست کاری بجامہ نشاند چنانکہ مرزا طاہر وحید گفتہ (ع) دلم ملند از بسمہ چی ورشکفتہ ٭ از دو دیدہ ام نقش حیرت گرفتہ ٭ (ملا طغرا ع) بسمہ چی رنگی ندارد از گل بستان قفرہ ٭ زانکہ مہر جیب او نقش ہوس را مظہر است ٭ و عجبی نیست کہ (بسمہ چی) مرکب ترکی زبان باشد و فارسیان استعمالش کردند ولیکن حیف است کہ لغات ترکی

ازین ساکت باتی حال ہرچہ بتحقیق پیوست (بسمہ چی) باشد کہ سند استعمالش ہم موجو
دمیتوانندکہ ازین مرکب مستند (بسمہ) راپیدا کنیم ولیکن نمیدانیم کہ خان آرزو (با
را ازکجا پیدا کرد نہ کسی از زبان دانان با اوست و نہ سند استعمالی جز این باشد
الہدایۃ من اللہ است کہ بر بعض لغات زمزمۂ او ہمین است و تحقیقی کہ مبنی
است القا باشد و بس محققین لغات را نمی رسد کہ باین قسم تحقیق لغات مجددہ
قائم کنند بالجملہ این از مجددات خان آرزوست و ما آرزوی سند استعمال دا
(اردو) چھاپہ۔ مذکر۔ دکن مین اُس نقاشی کو کہتے ہین جو چھاپہ گر طلائی اور نقر
ورق سے ٹھپہ کے ذریعہ سے کپڑون پر چھاپتے ہین۔ صاحب آصفیہ نے ٹھپا
لکھا ہے کہ نقش کرنے کا آلہ۔ پاسا۔ چھاپنے کا آلہ۔ سانچا۔ اسم مذکر۔

باسنگ بقول ضمیمۂ برہان و بحر و انند
بروزن آہنگ (۱) بمعنی گران بار و (۲)
عظیم القدر و صاحب تمکین مؤلف عرض
کند کہ معنی اوّل موافق قیاس و حقیقی است
یعنی گرانی دارندہ و معنی دوم مجاز آن
مخفی مباد کہ کلمہ با درینجا بمعنی ہمقدم اوست
باقی حال طالب سند استعمال باشیم (ارد
(۱) گران بار بقول آصفیہ۔ فارسی۔ بوجھ مین لدا
باردار (۲) عظیم الشان بقول آصفیہ (عربی
والاقدر۔ بڑی شان اور شکوہ والا

باسو بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضمّ ثالث لغت فارسی است بمعنی چوب دس
وعصا۔ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و اگر سند استعمال پیش شود توا
عرض کرد کہ مبدّل باتو است (کہ بہمین معنی گذشت) چنانکہ ہرمز و ہرمس (ارد

عصا بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ لاٹھی، چوب دستی۔ دیکھو بازو کے چوتھے معنے۔

باسوس بقول ضمیمۂ برہان بر وزن جاسوس بیخ کبر رومی را گویند۔ صاحب مؤید ہم بذیل لغات فارسی ذکر این کردہ و صاحب شمس گوید کہ لغت فارسی است برای بیخ کشنیز رومی۔ صاحب برہان بر کبر گوید کہ بفتح اوّل و ثانی نام رستنی است کہ در دوا ہا بکار برند۔ صاحب جامع الادویہ بر (کبر کی جڑ) ذکر بیخ کبر کردہ کہ بعربی اصل الکبر نام دارد و ازینقدر تحقیق ثابت شد کہ تسامح صاحب شمس یا تصرف کاتب مطبع باشد کہ کبر را کشنیز نوشت۔ صاحب محیط بر کبر گوید کہ لغت عربی است یا معرب و بیونانی الفونیطس و قبارس و بسریانی قبار و برومی قباریش و بشیرازی کورک نامند و بہندی کریل و اہل دکن درخت آن را نیتی گویند درختی است خاردار و بیخ آن سفید بزرگ طولانی و تلخ۔ گرم و خشک در دوم و آنچہ در بلاد گرم و خشک بہم رسد تا سوم محلل مفتح۔ جالی۔ دافع ریاح و سردی و منافع بسیار دارد۔ و بیخ آن مقطع ملطف منقی بلغم و سودا و اخلاط لزجہ و انفع اجزای این درخت پوست بیخ آنست (الخ) بخیال مؤلف (باسوس) اسم جامد فارسی است برای بیخ کبر (اردو) کبر کی جڑ۔ دیکھو جامع الادویہ

باسہ بقول ضمیمۂ برہان و ہفت و انند بر وزن کاسہ سیاہ رو را گویند صاحب مؤید بحوالۂ قنیہ بذیل لغات فارسی ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ در عربی زبان باس بقول منتخب بمعنی عذاب و سختی آمدہ پس فارسیان ہای نسبت در آخرش زیادہ کردہ بمعنی منسوب بعذاب و سختی و کنایہ از سیاہ رو گرفتہ باشند۔ طالب سند استعمال باشیم

(اردو) سیاہ رو۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ روسیاہ۔ بے حرمت۔ بے عزت۔ ذلیل بدنام۔ خوار۔ رسوا۔ بے وقر۔ شرمندہ۔ کلنگی۔

باسی بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بکسرۂ ثالث لغت فارسی است بمعنی (۱) یک مرتبہ و (۲) قدری و (۳) طائر و (۴) حاشیہ یا کنارہ کہ بطریق آرایش بکار برند **مؤلف** عرض کند کہ دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت و سند استعمال پیش نیست و معاصرین عجم بر زبان ندارند اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد کہ اسم جامد فارسی قدیم باشد (اردو) (۱) ایکبار۔ ایک دفعہ۔ ایک مرتبہ۔ (۲) تھوڑا سا (۳) پرند۔ طائر۔ مذکر (۴) گوٹ۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ سنجاف۔ حاشیہ۔ کنارہ۔ مغزی۔ وہ کپڑے کی دھجی جو دوپٹہ رضائی وغیرہ کے گرداگرد لگاتے ہیں۔

باسیج بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بہ بای عربی و فارسی ہر دو و کسر ثالث در لغت فارسی زبان پرستوک را گویند **مؤلف** عرض کند کہ دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت و بیای فارسی ہم نہ نوشتہ اند و اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد کہ اصل این (باسیز) باشد مرکب از کلمۂ با کہ بمعنی ہفدہمش گذشت یعنی ہمیشہ بمعنی اسم فاعل و سیز بمعنی تیزی می آید بمعنی لفظی این تیزی دارندہ و سریع در پرواز و کنایہ از پرستک و پرستو کہ تیزیِ پروازش معروف است زای ہوز بدل شد بہ جیم عربی چنانکہ سوز و سوج۔
(اردو) ابابیل۔ مؤنث۔ دیکھو افسرگر۔

باسیدن بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ ببای عربی و فارسی ہر دو بمعنی حراست

وحفاظت کردن مؤلف عرض کند که صراحت ماخذ این بر (پاسیدن) بای فارسی کنیم و دریجا همین قدر کافی است که اگر سند استعمال این پیش شود توانیم عرض کرد که مبدل (پاسیدن) باشد که بای فارسی بعربی بدل شد همچون تپ وتب دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد (اردو) دیکھو پاسیدن یعنی نگہبانی کرنا۔

باسیره بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بکسر ثالث وسکون تحتانی وفتح رای مهمله لغت فارسی است بمعنی (۱) شاعر و (۲) مورخ و (۳) مزرع کاشته دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد وطالب سند استعمال باشیم واگر پیش شود توانیم عرض کرد که اسم جامد فارسی قدیم باشد۔ بترکیب وکلمهٔ با بمعنی همدمش مفید معنی اسم فاعل ومقتضی آنست که های هوز آخره زائد باشد وسیر بکسر سین وفتح تحتانی ورای مهمله بمعنی تاریخ پس معنی لفظی این صاحب سیر وصاحب تاریخ ومجازاً شاعر راهم توان گفت ولیکن هیچ تعلق بامعنی سوم ندارد وتصرف در اعراب نتیجهٔ لب ولهجهٔ مقامی باشد والله اعلم (اردو) (۱) شاعر بقول آصفیه شعر لکھنے والا (۲) مورخ۔ تاریخ کا مؤلف۔ صاحب تاریخ۔ (۳) کھیتی۔ مؤنث بقول آصفیه۔ زراعت۔ کشت۔ کشت زار۔ بویا ہوا کھیت۔

باسیلک صاحب رہنما بحواله سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار گوید که همان بسیلک که خوابگاه سلطانی را گویند مؤلف عرض کند که حقیقت بلسیلک بر (بازی لیکی) بیان کرده ایم و دریجا جزین نیست که تحتانی دوم (بیسی لیکا) را که لغت لاطینی است بالف بدل کردند چنانکه یرمغان وارمغان وتحتانی ششم والف آخره را تخفیف کرده

برامی خوابگاه سلطانی استعمال کردند پس مقرس باشد وبس (اردو) خوابگاہ سلطانی ہوگا

باسیه دل چه سود گفتن وعظ مقوله صاحبان خزینه واستال فارسی ومحبوب الامثال واحسن ذکر این کرده اند واز معنی ساکت و مخزن گلدسته مصرع ثانی را هم نقل کرده (وهو هذا) نرود میخ آهنی در سنگ ؛ واین شعر از کلام شیخ شیراز است. مؤلف عرض کند که سیاه دل بقول صاحب بحر کنایه از گناهگار	وظالم وسنگدل است که بجای خودش می آید فارسیان این مقوله را بحق ظالم سنگدل استعمال کنند که نصیحت وموعظت بحق او اثر نمی کند (اردو) دکن مین کهتے هین "ظالم کو کان نهین" اس کا مطلب یه هے که وه کسی کی نصیحت نهین سنتا اور نصیحت کا اثر اُس پر نهین هوتا ۔

باش بقول ضمیمه برهان (۱) ترجمهٔ قدیم وبقول هفت ومؤید واَنند (۲) بمان وبگذار و (۳) باد و (۴) باد را وصاحب رهنما وبول چال بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار گوید که (۵) بمعنی افسر صاحب سخندان فرماید که مرادف باس به سین مهمله باشد که در سنسکرت فعل است بمعنی سکونت وبقول صاحب ساطع باس در سنسکرت به سین مهمله بمعنی خانه مؤلف عرض کند که بمعنی اوّل اسم جامد فارسی قدیم است وهمین است اسم مصدر (باشیدن) که می آید وبمعنی دوم امر حاضر است بلحاظ معانی مصدر مذکور ونسبت معانی سوم وچهارم عرض می شود که حقیقت شین معجمه که ضمیر متصل باشد بر کلمهٔ (اش) بیان کردیم که اگر ضمیر مفعول بود بعد فعل آید بمعنی او را چنانکه گفتندش یعنی گفتند او را واگر ضمیر مضاف الیه بود با اسم ملحق شود چنانکه رخش ولبش بمعنی رخ او ولب او پس

در کلمہ باش ضمیر مستعمل بالفظ با کہ بمعنی معیت است ملحق شد بمعنی با او۔ بنیدانیم کہ ہر سہ محققین بالا وسیما صاحب مؤید الفضلا چرا بافضلا بازی کند و مبتدیان را در غلط اندازد و بنیدانند کہ (با او را) چہ معنی دارد فتامل۔ مخفی مباد کہ لفظ باش بمعنی پنجم لغت ترک است کہ فارسیان استعمالش و صاحبان کنز و لغات ترکی ذکرش کردہ اند دیگر ہیچ (اردو) (۱) قدیم۔ دیکھو باستان کے پہلے معنے۔ (۲) ٹھہر۔ چھوڑ (۳) اسکے ساتھ (۴) ناقابل ترجمہ (۵) افسر۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ سردار۔ عہدہ دار۔ دیکھو اوبچہ۔

باشا بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ (۱) بمعنی باشندہ و (۲) بمعنی بادشاہ و (۳) حوض و (۴) جانوریست معروف کہ بدان شکار کنند و صراحت فرماید کہ لغت فارسی است صاحب بول چال گوید کہ (۵) بمعنی افسر۔ مرادف باشی۔ مؤلف عرض کند کہ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر معانی بالا نکرد و بخیال ما باشا بمعنی اول مخفف باشان باشد کہ اسم حال از باشیدن است بحذف نون آخر چنانکہ ایشان و ایشا و بمعنی دوم مخفف بادشاہ بحذف دال مہملہ و ہای ہوز ہر دو چنانکہ بدتر و بتر و گیاہ و گیا و جا دارد کہ بہ معنی دوم و سوم مبدل لغت ترکی (پاشا) گیریم چنانکہ اسپ و اسب۔ صاحب کنز کہ محقق ترکی زبانست ذکر ہر دو معنی بہ بای فارسی کردہ و بمعنی چہارم مبدل باشہ کہ بہ ہای ہوز در آخر می آید یعنی باز ک کہ بجایش مذکور شد بمعنی پنجم ہم لغت ترکی است کہ صاحب کنز این را بمعنی سید و مولی نوشتہ۔ اینست حقیقت این لغت و حیف است کہ محققین بالا سند استعمال این در فارسی بہر پنج معانی بالا پیش نکردند (اردو) (۱) باشندہ۔ دیکھو

(۲) دیکھو بادشاہ (۳) وزیر بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ دیوان۔ پردہان۔ مدار المہام دستور (۴) دیکھو بازک (۵) دیکھو افسر۔

باش اچق اصطلاح۔ بقول صاحب لغات بمعنی (۱) سر برہنہ و (۲) نام قومی کہ زن و مردش دائما برہنہ سر باشد و صاحب رہنما ہم بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر ہر دو معانی بالا کردہ **مؤلف** عرض کند کہ صاحب کنز کہ محقق ترکی زبان است ذکر این لغت مرکب نکرد ولیکن بقولش باش در ترکی زبان بمعنی سر و اچق بمعنی مفتوح و مکشوف آمدہ پس شک نیست کہ این مرکب بہر دو لفظ ترکی زبان است کہ معاصرین عجم استعمال این کردہ اند (اردو) (۱) برہنہ سر ننگے سر (۲) ایک قوم کو فارسیون نے باش اچق کہا ہے جس کے مرد اور عورت ہمیشہ برہنہ سر رہتے ہین۔

باشام بقول سروری و جامع (۱) بمعنی پردہ باشد مطلقا صاحبان برہان و جامع و انند و ہفت صراحت کنند کہ خواہ پردہ در باشد خواہ پردۂ ساز۔ صاحب رشیدی باشامہ و باشومہ و باشام ہر سہ را مرادف یکدیگر بمعنی (۲) سر انداز زنان گوید کہ بتازی مقنعہ باشد خان آرزو در سراج بذکر قول برہان و رشیدی فرماید کہ تحقیق آنست کہ در باشام و باشامہ تفرقہ بیجا است **مؤلف** عرض کند کہ با صاحب رشیدی و خان آرزو اتفاق داریم از ینکہ ماخذ این تقاضی آنست کہ ذکرش بر باشامہ ہم آید و اصل این باشامہ متحقق است و این مخفف آن بحذف ہای ہوز آخرہ و بمعنی مطلق پردہ بمجاز باشد و بمعنی حقیقی این جامہ سر چنانکہ صراحت این بر باشامہ کنیم و کنایہ باشد

از نقاب و مقنعہ (اردو) (۱) پردہ ۔ بقول آصفیہ اسم مذکر ۔ دیکھو لفظ بار کے تیرہوین معنی (۲) نقاب ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مؤنث و مذکر ۔ وہ پردہ جو منہ پر ڈالتے مین ۔ مقنع ۔ چہرہ پوش ۔ وہ جالی جو عورتین منہ پر ڈالتی مین (داغ ؎) جوش جنون نے سا تہ دیا جوش حسن کا ٭ ٹکڑے اُدہر نقاب ادہر پیرہن ہوا ٭

باشامہ بقول سروری مرادف باشومہ بمعنی سرپوش زنان چون چادر و غیرہ و بقول جہانگیری و ناصری و برہان بفتح میم معجری باشد کہ زنان بر سر اندازند و بقول رشیدی و جامع مرادف باشومہ و باشام بمعنی سر انداز زنان کہ بتازی مقنعہ گویند ۔ خان آرزو در سراج این را مرادف باشام گفتہ کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ اصل این باش جامہ بود بمعنی جامۂ سر کہ بلغت ترکی باش بمعنی سر آمدہ کذا فی الکنز ۔ جیم بکثرت استعمال حذف شدہ (باشامہ) باقی ماند و این مرکب از لغت ترکی و مفرس باشد و باشام کہ بدون ہای ہوز آخرہ گذشت مخفف این و بوشامہ کہ می آید بہ تبدیل الف با واو مبدل این چنانکہ تاغ و توغ ۔ بعضی از معاصرین عجم این را اسم جامد فارسی قدیم دانند و زحمت مزید رانی پسندند (فخر گرگانی ؎) در یدہ ماہ پیکر جامہ در بر ٭ فگندہ لالہ گون باشامہ از سر ٭ (کمال کوتہ پا ؎) باشامہ بگرد آن جبین مہوش ٭ چون ہالہ بگرد ماہ زیبندہ و خوش ٭ ہر کس کہ بدید آن رخ چون خورشید ٭ فریاد بر آورد کہ آتش آتش ٭ (فخر گرگانی ؎) وزان پس داد آزین نامۂ ویس ٭ ہمان پیراہن و باشامہ و بس ٭ (اردو) دیکھو باشام ۔

باشانہ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بفتح نون لغت فارسی است (۱) بمعنی فربہ و (۲) روغن جوز را گویند و (۳) بمعنی چیزہای پراگندہ و منتشر و (۴) بمعنی منتخب و برگزیدہ **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این ہر چہار معنی نکردہ است ولیکن خلاف قیاس نیست و برای معنی اول باید کہ این را مرکب دانیم بالفظ با بمعنی ہمراہ بمعنی ہمدمش کہ مفید معنی اسم فاعل است و شانہ استخوان کتف را گویند پس معنی حقیقی این شانہ دار یعنی کسی کہ استخوان شانہ اش قوی و کنایہ از فربہ و معنی چہارم مجاز این و بمعنی دوم ہم بہمین وجہ تعلق دارد از ہمین کہ پہلوانان عموماً روغن جوز را بر شانہ ہای خود می مالند صاحب محیط ذکر این نکرد و بر جوز فرماید کہ معرب گوز است و روغن آن بہتر از مغز و شدید الحرارت. قوی التحلیل و گاہ روغن آن بکوفتن و افشردن برمی آرند و دران چیزی از دوائیت است و روغن کہنہ مورث در د حلق (الخ) بخیال ما وجہ تسمیۂ این چیزین نباشد کہ روغن این را بزور شانۂ مرد قوی حاصل کنند ذریعۂ دستہ ہاون. نسبت معنی سوم طالب سند باشیم کہ بعید از قیاس است و ہیچ تعلقی با معنی حقیقی ندارد (اردو) (۱) فربہ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ لاغر کا مقابل جسیم۔ دیکھو از فپ (۲) جوز کا روغن۔ مذکر (۳) پراگندہ اور منتشر چیزین۔ مؤنث (۴) منتخب برگزیدہ۔

باشت بقول سروری و برہان و سراج و جامع و شمس بر وزن چاشت (۱) چوبہای بزرگ کہ سقف خانہ را بآن پوشند۔ صاحب جہانگیری فرماید کہ این را شاہ تیر و فرسپ

نیز خوانند و بقول ناصری وانند (۲) نام محل و منزلی است در حوالی کوہ کیلونہ فارس
کہ اولاد رانجا ساکن اند و آن را (باشت بادی) گویند و بادی نام آن طائفہ
مؤلف عرض کند کہ معنی اوّل معرّب است کہ فوقانی زائدہ بر لغت ترکی باش زیادہ
کردہ اند کہ بمعنی سرآمدہ (کذا فی الکنز) و برای چوب بزرگ استعمال کردند کہ بر سر ما
حامل سقف خانہ باشد (نظامی عروضی ے) بی پایہ ترا و سقف بی باشت ٭ با عقل
نگہ نمی توان داشت ٭ و نسبت معنی دوم عرض می شود کہ مجرّد باشت نام محل و منزلی
نیست بلکہ (باشت بادی) مقام و محلّ سکونت طائفۂ خاص را نام است و باشت
درینجا مزید علیہ باش بزیادت فوقانی (چنانکہ پاداش و یاداشت و فرامش و فراشت
حاصل بالمصدر (باشیدن کہ بمعنی سکونت کردن می آید) و معنی لفظی این مقام سکونت
طائفہ بادی (اردو) (۱) شہتیر۔ شاہ تیر۔ دیکھو افرسب (۲) باشت بادی ایک
مقام کا نام ہے جس میں قوم بادی کی سکونت ہے۔ مذکر۔

باشتین | بہ سکون شین معجمہ و کسر فوقانی و سکون تحتانی و نون۔ بقول سروری بحوالہ
تحفہ بر وزن استین (۱) باری کہ از میان درخت بیرون آید و بحوالہ فرہنگ گوید کہ
(۲) نام بلوکی از بلوکات سبزوار۔ صاحبان جہانگیری و برہان و جامع بذکر ہر دو معنی
نسبت معنی اوّل صراحت فرمایند کہ این بار برآید بی آنکہ گل کند۔ خان آرزو در سراج
بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم گوید کہ این قسم درختان کہ چنین میوہ آورند دران بلوک
بسیار باشد و لہٰذا بدان موسوم شد صاحبان ناصری و مؤیّد بر معنی دوم قانع مؤلف

رض کند که باش در ترکی زبان بمعنی راس و سرگذشت و باشت بزیادت فوقانی در
ر مزید علیهش چنانکه پاداش و پاداشت وپس ازان یا نون نسبت در آخرش زیاده
وند و معنی لفظی این منسوب به سر و کنایه باشد از گرهی که بعض درختان را از شاخ بر آید
مدوّر و مشابه سر انسان باشد و چون آن گره را چاک زنند داخل آن چیزی بنظر آید
بن حیث صورت مشابه ثمر آن درخت باشد ولیکن ثمر اصلی نیست و درختانی را
ثمرش مدوّر باشد چنانکه انبه و غیر ذلک خود آن گره مشابه ثمری نماید محقّقین علم فلاحت
بن گره را مرضی گویند که عارض شود آن درخت را و سبب مرض کثرت مادّه بارآوری
در درخت باشد چنانکه انسان را آب منی گویند که انسان را منی و درخت را این
دهر چون بکثرت پیدا شود قدری ازان در خون انسان و سیلان آب درخت جذب
نده انسان و درخت را تقویت کلّی بخشد و به کلّ اعضای انسان و شاخ و بن درخت
شو و نمای کامل پیدا کند و گاهی همین جوهر تمام تر رجوع کند به عضو خاص انسان
به شاخی از شاخهای درخت ـ اندرین صورت کثرت آن در عضو و شاخ خاص مرضی
ید اکند که انسانان را رسولی و درختان را باشتین نام دار و در رسولی انسان را در
ربی زبان سلعه گویند و علامت این مرض آنست که انسان را غدودی بزرگ
ران عضو و درخت را کیسه کلان دران شاخ پیدا شود محقّقین طب گویند و ما هم مشاهده
ده ایم که داخل بعض رسولی های انسانی موی سر و ناخن انسان و استخوان و شبیهه صورت
وش و بینی انسانی موجود می باشد و تولید و تشکیل این از همان مادّه منی می شود که

و در رسولی جمع شده. بحث کامل رسولی بجایش کنیم و دریجا همین قدر کافی است که باشتین نباتات را همچنانست که رسولی انسان را نسبت معنی دوم خیال خان آرزو من وجه درست باشد یا نظر بر قدامت آن ملوک باشتینش نام کرده باشند یا وجه تسمیه آن چیزی دیگر باشد و الله اعلم بحقیقة الحال (اردو) (۱) درختون کی وہ گرہ جو بشکل میوہ ظاہر ہوتی ہے جیسا کہ انسان کے جسم مین رسولی۔ مؤنث (۲) سبزوار کے ایک حصہ ملک کا نام باشتین ہے جو کئی قریون پر شامل ہے۔ مذکر۔

باشجر صاحب مؤید بذیل لغات فارسی گوید که باشین معجمه موقوف بالا را گویند حیف است که سند استعمال پیش نه شد و دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید که اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد که مفرس است و مرکب با کلمه با که بمعنی سوی و طرف و جانب گذشت معنی لفظی این جانب شجر و کنایه از فوق و بالا دیگر هیچ معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) بالا۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ فوق۔ اوپر۔ بخلاف زیر۔ پر (عربی مین اس کا ترجمہ علی ہے)

باش جنگلی اصطلاح۔ بقول صاحب بول چال۔ (۱) داروغه جنگل و صحرا و بقول رہنما بحواله سفرنامه ناصر الدین شاه قاچار (۲) بمعنی باز مؤلف عرض کند که بمعنی اول مرکب مفرس باشد که باش در ترکی زبان بمعنی سردار آمده و معنی لفظی این افسر منسوب به جنگل و کنایه از داروغه جنگل و صحرا که انتظام درختانش بدو متعلق باشد و بمعنی دوم مرکب توصیفی است که باش مخفف باشنده بمعنی ساکن از مصدر باشیدن

وجنگلی صفت آن وکنایہ باشد از بازوجادارد کہ دریجا ہم باش رابمعنی سردار گیریم کہ لغت ترکی باشد وسردار جنگلی کنایہ از باز۔ اندرین صورت این مرکب راہم مفرس گیریم (اردو) (۱) دارروغۂ جنگلات۔ وہ حاکم جو انتظام درختان جنگل کیلئے مقرر ہو جیسا کہ حیدرآباد مین ناظم جنگلات۔ مذکر (۲) دیکھو باز کے پہلے معنے۔

باش چاوُش اصطلاح۔ صاحب بول چال گوید کہ ترجمۂ سارجنت میجر ہست بزبان معاصرین عجم مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این بدون اضافت سرداری کہ ضابطۂ عسکر است کہ باش بمعنی سردار گذشت و چاوش در ترکی زبان بقول صاحب کنز بمعنی ضابطۂ عسکر آمدہ و (سارجنت میجر) ہم در انگلیسی نام افسر لشکر است کہ درجۂ خاص دارد۔ فارسیان از ہر دو لغت ترکی زبان لغتی مرکب کردہ اند کہ مفرس باشد (اردو) سارجنٹ بقول آصفیہ مذکر زبان انگریزی مین رنگروٹون کا سکھانے والا۔ حوالدار۔ جمعدار (الخ) میجر فوجی ایک اعزاز کا نام ہے جو معینہ قدامت کے بعد افسران فوج کو حاصل ہوتی ہے پس سارجنٹ میجر وہ افسر فوج ہے جسکو میجر کا اعزاز ملچکا ہو۔

باشد بقول صاحب نوادر برای تشکیک و تمنی بصلۂ کاف مستعمل مؤلف عرض کند کہ حقیقۃً مضارع مصدر باشیدن است کہ می آید۔ فارسیان استعمال این بمعنی شاید و جادارد و عجبی نیست و امید۔ کنند (حافظ شیرازی) کشتی شکستگانیم ای باد شرط برخیز ٭ باشد کہ باز بینیم آن یار آشنا را ٭ (اردو) شاید۔ بقول آصفیہ صرف شک۔ باشد۔ ممکن۔ مگر۔ غالباً۔ کداچت۔

باشَر بقول ضمیمۂ برہان لغت فارسی است قلعہ الیست مستحکم بطرف شمال حلب و مابین آن و حلب دو روزہ راہ است وآن از مکانہای مشہور و وآن را (تل باشر) نیز گویند (انتہیٰ) دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ وجہ تسمیۂ این ہیچ معلوم نشد وظاہر الغت زبان ترکی می نماید کہ (باشرمق) بقول صاحب کنز مصدر ترکی است بمعنی تتمیم وتکمیل وتیسیر حیف است کہ محققین ترکی زبان ذکر این نکردہ اند و (تل باشر) ہم ہوک (اردو) باشر ایک مستحکم قلعہ کا نام ہے جو حلب کے شمال میں واقع ہے اور حلب سے دو دن کی مسافت پر۔ مذکر۔

باشِش بقول ضمیمۂ برہان وانند برورن خواہش ترجمۂ سکنی باشد کہ مراد از ساکن بودن است صاحب مؤید ہم بکسر شین اول ذکر این کردہ وبقول ہفت بمعنی سکینی۔ مؤلف عرض کند کہ غلطی کتابت صاحب ہفت بیش نیست کہ سکن را سکینی نوشت وطرز بیان محققین بغلط می اندازد بہ تحقیق ما حاصل بالمصدر (باشیدن) است کہ می آید کہ بمعنی سکونت باشد (اردو) سکونت۔ مؤنث۔

باشقہ بقول صاحب ضمیمۂ برہان چرکی کہ بسبب کار کردن در دست و اعضا بہم رسد۔ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکردہ وبقول صاحب کنز و لغات ترکی بمعنی (علیحدہ) مؤلف عرض کند کہ صاحب ضمیمۂ برہان بدون سند استعمال چگونہ این را لغت فارسی قرار داد بمشتاق سند باشیم (اردو) وہ میل جو کام کرنے سے ہاتھ۔ پاؤں اور اعضا میں پیدا ہو۔ مذکر۔

باشنگ بقول شمس باکاف فارسی خیار و خوشه انگور که برای تخم نگاهدارندش دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند که همین لغت به همین معنی بزیادت نون ابجد شین معجمه می آید۔ تسامح وسہل انگاری صاحب شمس است که صراحت حلیه نکرد یا کاتب چابکدست نون را در کتابت حذف کرد (اردو) دیکھو باشنگ۔

باشنگوک اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضم کاف فارسی و کاف عربی موقوف لغت فارسی است بمعنی ہنرمند و دانا و تیزدست۔ مؤلف عرض کند که لغت مرکب است از ہر دو لغات ترکی یعنی باش بمعنی سردار و گوک بقول کنز بمعنی دل و گیتی این مرکب حاکم دل یعنی بردل حکومت دارنده۔ محققین لغات ترکی ازین مرکب ساکت و اگر سند استعمال این بمعنی ہنرمند پیش شود توانیم عرض کرد که مفرس و کنایه باشد واقف (اردو) ہنرمند۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ باہنر۔ صاحب سلیقہ۔ باکمال صنعت و حرفت سے

باشگون اصطلاح۔ صاحبان سروری و رشیدی ذکر این کرده اند و ما حقیقت این بر (بازگون) بیان کرده ایم جزین نیست که این مبدل آنست که زای ہوز به شین معجمه بدل شود چنانکه زلوک و شلوک۔
(اردو) دیکھو بازگون۔

باشگونگی بقول مؤید متجانس بازگونگی و بقول صاحب ہفت بمعنی بازگونگی به زای فارسی مؤلف عرض کند که از قبیل چگونه و چگونگی و باشگونه و باشگونگی جزین نیست که یای مصدری بر آخر باشگونه زیاده و ہای فارسی ہای ہوز را به کاف فارسی بدل کرده اند (اردو) واژونی۔ مؤنث۔ جیسے واژونی بخت ” بمعنی بدقسمتی۔

باشگونه اصطلاح۔ صاحبان سروری
و رشیدی و جهانگیری و برهان و ناصری و جامع
ذکر این کرده اند مؤلف عرض کند که جز این
نیست که مبدل بازگونه باشد که زای هوز
به شین معجمه بدل شود چنانکه زلوک و شلوک و ما
اشارهٔ این بر بازگونه کرده ایم (نظامی ؎)
کرا باشگونه بود پیرهن ٭ بحاجت بود بازگشتن
متن ٭ (عبدالواسع جبلی ؎) گشتست است
باشگونه همه رسمهای خلق ٭ ازین عالم بهره
دیگر دون بی وفا ٭ (اردو) دیکھو بازگونه۔

باشمشیر پرسیدن مصدر اصطلاحی
بقول وارسته و بحر و انند کسی را برای جرائم
آنچه کرده باشد بشمشیر تهدید کردن (آقا
رهی شاپور ؎) خدنگش رد نه کردم
پس چه بد کردم نمیدانم ٭ که باشمشیرم
آن چشم شکار انداز می پرسد ٭ (اردو)
تلوار سے سوال کرنا۔ یعنی تلوار مار کر
اقبال جرم کرانا۔ خوف دلا کر پوچھنا۔

باشنامه اصطلاح۔ بقول ضمیمهٔ برهان (۱) لقب نیک و بد نهادن (۲) تفاخر کردن
(۳) منت نهادن۔ بقول صاحب مؤید و شمس همان باجنامه که آن را بازنامه نیز گویند
صاحب انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ گوید که خانمان کثیر و وافر و نسبت معنی دوم فرماید
که مجرد مباهات باشد و نسبت معنی سوم گوید که لطف و مهربانی۔ مؤلف عرض کند
که جز این نیست که این مبدل بارنامه باشد که برای مهمله گذشت که رای مهمله به شین
معجمه بدل شود چنانکه انگاردن و انگاشتن و جا دارد که این را مبدل بازنامه گیریم
که به زای هوز مذکور شد چنانکه زلوک و شلوک و حقیقت ماخذ بر بارنامه عرض
کرده ایم (اردو) دیکھو بارنامه کے چوتھے اور دوسرے اور پانچویں معنے

پاشنگ بقول سروری و برهان و ناصری و جامع بر وزن تاریخ (۱) خوشه انگور
خرد خشک که بر تاک باشد و (۲) بمعنی خیاری که برای تخم گذارند۔ خان آرزو در
سراج بر (پاشنگ به بای فارسی) بحوالهٔ سامانی گوید که این مرکب است از پا بمعنی
پاینده و شنگ که نوعی از خیار است که بجهت تخم نگاهدارند و معنی ترکیبی آن خیار
محفوظ و آنچه در فرهنگهای دیگر بمعنی مطلق ثمر مثل کدو و خیار که برای تخم نگاهدارند
آورده خطاست۔ صحیح اول است و شاید بطریق مجاز بدین معنی آمده باشد (الخ)
و خان آرزو بر سامانی اعتراض کند که عجب از سامانی چراکه هرگاه شنگ بمعنی
خیاری باشد که برای تخم نگاهدارند۔ لفظ پا بمعنی پاینده متدرک و زائد محض خواهد بود
و فرماید که صحیح همانست که بمعنی مطلق ثمری است که برای تخم نگاهدارند و بهندی
پاشنگ و پاشنگه بمعنی خوشهٔ انگوری نیز است که بر تاک خشک شود (کافی البرهان)
و گوید که حق تحقیق آنست که پاشنگه در اصل پاشنده بدال بود و دال به کاف
فارسی بدل شده چنانکه در استخوان رند و استخوان رنگ و چون ثمری که برای
تخم نگاهدارند خوب آن همان باشد که از هم نپاشند بدین نام موسوم شده و
پاشنگ بحذف ها مخفف آن است و پاچنگ مبدل آن چنانکه پاشیده و پاچیده
(الخ) مؤلف عرض کند که خان آرزو حق تحقیق ادا نکرد به تحقیق ما پاشنده
اصل است بمعنی ریزنده و مخصوص برای خوشهٔ خرد انگور خشک که بر تاک می گذارند
از برای تخم و بعد از آنکه خشک تر گردد دانه دانه می ریزد و آن را برای تخم بریزی

جمع کنند و معنی دوم یعنی اطلاق این برای خیار یاکدو (کہ برای تخم نگاہدارند) بر سبیل مجاز پس پاشندہ را بحذف ہای ہوز پاشندگ کردند و دال مہملہ بکاف فارسی بدل شد چنانکہ خان آرزو گفتہ۔ و (باشنگ بہ بای عربی) مبدل (پاشنگ بہ بای فارسی) باشد چنانکہ اسپ و اسب و تپ و تب (اردو) (۱) خشک انگور کا چھوٹا خوشہ۔ مذکر۔ جسکو باغراض تخم ریزی بیل پر محفوظ کرتے ہین (۲) وہ لکڑی یا کھیرا یا کدو جو تخم ریزی کی غرض سے بیل پر رکھہ چھوڑتے ہین۔ اور خشک کر دیتے ہین۔

پاشنگان بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر ثالث لغت فارسی است بمعنی خربزہ زار دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ خلاف قیاس نیست اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد کہ مرکب است از پاشنگ کہ با بای فارسی بمعنی خیار و خربزہ و ہندوانہ و کدو می آید الف آخر را حذف کردہ با لفظ گان مرکب کردند کہ بمعنی لائق آمدہ و بای فارسی بدل شد بہ بای عربی چنانکہ اسپ و اسب پس معنی لفظی این لائق خربزہ و کنایہ باشد از خربزہ زار۔ (اردو) خربزہ کا کھیت۔ مذکر۔ جیسے شالیزار۔ دھان کے کھیت لے لئے۔

پاشنہ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ لغت فارسی است بر وزن و معنی پاشنہ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و بخیال مؤلف مبدل پاشنہ باشد کہ بای فارسی بعربی بدل شد چنانکہ تپ و تب (اردو) ایڑی۔ بقول آصفیہ ہندی اسم مؤنث۔ پاشنہ۔ پاؤن کا اخیر حصہ بخلاف پنجہ (جسکو عربی مین عقب کہتے ہین)۔

باشو بقول جہانگیری و برہان وجامع باشین منقوطہ مضموم و واو مجہول چلپاسہ را گویند۔ صاحب رشیدی گوید کہ ظاہرا (کرباشو) است نہ باشو۔ خان آرزو گوید کہ مخفف کرپاشو کہ بجایش می آید مؤلف عرض کند کہ تخفیف مجرد نیست بلکہ تبدیل ہم کہ لغت صحیح کرپاسو بہ سین مہملہ است پس بای فارسی بعربی بدل شدہ است چنانکہ اسپ و اسب وسین مہملہ بہ شین معجمہ چنانکہ کستی وکشتی صاحب شمس ہمین لغت را بہ بای فارسی آوردہ (اردو) چھپکلی بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ چلپاسہ۔ وہ جانور جو اکثر دیواروں پر رہتا اور مکھیاں کھاتا ہے۔ دکن مین اسکو سپلک کہتے ہین۔

باشومہ بقول سروری و برہان بضم شین معجمہ وفتح میم سرپوش زنان باشد چون چادر وغیرہ وفرماید کہ باشامہ نیز گویند صاحب رشیدی باشام و باشامہ و باشومہ ہرسہ را مرادف یکدیگر گوید مؤلف عرض کند کہ ما بحث کامل این بر باشامہ کردہ ایم جز این نیست کہ این مبدل آنست کہ الف چہارم بدل شد بہ واو چنانکہ ذکرش ہمدرانجا کردہ ایم (اردو) پردہ۔ مذکر۔ نقاب۔ مؤنث۔ دیکھو باشام و باشامہ۔

باشہ بفتح شین معجمہ بقول سروری وجامع و بہار مرغی باشد کہ شکار کند و بعربی باشق گویند۔ صاحب رشیدی گوید کہ باشق معرب اینست و بقول برہان و ناصری از جنس زردچشم و کوچک از باز باشد مؤلف عرض کند کہ ما این را مفرس خیال کنیم کہ فارسیان لغت ترکی باشار اکہ بمعنی سید و مولا است بہ تبدیل الف آخر بہای ہوز چنانکہ (پاسا و پاسہ) جانوری را نام کردند کہ گویا مولای طیور است یا ہای ہوز زیادہ کردند

بر لغت ترکی باش کہ بمعنی سردار آمدہ اندرین صورت معنی لفظی این منسوب بہ سردار یعنی منسوب بہ باز کہ سردار طیور باشد و جا دارد کہ اصل این بازہ بود یعنی منسوب بہ باز بعدہ ہاے ہوز بدل شد بہ شین معجمہ چنانکہ زلوک و شلوک مخفی مباد کہ این ہم قسمی است از باز و این را بازک ہم گویند (ابن یمین ؎) ہرکجا میزان عدل شاملت شاہین نمود ہ از سر کنجشک عاجز ظلم باشہ باز کرد ہ (ناصر ندرانی ؎) مجنبان لاشہ در رزمی کہ دستانی کند رستم ہ کہ سیمرغان باشہ در روزی کہ طوفانی کند صرصر ہ (انوری ؎) تو آن جہان امانی کہ در حمایت تو ہ تدرو باشہ و روباہ مادہ شیر است ہ (اردو) باشہ۔ دیکھو بازک۔

باشۂ فلک اصطلاح۔ بقول بحر و رشیدی و جہانگیری (در ضمیمۂ کتاب) (۱) کنایہ از آفتاب و (۲) کنایہ از نسر طائر و (۳) نسر واقع۔ صاحب برہان نسبت معنی دوم و سوم صراحت کند کہ دو صورت است از جملہ صور چہل و ہشت گانۂ فلک **مؤلف** عرض کند کہ خبر نیست کہ مرکب اضافی است و بہر سہ معنی کنایہ باشد (اردو) (۱) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے (۲) نسر طائر بقول آصفیہ۔ عربی اسم مذکر۔ اُڑتا ہوا گد۔ ایک ستارون کے گچھے کا نام جسکی شکل پر پھیلاے ہوے اوپر کی طرف اڑنے والے گدہ سے مشابہ ہے یہہ ستارہ منطقۃ البروج سے جانب شمال ہے۔ (ناسخ ؎) اوج طائر سے یہہ ہوتی عرش پیمائی کہان ہ نسر طائر خط مراس ماہ کو لیکر گیا ہ (۳) نسر واقع۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ اترنے والا۔ گدہ۔ چونکہ اس ستارے کی صورت دو اور ستارون کے مل جانے سے جو اسکے دونون پہلوؤن مین ہین ایسی ہوگئی ہے جیسے گدہ کندہے جوڑے ہوئے

اوپر سے نیچے کی طرف آرہا ہے لہذا یہ نام	رکھا گیا ہے ستارہ قطب جنوبی کی طرف ہے

باشی وارستہ و بہار گویند کہ (۱) بمعنی سردار است لیکن ترکی است چنانکہ توپچی باشی و مین باشی واشال آن و فرمایند کہ (۲) در خراسان قرمساق را باشی گویند و از کلام شفیع اثر استناد کنند صاحب بولچال بر معنی اوّل قانع و فرمائد کہ مرادف (باشا) باشد و صاحب رہنما ہم بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار ذکر معنی اوّل کردہ مؤلف عرض کند کہ محققین ترکی زبان لغت باش را بمعنی سر آوردہ اند و باشی را ترک کردہ اند عجبی نیست کہ فارسیان بزیادت یای نسبت در آخر این را بمعنی سردار استعمال کردہ باشند اندرین صورت مفرس باشد و نسبت معنی دوم عرض می شود کہ از ہر دو سند پیش کردۂ بہار و وارستہ کہ نسبت معنی دوم محاورۂ خراسان گویند ادعای شان ثابت نیست و ما در کلام شفیع اثر ہم باشی را بمعنی اوّل می دانیم و از دیگر محققین فارسی زبان احدی ذکر معنی دوم نکرد (نعمت خان عالی ۵) در جرگہ لولیان سرافراز ٔ ہر یک بخطاب قحبہ باشی ہا (شفیع اثر در ہجو حمام و حمامی گوید ۵) حذر از تیغ این دلاک باشی کہ سربازیست اینجا سرتراشی ہا (اردو) (۱) سردار۔ مذکر (۲) قرمساق۔ بقول آصفیہ۔ ترکی۔ اسم مذکر۔ وہ شخص جو اپنی بیوی کو دوسرے کے حوالے کرے۔

(الف) **باشیدن** بقول بحر (۱) ماندن (۲) گذاشتن (۳) سکونت کردن (۴)	ساکن گردانیدن۔ کامل التصریف و مصنف این باشد۔ صاحب موارد بذکر معنی اوّل

مرادف بودن و (۵) توقف و صبر کردن و (۶) عمل کردن گوید و صاحب نوادر بر بودن قانع (ناطق ؎) ناطق آن طفل کنون عرض تو کے گوش کند ؏ باشد تا خط سیہ فام بمالد گوشش ؏ صاحبان نوادر و موارد ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ

(ب) **باشیدہ** را بمعنی ثابت و پایدار آوردہ اند کہ بظاہر اسم مفعول ہمین مصدر است و از سند مولوی معنوی مصدر ـ ـ ـ ـ

(ج) **باشیدہ گرفتن** پیدا می شود (ﷺ) چون نباشم در وصالش اے ز بی تابان نہان ؏ در بہشت و حور دولت تا ابد باشیدہ گیر ؏ مؤلف عرض کند کہ لغت باش کہ بمعنی قدیم گذشت ام ہمین مصدر است و باس بہ سین مہملہ بزبان سنسکرت بمعنی خانہ ہم آمدہ پس گمان معروف درین مصدر تقاضاے آن

می کند کہ بقاعدہ متقدمین فارسی این را مصدر جعلی خیال کنیم کہ از لغت سنسکرت باس بر سبیل تبدیل ساختہ شد کہ سین مہملہ بشین معجمہ بدل گردیدہ چنانکہ گستی و گشتی و معنی اول حقیقی است و معنی دوم متعدی آن بشرط وجود سند و معنی سوم مجاز معنی اول و معنی چہارم کہ متعدی معنی سوم است مجاز معنی دوم و ہمچنین معنی پنجم و ششم را ہم مجاز معنی اول توان گرفت ـ حاصل بالمصدر این باشش بجاے خودش گذشت ـ مخفی مباد کہ (ج) بمعنی سلامت بودن و قائم ماندن است و بس (اردو) (الف) (۱) رہنا ـ (۲) رکھ چھوڑنا ـ رکھنا (۳) سکونت کرنا (۴) ٹھیرانا ـ اتارنا جیسے "ہم نے انکو اپنے مکان مین اتارا ہے یا ٹھیرایا ہے" (۵) توقف کرنا ـ صبر کرنا ـ

۷۔ عمل کرنا (ب) پائدار۔ بقول آصفیہ فارسی مضبوط۔ دیرپا۔ محکم (ج) قائم	رہنا۔ بقول آصفیہ۔ سلامت رہنا۔ برقرار رہنا۔ بنا رہنا۔

باشین بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بہ بای عربی و فارسی ہر دو و کسر ثالث در فارسی زبان چوب پارہا و خاشاک و شاخ ہای بریدۂ درخت را گویند دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مولف** عرض کند کہ پاش بقول برہان بہ بای فارسی بمعنی پریشان و افشان می آید فارسیان یا و نون نسبت بران زیادہ کردند و معنی لفظی آن منسوب بہ پریشان و کنایہ کردند از چوب پارہ ہا وغیرہ۔ بای فارسی بدل شد بہ موحدہ چنانکہ تپ و تب (اردو) لکڑی کے ٹکڑے۔ ریزے۔ خاشاک کچرا۔ مذکر۔ درخت کی کاٹی ہوئی شاخیں۔ مؤنث۔

باطس بقول برہان بکسر طای حطی و سکون سین بی نقطہ لغت یونانی است بمعنی میوۂ کہ آن را توت سہ گل خوانند و بعربی ثمرۃ العلیق و درخت آن را سہ گل نام است اگر برگ و بار آن را باہم بجوشانند خضابی باشد جہت موی ریش و گیسو و امثال آن۔ صاحب محیط ذکر این کردہ گوید کہ این را باطر گویند و قسمی است از علیق و بر علیق فرماید کہ بیونانی باطس و بہ لاطینی روس و بفارسی ورد و بہ شیرازی توت سہ گل و بہ ترکی بکوزنیکان و بہندی اچھو گویند درخت صحرائی و کوہی است مزاج آن مرکب القوی لیکن سردی و خشکی بران غالب۔ سیاہ کنندۂ موی و خضاب نیکو۔ ضماد برگ این محلل اورام و مجفف و بیلات و مانع از دیاد اکلہ و منافع بسیار دارد (الخ) (اردو) اچھو صاحب محیط

نے اس کا ذکر کیا ہے اور علیق پر بھی اس کا اشارہ ہے اس کے پتّے سے خضاب کرتے ہیں صاحب جامع الادویہ نے اس کا کوئی ذکر نہیں فرمایا تحقیق مزید نہو سکی۔

باطسہ بقول آنند بحوالہ فرہنگ فرنگ بکسر طای حطّی و فتح سین مہملہ مرادف باطیۃ فارسی بمعنی (۱) سیدان و (۲) کشت۔ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند که ظاہر الغت فارسی یافتہ نمی شود و محققین ترکی و عربی ہم ازین بمعنی ساکت عجبی نیست که لغت دیگر زبان باشد غیر از عربی و ترکی و فارسی حیف است که پے بحقیقتش نبردیم (اردو) (۱) میدان۔ مذکر (۲) کھیتی۔ مؤنث۔

باطل بقول بہار ناچیز و ناحق و محو و ناپدید۔ فرماید که بالفظ شدن و کردن مستعمل۔ **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است اسم فاعل از مصدر بطل و بطلان۔ فارسیان این را بترکیب خود با مصادر فارسی استعمال کنند بمعنی رد کردہ شدہ و غلط قرار یافتہ و تخصیص با ہر دو مصادر بیان کردۂ بہار نیست چنانکه از ملحقات ظاہر شود (اردو) باطل۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ جھوٹا۔ کھوٹا۔ بی اصل۔ غلط۔ لغو۔ ہیچ۔

باطل آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی باطل شدن و غلط قرار یافتن است (انوری ؎) مرا تاثیر عشقت بر دل آمد ؛ ہمہ دعوای عقلم باطل آمد (اردو) باطل ہونا۔ غلط قرار پانا۔

باطل افتادن استعمال۔ بمعنی غلط قرار یافتن و رد شدن (ظہوری ؎) جگر بداغ بر آمیخت گرم خون گردید ؛ نقش درآہ نیامیخت باطل افتاد است و کتاب

صبر کہ تصحیح دادہ بودش عقل ؎ بکنج مدرسۂ عشق باطل افتادہ است ؎ (اردو) دیکھو باطل آمدن ۔

باطل السحر اصطلاح ۔ بقول بہار و بحر عزائم وافسون کہ ابطال سحر بدان کنند ۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات فرماید کہ فارسیان این را درمقام مبطل السحر استعمال کنند ۔ **مؤلف** عرض کند کہ ازہردو لغت عربی زبان بترکیب عربی معنیٔ گرفتہ اند کہ بقاعدۂ عربی صحیح نباشد یعنی باطل درعربی لازم است نہ متعدی و متعدی این ابطال باشد پس فارسیان از مصدر لازم معنی متعدی پیدا کردہ اند وجزین نباشد کہ این را مفرس گوئیم (محمد جان بیگ بن رستم بیگ داغستانی ؎) چین ابرو خط آزادیست مجنون ترا ؎ نا بہ یجا باطل السحر است افسون ترا ؎ (میرزا معز فطرت ؎) باطل السحر بآن نرگس جادو چہ کند ؎ خرمن صبر مرا موی کمر او چہ کند ؎ (محتشم کاشی ؎) باطل السحر مگر ورد زبانم گردد ؎ کہ نگہدار دازان چشم فسون سازمرا ؎ ۔ (اردو) مبطل السحر ۔ سحر اور جادو کو باطل کرنے والا ۔

باطل بودن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی غلط بودن و ردکردہ شدن است (محمود شوستری ؎) بود در ذات حق اندیشہ باطل ؎ محال محض دان تحصیل حاصل ؎ (اردو) باطل ہونا ۔

(الف) باطل خوار اصطلاح (الف) بالجو
(ب) باطل خوردن بہار چیزی کہ ناحق را فروبرد ۔ صاحب انند نقل نگارش ۔ صاحب آصفی بتوثیقہ (الف) مصدر (ب)

قائم کردہ از معنی ساکت ۔ مؤلف عرض
کند کہ مقصودش جز این نباشد کہ باطل و ناحق
را خوردن یعنی محو کردن ۔ مخفی مباد کہ الف
اسم فاعل ترکیبی است (انوری ؎)
رایتت آیتیست حق گستر ٭ قلت معجزیست
باطل خوار ٭ (اردو) (الف) باطل کو
مٹانے والا محو کرنے والا (ب) باطل کو
مٹانا ۔ محو کرنا ۔

باطل دانستن | استعمال ۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
گوید کہ بمعنی حقیقی باطل خیال کردن است
(عرفی شیرازی ؎) گفتگو ہای دل شوریدہ
ام باطل مدان ٭ بہرہ از ہوشیاری ہاست
مجذوب مرا ٭ (اردو) باطل جاننا
باطل خیال کرنا ۔

باطل ساختن | استعمال ۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ بمعنی حقیقی باطل کردن است یعنی
رد کردن (انوری ؎) سوالت را نساید
بسکہ باطل ٭ کہ از منعم نزیبد رد سائل را
(اردو) باطل کرنا ۔

باطلست آنچہ مدعی گوید | مقولہ ۔ صاحب
گلدستہ ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال
ساکت ۔ مؤلف عرض کند کہ این مصرع کہ
صورت مقولہ گرفتہ مال شیخ شیراز است
فارسیان چون کسی را مدعی چیزی بینند استعمال
این کنند مقصود آنست کہ تا آنکہ مدعا علیہ
جوابش ندہد یا مدعی بر دعوی خود شہادتی
پیش نکند مجرد دعوایش باطل باشد و ہمین
است اصول انصاف و قانون (اردو)
دکن میں کہتے ہیں ”مجرد دعوی باطل ہے“
یعنے مدعی کا فرض ہے کہ اپنے دعوے کو ثابت کرے

(الف) **باطل ستیز** | اصطلاح (الف) بمعنی
(ب) **باطل ستیزیدن** | بہار آنکہ جنگ بناحق

کند۔ صاحب اند نقل نگارش (نظامی ؎) زحق دشمنی چند باطل ستیز ٭ بہ بین چون کند حق ز باطل گریز ٭ صاحب آصفی بوثیقۂ ہمین سند نظامی ذکر (ب) کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مقصودش جزین نباشد کہ معنی ستیزیدن بر باطل است وتخیال ما (باطل ستیزیدن) بدین معنی اہل محاورہ نیست و (الف) اسم فاعل ترکیبی است (اردو) (الف) ناحق پر لڑنے والا (ب) ناحق پر لڑنا۔

باطل شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ لازم باطل کردن است یعنی رو شدن (والہ ہروی ؎) از دل ما سیہان مہر سفیدان بردند ٭ سحر باطل شود آنجای کہ اعجاز آمد ٭ (انوری ؎) باطل شدۂ قضای قہرت ٭ حاصل نشود بحشر اعظم ٭ (اردو) باطل ہونا۔

باطل شمردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ مرادف باطل دانستن است کہ گذشت (شہاب سمرقندی ؎) آن قوم کہ ایشان رہ ابرار سپردند ٭ احوال جہان باطل و بازیچہ شمردند ٭ (اردو) دیکھو باطل دانستن۔

باطل شناختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ مرادف باطل دانستن است کہ گذشت (ملا جامی ؎) عشق را باطل شناس زاہد ناحق شناس ٭ دانش اندوزی کہ بشناسد حق از باطل نماند ٭ (اردو) دیکھو باطل دانستن۔

باطل کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند

که مرادف باطل ساختن است که گذشت (حافظ شیراز ے) طوطئی را بهوای شکری دل خوش بود ؛ ناگهش سیل فنا نقش امل باطل کرد ؛ (انوری ے) همه توقیع ها را کرد باطل ؛ لبش از مشک چون طغرا برآورد ؛ (وله ے) تابش رای سایهٔ یزدان ؛ منت آفتاب باطل کرد ؛ (اردو) باطل کرنا ۔

باطل گردیدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف باطل شدن است بمعنی حقیقی (آشنای تربتی ے) پاکان سبب فساد هرگز نشوند ؛ از آب دهن روزه نگردد باطل ؛ (اردو) باطل ہونا

باطل گریختن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت و سندی که از کلام نظامی گنجوی پیش کرده است همان است که برا (باطل ستیز) مذکور شد که مصرع دومش (ع) ببین چون کند باطل از حق گریز ؛ سبحان الله چه خوش سند استعمال است که مدعی سست است و گواه چست ازین مصرع ۔ استعمال (گریز کردن باطل) پیداست ۔ خدایش بیامرزد چه داد تحقیق داد (اردو) باطل کا گریز کرنا ۔

باطل گفتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف گوید که بمعنی غلط و ناحق گفتن (سعدی شیراز ے) بلی مرد آنکس است از روی تحقیق ؛ که چون خشم آیدش باطل نگوید ؛ (اردو) غلط کہنا ۔ خلاف حق کہنا ۔ غلط سلط کہدینا

باطله بقول خان آرزو در چراغ ۔ باصطلاح اہل دفاتر فرد باطل را گویند (تاثیر ے) تا تیر نگو از منظر افتادهٔ یار رم ؛ تمغا بزند ناظر شه باطله بسیار ؛ بهار و صاحب انند هم نقل آن

برداشته مؤلف عرض کند که فارسیان های نسبت در آخر لفظ باطل زیاده کرده اشاره کرده اند بسوی فرد باطل که بجایش می آید (اردو) فرد باطل۔ بقول آصفیہ عربی۔ نکمّی اور بیکار فرد جو کار آمد نہ رہی ہو

باطل یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی غلط و ناچیز و بی کار یافتن است (جمال اصفهانی ؎) ای فلک افتادهٔ عشق ترا برداشته ٭ هجر تو تدبیرهای صبر باطل یافته ٭ (اردو) باطل پانا ۔غلط پانا ۔ بے کار پانا ۔

باطن بقول بهار (۱) درون چیزی و (۲) نفرین و دعای بد و فرماید که بدین معنی است بباطن گذاشتن و باطن زدن و خوردن مؤلف عرض کند که لغت عربی است بقول منتخب درون چیزی و چیزی پنهان وشناسندهٔ درون چیزها و نامی از نامهای حق تعالی۔ فارسیان استعمال این بترکیب فارسی بهر دو معنی بالا کنند چنانکه در ملحقات می آید و بمعنی دوم مفرس باشد که تصرف فارسیان در معنی راه یافته۔ سند هر یک معنی در ملحقات می آید (اردو) (۱) باطن۔ بقول آصفیہ عربی اسم مذکر۔ اندرونی حصہ۔ قلب (۲) نفرین۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث دعای بد۔ کوسنا۔ سراپ ۔

باطن برهم خوردن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بهار و بحر وانند شورش در آمدن دل مؤلف عرض کند که قلب اضافت برهم خوردن باطن است و (برهم خوردن) بجای خود می آید پس معنی این پریشان شدن دل باشد (مرزا بیدل ؎) باطن

آسودہ از یک حرف برہم می خورد ؏ غنچہ
تا خواہد نفس بر لب رساند بیدل است ؏
(اردو) دل برہم ہونا۔ دل بگڑنا۔ غافل
پریشان ہونا۔

باطن بین | اصطلاح ۔ بقول صاحب
انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بکسر موحدہ بمعنی
باریک بین مؤلف عرض کند کہ حیف
است کہ سند استعمال پیش نشد و معاصرین
عجم ہم بدین معنی بر زبان ندارند و دیگر محققین
فارسی زبان ہم ذکر این نکردہ اند بخیال
ما مقابل ظاہر بین است کہ خیال سطحی ندارد
بلکہ بغور بنگرد معنی بیان کردہ محققین بالا
خلاف قیاس نیست مشتاق سند استعمال
باشیم (اردو) دیکھو باریک بین۔

باطن خوردن | مصدر اصطلاحی بقول
وارستہ و بہار و بحر۔ بدعای بد گرفتار آمدن
مؤلف عرض کند کہ متعلق بمعنی دوم باطن
است کہ گذشت (سنجر کاشی ؎) غفلت
شبہا باین روزم نشاند ؏ باطن شب زندہ
داری خوردہ ایم ؏ (ظہوری ؎) رنج
آسودگی کشید دلم ؏ وای ار باطن فنا نخورد
؏ (اردو) دعای بد کا مورد ہونا۔ کوسے جانا

(الف) باطن زدن | (مصدر اصطلاحی)
(ب) باطن نیازدن | (الف) بقول
بہار مثل (باطن خوردن) کہ گذشت و
بقول بحر اثر کردن دعای قلبی کسی و خان آرزو
در چراغ (ب) را بہمین معنی ذکر کردہ گوید کہ
برین قیاس است (باطن خوردن) کہ متاثر
شدن است بدعای مذکور خان آرزو
و بہار و بحر ہر سہ برای معنی بیان کردہ خو
از کلام محسن تاثیر استناد کردہ اند (؎
ساقی نہ سیہ مستیت از میکدہ باشد ؏ شاید
کہ ترا باطن نیاز زدہ باشد ؏ مؤلف
عرض کند کہ شاعر درین شعر (باطن زدہ)

را که اسم مفعول همین مصدر است بمعنی بددعای قلبی استعمال کرده و اضافت این بددعا بسوی مینا است ولیکن درین مصراع فک اضافت است و مضاف الیه بعد لفظ باطن واقع شده و این قسم استعمال در محاورهٔ فارسی بسیار است مقصود شعر این است که ای ساقی آنهمه مستی تو از میکده نیست بلکه اثر بددعای قلبی میناست پس درین مصدر اصطلاحی (مینا) را جادادن عام را خاص کردن است و آنچه معنی اصلا درست نیست خان آرزو معنی شعر و ترکیب (باطن مینا رده) غور نکرده و سکندری خورد. ما گوئیم که مینا را ازین مصدر اصطلاحی برداریم تا مدهوشی بعض محققین از میان خیزد پس مجرد مصدر (الف) باقی می ماند بالجمله (باطن زدن) بمعنی بددعا بقلب کردن یا اثر کردن بددعای قلبی است و این متعدی (باطن خوردن) باشد که بمعنی مورد بددعای قلبی شدن. گذشت و آنچه بهار (الف) را مثل (باطن خوردن) داند نتیجهٔ کم غوری اوست که در لازم و متعدی فرقی نکرد (ملا فوقی یزدی سه) زنی گر باهنگ دیگر نواها زند باطن هرزه گوئی ترا ۞ شاعر گوید که اگر تو بآهنگ دیگر نوا زنی هرزه گوئی ترا بددعای قلبی دهد یا بددعای قلبی هرزه گوئی بتو رسد و اثر کند (صائب سه) تو فکر خویش کن ای شیخ کار من سهل است ۞ مرا شراب و ترا باطن شراب زده ۞ مخفی مباد که لفظ باطن در همهٔ این اشعار بمعنی دوم اوست - (اردو) دل سے بددعا دینا. کوسنا - دلی بددعا کا اثر کرنا -

باعث بکسر عین مهمله و ثای مثلثه ساکن بقول بهار برانگیزنده و بمعنی وسیله و علت و سبب مجاز است و با لفظ انگیختن مستعمل - تو باعث جمع این مؤلف عزمنا

نباشد کہ فارسیان در آخر باعور الف تسمیہ برای تعظیم زیادہ کردہ باعورا خواندند۔ چنانکہ نصیرا و ظہیرا و صائبا و باعور لغت عبرانی است (اردو) بلعم ایک عالم کا نام ہے جو موسی علیہ السلام کے زمانہ مین گزرا ہے۔ اس کے باپ کا نام عبرانی زبان مین باعور تھا۔ فارسی مین بزیادت الف تسمیہ باعورا مشہور ہے۔

باغ بقول برہان و جامع (۱) معروف است کہ بعربی حدیقہ گویند و (۲) کنایہ از دنیا و روزگار ہم۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول گوید کہ غالباً فارسی است و فرماید کہ در بعضی از کتب لغت دیدہ ام کہ عربی است و لہذا عبداللہ ہاتفی در شعر خود جمع آن باغات آوردہ ولیکن این قسم تصرفات فارسیان بسیار است چنانکہ پرگنات جمع پرگنہ۔ صاحب ناصری بر معنی اول قانع بہار گوید کہ از مولوی حبیب اللہ۔ صاحب ترجمۂ قاموس شنیدہ شد کہ لغت عربی است و بیغان جمع آن چون تاج و تیجان و در عرف ہندی باگ بکاف فارسی است و این توافق لسانین باشد باجملہ آراستہ۔ دلفریب۔ دلکشا از صفات و عروس از تشبیہات اوست (ظہیر فاریابی ؎) عروس باغ مگر جلوہ می کند امروز ۔ کہ باد غالیہ سا لیست و ابر لولو بار ۔ صاحب سوا از السبیل کہ پابند معربات است ذکر کردہ گوید کہ بیغان و باغات جمع این در عربی است مؤلف عرض کند کہ باگ را بدین معنی در لغات سنسکرت نیافتیم باجملہ باغ بمعنی حدیقہ اسم جامد فارسی زبان است دیگر ہیچ و معنی دوم را اگر سند استعمال بدست آید تو انہم عرض کرد کہ استعارہ باشد نہ کنایہ (اردو) (۱) باغ دیکھو آرم (۲) دنیا۔ مؤنث۔

باغ آفرینش اصطلاح۔ مرکب اضافی (۶۲۱۲)
کنایہ از دنیا باشد کہ آفرینش را باغی گفتہ اند
وعجبی نیست کہ بعض محققین معنی دوم باغ
را ازہمین اصطلاح قائم کردہ باشند ولیکن
تسامح اوشان است کہ مجرد باغ بدین معنی
چگونہ باشد (انوری سے) در باغ آفرینش
از حرص خدمت تو ٭ ہمچون بنفشہ ہر گز پیچی
مباد بی خم ٭ (اردو) دنیا۔ مؤنث
باغ آہو اصطلاح۔ خان آرزو در
چراغ گوید کہ از کتب تواریخ بہ ثبوت رسیدہ
کہ بدین نام باغی است در ہرات صاحبان
بحر و بہار ہم ذکر این کردہ اند مؤلف عرض
کند کہ مرکب اضافی است و وجہ تسمیہ این
جزین نباشد کہ آہوان بسیار درین باغ
باشند (اردو) باغ آہو۔ مذکر۔ ایک
باغ کا نام ہے جو ہرات مین واقع ہے
باغات خان آرزو در چراغ گوید کہ
(۱) جمع باغ و (۲) نام محلہ ایست در
اصفاہان کہ ساکنانش اکثر رندو اوباش
اند (میر نجات سے) در چمن تنبک تعلیم
گلت غنچہ گل ٭ رند باغاتی و تنبور نواز
بلبل ٭ وبہار مذکر معنی دوم نسبت معنی اول
گوید کہ جمع تراشیدہ فارسی زبانان است
(ملا عبد اللہ ہاتفی سے) کہ ناگاہ از طرف
باغات شہر ٭ برآمد یکی گرد آشوب دہر ٭
(محمد طاہر نصیرابادی در احوال میرزا
محمد شفیع مازندرانی نوشتہ) او در اوائل
حال مشرف باغات سرکار خاصہ بودہ
مؤلف عرض کند کہ حقیقت معنی اول
بر لفظ باغ مذکور شد و نسبت وجہ تسمیہ
باغات بمعنی دوم عرض می شود کہ مسکن رندان
و اوباشان را بدین وجہ باغات نام کردہ
باشند کہ باغ در عربی زبان بمعنی ہیجان
و پراگندگی آمدہ ولیکن جمع این بقاعدۂ

عربی تصرف فارسیان است (اردو)
(۱) باغات۔ باغ کی جمع۔ مذکر۔ (۲) باغات
مذکر۔ صفاہان مین ایک محلہ کا نام ہے۔
جہان اکثر رند او راوباش رہتے ہین۔

باغ ارم | استعمال۔ بقول ضمیمۂ برہان
وشمس و ہفت باغی است کہ شداد بن عاد
ساختہ بود صاحب مؤید گوید کہ بہشت دنیا
باغ شداد **مؤلف** عرض کند کہ بحث این
بر لفظ ارم گذشت و درینجا مرکب اضافی
است (انوری ؎) آنجا کہ درآید بہ نوا
بلبل نزہت ٭ چرخ چغد زیارت نکند باغ
ارم را ٭ (اردو) دیکھو ارم کے پہلے معنے

(الف) **باغ باغ** | اصطلاح۔ بقول خان
آرزو در چراغ بمعنی بسیار شگفتہ و خوش ؎
فرماید کہ اگرچہ سابق میدانستم کہ این فارسی
ہندوستان است لیکن الحال بہ ثبوت پیوست
کہ فارسی صحیح است (خیالی خجندی ؎)
چمن را تا نسیمت در دماغ است ٭ ز شادی
غنچہ را دل باغ باغ است ٭ بہار از
اکبرنامہ ہم سندی پیش کردہ (؎) ہوس
از ریاحین معطر دماغ ٭ ز بوی چمن آرزو
باغ باغ ٭ (ظہوری ؎) باغ باغ از خرمی
گل در گلستان شگفتہ ٭ گر بداند لائق آن
گوشۂ دستار ہست ٭ صاحب بحر نیز این مصداق

(ب) **باغ باغ شدن** | را ہم بمعنی شاد
شدن آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ بہ تکرار
لفظ باغ کثرت شگفتگی خاطر را پیدا کردہ اند
وبس (اردو) (الف) باغ باغ نہایت
خوش جیسے "میرا دل باغ باغ ہے" (ب)
باغ باغ ہونا۔ بقول آصفیہ۔ نہایت خوش
ہونا۔ شگفتہ خاطر ہونا۔

باغبان | اصطلاح۔ بقول بہار بمعنی باغ
پیرای و بقول مؤید نگہدارندۂ باغ **مؤلف**
عرض کند کہ بقول برہان کلمۂ بان چون باکلمہ

مرکب شود بمعنی نگہبان آید چنانکہ دربان
پس این مرکب بمعنی حقیقی است وحقیقت
باآن را بجایش ذکر کنیم (ظہوری ؎)
بسیر باغ محو ان باغبان ظہوری را؛ کہ جلوہ
ہای قدا نشاروں نمی آید؛ (صائب ؎)
نہال قد ترا تا جہان بود در سر؛ کہ نازش
قدا نست باغبان ترا؛ (اردو) باغبان
بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ مذکر ۔ مالی ۔ باغ کا محافظ

باغبان راوقت میوہ گوش کر می باشد

مثل ۔ صاحب خزینۂ امثال
فارسی ذکر این کردہ اند و از معنی ومحل استعمال
ساکت ۔ مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم
گویند "باغبان وقت میوہ کر باشد" یعنی
چون موسم میوہ رسد باغبان سرزنش و
نکوہش ۔ ملامت مالک را بدنگیرد و کار
از سکوت گیرد بر خلاف آن در موسم بی
باری خیلی نازک مزاج و برداشت سخن ما
درشت نمی کند سبب انیست کہ در موسم میوہ
موقع خوردن میوہ دارد و نمی خواہد کہ باغ
را واگذارد ۔ فارسیان چون بینند کہ مالک
باغ باغبانی را نسبت کارش ملامت می کند
گویند بابا ہرچہ خواہی بگو گوش باغبان گر است
و این مقولہ خبر می دہد ازین کہ درختان باغ
بار ور است وہمین مثل را بجائی دیگر ہم
زنند کہ مماثل این باشد بہ خودغرضی (اردو)
دکن میں کہتے ہیں کہ "شاخ چٹکے تو مالی بیدار
" اس کا مطلب یہ ہے کہ جب میوہ کا موسم
نہیں ہوتا تو مالی اسقدر گہری نیند سوتا ہے
کہ اگر کوئی درخت کاٹ لیجائے تو مالی کو خبر
تک نہو اور ثمرہ کے موسم میں وہ رات بھر
بیدار رہتا ہے یعنے پکے ہوے آم کے گرنے
کی آواز سے وہ درخت کے پاس پہنچ جاتا ہے
بظاہر اسکی یہہ بیداری حفاظت کی غرض سے
معلوم ہوتی ہے لیکن فی الحقیقت اس کا

مقصد یہ ہوتا ہے کہ ٹپکا ہوا پھل رات ہی
رات مین نوش جان کرے۔ یہ کہاوت
بالمعنی قریب قریب اسی فارسی مثل کے ہے
جس سے مالیون کی خودغرضی میوہ کے موسم
مین ظاہر ہوتی ہے۔

(۱) **باغ بخت** استعمال۔ ہر دو مرکب (۷۴۲۷)
(۲) **باغ بدن** اضافی است بمعنی
بخت و بدن کہ مثل باغ است ماذکر
این بالظہار تشبیہات باغ کردہ ایم کہ فارسیان
بخت و بدن را ہم بباغ تشبیہہ دادہ اند
(ظہوری ک) بباغ بخت بر سر خرمی را
سایہ افگندم؛ گذشت آنہا ظہوری کز
بہارستان خزان روید؛ (ولہ ک) بر
خس و خاری سر کوئی اگر افتد گذر؛ تا گلی
چینم بباغ بخت دامان دادہ ایم (ولہ ک)
عشوۂ ساقی بشر ابم فگند؛ باغ بدن رارگ
تو پی تاک باد؛ (اردو) (۱) باغ بخت
مذکر (۲) باغ بدن کہہ سکتے ہین۔ مذکر۔

باغ بدیع اصطلاح۔ بقول برہان و
بحر و رشیدی و جامع و (جہانگیری در ضمیمۂ
کتاب) کنایہ از بہشت باشد۔ صاحب شمس
گوید کہ کنایہ از بہشت و بہشت ہشتم و بقول
مؤید جنت الماوی کہ بہشت ہشتم باشد و صاحب
انند گوید کہ (۱) آسمان و (۳) بہشت عنبر
سرشت و جنت الماوی و بقول ہفت جنت
الماوی۔ مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی
است و بدیع صفت باغ و ما باعتبار محققین
اول الذکر خصوصاً صاحب جامع کہ از اہل
زبان است مطلق بہشت دانیم و تخصیص
بہشت ہشتم را وجہی درین اصطلاح نمی بینیم
و نسبت معنی اول بیان کردۂ صاحب انند
طالب سند استعمال باشیم (اردو) (۱)
آسمان۔ دیکھو اسمان (۲) بہشت دیکھو
ادریس خانہ۔

باغ بلبل اصطلاح - بقول بہار و بحر وانند باغیست در صفاہان مؤلف عرض کند کہ اگر سند استعمال پیش شود تو نیم عرض کرد کہ مرکب اضافی است و وجہ تسمیہ جز این نباشد کہ بلبلان درین باغ بکثرت باشند و گل ہم (اردو) صفاہان میں ایک باغ ہے جس کا نام باغ بلبل ہے - مذکر

باغ بہشت در اصطلاح - بقول صاحب شمس (۱) بہشت (۲) قالب انسان مؤلف عرض کند کہ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد (باغ ہشت در) بجای خودش می آید بہ ہمین دو معنی و بحث آن ہمہ را انجا کنیم - درینجا ہمین قدر کافی است کہ صاحب شمس غور نکرد و ہشت را بہشت نقل کرد اعتبار را نشاید (اردو) دیکھو باغ ہشت در -

باغ پرستارہ اصطلاح - بقول ضمیمہ برہان و مؤید و بحر و ہفت بکسر غین معجمہ کنایہ از باغی باشد پر از گلہای شگفتہ - صاحب انند صراحت کند کہ بضم بای فارسی و سکون رای مہملہ باشد مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است و معنی لفظی این باغی کہ مملو از ستارگان است و بہ تشبیہ گلہای باغ - کنایہ از باغی کہ دران گلہای بسیار باشد دیگر ہیچ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) وہ باغ اور چمن جو پھولوں سے بھرا ہوا ہو - مذکر -

باغ پیرای اصطلاح - بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی باغبان کہ پیراستن باغ از فرائض اوست (والہ ہروی ع)
چمن حسن تو ہر روز بہی چون ندہد * باغ پیرای نگہ بر در دہقان نیاز * مخفی مبادکہ ضرورت ندارد کہ تحتانی آخرہ را داخل اصطلاح

کنیم که زائد است ہ (اردو) دیکھو باغبان
باغنج بقول ہے۔ وری مرادف باغنج که به نون
چهارم می آید هر دو بفتح غین معجمه. انگور نیم
رسیده. صاحب رشیدی گوید که در جهانگیری
بضم غین و جیم فارسی است صاحب برهان
ذکر (باغنج به نون چهارم و جیم عربی در آخر)
به همین معنی کرده و صاحب ناصری باغنج را
بروزن نارنج آورده. خان آرزو در سراج
فرماید که باغنج را بعضی بضم غین و جیم عجمی نوشته
اند و باغج بدون نون اگرچه مخفف می تواند شد
ولیکن بی سند است پس تصحیف خواهد بود
(الخ) **مؤلف** عرض کند که اصل این باغنج
بود. بار بمعنی حقیقی است که بر باشد و غنج
بالفتح بقول برهان بمعنی آغشته چنانکه بیمار غنج
بمعنی دردناک یعنی آغشته بیماری (الخ)
و به تحقیق ما بالضم باشد زیرا که مبدل گنج است
که بمعنی گنجایش می آید و همین است اسم مصدر
گنجیدن پس بار غنج خوشه انگور نیم رسیده
را گفتند که پیداوار بار باشد و ما مشاهده کردیم
که دانه های خوشه انگور در نیم رسیدگی یکشت
بود و هر روز کم کم می ریزد و چون رسیده
و پخته شود آن قدر کثرت باقی نماند از همین جهت
خوشه انگور نیم رسیده را فارسیان بارغنج
نام کردند و مجازاً برای انگور نیم رسیده
هم مستعمل شد. رای مهمله بکثرت استعمال
حذف شده باغنج باقی ماند و باغج بدون
نون مخفف آنست چنانکه ایشان و ایشا
این و ای. نمیدانیم که خان آرزو برای تخفیف
نون چه قسم سند می طلبد و چرا باغج را تصحیف
گوید و آنچه باغنج به جیم فارسی می آید مبدل
باغنج است چنانکه کاج و کاچ حیف است
که خان آرزو معاصر ما نماند تا می پرسیدیم
که چه قسم تحقیق را بکار می برد (اردو)
پکے انگور. مذکر. نیم پختہ انگور۔

(۱۹۹) **باغ جنان** اصطلاح۔ بکسرہ عین معجمہ و کسر جیم عربی مرکب اضافی است که باغ بہ معنی آنولتش و جنان بمعنی بہشت پس ترجمہ لفظی این باغ بہشت است مخفی مباد کہ معنی حقیقی جنان در عربی زبان بقول منتخب معنی باغہا کہ جمع جنت باشد ولیکن استعمال این در فارسی مخصوص است برای بہشت (ظہوری ؎) گل حشمت گل باغ جنان ہا گلخنی باش و گلستان شناس ہا (اردو) باغ بہشت۔ مذکر۔

باغچ بہ جیم فارسی ہمان باغج کہ بہ جیم عربی گذشت صراحت معنی و مانند و اشارہ این ہمدر انجا کردہ ایم صاحبان برہان و آنند و جہانگیری ذکر این کردہ ؛ (اردو) دیکھو باغج

باغچوان بقول آنند بحوالہ فرہنگ فرنگ لغت فارسی است بمعنی باغبان۔ دیگری از محققین فارسی زبان ذکر این نکردہ مؤلف عرض کند کہ خلاف قیاس نیست اصل این (باغچہ بان) باشد ہای ہوز حذف و بای موحدہ بہ واو بدل شد چنانکہ آب و آو معنی لفظی این نگہبان باغچہ باشد صاحب کنز کہ محقق ترکی زبانست ذکر باغچہ بان و باغچہ بہ ہمین معنی کردہ و جا دارد کہ باغچ را بمعنی انگور نارسیدہ گیریم و نگہبانش ہمان باغبان باشد (اردو) دیکھو باغبان۔ مذکر۔

باغچہ بقول ہفت بفتح جیم فارسی باغ خورد را گویند و بقول غیاث باغ کوچک و فرماید کہ کسانی کہ باغیچہ گویند خطاست صاحب سخندان گوید کہ باغسہ ہم بہ ہمین معنی آمدہ و صاحب کنز فرماید کہ لغت ترکی زبانست بمعنی حدیقہ و بستان و بمعنی جنینہ ہم کہ باغ خورد باشد مؤلف عرض کند کہ فارسیان کہ این را بمعنی دوم مخصوص کردہ اند بدین وجہ باشد کہ کلمہ چہ بالفتح برای تصغیر می آید

وصاحب تحقیق القوانین ذکر این فرماید که چه
در آخر اسم واقع شده مفید معنی تصغیر باشد
چنانکه سبوچه وکوچه وقالیچه وکلیچه (الخ) پس
از معاصرین عجم آنانکه همین لغت را بزیادت
تحتانی بعد غین معجمه باغیچه گویند فرید علیه باغچه
باشد (اردو) باغچه - بقول آصفیه - فارسی
اسم مذکر (عوام باغیچه) - چھوٹا باغ - چمن -

(۱) **باغچهٔ سلیمان** اصطلاح - صاحب
(۲) **باغچهٔ سلیمانی** انند ذکر (۱) کرده
گوید که باغ طلسم باشد که بشعبده وسحر بنظر
متخیل گرداند وصاحبان بحر وغیاث
همین معنی را بر (۲) نوشته اند دیگر کسی از محققین
فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید که
(۱) مرکب اضافی است و (۲) مرکب
توصیفی ومعنی لفظی این باغی کوچک منسوب
به سلیمان علیه السلام واین اسم فرضی است
ونسبت با سلیمان متظر بر طلسم که جن ها تابع
سلیمان بود دیگر هیچ حیف است که سند استعمال
پیش نشد (اردو) باغیچهٔ سلیمانی - مذکر -
فارسیون نے اس طلسمی اور خیالی باغ کو
کہا ہے جو ساحرین اور شعبدہ باز دکھلاتے ہیں

(۲۰۰) **باغ خلد** اصطلاح - مرکب اضافی است
مرادف باغ جنان که گذشت - مخفی مباد
که خلد لغت عرب است بالضم بمعنی همیشگی
ومخصوص برای بهشت (کذا فی المنتخب) -
(ظهوری سـ) بالین قبول نیست ز گلهای
باغ خلد ٭ از خار کوی عشق به بستر فتاده ایم ٭
(اردو) دیکھو باغ جنان -

(۲۰۱) (الف) **باغ دل** استعمال - (الف)
(ب) **باغ دلگشا** فارسیان دل را
به باغ تشبیه داده اند و باغ دل - دل
باشد (ظهوری سـ) تمنا را بسیر باغ دل
گاهی توان بردن ٭ که جای سبزه از لمها
حسرت نیشتر روید ٭ و (ب) بقول بهار (۱)

باغیست ور تفت (محسن تاثیر سے) در بزم
شراب قدس ساقی ہو کیفیت باغ عبد باقی
ہو گلزار دگر کہ رشک مینوست ہو قنّادی شہر
مالک اوست ہو شیرین نسبی خوش انتظامی ہو
منصرت دہ آن نصیر نامی ہو ہر کس بسلیقہ آشنا
نیست ہو دل بستہ باغ دلکشا نیست ہو موقف
عرض کند کہ (۲) مرکب توصیفی بمعنی مطلق باغی
کہ دلکشا باشد (ظہوری سے) ز وصف خلد
ظہوری مکن نیز ندانم ہو کہ نیست جز سر کوی باغ
دلکشای کسی ہو (اردو) (الف) باغ دل
کھہ سکتے ہین یعنی دل کی تشبیہہ باغ کے ساتھہ
مذکر (ب) (۱) باغ دلکشا ایک خاص باغ
کا نام ہے جو تفت مین واقع ہے۔ مذکر (۲)
باغ دلکشا۔ اُس باغ کو کھہ سکتے ہین جسکی سیر سے
دلکو فرحت حاصل ہو۔ صاحب آصفیہ نے
دلکشا پر فرمایا ہے۔ کہلا ہوا۔ وسیع۔ فراخ۔
دلکو شگفتہ کرنے والا۔ فرحت افزا جیسے دلکشا باغ

(۲۰۲۲) **باغ دنیا** استعمال۔ مرکب اضافی است
۔ فارسیان دنیا را بہ باغ تشبیہہ دادہ اند و باغ
دنیا۔ دنیا باشد (انوری سے) صبا بسبزہ بیاراست
باغ دنیا را ہو نمونہ گشت زمین مرغزار عقبی را ہو (اردو) باغ دنیا۔ کھہ سکتے ہین مذکر
یعنے دنیا کی تشبیہہ باغ کے ساتھہ۔ بلحاظ
نیرنگی دنیا و غیر ذالک۔

باغر بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر ثالث و سکون رای مہملہ (۱) لغت فارسی است
بمعنی آماس و ورم کہ در بدن باشد و (۲) خنازیر ہمو او بر خنازیر گوید کہ ریشہا کہ
در گردن و گلوی مردم برآید صاحب فصول الاغراض بر خنزیر گوید کہ جمع این خنازیر
و در اصطلاح اطبا عبارت از اورام صغار است کہ در اکثر امر در مکان خود متمکن
باشد و حرکت نکند و گاہ باشد کہ بدستور سلعہ در ابتدا ہمچون متحرک باشد و اکثر حدوث

آنها در عموم رخوه خاصه در عنق باشد وبیشتر متعدد بود که همگی آنرا ایک کیس بود و باشد که هر
واحد را کیس علیحده باشد وخاصه انهاست که هم رنگ بدن وخورد باشند وخنزیر شدید العظم
بسیار کم بهم می رسد وعلت مولدهٔ این علت رطوبت غلیظه باشد که از تواتر تخم وشیوع هضم
در بدن جمع آمده باعضاء رخوه ریزد ووجه تسمیهٔ این علت کثرت وقوع آن بخنزیر باشد
آن بدان یا متعدد والعدد بودن وی بدستور کثیر الولد بودن حیوان مذکور یا نسبت عنق مصاب
بگردن خنزیر در عدم تمایل آن بمنیه ویسره است (انتهی) دیگر کسی از محققین فارسی ذکر
این نکرد مؤلف عرض کند که باغر بقول کنز بکسر غین معجمه لغت ترکی است بمعنی صدر وحشا
واحشا پس اگر فارسیان قدیم این را مفرس کرده برای ورم وآماس بدن وخنازیر
استعمال کرده باشند اسم جامد باشد واز لغت باغره که می آید من وجه تصدیق این
می شود (اردو) (۱) دیکھو آماس (۲) کنٹھہ مالا - بقول آصفیہ - ہندی - اسم
مذکر - خنازیر - گل سوا - گھر گھرا - گلے کے ایک مرض کا نام جس مین گلٹیان ہو جاتی ہین -

باغ رخ استعمال - مرکب اضافی است (۲۰۲۲)
فارسیان رخ محبوب را باباغ تشبیه داده اند
(ظهوری س) بهار بستر بالین بخت بیدار نگار
که از فسانهٔ باغ رخت بخواب شده
مؤلف عرض کند که سبزه خط وچاه زنخدان
وسیب ذقن وغیر ذلک ثبوت این است
(اردو) باغ رخ کہہ سکتے ہین - یعنی رخ
کی تشبیہہ باغ کے ساتہ - مذکر -

(۲۰۲۳) **باغ رخسار** استعمال اسم مرکب اضافی
است - مماثل باغ رخ که گذشت یعنی تشبیه
رخسار یار به باغ (انوری س) گر او را باغ
رخسارت بود راه ها از ان دلها که در زلف

تو ہستند ﴿ (اردو) باغ رخسار۔ کہہ سکتے
ہین یعنی رخسار کی تشبیہ باغ کے ساتھہ۔ مذکر۔
(۲) باغ رخسارہ در استعمال عجم۔ بدون
اضافت۔ اسم فاعل ترکیبی است کہ کنایہ
باشد از محبوب (ظہوری ۔) نخوانم بشنوم
افسانہ ہای باغ رخساران ﴿ کہ می ترسم فتد
بر چشم بیدارم گل خوابی ﴿ (اردو) باغ
رخسار۔ مذکر۔ محبوب کو کہہ سکتے ہین۔

باغ رضوان اصطلاح۔ مرکب اضافی
کنایہ باشد از بہشت کہ رضوان بالکسر نام
فرشتہ ایست کہ مؤکل و دربان بہشت است
(ظہوری ۔) دلکشائیہای کوی سیر خاطر
میکند ﴿ گاہی ارگوشی بحرف باغ رضوان
دادہ ام (اردو) باغ رضوان کہہ سکتے ہین۔ مذکر۔ صاحب
آصفیہ نے فرمایا ہے کہ رضوان عربی اسم مذکر۔ ایک فرشتہ
کا نام جو فردوس برین کا دربان اور موکل ہے۔

باغ رفیع اصطلاح۔ بقول برہان بفتح
را ے قرشت بمعنی باغ بدیع است کہ
کنایہ از بہشت عنبرسرشت باشد صاحب
(جہانگیری در ضمیمۂ کتاب) و صاحبان جامع
و بحر و مؤید ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض
کند کہ مرکب توصیفی است بمعنی باغی کہ رفعت
دارد۔ مخفی مباد کہ آنچہ صاحب برہان عنبر سرشت
را بصفت بہشت آوردہ حکم فضولی دارد
کہ در تعریف (باغ رفیع) دخلی ندارد محققین
را باید کہ در تعریف اصطلاحات از لفظ
اصلی کار گیرند حیف است کہ کسی از محققین
بالا سند استعمال پیش نکرد قول جامع بمنزلہ
سند است کہ از اہل زبانست (اردو)
دیکھو باغ بدیع۔

باغ رنگین اصطلاح۔ بقول ضمیمۂ
برہان و مؤید و شمس و بحر کنایہ از دنیا است
مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است
بہ فتح رای مہملہ و سکون نون و کسر کاف فارسی

نیرنگی و رنگارنگی دنیا مشہور است (اردو) باغ رنگین ۔ مذکر ۔ دنیا کو کہہ سکتے ہین ۔

باغ رویان اصطلاح ۔ اسم فاعل ترکیبی ۔ از قبیل باغ رخسار چنانکہ گذشت کنایہ باشد از محبوبان منظر بر سبزۂ خط وچاہ زنخدان و سیب ذقن وغیر ذلک (ظہوری سہ) باغ رویان بہ بہار نگہم محتاج اند ؛ سببی ہست کہ باہیچ منی ساختہ اند ؛ (اردو) یار کو باغ رو کہہ سکتے ہین بلحاظ سبزۂ خط اور چاہ زنخدان وغیرہ ۔

باغرہ بقول جہانگیری باغین موقوف و فتح رای مہملہ ۔ گرہی را گویند کہ در اعضاو بند مردم بسبب دردمندی پیدا شود مثلاً از پای کسی دنبلی بر آمدہ باشد وبواسطہ درد آن در بیغولۂ ران گرہ ہا بہم رسد یا سر بالین بد نہادہ باشد و بدان جہت در گردن گرہ ہا پیدا شود و ہر گرہی کہ مثل این بہم رسد آنرا باغرہ خوانند صاحب برہان بذکر معنی بالا فرماید کہ بقول بعض زحمتی است کہ بسبب زحمت دیگر پیدا شود و مآل ہر دو یکی است صاحب سروری فرماید کہ بکاف فارسی عوض غین معجمہ ہم آمدہ بمعنی زحمت کہ از زحمت دیگر تولد کند صاحب رشیدی ہمزبان تعریف جہانگیری و فرماید کہ باگرہ مرادف این صاحبان جامع و ناصری ہم ذکر این کردہ اند ۔ صاحب مؤیّد صراحت مزید کند کہ چون این گرہ پختہ گردد ریم بیرون آید ۔ خان آرزو در سراج بذکر اقوال جہانگیری و رشیدی و برہان فرماید کہ آنچہ برہان بعد بیان آخر الذکر گوید کہ مآل ہر دو یکی است درین بحث است چہ تفاوت عموماً و خصوصاً کم تفاوتی نیست و بقول قوسی گوید کہ شوری کہ در بدن پیدا شود ۔ مؤلف عرض کند کہ محقق ہند نژاد در تعمیم و تخصیص معنی بیان کردۂ برہان

بحثی دارد کہ ضرورت نداشت با معنی آخر الذکر راکہ عام است حقیقی گیریم و معنی خاص اول الذکر مجاز آن و باغرہ مبدل باگرہ کہ کاف فارسی بغین بدل شود چنانکہ گلولہ و غلولہ و خیال ما این است کہ ترکان استعمال این بغین معجمہ کردہ باشند حیف است کہ لغات ترکی ازین ساکت باتی حال اصل این باگرہ بہ کاف عربی مرکب از با کہ بمعنی خوف و بیم می آید و رہ مخفف راہ بمعنی طریق پس معنی لفظی این راہ خوف باشد و شک نیست کہ باگرہ بسیار خوف ناک است یعنی اگر دیر بماند خود او بصورت دنبلی ریم پیدا کند و نوبت بہ فصاد رسد و این مصداق است بہ (یک نہ شد دو شد) بالجملہ فارسیان کاف عربی را بہ فارسی بدل کردند چنانکہ کند و گند و استعمال این مجاز آن مخصوص است برای معنی اول الذکر و جا دارد کہ فارسیان بر لغت باغر کہ گذشت ہای نسبت زیادہ کردہ منسوب بہ باغر کردند بمعنی منسوب بہ ورم یا منسوب بخنازیر و پس ازان باغرہ را باگرہ کردند و الآخر اولی من الاول۔ (اردو) گلٹی۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ غدود گانٹھ۔ گرہ۔ دکن مین باگرہ ہی مستعمل ہے۔ وہ خاص گلٹی جو کسی ہرج سے پیدا ہو جیسے ہاتھ مین دنبل ہونے سے اسکے ہرج سے بغل مین باگرہ ظاہر ہوتا ہے اسی طرح پاؤن مین دنبل یا زخم ہونے سے چڈھے مین باگرہ ہوتا ہے۔

باغ زاغان اصطلاح۔ بقول جہانگیری و برہان و رشیدی و بحر نام باغی است از باغہای ہرات سخان آرزو در سراج گوید کہ الحال جای حاکم نشین ہرات ہمان باغی است و در چراغ ہدایت ہم ذکر این کردہ۔ بہار از محمد قلی سلیم سندی آوردہ (۵) ذوق

گلگشت خراسان رفتہ است از یاد ما ؎ در
سواد ہند سیر باغ زاغان می کنیم ؎ مؤلف
عرض کند کہ مرکب اضافی است و از معانی
متعددہ زاغ یکی را در وجہ تسمیہ این دخل
باشد یعنی زاغ بمعنی غراب و قسمی از کبوتر سیاہ
و فتنہ و گوشہ کمان آمد پس عجبی نیست کہ کثرت
زاغہا یا کبوترہای سیاہ درین باغ باشد
کہ موسوم شد بباغ زاغان و نظر برین کہ
مستقر حاکم ہرات است معنی فتنہ ہا را
درین دخلی باشد و جا دارد کہ باغی را باغ
زاغان گفتہ باشند کہ از کثرت درختان تیرہ
و تار باشد و ہمین قسم باغ را زاغان می پسندند
و مسکن خود کنند مقابل باغ سپید کہ می آید
بالجملہ باغ مخصوص را بدین نام موسوم کردن
خبر می دہد برین کہ باغ تیرہ باشد (عبداللہ
ہاتفی ؎) پس آنگاہ کرد آن سرافراز سرو
بسوی باغ زاغان خرامان تدرو ؎ -

(اردو) باغ زاغان - ہرات مین ایک
باغ کا نام ہے - مذکر -

باغ زمستانی اصطلاح - صاحب ہنگا
بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاجار گوید
کہ باغی را گویند کہ بالای درختانش ایوان
چسپوش کردہ باشند تا از صدمہ برف
باری محفوظ مانند و صاحب بول چال
ہم ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ مرکب
توصیفی است معاصرین عجم بر زبان دارند
و گویند کہ درین قسم باغ امرا ہم در زمستان
مقیم باشند (اردو) فارسیون نے
باغ زمستانی (مذکر) اس باغ کو کہا ہے
جس کے درختون پر چھتیون کا سایہ قائم
کرتے ہین تاکہ درخت برف باری سے محفوظ رہین

باغ زندگی استعمال - فارسیان زندگی
را بباغ تشبیہہ دادہ اند - مرکب اضافی
است (صائب ؎) گریہ تلخ است

(۲۲۰۵)

صہبای ایاغ زندگی ہا آہ باشد سرو پا بر جای
باغ زندگی ہا (اردو) باغ زندگی۔
کہہ سکتے ہین۔ مذکر۔ یعنی باغ کی تشبیہ زندگی
کے ساتھہ۔

(الف) **باغ سبز می نماید** مقولہ۔ صاحبان
(ب) **باغ سبز نمودن** مخزنیۃ الامثال
و امثال فارسی ذکر (الف) کردہ از معنی
ساکت و (ب) بقول (خان آرزو در
چراغ) وعدہ ہای دروغ نمودن از
راہ فریب و فرماید کہ از اہل زبان بہ تحقیق
پیوستہ و صاحبان بحر و بہار گویند کہ فریب
دادن و آراستہ نسبت (ب) از محسن تاثیر
سند آوردہ (ے) غیر بن خطی بدام وعدہ
خامہ کشید ہا باغ سبزی ہر طرف بنمود و در
دامہ کشیدہ ہا مؤلف عرض کند کہ (الف)
مقولہ ایست مشتق از مصدر مرکب (ب)
یعنی حالش۔ فارسیان چون کسی را بینند کہ
وعدہ دروغ می کند یا فریب می دہد استعمال
الف کنند (اردو) (الف) سبز باغ
دکھاتا ہے ؎ (ب) سبز باغ دکھانا بقول
آصفیہ۔ فریب دینا۔ دھوکا دینا۔ بتا دینا۔
جھوٹے وعدے سے بہلانا۔ اصل مین اس
عملی باغ سے مراد ہے جو بازیگر ایک آن واحد
مین پردے کے نیچے سے غیر موسم مین سبز
پیڑ اگا کر دکھا دیتے ہین۔ چونکہ اسکی کچھہ
اصل نہین ہوتی اس وجہ سے وعدہ ہای
دروغ پر استعمال ہونے لگا (میر تقی ؎)
تیرا ہی منہ تکے ہے کیا جانئے کہ نوخط ہا
کیا باغ سبز تو نے آئینہ کو دکھایا ہا (ناظم
ع) سبز باغ اپنو دکھانے لگے ماشاء اللہ ہا

باغ سبزی کاری اصطلاح۔ بقول
صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین
شاہ قاچار باغی کہ دران کاشت بقولات
کنند۔ صاحب بول چال ہم ذکر این کردہ

ومعاصرین عجم ہم بر زبان دارند مرکب توصیفی است وموافق قیاس (اردو) ترکاری کا باغ۔ مذکر۔

باغ سپید اصطلاح۔ بقول بحر نام باغی۔ صاحب انند نقل نگارش صاحب ہفت گوید کہ (۱) باغ روشن را گویند ونیز باغی کہ صحن ودیوار آن سپید باشد و (۲) نیز نام باغی کہ نوشا بہ بکنار بردع ساختہ بود مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است ومعنی حقیقی این باغی کہ از کثرت درختان تیرہ وتار نباشد۔ مقابل باغ زاغان ومعنی دوم مجاز آن کہ باغ مخصوص را بدین نام موسوم کردند مخفی مباد کہ بردع بالفتح وبفتح دال مہملہ ملکیست از توابع ایران در آذربیجان باقلیم پنجم (شیخ نظامی در شیرین خسرو) سپیدہ دم زلشکر ہای خسرو ہا سوی باغ سپید آمد رواروہا۔ (اردو) (۱) وہ باغ جو روشن ہو اور گنجان نہ ہو جس مین درختون کی کثرت نہ پائی جائے۔ مذکر۔ (۲) ایک باغ کا نام فارسی مین باغ سپید ہے جس کو نوشابہ نے بردع کے سرحد پر بنایا تھا۔ مذکر۔

باغستان اصطلاح۔ بقول بہار وانند باغستان وداغستان (۱) نام جائی در عراق دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ داغستان ورای باغستان است معاصرین عجم گویند کہ در عراق عجم ملوکی است کہ کثرت درختان میوہ دار دارد آن را باغستان گویند وناحیہ کہ کثرت جبال دارد بہ داغستان معروف۔ صاحب کنز فرماید کہ ترکان این لغت را از فارسی گرفتہ اند وبمعنی باغ انگور استعمال کردہ اند وہم او بر باغ فرماید کہ لغت فارسی است ودر ترکی بمعنی انگور مستعمل (اردو) باغستان

عراق عجم میں ایک ملک کا نام ہے جس میں میوہ دار اشجار کی کثرت ہے۔ مذکر۔

باغ سخا اصطلاح۔ بقول جہانگیری در ضمیمہ کتاب کنایہ از سخی بود و بقول برہان و جامع و مؤید (۱) کنایہ از مردم صاحب ہمت و سخاوت و (۲) کنایہ از دنیا۔ مؤلف عرض کند کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ ظاہرا مرکب اضافی است و بمعنی اوّل الذکر موافق قیاس و برای معنی دوم مشتاق سند استعمال باشیم۔ زیراکہ دنیا ہم سخی باشد و ہم بخیل (اردو) (۱) سخی۔ صاحب سخاوت (۲) دنیا۔ مؤنث۔

باغ سخن استعمال۔ مرکب اضافی است (۲۲۰۹)
۔فارسیان سخن را بباغ تشبیہہ دادہ اندکہ سخن ہم ہمچون باغ رنگینی دارد (انوری ۵) ہرچہ در شاخ ہنر باغ سخن طوطی داشت ہمہ را داعیۂ برگ توبس وام گرفت (اردو) باغ سخن کہہ سکتے ہیں یعنی سخن کی تشبیہہ باغ کے ساتھ اسلئے کہ کلام میں بھی رنگینی ہے۔ مذکر۔

باغ سرپوشیدہ اصطلاح۔ صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ باغی را گویند کہ سرش پوشیدہ باشد صاحب بول چال گوید کہ بر اکثر درختہا سقف زجاجی گذارند تا درختان از برودت برف محفوظ مانند و این قسم باغ را باغ سرپوشیدہ گویند۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار (باغ سرپوشیدہ ساختہ) را بہمین معنی آوردہ (اردو) وہ باغ یا چمن جس پر شیشے کی چھت قائم ہو تاکہ درخت برف سے محفوظ رہیں۔ مذکر۔

باغ سفید اصطلاح۔ بقول بحر ہمان باغ سپید کہ گذشت (اردو) دیکھو باغ سپید

باغ سیاوشان اصطلاح۔ بقول

سروری و جهانگیری نام نوائی و لحنی و از
منوچهری سند آرد (ـه) بلبلان راه گل
نوش و لبینا دانند ۰ صلصلان باغ سیاوشان
۰ سرو سیاه ۰ و فرماید که لبینا نام لحنی ز نوائی
و صلصل بضم صادین مهملتین بعربی نام
مرغی شبیهه به فاخته صاحب رشیدی گوید که
نام نوائیست از موسیقی صاحب جامع بر
صوتی قانع. خان آرزو در سراج گوید
که باغ شیرین و باغ سیاوشان هر یک
نام نوائی از موسیقی. صاحبان بحر و بهار
وانند و هفت هم ذکر این کرده اند مؤلف
عرض کند که سیاوش نام پسر کیکاوس که بقول
غیاث بغایت خوش منش و عیاش بود الخ
پس عجبی نیست که این لحن و نوا مرغوب خاطر سیاوش
یا از اختراع او باشد که موسوم شد به باغ سیاوشان
والف و نون آخر برای نسبت است چنانکه
توران که منسوب به تور است و لفظ باغ
درینجا استعاره از لحن و نوا منظر بر تفریحی که
ازین لحن حاصل می شد (اردو) باغ
سیاوشان فارسی مین ایک موسیقی راگ کا نام
ہے جس کا موجد غالباً سیاوش ہے یا اسکو
یہ راگ پسند تھا. مذکر.

(۹۹۱۰) **باغ سینه** استعمال. مرکب اضافی فارسیان
سینه را با باغ تشبیهه داده اند که گل داغها
در وست (ظهوری ـه) فارغ از اندیشهٔ
بهار و خزانند ۰ نخل تمنا ز باغ سینه برند
۰ (اردو) باغ سینه کهه سکتے مین. مذکر
سینه کی تشبیهه باغ کے ساتھه ہو سکتی ہے

باغ شجری اصطلاح. صاحب وزیر
بحواله سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار ذکر
این کرده گوید که معنی باغ شجر دار است
مؤلف عرض کند که مقصودش بجز این
نباشد که تکلفات چمن بندی در وی نیست
و مخصوص است با درختان مثمر (اردو)

وہ باغ جس مین چمن بندی نہ ہو اور صرف
میوے کے درخت ہون۔ مذکر۔

باغ شگوفہ فشان | اصطلاح۔ بقول
بحر و ہفت کنایہ از چشم گریان است
مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است
و موافق قیاس کہ اشک شگوفہ را ماند۔
(اردو) چشم گریان۔ مؤنث۔ وہ آنکھ
جس سے اشک جاری ہون۔

باغ شیرین | اصطلاح۔ بقول سروری
نام نوائی و لحنی از جملہ سی لحن باربد و
بقول صاحبان برہان و بحر لحن چہارم
است و بقول خان آرزو در سراج
و مؤید و رشیدی و جامع و بہار نام
نوائی از موسیقی مؤلف عرض کند کہ مرکب
توصیفی است بمعنی باغ حلاوت بخش کہ
رنگینی آہنگ ہا دارد و این کنایہ باشد
(نظامی ؎) چو کردی باغ شیرین را
شکر بار ٭ شدی باغ از زمین بوسش شکر
خوار ٭ (اردو) باربد کے تیس راگون
سے چوتھے راگ کا نام فارسیون نے
باغ شیرین رکھا ہے۔ مذکر۔

(۲۲۱) **باغ طرب** | استعمال۔ مرکب اضافی
است۔ فارسیان طرب را باباغ تشبیہ
دادہ اند کہ تفریحی می بخشد (ظہوری ؎)
گر ز آہ من گل باغ طرب ٭ پژمردہ شدہ ٭
لالۂ دشت غم از آہ ظہوری تازہ باد
٭ (ولہ ؎) بباغ طرب نیست یک نغمہ
سنج ٭ ز بس در غمش ہای و ہو کردہ ایم
٭ (اردو) باغ طرب۔ کہہ سکتے ہین یعنے
طرب کی تشبیہ باغ کے ساتھ۔ مذکر۔

باغ طرّہ | استعمال۔ مرکب اضافی است
۔ فارسیان طرّہ را باباغ تشبیہ دادہ اند
مخفی مباد کہ طرّہ بالضم و تشدید را المعنی زلف
و موی پیشانی است و تشبیہ این باباغ جز این

نباشد که فارسیان طرّه را به سنبل تشبیهه می‌نما
که جزو باغ است (ظهوری ے) زباغ
طرّه فراق تو خلق چون نکشد ٭ کدام روز
نمی ترسی از خدای که حیه ٭ (اردو) باغ
طرّه کهه سکتے مین یعنی طرّه کی کی تشبیهه باغ
کے ساتهه۔ مذکر۔

باغ عامّه استعمال۔ صاحب روزنا
بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاه قاچار گوید
که باغ عام را گویند **مؤلف** عرض کند
که معاصرین عجم باغی را بدین نام موسوم
کردند که برای تفریح عامه رعایا درست
کرده میشود۔ مرکب توصیفی است و معنی
لفظی این باغی که منسوب به عوام و خواص
است بعضی از معاصرین بر انند که ما لغت
عربی عام های نسبت نتوانیم زیاده کنیم و
نزد شان عامه در حقیقت عامّة لغت
عربی است پس اندرین صورت باید که
این را مرکب اضافی گیریم ما می گوئیم که نمی آ
که فارسیان بسیاری از الفاظ غیر فارسی را
بقاعدۂ فارسی مرکب کرده اند پس وجهی نیست
که عامه را به های نسبت منسوب به عام نگیریم
(اردو) باغ عامه۔ مذکر۔ دکن مین اُس
باغ کا نام ہے جو حکومت نے اس غرض
سے بنایا ہے کہ عام و خاص رعایا اس کی
سیر کرین۔ پبلک گارڈن۔

باغ قدس اصطلاح۔ بقول ضمیمۂ
جهانگیری و برهان و جامع و ضمیمۂ ناصری
مرادف باغ بدیع و باغ رفیع۔ که گذشت
مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی است
که قدس را بمعنی مقدس گرفته اند خلاف قیاس
نیست (خاقانی ے) چو جان کار از مایت
بباغ قدس خواهد شد ٭ حواس کار کن از
حبس تن مگذار بر بانش ٭ (اردو)
دیکهو باغ بدیع۔

باغ گلکاری اصطلاح۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ باغی را گویند کہ دران گلبن ہای بسیار باشد و بقول بول چال گلشن و گلزار **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی بمعنی باغی کہ گلکاری دار یعنی چمن بندی **(اردو)** پھول باغ یا گلزار کہیں اوس باغ کو کہتے ہیں جس میں میوے کے درخت نہوں اور صرف پھول کے درختوں سے بنایا گیا ہو۔

باغل بقول برہان بر وزن بابل جای گاو و گوسفند و امثال آن و بقول جامع بجوابِ اغل۔ سغارہ صاحب ناصری گوید کہ بمعنی آغل است یعنی جای گوسپندان و گاو۔ خان آرزو در سراج بحوالۂ برہان ذکر معنی بالا کردہ فرماید کہ این خطاست و صحیح اغل واغول است چنانکہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ آغل و آغول و اغل و اغول بممدودہ و مقصورہ بہمین معنی گذشت و بحث کامل و صراحت ماخذ بر اغل و اغول کردہ ایم و باغلق بقول کنز در ترکی زبان مصدری است بمعنی ربط و عقد و باغلو بقولش مربوط و مقید و متعلق پس فارسیان اسم مصدر ترکی را کہ (باغل) است بمعنی جائی استعمال کردند کہ گاوان و گوسپندان در انجا شب بسر برند غرض نیست کہ این را مفرس گیریم و تصدیق وجود این اسم جامد از صاحبان ناصری و جامع کہ اہل زبانند می شود پس وجہی نیست کہ در غلط بودن این با محقق ہند نژاد اختلاف نہ کنیم کہ دخل بر زبان غیر مادری خود می دہد اعتبار ریش ہیچ از صاحبان جامع و ناصری نیست (اردو) دیکھو آغل۔ آغول۔ اغل۔ اغول۔

باغ لیل و نہار اصطلاح۔ بقول صاحب ضمیمۂ برہان (۱) اشارہ بہ باغی معالی

جل جلالہ و (۲) کنایہ از آفتاب عالمتاب۔ مؤلف عرض کند کہ دیگر کسی از محققین زبان فارسی ذکر این نکردہ مہین دو معنی بر لغت مرکب (باعث لیل و نہار) گذشت خیال ما این است کہ صاحب ضمیمہ برہان بہ تسامح این لغت را قائم کردہ بلحاظ معنی حقیقی این کنایہ از دنیا توان گرفت نہ اشارہ بہ باری تعالی و کنایہ از آفتاب پس بدون سند استعمال این را تسلیم نہ کنیم (اردو) دیکھو (باعث لیل و نہار)

باغ مراد اصطلاح۔ بقول وارستہ و بحر و غیاث وانند باغی است در ہرات چنانکہ درویش والہ ہروی در وصف ہرات گوید (سہ) جنات کہ ہشت است دوچندان شود از ذوق ٭ در فال گر آید صفت باغ مرادش ٭ مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و وجہ تسمیہ از معنی لفظی پیدا ست (اردو) ہرات مین ایک باغ ہے جس کا نام (باغ مراد) ہے۔ مذکر۔

باغ شجری اصطلاح۔ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاد قاجار گوید کہ باغی را گویند کہ دران درختان بزرگ میوہ دار باشند و صاحب بول چال بر باغ درختان قانع مؤلف گوید کہ مرکب توصیفی و مرادف باغ شجری۔ دیگر ہیچ۔ (اردو) دیکھو باغ شجری۔

باغ نباتات اصطلاح۔ بقول صاحب بول چال بحوالہ معاصرین عجم باغ بقولات و بوتہ دار مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است تخصیص معنی ابو بلیل مجاز۔ (اردو) ترکاریون کا باغ۔ مذکر۔

باغنج صاحبان سروری و برہان و ناصری و سراج و جامع ذکر این کردہ اند حقیقت این بر (باغج) گذشت (اردو) دیکھو باغچ

باغندہ بقول سروری و سراج بر وزن آگندہ پنبہ زدہ وگرہ کردہ۔ باشد برای ریسیدن و بقول برہان و جامع و ناصری بر وزن بافندہ۔ پنبۂ حلاجی کردہ را گویند کہ بجہت رشتن گلولہ کردہ باشند صاحب غیاث صراحت کند کہ این را بہندی پونی گویند **مؤلف** عرض کند کہ معنی بیان کردہ محققین بالاستقاضی آنست کہ این را اسم جامد فارسی زبان گیریم ولیکن صورت لفظ تقاضای آن می کند کہ این را مبدل بافندہ گوئیم کہ فا بغین معجمہ بدل شود چنانکہ فلیو و غلیو و معنی لفظی این معروف کہ اسم فاعل است از مصدر بافتن و بافیدن پس چیزی کہ ذریعۂ بافیدن است ہمین گلولۂ پنبہ کہ بواسطۂ چرخہ رشتۂ از وپیدا می شود و بکار بافتن درآید۔ (اردو) پونی۔ بقول آصفیہ۔ ہندی اسم مؤنث۔ وہ پولی بتی جو روئی کاتنے کے واسطے پون سلائی کے ذریعہ سے بناتے ہیں

باغ نسیم اصطلاح۔ بقول خان آرزو در چراغ۔ نام باغیست در کشمیر (طغرا ۵) ہر کہ گردید رفیقم برہ باغ نسیم ٭ کرد سرگشتہ مرا ہمچو صبا در کشمیر ٭ صاحبان بحر و بہار و انند ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ ظاہر مرکب اضافی است و خبر می دہد از ین کہ باد نرم کہ بوی خوش دارد در ان باغ ہمیشہ می وزد و ہمین باشد وجہ تسمیۂ این باغ و سبب این کثرت گلہا و کمی درختان بلند و بالا است کہ مانع ہوا نباشد (اردو) باغ نسیم۔ کشمیر میں ایک خاص باغ کا نام ہے۔ مذکر۔

باغ نصیر اصطلاح۔ بقول بہار و انند نام باغی است در تغت **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است و وجہ تسمیہ جز این نیست کہ نصیر نام کسی باشد کہ این باغ

را درست کردہ وسند این بر (باغ دلکشا)
گذشت (اردو) باغ نصیر تقت
مین ایک باغ کا نام ہے۔ مذکر۔

باغ نظر | اصطلاح۔ خان آرزو در چراغ
گوید کہ باغیست مشہور در صفاہان و آنکہ
گوید کہ از اہل ایران بتحقیق رسید کہ این
باغ در کرمان است نہ صفاہان (واعظ
۵) تا عکس گل روی تو در چشم تر ماست
ہر دامان پر از خون شدہ باغ نظر ماست
ہر بہار باتفاق خان آرزو گوید کہ ہمین
باغ دریاچہ کلان دارد (محسن تاثیر ۵)
دیدہ از سیل سرشکم رشک صد دریاچہ
شدہ تا برخسار تو ای باغ نظر افتادہ است
ہر صاحب بحر ذکر قول خان آرزو واستہ
کردہ تحقیق خود را گذاشت۔ صاحب انند
متفق با بہار و صاحب غیاث متفق با آ
مؤلف عرض می کند کہ معاصرین عجم گویند

در کرمان مقاماتی بسیار است کہ منظر بر کثرت
درختان ہشمر و دریاچہ ہا از دور معلوم
می شود کہ باغ است و فارسیان این مقامات
را باغ نظر گویند کہ از دور باغ بنظر می آید
واین اصطلاح مخصوص با کرمان نیست بل
در صفاہان و دیگر مقامات ہم این قسم منظر
پیدا می شود آن را ہم باغ نظر گویند مؤلف
گوید کہ ما قول معاصرین عجم را معتبر تر از شعر
محققین ہند نژاد دانیم و در ہر دو اسناد
بالاہم ہمین معنی بنظر می آید۔ قائل (اردو)
وہ مقام جو دور سے باغ نظر آئے یا وہ
باغ جو پیش نظر ہو دونون کو باغ نظر کہہ سکتے
ہین۔ اور بقول بعض باغ نظر ایک خاص باغ
ہے کرمان مین اور بقول بعض اصفہان مین مذکر

باغ نقش | اصطلاح۔ بقول بہار بمعنی
باغ تصویر کہ بر پارچہ و کاغذ و مانند آن سازند
صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند

کہ (۱) اگر مرکب اضافی گیریم بمعنی آن ہر نقشی کہ رنگا رنگ است مثل باغ و (۲) اگر نقش را بمعنی منقوش گیریم اندرین صورت مرکب توصیفی است بمعنی نقش و تصویر چمن و درخت ہای باغ (اردو) (۱) باغ منقش۔ مذکر۔ اُس تصویر کو کہہ سکتے ہین جس مین مختلف شکلین ہون تشبیہہ باغ (اگرچہ اس مین باغ کی تصویر نہو) (۲) باغ کی تصویر۔ مؤنث۔

باغوان اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی باغبان مؤلف عرض کند کہ مبدل باغبان باشد کہ موحدہ بہ واو بدل شود چنانکہ آب و آو (اردو) دیکھو باغبان۔

باغ و بوستان لائق دوستان مقولہ۔ صاحب آصف ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مقولہ را بخیر طلبی و خصوصیت دوستان استعمال کنند دیگر ہیچ (اردو) دکن مین کہتے ہین "بن بن کھنڈر دشمنون کے مندر" اگرچہ یہہ فارسی مثل کا خالص ترجمہ نہین ہے لیکن مقصد دونون کا ایک ہے فارسیون نے باغ کو دوستون سے مخصوص کیا اور دکہنیون نے بن اور کھنڈر کو دشمنون کے لئے قرار دیا۔ مقصود یہی ہے کہ کھنڈر مین دشمن رہین اور باغ مین دوست۔

باغ وحش اصطلاح۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاجار گوید کہ بمعنی باغی کہ چرند و پرند را دران جمع کردہ باشند صاحب بول چال گوید کہ باغی کہ درو جانوران و طیور زندہ نگہدارند و بقول روزنامہ باغ حیوانات مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است معاصرین عجم باغی را نامند کہ جانوران وحشی و اقسام طیور را باہتمام خور و نوش

و آب و دانهٔ شان در مکانات خاص نگهدارند و بر سبیل تفریح سیر این قسم باغ می کنند و طلبهٔ مدارس را هم مشاهدهٔ آن تجربت افزاید که فائق تر از نقش و تصویر است و در دار السلطنت های حکمرانان این قسم باغ ها یافته می شود (اردو) وہ باغ جس میں چڑیا خانہ ہو اور درند جانور پالے جائیں۔ مذکر

باغ وحش اصطلاح۔ بقول ضمیمۂ جہانگیری و ضمیمۂ ناصری و برہان بحر و شیادی و جامع صحرا ... مؤلف عرض کند که ... توصیفی است ... استعمال باشیم (اردو) دیکھو باغ بدیع۔

باغوش بقول برہان بر وزن آغوش چیزی را بآب فرو بردن و سر بآب فرو بردن و غوطه خوردن هم۔ صاحب ناصری گوید که سر بآب فرو بردن و غوطه خوردن و هر قدر در زیر آب بماند گویند باغوش خورد (فردوسی ۵) درین آب باغوش خوردن روا است ٭ که یک تیر بالا بود آب راست ٭ صاحب جامع فرماید که چیزی را یا سر خود را بآب فرو بردن و غوطه خوردن خان آرزو در سراج گوید که چیزی را بآب فرو بردن و غوطه دادن و غوطه خوردن و فرماید که ببای فارسی نیز می آید۔ صاحب شمس گوید که بمعنی غوطه باشد مؤلف عرض کند که با صاحب شمس اتفاق داریم اصل این ببای فارسی است و این مبدل آن که بای فارسی بعربی بدل شود چنانکه تپ و تب و پاغوش به بای فارسی مخفف (پا آغوش) اسم مفعول ترکیبی بمعنی غوطه خورده باشد مطلقاً یعنی کسی که غوطه می خورد پای خود را آغوش می گیرد و بدین حرکت بر سطح آب نمی آید و کسی که پای خود را به بغل نگیرد و دست و پا در آب زند بر سطح آب بلند شود فارسیان این را مجازاً

بمعنی مطلق غوطہ ہم استعمال کردہ اند و (پاغوش خوردن) بہ بای فارسی بمعنی غوطہ خوردن آمدہ نمی دانیم کہ محققین بالا اسم مصدر راچرا بمعنی مصدری بیان کردند و حیف است از صاحب ناصری و جامع مینا از خان آرزو کہ بمعنی غوطہ دادن و خوردن را از مجرد اسم جامد چطور پیدا کرد (اردو) غوطہ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ ڈبکی چبکی۔ پانی میں ڈوبنا

(۱) باغ وصل (۲) باغ وفا (۳) باغ ہجر — استعمال۔ فارسیان وصل و وفا و ہجر را بباغ تشبیہ دادہ اند (ظہوری ۵) خود خواندۂ چو بوالہوسان را بباغ وصل ﴿ دستی اگر بہ بند بہ بیت ذقن مرنج ﴿ (انوری ۵) اندرین ایام در باغ وفا ﴿ گرنمی رویدگلی خاری کجاست ﴿ (ظہوری ۵) بباغ ہجر دلم را ہزار جای ادب کن ﴿ بدست رشک ولی تاب گوشمال ندارد ﴿ مؤلف عرض کند کہ تشبیہ (۳) را کلام ظہوری ثابت نمی کند و ما گفتہ ایم (۵) باغ ہجرت می دہد صد غنچہ بر امید گل ﴿ در ہوایت آہم آمد در ذر یدن چون صبا ﴿ مخفی مباد کہ مصدر (آمد در وزیدن آمدن) بجایش گذشت (اردو) باغ وصل۔ باغ وفا۔ باغ ہجر کہہ سکتے ہیں۔ مذکر۔ یعنی وصل اور وفا اور ہجر کی تشبیہ باغ کے ساتھہ۔

باغ ہزار درخت — اصطلاح بقول رشیدی و شمس باغیست بغزنین ساختۂ سلطان محمود و الحال مفقود است خان آرزو در سراج (ہست) را (بود) کردہ بہار ہم بر آنش مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است (اردو) باغ ہزار درخت مذکر۔ ایک باغ کا نام ہے جسکو سلطان محمود نے غزنین میں بنایا تھا۔

(۲۱۲۲) **باغ ہستی** | استعمال۔ فارسیان ہستی را بباغ تشبیہ دادہ اند (ظہوری ؎)

سرخ روئی گل کند از باغ ہستی در رخمارش
جام اگر بر قطرۂ دامان داغ خود زند ۔

(اردو) باغ ہستی۔ مذکر۔ کہہ سکتے ہیں یعنے ہستی کی تشبیہ باغ کے ساتھہ۔

باغ ہشت در | اصطلاح۔ بقول بحر واننند (۱) بہشت و (۲) قالب انسان **مؤلف** عرض کند کہ محققین بر (ہشت بہشت) گویند کہ یکی خلد و دوم دار السلام سوم دار القرار چہارم جنت عدن پنجم جنت الماوی ششم جنت النعیم ہفتم علیین ہشتم فردوس پس ہمین ہشت در را صفت باغ قرار دادند و کنایہ کردند از بہشت و ہمچنین دو چشم و بینی و دو گوش و دہان و مقعد و مبول را ہشت در گفتند و بصفت باغی آوردند و این کنایہ باشد از قالب انسان۔ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) (۱) بہشت۔ مؤنث (۲) قالب انسان۔ مذکر۔

(۲۱۲۳) **باغ ہوس** | اصطلاح۔ مرکب اضافی است۔ فارسیان ہوس را بباغ تشبیہ دادہ اند (ظہوری ؎)

صد شاخ تازہ از بن ہر برگ بر دمد ہا
برکہنہ نخل باغ ہوس چون تبر زنیم ۔

(اردو) باغ ہوس کہہ سکتے ہیں۔ مذکر۔ یعنے ہوس کی تشبیہ باغ کے ساتھہ

باغیچہ بندی | اصطلاح۔ صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر این کردہ گوید کہ بمعنی حدود و احاطہ بندی باشد **مؤلف** عرض کند کہ در تعریف لغت سکندری خوردہ است معاصرین عجم (باغیچہ بندی) انتظامی را گویند کہ متعلق بہ درستی روش ہا و چمن ہای باغ باشد تعمیم صاحب روزنامہ غیر باغ را ہم داشتن

اصطلاح داخل می کند و وجود باغیچہ تعمیم را منع می کند۔ فائل (اردو) چمن بندی ۔ دکن مین باغ کے اس انتظام کو کہتے ہین	جو روشون اور کیاریون کی درستی وغیرہ مین کیا جاتا ہے ۔ مؤنث صاحب آصفیہ نے اس کو ترک فرمایا ہے ۔

باغیگری اصطلاح ۔ بقول بحر و بہار عصیان و بیفرمانی ۔ (ملا ہاتفی سے) گروہی زعقل دگیاست بری ؎ در انجا زدہ کوس باغیگری ؎ مؤلف عرض کند کہ باغی لغت عرب است و بقول انند بمعنی نافرمان و از اطاعت بیرون شوندہ و بقول منتخب ستم کنندہ ۔ اسم فاعل بغاوت و فارسیان بر آخر این کلمہ گر آوردند کہ بقول برہان وقتی کہ در آخر کلمہ آید افادۂ معنی اسم فاعل دہد چنانکہ کوزہ گر و کاسہ گر ۔ و بازی گر (الخ) پس ازان یای مصدری برو زیادہ کردند ہمچون بازیگری پس معنی لفظی این نافرمانی و بغاوت ۔ ما این را مفرس گوئیم کہ متصرف استعمال فارسیان در لغات عرب بقاعدۂ فارسی است ۔ (اردو) بغاوت بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مؤنث ۔ سرکشی ۔ نافرمانی ۔ غدر ۔ بلوا ۔ تمردی ۔ سرتابی ۔ انحراف ۔

(الف) **باف**	(الف) بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بہ فای سعفص (۱) امر از بافتن حریر ولوریا و بترکیب بمعنی بافندہ و (۲) بقول موارد حاصل بالمصدر
(ب) **بافانیدن**	بافتن مؤلف عرض کند کہ (۳) اسم مصدر (د) است مزید علیہ
(ج) **بافت**	(الف) کہ بمعنی افزار جلاہگان (مثل شانہ) می آید ۔ خان آرزو
(د) **بافتن**	در سراج (الف) را مرادف لفتری گوید و فرماید کہ چون جامہ بافند
(ہ) **بافتہ**	

آن را حرکت دهند تا تارها برابر افتد و دفته و دفتین هم آمده (الخ) فارسیان بزیادت
الف باظهار فتح موحده باف کردند و مخفف بافت هم ـ و (ب) بقول بحر متعدی بافتن و
بافیدن و (ج) بقول نوادر (۱) ماضی بافتن و بقول موارد (۲) حاصل بالمصدر رشیا
و فرماید که (بغت) که می آید مخفف آن چنانکه (زربفت) و (د) بقول موارد بمعنی (۱)
بافیدن و (۲) ساختن و (۳) آراستن و (۴) گفتن چون دروغ بافتن و حرف
بافتن صاحب بحر گوید که نسج کردن جامه و جز آن و (۵) درهم کردن و (۶) تاب دادن
و پیچیدن موی و ریسمان و فرماید که کامل التصریف است و مضارع این بافد (ظهوری
ره) غزالی کز نگه دام دل وارستگان بافد ؛ مگر برگردنش روزی کمند آه ما پیچد ؛
(جامی ره) بهر یک چنامی بافد دروغی ؛ دهد زان گوهر خود را فروغی ؛ (خواجه شیراز
ره) یکی از عقل می لافد دگر طامات می بافد ؛ بیا کین داوریها را بپیش داور اندازم
؛ (ظهوری ره) لفظم حرف طره می بافد ؛ دانها خال مشک بیز مرا ؛ مؤلف عرض
کند که معنی اوّل حقیقی است بلحاظ ماخذ که اسم مصدر این افزار جلاهگان است چنانکه
به (الف) مذکور شد و دیگر همه معانی مجاز آن و این مصدر اصلی است که از اسم جامد
فارسی زبان ساخته شد و بافیدن که می آید تصحیف و جعلی خیال کنیم که محققین اهل زبان
ذکرش نکرده اند و متقنین سند نداد و بی خبر از ماخذ حقیقت باف را نفهمیده بقاعده
مصادر جعلی بزیادت تحتانی مکسور و بزیادت (دن) که علامت مصدر است مصدری
ساختند دیگر هیچ و (ه) بقول صاحب بحر (۱) نوعی از قماش ابریشمی و بقول صاحب انند

بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۲) تخمہ ہای ابریشم گوسپند و (۳) رسن و (۴) رنگی است مرکبوتر را مؤلف عرض کند کہ (۵) بمعنی حقیقی خود اسم مفعول بافتن یعنی منسوج دیگر ہمہ معانی مجاز این ونسبت معنی چہارم عرض می شود کہ ما این قسم کبوتران را دیدہ ایم کہ پرہای سیاہ وسپید بہم آمیختہ ظاہرا چنان مفہوم می شود کہ از تار وپود بافتہ اند واین قسم کبوتر رنگین ورگرہ باز یافتہ می شود (اردو) (الف) (۱) بُن۔ بننا کا امر حاضر (۲) دیکھو جیم کے دوسرے معنے (۳) جلاہون کے ایک اوزار کا نام فارسی مین (لف) ہے اور اسی کا فرہنگ علیحدہ (باف) اسی کو اردو مین (ہتّا) کہتے ہین کنگی کی شکل کا۔ (ب) بُنوانا۔ بننا کا متعدی۔ (ج) (۱) بُنا۔ بننا کا ماضی مطلق (۲) بافت۔ فارسی اسم مؤنث۔ دکن مین مؤنث اور اردو مین بناوٹ جو بننا کا حاصل بالمصدر ہے۔ (د) (۱) بُننا (۲) بنانا (۳) آراستہ کرنا سجانا۔ (۴) کہنا (۵) درہم برہم کرنا (۶) بل دینا۔ بقول آصفیہ۔ بٹنا۔ مروڑنا۔ (د) (۱) بافتہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ ایک قسم کا ریشمی کپڑا۔ مذکر (۲) ریشم کی گنڈھی۔ مؤنث (۳) رسّی۔ مؤنث (۴) کبوترون کے ایک رنگ کو فارسیون نے بافتہ کہا ہے جو سیاہ وسپید پرون کے ملنے سے بظاہر ایسا معلوم ہوتا ہے کہ گویا تانے اور بانے سے بنے ہوئے ہین۔ یہ رنگ اکثر گرہ باز کبوترون مین پایا جاتا ہے۔ مذکر (۵) بنا ہوا بُنا کا اسم مفعول۔ بافیدہ بھی کہہ سکتے ہین۔ صاحب آصفیہ نے ترک فرمایا ہے۔

بافدم | بقول سروری بسکون فا وضم دال۔ (۱) عاقبت کار را باشد وفرماید کہ در نسخۂ وفائی وادات الفضلا بہ قاف عوض فا۔ باقدم آوردہ (الوشکورے) چہ بانگ

کردن کنون با فدم؛ مگر خانه روبی چو روبه بدم؛ (رودکی ؎) گرچه هر روز اندکی بردارد ش؛ با فدم روزی بیا پایان آردش؛ صاحب برهان گوید که بسکون فا و فتح دال ابجد و میم ساکن انجام و پایان کارها و بضم دال هم آمده صاحب رشیدی بذکر معنی مذکور گوید که در کلام ابوشکور بضم دال و بقول شمس فخری هم (که به با قدم به قاف می آید) ولیکن اسدی بفتح دال آورده (؎) بر اسپ گمان از زه راست خم؛ قرارت بد و نخ بود با فدم؛ و فرماید که شاید که قافیه گم باشد نه خم صاحبان جامع و ناصری و سراج ذکر این کرده اند و صاحب مؤید گوید که آنچه ادات به قاف آورده شاید که خطای کاتب باشد مؤلف عرض کند که باف بمعنی افزار جلاهگان گذشت که بشکل شانه باشد چون پود را در تار قائم کنند آخر کار بوسیلهٔ باف آن را مستحکم سازند پس بافدم قلب اضافت دم باف باشد و مجازاً بمعنی آخر کار مستعمل شد اندرین صورت بفتح دال مهمله صحیح باشد صاحب قانون دستگیری فرماید که در لغات فارسی زبان هر کجا قا بنظر آید باید دانست که اصلش بای فارسی است پس فدم را مبدل پدم گیریم و پدم در سنسکرت بر وزن عدم آخر اعداد است که از روی شاستر ده صد کرور را گویند و حسب دستور العمل اکبر پادشاه هزار صد کرور و زاید از ین تعداد را اسمی در اعداد نیست و این را آخر اسمای اعداد گویند پس عجبی نیست که فارسیان همین لغت سنسکرت را مرکب کردند با کلمهٔ با که بمعنی معه هم است چنانکه بجایش گذشت و معنی لفظی این- بپدم دارنده یعنی اسم آخر اعداد دارنده و مجازاً بمعنی آخر کار مستعمل شد

اندرین صورت هم باید که دال مهمله را مفتوح گیریم پس آنانکه بضم دال استعمال کرده اند
غور بر ماخذ نکرده اسم جامد دانسته باشند که در استعمال بفتحه وضمه دال آمده والله اعلم
بحقیقة الحال. بعضی از معاصرین و واقفین عادات حیوانات گویند که روباه مقام خود را
به دم صاف نمی کند بلکه به نفس و دم خود و این عادت او دائما از برای آن است که
جانوران موذی از هوای نفس او بگریزند و مقام او محفوظ شود و گویند که وجه تسمیهٔ روباه
هم همین است که اصلش (روبه آه) بالف ممدوده بمعنی روی به آه دارنده یعنی دائما آه کشنده
و گویند که بزمانهٔ نقل و حرکت هم نفس تند زنند و حشرات الارض موذی از راهش بگریزد
و کناره کند. بالجمله از این قدر صراحت که ما کرده ایم قافیهٔ شعر ابوشکور به فتح باشد
نه بضم و همه محققین نازک خیال باستناد همین یک شعر باقدم را بالضم دال مهمله گرفته اند
و خلاف ماخذ پی برده اند. آفرین بر صاحب رشیدی که برای تصدیق ضمهٔ دال اصلاحی
در کلام اسدی پسندید دخم را گم خیال کرد بالجمله آنانکه فا را قاف گرفته اند ماخذ شان
قول ادات است و صاحب مؤید خوش فیصله کرده که خطای ادات بدست کاتب
که بزیادت یک نقطه پریشان کرد تکملهٔ بحث این بر باقدم کنیم. این است حقیقت
باقدم و نتیجهٔ جگرکاوی ما (اردو) آخر کار. بقول امیر. انجام کار. آخر کو.

بافق بقول بهار و انند قصبه ایست از مضافات یزد. از انجاست مولانا وحشی
بافقی المشهور به یزدی مؤلف عرض کند که وجه تسمیهٔ این تحقیق نشد. ظاهرا لغت ترکی
یافته می شود ولیکن محققین ترکی زبان ازین ساکت (اردو) بافق. مضافات

یزد سے ایک قصبہ کا نام ہے۔ مولانا وحشی بافقی کا وطن۔ مذکر۔

بافکار اصطلاح۔ بقول سروری بہ فا وکاف تازی بروزن رازدار جولاہ را گویند (حکیم سبیبی سه) بافکاری بود در شہر ہری ﴿ داشت زیبا روی و رعنا دختری ﴾ وبقول برہان وجامع وبحر بافندہ وجولاہہ ۔صاحب ناصری فرماید کہ مخفف بافندہ کار ۔صاحب مؤید این را بہ کاف فارسی گفتہ **مؤلف** عرض کند کہ باف بمعنی افراز جولاہگان بجایش گذشت وکار بمعنی خودش پس اسم فاعل ترکیبی است یعنی کار باف دارندہ یا باف را حاصل بالمصدر بافتن گیریم و مرکب کنیم باکار بمعنی کار بافت کنندہ و بافندہ واگر کاف فارسی گیریم گار بقول برہان لفظی است کہ افادۂ فاعلیت کند وقتی کہ بلفظ دیگر مرکب شود ہمچو آموزگار و سازگار اندرین صورت معنی لفظی این صاحب باف باشد بہر دو صورت کنایہ از جولاہہ آفرین بر محقق صاحب زبان کہ این را مخفف بافندہ کار نوشت اینست طرز تحقیق ماخذ کہ عمدہ بر یکی از طبع آزمائی اہل زبانست (اردو) دیکھو ہنوجشی۔

بافلان چہ داری مقولہ۔ بقول وارستہ وبحر یعنی با او چہ خصومت داری **مؤلف** عرض کند کہ حقیقت این بر (با او چہ داری) بیان کردہ ایم وسند استعمال این ہم از کلام ملا طغرا ہم در آنجا گذشت (اردو) دیکھو با او چہ داری۔

بافندہ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح ثالث وسکون نون نساج وجولاہہ۔ (شیخ شیراز سه) بوریا باف گرچہ بافندہ است ﴿ نبرندش بکارگاہ حریر ﴾ **مؤلف** عرض کند کہ بکسر ثالث اسم فاعل بافتن وبافیدن است ضرورت نداشت کہ بعد ذکر مصادر

از شتقاقش بحث نکنیم نیدانیم کہ محقق معاصر چرا ذکر این کرد و حیان فارا مفتوح گرفت

(اردو) بُننے والا۔ جُلاہا۔ جامہ باف۔ نورباف۔ مومن۔ پارچہ باف۔ کولی۔

بافنگ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بر وزن آہنگ۔ لغت فارسی زبان است نوعی از سمور و سنجاب۔ محققین فارسی بر سمور و سنجاب گویند کہ نام دو جانور است کہ از پوستش پوستین سازند و بقول غیاث پوست حیوان مذکور ہم۔ صاحب برہان بر فنگ گوید کہ بہ فتح اول و ثانی نام جانوری بسیار موی کہ از پوستش پوستین سازند و بعضی گویند کہ نوعی از پوست باشد کہ آن از سنجاب گرم تر و از سمور سرد تر مؤلف عرض کند کہ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر بافنگ نکرد بخیال ما مرکب است از کلمۂ با بمعنی مفد ہمش و فنگ بمعنی دوم بیان کردہ برہان و غیاث و معنی لفظی این فنگ دارندہ یعنی پوستی دارندہ و کنایہ از جانوری کہ نوعی است از سمور و سنجاب حیف است کہ صاحب محیط ہم ازین ساکت و بذیل سمور و سنجاب ہم ذکر این نکرد و ما از تحقیق مزید قاصریم و بلحاظ ماخذ بالا توانیم عرض کرد کہ بفتح سوم و چہارم باشد (اردو) بافنگ ایک جانور کا نام ہے جو سمور اور سنجاب کے اقسام سے ہے۔ مذکر۔

بافیدن بقول بحر بمعنی بافتن کامل اللغۃ و مضارع این بافد صاحب انند ہم ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ ما بحث این بر بافتن کردہ ایم و ذکر ماخذ ہم ہمدرانجا گذشت (اردو) دیکھو بافتن۔

باقالب ریختن مصدر اصطلاحی۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر این کردہ گوید کہ در قالب ریختن

است **مؤلف** گوید که کلمهٔ آبا درینجا بمعنی سیزدهم اوست یعنی استعانت پس معنی لفظی این با ستعانت قالب ریختن باشد وجاد ارد که بمعنی چهاردهمش گیریم یعنی درکه ترجمهٔ فی باشد (اردو) ڈہالنا بقول آصفیه۔ دہات کو پگھلا کر قالب مین ڈالنا۔ سانچے کے ذریعہ سے بنانا۔ سانچے مین ڈہالنا۔ بقول آصفیه۔ قالب مین ڈالکر بنانا

باقدم بقول جہانگیری باقاف موقوف وفتح دال عاقبت کار واز حکیم اسدی سندی آورده که بر (بافدم به فا) گذشت ودرینجا دربرہان کلام اسدی باقدم را به قاف نقل کرده۔ نیز فرماید که شمس فخری بضم دال بسته (ع) زیخران برآن خورد کو دائما ؎ دردم ایشان فتد چون پاردم ؎ گر کند دارای دوران تربیت ؎ کار دانش نیکی گردد باقدم ؎ و فرماید که درین مادّه قول اسدی اصح باشد **مؤلف** عرض کند که مقصودش جز این نباشد که فتح دال مهمله اصح داند حیف است از محقّقین فارسی زبان چه مایه بی اعتنائی کرده اند که یکی در کلام اسدی باقدم را به فا نوشته سند خود گیرد و دیگری به نقل باقدم به قاف از همان یک شعر سند پذیرد حقیقت اینست که شعرای زبان دان استعمال این به فا وقاف سوم هردو کرده اند وماخذ این به فای سوم بجای خودش بیان کرده ایم ودرینجا عرض می شود که (باقدم) مرکّب باشد با کلمهٔ آبا بمعنی هفدهمش وقدم بفتحتین بمعنی خودش یعنی پای ومعنی لفظی این قدم دارنده ومجازاً بمعنی قدم وکنایه از آخر کار که قدم هم عضو آخر انسان است مخفی مباد که در مصرع آخر کلام شمس فخری اگر قدم را بفتح اوّل نگیریم وزن شعر درست نمی شود۔ مدعی درادعای

اعراب لغت سست است وگواہ او بہ تصدیق قول ماچیست باجملہ (باقدم) بہ سکون قاف نیست ونباشد وبفتح دال صحیح باشد آنانکہ	(باقدم) را با (دَم) بالضم قافیہ کردہ اند پی باخذ وصحت اعراب لغت نبردہ اند فتامّل (اردو) دیکھو باقدم ۔

باقرخانی اصطلاح ۔ صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ گوید کہ نوعی از نان کہ از سکر وشیر وآردمی سازند مؤلف عرض کند کہ بعض معاصرین عجم گویند کہ این ایجاد (باقرخان) باشد کہ در زمانۂ پاستان گذشتہ ۔ یکی از معاصرین تُرک گوید کہ این لغت ترکی زبان است وکتابت این بواو بعد خای معجمہ (باقرخوانی) مخفی مبادکہ باقر در ترکی زبان نحاس یعنی مس باشد وخوان لغت فارسی است کہ در ترکی بمعنی طعام وسفرہ مستعمل (کافی الکنز) پس یای نسبت در آخرش زیادہ کردند بمعنی لفظی این مس منسوب بہ طعام یا مس منسوب بہ سفرہ وکنایہ از گردۂ نان کہ سرخ رنگ باشد و(مدور چنانکہ سفرۂ عرب) (اردو) باقرخانی بقول آصفیہ ۔ ترکی ۔ اسم مؤنث ۔ ایک قسم کی روغنی اور خستہ میدے کی روٹی جو شکر اور دودھ ملاکر تنور مین پکائی جاتی ہے ۔

باقرقرہ بفتح ہردو قاف وسکون رای مہملۂ اوّل وفتح ثانی بقول صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار (۱) آبگیر وغدیر وبہندی جھیل نام است وبقول بول چال (۲) مادۂ خروس جنگی مؤلف عرض کند کہ غرغرہ بقول برہان بفتح اوّل بروزن بہجرہ بمعنی غرغر است یعنی غلطک آب کشی ودر عربی آب کہ در گلو کنند وحرکتی دہند وبریزند وبکسر اول وثالث نام نوعی از مرغ کہ بقول بعض خانگی است وبقول

بعضی صحرائی (الخ) پس بخیال ما قرقره مبدل غرغره باشد که غین معجمه به قاف بدل شود چنانکه آروغ و آروق و کلمهٔ با بمعنی همیشه که افادهٔ معنی فاعل کند اندرین صورت معنی لفظی این غرغره دارنده و کنایه از آبگیری و غدیری که از آب مجتمعه آن موج بزور هوا بر پشته آن زند و آوازی دهد همچون غرغره و نسبت معنی دوم عرض می شود که شنیده ایم که از گلوی مادهٔ خروس هم آواز غرغره بر آید (اردو) (۱) جھیل ـ بقول آصفیه ـ ہندی ـ اسم مؤنث ـ تال ـ تالاب ـ ڈل ـ غدیر ـ آبگیر ـ پانی کا وہ قطعہ جو چاروں طرف خشکی سے محیط ہو (۲) ایک جنگلی مرغی جو مثل غرارے کے آواز دیتی ہے ـ مؤنث ـ

باقل بقول وارسته و بهار به کسر قاف (۱) کودک نشان ریش بر آمده و (۲) نام شخصی که بحمق شهرت دارد و (۳) سخنی که بکاهلی و درماندگی بیان شود (فقره جلالای طباطبا) من باقل سخن که کار دانش بسز انساخته ام الخ) صاحب شمس این را معنی اوّل و دوم لغت عرب گوید ـ صاحب انند فرماید که باقل ـ کصاحب ـ عربی ـ نام مردی از قیس ابن ثعلبه که در عجز بیان به وی مثل زنند گویند که آهوئی خریده بود به یازده درم چون از قیمت آن پرسیدند هر دو کف دست خود بکشاد و زبان بر آورد پس آهو گریخت و هم او ذکر معانی بیان کردهٔ بهار کرده و بحوالهٔ غیاث (۴) بمعنی تره فروش آورده صاحب منتخب گوید که نام مردیست ضرب المثل بنادانی و بی زبانی **مؤلف** عرض کند که فارسیان لغت عرب را بهر سه معنی اوّل الذکر استعمال کرده باشند بمجاز مقصود از معنی اوّل کودکی که عقل کامل ندارد و مراد از معنی دوم هر شخص احمق حیف است که سند استعمال معنی اوّل و سوم

پیش نشد نسبت معنی سوم عرض می شود که شخصی باشد که سخن به کاہلی و عجز اداکند و به اشارہ کار گیرد و نقصان بردارد چنانکه باقل عرب بجای آنکه قیمت آہو بیان کند دہ انگشتان دو دست کشادہ و زبان برآورد تا سائل از یازدہ درم واقف شود و ندانست که ازین حرکت آہو از دست می رود محققین بالا در تعریف معنی سوم غور نکردہ اند فیتامل مخفی مبادا که اگر نسبت معنی چہارم سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد که مفرس است که فارسیان از نقل بقاعدہ عربی باقل بروزن فاعل استعمال کردہ اند و فی الحقیقت باقل بدین معنی در عربی یافته نمی شود (اردو) (۱) وہ لڑکا جسکے سبزہ آغاز ہوا اور عقل کامل نہ رکھتا ہو۔ مذکر (۲) وہ شخص جس کی حماقت کا شہرہ ہو۔ احمق۔ (۳) عاجز بیان۔ کاہل کلام۔ جیسے (کاہل وجود) بات کرنے میں سست جو زبان نہ کھولے اور اکثر اشاروں سے مطلب ادا کرے۔ اگرچہ اُس کا نقصان ہو جاے۔ (۴) ترکاری فروش۔

(الف) **باقلا** بقول منتخب لغت عربی است بہمزہ و تشدید لام و بی ہمزہ۔ بمعروف صاحب روزنامہ بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر این کردہ و فرماید که معاصرین عجم غلّه معروف را گویند که ترجمہ آن بہندی تکر است یا سیم صاحب سروری این را بہ ہای ہوز عوض الف در آخر ----------

(ب) **باقله** گفته و ہم او بہ تحتانی آخرہ ----------

(ج) **باقلی** آوردہ گوید که شگوفہ او بغایت خوشبو و بچشم احول شبیہ (شاعر ۵) نرگس شوخ و گل باقلی امروز بباغ ؛ چون دو چشمند یکی اشہل و دیگر احول ؛ صاحب برہان

نسبت (ج) گوید کہ این ہمان غلہ معروف باشد کہ بعربی باقلا گویند و صاحب جامع ہم ذکر این کردہ و صاحب کنز (الف) و (ب) رالغت ترکی گفتہ مؤلف عرض کند کہ بحث این بر باسمہ گذشت و دریں جا ہمین قدر کافیست کہ باقلی ہم لغت عرب است و فارسیان الف آخر را بہ ہای ہوز بدل کردہ اند چنانکہ یاسا و یاسہ پس (ب) مفرس باشد (اردو) دیکھو باسمہ۔

باقو بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ لغت فارسی است (۱) مریخ را گویند و (۲) نام مردی کہ قوی باشد دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ (بقمق) بقول کنز بمعنی دیدن و حذر کردن و مائل شدن آمدہ و چون علامت مصدر (مق) را دور کنند اسم مصدر یا حاصل بالمصدر (باق) باقی ماند بمعنی نظر و حذر و سیلان پس فارسیان بزیادت واو نسبت برین باقو کردند و معنی این منسوب بحذر و کنایہ از مریخ کہ فارسیان این ستارہ را بسیار خونخوار و خشمناک دانند و جلاد فلک ہم نامند و بمعنی دوم مجاز باشد (اردو) (۱) جلاد فلک بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ مریخ۔ ایک آتشی ستارہ کا نام۔ دیکھو اختر پنجم (۲) باقو۔ فارس مین ایک پہلوان کا نام تھا۔ مذکر۔

باقی بقول منتخب لغت عرب است بمعنی جاوید باشندہ و نامی از نامہای حق تعالی مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل از مصدر بقاء باشد فارسیان (۱) بمعنی ہر چیز باقی ماندہ استعمال کنند کہ در ملحقات می آید و (۲) اصطلاحی است در سیاق عجم بمعنی زری را گویند کہ بعد وضع

مصارف در سلک باشد یعنی زر موجود و این مجاز معنی اوّل است مقابل فاضل که عام را خاص کرده اند (ظهوری ﷺ) گردیده ثبت نام ظهوری بکلک عشق ؛ در دفتری که باقی و فاضل برابر است ؛ (وله ﷺ) شکیب یک دمه ام را که بارصد سال است ؛ مجوی باقی عاشق که فاضل افتادست ؛ (وله ﷺ) خرج بسیار و شکیبائی کم کس چه کند ؛ باقی آورده ام و می طلبم فاضل خویش ؛ (اردو) باقی - بقول آصفیہ عربی - اسم مؤنث - (۱) بچی ہوئی چیز - مابقی - بچت - بقایا - بقیہ - (۲) اصطلاح سیاق مین بچی ہوئی رقم کو اعم ازینکہ لینے کے قابل ہو یا دینے کے قابل - باقی کہتے مین اور یہ مقابل ہے فاضل کا

(۲۲۱۵) **باقی بودن** استعمال - بمعنی حقیقی است و متعلق بہ معنی اوّل لفظ باقی (انوری ﷺ) مرا مگوی چه باقی بود ز رونق شغل ؛ چو در معاملت از اصل بگذرد توفیر ؛ (اردو) باقی رہنا - بچنا -

(الف) **باقی داستان بفردا ست** مثل - خان آرزو در چراغ ذکر (الف) کرده فرماید که مثل است و در مقامی استعمال کنند که کاری کنند و تتمه را

(ب) **باقی داستان بفرداشب**

(ج) **باقی داستان شب فردا**

موقوف بر آینده دارند و این در اشعار سلیم و محاورهٔ اہل عبارت وارد است صاحب بحر ہم ذکر این کرده و بہار (ب) را آورده بمعنی متفق با خان آرزو و صاحب انند نقل نگارش ہر دو از محمد قلی سلیم سند آرند (ﷺ) اشبم در ددل تمام نشد ؛ باقی داستان بفرداشب ؛ و صاحبان خزینه و امثال فارسی و احسن ذکر (ج) کرده از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که اختلاف لفظی (الف و ب و ج) چیزی نیست سوای این

بجم (ب) را بر زبان دارند چون کاری
در روز می ختم نشود و باقی ماندهٔ آن را بر
آینده گذارند فارسیان استعمال این مثل
کنند و بمعنی حقیقی این متعلق است به حکایات
الف لیله که حاکی آن هر شب حصهٔ باقیه را
به شب آینده می گذاشت۔ فارسیان همین را
بطور مثل می زنند بمعنی عام که با شب جمعیت حقیقی
ندارد (اردو) باقی کل۔ باقی پھر کبھی۔

باقی دگر شمارا مقوله بقول وارسته
و بهار و بحر یعنی این قدر گفتم دیگر اختیار
شماست بفهمید و بمعنی حرف وا رسید
محسن تاثیر (شعر) زبان دلربای جانی با همدگر
حضور تا نشد ز حرفی به رمز گفتم باقی دگر شمارا
مؤلف عرض کند که فارسیان این مقوله را
برای مخاطب استعمال کنند بعد از انکه سخن خود
را تمام کنند مقصود از استعمال این آنست
که هرچه از سخن ما باقی ماند فهمیدن آن بدست
شماست (اردو) "آینده تم سمجھ لو"
دکن مین جب دو شخصون مین گفتگو ہوتی ہے
تو ایک شخص اپنے مخاطب کو کہتا ہے "مجھکو
جو کہنا تھا کہہ چکا آینده تم سمجھ لو" اس کا
یہ مطلب ہے کہ میری تقریر کے مقصد کو تم
پا چکے ہو آینده کیا ہونا چاہتا ہے تم اسپر غور کرلو

باقی مانده استعمال۔ بقول انند بحوالهٔ فرهنگ
فرنگ۔ تتمه و پس مانده۔ مؤلف عرض کند
که متعلق به معنی اول لفظ باقی۔ های مقدار و اندازه
در آخر ماضی مطلق (باقی ماندن) زیاده کرده اند
بمعنی اندازه که باقی ماند و جا دارد که های نسبت
گیریم بمعنی چیزی که منسوب به باقی است (اردو)
باقی مانده۔ باقی رہی ہوئی چیز۔

باک بکاف عربی بقول سروری و جهانگیری و برهان و رشیدی و مؤید و ناصری
و سراج بمعنی (۱) ترس و بیم۔ بهار گوید که با لفظ داشتن مستعمل مؤلف عرض کند که

بہ تلاش ما با مصادر آمدن و بودن ہم وحق آنست کہ انحصار درست نیست صاحب کنز فرماید کہ لغت ترکی است بمعنی نحیب و بکا و صراخ و بمعنی خوف و رعب لغت فارسی است مؤلف عرض کند کہ عجبی نیست کہ فارسیان از ترکی گرفتہ باشند یا بالعکس آن بصورت اوّل مفرس باشد کہ فارسیان تصرفی در معنی کردند کہ نحیب و بکا و صراخ ہم علامت ترس و بیم است و بصورت ثانی اسم جامد فارسی زبان باشد و بس و عجبی نیست کہ اصل این از بکا رباشد کہ لغت عرب است و ترکان از عربی گرفتہ باشند (انوری ۵) قوت دادن اگر نیست مرا باکی نیست ؛ قوت ناستدن ہست و للہ الحمد ؛ (ولہ ۵) لیک چون حکم شہنشہ در میان آمد چہ باک ؛ خود چنان پندار جرم بکیران آوردہ ام ؛ (فردوسی ۵) من این باک در خواب دیدم نخست ؛ چنین است و بین خواب من شد درست ؛ (اردو) باک - بقول آصفیہ - فارسی - اسم مذکر - خوف - فکر - اندیشہ خطر - ڈر - دہشت -

(۲) باک - بقول جہانگیری و برہان بمعنی التفات نمودن و بقول مؤید و سراج التفات مؤلف عرض کند کہ اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ اسم جامد فارسی زبان است و با معنی بیان کردہ مؤید و سراج اتفاق داریم حیف است کہ صاحبان جہانگیری و برہان اسم جامد را مصدر قرار دادند و غور بر لفظ نکردند مخفی مباد کہ باق در ترکی زبان بقول صاحب لغات ترکی بمعنی بہ بین و نگر امر حاضر است از مصدر باقمق کہ بمعنی التفات کردن بچپ و راست و صاحب کنز ذکر این مصدر کردہ پس باق حاصل بالمصدر ش

بمعنی التفات و مبدلش باک باشد که قاف بدل شد به کاف و جادارد که ترکیان مصدر باقمق را از اسم جامد باک (فارسی) به تبدیل کاف با قاف ساخته باشند۔ واللہ اعلم (اردو) التفات۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث میل۔ توجہ۔ رغبت۔ مہربانی۔

(۳) باک۔ بقول جہانگیری و برہان بمعنی از پس نگریستن و بقول خان آرزو در سراج در پس نگریستن و بقول مؤید باز پس نگریستن **مؤلف** عرض کند که اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد که معنی این مشاہدہ در پس حاصل بالمصدر پس نگریستن و این ہم از قسم التفات است و متعلق بہ بیم و ترس ہم که در پس نگریستن علامت خوف و اندیشہ باشد و التفات یکسی ہم که در پس باشد باتی حال این را مجاز معنی اوّل و دوم دانیم (اردو) پھر کر دیکھنا پیچھے نظر کرنا۔ پلٹ کر دیکھنا۔ حاصل بالمصدر۔

(۴) باک۔ بقول برہان ترجمۂ نوع۔ خان آرزو در سراج ذکر این بجوالۂ برہان کردہ محققین اہل زبان از این ساکت۔ مشتاق سند استعمال باشیم اگر بدست آید توانیم عرض کرد که اسم جامد فارسی قدیم باشد (اردو) نوع۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث قسم۔ جنس۔

(۵) باک۔ بقول ناصری بمعنی ہمہ و سندی که از ناصر خسرو پیش کردہ برای (پاک۔ بہ بای فارسی) است **مؤلف** عرض کند که تسامح محقق عجم است که بای فارسی را عربی دانست طرز بیانش خبر میدہد از سکندری خوردنش که در ردیف موحدہ ذکر این کردہ و معنی اوّل را ہم ذکر کردہ اگر این را مبدل پاک می گفت عیبی نداشت محققین فارسی بر لغت (پاک بہ بای فارسی) ہم نگفتہ اند که ببای عربی می آید (اردو) دیکھو پاک۔

باک آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که خوفناک شدن باشد (فردوسی ؎)
فریدون چو بشنید شد خشمناک ٭ از ان مرز دریا نیامدش باک ٭ (انوری ؎) کشتی نوح است درگاه تو چه باک آید مرا ٭ گر ز بیدادی بر اہل فضل طوفان آمده است ٭
(اردو) ڈر ہونا۔ خوفناک ہونا۔

باکافر و مسلمان بنشین و صلح کل کن مقوله۔ صاحبان خزینه و امثال فارسی واحسن ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت و در کتابت خزینه واو عطف بعد لفظ کافر متروک و معاصرین عجم بر زبان دارند فارسیان این مقوله را بطور موعظت استعمال کنند مقصود انیست که صلح کل باش و با ہمه مذاہب و ملل در امور دنیوی و مذہبی دل آزاری کسی مکن (اردو) دکن میں کہتے ہیں "صلح کل پہ رحمت دل آزار پر لعنت"

باکافه شکوفه فشان اصطلاح۔ بقول مؤید بحواله قنیه۔ ای چشم گریان۔ مؤلف عرض کند که کافه بقول منتخب به تشدید فا بمعنی ہمه۔ و صاحب غیاث فرماید که در فارسی بی تنوین آید پس بخیال ما مصدر (شکوفه فشاندن) کنایه از اشک فشاندن و گریستن قابل بیان بود و ضرورت نداشت که این را بطور اصطلاح ذکر کنیم (اردو) دیکھو شگوفه فشاں

باک بودن استعمال۔ بمعنی خوف و بیم بودن است۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت (خسرو ؎) عاشق که می سوزد دلش از طعن کے باکش بود ٭ شمعی که آتش می خورد راحت شمارد گاز را
(اردو) ڈر ہونا۔ خوف ہونا۔

باک داشتن استعمال۔ صاحب آصفی

ذکراین کردہ اند بمعنی ساکت مؤلف گوید کہ بمعنی خوف ... وخوفناک بودن است (...) تو پاک باش برادر مدار ... پاک ... جامۂ ناپاک گازران برسنگ (صائب) چہ باک دانۂ خال ارگز نمی دارد بازچشم زخم چہ پرواسپند سیاہ رو ... (الوری) بندگی شود چرخ تند ... راہ نمود محبت باک ... (اردو) خوف رکھنا خوف کرنا ...

باکران بہشت اصطلاح۔ بقول مؤید وبحر وہفت واننذ بمعنی حوران بہشت مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و باکرہ بقول محیط المحیط لغت عربست بمعنی دوشیزہ وجمع آن بواکر (الخ) پس فارسیان کہ جمع این راخلاف قیاس باکران آوردہ اند۔ مفرس باشد (اردو) حوران بہشت۔کہہ سکتے ہین۔صاحب آصفیہ نے حور پرلکھا ہے کہ عربی۔اسم مؤنث۔حوراکی جمع۔خوبصورت لڑکیان جوبہشت مین نیک آدمیونکی بیویان ہونگی

باکرزمان اصطلاح۔ بقول شمس بفتح سوم وچہارم بمعنی (۱) عرش و (۲) آسمان اما ازکلام دقیقی معلوم می شود کہ لفظ کرزمان است بادرو داخل نیست لہذا درباب کاف نیزآوردند۔(الخ) دیگرکسی ازمحققین فارسی زبان ذکراین نکردہ مؤلف عرض کند کہ می پرسیم ازصاحب شمس کہ این اصطلاح را آخرازکجا قائم کردتا آنکہ سنداستعمال پیش نشود اعتبار رانشاید معاصرین عجم ہم برزبان ندارند وماخذہم غیرمتحقق وکرزمان بفتح اول وسکون ثانی بمعنی آسمان وعرش اعظم بجایش می آید (اردو) دیکھو کرزمان۔

باکسی آتش شدن مصدراصطلاحی۔ بقول وارستہ وبحر واننذ بمعنی با او درمقام خشم بودن چہ آتش بمعنی خشم است (ظہوری) بیم است کہ بربادرود خاک ظہوری ساقی

بمن آتش چه شوی عالم آب است ؎ مؤلف
عرض کند که (آتش شدن) کنایه از غضب
کردن بجایش گذشت محققین نازک خیال
(باکسی) را که بمعنی با آورده اند سکندری
خورده اند زیرا که با من و با تو آتش شدن هم
داخل تعمیم همین مصدر باشد. فتامل و سند
شان هم تعلق ازین مصدر اصطلاحی نباشد
که ازان مصدر (بکسی آتش شدن) پیداست
نه باکسی (اردو) دیکھو آتش شدن ۔

باکسی برآمدن مصدر اصطلاحی بقول
انند بحواله بهار بمعنی (۱) از عهده اش برآمدن
و (۲) برابری کردن (صائب ھ) کی حصاری
می تواند ساخت طوفان را تنور ؎ نیست ممکن خم
برآید با می پرزور ما ؎ (حافظ شیراز ھ)
ماه اگر با تو برآید بدونیمش سازند ؎ دولت
احمدی و معجزه سبحانی ؎ (وله ھ) اندران
موکب که بر پشت صبا بندند زین ؎ با سلیمان
کی برآیم من که مورم مرکب است ؎ مؤلف
عرض کند که این کنایه باشد مخفی مباد که در آن (برآمدن
با چیزی و کسی) بجای خودش می آید و از
سند اول (با چیزی برآمدن) پیداست
(اردو) (۱) کسی کام کو حسب دلخواه
سر انجام دینا ۔ دیکھو (از عهده برآمدن) (۲)
برابری کرنا ۔

باکسی برابر بودن مصدر اصطلاحی
بمعنی همسری کردن است باکسی (انوری
ھ) از فلک تا که صبح روی نمود ؎ انوری
با فلک برابر بود ؎ (اردو) همسری کرنا ۔

باکسی برابر زدن مصدر اصطلاحی
بقول انند و بهار مرادف باکسی برآمدن که
گذشت ما این را در نسخه بهار عجم مطبوعه قدیم
یافتیم (امیر شاهی سبزواری ھ) گرد برد
شاهی ز اقران بسفر ؎ چه با اوستادان برابر
زده ؎ (اردو) دیکھو باکسی برآمدن ۔

(۱) باکسی بزرگی زدن | مصدر اصطلاحی
بقول انند بحوالۂ بهار خود را بهتر از و دانستن
(سلیم سے) بر خاک آبروی خود ای آسمان
مریز ؛ هرگز نکرده است بزرگی بباکسی ؛ ۔
مؤلف عرض کند که بهار این سند را بر
(۲) باکسی بزرگی کردن | آورده خبری
نیست که تسامح صاحب انند است که بر الفاظ
سند غور نکرد و بهار هم از تعمق کار نبرده که از
کلام سلیم مصدر (بکسی بزرگی کردن) پیدا است
نه باکسی ۔ بالجمله معاصرین عجم (۱) را بر زبان
ندارند طالب سند باشیم مخفی مباد که بر معنی
بیان کردهٔ صاحب انند هم اعتراض کنیم که
بغلط می اندازد ۔ و معنی صحیح (خود را بهتر از
دیگری یا کسی دانستن) است نه ازو ۔ اردو
(۱) و (۲) اپنے آپکو کسی سے بهتر سمجهنا ۔

باکسی بس آمدن | مصدر اصطلاحی ۔
بمعنی باکسی موافق آمدن و کنایه از عهدهٔ کسی برآمدن
(انوری سے) صبر با عشق بس نمی آید ؛ یار
فریاد رس نمی آید ؛ مخفی مباد که بس بقول برهان
بالفتح بمعنی حسب و پسندیده آمده پس معنی اصطلاحی
بالا موافق قیاس است (اردو) کسی کے
موافق طبیعت هونا ۔ کسی کا کام حسب دلخواه
سر انجام دینا ۔ دکن مین بس آنا کهتے هین ۔

(۱) باکسی بسر بردن | مصادر اصطلاحی
(۲) باکسی بسر کردن | بقول انند و بهار
کنایه از سازش و موافقت کردن (صائب
سے) از باغ رفتنم نه زبی مهری گل است ؛
چندان دماغ نیست که باگل بسر برم ؛ (نازکی
همدانی سے) نه یار را زغم خود خبر توانم کرد
؛ نه با جفای غم او بسر توانم کرد ؛ مؤلف
عرض کند که سازش را در تعریف این آوردن
خلاف محاوره باشد محققین هند نژاد بعوض
سازگاری ۔ سازش نوشته اند تحقیق سازش
بجای خودش می آید ۔ در ینجا همین قدر کافیست

بالجمله به تحقیق ما این هر دو مصدر اصطلاحی کنایه باشد از زندگانی بسر کردن باکسی و معنی موافقت کردن هم پیدا می شود (اردو) کسی کے ساتھ بسر کرنا۔ صاحب آصفیه نے (بسر کرنا) پر فرمایا ہے کہ گزارنا۔ بھوگنا۔ اوقات گزاری کرنا۔ زندگی کو پورا کرنا ۔

(۱) باکسی خوش افتادن	مصادر
(۲) باکسی خوش بودن	اصطلاحی
(۳) باکسی خوش داشتن	بقول انند

و بهار در امثال این مواقع لفظ خوش بحذف موصوف لفظ حال است (امیر خسرو سله) مرا با شکل رسوائی خوش افتاد ٭ بخندید ای رقیبان برگران ها ٭ (کمال خجند سله) زلف معشوق سرکش افتادست ٭ عاشقان را به آن خوش افتادست ٭ (جلال الدین عضد سله) از لب گوهر فشانت نیست چشمم را شکیب ٭ چشم گریان مرا با لعل خندانت خوش است ٭ (مولانا لسانی سته) خوشم من با وجود ضعف پیری ٭ که با من آن پسر خوش دارد امروز ٭ (مرزا محمد مجذوب تخلص سته) عشق با آه و ناله خوش دارد ٭ مست با هم پیاله خوش دارد ٭ مؤلف عرض کند که از سند اول استعمال (با چیزی خوش افتادن) پیداست و در سند دوم هم استعمال مصدر (۱) نیست بلکه مصدر (خوش افتادن چیزی) مستعمل است و سند سوم متعلق نیست با مصدر (۲) و سند چهارم شاهد مصدر (۳) باشد و از سند پنجم استعمال مصدر سوم و (با چیزی خوش داشتن) پیداست باقی حال هر سه مصادر بالا موافق قیاس و مستعمل در محاوره و بر زبان معاصرین عجم است صاحب برهان بر خوش گوید که به فتح اول و ثانی معدوله خوب و نغز را گویند پس (خوش افتادن) یعنی خوش واقع شدن است یعنی واقع شدن خوش حالی و در مصدر

دوم خوش بمعنی حقیقی است و در مصدر سوم هم خوش بمعنی خوشی و خوشحالی باشد و همین معنی باشد در سند پنجم (اردو) (۱) کسی کے ساتھ اچھی گزرنا۔ خوش حالی کے ساتھ گزرنا۔ (۲) کسی کے ساتھ خوش ہونا خوش رہنا (۳) کسی کے ساتھ خوشحال رہنا۔ خوش حالی رکھنا۔ دیکھو پہلے معنے۔

باکسی داشتن مصدر اصطلاحی بقول انند کنایہ کردن (طالب ره) با تو دارم با توای گردون تجاہل بر طرف ؎ دیدهٔ خورشید ومه بکشا و بر حالم ببین ؎ (سنجر کاشی ره) آنچه سر می زند از یار بما اندر بزم ؎ بخود اغیار بگیرند که با من دارد ؎ (جلال اسیر ره) ز تاراج غمش راهی بدلها کرده ام پیدا ؎ نگاهش سرگران با هر که می گردد بمن دارد ؎ (وله ره) ز هر پیمانه می گردد برنگی ؎ نمیدانم چه دارد با من امروز مؤلف عرض کند که ما اشاره این بر (با او چه داری و با او دارد) کرده ایم دیگر هیچ (اردو) دیکھو با او چه داری و با او دارد۔

(۱) باکسی در آویختن
(۲) باکسی در آویز کردن
(۳) باکسی در افتادن
(۴) باکسی در افگندن

مصادر اصطلاحی بقول بہار وانند کنایہ از با هم پیچیدن (صائب ره) ندارد صرفه کشتی گرفتن با زبردستان ؎ بود با خاک و انجم کینه گردون با گردون در آویزد ؎ (کلیم ره) دیوانه آن زلفم و از غایت سودا ؎ با باد در آویزم و با شانه در افتم ؎ (میر حسن دہلوی ره) شانه گه گر با سر زلفت در آویزی کند ؎ آری آنجا گرا باشد دو سر خر شانه را ؎ (ظہوری ره) خاقان من بر تبه ز شعری گذشته است ؎ خود را چرا بشاعر خاقان در افگنم ؎ مؤلف عرض کند که صاحب بحر (۱) (در آویختن با کسی

را در مصادر مرکبه بمعنی آویزش نمودن با کسی آورده و (۳) (درافتادن) را در مصادر مفرده بمعنی خصومت و جنگ کردن با کسی نوشته نسبت (۴) غیر از ادعای بهار تائیدی از اہل زبان نیست و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند و از سند میر حسن دہلوی ہم (درآویختن) پیداست طالب سند دیگر باشیم از اہل زبان مخفی مباد که ہر دو محققین ہند ارشاد فرق (با کسی) و (با چیزی) نکرده اند - فتامل - (اردو) (۱) تا (۴) لپٹ جانا بھڑنا - گتھنا - جتنا -

با کسی در ته یک پیرہن بودن

مصدر اصطلاحی - بقول انند و بہار کنایه از (۱) بکمال قرب (صائب ؎) اگر خواہی به یوسف در ته یک پیرہن باشی ؛ مده تا ممکن است از دست دامن فرصت خود را ؛ مؤلف عرض کند که از کلام صائب می کشاید که (۲) کنایه باشد از مماثلت پیدا کردن و ہمرتبه شدن یعنی شاعر گوید که اگر می خواہی که بدرجه یوسف رسی دامن فرصت را بحد امکان از دست مده و سعی کن و وقت خود را ضائع مکن فتامل (اردو) (۱) قرب کامل ہونا (۲) مماثلت پیدا کرنا - ہمرتبه ہونا -

(الف) با کسی در جوال بودن

(ب) با کسی در جوال رفتن

(ج) با کسی در جوال کردن

مصادر اصطلاحی (الف و ب) بقول وارسته و بحر و انند (۱) ہمخانه او بودن و (۲) با او معارضه اتفاق افتادن و نسبت (ج) فرماید که متعدی الف و ب (امیر خسرو ؎ الف) خواجه که با نوش زبان آوراست ؛ با سگ وحشی بجوال اندر است ؛ (سعید اشرف ب ؎) با چنین خرسی بفرمان تو رفتم در جوال

ورنه سودایم دماغ این تماشا ها نداشت

(ظهوری ج ۵) ظهوری کجا پیشه کردن

تواند ؎ که کردند با نفس خود در جوالش ؎

مؤلف عرض کند که معنی اول و دوم مواقف

قیاس است و کنایه باشد ولیکن از سند

میر خسرو (با سگ در جوال است) پیداست

واین مقوله ایست که تعریفش بجای خودش گذشت

و مخصوص با سگ باشد نه باکسی و (ب و

ج) هم کنایه باشد (اردو) (الف و ب)[1]

همخانه هونا کسی کے ساتھ ایک گھر مین رهنا

(۲) کسی کے ساتھ معارضه کرنا۔ همکلام

هونا بحث کرنا (ج) (۱) کسی کو کسی کے ساتھ

ایک گھر مین بند کرنا (۲) کسی کو کسی کے ساتھ بحث

اور معارضه مین مبتلا کرنا ۔

باکسی در زیر یک پیراهن بودن

مصدر اصطلاحی۔ بقول انند و بهار مرادف (باکسی

در ته یک پیرهن بودن) که گذشت (صائب

بی دل بینا فزاید پرده پر غفلت ؎ با مه کنعان

اگر در زیر یک پیراهنی ؎ **مؤلف** عرض

کند که هر دو محققین بالا بعوض پیراهن بدون

الف پیرهن نوشته اند و ما موافق سند (الف)

در پیراهن زیاده کرده ایم ـ پیرهن و پیراهن

هر دو یکی است ـ عیبی ندارد و این کنایه باشد

از واصل بودن و وصل حاصل کردن و

از شعر صائب معنی اول پیداست که بر (باکسی

در ته یک پیرهن بودن) گذشت (اردو)

دیکھو (باکسی در ته یک پیرهن بودن) کے پہلے معنے

باکسی در ساختن

مصدر اصطلاحی۔ بقول انند و بهار کنایه از سازش و موافقت

کردن (کلیم ۵) بسان شعله و شمع است الفت من و تو ؎ بهم یکی شده لیک در نمی سازیم

(شیخ شیراز ۵) ورا نیز در ساز با خاطرش ؎ ز شرف عمل بر کن و ناظرش ؎ **مؤلف**

عرض کند که از سند اول مصدر (بکسی در ساختن)

پیداست البته سند دوم بکار محققین می خورد
وما با معنی سازش کردن اختلاف داریم۔
چنانکه برا (باکسی بسر بردن) ذکرش کرده ایم
(اردو) دیکھو (باکسی بسر بردن)

(الف) باکسی درمیان داشتن — مصدر
(ب) باکسی درمیان زدن — اصطلاحی
(ج) باکسی درمیان کردن — تبول
(د) باکسی درمیان نهادن — اسند

وبهار کنایه از آشکارا کردن و بفعل آوردن
وفرماید که تخصیص آن بالفظ راز چنانکه صاحب
اصطلاحات نوشته محض تحکم است (میر
خسرو ب ه) ملک هرچند می زد بادل
ریش ؎ که درصحرا نهد سوز دل خویش ؎
(میر معزی ج ه) یارب چه بود آن شب
کان ماه روی من ؎ با من بخلوت اندر تا روز
راز کرد ؎ (باقر کاشی ج ه) بر بن شبی
بگذرد گر جفای تو ؎ تا روز راز دل نکنم
با خدای تو ؎ (شیخ شیراز د ه) نگفت
ار نهی با من اندر میان ؎ چو یاران یکدل
یکوشیم بجان ؎ (حسین ثنائی د ه) من
از نظاره بخود وچشمش نگشتنم ؎ با دل هزار
گونه سخن درمیان نهاد ؎ (صائب د
ه) کاری مکن که از جگر سوز داغ را
با مرهم حرام نمک درمیان نهم ؎ (اسیر
شاهی سبزواری د ه) هرشب بدل
حکایت خود درمیان نهم ؎ دل رازسوز
عشق تو داغی نهان نهم ؎ مؤلف عرض
کند که طالب سند استعمال (الف) باشیم
هجر داد عای محققین هند نژاد اعتبار را
نشاید معاصرین عجم بر زبان مدارند و
از سند (ب) استعمالش پیدانیست بلکه
استعمال (بادل زدن) بمعنی در دل خیال کردن
وگفتن ظاهر است که بجای خودش نوشته
همین سند گذشت و بدون سند استعمال

(ب) را تسلیم نه کنیم و از معاصرین عجم هم نشنیدیم
و سند (ج) هم بکارش نمی خورد و از ان سند
(با کسی راز کردن) پیداست و بجای خودش
می آید و از سند شیخ شیراز (مصدر با کسی
اندر میان نهادن) ثابت می شود و (درمیان)
و (اندر میان) یکی است و این سند را
من وجه موافق (د) خیال می کنیم و سند
حسین ثنائی واضح تر است برای (د) ولیکن
از کلام صائب تصدیق (د) نمی شود
زیراکه (با مرهم نمک در میان نهادن)
بمعنی خود است و این را با تعمیم مصدر
(با کسی در میان نهادن) بمعنی بیان کردن
محققین هند نژاد تعلقی نیست و از کلام
امیر شاهی سبزواری مصدر (بکسی در میان
نهادن چیزی) بمعنی ظاهر کردن آنچیز پیدا
می شود و حق آنست که تعمیم چیزی در ینجا
پسند ما نیست باید که در میان نهادن تنها
و امثال آن بکسی) بمعنی بیان کردن حکایات
با کسی قائم کنیم و ما این مصادر را در ردیف
دال مهمله به (درمیان نهادن) بیان کنیم
ان شاء الله این است تحقیق محققین هند نژاد
که بالا گذشت و جگرکاوی ما ـ قائل (اردو)
آشکارا کرنا ـ ظاهر کرنا ـ وجود میں لانا ـ

با کسی در یک پیرهن خوابیدن مصدر
اصطلاحی ـ بقول انند و بهار (۱) مرادف
(با کسی در ته یک پیرهن بودن) (کلیم ۵)
گل به بستر تا نیفشانی نمی خوابی و من ☆ شمع سان
با شعله در یک پیرهن خوابیده ام ☆ (صائب
۵) با خیال یار در یک پیرهن خوابیده ام
☆ بر ندارم سر ز بالین هر که بیدارم کند ☆
مؤلف عرض کند که ازین هر دو سند
(۲) (با چیزی در یک پیرهن خوابیدن)
کنایه از مبتلای آن شدن است که کمال
قرب از ان چیز باشد ـ محققین بالا در چیزی

وکسی فرق نکرده اند ما می گوئیم که از تعمیم چیزی
بهتر است که (با شعله دریک پیرهن خوابیدن)
را بمعنی مبتلای سوز و گداز شدن و آتش
گرفتن گیریم و (با خیال دریک پیرهن خوابیدن)
را منهمک شدن در خیال و این هر دو کنایه
باشد ۔ بای حال اسناد مطابق ادعای محققین
بالا نیست ولیکن (با کسی دریک پیرهن
خوابیدن) بمعنی (۳) با او اتفاق کلی داشتن
استعمال توان کرد که بهتر است از (قرب کامل)
که اتفاق کلی کنایه ایست و قرب کامل معنی لفظی
آن معاصرین عجم با ما اتفاق دارند ۔ قائل ۔
(اردو) (۱) دیکھو (با کسی در ته یک پیراهن
بودن) (۲) کسی چیز میں مبتلا ہونا ۔ (۳)
کامل اتفاق کرنا ۔ دکن میں اتفاق کلی رکھنا ۔

با کسی دست در نرفتن (مصدر اصطلاحی) بقول وارسته و بحر از عهده او بر نیامدن
(سلمان ؎) سر در رهش نهادم و کاری
بسر نرفت ؎ با او به هیچ حیله مرا دست
در نرفت ؎ صاحبان انند و بهار همین
سند را مال خواجه شیراز گویند و بهار به
وثیقه همین سند (با کسی دست نرفتن) را
قائم کرده مقصودش جزین نباشد که کلمه
در را زائد گیرد **مؤلف** عرض کند که
ذوق زبان ندارد که بمعنی مطلوب از حذف
کلمه در پیدا نمی شود ۔ قائل (اردو)
عہده برآ نہ ہونا ۔ صاحب آصفیہ نے
(عہده برآ ہونا) پر لکھا ہے کہ فرض ادا
کرنا ۔ انتہیٰ ۔ کسی کی خدمت جیسی چاہیے ادا کرنا

با کسی دست زدن مصدر اصطلاحی
بقول انند و بهار مرادف (با کسی برآمدن)
که بمعنی از عهده اش برآمدن و برابری
کردن گذشت (فردوسی ؎) بداد و
به آن پادشه دست زد ؎ چنان کز ره
پادشاهی سزد ؎ **مؤلف** عرض کند که

(دست زدن) بقول بحر مرادف کف زدن
و دستک زدن و بمعنی خوشحالی کردن
هم پس بخیال ما (دست زدن باکسی و
باکسی) مصافحه کردن که طریقهٔ ملاقات عرب
و عجم است و کنایه از موافقت کردن با
او توان گرفت و سند فردوسی هم همین
معنی را اقتضا کند و معاصرین عجم هم با ما
اتفاق دارند بهار بر معنی بیان کردهٔ خود
باسند غور نکرد (اردو) دیکھو (باکسی
برآمدن) اور بلحاظ ہماری تحقیق کے کسی
سے ہاتھ ملانا۔ موافقت کرنا۔

الف) باکسی دست و بغل آمدن	مقولۀ
ب) باکسی دست و بغل بودن	فارسیان
ج) باکسی دست و بغل زدن	چون

کسی را باکسی در ستیز و مقابله بینند استعمال
(الف) کنند و گویند که فلان با فلان دست
و بغل است یعنی باهم پیچیده است (ملا
فوقی یزدی سه) از در آسمان چه می طلبی
با کاخترش با وفاست دست و بغل مقصود
شاعر آنست که اختر آسمان با وفا ستیز دارد
و مخالف اوست۔ بهار و انند نذکر
(ب) گویند که (۱) بمعنی دست در بغل یکدیگر
در آوردن بقصد بر زمین زدن حریف
خود را و با او کشتی کردن و بحواله سراج منیر
(۲) برابری و مساهمت هم و بقول شان
(ج) مرادف (ب) و بقول وارسته و بحر (ج)
(۱) بمعنی کشتی کردن و (۲) مساهمت هم
مؤلف عرض کند که محققین اوّل الذکر
(ب) را بوثیقهٔ کلام ملا فوقی یزدی قائم
کرده اند چنانکه آئین اوشان است که کلمهٔ
است را متعلق دانند با مصدر (بودن)
و ما بدون سند هم (ب) را تسلیم کنیم معنی
اوّل و معاصرین عجم هم با ما اتفاق دارند
و نسبت (ج) عرض می شود که همهٔ محققین

بالانسبت معنی اول‌ش در غلط افتاده اند و
معنی دوم از ہمین پیدا کرده اند صاحب
سراج منیر معنی دوم را با (ج) مخصوص داشته
است و محققین اول الذکر با (ب) ہم متعلق
کرده اند و بہ تحقیق ما معنی (ج) بہ برابری
و موافقت بسر بردن است و بس حیف است
کہ ہمہ محققین بالانسبت (ج) غور کامل نکرده
اند و در معنی دوم (ب) سکندری خورده
فتامل۔ (حکیم رکنائی کاشی ؂) با فلک
دست و بغل می روم ای خواجہ بہ بین
کہ تماشاست تلاش دو زبردست بہم
(اردو) (الف) وہ اسکے ساتھ دست
گریبان ہے۔ گتھ گیا ہے۔ لپٹ گیا ہے
چمٹ گیا ہے (ب) (۱) کسی کے ساتھ
دست و گریبان ہونا۔ چمٹ جانا۔ لپٹ جانا
گتھ جانا۔ دھینگا مشتی کرنا۔ لڑنا۔ کشتی کرنا
(۲) برابری کرنا۔ (ج) موافقت اور
مساوات کے ساتھ زندگی بسر کرنا۔ گزارنا

باکسی راز کردن | مصدر اصطلاحی
بقول وارستہ و بحر ظاہر کردن راز
با او۔ مؤلف عرض کند کہ مقصود محققین
از (با او) باکسی باشد و بس (باقر کاشی
؂) برمن شبی نمی گذرد کز جفای تو تا
روز راز دل نکنم با خدای تو ہا مخفی مباد
کہ کردن بمعنی گفتن آمده (اردو) کسی سے راز کہنا

باکسی زبان داشتن | مصدر اصطلاحی
بقول برہان و بحر و ہفت کنایہ از آنست
کہ خود را بہ آنکس از آن کس وانماید مؤلف
عرض کند کہ حیف است کہ سند استعمال
پیش نشد مقصود محققین بالا جز این نباشد
کہ کسی را از تعلق خود کہ بمخاطب است خبر دادن
معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو)
کسی کو اپنی شناخت کرانا۔

باکسی سر کردن | (مصدر اصطلاحی

بقول انند وبہار مرادف باکسی در ساختن
وبسر بردن وبسر کردن کہ گذشت (ملا طغرا
در صفت پریشان ؎) بجون گرمئی کرد
باشیشہ سر ہٗ کہ دل سرد شد ز آتش شیشہ گر ؏
مؤلف عرض کند کہ (سر کردن) بمعنی
آغاز کردن وبسر بردن وباہم سلوک کردن
ومعاش نمودن می آید (کذا فی البحر والبہار)
بہار در کلام ملا طغرا معنی دوم گیرد و ما
معنی اول را پسند کنیم یعنی آغاز کرد بجون
گرمی بالجملہ وجہی نباشد کہ ہمہ معانی سر کردن
درین مصدر مرکب بنگیریم (اردو) دیکھو
(باکسی بسر کردن) وباکسی سر کردن)

باکسی سنجیدن (مصدر اصطلاحی) (۳۲۱۷)
کنایہ باشد از برابر کردن باکسی وباکسی
ہمسر قرار دادن ومساوی دانستن ۔
(ظہوری ؎) می توان با ہمہ سنجید ز
نیست کمتر ز کفر اسلامم ہٗ (اردو)
کسی کو کسی کے ساتھ ہمسر اور برابر قرار
دینا ۔ مساوی سمجھنا ۔

باکسی گرفتن کسی را (مصدر اصطلاحی)
بقول بحر وارستہ کسی را در عین فعل شنیع
گرفتن ۔ سند این از ملا طغرا بر (باز کردن عقد)
گذشت مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس
است (اردو) کسی کو کسی کے ساتھ
پکڑنا ۔ گرفتار کرنا ۔ کہہ سکتے ہیں دکن میں
مستعمل ہے بمعنی ۔ افعال شنیعہ کی حالت
میں گرفتار کرنا ۔

(۳۲۱۸) **باکسی مخالف یا موافق شدن** (استعمال)
بمعنی حقیقی خود است (انوری ؎) اگر
بخت با من مخالف شدہ است ہٗ تو باوی
موافق مشو زینہار ہٗ (اردو) کسی کے
ساتھ مخالف یا موافق ہونا ۔

باکفایت ودیلومات (اصطلاح)
بقول صاحب روزنامہ بحوالہ سفرنامہ

ناصر الدین شاه قاچار بمعنی (۱) قابل و (۲) اجاره دار و مقابل آن در انگلیسی زبان انٹلیجنٹ نوشته که ترجمهٔ آن چالاک فهیم و هوشیار و قابل است مخفی مباد که ڈپلوما به دال هندی مکسور و ضم لام و فتح میم لغت انگلیسی است بمعنی سند لیاقت معاصرین عجم این را بقاعدهٔ عربی جمع کرده مفرس کرده اند و کلمهٔ با در اینجا بمعنی همراه است پس معنی لفظی این کسی که محتاط است و سندهای لیاقت دارد کنایه از قابل و چالاک و فهیم و هوشیار و نسبت معنی دوم عرض میشود که اجاره داران و مستاجران هم سندهای حسن خدمات و کفایت شعاری با خود دارند و بدین معنی هم کنایه باشد (اردو) (۱) قابل ـ بقول آصفیه هوشیار ـ دانا ـ لائق (۲) اجاره دار ـ بقول آصفیه ـ اسم مذکر ـ ٹھیکه دار ـ

باکلا صاحب محیط گوید که اسم باقلا است و بذیل باقلا فرماید که باکلا اسم فارسی زبان (الخ) حقیقت این به باسمر گذشت و عجبی نیست که باقلا که گذشت معرب این باشد ماخذ این جزین نباشد که کله در زبان فارسی بضم اول و ثانی غیر مشدد به خفای ها هر چیز کوتاه را عموماً و آدم کوتاه را خصوصاً گویند (کافی البرهان) پس فارسیان های مختفی آخر را بالف بدل کرده باشند چنانکه پاسه و پاسا و کلمهٔ پا بمعنی هندش و معنی لفظی این کوتاه قد دارنده که درخت باقلا کوتاه قد است و اختلاف اعراب متعلق بمحاورهٔ زبان (اردو) دیکهو باسمر ـ

باکله پائین آمدن (مصدر اصطلاحی) صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار ذکر این کرده گوید که از بلندی افتادن چنانکه روی بر زمین باشد ـ

مؤلف عرض کند کہ کلمہ آبا در ینجا بمعنی
نہم اوست کہ طرف و جانب باشد و کلمہ
بمعنی رخسارہ و روی (اردو) منہ کے
بل گرنا بقول آصفیہ - اوندھے منہ گرنا
منہ کے بل آنا - (دردسہ) شہزور اپنے
زور مین گرتاہے منہ کے بل ؛ وہ طفل کیا
گریگا جو گھٹنون کے بل چلے ؛

(الف) **باکمال بنیہ** اصطلاح (الف)
(ب) **باکمال بنیہ بودن** بقول بوالحال
بمعنی قوی و (ب) بقول رہنما بحوالہ سفرنامۂ
ناصرالدین شاہ قاجار قوی القوی بودن
مؤلف عرض کند کہ بنیہ لغت عربست
بقول غیاث بکسر و بضم اول و سکون نون
بمعنی بنیاد و نہاد و آفرینش و سرشت و
بقول منتخب بنا کردہ شدہ و کلمہ آبا در الف
بمعنی معہ ہم اوست و در (ب) بمعنی معیت
ہم توان گرفت (اردو) (الف) قوی بقول آصفیہ
عربی - توانا - دیکھو اشگرف (ب) قوی ہونا -

باکمال تغیر اصطلاح - بقول صاحب
رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاجار
بحالت خشمناکی سخت مؤلف گوید کہ کلمہ آبا
در ینجا بمعنی معیت است و تغیر لغت عرب باشد
بقول منتخب از حال خود برگشتن و این کنایہ باشد
کہ خشمناک تغیری دارد (اردو) کا
غصہ کی حالت مین - کمال غصہ مین
لال ہوکر -

(الف) **باکند** (الف) بقول برہان بر وزن پازند (۱) یا قوت را گویند و آن
(ب) **باکندہ** جوہریست معروف و بابای فارسی ہم آمدہ و فرماید کہ در جای دیگر
(۲) بمعنی باز و ر و قوت نوشتہ بودند ہیچکدام شاہد نداشتہ صاحب جامع بر معنی
اول قانع و صاحب ناصری بذکر معنی اول گوید کہ ظن مؤلف این است کہ بیا

حطی باشد نہ بہ باو دریں حرف برہان سہو کردہ صاحب رشیدی نسبت (الف و ب) گوید
کہ بمعنی یاقوت بیای حطی است نہ بہ با۔ خان آرزو در سراج نسبت (الف) بذکر قول
برہان قول صاحب رشیدی را نقل کند و فرماید کہ بمعنی اول بہ یای حطی است نہ بہ بای
موحدہ و بای فارسی و نسبت معنی دوم گوید کہ بہ بای موحدہ مرکب از با و کند کہ کند
بمعنی قوت و لہذا اکند آور بمعنی پہلوان و با قوت می آید کہ مرادف زور آور باشد و فرماید
کہ بسبب اشتباہ لفظی اکثری در غلط افتادہ اند مؤلف عرض کند کہ ما با خان آرزو
اتفاق داریم کہ (الف) بمعنی دوم صحیح باشد بضمہ کاف و در (ب) ہای ہوز آخرہ زائد
و نسبت معنی اول خیال ما اینست کہ یک نقطہ زائد المحققین اول الذکر را در غلط انداخت
یعنی یاکند را کہ بہ تحتانی اول بمعنی اول می آید بموحدہ نوشتند یا در معنی دوم کہ (با قوت)
است بر موحدہ اول یک نقطہ زیادہ کردہ یاقوت کردند دیگر ہیچ (اردو) (الف
و ب) (۱) یاقوت۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ ایک قسم کا جوہری جو ہر جو اکثر سرخ
نیلا۔ زرد اور سفید ہوتا ہے۔ صاحب قاموس نے اُسے یاکند کا معرب فرمایا ہے
(۲) قوت مند۔ زوردار۔

باکو بقول خان آرزو در سراج (۱) شہری و (۲) قلعۂ از شروان و فرماید کہ (۳)
لقب یکی از امرای صاحب قران امیر تیمور است و بدین معنی غالباً ترکی است صاحب
ہمہ برہان ذکر معنی اول کردہ نسبت معنی دوم گوید کہ بغایت بلند است صاحب
مؤید بذکر معنی اول فرماید کہ فرزندان حمزہ رضی اللہ عنہم عم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

دریں شہر بادشاہ بودند و نسبت معنی دوم صراحت کند کہ بالای کوہی واقع است بغایت مرتفع و بلند بہار بر معنی اول قائع (استاد ؎) آمد آن خسرو خوبان جہان از باکوہ می خورد خون جہانی کہ ندارد باک او ہ (سلیم ؎) نتوان یافت دلی خوش بجہان ای باکوہ چہ روی گاہ سوی گنجہ و گاہی باکوہ مؤلف عرض کند کہ ما بحوالہ قول ناصری بر بادکوبہ ذکر کردہ ایم کہ این معنی اول مخفف آنست و عجبی نیست کہ قلعہ ہمین مقام موسوم شد بہ این مقام وجہ دارد کہ این قلعہ بلند را نظر بخوفناکی او باکو گفتند کہ مرکب است از باک و واو نسبت حیف است کہ محققین ترکی زبان این لغت را بمعنی سوم ذکر نکردہ اند و محققین فارسی ہم ازین ساکت عجبی نیست کہ وجہ تسمیہ این ہم ہمان باشد کہ برای معنی دوم گذشت (اردو) (۱) باکو ایک شہر کا نام ہے دیکھو بادکوبہ۔ مذکر (۲) شروان کے ایک قلعہ کا نام بھی باکو ہے۔ مذکر۔ (۳) باکو امرای صاحبقران امیر تیمور کے ایک امیر کا لقب۔ مذکر

(۱) باکوبہ	(۱) بقول شمس نام موضعی است و (۲) مخفف ہمان بادکوبہ کہ بجایش گذشت۔ دیگر محققین فارسی زبان ذکر (۱) نکردہ اند و ما اشارہ (۲)	بر (بادکوبہ) کردہ ایم خیال ما اینست کہ کاتب صاحب شمس بہ تصرف خفیف تحریف کردہ (۲) را بشکل (۱) نوشت دیگر ہیچ (اردو) دیکھو بادکوبہ۔
(۲) باکوبہ		

باکورہ بقول شمس بضم کاف و فتح زای ہوز بمعنی میوہ کہ اول رسد و بحوالہ حل اللغات گوید کہ زودتر رسد و نوباوہ و صراحت کند کہ لغت فارسی است دیگر ہمہ محققین فارسی زبان ازین ساکت خیال ما اینست کہ باکورۃ لغت عرب است بمعنی نوباوہ و محقق

بی تحقیق بر رای مہملہ نقطۂ زیادہ کردہ لغت فارسی نام نہاد دیگر ہیچ (اردو) نوبادہ۔ دیکھو ابرہ۔

باکوبہ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضم ثالث و فتح تحتانی لغت فارسی است نام شہری است در ایران **مؤلف** عرض کند کہ قیاس ما این است کہ ہمان (بادکوبہ) راکہ بہ موحدۂ پنجم گذشت باضافۂ یک نقطہ بدین صورت آوردہ اند واصل این (بادکوبہ) (اردو) ایران کے ایک شہر کا نام باکوبہ ہے۔ مذکر۔ دیکھو بادکوبہ۔

باکیدہ بقول برہان وجامع بہ تحتانی چہارم بروزن بالیدہ (۱) بمعنی باکند است کہ یاقوت باشد و (۲) حریر منقش را نیز گویند صاحب سروری بحوالۂ نسخۂ وفائی بذکر معنی دوم نسبت معنی اول گوید کہ یاقوت سرخ راہم گویند و صاحب ہفت بذکر ہر دو معنی بالا فرماید کہ (۳) بمعنی بازو روقوت ہم **مؤلف** عرض کند کہ اصل این بمعنی اول و سوم ہمان باکندہ کہ گذشت و ماحقیقت ماخذش ہمہ را انجا عرض کردہ ایم وظاہر اینجا نون بدل شد بہ تحتانی چنانکہ اونج واویج و بلحاظ معنی دوم باعتبار صاحب سروری کہ از اہل زبانست توانیم عرض کرد کہ اسم جامد است و بدین وجہ کہ صاحب سروری ذکر معنی اول ہم کردہ ما بر باکند موحدۂ اول را ایہیچ ندانیم عرض می شود کہ بدین معنی ہم اسم جامد فارسی زبان گیریم مخفی مباد کہ معنی سوم را غیر از صاحب ہفت دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر نکرد طالب سند استعمال باشیم (اردو) (۱) و (۳) دیکھو باکند (۲) حریر منقش۔ نقش کیا ہوا ریشمی کپڑا۔ مذکر۔

باگرسنگی قوت پرہیز نماند مثل ہمان است گلدستہ ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت	**مؤلف** عرض کند کہ مال شیخ شیراز است فارسیان باظہار غلبۂ چیزی استعمال این کنند

بجائی کہ احتیاج و ضرورت چیزی انسان را مجبور کند بر ارتکاب فعل ناجائز۔ (اردو) مرتا کیا نکرتا۔ بقول آصفیہ جس کی جان پر آبنے وہ سب کچھ کرگزرتا ہے دکن میں کہتے ہیں۔ تین دن کے فاقہ میں سور حلال۔ بھوکوں مرے تو کیا نکرے۔

باگرہ | صاحبان برہان و جامع و (خان آرزو در سراج) ذکر این کردہ اند و ما حقیقت این بر باغرہ عرض کردہ ایم و صراحت ماخذ ہم ہم در آنجا مذکور (اردو) دیکھو باغرہ۔

باگل | بقول جہانگیری و برہان و جامع و ناصری و رشیدی و سراج با کاف عجمی مفتوح آب نیم گرم باشد **مؤلف** عرض کند کہ مرکب است باکلمۂ با بمعنی مفادہمش و گل بالضم بقول برہان بمعنی اخگر آتش۔ پس معنی لفظی این اخگر آتش دارندہ و کنایہ از آب نیم گرم۔ فارسیان در استعمال خود بفتح کاف فارسی خوانند (اردو) آب نیم گرم۔ کنکنا پانی مذکر۔ نیم گرم بقول آصفیہ۔ سہتا ہوا۔ وہ پانی جو بہت گرم نہو۔ کنکنا۔

باگوشۂ کمان آوردن | مصدر اصطلاحی بقول بحر عجم عظیمی بکمال آسانی سرانجام دادن و مخالف را بی جنگ گرفتار کردن (ساطع ص) چو حیلہ کاہکشان را کشان قرنیج بیارگاہ تو باگوشۂ کمان آردہ **مؤلف** عرض کند کہ این کنایہ باشد (اردو) دکن میں کہتے ہیں (کچے تاگے پر کھینچ لانا) مشکل کام کو آسانی کے ساتھ انجام دینا۔

بال | بقول سروری (۱) از آدمی بازو و بقول جہانگیری و ناصری از آدمی و حیوانات پرندہ دست بود از کتف تا سر ناخن دست۔ صاحب برہان باتفاق جہانگیری گوید کہ بعضی گفتہ اند کہ از شانہ تا آرنج کہ مرفق باشد۔ صاحب رشیدی فرماید کہ از آدمی بازو

وبقول بعض ازکتف تا سر ناخنان و از حیوانات تا سم۔ ہمان آرزو در سراج با سروری متفق و ذکر قول جہانگیری ہم کردہ بہار گوید کہ با لفظ آہیختن و دادن و رو ئیدن و زدن و کشادن و کشیدن مستعمل و بال و پر دادن و بال و پر کشیدن نیز آمدہ و صاحب سخندان گوید کہ در سنسکرت موی انسان و چرند را بال گویند

مؤلف عرض کند کہ صاحب ساطع کہ محقق لغات سنسکرت است بر موی بدن انسان قانع وہم بقولش در ہندی ریشہ را گویند کہ بر خوشہ دانہ ہا بر آید و موی چینی یعنی موی کاسہ و رشتہ کہ بران شکر منجمد سازند (الخ) پس بخیال ما معنی اول بیان کردہ ساطع حقیقی است و دیگر معانی مجاز آن۔ فارسیان این لغت را از سنسکرت گرفتہ باشند و مجازاً برای بازوی انسان و دست آدمی و حیوانات چرند از کتف تا سر ناخن دست یا از شانہ تا آرنج بای حال معنی دوم این کہ می آید مجاز لغت سنسکرت باشد و معنی اول۔ مجاز مجاز کہ دست و بازوی انسان ہم مثل جناح پرند است۔ مخفی مباد کہ صاحب کنز گوید کہ بال لغت فارسی است و ترکیان بمعنی ذراع الانسان استعمال کنند (فردوسی ۵) بپوسید مادر دو بال و برش ؎ ہمین آفرین خواند بر پیکرش ؎ (اردو) دیکھو بازو۔ اور (حیوانات چرند سے) شانہ سے سُم تک۔

(۲) بال۔ بقول سروری از مرغ پر باشد و بقول جہانگیری از جانوران پرندہ جناح (حکیم انوری قطعہ) صاحبا تا شمع و تا پروانہ ہست ؎ این غرور انگیز و آن صاحب خیال ؎ ابر بخیز د گفت و گوی و جست و جوی ؎ گرچہ سوزد خویشتن را پر و بال ؎ و بقول

برہان از جانوران پر و بال کہ عربی آن جناح است و بقول رشیدی و ناصری جای برآمدن پر صاحب رشیدی بقول بعض گوید کہ از پرندگان تا پایان پر۔ خان آرزو در سراج بر ذکر اقوال بالا قانع وہم او در چراغ فرماید کہ گاہی بمعنی پر آید بمجاز کہ بعربی ریش گویند چنانکہ بال مگس و بال پروانہ (سلیم رباعی) ای خواجہ ببین وقامت رفتارش کو آن صعوہ کہ شد بلی او نقارش ہا بالا پوشی است در حقیقت او را چون بال مگس عذاشدہ دستار را مؤلف عرض کند کہ مجازاً بمعنی موے ہم آمدہ فارسیان این را از سنسکرت گرفتہ اند سند این بر بال بمعنی می آید بمعنی جناح ہم مجازاً و بمعنی اول یعنی (بازوی انسان و از کتف تا سم حیوان چرند) مجاز مجاز باشد (اردو) بال بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ پرند کے بازو کا پچھلا جوڑ جس کے زور سے پرواز کرتا ہے۔ بازو۔ پر۔ مو۔ شعر۔ پشم۔ رواں۔

(۳) بال۔ بقول سروری و جہانگیری و برہان و رشیدی و ناصری و سراج امر از بالیدن یعنی ببال مؤلف عرض کند کہ بالیدن بمعنی افزودن و نمو کردن و بزرگ شدن و برآمدن می آید (ناصر الدین بجیہ سے) ای سرو باغ سینہ ام بال ہا تا دل شود ت چو سبزہ پامال کو (اردو) بالیدن کا امر حاضر۔ نمو کر۔ بالیدہ ہو۔ بڑھ۔

(۴) بال۔ بقول سروری و رشیدی و (خان آرزو در سراج) بمعنی بالیدہ و نمو کنندہ (لامعی جرجانی سے) کشت درختی زپی عزّ او ہا سعد فلک دیر کش و زود بال ہا مؤلف عرض کند کہ حیف از سروری کہ اہل زبانست و دوای بر بر دو محققین ہند نثرا دکہ ہر یکہ از قواعد فارسی چشم می پوشند بال بمعنی بالندہ اصلا نیست و این معنی پیدا می شود بحالت

ترکیب کہ اسم فاعل ترکیبی است و سند شان ہم برای (زود بال) است بہ بال (اردو) بالیدہ ہونے والا۔ بالیدگی پیدا کرنے والا۔

(۵) بال۔ بقول سروری قسمی از ماہی باشد بغایت عظیم الجثہ و بقول جہانگیری و برہان نوعی از ماہی بغایت بزرگ و در دریای زنگ بہم رسد و فساد بسیار کند و گوشتش خورش فربہ بود صاحبان ناصری و رشیدی گویند کہ این را وال ہم گویند پس عظیم الجثہ۔ خان آرزو در سراج ذکر این کردہ گوید کہ فارسی نبود و فرماید کہ لفظ وال بمدہ نیز گذشتہ خوب واضح نشد کہ تصحیف است یا مرادف مؤلف عرض کند کہ بال بہمین معنی لغت عرب است صاحب محیط المحیط ذکر این کردہ و صاحب منتہی الارب گوید کہ ماہی است بزرگ حیف است کہ محققین عرب صراحت مزید نکردند پس فارسیان این لغت را از زبان عرب گرفتہ اند۔ وال کہ بمعنی قسمی از ماہی گذشت یا اینکہ قسم دیگر باشد یا اسم جامد فارسی زبان برای بال ماہی حایل وجہی نیست کہ بال را تصحیف گیریم کہ وجود این در لغات عرب موجود (شیخ آذری ؎) ماہیی ہست نام آن قسطا؛ بال ہم شکل او ست در بالا؛ (فردوسی ؎) بیارا ست خوان و خورش یکسرہ؛ ز ماہی و دیگر مرغ و بیال و برہ؛ حیف است کہ صاحب محیط کہ محقق مفردات طب است بہ بال ذکر این نکرد و ہمین قدر نوشت کہ بہ ترکی اسم عسل و بید است و بہندی نام موی و تخم گرنجی و صاحب مخزن ہم ازین ساکت۔ ما از تحقیق فرید قاصریم کہ نام این قسم ماہی در السنہ غیر معلوم نشد۔ (اردو) بال۔ عربی اور فارسی مین ایک بڑی مچھلی کا نام ہے جو دریای زنگ

مین پیدا ہوتی ہے جس کا گوشت بہت مزہ دار ہوتا ہے۔ مؤنث۔

(۶) بال۔ بقول جہانگیری و برہان و ناصری بمعنی نمو کردن و بالیدن مؤلف عرض کند کہ حیف است از محققین فارسی زبان وسیما از صاحب ناصری کہ از اہل زبان است کہ معنی مصدری از اسم جامد پیدا کردہ اگر مقصود شان از حاصل بالمصدر بالیدن باشد برای آن لفظ بالش موجود کہ می آید حقیقت اینست کہ غور نکردہ اند و سکندری خوردہ اند بال اسم مصدر بالیدن است بمعنی فربہی و نشو نما ماخوذ است از بال عربی کہ بمعنی بزرگی آمدہ یا مجاز معنی اول و دوم این یعنی بازو و جناح ہم کہ صاحب بازو و جناح را بالیدہ ظاہر می کند باتی حال مفرس باشد۔ فارسیان از ہمین اسم مصدر مصدر بالیدن وضع کردہ اند کہ بجای خودش می آید (اردو) بالیدگی۔ بقول آصفیہ۔ مؤنث۔ بڑھاؤ۔

(۷) بال۔ بقول جہانگیری و برہان بالا را خوانند بمعنی قامت و بقول رشیدی مخفف بالا۔ خان آرزو در سراج بذکر این گوید کہ صاحب جہانگیری شاہدی پیش نکرد مؤلف عرض کند کہ خلاف قیاس نیست ولیکن معاصرین عجم بر زبان ندارند ما ہم مشتاق سند استعمال باشیم نظر بر محققین بالا (اردو) بالا۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ قد و قامت۔ مذکر۔

(۸) بال۔ بقول جہانگیری و برہان بمعنی فوق و بالا مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ مخفف بالا است (اردو) بالا۔ دیکھو باشجر۔

(۹) بال۔ بقول بول چال رقص را گویند و بالہ مرادف این و صاحب رہنما بحوالہ سفرنامۂ

ناصر الدین شاه قاچار ذکر این معنی کرده مؤلف عرض کند که لغت انگلیسی زبان است که معاصرین عجم استعمالش کرده اند (اردو) ناچ - بقول آصفیه - اسم مذکر هندی رقص

بال آراستن (مصدر اصطلاحی) صاحب آصفی بذکر این از معنی ساکت مؤلف عرض کند که آراستن پر و بال و آماده پرواز شدن پرند (قاسمی گونابادی سـ۵) همای ظفر صید فرخنده فال ٭ ز فرمان ترکش بر آراست بال ٭ (اردو) پر و بال آراسته کرنا - آماده پرواز هونا - دکن مین گنگ تولنا کهتے هین -

بال آهیختن (مصدر اصطلاحی) صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که سندش (بال بر آهیختن نیزه) پیدا کند و ماذکرش در انجا کنیم (اردو) دیکهو بال بر آهیختن نیزه -

بالا صاحب سروری بحواله اسدی فرماید که (۱) اسپ جنیبت باشد و فرماید که در فرهنگ بدین معنی به بای فارسی آمده و غالباً که این اصح باشد صاحب برهان صراحت کند که اسپ جنیبت اسپ کوتل را گویند صاحب جامع فرماید که اسپ جنیبت و یدک و کتل - خان آرزو در سراج گوید که این خطاست و صحیح به بای فارسی است چنانکه می آید مؤلف عرض کند که پالا به بای فارسی بهمین معنی می آید ولیکن به تحقیق ما بالا به بای عربی اصل است و به بای فارسی مبدلش چنانکه تب و تپ و اسب و اسپ و اگر بالعکس این خیال کنیم چنانکه خیال خان آرزوست اندرا لضرورت باید که پالا به بای فارسی را بدین معنی اسم جامد گیریم و قیاس ما مبنی بر ماخذ است یعنی اصل این بمعنی فوق باشد که بر معنی نجم می آید و ماخذش همدر انجا ذکر شود فارسیان در محاوره

خود مجازاً بمعنی بر هم استعمال کرده اند که ترجمهٔ علی است و بمعنی زائد هم چنانکه
(سه و پا و بالا) بمعنی سه و پا و بران و ازین استعمال من وجه معنی ورای و علاوه پیدا
می شود پس (اسپ بالا) اسپی را نام کردند که زائد و ورای اسپ سواری باشد۔
یعنی علاوهٔ اسپ سواری و کنایه از اسپ کوتل و در محاورهٔ فارسی صفت بجای
موصوف مستعمل می شود پس مجرد بالا را برای اسپ کوتل استعمال کردند و همچنین است
کوتل هم که اصلش اسپ کوتل بود مرکب اضافی بمعنی اسپ سواری که کوتل در ترکی
زبان بقول صاحب لغات ترکی بمعنی مرکب و سواری است فارسیان اسپ کوتل
را بحذف موصوف کوتل کردند و پس از ان بحذف واو کتل بضم اول بمعنی اسپی مستعمل
شد که اسپ جنیبت باشد (حکیم اسدی ؎) هزار اسپ بالا به پیشش درون ٭ به برگستوان
زره گونه گون ٭ (حکیم فردوسی ؎) ببالای رزم اندر آورد پای ٭ خروشان
و جوشان در آمد ز جای ٭ (اردو) کوتل۔ بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مذکر۔
بن سوار کا گھوڑا۔ خالی گھوڑا۔ زائد گھوڑا جو ضرورت کے موقع کے واسطے رکھا جائے
۔خاص گھوڑا۔ وہ گھوڑا جو امیروں کی سواری کے آگے آگے ساز سے آراستہ و پیراستہ
محض زینت کے لئے چلتا ہے (آتش ؎) عرش ہے اس بادشاہ حسن کا تخت رواں
ہو وہ صنم کوتل کبھو چرخ کو دوڑاے گا ٭
(۲) بالا۔ بقول سروری (الف) نام گلی که در هندوستان باشد (امیر خسرو ؎)
هر گل بالا که ده بوستان ٭ بشتری هست به هندوستان ٭ صاحب رشیدی باستناد همین

بالا را بمعنی سمت ایران وخراسان گیرد و گوید که اہل ہند سمت ایران وخراسان را بالا
گویند وخان آرزو در سراج فرماید که ما در ہندوستان بدین معنی نه شنیدیم مگر این
اصطلاح مردم پای دامن کوه کابل وغیره باشد وشعر امیر خسرو را توجیهه توان نمود
مؤلف عرض کند که گل بالا یا مجرد بالا اسم گلی در ہندوستان نیست و ما از معاصرین
عجم هم نشنیدیم که خراسان وایران را در ہندوستان بالا گفته باشند- البته بالا گهات
وتل گهات مروج است در دکن که طرف رود کرشنا را که بسوی حیدرآباد کناره
بلند دارد به تانی ہندی بالا گهات گویند وطرف دیگرش را که متعلق از صوبه مدراس
باشد تل گهات نامند و بالا درین اصطلاح بمعنی بلند وفوق است وبس وتوجیهی
که خان آرزو پیش کرده است قرین قیاس ومعنی شعر امیر خسرو را هم درست می کند
وجا دارد که فارسیان (ب بالا) گل آفتاب پرست را نام نهاده باشند که در ہندوستان
بکثرت است ودر ایران وحوالی آن کم چنانکه از ایرانیان به تحقیق می رسد محققین
فارسی (ز (گل بالا) ساکت ولیکن بترکیب توصیفی گل آفتاب پرست را گل بالا
گفتن خلاف قیاس نیست که بالا را درینجا بمعنی فوق گیریم باین حال مجرد بالا بمعنی
گل از کلام امیر خسرو ثابت نیست ولیکن نظر به اعتبار قول سروری که از اہل زبان است
کنایه از گل آفتاب پرست توان گرفت (اردو) (الف) گل بالا- مذکر- ایک پھول
کا نام جو بقول فارسیان ہندوستان میں زیادہ ہوتا ہے اور بلاد فارس میں کم (ب) سورج
مکھی- دیکھو آفتاب پرست کے دوسرے معنے-

(۳) بالا۔ بقول سروری و جہانگیری و برہان و وارستہ و جامع و ناصری و رشیدی بمعنی قد و قامت (خواجہ حافظ ے) بروز واقعہ تابوت ما ز سرو کنید ٭ کہ می رویم بداغ بلند بالائی ٭ (والہ ہروی ے) سرو از چہ برعنائی قامت چمن آراست ٭ رعنائی بالای تو از عالم بالاست ٭ خان آرزو در سراج و چراغ ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ این ہم مجاز معنی پنجم است کہ بمعنی فوق و بلندی می آید۔ فارسیان قامت را بلحاظ بلندیش بالا گفتند (اردو) بالا۔ مذکر۔ دیکھو بال کے ساتویں معنے۔

(۴) بالا۔ بقول سروری و برہان و جامع و رشیدی و سراج و ناصری بمعنی درازی کہ ضدّ پہناست (مسعود سعد ے) ای شاہ بہ پیمود زمین را و فلک را ٭ جاہ تو و قدر تو بہ بالا و پہنا ٭ صاحب جہانگیری فرماید کہ ترجمہ این در عربی طول است (استاد رباعی) آن شب کہ مرا وصلت ای مہ رنگست ٭ بالای فلک کوتہ و پہنا تنگ است ٭ وان شب کہ ترا با من مسکین جنگ است ٭ شب کور و خروس گنگ و پروین لنگ است ٭ **مؤلف** عرض کند کہ در ہر دو سند بالا لفظ بالا بمعنی بلندی و رفعت است کہ بر معنی پنجم می آید بندانیم کہ محققین فارسی زبان سیما جامع و ناصری چرا باستناد این دو شعر معنی درازی پیدا کردہ اند و ضدّ پہنا نوشتہ اند ما باعتبار قول صاحبان زبان این معنی تسلیم کنیم ولیکن استناد شان صحیح نباشد و مشتاق باشیم برای سند دیگر حقیقت معنی بلندی بجای خودش می آید۔ مخفی مبادکہ از مصدر (بالا رفتن سال و عمر) طوالت عمر من وجہ پیداست کہ بجای خودش می آید (اردو) درازی بقول آصفیہ۔ فارسی

اسم مؤنث۔ لمبائی۔ طوالت۔

(۵) بالا۔ بقول سروری وجہانگیری وبرہان وجامع وناصری ورشیدی بمعنی ضد زیر یعنی زبر وارستہ فرماید کہ ازینجاست کہ ملاء اعلی را (عالم بالا) گویند وسندش از والہ ہروی بمعنی سوم مذکور۔ صاحب رشیدی بحوالۂ سامانی گوید کہ بالا بمعنی رفیع مغیّر والا است و لغت دیگر نیست۔ خان آرزو در سراج گوید کہ اصل بمعنی فوق است بعد ازان بمعنی درازی استعمال یافتہ بمراعات ہمان نسبت وبعد ازان بمعنی قد وارباب فرہنگان ازین غافل ماندہ ہمہ معانی را حقیقت پنداشتند وگوید کہ بعضی این را مغیّر والا گفتہ اند وحقیقتاً برعکس انیست مؤلف عرض کند کہ ترکان ہم ہمین لغت فارسی را بمعنی فوق استعمال کردہ اند وخیال ما انیست کہ فارسیان از لغت بال کہ در عربی زبان بمعنی شرف وبزرگی آمدہ بزیادت (الف) در آخر مزید علیہ ومفرّس کردہ اند (الف) بمعنی تفوق وبرتری وبلندی و (ب) مجازاً بمعنی زبر ہم کہ ترجمۂ آن در عربی فوق باشد چنانکہ (بالا) مذکور شد۔ (حکیم خاقانی الف) چگونہ گفت عیسی بر سر دار ہا کہ آہنگ سفر دارم بہ بالا ہا (حکیم انوری الف) زہی صدری کہ از روی بزرگی ٭ فلک را نیست با قدر تو بالا ٭ حالا نظر باید کرد بر مدارج بیان کردۂ خان آرزو سبحان اللہ چہ خوش ترتیب است مقصودش بجزین نباشد کہ بعد بلندی۔ درازی است وما حقیقت معنی درازی را بمعنی چہارم بیان کردہ ایم واگر تسلیم ہم کنیم می پرسیم از وکہ این را درجۂ دوم بچہ اصل عطا شد وہم او گوید کہ پس ازان درجۂ قد بخیال ما حقیقت ہمین قدر است کہ بلحاظ معنی اصل تفوق

وبلندی است دیگر معانی مجاز اوست بہ تعلقی کہ با اصل دارد دیگر ہیچ خود او از حقیقت لفظ غافل است وارباب فرہنگان را لقب غافل می بخشد۔ فتامّل (اردو) الف بلندی۔ مؤنث۔ (ب) فوق۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ بالا۔ اوپر۔ بلند۔ تحت کا نقیض۔

(۶) بالا۔ بقول وارستہ بمعنی پیش (مخلص کاشی ؎) بپوشیدم ز بالای سخن ہرچند تشریفی ؛ ہمان از لب گریبان میدرد شوق ثنا خوانی ؛ (شفیع اثر ؎) عزت از بالای زر دا ۔ ند اہل روزگار ؛ عبرت از من گیر و پاس عزت خود را بدار ؛ مؤلف عرض کند کہ نمیدانیم کہ وارستہ ازین ہر دو سند بالا یا بالا را بمعنی پیش چطور نوشت سخنوران دانند کہ درینجا بمعنی بلندی و برتری است کہ بر معنی پنجم گذشت فافہم۔ مخفی مباد کہ بر (بالا بردن کار) و (بالا رفتن کار) کہ می آید بعض محققین معنی پیش بردن کار می گیرند و ما درانجا ہم معنی پنجم را متعلق کنیم (اردو) پیش۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ نقیض پس۔ آگے۔ سامنے اور بلحاظ ہمارے خیال کے دیکھو بالا کے پانچوین معنے۔

(۷) بالا۔ بہ تحقیق ما بمعنی بعد و پس چنانکہ ببالای سال یعنی پس از سال (فردوسی ؎) بر فقند چوپان و برگشت زال ؛ شبی دید باز آن ببالای سال ؛ مؤلف عرض کند کہ این معنی ہم متعلق بمعنی پنجم است کہ از معنی فوق و برگرفتہ اند و موحدہ بر و زائد است پس ببالای سال) بمعنی بر سالی و بعد از سالی است (اردو) پر۔ بقول آصفیہ ہندی بعد پیچھے

(۸) بالا۔ بہ تحقیق ما بمعنی زائد و فائق و این من وجہ متعلق بمعنی پنجم است چنانکہ بالای صد معنی زائد از صد (فردوسی ؎) چو رستم بپیمود بالای ہشت ؛ بسان یکی سرو آزاد گشت ؛

حیف است کہ صاحب ناصری بالا را بمعنی سال عمر آوردہ ازہمین شعر فردوسی سندگیرد و بر معنی شعر غور نمی کند و بر مقصود خود معنی اصلی گیرد۔ مقصود شاعر اینست کہ چون رستم سال عمر را بالای ہشت پیمود یعنی زائد از ہشت یافت مثل سرو آزاد شد۔ فتأمل
(اردو) پر۔ بقول آصفیہ۔ اوپر کا مخفف اور اوپر پر فرمایا ہے کہ بالا۔ فوق۔
(۹) بالا۔ بقول خان آرزو در چراغ بمعنی مقدار چنانکہ پیل بالا و نیزہ بالا (کلیم ۵)
کجا نیزہ فوارہ آسا بجست ٭ کہ خون نیزہ بالا ازانجا نجست ٭ مؤلف عرض کند کہ مقدار را ہیچ دخل نیست نیزہ بالا قلب اضافت بالای نیزہ باشد یعنی زائد از نیزہ و مراد از زائد بلندی نیزہ متعلق بہ معنی ہشتم ما دارد کہ بالای نیزہ را بمعنی بلندی نیزہ گیریم اندرین صورت متعلق بمعنی پنجم باشد پس مقدار حاصل معنی باشد نہ معنی لفظی۔
(اردو) دیکھو بالا کے آٹھویں معنے۔
(۱۰) بالا۔ بہ تحقیق ما بمعنی برابری و ہمسری ہم آمدہ و سند این بر (بالا دادن) می آید و جز این نیست کہ من وجہ مجاز معنی سوم باشد (اردو) برابری بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مؤنث۔ ہمسری۔ مساوات۔
(۱۱) بالا۔ بہ تحقیق ما بمعنی فریب و حیلہ۔ استعمال این در (بالا گرفتن چیزی از کسی) آید و جز این نیست کہ اسم جامد فارسی زبانست۔ صاحب کنز گوید کہ لغت فارسی است و در ترکی بمعنی سام مستعمل و سام بہ تشدید در لغت عرب بقول منتخب بمعنی زہر دہندہ و زہر در طعام کنندہ پس این تصرف ترکان باشد در معنی و معنی حقیقی این در فارسی

همان حیله و فریب - یکی از معاصرین پیرانه سال عجم با ما گفت که چون طفل نادان کنجشکی را بدست می گیرد و سخت گیرد و نمی گذارد و اعتنائی نمی کند که کنجشک بمیرد و پس می خواهند که کنجشک را از دست او حاصل کنند و می گویند که بابا. بالا ببین که چه تماشا است او نظر ببالا می کند و اینان کنجشک را بزور از دستش می گیرند و چون طفل نادان بسوی آن متوجه می شود می گویند که بالا رفت ببین که می پرد از همین طرز عمل فارسیان بالا را بمعنی حیله و فریب استعمال کردند و همین حکایت ماخذ این لفظ است که صورت اسم جامد گرفته (اردو) بالا. بقول آصفیه اسم مذکر. فریب. حیله. بہانہ (صرف اردو مین) اور مؤلف عرض کرتا ہے کہ فارسی مین بھی اور بالا بتانا بمعنی فریب دینا دہوکا دینا اسی سے مرکب ہے۔

بالا بالا اصطلاح. معاصرین عجم بر زبان دارند و بمعنی بی اطلاع و توسط دیگری استعمال این می کنند چنانکه ''او بالا بالا این کار کرد'' یعنی بدون اطلاع و توسط غیرے بخیال ما لفظ بالا درینجا بمعنی پنجم اوست مجازاً یعنی فوق اطلاع و توسط چنانکه فوق الادب بمعنی خارج از ادب می آید و بالا از شمار بمعنی خارج از شمار (اردو) بالا بالا. بقول آصفیه. فارسی. اوپر ہی اوپر. الگ ہی الگ. بی اطلاع چپکے ہی چپکے. پرے ہی پرے (۴۲۲۲)

بالابان اصطلاح. بقول رہنما جواله سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار دف کلان و بقول صاحب بول چال طنبور و دف باشد

مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است مرکب از کلمهٔ بالا بمعنی بخشش و بان بقول برهان مخفف بانگ بمعنی آواز بلند و فریاد و معنی

لفظی این آواز بلند وا اند (اردو) فوجی بڑا تنبور۔ مذکر۔

بالابان وتی اصطلاح۔ بقول صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاجار تنبور۔ والغوزہ مؤلف عرض کند کہ (بالابان) بجائے خودش گذشت وازنی الغوزہ مراد است (اردو) تنبور اور بانسلی۔ صاحب آصفیہ نے بانسری پر فرمایا ہے کہ ہندی۔ اسم مؤنث۔ نے بانسلی۔ مثل الغوزہ ایک باجہ ہے جسے منہ سے بجاتے ہیں۔

(الف) **بالا بردن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت واز کمال اصفہانی سند آرد (ہ) کی ترقی می تواند داد احوال مرا کہ می برد بالا سپہر دون ہمہ سال مرا۔ مؤلف عرض کند کہ بالا دینا بمعنی ہشتم اوست کہ زائد باشد ولیکن از سند استعمال ۔۔۔۔

(ب) **بالا بردن سال** بمعنی زیادہ کردن عمر و بہ پیری رسانیدن است بہار ہم ذکر این کردہ وہمچنین است ۔۔۔

(ج) **بالا بردن کار** کہ لفظ بالا دینا بمعنی پنجم اوست۔ بہار این را بمعنی پیش بردن کار گیرد و صاحب بحر بمعنی سرانجام آن درست دادن و بہ تحقیق ما کامیاب شدن کہ حاصل بلندی کار است (نصیر بدخشانی ہ) کار بالا نبرد دست نیاید بر کام ؎ ہر کہ دل دادہ آن قامت بالا نشود و پس بخیال ما از تعمیم مصدر (الف) کار گرفتن درست نیست بلکہ از مصادر خاص (ب وج) کار باید گرفت وبصورت تعمیم (بالا بردن چیزی) اولی است از مجرد (بالا بردن) فتامل (اردو) (الف) اوپر لیجانا۔ بلند کرنا۔ ترقی دینا۔ (ب) عمر بڑھانا۔ بڑا کرنا۔ (ج) کامیاب ہونا۔

بالابلند اصطلاح ـ بقول بہار وانند
دراز قامت **مؤلف** عرض کند کہ اسم
فاعل ترکیبی است ؛ خواجہ شبیہ (ازہ) زدست
کوتہ خود زیر بارم ؟ کہ از بالابلندان
شرمسارم ؟ (ظہوری سہ) سازش بر
گوشمال زند کوتاہی نکرد ؟ غالباً از کاکل
بالابلندان تار داشت ؟ **(اردو)**
دراز قد ـ بقول آصفیہ ـ فارسی طویل
القامت ـ لمبے قد کا ـ قدآور ـ

بالابند اصطلاح ـ بقول انند بحوالہ
فرہنگ فرنگ بمعنی (۱) سربند و (۲)
دستار و (۳) نوعی از لحاف ولبادہ
مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی
است بمعنی چیزیکہ بالای چیزی بربندند و
کنایہ باشد از سربند و دستار و نسبت معنی
اول خیال ما انیست و معاصرین عجم ہم با ما
اتفاق دارند کہ فارسیان (۴) سرپیچ را
بالابند گویند کہ نوعی از مندیل و بالاست
دستار بستہ می شود و نسبت معنی سوم عرض شود
کہ ملبوسی از لحاف ولبادہ ساختہ میشود کہ در
موسم سرما استعمالش می کنند ہمچون قبا و بند
ہایش بالای سینہ باشد چنانکہ بند قبا ـ پای
حال برای ہر سہ معنی اوّل الذکر طالب سند
استعمال باشیم **(اردو)** (۱) قصابہ بقول
آصفیہ ـ عربی ـ اسم مذکر ـ دیکھو اخکمہ (۲)
دستار ـ فارسی ـ اسم مؤنث ـ پگڑی عمامہ
(۳) وہ قبا جو لحاف یا لبادہ سے بناکر موسم
سرما میں پہنتے ہیں ـ مذکر (۴) سرپیچ ـ بقول
آصفیہ ـ فارسی ـ اسم مذکر ـ پگڑی کے اوپر کا
چھوٹا کپڑا ـ ایک قسم کا زیور جو پگڑی میں باندھتے
ہیں **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ پگڑی کے اوپر
جو کپڑا سرپیچ کہلاتا ہے اوس پر نقش اور زر
دوزی کا کام کیا جاتا ہے ـ

بالاپنجرہ (۱) معاصرین عجم کنایہ گیرند از غرفہ

دریچه قلب منافت پنجرهٔ بالا و پنجره بقول سند
لغت فارسی است هر چه مشبک باشد و آنچه
بعضی عمارات جالی سازند و (پنجرهٔ لاجوردی)
(۲) بقول برہان کنایه از آسمان است بانجمله
استعمال این در مقوله (از پن بالا پنجرهٔ چشم
انداز به پائین دارد) گذشت (اردو)
(۱) دریچه ـ مذکر (۲) آسمان ـ مذکر ـ

بالاپوش اصطلاح ـ بقول انند بحوالهٔ نفائس بضم
بای فارسی (۱) پوششی که در وقت دراز
کشیدن بر سر کشند و بعربی لحاف و بفارسی
نشادیچه بر وزن بازیچه و جامهٔ خواب و زیرپوش
و بالاکش گویند و صاحب روزنامه بحوالهٔ
سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار گوید که (۲)
لباس بالائی و ترجمهٔ آن در انگلیسی (اوورکوٹ)
نوشته و بقول صاحب رہنما و بولچال لحاف
مؤلف عرض کند که زیرپوش و بالاکش
را نشنیدیم و خود صاحب انند ہم ذکر این ہر دو
لغت نکرد و نشادیچه را صاحب برہان
مرادف بالاپوش گوید باقی حال بالاپوش
اسم فاعل ترکیبی است یعنی لباسی که بالای
لباس پوشند و بمعنی اوّل استعمال قدیم است
و معاصرین عجم ہم لحاف را گفته اند و بمعنی
دوم بیان کرده صاحب روزنامه لباسی
کلفت که از لباده و غیر ذلک بشکل چوغه
تیار کنند و در موسم سرما بالای لباس بپوشند
و لفظ بالا درینجا مجاز معنی پنجم باشد بمعنی بر
(اردو) (۱) لحاف بقول آصفیه عربی
اسم مذکر ـ رات کے سونے کا روئی دار
کپڑا ـ سوڑ ـ بالاپوش ـ رضائی جس مین
بہت سی روئی ہو ـ قرآگند (۲) اوورکوٹ
انگریزی ـ مذکر ـ بقول امیر پاؤن تک لمبا
کوٹ جو اکثر جاڑون مین انگریزی پوشاک
پہننے والے پہنتے ہین ـ

بالاتر از سیاہی رنگی دگر نباشد مثل

صاحبان خزینه و امثال فارسی ذکر این کرده اند
و از معنی و محل استعمال ساکت بهار گوید که هرگاه
کسی را در امری خجالت حاصل شود و تن بمردن
دهد می گوید که از مردن امری دیگر بتر نیست
و آن را بر خود گوارا می کند مؤلف عرض کند
که موقع استعمال مثل ازینقدر بیان بهار روشن
نمی شود و این مثل درحقیقت مرادف (آخر
الدواء الکی) باشد و بعوض همین مثل عربی
فارسیان این مثل فارسی را زنند یعنی چون
کسی بمصیبتی مبتلا شده خود را بکشد یا قتل دیگری
کند در همچو مواقع و مماثل آن ـ استعمال این
مثل می شود مقصود آنست که همین بود علاج
آخر که غیر از ان چاره نبود یعنی سپید را سبز و
سبز را زرد یا زرد را سیاه کردن ممکن است
ولیکن سیاهی را برنگی دیگر بدل کردن نمی شود
ازین قدر تعریف که ما کرده ایم موقع استعمال
این را بتامل توان دریافت مخفی مباد که لفظ
بالا درین مثل متعلق بمعنی هشتم اوست (اردو)
دکن مین کہتے ہین " اسکے سوا علاج ہی کیا تہا "

بالا چاق اصطلاح ـ خان آرزو در
چراغ گوید که مقابل زیرچاق بمعنی بالادست
باشد و بقول بهار غالب و صاحب بحر فرماید که
فرمان روا و حاکم و زیادتی کننده (میرنجات
۵) همه مان تو همه چابک و رند و قبچاق اند
همه چون سرو به گلهای چمن بالا چاق (مؤلف
عرض کند که چاق بقول برهان بمعنی تندرستی است
مخفی مباد که معاصرین عجم گویند که " این خیلی
چاق است " یعنی بسیار تندرست ـ پس
(بالاچاق) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بلند
صحت و کلمه بالا درینجا بمعنی بلند مجازاً بمعنی پنجم
که گذشت فارسیان (بالاچاق) را مجازاً بمعنی
زبردست استعمال کردند که مراد از حاکم و
فرمان روا توان گرفت و بالادست هم به
معنی حاکم است آنچه صاحب بحر زیادتی کننده

راد تعریف این داخل کرده است تحکم اوست
و زاندازضرورت (اردو) حاکم۔ زبردست
بالادست۔ مذکر۔

بالاخانه اصطلاح۔ بقول بهار و بحر و انند
خانهٔ که بر پشت بام سازند (میرزا عبد الغنی
قبول ؎) از هوای قامتش تا پر شده است
٭ سینهٔ صد چاک بالاخانه است ٭ (محسن
تاثیر ؎) از بلندی های فطرت در تعب
افتاده ام ٭ همچو زینم خانهٔ گر هست بالاخانه
است ٭ مؤلف عرض کند که قلب اضافت
خانهٔ بالا و مراد از خانهٔ که بالای خانه تعمیر
کنند و لفظ بالا درینجا متعلق به معنی نخستین
(اردو) بالاخانه بقول آصفیه۔ فارسی
اسم مذکر۔ اوپر کا کمره۔ اٹاری۔ کوٹھا۔

(الف) بالاخواند (مصدر اصطلاحی)
(ب) بالاخواندن صاحب برهان و جامع نسبت
(ج) بالاخوانی الف گوید که چیزی را
که زیاده از حد آنست وانمود مؤلف عرض
کند که مقصودش جز این نباشد که ماضی مطلق
(ب) باشد۔ صاحب آصفی ذکر (ب) کرده
از معنی ساکت و باستناد (الف) توانیم عرض
کرد که چیزی را از حد آن زیاده خواندن است
(ج) بقول جهانگیری (در ضمیمه کتاب) کنایه از
آنست که خود را زیاده از آنچه هست وانماید
(ظهوری ؎) یک خود را بصد ساز ظهوری
خرج در مجلس ٭ کند تا مدعی را زیر بالاخوانی
دارد ٭ صاحب برهان گوید که کنایه از آنست
که کسی چیزی را زیاده از آنچه هست وانماید
و بقول رشیدی زیاده از آنچه هست خود را
وانمودن خان آرزو در چراغ گوید که بمعنی
زیاده نمودن خود است و بقول وارسته
و بحر زیاده از حالت و استعداد خود را فرانمودن
(محسن تاثیر ؎) چو دید از قامت او سرو
از نرخ خویش را نازل ٭ ز بالاخوانی بیجای قمری

مستعمل باشد و بہار ہم ذکر این کردہ مؤلف
عرض کند کہ حاصل بالمصدر (ب) بمعنی مبالغہ
و لفظ بالا درینجا متعلق بمعنی پنجم و ششم اوست
مخفی مبادا کہ تخصیص جہانگیری با خود و طرز بیانش
بترکیب بمضارع صحیح نباشد۔ صاحب برہان
از تخصیص محفوظ و در طرز بیان پیرو جہانگیریست
خان آرزو و وارستہ و صاحبان بحر و رشیدی
ہم بہ تخصیص خود و سکندری خوردہ اند فتأمل
(اردو) (الف) مبالغہ کیا (ب) مبالغہ
کرنا (ج) مبالغہ۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم
مذکر۔ زیادہ گوئی۔ حد سے زیادہ تعریف یا مدحت
کرنا۔ بڑھا کر بیان کرنا۔ ترجیح بلا مرجح۔

بالاد خان آرزو در سراج گوید کہ (۱) مرادف
بالادہ بوزن آباد و آبادہ بمعنی اسپ جنیبت
و (۲) بقول بعض اسپ پالانی بارکش پس بالا
کہ بدین معنی گذشتہ مخفف این باشد لیکن تصحیف
است صحیح بہ بای فارسی است صاحب ہفت
بر معنی اول قانع و صاحب شمس ذکر معنی اول
گوید کہ بقول بعض مطلق اسپ و حق ہمین است
مؤلف عرض کند کہ ما حقیقت بالا بمعنی اول
بجایش بیان کردہ ایم و درینجا ہمین قدر کافی
است کہ دال مہملہ آخر زائد است چنانکہ
پیرہن و پیرہند و نارون و ناروند پس این
مزید علیہ بالا است نہ بالا مخفف این آنچہ
خان آرزو این را تصحیف گوید تسامح
اوست کہ از قاعدۂ زیادت حروف کار
نگیرد و اختلافی کہ در لغت بالا با او داریم
بجایش مذکور شد و معنی دوم را بہ بای عربی
بدون سند استعمال تسلیم نکنیم و خود خان آرزو
ہم بر خلافش رفتہ و آنچہ صاحب شمس این
را بمعنی مطلق اسپ گوید بدون سند است اصلاً اعتبار
را نشاید کہ درجۂ تحقیقش اظہر من الشمس۔
(اردو) (۱) دیکھو بالا کے پہلے معنے (۲)
باربرداری کا گھوڑا۔ مذکر۔

بالادادن (مصدر اصطلاحی) وارسته
گوید که (۱) ترقی وبلندی دادن و (۲) بقول
بعض تعریف کردن صاحبان بحر و انند و بهار
هم ذکر این کرده اند (میر معزی ؎) به راهی
هنر راهی دهد یاری ؛ به رسم خوب خرد راهی
دهد بالا ؛ (ظهوری ؎) قدّ طوبی را دوتا
سازند در تعظیم خویش ؛ خار و خس را گر
بحکم همّتت بالا دهند ؛ (وله ؎) هر کرا
می خواهد از صافی دلان ؛ داغهای سینه
بالامی دهند ؛ مؤلف عرض کند که معنی اوّل
متعلق به معنی پنجم بالا است و معنی دوم مجاز
آن و به تحقیق ما (۳) بمعنی مقابل قرار دادن (۲۲۲۵)
و برابر کردن متعلق به معنی دهم لفظ بالا (ظهوری
؎) گشتم از بالای رضوان منفعل ؛ با قدش
گو سرو را بالا مده ؛ و (۴) به تحقیق ما بمعنی تحریک (۲۲۲۶)
دادن متعلق به معنی یازدهم لفظ بالا (ظهوری
؎) سدره و پستی است از بالای او ؛
واعظش بیهوده بالامی دهد ؛ یعنی آنچه واعظ
تعریف بلندی سدره می کند گویا فریب می دهد
و حیله بازی می کند و ظاهر می نماید که بالای
یار بلندتر از وست محققین بالا از همین یک
شعر معنی دوم پیدا کرده اند و ما می گوییم که از
معانی متعدده لفظ که بالا گذشت هیچ تعلق ندارد
(اردو) ترقی دینا۔ بلندی عطا کرنا۔ (۲)
تعریف کرنا۔ (۳) دهوکا دینا۔ بالا بتانا۔

بالادادن اساس مصدر اصطلاحی
بقول انند از قبیل بالا بردن اساس باشد
مؤلف عرض کند که بمعنی بلند کردن بنیاد
باشد متعلق بمعنی اوّل (بالادادن) (ظهیر
فاریابی ؎) بزرگوارا من بنده چون تو قوت
طبع ؛ به دهم بمدح تو بالا اساس آئین را ؛
(اردو) بنیاد کو بلند کرنا۔

بالاداشتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف

عرض کند کہ بمعنی حقیقی بلند خیال کردن (از تمنا
هروی سے) زمان باپایہ تختش نخواند خاک
را ساکن ❊ جہان باگوشۂ تاجش نداند چرخ
را بالا ❊ (اردو) بلند خیال کرنا۔

بالادراز اصطلاح۔ بقول بہار بمعنی دراز
قامت (ظہوری سے) بیا بالادرازی مشو تیز
جنگ ❊ کہ زحمت کند کوتہی روز جنگ ❊
مؤلف عرض کند کہ متعلق است بمعنی سوم
لفظ بالا و اسم فاعل ترکیبی است (اردو)
دیکھو بالابلند۔

بالادست اصطلاح۔ بقول برہان و
مؤید و بحر (۱) صدر مجلس و (۲) کنایہ از
حریف غالب و (۳) ہر چیزی کہ نفاست
تمامی دارد بہار گوید کہ مقابل فرودست
و نیکو و بہتر و قوی و غالب **مؤلف** عرض کند
کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی دست بلند
دارندہ و لفظ بالا دریجا متعلق بمعنی پنجم اوست
و بہر سہ معنی کنایہ باشد (وحید سے) از سلیمان
رسم و آئین بزرگی یادگیر ❊ مور را در بزم
بالادست خود جا مید ہد ❊ (ظہوری سے)
در تعریف شاہ نواز خان سے) لطف
بالادست شاہش خوش نواخت ❊ صدر
مجلس صاحب خود را شناخت ❊ (صائب
سے) عشق بالادست بر خاک از وجود ما
نشست ❊ از گہر گردیتیمی بر رخ دریا نشست
❊ (ولہ سے) حسن بالادست را آرایشی چون
عشق نیست ❊ طوق قمری سرو را بہتر ز خلخال
زر است ❊ (ملا مفید بلخی سے) چون
بفضل قدش آغوشم رسد ❊ حسن بالادست
دارد قامتش ❊ (روزبہان سے) بعالمی
ندہم جلوۂ نخل قدش ❊ گران فروشم و دارم
متاع بالادست ❊ (اردو) (۱) بالا
دست۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ (۱) افسر
حاکم۔ بڑا عہدہ دار۔ صدر مجلس۔

(۲) زبردست۔ غالب۔ (۳) عمدہ۔ نہایت
نفیس۔
(۲۲۲۶) **بالادستی** اصطلاح۔ (۱) بمعنی غلبہ بالشد
و(۲) صدارت جز این نیست کہ یای مصدری
زیادہ شد در آخر (بالادست) کہ گذشت
(ظہوری ؎) بہ بالادستی افتادگیہا ز بام
آسمانہا زینہ در دم ۶ فارسیان گویند کہ
(فقرہ (۲)) ما بالادستی او را تسلیم کنیم "۔
(اردو) (۱) غلبہ۔ مذکر۔ دیکھو استیلا (۲)
صدارت۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث
بالانشینی۔ صدرنشینی۔
(۲۲۲۷) **بالادوی** اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ
فرہنگ فرنگ بفتح دال مہملہ و کسر واو
(۱) چستی و چالاکی و (۲) تیز روی مؤلف
عرض کند کہ مشتاق سند استعمال باشیم و بہ
تحقیق ما (۳) بمعنی عروج مستعمل کہ بلندی
حاصل کردن است و لفظ بالا درینجا بمعنی
پنجم او و حاصل بالمصدر است از (بالادویدن)
(ظہوری ؎) در زیر لب بباغ سرایم
آواتش ۶ بالادوی بسرو صنوبر فرو کنم گر
(اردو) (۱) چستی۔ چالاکی۔ مؤنث۔
(۲) تیز روی۔ مؤنث۔ تیز رفتن کا حاصل
بالمصدر۔ (۳) عروج۔ بقول آصفیہ۔ عربی
اسم مذکر۔ اونچائی۔ بلندی۔ صعود۔
(الف) **بالادہ** (الف) بقول برہان بر
(ب) **بالاذ** وزن آمادہ اسپ جنیبت
را گویند کہ اسپ کوتل باشد و نسبت (ب)
فرماید کہ (۱) مرادف (الف) است و
(۲) بقول بعض اسپ پالانی صاحب جامع
ذکر ہر دو کردہ بمعنی اوّل قانع و صاحب
ناصری کہ (ب) را بذیل (الف) آوردہ
ہمزبانش۔ صاحب سروری بر (ب) ذکر
ہر دو معنی کردہ گوید کہ بہ بای فارسی ہم بنظر
رسیدہ (شمس فخری ؎) شہنشہیکہ گشتہ

بحت در مواکب او بها چو نقره خنگ سمند
فلک دو صد بالاذه صاحب هفت بر (ب)
ذکر هر دو معنی کرده (الف) را بمعنی اول
مخصوص کند. خان آرزو در سراج
بذکر (الف) بهر دو معنی گوید که تصحیف
است و صحیح بهای فارسی است مؤلف
عرض کند که (الف) مرادف و مزید علیه
بالاد باشد که گذشت هاي هوز در آخرش
زیاده کرده اند و صراحت هر دو معانی
همه راینجا کرده ایم و (ب) جز این نیست که
معرب بالاد است که دال مهمله بذال معجمه
بدل شد وجهی نیست که (ب) را با وجود ذال
معجمه لغت فارسی گیریم (اردو) دیکهو بالاد

بالار بقول برهان و مؤید و جامع بر وزن
تالار (۱) شاه تیر را گویند و آن چوب بزرگ
است که هر دو سر آن بر بالای دیوار عمارت
باشد و سر چوبهای دیگر را بر بالای آن
گذارند و (۲) بمعنی ستون را گفته اند و (۳)
بمعنی چوبها را گویند که بالای شاه تیر گذارند
و تخته و پوشش دیگر را بالای آن بگسترانند
و (۴) شخصی را نیز گویند که اسیر محبت مادر
و موقوف بر رضایش باشد صاحب سروری
بر معنی اول قانع و گوید که بمعنی فرسب یعنی
چوبیکه بام خانه را بآن پوشند و آن را فلوزه
هم گویند صاحب جهانگیری ذکر هر سه معنی
اول الذکر کرده و معنی سوم را مخصوص کند
با سمرقند. صاحب رشیدی نقل نگارش
و اینقدر را اضافه کند که مرادف بالال صاحب
جامع ظاهرا معنی سوم را ترک کرد و لیکن طرز
بیانش آنرا هم داخل تعریف کند صاحب
ناصری بذکر معنی اول قانع و گوید که آنرا بالکر
و بالال نیز گفته اند. خان آرزو در سراج
بذکر معنی اول و سوم بحواله قوسی گوید که مطلق
چوبی که عمارت بدان پوشند و فرماید که این

اصح واقوی است ومخفف (بالاگر) وگوید
که لفظ گر به دو وضع مستعمل یکی حقیقت که معنی
وصفی آن است که سازنده وجاعل باشد
چنانکه تیرگر وکمان گر ودوم مجاز است که
مشهور گردیده چنانکه آهنگر ومس گر وزرگر
زیراکه جعل درینجا بجوهر آهن ومس وزر
نسبت نگرفته متعلق بصورت است وجاعل
آنرا متصرف در اشکال وصورت است
(الخ) مؤلف عرض کند که ما باخان آرزو
اتفاق داریم که کثرت استعمال از (بالاگر)
که بمعنی سقف ساز است کاف فارسی را حذف
کرده بالگر هم مخفف آنست بحذف لام والف
وبالال مبدل بالار که رای مهمله به لام بدل شد
چنانکه چنار وچنال وجادار که بالار مرکب
باشد از بالا ورای نسبت چنانکه انگشت وانگشتر
ولره ولهر بمعنی چیزی که منسوب است به بالا۔
معنی اوّل حقیقی است ومعنی دوم وسوم مجاز آن
وتعمیم تعریف بیان کردهٔ خان آرزو بجواله قوی
درست باشد که ازهمین تعمیم تخصیص سه گانه
در استعمال صورت گرفت نسبت معنی چهارم
عرض می شود که خلاف قیاس است ومجازهم
نمی توان گرفت واز ماخذ مبینه بالا هم تعلق
ندارد ومعاصرین عجم هم بر زبان ندارند اگر
سند استعمال پیش شود توانیم قیاس کرد که مرکب
است از لغت سنسکرت بالا که بقول ساطع
بمعنی فرزند است فارسیان رای نسبت در
آخرش مرکب کرده بمعنی منسوب به کودکی مجاز آن
بمعنی مطیع مادر گرفتند که کودکان دائما اطاعت
مادر کنند (شمس فخری ۵) زمین خانه وباغ
از زبر جد است وعقیق ها عجب مدار که هست
از زمردش بالار هم (اردو) (۱) شهتیر
اسم مذکر۔ دیکھو بارانه (۲) ستون۔ اسم مذکر
دیکھو استن۔ (۳) تیر۔ اسم مذکر بقول آصفیه
سیدھی لکڑی دکن میں اس لکڑی کو تیر کہتے ہیں

جو سقف مکان کے لئے شہتیر پر قائم کیجاتی ہے صاحب آصفیہ نے
کڑی پر فرمایا ہے۔ اسم مؤنث۔ تیر بام۔ چوب سقف چوب
دراز جیسے چھت میں ڈالتے ہیں (نکہت سے) قدرت
حق سے بے ستون ہے کہڑی ہے سقف گردون میں کہکشان
ہے کڑی ہے (۴) مان کا فرمان بردار مطیع۔

بالا رفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول وارستہ و بہار
و بحر (۱) بلند پروازی کردن و فرماید کہ گویند (فلان
کس با اسپ تیز تک و با لباس زرین بالا میرود یعنی
با این چیزہا مفاخرت دارد (بدیعی سمرقندی سے) آنکہ
سرو با قد او مگذار سرکشی را ہا بسیار پیش قدش بالا نمی
توان رفت ہا مؤلف گوید کہ (۲) بمعنی حقیقی او ست
یعنی رفتن بہ بلندی و لفظ بالا درینجا متعلق بمعنی بہ جم
او ست (ظہوری سے) مردمک در غوطہ خواری گہ سری
بر می کند ہا وہ چہ سان در گریہ ہای مرو بالا می ردم
ہا (اردو) (۱) بلند پروازی کرنا (بلند پروان کا ذکر آچکا
عرام پر گذر راہی۔ (۲) اوپر جانا۔ بلندی پر جانا۔

بالا رفتن دماغ مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار
و بحر واسند کنایہ از نخوت و غرور بہم رسانیدن (امیر زادہ
اسمٰعیل ایما سے) بالا میرود ز ترقی دماغ ما ہا چون آفتاب
دود ندارد چراغ ما ہا مؤلف عرض کند کہ لفظ بالا درینجا
متعلق بمعنی بہ جم او ست (اردو) دماغ آسمان
پر ہونا۔ بقول آصفیہ اترانا۔ غرور ہونا۔ گھمنڈ ہونا

بالا رفتن سال و عمر مصدر اصطلاحی۔ بقول
وارستہ و بحر آخر شدن سال و افزون شدن آن
بر سالہای گذشتہ عمر و بقول بہار شروع شدن
سال نو از عمر طبعی مؤلف عرض کند کہ لازم است اثر
(بالا بردن سال) کہ بجالیش گذشت و کنایہ از گذشتن عمر
باشد و درازی آن و لفظ بالا درینجا متعلق بمعنی چہارم
باشد و بس (نعمت خان عالی سے) بہ ہجر از ناتوانی
ہا بجائی می رسد حالم ہا کہ می سوزد نفس گر
بالا می رود سالم ہا (طاہر وحید سے) ہست بر بام علم
راہ مغہا را بین ہا زینہ ہا باشد کز آنجا عمر بالا میرود
ہا (اردو) عمر گزرنا۔ عمر زیادہ ہونا۔
طوالت عمر۔